

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

339015 00033802

КЪИЖЕВНИ ЛИСТ

1901

PROPERTY OF

*The
University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Г О Д И Н А I.

УРЕДИО:

КЊИЖЕВНИ ОДБОР

Ц Е Т И Њ Е

К. Ц. ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1901

PG
1413
• K72
v.1

САДРЖИНА „КЊИЖЕВНОГА ЛИСТА“ ЗА 1901 ГОД.

Пјесме:

	Стр.
Гроб на Соколу Иван-Бегову Граду — — — — —	Ристо Поповић — — — — — 3
Весталка Офелија — — — — —	Р. Кривокапић — — — — — 15
Виздушна лаба — Лермонтовъ — — — — —	М. И. Дрецуна — — — — — 19
Вјерни-Хеџим — — — — —	Р. Космајац — — — — — 78
На Косову — — — — —	В. Гаговић — — — — — 118
Сузањ — Лермонтовъ — — — — —	Р. Кривокапић — — — — — 125
Идеја — — — — —	Ристо Поповић — — — — — 152
Жеља — Лермонтовъ — — — — —	М. И. Дрецуна — — — — — 158
Глоса — — — — —	Мило Јововић — — — — — 183
На Видов дан — — — — —	Лијевљанин — — — — — 188
Зашто? — — — — —	Јован — — — — — 227
Крваво пријатељство — — — — —	Ђ. Ђ. — — — — — 235
На вис на Довџен — — — — —	Алек. Синдић — — — — — 287
Довџену Maurice Trouber — — — — —	Жив. Драговић — — — — — 291
Султанија — — — — —	Амица — — — — — 294
Старчева пјесма Кольцовъ — — — — —	Р. Кривокапић — — — — — 297
Знаност и ** Schiller — — — — —	С. Дрљевић — — — — — 291
На врху Дурмитора — — — — —	Стево — — — — — 351
Очекивање — — — — —	Нов. Николић — — — — — 361
Момче на постоку — Schiller — — — — —	С. Дрљевић — — — — — 371
Његошу — — — — —	Поп Мићо — — — — — 391
На развалинама српског царства — — — — —	Стев. Бошевић — Петров — — — — — 402
Пролог за „Горски Вијенац“ — — — — —	Др. Л. Костић — — — — — 445
Апостолова као епилог за „Гор. Вијенац“ — — — — —	Ј. Стојаковић — — — — — 446

Приповијетке, новеле, црте слике:

Срећа — — — — —	Н. Граховски — — — — — 3
Судбина — — — — —	ћ — — — — — 16
Суд добрих људи — — — — —	Л. Јововић — — — — — 65
Шинглић који је лагао и дјетлић који воли истину од М. Горког — — — — —	Гама — — — — — 82
За инад — — — — —	Н. Граховски — — — — — 105
Перјаник — црта — — — — —	А. Јовићевић — — — — — 118, 159
Рањеник — — — — —	Мих. Милановић — — — — — 141
Госпођа Маре хумор. послан. — — — — —	Дум. Иво Стојановић — — — — — 152, 188
Полу Каспар — Мориц Рајх. — — — — —	Јова — — — — — 166
Свкрва — — — — —	Лука Јововић — — — — — 183
Рањеник на бојишту — — — — —	Спасоје Ј. Илић — — — — — 192
Пелерина — — — — —	Мил — — — — — 193
Зетски Ускок — — — — —	Саво П. Вулетић — — — — — 215
Ивудљени друг с руског — — — — —	Х. — — — — — 228
Протува земљак — Јосиф Холчек с чешког преводи — — — — —	Д. Вукотић — — — — — 257, 297, 362, 405
Страх — — — — —	Ј. В—ћ — — — — — 292
Клишач и вуци с енглеског — — — — —	Спас. Ј. Илић — — — — — 295
Патница — — — — —	Саво П. Вулетић — — — — — 352, 392

Чланци и расправе:

Догађаји у Боки Которској од 1797—1814 пише — — — — —	Др. Лазо Томановић — — — — — 20, 85, 162
Одбрана жуписког и острошког манастира по причању † Вој. Ђ. Матановића приближењо — — — — —	Ж. Драговић — — — — — 27
Последњи дани из догађаја у Зети г. 1832. пише — — — — —	Саво П. Вулетић — — — — — 32
Црнице из козачког живота с руског — — — — —	Д. — — — — — 34
Живот Донача у миру и рату с руског — — — — —	Д. — — — — — 91, 196
Билешке из 1848—9 пише — — — — —	Мит. С. Вукчевић — — — — — 93

	Стр.
Дум Иван Стојановић каноник од — —	131
Пожара Жабљака — написали — — —	169
Како је насељена Никшићка Рудина пише	199
Нешто о пожару Жабљака 1835 г. пише	202
Неколико докумената о вјековној незави-	
сности Црне Горе — — — —	238
Један прилог за књижевно-просвјетну	
историју Црне Горе приопћено — —	270, 308, 371, 415
Ријеч двије о Скадарском Језеру—Блошу	
пише — — — — —	322
Полазак Јана Собијскога на Бсч 1687. од	
Н. И Павлишчева, превео — — —	333
Да разбистримо, пише — — — —	421

Старине и историјска грађа:

Два писма приопћено — — — —	О. Ковић — — — —	56
Два записа приопћено — — — —	Мир Мијушковић — — — —	96
Превод два фермана, приопћено — — —	О. Ковић — — — —	181
Запис Јеромонаха Пахомија — — — —	Мир Мијушковић — — — —	277
Запис Влад. Василија Петровића — — —	Мир. Мијушковић — — — —	279
Једно Свједочанство из дсба Св. Петра —	Мир. Мијушковић — — — —	279
Запис о освојењу Жабљака од 1835. год.	Ј. М. К. — — — —	379
приопћено — — — — —		

Народно благо:

Пјесме и предања — — — — —	41, 134, 178, 205
----------------------------	-------------------

Наши покојници:

1. Др Свет. Милишић од — — — —	Мир. М—ић — — — —	49
2. Вој. Мар. Миланов од — — — —	С. П. Вул. — — — —	52
3. Стеван Лавић од — — — —	С. П. Вул. — — — —	53
4. Поп Ђоко Пејовић од — — — —	С. П. Вул. — — — —	54
5. Поп Јако Вулешић од — — — —	Мир. М—ић — — — —	55
6. Јов Илић — — — —	Мир. М—ић — — — —	95
7. Авдо Карабеговић — Хасан Бегов од —	С. П. Вул. — — — —	96
Некролог † Јово Калуђеровић од — —	Мир. М—ић — — — —	284

Књижевност

Опјене и прикази:

Елементи психологије N. de Raaf-а српски	С. П. В. — — — —	61
превод од др Ст. Окановића — — —		
Балканска Царица прерађена за њемачку	Т. — — — —	98
позорницу — — — — —	Мир. Мијушковић — — — —	98
Српска Књижевна Здруга — — — —		
О мору или интересу у васпитању од д-ра	С. П. Вул. — — — —	102
Ст. М. Окановића написао — — —		
Балканска Царица на њемачкој позорници	Т. — — — —	136
пише — — — — —		
Припомијетке из Старог Завјешта од Ан-	С. П. Вулетих — — — —	209
дрије Јовићевића — — — —		
Књиге мојега сина — Нега — превео Иван	С. П. Вул. — — — —	212
Васин Поповић — — — — —	Мир. Мијушковић — — — —	280
Српска Грамашика од Ђ. Шпадијера —		
Српска Православна Херцеговачко Зашумска		
Митрополија при крају 1900, уредио	М. М—ић — — — —	285
Јован Муцовић реферат — — — —		
Домаће његовање и васпитање дјече у Црној	С. П. Вулетих — — — —	382, 449
Гори од Ан. Јовићевића — — — —	проф. Јаше Продановића — — —	448
Десет прича Бранислави Нушића од —		

Библиографија и биљешке

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска

I и II

Издаје крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табана велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година

I

Двије ријечи програма

Неуспјех досадашњег нашег друштвеног органа „Луче“ принудио нас је, да томе лијека потражимо. Кренули смо са гледишта, да успјех свакога подuzeћа зависи од његове цијељи, и на првом мјесту од правца, којим се тежи ка тој цијељи, јер без сходног правца, узалуд се и најбоље силе улажу. Народска је мудрост одавна изрекла: „Вјешти гору ломе, а невјеште гора ломи.“

И доста је било обазрети се ско себе, да нам све наше прилике покажу у овом подuzeћу правац јасан, већ искушан и опћим судом цијелог Српства, од простог до ученог Србина, одобрен.

То је онај правац, који нам је дао у свом „Горском Вијенцу“ велики наш пјесник, Владика Раде, који је за то и био признат и проглашен „од Пеште даж до Черне Горе“ српским генијем.

Љубав према раскомаданом народу главни му је руковођа: све што се тиче Српства, његових згода и незгода, мана и врлина, његових дјела и његових трудбеника; све што доприноси јачању и ширењу српске националне мисли и српске душевне заједнице — све то одговара томе правцу.

За то и великодушни примјери у борбама свију народа за свој опстанак, за своје „ја“, који нас уче и потичу са страница дотичних књижевности; и све што васпитава уопште човјечанско врлине и карактере, а зауздава ниске страсти човјечије — све што уздиже и облагорођава ма из које књижевности — све то снажи тај правац.

<i>Дум Иван Стојановић каноник од</i> — — — —	Вид Вулетих Вукасовића	131
<i>Похара Жабљака</i> — написали — — —	А. Јовићевић и Мих. Стругар	169
<i>Како је насељена Никшићка Рудина</i> пише	Ив. Калуђеровић — — —	199
<i>Нешто о похари Жабљака 1835 г.</i> пише	Ј. М. К. — — — —	202
<i>Неколико докумената о вјековној независности Црне Горе</i> — — — —	Марко Драговић — — —	238
<i>Један приложак за књижевно-просвјетну историју Црне Горе</i> приопћено — —	Марко Драговић 270, 308, 371, 415	
<i>Ријеч двије о Скадарском Језеру—Блочу</i> пише — — — —	Мир. Мијушковић — — —	322
<i>Полазак Јана Собојскога на Бсч 1687.</i> од Н. И. Павлишчева, превео — —	Жив. Драговић — — —	333
<i>Да равбистримо,</i> пише — — — —	Мирко Мијушковић — — —	421

Старине и историјска грађа:

<i>Два писма</i> приопћено — — — —	О. Ковић — — — —	56
<i>Два записа</i> приопћено — — — —	Мир. Мијушковић — — —	96
<i>Превод два фермана,</i> приопћено — — —	О. Ковић — — — —	181
<i>Запис Јеромонаха Пахомија</i> — — —	Мир. Мијушковић — — —	277
<i>Запис Влад. Василија Пешроенка</i> — — —	Мир. Мијушковић — — —	279
<i>Једно Свједочанство из дсба Св. Петра</i> — — —	Мир. Мијушковић — — —	279
<i>Запис о освојењу Жабљака од 1837. год.</i> приопћено — — — —	Ј. М. К. — — — —	379

Народно благо:

<i>Пјесме и предања</i> — — — — — — — —	41, 134, 178, 205
---	-------------------

Наши покојници:

1. <i>Др Свет. Милутић</i> од — — — —	Мир. М—ић — — — —	49
2. <i>Вој. Мар. Миланов</i> од — — — —	С. П. Вул. — — — —	52
3. <i>Стеван Лазих</i> од — — — —	С. П. Вул. — — — —	53
4. <i>Поп Ђоко Пејовић</i> од — — — —	С. П. Вул. — — — —	54
5. <i>Поп Јако Вулетих</i> од — — — —	Мир. М—ић — — — —	55
6. <i>Јов Илић</i> — — — —	Мир. М—ић — — — —	95
7. <i>Авдо Карабеговић — Хасан Бегов</i> од — — — —	С. П. Вул. — — — —	96
<i>Некролог † Јово Калуђеровић</i> од — — — —	Мир. М—ић — — — —	284

Књижевност

Опјене и прикази:

<i>Елементи психологије N. de Raaf-а</i> српски превод од д-р Ст. Окановића — —	С. П. В. — — — —	61
<i>Балканска Царица</i> прерађена за њемачку позорницу — — — —	Т. — — — —	98
<i>Српска Књижевна Здруга</i> — — — —	Мир. Мијушковић — — —	98
<i>О жару или интересу у васпитању</i> од д-ра Ст. М. Окановића написао — —	С. П. Вул. — — — —	102
<i>Балканска Царица</i> на њемачкој позорници паше — — — —	Т. — — — —	136
<i>Припомијешке из Старог Завјешта</i> од Андрије Јовићевића — — — —	С. П. Вулетих — — — —	209
<i>Књиге мојега сина</i> — Нега — превео Иван Васин Поповић — — — —	С. П. Вул. — — — —	212
<i>Српска Грамашница</i> од Ђ. Шпадијера — — — —	Мир. Мијушковић — — —	280
<i>Српска Православна Херцеговачко Захумска Митрополија</i> при крају 1900, уредио Јован Муцовић реферат — — — —	М. М—ић — — — —	285
<i>Домаће његовање и васпитање дјеце у Црној Гори</i> од Ан. Јовићевића — — — —	С. П. Вулетих — — — —	382, 449
<i>Десет прича Бранислави Нушића</i> од — — — —	проф. Јаше Продановића — — —	448

Библиографија и биљешке

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска

I и II

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табана велике осмине
 Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
 — Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
 а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
 Рукописи се не враћају.

Година

I

Двије ријечи програма

Неуспјех досадашњег нашег друштвеног органа „Луче“ принудио нас је, да томе лијека потражимо. Кренули смо са гледишта, да успјех свакога подухећа зависи од његове цијељи, и на првом мјесту од правца, којим се тежи ка тој цијељи, јер без сходног правца, узалуд се и најбоље, силе улажу. Народска је мудрост одавна изрекла: „Вјешти гору ломе, а невјеште гора ломи.“

И доста је било обазрети се ско себе, да нам све наше прилике покажу у овом подухећу правац јасан, већ искушан и опћим судом цијелог Српства, од простог до ученог Србина, одобрен.

То је онај правац, који нам је дао у свом „Горском Вијенцу“ велики наш пјесник, Владика Раде, који је за то и био признат и проглашен „од Пеште даж до Черне Горе“ српским генијем.

Љубав према раскомаданом народу главни му је руковођа: све што се тиче Српства, његових згода и незгода, мана и врлина, његових дјела и његових трудбеника; све што доприноси јачању и ширењу српске националне мисли и српске душевне заједнице — све то одговара томе правцу.

За то и великодушни примјери у борбама свију народа за свој опстанак, за своје „ја,“ који нас уче и потичу са страница дотичних књижевности; и све што васпитава уопште човјечанско врлине и карактере, а зауздава ниске страсти човјечије — све што уздиже и облагорођава ма из које књижевности — све то снажи тај правац.

Тај је правац наставио наш Узвишени Господар Књаз-Пјесник, и одзив, који његов књижевни рад налази у српском народу, потврђује, да је тај правац најприроднији српској књижевности, јер је неспорно, да је оно права књижевност једнога народа, у којој се огледа његов живот, из које дише његова душа.

Таква је књижевност неопходна особито мањим народима у културној борби са напреднијим народима; и пошто ови пријете данас највећма изложеном Српству, оно је упућено да снује што јаче везе са великим Словенством, особито са свјетском руском књижевности.

Овакав лист, надамо се, да ће наћи потпоре и одзива из цијеле српске књижевне републике; и на овакав рад позивљемо особито све млађе домаће силе, којима се отвара, одма око њих, широко благодарно поље, још скоро недотакнуто, јер им сваки камен, свака стопа земље буди разне мисли и успомене и распаљује племенита осјећања, а крв славних предака, која их разгријева, сама ће им пером управљати.

Разне народне умотворине, у којима је сачувано благо нашега језика, радо ћемо прикупљати, само их треба вјерно са уста народних биљежити.

Ми ћемо се и зрнцима задовољавати. Неумјесно би било наше књижевне производе срањивати са оним великијех срећнијех народа, него је само пазити, бодели ка срећи и величини њиховој. И то ће бити главно мјерило, то главни стожер, кога ће се овај лист, по могућности, држати.

Гроб на Соколу, Иван-бегову граду

На врлетној ст'јени Орловскијех гора,
 Са источне стране Иванова двора,
 Куду су се негда соколови вили —
 И Божији двори ту су онда били; —
 Ту још задржају суре голе хриди
 Развалине славне, што с' и данас види;
 Ал' четири в'јека, што минуше лѣтом,
 Величину тога разглашују св'јетом: —
 Величину славе, борбе и прегнућа,
 Величину нашег овдје ускрснућа!...
 И 'сред тога храма, гомиле камења,
 Могила се скрива чуднога знамења...
 Ко почива овдје? кога л' она скрива?
 Ко је легб овдје, да вјечност проснива? —
 Ил' је витез славни из витешких дана,
 Потље боја љута, крвавих мегдана,
 Борећи се славно, ту херојски пао,
 Који-но је само за слободу знао? —
 Ил' праведник свети, што је, духа смјела,
 Напајао људе с божанствена врела?...
 Али гробак н'једи тајну не рјешава,
 Он баш тајну чудну собом сачињава...
 Љубопитство своје ја сам уздржао,
 Таћ' га н'јесам смио кол'ко ватру живу,
 Прошапутах само: „Слава нек је Иву.“

Соко-град, 1899 год.

Р. Поповић

С р е ћ а

приповијетка Н. Граховскога

Хладно, облачно и мутно је осва-
 нуло јутро у Достинићу, тамо да-
 леко у равнине Асу поред Лима.
 Са сеоских кровова дизали су се
 густе котурови дима; застуђело је,
 па се чељад грију. Чобанину не
 пада на ум отворити оборе, да
 изгони стоку на пасишта. Кад се
 погрије, кад што презалогаји, дова-

тиће тељижак, праметнути га преко
 рамена, навезати сијена, па се с брс-
 меном спустити обору, дати живо-
 тињи ручак. Селом се не види живо
 душе, друмом нема путника, у да-
 леко онамо преко воде гуче се двије-
 три ли прилике, загрнуте црним одо-
 рама. То су низами, царева војска; иду
 зар караули, да промијене дружину,

да нађу заклона од данашњег кија-мета.

Караула је преко воде, на равном запотеку, таман према Достинићу. Жалбе није било ни с једне стране. Достинићи, да речеш, нијесу сиромаш, али су опет послали караули неко мед, неко сир, скоруп, кокошку или јаје, а нивами опет плаћали: некад паром, некад оризом, бијелијем хљебом или дуваном — како се кад могло, и све је ишло лијепо, до неђе од јесонас. Ваљаће, да вам испричам, шта би, те се завадише комшије.

Достинић село повелико, људи јаки малом; земљу гноје и топе; рађа добро. У свему Асу нема толике главице зеља, нема тако румене, брашнаве кртоле као у Достинићу.

Ниједна другосеоска планинка не може се похвалити грудом сира или бијелим љускама скорупа, као планинка Достинића. Ево, да вам речем, кад достинићка домаћица зготови питу — знај, да је вазда од девет тавана, а цицвара се, вала, може отећи из Достинића, ако ћеш до ђабе, бели!..

Па су Достинићи сложни и међу собом. Нико не памти, да су се достинићка момчад завадила и побила, и српска и турска вјере живјеле су у миру. Ако је било до зулума, Достинићу су одбијали, бранили се, ако су могли, ако ли не, оно се погађали, митили да са свога села скину на паст. И оружја имају Достинићи, а како су сложни, бива да ријетко ко нападне на њих. Само Радоје Галама, из Петњица, смије у месојеђе, да се привуче, да украде брава или говече. И сви су знали, ко је одвео плијен, и чували се, тврдили стаје и оборо, па је опет Радоје сваких месојеђа мастио брке дебелом овцујином или говедином из Достинића.

Али кад мину месојеђе, кад наступи часни пост, Радоје примирео у свом Петњику; у Достинићу опет

све пође првијем редом, без огласи, без вике, мирно и лагано тече живот, као што тиху теку, ваљају се један поред другог зелени таласи широкот Лима.....

Чобани у то доба изјаве стоку травној планини Јеловици. Сијена и јеловог четара имају доста; тврде стаје, зимње, чекају их од лањског доба. Не боје се ни вука ни хајдука. Задружни су достинићки чобани, а ува стада иду и вјерна, добро урањена торска папчад. Ако западне снијег, замсте путове, задиме се високи врхови комскијех огранака, духне вјетар, па се његов звијук некако слива са завијањем звјерета ђе гођ у честару — чобанина, реџ би, прође језа, нешто му задрети међу лопатицама, а стегне се под јабучицом. Сваке зимнице доживе они плахе мећаве, газе дебеле шњегове, слушају жалован вај звјерета, трпе, муче се, по читаве мјесеце не гледају живе душе, осим онијех, који су исте судбине с њима, свога бијелог стада оваца и вјерног чобанског пса. У тијем данима, кад завије тешка ноћ у планини, чобани се купе у колиби онога, чија је ватра најбоља, замећу игре: неко дохвати гусле, гуди, разговара дружину, пјева пјесму за минуле јунаке, за њихове коње и мегдане. Тужно одлијежу струне на гуслама у тавној ноћи, а глас пјевача чини се није пјесма него вјечни опроштај од свега, што је мило и драго....

Но дани дужају, сунце почиње гријати јаче, дебели намети снијега стају да се краве, у прошарици појављује се кукуријек, а мало за њим и љубица — први знаци да је сурова зима на измаку. Обује чобанин крпље, па куша срећу, да сађе селу. У Достинићу то је велик догађај: и старо и младо трчи, да види првога гласника са планине.

Док он прича, нико не би ријечи заустео, — не би ни Мрдак с Лужине запалио дивљана из симсије; не би Стоја пуштеница за то вријеме ни о коме рекла зле ријечи; не би ни Ферат Гломазић досадио сеоском суду за оне тридест пара, што му је прије осам година остао дужан од дувана Манојло, сеоски пандур.

Данас у Достиниће стигоше два гласника: Мијат Орбовић, син Милутинов и Смаил Нурединов — прве комшије у селу, а поредници у планини. Стигоше кући Милутиновој, озуше тепшке крпље, па један за другим уђоше у кућу.

На средини куће је велико огњиште, а у дно ње пепељак са сачем и препуљом, ђе домаћица пече хљеб; више огња чађава љеса, на којој се суши месо — кад је томе вријеме. Од огњишта у десно су врата од велике одаје; стрмене стубе воде на таваницу, ђе су кошари жита и поврћа.

Уђоше чобани и сједоше поред огња. Велики жут кокот зајева с прага; слуги гостима. Мајка Мијатова трчи по кући не знајући шта ће прије: или да пита како су били, или да метне дрво на огњиште, или да извади погачу испод сача. Мале главице сеоске ђечице у црвеним фесовима начетиле се на вратима; гледају у чобане, завирују им одјећу, обућу; сјећају се и кладе међу собом, који ће ово бити? Дође и Хаирије, сестра Смаилова, зорна ђевојка; у шалварима је са ђерданом и јепсијама по фесићу. У Асу се не крију ђевојке турске вјере, а црно и жене, већ ако од јабанца. Дошавши Хаирије објеси се брату о врат па му дуго љубљаше занеобријањено, од вјетра и студени преплаћуло лице. —

А ти Мијате, болад, како? и не виђах те вели Хаирије.

Па оно... поче Мијат, а густа румен обузе га најприје око уста, па оно мјесто, ђе треба да дођу брци, па већ све на више, образ, јагодице, до уши таман. А Хаирије га гледа великим, свијетлим оком, ама колико колач. И не бих ти умио казати, шта би говорио тај поглед. Има људи — барем кажу — што умију чатити у туђим очима; ја вала не знам, нијесам никад ни умио, тек Хаирије колача очима па Мијата — па нека, Бог јој је дао вид, а комшије су, први сусједи — нијесу крвници!.....

— Сједи, Хаирије, сједи једна не била, нијеси у јабане! — у журби вели Мијатова мајка.

Мијату то добро дошло; баш је памислио био нешто да рече, тек да проговори с Хаиријом, а никако да оварише, да се сјети, шта је оно хтио рећи...

— Да, сједи, Хаиријо, сједи! Добро нана каже, нијеси у јабане, сједи!

У толико дођоше људи: Нуредин најпрви. Завио главу црвеним шалом, запалио чибук, опанци му на голој ноzi. У хитњи доватио обућу, да час прије дође и види сина и комшију. Дође и Милутин и Станоје кмет. Грле се, љубе. Мијат и Смаил причају о свему, приче нико не прекида.

Хаирије пребази преко рамена бијелу шамију, паже се брату, па му вели:

— Немој трајати, Смајо, жељни смо те, чекају, па брзим, спитим ко-раком истрча из куће Милутинове.

Мијат, ни сам не зна како, погледа за њоме, па дуго гледаше у врата, у праг, што га је Хаирије мало прије прескочила. Није ни чудо, што га је Мрдак и по трећи пут запитао: ко ли је ово зиме међу чобанима био најбољи

гуслар, ко убио највише дивљачи, а ко дивао најтеже бreme сијена? Смаил му се напiao на помоћи, па је одговарао и Мрдаку и другима, а Мијат мргодно ћути.

— Уморило се момче, вели Милутин.

— Није шале, одговара Нуредин, пружив Милутину дуванкесу са дуваном из чаршије.

Диве се Станоје кмет, за њим Мрдак и остали. Упутисе кућама. Хоће и Нуредин са Смаилом, а Милутин их уставља, ђоја кућа није далеко, ноћ велика, а Нуредин био у чаршији, па је ваљало испричати све новости. Тридесет година је, да су први сусједи и никад Милутин није пропустио Нуредина, кад се овај враћао из чаршије, да га до краја не пропита о свему, што се по чаршији збори.

— Оће ли бити рата? Ко ће ударити на цара? Је ли јачи Москов или Инџилиз? Оће ли доћи нови запит у чаршију или на караулу? Је ли жито скупо? Је ли Стеван Палпкућа продао ону кобилу врашцу, што баца ждребад колико кућа? Да се неће умножити мирја, царска ја ли владишна? То су питања, па која је ево тридесет година ваљало Нуредину одговорати, јер му их је Милутин без измјене тридесет година свако истијем редом стављао.

И готово тридесет година све по реду одговара Нуредин. Он зна добро, да му не може бити друге, он се сваки пут спреми Милутину за одговор и прије него што је стигао Достинићу, утврдио је у памети, шта је све чуо у чаршији, о чему се егленисало на пазару. И овога пута збори сусједу:

— Рата бити не може, на цара не смије нико. Седам краљевина су у завади, а сви да се сложе цару није много! Аскера доста, пара доста,

седамдесет и седам милета служи цара. Окле сунце изиђе док се спушти — све је цареве, нико му ниша не море.

— Инџилиз је богат, паметан, у илем јак зорли, ама је Москов јачи, главе је тврде, а срце кремен — јачи је.....

Жито као што је било; година је освојила мало га ко и сноси на пазар. Само Дукађинац мијења га за сђ, или га буд зашто даје, да може купити фишек или кремен, или поправити велику пушку.

— Стеван не продаје кобиле; даје му благо, ама он не гледа.

И за мирју рече да није узрасла, али се чује, да би се табор у чаршији могао промијенити, па би се промијенио и запит на караули њиховој.

Милутин слуша ријеч сусједову, повлачи димове из чибука и сневесели се на посљедње ријечи Нурединове. Није ни шала! Толпци је земао да је крај Достинића никад царска караула, па у тој царској низам пазирају чува од рђавих људи. Никад зле ријечи међу низамом и сељанима, никад што погано, да би се десило што је селу могло бити од хара и стида. А све је то до забита до старешине — неће бити сваки опакав, какав је до сад био на караули у Достинићу.

— Вала, комшија, потоњи ми глас не би мио! Срце ми слуги, добро нећемо виђети, бојим се ја, Нуредине, доћи ће међу нас губа, омразити нас једног код другог. Наша ћеца неће издизати заједно у планину, а ја и ти се под старост осрамотити. Такнуће се образа сеоског, свом Руговом до Призрена проијеће нам се зао глас, наше грдило причаће се докле се море Лим опазити... Поћута Милутин, повуче дим из чибука, па опет наставља:

— Да Бог да ја се преварио, не било тако, слутња ми се не испунила, али се бојим ја, мој комшија, бојим се за село, за своју кућу, за своју ћецу. Не видио их, да ми се носкићу по бијелу свијету!...

— Алах је велик и милостив! рече Нуредин, стави жишку на симсију, па крену да иде а збори:

— Оно, добра ти је, Милутине, к'о свака, али без судбине ништа не бива. И мени некако долази тешко, па некакви снови, тешки, уморити, али шта Бог да!...

Отишао је стари Нуредин, а Милутин сио, замислио се, жишка се давно утрнула на симсији, а он све једнако гриска врх од чибука. Мијат невесео, очина слутња прешла и на њега, па се и он занио мислима, полетио њима далеко некуд, зар своме бијеломе стаду у планину, или На један пут му се обре рука на сребрњаку за појасом, очи синуше некаквим чудним сјајем, скочио је на ноге, пошао вратима, па тек кад угледа оца пред собом — заустави се, прибра се, па као да није ништа ни било, заиска да вечера, па да се трудан одмори крај огњишта.

II.

Грануло пролеће, оживјела гора, оживјеле простране њиве и ливаде, дрва се окитила бијелом цвијетним бехаром. Свуд живог, нов, свјеж, подмлађен. Ратар оре њиве, тријеби ливаде, скида рђу са воћака, цијела стада несташне јагњаци блеји хитајући у суесрет мајци. Па и чељад некако веселија, сваком као, да је пала мријена са очију или се с леђа свалио терет, лакше дише, слободније се дижу груди. Сваки момак у селу посправио главу, креће се зорно, баш као послјије добивеног мегдава. Али, ако хоћемо право, мегдан је и

био за њих, који се о Лучину-дне хватају у коштац са суровом зимом, са дебелим сњежним наметима, којима није новина да се сретају и с звуком и с међедом, са хајдуком, с јамом безданицом... И све они одаљавају, ничега се не плаше, ништа није страшно тим поносним горштакцима, тим врлим синовима старе колијевке Србинове...

Милутин и Нуредин гледају се, што 'но ријеч сваки дап. Изиђу оба из кућа, запале чибуке, пуше, разговарају. Сјећају се давнине, мило им је споменути; ама од оног дана, кад чобани дођоше с планине, Нуредин не иде у чаршију, не спомињу ни рата, ни Москова ни Инђилива, не спомињу ни Стевана Паликућу, а чувају се као ватре да не спомену промјену забита на њиховој караули. Мијат и Смаил се не раздвајају: заједно су на њиви, заједно у воћњаку, заједно сијеку јелову срчаницу, па је по ноћи пале на обали Лима, газе воду и лове младицу.

Стоја пуштеница прва је пронијела селом глас, да ово дружење није дабе, да је Мијат бацио око на Хаирије и да по закону она не може бити његова, а уз то је мајка Мијатова вјештица. Виђели су је на Марач у поноћи на гувну, виђели су је, да је скочила с високог вајата чак у шљивњак, виђели су је да јаше на метли, да има реп, да проскочи кроз оцак, да преплива Лим. Све је то Стоја причала, рећи из једног душка, али није казивала: ни ко је видио, ни кад је видио; него се очњим видом клела, да је то сушта истина.

— Неће Нуредин дати своје дијете у вјештичину кућу, није му о главу да срамоти и живог и мртвог; па ни у свему Достипићу неће

Мијат наћи ђевојке и ако је и зоран и имућан!.

— Ево, вели, Стоја, стара сам, а сјутра, да ме заште не бих пошла за њ! Сачувај ме Боже, живјети под једним кровом са вјештицом!

— Сачуваће те, Стојка, сачувати, не бој се, вели јој Митар, брат Стојана кмета — сачуваће те, то знам тврдо, као што знам да не бих жалио отпостити тридесет понеђељника, само да по слушам твога језика! Стоја се чини не чула, па наставља опет:

— А мирна је — вала те, Боже, мирна она љубна Милутинова, рек' би ни муви зла не мисли, и добра, видиш ли: не ће пропуштити просјака, да не удијели, сиромашин отъра амбар, немаонику ће даривати божићну печеницу, причешћује се, пости сваке поете, и петак и сриједу, а овамо: јаше на метли, газу воду, реп.....

И ко зна, кад би се Стоја уставила, да се пред њоме не обре Манојло, пандур. Обријао се, поткинуо перчин, накривно фес у лијево, па њему нови тозлуци, за појасом кубура са главом од жуто тенеће.

— И, бојан Манојло, путо зоран ли си данас! Шта је ово, да нијеси путник у далеко? — пита Стоја. Манојло се примаче пуштеници онако близу, десном руком се маша Манојло Стојни..., а лијевом глади брк, па вели — а зар нијесам, а? Таволо сјеме, зашто превари синоћ?

— Рекао ја, Манојло главом, доћи ћу, дочекај, а ње ниђе....

— Како би, а? — одговарај! Збори Манојло....., она га и не слуша но замаче кући, а Манојло за њом.

Манојло, о Манојло! вачу се глас е друма. Пандур се устави.

— Поручио ти кмет, да одмах идеш његовој кући, али у вас мах, преша је, понавља исти глас.

— И све им је преша! И никад без мене, све Манојло, па Манојло! Вала није право, те нијесам се на преву камењем бацао! Све ја, све ја, нико без мене. Свака жива душа има почивала, а јадни Манојло ни Божића, ни крсног имена Све ја, без мене никуд! Тако је у срџби зборио сиромаш пандур, кад га омете, глас, да не пође за лијепом пуштеницом њезиној кући на посједак

Спуштио се Манојло кметовој кући. Сједи Станоје крај огњишта, пуши. Опазио је Манојла, чуо је, како му назва помоћ, ама се чини, ђоја да не чује. Унизио би сву кметовску власт и силу, да се одмах одазове своме млађему, да не пушти који декик нека пандур стоји више њега, нека га подвори. Чудна је ствар власт.....

Ево, јесте ли учили, како онај, који има вишу власт често не чује, не види поздрав млађега од себе, а никад му се то неће догодити према старијему! Не, него ће још скочити, да му брже боље нађе мјесто, да у напријед погоди жељу старије власти. Ето Манојло двори кмета Станоја, ама да је дошао коџобаша, да је дошао мејмур из чаршије — стојао би вала Станоје пред њима, ако 'неш и бос и гологлав. Така је власт.....

Е, Манојло, — у неко ће кмет: — Сјутра зором вијени по селу, окупите сељане, реци свакоме на особ, да се преосјутра нађу у чаршију, нови забит је дошао, Стамболија је.... Реци, закрич је, да Рипћани иду за себе, а Турци за себе. Не море бити као досле, да идемо заједно сви. Закрич је.. Ту заста кмет, не тресе симсију, потр се руком по челу, као сјећајући се, да још није што

остало, онда се диже, важно, одмјерено пође к полици, дохвати земљан крчаг једном руком, а широк извезен филџан другом. Наточи филџан, окрену се Манојлу, на полугласно вели: Да поможе Бог и ноћашња ноћ, здрав си!

Манојло се дохвати феса: Здравље ти Бог дао и образ свијетао! Кмет наточи још једну па опет на здрави, а Манојло на истом мјесту, истијем гласом вели: Здравље ти Бог дао! Онда наточи опет филџан један па други и пружи Манојлу. Стари је то био кметов обичај, пандур је знао и није се дао много молити.

Кад је Манојло преврнуо и други филџан са ракијом, погледа на сеоског главара, па као вавда рече:

— Да идем, село је велико, раштркано.... послови су!

Кмет не проговори, даде знак руком, Манојло се удаљи за час, па му се изгубише кораци у мрачну ноћ.....

Искупили се сељани зором на лонџу. Турци замотали бијеле саруке, Ришћани нове фесове. Ријетко да ко проговори, тешко свијема у Достинићу да се дијеле. Није овога било прије, али старији се слуша....

Дође Нуредин, за њиме Смаил. Објесио џевердар о рамену, за појасом сребрњак, са десног рамена у лијево виси шарпел, извезен фочанским копчама.

Назва Нуредин „добро јутро,“ сједе, а Турци му један за другим збори: „мераба.“ Мераба одговара и Нуредин свакоме, а када се наређаше, заче Нуредин:

— Зар сте вољни ви, Достинићи, да се дијелите, да заједно не идемо у чаршију као и дослен?

Сви ћуте, а Нуредин опет:

— Нема ближег брата од добра комшије. Ми сви из овог села жи-

вјели смо досле као браћа, ако смо двије вјере, били смо једне ћуди....

— Чујте ме добро, што ћу вам рећи:

— Безвјерник је најгори човјек, а ја био безвјерник, крметино се уз рамазан најео, полатинио се да Бог да. ако без својих комшија попао забиту на збор! Ти кмете и сви Достинићи ово знајте, а чините како вас памет учи.

— Аферим, адо Нуредине, баш аферим! Прозборише два-ли три ли гласа, а за њима и остали. Кмет поче од друге стране, бива, како је наређено, онако да се учини, власт је власт, да се слуша....

Немаде рашта, сељани одлуче да сви заједно пођу у чаршију и одмах да искажу новом забиту, да Достиниће никад не дијели, не пази старину, како је било да остане и посад, а новине му неће. Нуредин ће испред свијех изрећи паши сеоску одлуку.

Сунце је било високо одскочило, стока се враћала, са попаска, планинке дозивале чобанице да пригоне стадо на мџу. кад су старешино и прваци народски оставили Достиниће и упутили се џадам пут чаршије, да стапу пред новог поглавицу краја, да из његових уста приме царски поздрав и науку: да слушају и дају без поговора.....

III.

Дођоше Достинићи пашину конаку. Виде на мах промјену. Црни људи, дебелих усана стоје испред врата, не зборе нашкијем језиком. Пространом авлијом поређали се коцобаше, муфтари, кметови и бирани људи другијех села — све одвојено, Турци на једној страни, Ришћани на другој. Уврх дрвених басамака на докату стоји Турчин вас у злату

са кривом сабљом о појасу. Достинићи мисле — папа је главом, па се кмет Станоје турка да буде међу првијем, да му приступи руци. Међутијем виде, како друге сеоске поглавице пролазе мимо њега, иду пространијем доксатом па замичу кроз ниска врата од одаје.

Дође ред и на Достиниће. Нуредин најпрви, Милутин за њиме, па Станоје, па остали. На меком шиљтету, међу узглавницама од црвене кадиве сједи средњовјечан висок човјек у фесу, са дугачким чибуком у руци. Велике црне очи блијеснуше, носдро се одвојиле, а кроз њих изби читаво клупко дима, брада му заигра а усне затресоме.

— Ви сте Достинићи?

— Ми, честити папо! Одговара Нуредин.

— Ви сте Достинићи велики јарамази — опет ће папа.

— Ви нијесте послушали моје заповиједи, да ми дођете како доликује! Или сте и ви, који се клањате крнци, као и ви који се крстите; а?!

Успе још више затресоме, дугачак чибук испале из руке а црн човјек, који дотле стојаше више паше прекрштених руку, саже се, паде на кољена, са мека ћилима дохвати чибук, стави га у страну, а пружи други са жшшком на симсији.

Нуредин заче зборити:

— Истина је, честити папо, да је турска вјера и боља и старија од свијех вјера на свијету; али ми, Достинићи, пазимо се од давног земапа. Ево, ови наши сусједи не сметају нам клањати, ми њима, крстити се. Све су вјере од Бога — Алах је један!....

Папа зашмурио лијевим оком, по-другљив осмјех облеће му па успама, махну руком, изговори: Евет!

— Нуредин умуче.

Намргоди се папа. Више не проговори ни ријечи. Удари дланом о длан, а на вратима се указа снажна прилика онога срмајлије са доксата.

— Јусуф! Изговори папа, слуга се удаљи.

За мало па уђе човјек млад, јако припураст. На њему ођело као што носи низам, о бедри сабља. Уђе, приступи корак ближе, поклони се тако да руком таче ћилим, обори главу на груди, руку попрдиже, па стаде, а гледа себи у ноге.

Папа га једва погледа преко рамена, повуче густо дим подиже главу, окрену се Достинићима, а око усана му опет заигра онај немио презорљив осмјех.

— Ево, ово вам је по сад забит на вашој караули. Оћу да га слушате, нећу ја да се ви, Достинићи титрате са царскијем људима, као што сте дослен с онијем бабама, овђе и тамо код вас!...

— Што он рече, оћу онако да буде, кад раја слуша царско се срце весели, а ми долазимо међу вас, да вршимо вољу цареву и пророкову!...

— Чули ти крмче, са бијелом пошом? Папа уприје поглед на Нуредина, који не маче с мјеста, не трепну, не препаде се. Папа ману руком, Јусуф изађе, изађоме и Достинићи.

На путу кући срели су старога јувашу Зеинила са њихове карауле. Много су они потрошили соли и хљеба заједно, многу лијепу ријеч чули су Достинићи од старог Зеинила, неће они дуго заборавити доброг, поштеног, сиромашног Зеинила, који се раздваја с њима за вазда, и иде далеко тамо неђе у Тосканију, око Селаника. Пространа је земља царева...

Прашта се Зеинил са старим комшијама, са Достинићима, а крупне му сузе врцају из очију, то квасе

смежурене образе, посијеђеле брже. Жао и Достинићима. Ето већ како је тврда срца Омер Зидимећа па и њему у мало што се не оте суза, кад Зеинил рече потоњи пут.

— Збогом поштени достови... Халалите сô и хљеб!..

Разиђоше се Достинићи кућама. Слабо ко да је зборио, као да су се бојали започети причу, а сваки је од њих осјећао некакав терет, сваки је нешто слутио, предвиђао, да су лијепи дани у Достинићу при крају.

Милутин и Нуредин муче упутише кућама.

— Јесам ли ти рекао ја, Нуредине, да добра не може бити?

— Слутио сам ја, ово овдје не вара ме! Вели Милутин идући погнут пред својим сусједом, а меће руку на срце.

— А снови, снови! Све снијевам, и све грђе, све теже!... Одговара Нуредин, час по заустави се, предахне па иде напријед.

— Опасио је он, болан, да ми имамо, па нам тражи закучицу да нас проспе, да нас остави ево оваке. Ту Нуредин показа кажи-прст десне руке и диже га у вис.

— Стало ти га је њему за вјеру! Ја есапим, да он никад и не клања, а и што га се тиче вјера: муфтија није, оца није, није ни владика, него зна, крвник, у Достинићу има доста, имају се окле напунити цепови!...

Опростисе се, одоше кућама.

И један и други дуго се првртао по мекој пустињи крај огњишта. Пребирали су у мислима, шта ли је село могло скривити, рад чега је пашин гњијев. Милутину жао како паша, љут као арслан, назва старог Нуредина крмком. А Нуредин није то зарадио, бели ције...

И други су вокоти већ зацјевали кад је Милутин свео очи, по-

спавао испрекиданим сном неколико тренутака, па се први у кући дигао, умисе и опасао па изашао да обиђе стоку.

Смаил Нурединов с пушком о рамену примаче се, назва добро јутро, пита за Мијата, да ли се дигао, е је, рече, јутро за ловца кршно.

— Ако ћеш зеца — има, ако јаребице — има на стрњаку Дурутовића колико ти је воља. Има и тетребова... Три дана има, како сам опасио пар. Тешко га је убити кад не пјева, не да се нигђе прикучити... А за зеца — то је лако, ишћера вижле, а ти само причек', па кад ти дође на згуду, удри једном, другом... са свијем лако....

Занио се Смаил, запричао, а Милутин мисли о другом.

— Жао ми будити Мијата, нека га неке спава ја одох. Вели Смаил, звизну вижле и отиште се стрњици Дурутовића....

Прођоше неколико дана. Јусуф с карауле поручио Станоју кмету да му дође. У вече нико није знао шта су егленисали, тек су људи виђели, како се Јусуф неколика пута сагао, потапшао кмета руком по рамену, смијао му се па га испратио далеко иза врата карауле, зборећи му нешто на уво, и ако су били сами.

Другог јутра зором разјахао је Јусуф пред кућом Нурединовом. Стари је таман узимао авдес, а Хаирије му из ибрика сипала воду по рукама.

Турчип разјахао, па зове да му се привати коњ. Нуредин погледа, не рече ништа, Хаирије се смете, обли је румен. Умије она дочекати бабова госта, прихватити коња и калуђеру из Ђурђевих ступова и староме јузбаши Зеинилу, али је од овога стра', плашило је црно лице

Јусуфово, па онај поглед као у јастреба...

А Јусуф стао, не скида ока са ђевојке. Она се прибра, приђе и ухвати коња за дизгине, па рече:

— Ено, бабо је онамо...

Посједио је Јусуф са старим Нуредином, послје је дошао и Милутин, и Омер, и Мрдак. Пију кафу, пуше, разговор се нешто не веже. Буде мало, а Јусуф баца погледе на врата, куд је пошла Хаирије, замјера нешто, смишља... То примјећују сељани, не мило им. Диже се Јусуф, прашта се са сваким редом, збори лијепо, обећаје триста добара, збори да ће сложити нашин гњијев са Достинића, али и они треба богме, да се нађу на мјесту, да буду паметни...

Прођоше још три дана. У селу нема никакве новине. Нешто се само кмет чешће накучује караули, некад неће ни доћи до ње, срећне га аскер, проговориће двије-три и кмет се опет врће селу. Пред вече је. Људи оставили послове, посједали испред кућа, неко пуши, неђе тражи сусјед сусједа, приђе му, сједне до њега — разговарају.

Мијат и Смаил вратили се из лова. Смаил убио јаребицу Мијат није могао ништа ни опазити. Од планине доваће ноћник, стриже по образу, стока прилази селу, јејина је већ и два пут закријештала из трулине. Наступа ноћ. Сусједи се разилазе, обећају да ће дојранити на лонцу. Мрдак објављује свијема, да ће сјутра зором к цркви.

У први мрак узбунише се пси по селу. Манојло прескочи ограду на авлији пуштеничиног дома. Станоје кмет пењао се уза страну кући Милутиновој, прошао је, прошао је и часму, и ливаду под њом, па шумарком до Мокре Њиве, мпнуо кућу Видоја Котура, што је крајња у

селу, па стао на узвишици. Ослушкује. Вјетар лагано креће дубраву, стрши лишће на дрвећу — тишина. У једном се зачу звиждукање, кмет звизну и сам.

Не прође много, а десетина оружаних људи окружише Станоја.

— Није вријеме још, вели кмет, него присједите.

Посиједаше. Јусуф се примаче Станоју, тапше га руком по рамену, смије му се, а збори:

— Само полако, не хитај коџобаша, да нико и незна, тако паша хоће, а главе ми ће те посад држати ни да си му син!...

Посјеђеше још неко вријеме, шапћући међу собом. Диже се Станоје, за њим и остали. Лаком узбрдицом, па шумарком, добро увјежба-ном стазом провео је кмет ноћну дружину на кућу рад похаре ње-његовог сељанина, комшије, доброга, старог Нуредина...

Чељад су била поспала по кући, кад гомила груну на врата, разломи их. Смаил се дохватио цевердара, Нуредин мале пушке, али су их по четири снажне руке стезале да се маћи нијеслу могли. Јусуф једнијем часом поскочи, дохвати се ђевојке, приви је уза се, па као муња отиште се путем одкуд су дошли нестале га у ноћи...

Те ноћи се Мијату неспаваше, и два пут је искочио пред кућу, два пут обилазио стоку у обору. Свуд тишина; само горе, кући Нурединовој учестали псп. На вука не лају, познаје се то лако кад псето лаје на вука, а кад на човјека. Стоји Мијат, слуша, кад сину варница, а за њом се чу јек од пушке. Утрча Мијат у кућу, пробуди оца, дохвати пушку, испали је пред кућом, па-пуни је опет па у вас мах потрчао кући Нурединовој. За њим потрча Милутин, чуше се још неколико

пушке, слеже се село има се шта виђети:

На средини куће у локви крви, у смртним мукама тресе се Смаил. Више њега Нуредин клекао на кољена, притиска му рану, звјера по кући, а нариче:

— Ђецо моја!.., жељо моја, снаго моја!!!....

И нико не зна шта би, нико се не смије уканити да што пита, да прекине светињу умрлога часа...

Умрије Смаил и тек се тада окрену Нуредин по кући, устави му се поглед на Милутина, па изговори:

— Смаила ми убише, а њу одведоше.... Хаирије....

Старац се затресе, зајеца, па се поред мртва сина сруши на тле.

Сад су разумјели све: и зашто је Јусуф с карауле долазио, и зашто пси ноћас онако бијашу узаврели. Једно не моглоше разумјети: како кмет, глава од села не дође кући Нурединовој, па да иде у поћеру за отмицаром?! Залуд су Достинићи гонили Јусуфа, залуд је Мијат на цио пушкомет измакао пред дружином. Гране су одерале његово ођело, руке, образе Шиљат камен забадао му се у табане, у листове крв је текла, а Мијат је свакао напријед у мрак, у црну ноћ....

Разданило се бјеше кад се Достинићи вратише кућама празних рука, са јадом на души, јер од кад је села, било је и велике муаребе, а не одведе се роба достинићког.

Милутин са Мрдаком сврну кући кметовој; њему не мило

— Мало граје, чујем било је горје у вас, Милутине, вуци, мислим?

Тако збори кмет, а оком кружа на другу страну.

Милутин му се примаче, уприје се с њиме раменом, погледа му право у очи, па вели:

— Ти лажеш, рђо, издајничко браће и племена!

Поблијеђе кмет заусти да нешто проговори, али Милутин, у часу надрије кубуру иза појаса и скреса је кмету међу очи. Сруши се кмет, крв је попрскала издајничко огњиште.

Мрдак напуни симењу, запали, изговори само — е—е! па се заједно с Милутином примаше уза страну. Те исте ноћи изгорела је и караула на Лиму према Достинићу..

Није прошла ни неђеља дана, а лијепо село било је згариште. Попаљене куће, плијењен мал, уништена љетина, чељад у збјегове.

У збјегу је и Нуредин са својим сусједом Милутином Орбовићем. Оба сједе поред слаба огња, оба се покучили, гронули. Мало зборе, рижетко. Погледа један на другог, па оба бјеже погледом у страну, а безуба уста старог Нуредина проговориће једва чујно:

— Ђецо моја!.., јади моји, моје огњиште угашено... Хаирије!... А куд ли се стани Хаирије?!

Прошло је љето, јесен, наступа зима, високи врхови Кома обмотани густом, бијелом копреном, по њима се витлају облаци, дими мећава, а о лијепој плијеници не чу се гласа..

Мијат Орбовић не савија се међу сељанима у збјегу. Искрстарио је пола цареве земље, тражио је, али узалуд.

Једне ноћи у турској чаршији омркао Мијат. Пада снијег и киша заједно, студено, мрачно. Уским сокачетом корача Мијат лагано, као онај, који нема куд хитати, кога не чекају никакви послови.

— Стани! Зачу се пред њиме глас, а Мијату се учиње познат, чујао га и прије.

Мијат стаде прилика му се примаче, дохвати га за руку.

— Ја знам кога тражиш, знам и зашто... Нурединову ћер,... она је у харему робиња... у папину харему...

Ове ријечи изговори стари јув-баша Зеинил, па заћута.

— У харему... робиња... понови Мијат, а смрче му се пред очима. О, на души јад, на срце се свалио Ком. Он је стајао неколико као човјек, кога си ударио са свега размаха дреновином по затиљку.

У харему... Хаирије, ти нећеш бити никад моја, ти нећеш са мном поћи у Ђурђево Ступове, нећеш се прекрстити па бити моја довијека!.. Робиња у харему...

Изговорио је те ријечи Мијат, а јаки млазови крви и снијега шибали су га по угријаном челу, по образу. Зеинил стоји.

— Да си ми по Богу отац, јув-баша Зеиниле води, води ме к њој, к њему, води!

— Смијеш ли прегнути, момче? Да се не препанеш?

— Води Зеиниле, вићећеш!

И јаким, тврдим гласом изрече ово Мијат, опипа нож, а по тијелу му се разли нешто топло, мило, осјећај неизмјерне среће, благост му некаква пада на срце као пред исповијешћу или причешћем...

Дођоше до конака. На вратима дријема стражар. Зеинил му проговори нешто турски, па уз тавне степенице поведе Мијата. Из ћошета дугачког доксата долазила је слаба свјетлост, те свијетлила велика врата на одаји.

Мијат уприје, врата се отворише. На меком дивану сједи Хаирије, па кад угледа Мијата скочи, није се препала. Јадна робиња је свикла зар, да је буде у глуво доба тавне ноћи...

Скочи Хаирије, скрсти руке, па се објеси о Мијатову рамену, густа црна коса просула се, тиче образе

Мијатове, а мала лијепа глава скло-нила се на пространа, момачка прса.

— Ти си за ме дошао је ли? Знала сам.... Хаирије на једанпут зајеца, пушти руке, окрену се од њега а збори:

— Бјежи, видео си ме, кажи бабу! Твоја не могу бити никад. Никад, види, каква сам!... Бјежи!

Мијат погледа Хаирије, изговори:

— Неморе, збиља неморе.... А паша? пита Мијат. Хаирије показује руком, али Зеинил је кукнуо на врата. Изађе Мијат па пространјем доксатом мину до папине диванане. Од снажног удара, разбила се тешка врата, паша је стојао на ногама, држећи у руци сребрњак. Но једнијем скоком био је Мијат папи на пласћима, давио га кољенима међу лопатицама, заврнуо му врат, па ножем превукао испод грла, једном, па другом....

Д'бели млазови крви шиктали су по меком ћилиму, тијело се грчило, тресло, самртни ропач још се чуо, кад је Мијат са Зеинилом оста-вио папине конаке.

— А запалити, како би било? Запалио је и он твоју! Вели Зеинил и већ пружио луч, да га са доксата баца на кров.

— А она? Зар да изгори Хаирије.... А она ће бити мајка....

— Немој Зеиниле!..

Био је густ, дебео мрак, али у души Мијатовој свануло је, разведрило се, око срца милина, неизмјерна, неисказана....

Подигао је високо фес, корачао слободно, опирајући се ђекад на папшин џевердар.

И већ вором другога дана причао је Мијат оцу:

— А ја, бабо, овако: на плећи, па с њим на долину, па заврни врат, па ножем, ево овако.... А крв шикти,

прска по мене, по ћилиму, по виду....
свуд...

— А Хаирије ће доћи, ацо, доћи ће ти. Сад неморе.... Доћи ће. Оба старца слушају Мијата. Милутин некако дубље повлачи из чибука, брке му се диже, а око усана заигра осмијех.

Нуредин погледа Милутина, па Мијата, вели:

— Благо теби, Милутине! Среће! нијеси се изродио!.. Овакав ћетић.... И није Мијат преварио.

Из збегова вратила се достинићка чељад на своја згаришта.

Хаирије дошла је оцу са синчићем у наручју; Милутин први оградио кућу на старом темељу; Мањоло побјегао с пуштеницом некуд далеко, — само Мијата у Асу већ нико није видео....

* * *

Кад се оно прије неку годину одметнуше Кривошије од ћесара,

Подгорица, фебруара 1901.

стадоше му убијати солдате, палити карауле, међу устаницима вазда је у прве био висок, крупан момак, с цевларом о рамену. Нико није знао ни ко је, ни окле је, знали су му само име, звали га Мијатом.

Устаници запалише Драгаљ. Војска ћесарова уби се кривијем бојем, али побјеже пред самијем мраком.

У раздвој боја устанички четобаца таман под Јанковијем Вр'ом нађе тешка рањеника, па га пита:

— Ти, окле си, момче?

— Издајека, арамбашо, издајека.... Ако мореш знати ће се Грачаница слијева у Лим.... Издајека сам.... Ријеч га је издала, из широке ране на грудима струјили су млазови крви, очи се затварале, а на блиједим уснама трептио тихи осмијех, посљедњи опроштај....

— Хаирије, Хаирије....

Ту су усташи и укопали Мијата Орбовића...

Весталка Офелија

Обзорје младости Весте блаженом чедношћу блиста
У храму чистоте рајске — мирте ког лугови крију,
Златнијех вјекова снове копрена скрива ту чиста,
Свештених извора воде срца гдје Весталка мију.
Чедности ставља ту завјет богињи дјевица млада,
Среће и љубави пламен тули у заносној души, —
Младости згријану крвцу пепелом умрлих нада
Препуна скривеног бола Весталка млађана гуши.
Богиња муњевним оком пази њу с златнога трона,
Пламен да вјечнога сјаја дању и ноћу двори;
Престоље цвјетно јој гледа веселим погледом она —
Небески осмјех јој љупки с усанах пурпурних гори.
Миро у кандилу златном небеским пламеном сјаји
Заспалој богињи њеној, двори га само очима,

Љубави кандило друго у грудма Весталка таји —
 С потајним пламеном тијем душа јој забаву има.
 Чуварка небеског плама опита слаткијем миљем
 Затвори Вестине двери — напусти огањ јој свети,
 Невине младости кумир окити рајскијем биљем —
 Мирисом чаробним осу зидове побожне клети.
 Магла јој на очи пада, поглед јој лијено лута
 Вестиним светијем храмом — љубећи свијетлог трона;
 Уморна остави огањ — клијети скривеног кута
 Застртог завјесом црном дремљива тражаше она.
 Миљеник на двери срца младој Офелији куца,
 Љубави миро јој носи, сад да је ватрено љуби;
 Блиједи кандила жижак смртно док поче да пуца,
 Вестин свјетилник сав прште — пламен се свјепитени губи.
 Весталку милује драган, пољубом чело јој дира —
 Зориног зрачка док сјена блиједа јављат' се поче,
 Тада се прену из санка — у души нестаде мира,
 Загрљај тајни се оте — сузе јој с уздахом точе.
 Светиње љубави њене тренутно некуда песта,
 С усана врућијех сласти заносне љубави маче;
 Мирисне одаје њене нашла је у јутру Веста —
 На угљу блиједи пухор над киме Весталка плаче.
 Упила очи је сузне — кедре ливанскога моли,
 Искру да једну бар пушти, богињи огањ да врне,
 Милости немаше она, с тога су јади и боли
 Гушили младости огањ, дане јој пратили црне. —

Грахово.

Радомир Кривокапић

С у д б и н а

Не заборавља се свакад оно што је давно било, као што се обично каже. Да, извјесних ствари из властог ми доба тако се данас живо сјећам и сјећаћу их се ваљда докле ме погребу. Ето ја нијесам заборавио ни ону смокву Патлицанку, под којом смо се највећма хладили ми, које подругљиво зваху „смоквари.“ Вјера и Бог чини ми се као да и сад гледам њен двокраки струпац и њене гране од којих се једне бјеху навечиле над потоком, а друге над

лијепом рудином по којој ми сјеђасмо. Лијепо је било наше друштво.... Сјећам се и оног нашег доброг старешине, којега сви звасмо ачко¹⁾, слика ми је његова јасна у памети, као да и сада преда мном жмирка оним својим фасним оком, а све одмјера другим здравим, које гораше као жеравица И приче његове чини ми се још ми брује у ушима. Ачко нам је причао о свему па и о милостивом Богу и његовој судбини, која „не промапа“, јер

¹⁾ стрико.

„што се горе запише не карлаиса³⁾ га нико.“ Све, све, што се у свијету догађа бива по судбини. Ако смокве дсбро роде судбина је, ако их рђа убије и то је Бог судио, а његова је судбина и ако зли чобани навале ноћу на њих и потру их. — Не сакри се, вала, од судбине ни у јајеву кору, а не би онако прошао Хаџи-Рагип, да је како другојаче — рече једном добродушни старац расположен да нам прича. И причао нам је причу о Хаџи-Рагипу, коју ћу и ја вама исоричати, да и ви видите, што је судбина.

Рагип Ташић био је као поједини свџили³⁾ човјек у П., није знао чега је више имао. Од акребџи⁴⁾ је свега имао: жеву, сина и кћер, а у кући је држао једног момка по имену Асана. Ђетића створена по мерамету⁵⁾ Падне на ум Рагипу, да буде хаџија. Разлгаси, да ће ходити на ћабу и свако га почне звати хаџијом. Прође година, прођоше и двије, а од Рагипова хаџилука не би ништа и зли га језици почеше већ називати „хаџипшман.“ Ту је Рагип мало Алаху шенуо, но најпослије се наклан и крену се пут ћабе; собом је узео слугу Асана. Кад се Хаџи-Рагип одмакао неколико конака од вилајета јави му се неко у сну и рече му: „О Хаџија, све је твоје имање нафака твога слуге Асана!“ Хаџија се од дешпека⁶⁾ пробуди, а кад понова заспа, опет чује оне исте ријечи. Како је гођ из почетка је мислио, да је то све ништа — празни сан, али кад му се онај „профлетник“ све чешће јављао и вавда му једне исте ријечи зборио — да је све његово имање Асаново те Асаново, хаџија се богме од истине по-

плаши и поче се мучити, како ће се отрести ненаднога насљедника Асана.

— Асане сине, — рече једног дана хаџија момку — отиди у ону касабу, ће смо онојчери коначили, те од оног ханџије, код којег смо били, потражи моје јеменије, што сам их код њега заборавио, а ја ћу те чекати овђе, док се вратиш. Бадава је јадни Асан доказивао хаџији, да јеменије нијесу остале у хану, пошто их је он сам у бисазима оставио; хаџија стаде при свом и момак се мораде вратити, а његов газда настави пут. —

Послије неколико дана зачуди се Хаџи-Рагип, кад угледа свог слугу Асана, који га стиже. Наставише пут и хаџија бјеше заборавио да иде на свету ћабу, да душу спасе, те једнако рађаше о глави добродушном Асану, о којем му непрестано онај у сну говораше, да му је једини насљедник. Поред свега мучења Хаџи-Рагип се не отресе свог слуге, већ пошто би на св. ћаби врати се с њим у вилајет, али се у хаџиној души отвараше све виши џејмен⁷⁾ и све више корачаше „преко Божије.“ — Кад је у повратку стигао у С. домисли се како ће Асану доћи глава, а да му се опет руке не омрљају његовом крвљу. Написа писмо и даде га Асану, наредивши му, да писмо ником не даје до Омеру сину хаџину и да трчи муштулуком у П.

Добри Асан похита жељно у П., ће и ако не бјеше оставио својте, ипак је оставио неког, за ким му је срце чезнуло, а душа горела. Око хаџине Куше било је за њега сунце у које је јадни сирак радо — и ако без наде — гледао. —

Мртав уморан стиже Асан у село Г., од којег до П. имађаше да путује пуна три сата. Сунце је

³⁾ не избриса.

³⁾ богати.

⁴⁾ својте.

⁵⁾ по благодати.

⁶⁾ незадовољство.

⁷⁾ пакао.

жегло, а умор га савлађивао, те чучну малко у хладу код џамије у П. и у том клону к земљи те захрета у дубоком сну. Поред џамије бјеше мејтев, из којег ђеца изађоше на одмор и кад виђеше Асана, ђе спипоколише га, те га посматраху. Један малишан угледа у трави поред стравца неко писмо, зграби га и однесе хоџи, који пред џамијом сјеђаше. Хоџа расклопи писмо, прочита га и зачуди се чуду нечувену. Хаџи-Рагип пише своме сину Омеру и јавља му како је са ђабе здраво у С. стигао, а затијем му у пи. му наређује, да га не чека у дому, ако до његова доласка не п губи слугу Асана, — тајно да нико не зна, јер његову смрт тражи Алах и Пејгамбер^{а)}. Ражали се хоџи, и одмах писмо избуца. Изађе до Асана и нареди ђеца, да се одбију од њега. Хоџа је познавао и Хаџи-Рагипа и његове, те сједе и у име хаџије напише писмо сину му Омеру и нареди му, да чим писмо добије вјенча сестру Кушу за слугу Асана, јер тако хоће Алах и Пејгамбер. Писмо затвори, па га однесе и спусти поред Асана, који још тврдо спаше. За тим га пробуди и рече му, да иде час прије у П., да га не би ноћ затекла, а напомену му, да не заборави писмо, које му је из њедара испало. Асан се захвали непознатом хоџи, зграби писмо и оде.

Неизмјерна је радост била у кући Ташића, кад је тамо Асан муштулуком стигао. Али се зачуди Омер кад прочита писмо у којем му се наређује, да одмах вјенча Кушу за Асана; но и покори се, јер тако хоће Алах и Пејгамбер, којима се дубоко захвали Асан, кад дознаде, е су му досудили оно, за чим је чезнуо, али му се није надао.

^{а)} Пророк.

Свадба је учињена и бећари су већ били као синоћ увели Асана у харем, кад је Хаџи-Рагип у П. стигао. Мислио је и премишљао од куд се могло све овако свршити, и сад се још више уплаши од судбине о којој му је онај у сну причао. И опет не би човјек мераметли као што хаџији доликује, већ се и даље трудио, да карлаише оно, што је Алах горе записао.

Стока Хаџи-Рагипова лежала је у његовој ливади изван вароши. Хаџија удеси да му једне ноћи нестане неколико брера из тора. После је тога дозволе к себи чобане, добро их изгрди и нареди им, да у будуће пуцају на сваког, који би ноћу ишао к тору, макар им се кавао, да је из његове куће, а он ће већ казати својијема, да само дању смију на тор отићи.

Једне вечери, рече хаџија својој чељади, да ће сјутрадан давати гозбу на коју је већ позвао све своје пријатеље из П. и нареди зету Асану, да одмах по поноћи отиде на тор и да одвоји десет добрих овнова, који ће се за гозбу заклати. Асан се пожали, како тврдо спи, те се боји, е неће моћи на вријеме за овнове отићи.

— Ти ћеш га, анума пробудити, кад треба — рече хаџија својој старој кади и оде у своју одају.

Кад је било око поноћи, дигне се хаџиница и пође да пробуди Асана, али кад је ступила у одају његова аrema жао јој би трзати га из мирног сна. Стајала је над његовом постељом и канила се, да га живне, а у тај мах чу зијев сина јој Омера, који бјеше у одаји до Асанове.

— Кад је Омер будан, што не би он отишао за овнове — помисли старица и полако се извуче из Асанове одаје.

— Добро би било, сине, да ти отидеш за овнове, да не будим Асана — рече она свом јединцу.

— Хоћу, нено, — одговори добри син, одмах се спреми и оде к тору.

Кад се хаџиница поврати к својој постељи, хаџија, који те ноћи не бјеше ока склопио, упита је, да ли је Асан отишао за овнове.

— Не, већ Омер — одговори стара.

— Омер?!!!! како, шта?!!! — бијеснио је хаџија, а жена му се збуни, те и не знаде ништа одговорити.

Биједни отац на врат на нос похита, да спасе јединца од пропа-

Голубовци, 1900. год.

сти, коју му је сам спремио. Омера је пристигао близу тора и у очајању га је викао, да се поврати. У том се чобани пробудише и онако у забуну латише се оружја. Пред собом су виђели двије прилике, а у ушима као да им звоњаше синоћна хаџина заповијест. Чуло се тихо: „хоћемо ли? — хоћемо!“ Пуцањ се равлијеже кроз тиху ноћ, а Хаџи Рагиб и син му лежаху мртви у крви својој.

Асан је последије био домаћин у кући Ташића, а тако је и морало бити, јер — *што се горе зашине, не карлаиса га нико.*

...h

В а з д у ш н а л а ђ а

Держантовъ

Ноћ царује. По азурном
Небу звјезде устрептале,
А пучином океана
Лађа сјече сиње вале.

На натаркам дугим њеним
Вјетрокази глас не дају; —
Кроз проворе отворене
Од топова уста зјају.

Нема на њој капетана,
Не чују се ни мрнари,
Ал' за буре и пличине
Хитра лађа мало мари.

У средини океана
Од гранита тамно-сива
Острво је с хладном раком,
Која у се цара скрива.

Без почасти у пијесак
Крвници га саранише,
А да како не устане
Тешком плочом гроб покрише.

На поноћи, кад година
Од смрти се навршује,
Ваздушна се, ка обали,
Тихо лађа приближује.

У том часу из свог гроба
Горд и силан цар се јави —
Троугодна на њем капа
И ратнички кабан плави.

Прекрстивши моћне руке
И на прса спуштив главу
На крмилу лађе сједе,
Низ пучину лети плаву.

Ка Француској милој хита,
Ђе му сјајни троп остаде,
Ђе му оста син нејаки
И ратници старе гарде.

А, чим кроз мрак ноћни спази
Милу своју домовину,
Срце му се тад разигра,
Очи живом ватром спну.

По обали крупним кроком
Стане емјело корачати,
Па другове своје ратне
По имену гласно звати.

Но његове гренадице
Затекло је вјечно вече
У Мисиру и Русији
И ће хладна Елба теч.

Маршали му глас не чују —
У крвавом паше боју,
А неки га издадоше
И предаше сабљу своју.

Цар о земљу ногом тресне,
У срца му срџба ниче —
Са обале још изгледа
И поново громко кличе.

Несретнога зове сина,
По свјета му обећава,
А Француску милу своју
Само себи задржава.

Цетиње,

Ал' у свјету наде, снаге,
Син му давно преминуо,
Чекајућ га цар усамљен
Ту престоји доба глу'о.

Дуго чека и уздише
А из очих лије сузе,
Докле исток дивна румен
Јасне зоре не обузе.

Затим махнув снажном руком
И на прса спуштив главу
На чаробну лађу с' враћа,
Низ пучину хита плаву

М. И. Дреџин

Догађаји у Боки Которској од г. 1797 до 1814

К историји Црне Горе тога доба

од Л. Томановића *)

I. Како је млетачка република кров вјекове своје моћи имала трајног утицаја на живот Срба приморских, тако их се и њен пад јако коснуо. Концем XVIII вијeka генерал Бонапарте, чедо велике француске револуције, својом недољивом војском био је истиснуо Аустрију из сјевер-

*) У свјетској историји трудио ће се наћи још који крајичак на земљином шару, да је у краћем простору времена промијенио толико господара, колико их је промијенила Бока Которска од пада млетачке републике док је Аустрија Боку коначно присајединила. У народу се набрајају „седам краљева“, који су се тада у Боки измијенили, наравно, убрајајући ту и разне генерале дотичних држава. У тијем догађајима Црна Гора имала је велика удјела од почетка до свршетка њихова, што се у историји Милаковића тек провиђа и то не вазда тачно. С тога је ту требало свјетлости, и те је свјетлости дошло. Г. 1892 у Задру је довршено штампање дјела „Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814 di Tullio Erber i. r. професор“ (Tipografia Edit. di G. Woditzka) у шест књига. Год. 1893 изашла је у Паризу књига: „La Dalmatie de 1797 a 1815 — Episode des conquêtes napoleoniennes“ од П. Пизаниа, па г. 1898 у Тријесту: „Storia di Perasto (Raccolta di notizie

не Италије, улијевајући нов живот, подижући туд републике. И сусједни градови млетачки стадоше гледати у Бонапарту као у свога ослободиоца од млетачке олигархије. Млетачки сенат је тада био раздијељен у три странке: стари сенатори су одбијали уплив како француски тако

e documenti) dalla caduta della Repubblica veneta al ritorno degli anstriaci“ од конта Франа Висковића. На жалост ја нијесам могао доћи до Пизанијеве књиге, али се г. конте Висковић њом доста користио. Осим тога, у својој лијепој радњи „Pagine di storia militare veneto-montenegrina“ од Е. Барбарића, прештампаној из „Rivista Militare Italiana.“ (1896) нашао сам важних цитата из исте Пизанијеве књиге, што ме још више побуђује, да при коначном сређивању ове моје радње морам набавити и Пизанијево дјело; а за сада нека и овако иде. Најпослије г. 1900 изашла је у Задру књига „Ragusa. La caduta della Repubblica aristocratica e la lotta dei soldati di Napoleone colla flotta russa, i Montenegrini e Crivosiani pel possesso delle Bocche di Cattaro“ од Кирхмајера (и на њемачком језику), која, ма како да је пристрасно написана, ипак спушта штогод свјетлости и са своје стране на оно доба тако мутно и тако пуно догађаја.

и аустријски; млађи сенатори нагињали су Аустрији; трећа странка је тежила на савез са француском републиком. Бонапарте је предлагао сенату савез, с условом да објави рат Аустрији; уз то је добивао једну битку за другом над аустријском војском и већ изван граница Италије, на земљишту аустријском. Побједоносни генерал опет поручује сенату, да од његове одлуке зависи опстанак републике. Сенат млетачки ипак у потаји склапа савез с Аустријом тако потученом! То је била млетачко-аустријска завјера која се уздала у побуну сељака противу Француза. Кад је генерал Бонапарте опет послао посланика у Млетке (9 априла 1797) са поруком, да бирају кроз 24 сата *рат или мир!* — сенат стрављен обећаје мир и пријатељство. Али Бонапарте потписује примирје с Аустријом у Леобену (18 апр. 1797), по ком Млетци са својим земљиштем оставаху Француској а Истрија с Далмацијом под Аустријом. Међу тим је аустријско-млетачка завјера радила свој посао, који се у Верони објавио другог дан ускрсења у оном ужасном покољу, који је у историји познат под именом *Млетачко Ускрсење*, прије него је у Млецима било познато примирје Леобенско. Тим је била већ ријешена судбина млетачке републике. Бонапарте објави рат републици. Сенат млетачки, издан од Аустрије, развије се без отпора. Лав св. Марка био је под ногама Бонапарте. Власт паде у руке народа, који дочека радосно Французе. У Млецима наступа демократска влада, наравно под утицајем француским. Тим Французи постаху господари на Јадранском мору. Кад је дошло до коначног мира с Аустријом у Кампоформију (17 октобра 1797), Бонапарте против изричне наредбе француског директоријума уступа Млетке с Далмаци-

јом Аустрији, и тако сâм жртвује нову демократску републику, коју је био установио у корист Француске! Бонапарте је оправдавао то своје злочинство, додајући том издајству још невитешку увреду проданијем, поручујући им, да не васлужују слободу, кад се нијесу знали сами ослободити олигархије. У ствари пак Бонапарте је против воље директоријума изненада закључио примирје са Аустријом услед наименовања другог ваљаног младог генерала Хоша (Hoche) за главног војсковођу француске војске у Немачкој, из себичног страха, да се поред њега који други генерал не би прославио. Тако је свршила царица мора последије четрнаест вјекова своје независности. У Паризу је то злочинство изазвало огорчење. У великом савјету разлијегао се протест: „Како! да се тргује народима у име народа, који је укинуо трговину људма!“ Али је Бонапарте био већ господар војске француске, која је била освојила Италију и Аустрију до близу Беча....*)

II. За вријеме Немањића данашња Бока Которска са њеним старим градовима Котором, Перастом и Будвом спадала је у њихову државу. Кад су се кашње сусједне српске државе, које је дијелио которски залив, а то су Зета и Босна са Херцеговином, стале отимати о Боку, почела је свој утицај у њој вршити и млетачка република, која је надила готово земљиште у Перасту, Котору и Будви, градовима са својим сопственим установама, по обрасцу осталијех градова низ далматинско приморје, који су уживали све те слободштине и за вријеме Немањића, и између себе били тако самостални, да су у не-

*) Овај кратки нацрт у главном изведен је по историји Наполеоновој од *Норвинса* и по Историји ослобођења Италије од гђе *Е. Мартиненго*.

престаном трвењу били. Као старински градови још из римског доба развијали су се на тлу латинског живља и латинске културе које су били преставници до наших дана. И за то, кад се говори о Боки, треба добро разликовати ове њене градове од осталог становништва, које је било у свему истовјетно ономе у Зети, касније Црној Гори, и Захумљу, касније Херцеговини, те се наравно вавда осјећало нераздјеливим дијелом тог свог сусједства, док су Пераст, Котор и Будва тражили не само заштиту млетачке републике него чак и угарскијех краљева! Осим ових градова једини Паштровићи осјећали су се засебним тијелом, издвајали се од осталог становништва сопственим установама, и тражили заштиту млетачку, која у осталом није била тешка. Наравно, та млетачка заштита зависила је од млетачке политике са сусједнијем српскијем владаоцима, и од подизања или падања моћи овијех господара Боке Которске, који су успијевали, на прилику, толико, да зетски рашири своју власт и преко залива до дубровачке границе, и захумски до Будве.

Из политичкијех обзира према тијем српскијем владаоцима, сенат млетачки у више пута одбија которску општину, која тражи не само заштиту него и условно поданство млетачко; и тек г. 1420 у Котору се развија млетачка застава, са условима, да општинска управа остане у рукама которског племства, које остаје у уживању свих повластица, добиве нијех од српскијех краљева, не искључујући ни право ковања свога новца. Тадашњи преставници Котора: Павле Бућа, Марин Бизанти и Лука Драго са четрдесет чланова Вишег Савјета свечано су положили заклетву вјерности републици 25 јула 1420 у руке Петра Лоредана, млетачког за-

повједника на Јадранском мору *). Пераст је много прије ступио у млетачко поданство, Будва касније. Но не треба узимати, да је тијем и остала Бока тада потпала под млетачку власт. Чак при концу XV вијека, за вријеме Ивана Црнојевића, ми наодимо у границама Црнојевићеве државе, у народу и данас у Боки зване Иванбеговине, цео Грбаљ до мора, Поборе, Мајине и Брајиће са Паштровићима. Пошто је Ђорђе Црнојевић оставио Црну Гору, млетачка република завладала је тијем крајевима у Боки, али обалама которског залива од Рјасна до Суторине Турци су владали. Тек г. 1687 млетачка република помоћу Црногораца осваја Нови од Турака, што је навукло на Црну Гору ратовање Сулејман-паше скадарског, које се свршило г. 1692 продирањем турске војске до Цетиња и разрушењем цетињског манастира, красне задужбине Ивана Црнојевића, који су лагумали, повлачећи се у Котор, Млетачки, који су били дошли у помоћ Црногорцима. Год. 1718 дужд млетачки Корнер дужалима од 12 маја и 4 јуна **), у накнаду за помоћ против Турака, потврђује Владици Данилу црквену јурисдикцију у Боки, коју цетињски митрополити врше све до пада млетачке републике. Осим манастира на Стањевећима, цетињски митрополити имали су други манастир близу Будве, Мајине, иначе Подострог, који је Владика Данило основао или обновио, и у ком је испочетка своје владе њеко вријеме проводио и Владика Петар II, прије разграничења Црне Горе с Аустријом ***).

*) *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro di G. Gelcich.*

**) *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti. Roma, 1896.*

***), „Гл. Прав. Дали. Цркв.", бр. 11, г. 1900, Мајине - Подострог од М. Црногорчевића.

III. Народ православни у Боки, може се рећи, дакле, да је за вријеме млетачке владе више зависно од црногорске него ли од млетачке власти, ако се узме у обзир природно одвраћање ове и природно привлачење прве, уз велике слободштине, које је од старина тада уживао. Тако, кад је пала млетачка република, Бока се се осјетила природно спојена са Црном Гором, осим градова, у којима је латинштина превлађивала. Отуда раздор између два тако различита елемента и по сталезу, и по вјери, и по култури. Један перашки анонимни рукопис вели, да су се тада у Боки често држале скупштине ради унутрашњег реда и *старања о будућности*. То исто понавља и Баловић у својој књижици *Notizie intorno alla B. Vergine di Scarpello*, али мало јасније, наиме, да су се старјешине опћина боквијелских окупљале и договарале, како ће ред у Боки уздржати, *док одлуче о избору владарца* (*fino tanto che dessi avessero deliberato alla scelta da farsi del Sovrano.* *) Будњански каноник Којовић забиљежио је у свом рукопису, који је у засебној књижици објелоданио Р. Ковачић, да је у Будви конте Антон Зановић предложио, и да је тај предлог био усвојен, да се замоли Архиепископ Митрополит црногорски, да сађе да успостави ред. Павле Пизани у својој књизи *La Dalmatie* доноси из једног дубровачког савременог рукописа следећи опис та ашњих догађаја у Боки: „Кад се 30 маја у Котору чу, да је млетачка влада пала, настале велико узбуђење у становништву, и конте Соранцо, иззавредни провидутур, био је позван, да сазове изасланике свијех општина на општу скупштину, која, саставши се 20 и 22 маја, одлучи да се ништа не мијења у управи, док се тачније не дознаду посљеди-

*) *Storia di Perasto*, Висковић.

це догађаја, што задесише Млетке. Само се одлучи да неће никад над собом примити француску власт. Рипњани захтјевају да се види отање војничке провијанде и муниције, и отуда се породи побуна. Услед тога Соранцо узимље мјере за поредак и обезбјеђње Котора. Пераст устаје на обрану и оружјаје лађе. Концем маја долазе из Млетака Скјавони (Бокељи, који су били на војничкој служби), отпуштени прве уласка Француза, и собом доносе узбуњујуће вијести; држи се друга скупштина у Котору; изасланике прате оружане чете. И одлучи се, да се нова влада у Млецима нема признати, и пише се црногорском Владици, иштући, у случају потребе, његову помоћ против Француза. Скупштина узимље потребите мјере, да се уздржи ред; али дах слободе распаљује умове, и кметови, као и у Далмацији, одричу давати власницима земље што их иде; насиља и убиства умножавају се... Јуна 30 долази вијест да су Аустријанци заузели Истрију и да иду пут Далмације: дакле требало се одрећи и посљедње наде видјети успостављену стару владу млетачку, па мислити о избору новог господара. Ту су три странке једна против друге: једна је хтјела Владикеу, друга Аустрију, као закониту насљедницу млетачке републике, а трећа, коју су састављали прости и неукусни, заведени агентима демократске владе млетачке, била је на страни новијех идеја. Турци пак, надајући се користовати се овим положајем, послаше емисаре на Цегине, нудећи господару-владици независност Црне Горе, попут оне дубровачке, и један дио Боке, условом да они заузму други дио. Два авантуристе, један Црус по имену Витш а други Италијанац, који се звао кон-

те Гаспари, као агенти Портини, имали су за час озбиљна утицаја на господара владику црногорског; *) али тај њихов утицај на брво је био парализиран доласком Пераштанина Јововића, православника нове млетачке муниципије, који доноси владици, од стране исте, писмо датирано у Млецима 9 јуна, године прве слободе италијанске, које му саопштава проглашење нове владе. Владика потпомаже револуционарну пропаганду, која се рашири по Грбљу, и коју которски провидитур не мога да савлада, и позват од стране Будве преко протопопа Николе Давидовића, сађе у Будву, да заузда зломислеће, и заузевши Будву 17 јула, млетачки подестат Пасквалиго остави овај град. Од овог часа Владика промје-

*) О овима епископима Ербер пише: „Један од ових звао се кнџе де Витш и говорише да је био у пруској служби, док је у ствари био Црногорац, који је дуго живио у Русији. Он је намајеравао ништа мање него да постане Краљем све Илирије, и изгледа, да су му у Петрограду обећали били, да ће га помоћи, надајући се да ће се тијем послѣ сами користити. Кад је војска аустријска почела заузимати Далмацију, он се понудио, да оружја против Аустрије све оне горштаке, кад би Турска признала независност Црне Горе са истијем условима дубровачкијем. На ту сврху он посла у Цариград другог пустиолова, који се називаше кнџе Гаспари, али овај ништа не постигну, као што се могло предвидјети. Турска је истина потицала Господара Црне Горе против Аустрије, у нади да ће моћи присвојити дио Далмације, али кад је опазила, да ови пустиолови заводе Црногорце на покрет опасан за њу исту, предаде се својој судбини, и напусти поље сплетак.“ И овдје се Ербер позивље на Цинкларена „Geschichte der Osmanen“ вол. VII, стр. 22 и даље, па наставља: „О држању црногорског Господара према овим пустиоловима ништа се не говори. Кад је кашње Петар I. постао наклоњен Аустрији, Витш и Гаспари тражили су да побјегну на једном дубровачком броду, али су их Аустријци ухватили, и више се не појавише на политичко поље.“

њује политику и напушта Французе и демократску странку у Боки. Бокељи видећи се заgroжени горштаким четама до которскијех зидова, обратише мисо на Аустрију, која их је сама могла бранит од блискијех нападача. За то се састала трећа скупштина у почетку јуна на острву Госпе од Шерпјела, и свака општина узе на се 30 талијера за трошак депутације, која би послана Ђенералу Рукавини у Сплет. Рукавина не будући тада у стању да покуша срећу против све црногорске војске, поврати се у Задар, одакле опет крену 10 августа са малом флотом и с којом иљадом момака. Чекао се с нестрпљењем: у Котору мала посада италијанска стала је непрестано оружјем у руци, млетачки бродови са пунијем топовима, мињама запаљенијем, стали су на стражу по сали. Нереди се умножаваху: Ришњани и Пераштани се више пута сукобише; Кривошијани су одили у пљачку по новској крајини: било је вријеме да гуђин дође да ред успостави.“ Главно је из овог дубровачког анонимног рукописа, који носи наслов „Avvenimenti successi alle Bocche di Cattaro dal 20 maggio al 7 settembre 1797,“ што се слаже са оним перашким анонимним рукописом и с Баловићевом споменутом књижицом, односно тадашњијех скупштина и њиховог вијећања о избору новог господара. Јер је главна, которска општина била свјесна права, које је себи сачувала, предајући се млетачкој републици, да послѣ ове бира себи господара. Ербер пише: „О избору су била мњења подијелена: неки су били за Аустрију, а други за Црну Гору, тако да су се створиле двије странке, радећи једна другу да надвлада. Мисао о предаји, коју су његовали смотренији, за час је била напуштена, јер ма каква од-

лука шћаше проузроковати опасне преврате.“

Сада ваља да разбистримо колико је могуће положај црногорског Господара у Боки. Сам Милаковић у својој историји Црне Горе доноси акт предаје града Будве Францу II, краљу угарском, чешком и т. д., којим у исто доба бира за свог браниоца Архиепископа и Митрополита црногорскога, док буде град примљен под заштиту Његовог Величанства. Милаковић говори, да је овај акт био прочитан у катедралној цркви, у недјељу, у присуству нагомиланог народа, и предат у руке Владике. Али очевидац и учесник тога догађаја будњански каноник Ђојовић у поменутом свом рукопису овако описује тај догађај: „Дакле 18 јула скупеше се племићи у реченој палати, и ту је позван дошао Митрополит. Ту су му предали писмо, у ком је била добровољна предаја Њ. В. Цару као Краљу угарскоме, и хтјели су да се констатира та жеља, да се развије угарска застава. Кад су то дознали Паштровићи, као и опћинари (Мајине, Побори и Брајћи), потрчаше у палац и томе се опријеше, особито Паштровићи. Племићи су морали попустити насиљу и прилагодити се вољи јачијех и насилнијех, и најпослије онијех, који су их намјеравали прије мало дана можда и убити. Тако приуговорљену заставу и акт предаје *ставише под троструким печатом*.“ Ово је сасвим природно. Будњанско племство, видећи расположење народно, пристало је уз народ и повало је Петра I, али се хтјело у исто доба оградити против њега овим писмом, тежину којег маса народа, задовољна присуством Владике, неће ни испитивати; али је народу њеко протумачио то латинско лукавство, и „племићи су морали попустити на-

сиљу....“ вели Ђојовић — „тако, приуговорљену заставу и акт предаје оставише под троструким печатом.“ Два разноврсна елемента била су између себе у отвореној борби — јачи, рецимо сеоски, сматрао је Владику за господара, а слабији, грађански, управљао је своје погледе на Аустрију, у случају да република коначно пропадне.

Али и међу овим градским елементом било је духова, који су впили Владику. То је била она трећа странка, о којој говори дубровачки рукопис у Пизановој књизи, и коју су предводили агенти демократске републике. Кад се у Млецима установила демократска влада, на првом декрету новог муниципијума од 16 маја 1797 год. наводимо потписе и трију Пераштана: Матије Чорка, Ивана Бујовића и Ивана Јововића. *) Овај последњи, о коме говори поменути дубровачки рукопис, донио је на Цетиње Владици писмо из Млетака, којим му нова влада не само саопштава своје проглашење, него и помоћ тражи. То писмо гласи: „Ради опће среће, и угледајући се на друге јевропске народе, бивши Врховни Савјет одлучио је да својевољно поврати 12 маја млетачком становништву оно старинско суверенско право, које се кроз пет вјекова налазило само у властеоским рукама. Тек је било састављено привремено преставништво народно и на управу дошао наш муниципалитет, одма је управио погледе на заслужне особе, пријатеље религије, добродјетелји и наука, да се помоћу и знањем њиховим дође до ваједничке среће. Међу овим заслужнијем особама особито се одликујете ви, грађанине Архиепископе, ви који као нови Арон знате управљати и учити паству од Бога вам повјерену, ви који као нови

*) Storia di Perasto Висковића.

Мојсеј знате предводити храбре фаланге вашијех суграђана, ви најпослије који сте дали и за вријеме бивше владе најсјајнијех доказа правог пријатељства према млетачком народу. Грађанине Архиепископе, ако је Венеција аристократска имала срећу и славу вашег пријатељства, каквим већим повјерењем може се томе надати демократска Венеција! Она повраћена својим првијем правима, она састављена толикијем слободнијем људма, колико је њенијех синова, она сва посвећена добродјетели, подиже глас к вама, грађанине Архиепископе, вама управља преко грађанина и нашег друга Јововића издате прогласе, тражи ваше пријатељство, тражи вашу љубав, обећајући у замјену пријатељство и поштовање.“ *) Ово је био дакле други позив, управљен Владци, да се умијеша у тадашње догађаје у Боки. Ербер мисли, да се Владика хтио послужити млетачкијем демократскијем елементима, да побуни особито православне у Боки, па да он сађе да посредује и тако посједне Боку, и вели: „Био је то план вјешто замисљен, који је покривао узурпацију, и показивао црногорског господара као искреног и благог миротворца.“ Овдје писац тешко гријеш, јер Владичиној пастви у Боки није требало да је нико буну, нити је тада било противу кога бунити је, него послје пада републике његова се та паства осјетила сасвим слободном и сасвим природно удруженом са Црном Гором. Нити је требало црногорском Господару те буне, да сађе да је мири, када су га двије поменуте странке дозивале у Боку. Обје ове странке тежиле су за слободом, и та их је заједничка тежња природно спајала противу треће странке племића, који су господари-

ли до тада по Боки, те су своја права гледали у опасности и од Црне Горе као и од демократске републике. Али је тај демократски покрет био у Боки незнатан и одма свладан племством и католичким свештством, и тада је Владика остао с народом православним, који га је желио и који му се одавна покоравао. Ербер даље пише: „Свуда се поче вјеровати, да је Петар I вољља пријатељ мрскијем Французима и да им намјерава прелати Боку Которску. Многи, који су били прије за њега, постадоше му непријатељи и пређоше у странку аустријску, која, тако поткријепљена, посла тајно преставнике генералу Рукавини, да прије дође.“ На другом мјесту написао је исти Ербер: „Али најпослије шћаше побједити странка наклоњена Црној Гори, да господар не постаде сумњив са његове дволичне политике. Била су се, то јест, појавила у Црној Гори два Француза, који се приказиваху као ројалисти и емигранти, док су у ствари били емисари, послани од народне скупштине из Париза.“

Ово понављање тврдње, да је од Владике многе Бокеље (наравно, католичке) удаљила сумња, да је он на страни демократске владе млетачке, и односно француске, може бити да има основа, јер је проф. Ербер располагао обилатијем архиварнијем материјалом, кад је своје дјело писао. Али је та сумња била просто средство, да се од Црне Горе одврати један дио католичког елемента у Боки, који је осјећао природне везе с њоме. То су били поморци и у Перасту, и у Доброти, и на Прчању, које не треба мијешати са племством бокељскијех градова. Ови поморци су се из дјетињства развијали природно по морима, слободни од сваког утицаја, који би им могао народно осјећање убијати, и у додиру са про-

*) Ербер и Пизани (Барбарић).

свјећењем народима, још су више цијенили слободу, особито свој језик и свој родни крај. И могуће је, да их је та сумња, вјешто ширена, одвраћала од Владике, из мржње против Француза, које је Наполеон био закрвио са свијема народима. Али је та сумња била проста клевета, и кад је ње нестало, ми ћемо видјети, да се и овај католички елеменат налази

уз Владике. А није чуда, што су се такве сплетке противу њега по Боки сновале, када проф. Ербер овако категорички опредјељује његов положај у почетку овијех догађаја у Боки: „Петар I Петровић Његош, речени Геден горштакчи, митрополит и господар Црне Горе, у то доба држаше у својијем рукама судбину Боке.“ *)

*) Storia della Dalmazia, 74.

(Наставиће се)

Одбрана Жупског и Острошког Манастира *)

(Извод из разговора Црне Горе и Турске 1852—3 године)

По причању † војводе Бура Машановића

забиљежио Ж. Драговић

То је било 1852 године. Становници Никшићке Жупе били су се одметнули од Турске и пријешли к Црној Гори. Ушљед овога Турци су били кивни на Жупљане и гледали су згодан случај, да на њу нападну и да је попале.

Ове исте године књаз Данило и Велики Војвода Мирко послали су били у Жупу свога рођака Крца Петровића, да тамо уреди неке њи-

хове домаће послове и измири неке завађене породице. Налазећи се у Жупи, Крцо Петровић добије извјешће, да се Херцеговачки Турци спремају, да нападну на Жупу и он о томе јави књазу Данилу и Великоме Војводи Мирку. Но треба нам примјетити да извјестилац није тачно извјестио Крца Петровића: нијесу се само Херцеговачки Турци спремали да нападну на Жупу, него се је спремала цијела војска силнога

*) Ова биљешка написана је била још 1897 г. за чувену француску списатељку *М-ме Адам*, која је те године посјетила манастир Острог, па је жељела штогод знати о знаменитоме острошком затвору и одбрани тога манастира од Турака. Није без интереса, да и читачи „Књ. Листа“ прочитају ову биљешку, написану по причању једнога од очевидаца и учасника тога затвора, а у исто доба неће бити сувишно виђети, какав је утисак ово наше светишште учинило на једну иностранку. Она причаше:

„Кад сам први пут стала пред спомеником Орлеанске Ђевојке, обузеле су ме чудновате мисли и осјећања, дошла сам као у неки занос, и ту сам се завјетовала, да ћу цео живот посветити на то, да учиним што добро за свој народ. Пред њивотом св. Василија обузеше ме таква исто осјећања и ту се поново завјетовах, да ћу се по данас из свију страха старати, да учиним колико је могуће више добра народу, коме св. Василије припада.“

Омер-паше, да нападне на сву Црну Гору, али су ово држали у тајности и на Цетињу вишта нијесу знали о тијех турскијема намјерама.

Примивши извјешће од Крца Петровића, Велики Војвода Мирко узме собом његушког капетана Пера Јокова Петровића, Бура Матановића, Новицу Церовића, Пера Матановића, баичког стотинаша Сава Матова Мартиновића, његушког барјактара Пера Филипова Кустудића и још око десет перјаника, па се зајдно с њима упути преко Брда к Жупи Никшићкој. Успут он нареди Брђанима, да буду на опрезу и да пазе што ће се у Жупи догађати, па ако би чули бој, да им тај час похитају у помоћ; нски мали број Брђана придружио му се ту и отишао с њим у Жупу. Пошто је стигао придруже му се и Жупљани, те је број војника код њега износио до 600.

Доба је било зимско и то управо 22 децембар; дан је био облачан; снијега није било, него је само залијек киша ромињала. Турци у великом броју, башибозук и нивам, напану на Жупу од Никшића. Једновременно с овијем напала је на Црну Гору друга турска вјеска под Омер-папом од Подгорице и Спужа; трећа је напала од Скадра на Црмницу, а четврта од Клобука на Грахово. Омер-паша, пошто је умирио силно и поносито племство Босне и Херцеговине, намјеравао је да рашчисти рачуне и с Црном Гором, зато је тако јако и тако изненадно на њу напао.

Војска турска, која је дошла од Никшића, изиде на Бршно и ту је дочека Велики Војвода Мирко са својих 600 друга. Судар је био жесток. Црногорци посијеку 63 турске главе, али видећи да се неће моћи противити тој огромној сили повуку се дубље у Жупу. Сад је било пи-

тање: да ли ће се сасвијем уклонити из Жупе, а Жупу и Жупљане жртвовати Турцима, или ће ту остати, да заједно зло и добро дијеле? — Велики Војвода Мирко изабере ово потоње и ријеша се да се затвори у Жупски Манастир, док не би ли Брђани по датој им раније наредби стигли у помоћ.

Жупски Манастир налази се у питомој долини ријеке Грачанице и готово на самоме њеноме бријегу. Са његове југоисточне стране доминирају над њим високи брегови, огранци од Острошког планинског ланца; сам манастир опасан је каменом авлијом, на којој су двоје врата: прва, главна, гледају к сјеверу и к ријеци Грачаница, а друга к југу према селу Југовићима. Положај је диван, али нити по положају, нити по утврђењу није могао овај манастир послужити оној цијељи, којој је у даном случају морао да послужи.

На сами Бадњи дан Велики војвода Мирко, као оно Леонид на Термопилима, отпусти један дио своје војске, а са не пуно 300 друга затвори се у Жупски манастир. Бој се започео рано у јутро, бој жестоки и крвави. Један дио турске војске напао је од ријеке Грачанице на главна врата; но пошто је ово равница, те би могли пострадали док дођу до врата, увезали су дебеле бале прућа, које пушчано врло не може пробити, па ваљајући их пред собом и заклањајући се за њима, примицали су се мало по мало манастиру. Друга турска војска заузела је висове изнад манастира и оипала је такву ватру, да су врна пушчана падала по манастирској авлији као грађ. Црногорци су били затворени у манастирске куће. Тако је трајало до подне. — Послије подне настала је још тежа мука: Црногорцима нестане фишека. Складиште

муниције било је у цркви, а да се до ње дође требало је пријећи авлију испод кише од пушчанијех црна. Но томе се је доскочило: увијек хладнокрвни јунак, Велики Војвода Мирко Петровић, претрчи преко авлије у цркву, а за њим и Перо Матановић; он стане избацати тесте фишека, а војници су их дочекивали и додавали један другоме, те се је тако та ошудница подмирила. У 9 сати у вече бој се је прекинуо. —

Тешка је била ова бадња вече за оне који су у манастиру били затворени и међу којијема је већ лежало 15 погинуле преко дан браће, а и њих је иста судбина чекала, ако их само Божић у манастиру затече

Велики Војвода Мирко био је послао раније његушког барјакгара Пера Филипова и Жупљанина Шого Николина, да се провуку у Брда и да позову Бјелопавлиће у помоћ. Но помоћи није било, али не за то, што Бјелопавлићи нијесу хтјели доћи, него зато што нијесу могли, јер су морали да одбијају другу турску војску, која је била продрла од Служа до Ждребаника. Дозивали су из манастира и Пера и Шого више пута. Најпослије Шого им се одазове и условљенијема ријечима јави им, да је Перо погинуо, да помоћи нема и да гледају како ће се спасти.

Ријешено буде, да се кроз јужна врата бјежи из Манастира: приступе к вратима и почну одваљивати од њих дрвље и камење којијем су заваљена била, али Црногорци у таквом нeredу навале на врата, да се Велики Војвода Мирко расрди и рече: „прекните! — одавде неће ниједан, па сјутра што коме Бог да!“ Рекавши ово, оде у манастирску кулу и хладнокрвно, као човјек који је на чисто са самим собом, баца се на кревет, као да ће сјутрашњег дана божићне полаженике у својој

кући дочекивати, а не као човјек, којег неминовна смрт очекује...

Близу јужнијех врата налазио се некад један наслон, а у њему је неки пушкар оружје поправљао. У томе наслону спазе војници један мали проворчић и мало по мало почну да га шире, док га прошире толико, да се је човјек могао провући. Војници су почели да излазе и да умичу. Примакла се је и зора. Један од војника дође Великом Војводи и каже му за ово. Он изађе и кад виђе у чему је ствар нареди, да се прислоне уз авлију степенице, да се врата широм отворе, па да сваке излази што брже може.

Но питање је, ђа су били Турци? — Турске старешине поставиле су у вече Никшићане, да чувају стражу с те стране манастира. Никшићани, жељни пљачке, а не сумњајући да ће Црногорци утећи, напустили су стражу и разишли се по Жупи да пљачкају и да зулумишу народ. Благодарећи овоме Црногорци су изашли из манастира са свијем мирно и без икакве погибије.

Ослободивши се затвора, Велики Војвода Мирко прикупи оно мало војске и упути се с њом на Планиницу. Ту се судари с Турцима и посијече им 17 глава, па отступи к Острогу, а Турци се спусти у Пјешивце и попале пјешивачко село Повију.

Дошавши у манастир Острог, Велики Војвода Мирко узме собом 25 друга и главаре које смо прије споменули, па се ријеша, да се с њима затвори у Горњи Острошки манастир, а намјера му је била, да тијем спријечи сјеверној турској војсци, да се састане с јужном, докле Књаз Данило у помоћ стигне.

Овдје тек настаје деветодневна борба, којој по јунаштву мало равне има у свјетској историји.

Положај манастира Острога описати је врло тешко — то је управо положај јединствен, а био би и недоступан, да је вјештина бар штогод притекла у помоћ природи: Острошке Греде стрше к небу као какав џан, а при голој литици приљубио се је Горњи манастир као ластавичино гњијездо; он се састоји из неколико запањака и пећиница, у једној од којих почивају мошти Острошког Чудотворца Василија.

Послије малог окршаја с Турцима око Доњег манастира, Велики Војвода Мирко упутио се са својом јуначком дружином у Горњи манастир с одсуднијем ријешењем: или да га спасу, или да сви ту изгину.

Прије него ће ући у манастир он нареди те се унесе унутра око 1000. бремена камења и намјести их на запању код воде да би им и то у случају нужде ваљало.

Турци навале са свом снагом и јуришали су и дању и ноћу без престанка за пет дана и ноћи, али узалуд. Тукли су топовима, бацали су на дрвени манастирски кров бомбе и ракетле да га запале, али ни у томе нијесу успјели. Пети дан затвора, у маленој претпрати црквице у којој су свете мошти, налазио се Крцо Петровић и Ђуро Матановић; одједном ђуле од топа улети кроз малени прозорчић унутра, одбије се од тврде стијене, пане на тле и стане се врћети, да експлодира; Крцо Петровић, не двоумећи много, зграби ђуле рукама и избаци га напоље, ђе се и распрне.

Црногорци су жељно погледивали по странама извише Пјешиваца, неће ли ће угледати црногорску војску, али нема, па нема. Питали су се у чуду, што то може бити, те помоћ још не долази, — на ово им је острошки архимандрит Никодим пјевајући полагао одго-

ворао: „Њест надежди, њест помошчи равје на тебе пречистаја Богородице“ и т. д.

Турци су виђели да ствар иде тешко, па су стали дозивати у манастир и позивати Црногорце на предају, увјеравајући их, да се турска војска од Грахова и Црмнице састала на Цетиње, да је Књаз Данило утекао „низ море“ и да се немају у кога надати.

Велики Војвода Мирко нареди да им се одговори да лажу, псине једне, и да Књаз Данило неће њега заборавити, па да ће Русе добављати да га бране.

Турци да би боље увјерили Црногорце, да је истина оно што су им говорили, приморавали су неке заробљене Црногорце, који су били у њиховом логору, да им све вишепречено потврде; обећавали су им велике дарове и положаје код султана, ако се предају, или да ће их пустити, да иду за Књазом Данилом низ море — све је било узалуд.

Осми дан затвора један херцеговачки Турчин поново је позивао Црногорце на предају, а пошто је и то било узалудно, онда настави: „Кад се нећете предати, а ви слушајте! — нећемо више топовима тући тога свијетлога Херцеговца, што у томе њивоту почива, а знајте и то, да нам је највећи топ, што смо га из Никшића довели, прскао, учинићемо на вас још један јуначки јуриш, па како коме буде!“

Прошао је и девети дан, а настала је девета ноћ.

Међу затворенијема били су три мртваца: двојица су погинули, а трећи, поп Јован Радовић, био је умро. Тјескоба је била унутра и нијесу знали што да раде с њима; неки су говорили, да их баце доље, па нека Турци од њих чине што хоће, али Велики Војвода Мирко ре-

че: жао ми је то учинити и ако су мртви; особито ми је жао, да Турци сијеку попа Јована, него ми је архимандрит Никодим казао, да доље близу звоника има неки калуђерски гроб. Спустимо два три друга, па да им додамо ове мртваце да их у тај гроб сахране, па ћемо их опет за коноп извући.“ Тако су и учинили. Спуштен је био Миња Марков Бошковић. Каро Петров Милатовић и Филип Матов Мартиновић.

Управо кад су мртваци били спуштени доље и кад су хтјели поменути тројица, да их у отворен гроб положи, Турци учине потоњи, одсудни ноћни јуриш и провале врата на манастирској авлији, па су се усиљавали, да кроз уски портик продру даље у манастир.

Турци су очајнички нападали, али су се и Црногорци још жешће бранили. Особито су се користовали онијем раније унесенијем камењем и били су њим Турке одозго у онај уски портик, тако да су га свега затрпали турскијем лешинама.

Зора је — Турци мало устукну натраг.

Овај напад затекао је поменути више тројицу доље и то баш у тренутку, кад су хтјели да сахрањују своју погинулу браћу. Положај њихов био је очајнички, но они брзо своју судбу ријеше: Миња и Каро спусте се у гроб, па легу у њ, а више себе навале надгробну плочу и ту су до у јутро остали; Филип се умути међу Турке, а знао је помало и турски, па је тумарао читаву ноћ, а у зору нашао се у пјешивачко село Богетиће. Ту је Књаз Данило био стигао с војском и сву ноћ посматрао што се у Острогу

збива, понављајући често као за себе: „држ’ се, Мирко, није лако Црном Гором владати!“ Филип наиђе на црногорску стражу и буде одведен Књазу Данилу. Књаз га стане питати, што је с онијема у Острогу и да ли је Мирко погинуо, или се је предао. Филип је био тако поражен свијем што се с њим ноћу збивало, да је једва дошао к себи, казао све што се је збило и замолио Господара, да нареди, да се учини шемлук из пушака, да би се тијем дало знати Црногорцима у Острогу, да им иде помоћ. Књаз Данило то учини.

Може се замислити каква је радост обузела Црногорце у Острогу, који су овај шемлук чули, а архимандрит Никодим велегласно вацјева: „Ангел вопијаше благодатњеј, чистаја Дјево радујеја“ и т. д.

Кад виде Турци у чему је ствар, они се побоје, да ће им Црногорци спријечити повратак у Никшиће, те одмах дигну опсаду и похитају к Планиници.

Острошки браниоци били су слободни и изађу из манастира преко мртвијех турскијех лешина, којијема је био затрпан манастирски улазак, па се саставе с војском Књаз Данила.

„У више од двадест бојева, прича мој поштовани приповиједач, — учествовао сам с Великим Војводом Мирком Петровићем и таквога челичнога и хладнокрвнога јунака као њега нити сам кад чуој ни видео. Црногорци су у опште јунаци, али његово јунаштво далеко је надмашило јунаштво ма којег другог Црногорца. Његова је обична изрека била: „Ко издржи његов је мегдан!“

П о с л е д н и д а н и

Из догађаја у Зети год. 1832.*)

Црногорци су већ били отступили од *Подгорице*, а *Голубовци* пали, те у њима и оближњим им селима завладала пустош. Али се још није губила нада у многим мјестима *Зете*. Бјегство *Ивановићево* и све остало, што се бјеше тада збило *Зећани* смакао обичну недаћу, која може устанку нашкодити, али не и коначно га угушити и омести присаједињење *Зета* Црној Гори, које се са толико чежње очекиваше. — Сваког часа ишчекиваху *Зећани* нове црногорске чете, како би се поткријепиле оне, које се бјеху међу устаницима задржале. Велика се нада полагала и на сусједна племена, јер сва она бјеху у почетку уз *Владиску*. Особито уздање у *Зети* бјеше на најближе сусједи *Хоте* и њихова поглавара *Ас-Ника*, који прије тога бјеше јавно устао противу *Турака* и своје бунтовништво прокламовао тиме, што бјеше наредио својим племеницима, да јавно погубе четрдесет турских коњаника, који су се били упутили од *Скадра* ка *Подгорици* и хтјели пријећи *Хотском Гором*. — Али празна је нада била на овог лукавог *Мал сора*, који чим осјети, да ствари не иду онако, како се у почетку мислило, ступи у преговоре с Турцима, а они га једва дочекаше; бацише у заборав његову погрешку и доброга подасуше новцем, уз који су наравно дошли и извјесни налози. *Ас-Ника* и с њим *Хоти*, а и још многа околна племена бјеху већ уз Турке, а о томе се у *Зети* ништа не знаваше.

*) Из описа тих догађаја спремљеног поглавито по причању једног савременика.

Од свих зетских мјеста за сада бјеше најјачи *Врањ*, село баш до самих *Хота*. У *Врању* и засеку до њега — *Новом Селу* бјеше око триста Црногораца и нешто више по толико *Зећана*. Ова посада бјеше доста добро снабдевена оружјем и муницијом и Турци су о њој водили озбиљна рачуна, те и похиташе, да се противу ње користе *Ас-Ником*, док се још није било прочуло о његовој издаји. И он се заиста подухвати, да им послужи: пошаље свог стрица *нашијема* у *Врањ* са поруком, да они првог јутра, које сване, изведу сву своју војску на оближње брдо *Врањску Гору*, па да се ту учини шемлук, како би се тиме уплашили Турци, који се гонтају, да на *Врањ* нападну, јер ће се шемлуком увјерити, да у *Врању* има много војске. Устаници и Црногорци незловарни послушаше овај савјет. Изађу првог јутра на *Врањску Гору* и тек што су били почели мећати из пушака у исти мах угледаше силну војску, која се од *Тузи*¹⁾ бјеше упутила ка *Врању*. Сјете се у чему је ствар и похитају к селу, у које мало прије стигоше но непријатељи, и нешто више од 600 друга ступе у борбу са војском можда десет пута толиком. Са Турцима бјеху: *Хоти*, *Груди*, и друга околна племена. Борба је била очајна.... Непријатељ узмакне и стане бјежати, а наши се упусте за њим. У томе од некуд искрсне са својом пратњом ондашњи подгорички забит неки *Алмед-бег*, родом *Анаволац*. Пријетњом, бојем и другим средствима

¹⁾ Сада варошица.

поврати забит турску војску, те наши буду сузбијени, и могли су се зауставити само у селу, гдје се затвореше у кућама на које непријатељи навале, али ријетко гдје продру; међутијем појате, сијена и куће од наших напуштене попале, сву стоку плијене; побију и исијеку наше, који се за времена не склонише, а нијесу штеђели ни старце ни дјецу одојчад.

Чим наступи ноћ непријатељ напусти Врањ и повуче се са шићаром и доста знатним губитцима. А и наши чим се осјете слободнима напусте село видећи, да се овдје не могу више држати, пошто су остали усањени и склоне се далеко на југозапад од Врања у село *Гостиљ*, које још не бјеше турска нога прегазила, а одатле се бјеше угодно склонити на Скадарско Блато — ако буде невоље.

Кад су непријатељи дознали, гдје су се Црногорци и устаници груписали почну се спремати, да их понова нападну. Неколико дана после борбе у Врању, Турци се крену са дво *Балабана*³⁾ са мјеста, које се зове *Карачин Поток* и почну се приближавати Гостиљу. Наши су се били размилили изнад Гостиља по мјесту, које се зове *Пријеке* и кад им се непријатељ почне примицати, почну се комешати и узмицати ка Гостиљу, да заузму zgodније бусије. У томе једно бијесно Туре из Балабана по имену *Мустафица Дајбабић* повиче по турској војсци: „Је ли Турчина, да ми даде добра коња, да га сад наћерам у кауре?“ — Тада му *Омер Бего* Голубовчанин понуди свог коња на којег Мустафица усједне и нао-

ружавши се са четири кумбуре, ножем, миздраком и цџердаром полети пут наших, који се већ нагло повлачашу. *Јово Миљчевић*, устаник из Голубоваца, стар и изнемогао човек, бјеше изостао од друштва и Дајбабић га пристиже и гађе га миздраком, али не погоди. У томе се Миљчевић окрене, скрене *опушачом* и згоди Мустафицу посред сриједе, те се овај стровали с бијесна коња. Старцу већ бјеше у помоћ дотрчао *Милош Моштрокол* Црногорац са своја два сина и Миљчевић им поклони Туре и његову опрему. Стари Моштрокол смакне Дајбабићу главу, а синови му узму коња и оружје Турчиново.⁴⁾ У томе се вађене бој, који се брзо разби без знатнијих губитака с једне и друге стране.

Исте вечери посавјетоваше се устаници са Црногорцима, који са њима бјеху и закључише да се није могуће више борити са непријатељем, чија сила непрестано расте.⁴⁾ Наравно поступао Ас-Нике и других убио је наше у срце, те се и морала код њих осјетити клонулост. Народна ствар у Зети би коначно напуштена и тако се расплинуше наде јадне раје, која је сад гомилама прелазили у Црну Гору.

Мало по мало Зећани се доцније враћаху на своја огњишта, а неки и напустише записчај занавијек.

³⁾ Овдје употребљавамо популарну и ако у суштини погрешну ријеч *Турчин* мјесто *Србин Мухамеданац*.

⁴⁾ Управо ствар у Зети бјеше свршена раније; сваку је даљу акцију спријечила ондашња ситуација на Балкану, а ово бјеху одблијесци ватре, која се гасаше, а коју хоћаше тобоже, да подржи народ непосвећен у политику.

²⁾ Село.

Цртице из козачког живота

— С руског —

Брегови тихогa Дона бијаху обрасли густом трском, његова безбројна острва, изобиље рибе и дивљачи, богаство шума и степна слобода, све ово скупа мамило је к себи из Русије сиромаше и бескућнике, на живљење у слободи, једном ријечју у козакe. Овдје су се вазда могли надати пљачки; у степама су пасле ергеле ногајске, Волгом су пролазили каравани са житом, са сољу, с војничком провизијом; кроз степу су пролазили такође московски и турски посланици с богатим даровима; напосљетку, под руком се је таласало сиње море, а на његовим обалама лежали су, у љепоти и зеленилу, градови: Синоп, Цариград, Кафа, Керч. Као што се је на доњему току Дњепра населило запаروشко братство, тако исто на доњем току Дона населило се донско, које се доцније прозвало „слобода велике војске донске.“ Не зна се кад су се и на којему мјесту населили први соколови, они су се утврдили у градићу Раздору, на 120 врста од турске тврђаве Азова, на оном мјесту, гдје Донац утиче у Дон. У опште козаци су градили своје градове у склонитим мјестима, гдје, гдје у шуми или за блатом, на острву или у густој трсци. Кад би завољели какво мјесто, ограђивали су га плотом, а с поља засипали земљом из малог ровчића — ето каква је била сва њихова одбрана. Козаци су обично живјели у плетарама и земуницама. У овим градовима ништа није било примамљивог за грабљиве сусједе; градили су их тако, да се не би имало на што зауставити непријатељско око.

„Нека — говорили су праћедови донских козака — невјерници пале наше градиће, ми ћемо за недјељу саградити нове, и брже ће се они уморити палећи, него ми градећи.“ Првим насељеницима д'гађало се да се по неколико мјесеци сакривају у степи, да се хране само јагодама и да пију воду из бара. Многи су погинули од љуте невоље, многи су пали борећи се с невјерницима. Слободна козачка задруга расла је и јачала мало по мало, док на посљетку није образовала велику војску. Козаци у ово вријеме нијесу орали земљу: слободна степа била им је ораница, а пљачка — једина жетва. У то вријеме, кад је једна чета вребала по Волги бродове, друга би се провлачила на руску крајину, трећа је вребала ногајске коње или тумарала по закубанским шумама. Дружба са својом браћом запорожцима, особито је осилила донске козакe, које су они називали Черкезима. Запорожци су долазили на Дон у цијелим четама; они су показали Донцима нови, кориснији пут за пљачкање, сиње море, и почели су са двије стране да наносе ударце Криму, и да хајдукују по турским обалама. О једним и другим пронијела се слава по свима земљама, као о правим хришћанским борцима и невјерничким ђелатима. Донци и Запорожци били су мртва стража своје измучене домовине: први су чували Москву, а други — Пољску и Украјину.

Московски владари, почињући од Ивана Васиљевића, прозваног Грозни, схватили су велики значај козачке силе; почеше се умиљати козацима, награђујући их даровима

или ласкањем, а доцније — и царским платама. У исто вријеме кад је расла ковачка слава, увећало се је и богатство Донаца. Од бескућника, и пуких голића, козаци су постали власници великих богатава; дотле безљудне и глухе степе, гдје су само вијали гладни вуци и прелијетала јата плашљивих тица, појавиле су се ергеле коња, стада животиња, које су чували робови од различитијех народа. Све је ово била својина и имање ковачко.

Једном дође на Дон велика гомила запорожских козака и насели се близу Азова на бреговима Дона. Ово мјесто назову черкеске јурте, а доцније — черкески град, или просто Черкаск. Донцима се је одвећ допадало оно одважно преглаштво, којим су се одликовали Запорожци. Ови неустрашиви људи, изгледало је, да се ничега и никог не боје осим Господа Бога и његових светих угодника. Запорож.ц није ни најмање цијенио: ни свој живот ни крвљу добијени новчић; а донски козаци на против, вољели су домаћи живот и штедили су за црне дане. У Черкеску пјанчило се од јутра до вечера и обрнуто; у Раздору — вазда је било тихо, шта више некако глухо. Млађарији, разумије се, није се могао допасти овакав начин живота, и поче све чешће и чешће да посјећава своје сусједе. Ово је био узрок те се становништво његово поче да смањује, док козаци напосљетку сасвим не напустише Раздор. Черкаск постаде главни град, његово становништво намијеша се с Татарима и Грцима; особито због честе женидбе с робињама. Међу тим одважне главе нијесу мировале на једном мјесту. У великим четама они четују по бијелом свијету, а јунаштво и жеђ за пљачком заводи их тако далеко, о

чему нијесу могли ни у сну помислити. Они покоре Бијеломе цару читаве народе, продру у далеке, ником не познате, покрајине, те овим покажу пут за колонизацију. При крају царевања Ивана Васиљевића Грозног, старјешина Качалинске Станице, Јермак Тимотејевић, мјесто да брани границу од Астрахана до ријеке Дона, појави се као разбојник на Волги. Он наведе страх и трепет не само на трговце, него и на номаде, који се налажаху под влашћу царевом. Кретање по Волги прекине се; сви путеви између Москве и Астрахана бише заузеи. Посље овога Јермак се појави на мору, гдје, случајно, сrete стране посланике; брзо се с њима разрачуна, њих заједно с бродовима потопи, а благо присвоји. Грозни цар осуди Јермака са четири његова друга, међу којима је био Иван Кољцо, на смртну кавну. Тада козаци, спасавајући се од царске војске побјегну на Каму, одкуда их браћа Строгонови пошаљу да освоје Сибирију. Тако Јермак Тимотејевић прослави се са својом дружином као освајач Сибирије и оснивач сибирских козака Друга страшна чета, пошто јој се бродови потопе на Каспијском Мору, заустави се на ушћу Терека, коју одавдје није нико могао проћерати; ово су терски козаци. Трећи атаман, прича се, Нечај изабере за своју чету 800 људи из слободних мјеста са Јајика, садашњег Урала, гдје је богатство рибе било веома велико, те је ово управо и примамило на Урал козаке. На Дону, у Сибирији, на Уралу и на Тереку козаци нијесу мировали на једном мјесту, него су тражили нова земљишта за насељавање. Слабе сусједе они покоре, силне су држали под вјечитим страхом од честих напада. Истина, ови сузоби били су као сметња добрих сусједских одношаја

између Москве и мусломанских држава. Много се је пута на њих жалио кримски хан а султан пријетио; напосљетку од њих су стењали руски украјински градови, јер су их козаци пљачкали и палили. Из Москве су их одвраћали, а по каткад им и пријетили. Једанпут цар Михаил Феодоровић пошаље им овакву грамату: „На море у пљачкање не идите, јер нас с турским султаном завађате. Послушајте, јер ћете нам овим истинску службу учинити. Ако и после овога, нашим одношајима с Турцима какву сметњу учините, паднућете Нама у немилост; у Москву ради награда нећу Вас никад повати, послаћу на Вас војску, наредићу да се на мјесто нашега Раздора сагради тврђава, истјерати ћу Вас с Дона и заједно са султаном нећу Вам допустити да пљачкате. Бојте се мога гњева, и с Азовцима се помирите.“ Донци су мало обраћали пажње на пријетње, говорећи на скупу: „Ми смо вјерни Бијеломе цару, али што сабљом добијемо, то не дамо дабе.“ Заједно са Запорожцима они спале и опљачкају Воронеж, убију тамошњег војводу, а исте године опљачкају турске бродове и спале Трапезунт и Синоп. Други пут козаци разоре близу Цариграда манастир Јована Претече. Султан Мурат пошаље противу њих цијелу флоту, која зароби седам козачких лађа. На испиту козаци, не бојећи се смрти, објавише да су они људи слободни, да на војну иду по својој доброј вољи, а царске наредбе за ово немају. После овога их предаду страшној смртној казни. Двије године доцније козаци покушају да заузму Керч, али пошто им ово не испадне за руком, опљачкају околину и заузму Карасубазар, гдје задобију велики пљен.

Одма после овога, т. ј. 1636. године, велика партија, четири хиљаде Запорожаца и украјинских козака спрема се у Персију, с надом да се тамо населе. На Дону их задрже: „Зашто браћо да тражите далеку срећу? Ми имамо хране и муниције доста, узмимо заједно Азов, па ћемо онда слободно ићи на сиње море; тамо ћемо у једном нападу добити више долама, него што би сте ви у Персији за 10 година.“

Одавно је стојао Азов као три у очима козачким. Док се је год тврђава налазила у турским рукама они нијесу могли раширити своја крила. Азовци су пажљиво чували морске путове и, као што ћемо даље видјети, много је требало прегнућа, још више лукавства, да се провуку мимо тврђаве. Освојити Азов, постати господар ове тврђаве, то је била заветна жеља донских козака. Нијесу мислили да ли ће се моћи задржати у њему, — само су жељели да га притисну, па што Бог да и срећа јуначка. У овом предузећу помогне им просто срећни случај. Запорожци пристану да не иду у Персију.

Ове исте зиме растуре убојни поклич по свима градићима, да се козаци спремају за полазак, а ко се не јави тешко њему. Рано у прољеће, чим се ријеке размрвнуше, коњаници прекрију обадва бријега, а пјешадија у то исто вријеме спуштала се на керепима, хитајући манастирском градићу, који се налази 7 врста од Черкаска, гдје су обично држали скупштину. Одма на брзу руку образује се вијеће. Изиђе војнички атаман и позове козаке да заузму Азов. „Добро, добро одговорише као један хиљаду гласова. Скупштина изабере вођу (атамана) Михаила Татаринова, и одма спреме у Москву посланство да извијесте

Бијелога цара о поласку цијеле „велике“ војске донске под Азов.

Азовски наша и Турци безбрижно су гледали на скупове и спремање ковачко. Њима, разумије се, ни на крај памети није било, да коњица без артиљерије, и инжинијера, може се одлучити на такав ризичан посао, као блокирати тврђаву, која је имала високе видове бедеме и фортице, која је наоружана тешким топовима, а које је бранила најхрабрија турска пјешадија. Коваци су се надали, да ће заузети Азов изненадним нападом, па су због тога своју намјеру чували као највишу тајну. На несрећу њихову, у ово вријеме догоди се да су морали пратити турскога посланика, који је ишао у Москву. Лукави Гре, Тома Кантакузен, обдари старешине златом извезеним доламама; а остале коваке очара, тако, да на гозби у њих, кад им се одријешеше језици, докучи тајну. Пажљиво су козаци чували све путове, али поред свега тога и ту их Кантакузен надмудри, јер пошаље паши писмо. У тврђави отпоче брза спрема, ставише се топови, скуп се одбрана — тада тек увиде козаци, да су преварени. Посланик буде одма задржан; на Ђурђев дан, после службе, козаци живо јурну са свом војском под Азов, имајући при себи само четири топчаћа.

Тврђава се спремила за одбрану. На њеним високим бедемима, стојали су 4000 јаничара; топџије су се шетали са запаљеним фатљима око својих дугачких, страшних топова. Коваке ово није ни најмање збунило, храбри Татаринов, прије свега нареди, да се заузме ушће Дона, тако исто сви путови, који воде у Азов из Крима, са Кубана и од Ногаја; за тим чим тврђава би опасана, козаци отпочну да праве шанчеве.

Међу њима налазио се неки Њемац Јохан. Он обећа да ће лагумом оборити дио бедема. После другог и тешког рада, Њемац изненада објави, да се преварио. Почну да копају нови лагум, а, између осталог, око линиу козачкога табора, покрили су татарски коњаници, ово је била помоћ опсједнутим Турцима. Степа је оживила, почело се препуцавање; с обе стране сваког дана излазиле су мејданџије да покажу своје јунаштво. Брзо се и ово додија. Запорожци навикнути да врше свој рад од једанпут, јуришем почну роптати. Азовци су им се подруживали: „Залуд под Азовом стојите, он ваш никад неће бити!“ Ово козаци нијесу могли претрпјети, него полете на јуриш, али буду одбијени. Немајући артиљерије, не знајући правила опсадне војне, надали су се сретном случају. Сад пошто су искусили неуспјех, почели су да падају духом, особито Запорожци. Заиста, краја опсади није се могло видјети. У то исто вријеме козачке извиднице ухвате писмо турског посланика, у коме је он потанко достављао о тешком положају Азова и молио је султана за помоћ. Писмоношу су по обичају тадашњег времена мучили. Он је признао преко тумача, да све зависи од њега, да је он мађионичар и да ће учинити да хришћанима буде рђав свршетак. Разјарени козаци убију Кантакузена, као Јуду издајника, и утопе његова тумача. А да би очистили логор од мађија, одслуже свечано молебствије, окропе светом водом вас табор — и умире се.

После три мјесеца опсаде, досјетљиви Њемац једва једанпут сврши свој посао. Лагум је био готов. 19 јула, у зору, козаци пошто одслушају молебствије заштитнику Азова, Јовану Крститељу, подијеле

између Москве и мусломанских држава. Много се је пута на њих жалио кримски хан а султан пријетио; напосљетку од њих су стењали руски украјински градови, јер су их козаци пљачкали и палили. Из Москве су их одвраћали, а по каткад им и пријетили. Једанпут цар Михаил Феодоровић пошаље им овакву грамату: „На море у пљачкање не идите, јер нас с турским султаном завађате. Послушајте, јер ћете нам овим истинску службу учинити. Ако и посље овога, нашим одношајима с Турцима какву сметњу учините, паднућете Нама у немилост; у Москву ради награда нећу Вас никад повати, послаћу на Вас војску, наредићу да се на мјесто вашег Равдора сагради тврђава, истјерати ћу Вас с Дона и заједно са султаном нећу Вам допустити да пљачкате. Бојте се мога гњева, и с Азовцима се помирите.“ Донци су мало обраћали пажње на пријетње, говорећи на скупу: „Ми смо вјерни Бијеломе цару, али што сабљом добијемо, то не дамо дабе.“ Заједно са Запорожцима они спале и опљачкају Воронеж, убију тамошњег војводу, а исте године опљачкају турске бродове и спале Трапезунт и Синоп. Други пут козаци раворе близу Цариграда манастир Јована Претече. Султан Мурат пошаље противу њих цијелу флоту, која вароби седам козачких лађа. На испиту козаци, не бојећи се смрти, објавише да су они људи слободни, да на војну иду по својој доброј вољи, а царске наредбе за ово немају. Посље овога их предаду страшној смртној казни. Двије године доцније козаци покушају да заузму Керч, али пошто им ово не испадне за руком, опљачкају околину и заузму Карасубазар, гдје задобију велики плијен.

Одма посље овога, т. ј. 1636. године, велика партија, четири хиљаде Запорожаца и украјинских козака спрема се у Персију, с надом да се тамо населе. На Дону их задрже: „Зашто браћо да тражите далеку срећу? Ми имамо хране и муниције доста, узмимо заједно Азов, па ћемо онда слободно ићи на сиње море; тамо ћемо у једном нападу добити више долама, него што би сте ви у Персији за 10 година.“

Одавно је стојао Азов као трн у очима козачким. Док се је год тврђава налазила у турским рукама они нијесу могли раширити своја крила. Азовци су пажљиво чували морске путове и, као што ћемо даље видјети, много је требало прегнућа, још више лукавства, да се провуку мимо тврђаве. Освојити Азов, постати господар ове тврђаве, то је била завјетна жеља донских козака. Нијесу мислили да ли ће се моћи задржати у њему, — само су жељели да га притисну, па што Бог да и срећа јуначка. У овом предузећу помогне им просто срећни случај. Запорожци пристану да не иду у Персију.

Ове исте зиме растуре убојни поклич по свима градићима, да се козаци спремају за полазак, а ко се не јави тешко њему. Рано у прољеће, чим се ријеке размрзнуше, коњаници прекрију обадва бријега, а пјешадија у то исто вријеме спуштала се на керепима, хитајући манастирском градићу, који се налази 7 врста од Черкаска, гдје су обично држали скупштину. Одма на брзу руку образује се вијеће. Ивиће војнички атаман и повове козаке да заузму Азов. „Добро, добро одговорише као један хиљаду гласова. Скупштина изабере вођу (атамана) Михајила Татаринова, и одма спреме у Москву посланство да извијесте

Бијелога цара о поласку цијеле „велике“ војске донске под Азов.

Азовски паша и Турци безбрижно су гледали на скупове и спремање козачко. Њима, разумије се, ни на крај памети није било, да коњица без артиљерије, и инжинијера, може се одлучити на такав ризичан посао, као блокирати тврђаву, која је имала високе видове бедеме и фортице, која је наоружана тешким топовима, а које је бранила најхрабрија турска пјешадија. Козаци су се надали, да ће заузети Азов изненадним нападом, па су због тога своју намјеру чували као највишу тајну. На несрећу њихову, у ово вријеме догоди се да су морали пратити турскога посланика, који је ишао у Москву. Лукави Грек, Тома Кантакузен, обдари старешине златом извезеним доламама; а остале козаке очара, тако, да на говби у њих, кад им се одријешеше језици, докучи тајну. Пажљиво су козаци чували све путове, али поред свега тога и ту их Кантакузен надмудри, јер пошаље паша писмо. У тврђави отпоче брза спрема, ставише се топови, скуп се одбрана — тада тек увиде козаци, да су преварени. Посланик буде одма задржан; на Ђурђев дан, после службе, козаци живо јурну са свом војском под Азов, имајући при себи само четири топића.

Тврђава се спремила за одбрану. На њеним високим бедемима, стојали су 4000 јаничара; топија су се шетали са запаљеним фатиљима око својих дугачких, страшних топова. Козаке ово није ни најмање збунило, храбри Татаринов, прије свега нареди, да се заузме ушће Дона, тако исто сви путови, који воде у Азов из Крима, са Кубана и од Ногаја; за тим чим тврђава би опасана, козаци отпочну да праве шанчеве.

Међу њима налазио се неки Њемац Јохан. Он обећа да ће лагумом оборити дио бедема. После другог и тешког рада, Њемац изненада објави, да се преварио. Почну да копају нови лагум, а, између осталог, околину козачкога табора, покрили су татарски коњаници, ово је била помоћ опсједнутим Турцима. Степа је оживила, почело се препуцавање; с обје стране сваког дана излазиле су мејданције да покажу своје јунаштво. Брзо се и ово додија. Запорожци навикнути да врше свој рад од једанпут, јуришем почну роптати. Азовци су им се подругивали: „Залуд под Азовом стојите, он ваш никад неће бити!“ Ово козаци нијесу могли претрпјети, него полете на јуриш, али буду одбијени. Немајући артиљерије, не знајући правила опсадне војне, надали су се сретном случају. Сад пошто су искусили неуспјех, почели су да падају духом, особито Запорожци. Заиста, краја опсади није се могло видјети. У то исто вријеме козачке извиднице ухвате писмо турског посланика, у коме је он потанко достављао о тешком положају Азова и молио је султана за помоћ. Писмоношу су по обичају тадашњег времена мучили. Он је признао преко тумача, да све зависи од њега, да је он мађионичар и да ће учинити да хришћанима буде рђав свршетак. Разјарени козаци убију Кантакузена, као Јуду издајника, и утопе његова тумача. А да би очистили логор од мађија, одслуже свечано молебствије, окропе светом водом вас табор — и умире се.

После три мјесеца опсаде, досјетљиви Њемац једва једанпут сврши свој посао. Лагум је био готов. 19 јула, у вору, козаци пошто одслушају молебствије заштитнику Азова, Јовану Крститељу, подијеле

се на одјелења, и крену се са различитих страна на јуриш. Око подне вас је бедем био у жестокој ватри; топови су непрекидно грмјели; огромна камена булад рила су у земљу; кроз облаке прашине и густог смрдљивог дима, жалосно је гледало потамњело сунце. Тамо, горе, између зубаца бедема, јаничари, опијени побједом, срамотили су, а доље, с грозном виком, нападале су, са различитих страна, козачке чете. У један мах, као огромна муња, сијевну испод бедема огањ, затим нешто пуче, полећеше гомиле земље, камења — дио бедема се сруши. Сложно, врикнуше тада изабране чете, које су се налазиле у својим шанчевима спрам лагума, и, као један човјек, под командом сокола атамана, јурнуше кроз развалину. Ово су били најхрабрији између храбрих козака. Расијани по свима бедемима, преварени лажним јуришима, Турци нијесу били у стању издржати маниту навалу. Цијело поље покрило се бјегунцима из Азова, али само малом броју сретних, испало је за руком да утекну од крваве освете: за исмијавање, за погинулу браћу, за мучење дугом опсадом. Куле и тврди замци држале су се још три четири дана, док против њих нијесу окренули турске топове; затим ни једног турског уха није остало у Азову.

Негда богати Ђеновљански град, Азов, сад бијаше опустео под влашћу турском. Његова великољепна здања бијаху поцрнила од времена и на пола се разрушила; хришћанске цркве бијаху замијењене дамијама, а по празним улицама и трговима скитали су се хиљаде гладних паса. Козаци, пошто очистеше град од турских лешина, сјајно отпразноваше пресељење у нову постојбину. Пирујући на трговима, под огвореним

небом, хваљашу се, како су Азов бајаги, освојили „својим разумом и вјештином“, и ослободили хришћанску земљу од невјерника. Сву добитену пљачку пренијеше на једно мјесто, и ту је братски подијелише; драгоцјености послаше у манастире, да се у њима моле за упокој душа славно погинулих и за здравље живих. Стару цркву Јована Крститеља козаци поново освјешташе, а после овога почеше да граде нову, у име Св. Николаја Чудотворца. Азов би проглашен за слободни хришћански град; одмах се у њему појавише трговци из Кафе и Керча, отвори се трговина. Хришћанско становништво хиташе из различитих крајева да заузме празне турске куће.

Цар Михаило Феодоровић, премда се и љућаше на козаке због убиства турскога посланика, али их, поред свега тога, не лиши своје очинске милости. После заузећа Азова кад дође у Москву, султанов посланик, цар се изговараше, наводећи да су козаци људи слободни, да ратују на своју одговорност, ако је Султану воља може их сам смирити. Руска држава у то доба бијаше се тек ослободила од самозванаца, па не имађаше ни снаге, ни воље да ратује са сиљном турском царевином због једне тврђаве. У то вријеме Турци бијаху ратоборни и страшни свој хришћанској Јевропи. Борба с њима бијаше могућна једино дрским козацима; јер они нападаху изненадно и непрекидним чаркањем држаху противнике под вјечним страхом и трепетом. У отвореним бојевима Турци са својим јаничарима и коњицом бијаху непобједни. Разумије се, они нијесу могли оставити Азов у козачким рукама из много разлога, а највише због образа. Султан у то вријеме ратовао с Персијом, те пробоше

три године; док се Турци поново појавише под Азовом. Турска сила бијаше тако велика, као да се спремају да подјарме какву снажну државу. Прича се, да у опсадној артиљерији имаху 6000 најмљених мајстора из разних земаља — за грађење шанчева, за снимање планова, за израду мостова и другог; главну убојну снагу сачињаваху 20 000 јаничана, 20.000 коњице, 40.000 татара и черкеза, свега око 100 000. У почетку јуна 1641. турска флота уђе у ушће Дона и искрца опсадну артиљерију: ту бијаше више од 100 великих топова, 70 малих с мортирама и велика колачина хране и ђебане. Чим се Турци искрцаше на обалу одмах Азов опколише од ријеке до сињег мора, у дужини до 40 километара, коњ до коња, јунак до јунака. Козака у Азову бијаше свега 7000; шака мала према турској снази, али најодважнији убојници, који кадри бјеху стићи и утећи и на бритку сабљу дочекаати. Турци знајући, с ким ће имати посла наумише да на лијепи начин Азов поврате, због тога серашћер Хусеин, кримски хан и јаничарски ага, пошљу под бедем посланике с поруком да им тврђаву уступе за 40.000 дуката. „Све исто — говораху им посланици, ви козаци, да сте крилати нећете нам измаћи: ви сте сада као у машоловци. Бијели се цар од вас одрекао, поћи из Москве нећете добити.“ Атаман Петров изиђе поносно и одговори у име свијех: „Сами смо Азов на сабље увели, сами ћемо га и бранити; помоћи, осим од Бога ни од кога не очекујемо, а с вашим обећањима нећете нас лако преварити, ни с пријетњама препанути, на сабље вазда смо готови дочекивати незване госте!“ Овај одговор ни најмање се не допаде Турцима; сјугра дан 30000 најодабраније турске војске

полети на јуриш, али их козаци својски дочекаше; Турци изгубише 6000 и срамотно одступише. Серашћер закључи примирје на два дана да покопа мртве турске лешине. Ово бјеше тек почетак славне обдране Азова, с којом се само може сравнити обдрана Родоса. На једној и на другој страни бораху се храбри борци: вајкадашњи противници мусулманства, у малом броју, али с таквим прегнућем и с таквом храброшћу, да задивише вас хришћански свијет. Кад би почели сравњивати коме је било теже, то разумије се козацима, с тога што ритери родоски бијаху богати, добро наоружани и организовани, напосљетку њихову јуначку борбу праћаше са великим саучешћем сва Јевропа; а козаци бијаху тужни, без игде икога, остављени на своју горку судбину.

Турци, пошто им јуриш не испаде за руком, насуше око тврђаве високи грудобран. Козаци одмах излетише из града, заузму грудобран, поравне га са земљом и проћерају непријатеље. Турци, иза првога грудобрана насуше други виши, извуку више од 100 топова, а после овога отворише непрекидну паљбу, која је трајала 16 дана. Бедеми не бијаху у стању издржавати ове ужасне ударце и срушише се до темеља. Ово није ни најмање козаке поколебало, прегну и саграде другу линију за одбрану; а кад и ову Турци разруше — трећу и на посљетку — четврту. У разрушеном граду, живећи у земуницама, одржаше се до свршетка опсаде. Они не чекаху док им се Турци са својим буљуцима појаве на грудобранима, него сријетаху непријатеља поткопима, послито сваке експлозије редна стотина ивлијеташе из града и ћераше збуњеног непријатеља све дотле док му не дође потпора. Сераш-

ћер видећи, да бомбардирање не доноси никакве користи, почне јуришати сваки дан на тврђаву. Влада спремна на сваку случајност, коваци дочекиваху Турке тачном паљбом, а после овога сами су нападали голијем сабљама. У вријеме јуриша атаман, као сури орао, пажљиво гледаше да му гдје одбрана не ослаби, шаљући помоћ одмах онамо, гдје бијаше потребна. У најтежим, најљућим и најопаснијим окршајима јављаху се на, обливеним крвљу, грудобранима, донске соколице, козачке жене; оне су превијале рањенике, додаваху гладним и изнемоглим мужевима храну и џебану; оне су копале, под непријатељским зрнима шанчеве и насипаху грудобране; у најочајнијим минутима оне сипаху врелу смолу и воду на главе непријатељске. Више од три недјеље, Турци су непрекидно јуришали, али све залуду. Изгубише више од половине своје многобројне војске, истропише сву џебану, и на несрећу њихову, још се серашћер посвади с кримским ханом, јер он не бијаше склоњен да шаље своју коњицу на грудобран. Од недостатка хране у турском стану појави се еуга на људима и болештине на коњима. Гњјући трупови окужише ваздух несносним смрадом, тако да Турци више не бијаху кадри ово сносити. Серашћер пошаље у Цариград падишаху молбу, да му допусти одложити опсаду Авова до јесени, али мјесто допушта добије строг укор: „Уми Авов, или ће ти целат главу одрубити!“ Неколико времена прође док се Турци по ново снабдијеше храном и џебаном, за продужење опсаде. И козаци мало отпочинуше, шта више добише из Черкаска малу помоћ — нешто војске и џебане, тако, кад серашћер понови бомбардирање, браниоци храбро стојаху на својим грудобранима

с намјером да се боре до посљедњег. Тешка зрна од 30 до 50 килогр. страшно рушаху градске грађевине, све саломише ништа не оставише; само оста у сред развалина црква св. Јована Крститеља. Прича се да је лик Претечин сваки дан пролијевао суве. Ово бијаше доста да охрабри малаксале борце, које је дуга опсада давно преполовила. Али, поред свега тога, козаци сачуваше толико присуство духа, да по ноћи ивлажаху из града намамљујући непријатеља на поткопе, а после експлозије поново су летели на непријатеља с манимом храброшћу. Тако, на тај начин један пут уништише 1000 јаничара. Двије посљедње недјеље ужасне опсаде, серашћер дању јуришаше, а ноћу груваше из топова по градским развалинама. Турцима некако испадне за руком те заузму једну кулу. Козаци истог дана добију потпору 300 људи, ударе на непријатеља с таквом брвином и са таквим прегнућем, да азијати од страха побацаше оружје и утекоше главом без обзира

И Турци, и козаци саломише своју снагу у дугој и упорној борби; њени посљедни дани већ наступаху; једни — Турци или хришћани — мораше попустити. И код једних и других бијаше поједнако рђаво. Козаци, који осташе после тешких окршаја здрави и рањени, једва се крећу; неки умираху ходећи својим земуницама; неки заспаше вјечним сном прислоњени уз грудобран. Али они највише пострадаше од болести, које бијаху посљедице тешке глади. У стану серашћеровом не бијаше ништа боље, а особито с наступањем јесење непогоде. Влажни и хладни ваздух тресијаше ненавикнуте азијате, замотане у издртим кабаницама. Кримски хан умаче и одведе своје Татаре кући. Турци су подносили муке свакојаке и умираху као муве. У

очајању серашћер нареди да се покупа пошљедње средство: убацише у град писма, у којима обећаваху свакојему козаку по 1000 талијера ако предаду град. Турци узалуд очекиваху одговор.

Невјерничка искушења не помогоше. Козаци о томе тада и не мишљаху, спремаху се да попију смртну чашу, и да се посљедни пут сударе и умру у очајничкој борби с непријатељима, скупо продајући свој живот.

Ово бијаше око Покрова св. Богородице. Полуживи заштитници скупише се у гомилу да саслушају посљедну посланицу цару Михаилу Феодоровићу и патријарху Филарету, гдје између осталог, мољаху: „да им опросте, непотребним и непослушним робовима и да помену њихове грешне душе.“ Посље овога козаци целоваше крст и еванђеље и заклеше се да при смртном часу неће издати један другога; и пошто метанисаше по три пута пред иконама угодника Николаја и Јована Крститеља, оставише тврђаву. Спремише се да умру, као најдостојнији и најхрабрији јунаци старих времена.

Још ворица не бијаше забијељена, кад козаци прескачући ровове, и спуштајући се низ грудобране, као дивље мачке, непримјетно опко-

лише непријатељски стан. У њему бијаше тихо и нијемо, таман као да синови пророкови бјеху изумрли. Гле, козаци успузаше на пошљедњи грудобран, одједанпут, на знак атамана, исправише се, замануше бритким ћордама — и изненадише се: стан бјеше опустео, нигдје Турчина ни од њега гласа, само гладна пашчад кољаху се негдје око остављених костију. У поћеру, као соколови, полећеше Козаци за Турцима и стигоше их на обали морској, кад се укрцаваху у бродове, отворише за њима брзу палбу. У забуни непријатељ је хитао да се што брже отисне од обале, при чему се гомилаху и дављаху један другога. Козаци потиснуше посљедње у воду, уграбише султанов алај-барјак и шест малијех; већи дио опсадне артиљерије допаде у њихове шаке, коју Турци не успјеше укрцати.

Тако срамно свршише Турци четворо-мјесечну опсаду Азова и изгубише више од половине своје одбране војске. Истина, и козаци изгубише много, али добит бијаше много виша него ли губитак. Од тог времена признавали су њихову силу и снагу и не сматраху их више за разбојнике, који живе само пљачком.

Д.

Н а р о д н о б л а г о

Погибија Лопушине Вука

Пили вино српске поглавице,
У Морачи код бијеле лавре,
Код бијеле лавре Немањина,
Једно бјеше стари духовниче,
Из Мораче из бијеле лавре;
Друго бјеше Малиша сердаре,
Од Лијешња мјеста питомога
А треће је Шундић калуђере,

Из Никшићске Жупе са краине.
Па кад су се вина накитили,
Но што рече Шундић калуђере:
„О чујеш ме оче духовниче,
„Ну искори Малишу сердара
„Ево дана има шест година,
„Од како је сердар ускочио
„Од Никшића поља широкога
„И Требјесе села маленога,
„Још се није никад поврнуо,

„У Никшиће своје завичају,
 „Да убије добра Грађанина,
 „Јал' донесе с Грађанина главу;
 „Ил' доћера плијен од Грађана
 „Но г' искори за светог Јована.
 „Не би ли се сердар расрдио
 „Не бил' што год игђе учинио“.
 А кад сердар зачуо Шундића,
 Па се сердар насрдио љуто:
 „О Шундићу срамота те било!
 „Што ми абаш нџа¹⁾ и јунаштво,
 „А да не знаш не знали те људи,
 „Кад ускочих од Никшића града
 „И Требјесе мога завичаја,
 „Те ја дођох на Лијешње мало,
 „Све бијаху по Ровцима Турци
 „По Ровцима и по Морачама;
 „А ја дигох чете неколике
 „Па ишћерах турке из Роваца,
 „Из Роваца и обје Мораче;
 „Сад не дају гроша ни харача
 „Ни икаква џака²⁾ са земаља
 „Па ме абаш срамота те било!“
 Одиста се шћаху посвадити,
 Но не даде стари духовниче,
 И о томе ријеч прекинуше,
 Те почеше опет пити вино.
 Опет Шундић оде бесједити:
 „О чујеш ме оче духовниче,
 „Дај овако да ми не сједимо,
 „Но да ситну књигу наклитимо
 „Опремимо у камена Ровца,
 „Радовану кнезу од Роваца,
 „Да покупи по Ровцима војску,
 „Да идемо Спужу кравоме,
 „Да на спушке краве ударим,
 „И да спушке краве прихватимо
 „И чобане њине погубимо
 „А за себе нџа извадимо.“
 Тада стари рече духовниче:
 „А луд ли си, Шундић калуђере,
 „Ти да западеш од Спужа Спужане
 „За то неби ријеч говорио
 „А камо ли тамо полазио“.
 Па на томе ријеч прекинуше,
 И почеше опет пити вино.
 Опет Шундић оде бесједити:
 „О богати, оче духовниче,
 „Дај, овако, да ми не сједимо,
 „Но да ситну књигу направимо,
 „Спремимо је у Морачу Горњу,
 „На Милоша од Мораче кнеза,
 „Да покупи по Морачи војску,
 „Да идемо на Лопате с њоме;

¹⁾ понос.²⁾ доходак.

„На бијеле колашинске овце,
 „Да им бјеле овце плијенимо,
 „А чобане њине погубимо
 „И кадуне младе заробимо
 „А за себе нџа извадимо“.
 Тада рече стари духовниче:
 „О прођи се Шундић калуђере,
 „Ти да знаваш колашинске Турке,
 „Како ли су од вазда јунаци,
 „И вазда су турци на катуну,
 „Могу од нас бруку направити,
 „И нашега нама оштетити!
 „Нећу тамо та не погинуо.“
 Тада рече Малиша сердаре:
 „О Бџа ти, оче духовниче,
 „Ти се прођи Шундић калуђера,
 „И његове старе лакардије:
 „Но послушај, Малиша сердаре,
 „Што ће тебе сердар говорити:
 „Ја сам мога брати оправљао,
 „Мога Бошка брата најмлађега,
 „Тамо доље никшићској планини,
 „И студеној води Лукавици,
 „Те се тамо Бошко састајао,
 „С чобанима од града Никшића;
 „И њему су причали чобани,
 „Два се дана један догодили
 „Петров-данак и Аџилер-барјам,
 „Па ће ићи од града грађани
 „Да клањају барјам у џамију
 „А саме ће овце оставити
 „На кадуне и луде чобане;
 „Но да хоћеш мене послушати
 „Да начиниш књиге неколике
 „Да ми дсбру војску задрмамо,
 „Да идемо никшићској планини,
 „Да никшићске овце плијенимо,
 „И кадуне младе заробимо,
 „А чобане њене погубимо
 „И катуне њине попалимо
 „Ми за себе нџа извадимо“.
 Кад је стари зачуо сердара,
 Ни сједио нити дангубио,
 Но скочио на ноге лагане,
 Примаче се рафу и долафу;
 Оде ситне књиге направљати:
 Прву ти је књигу оправно
 У Дубраву на Драгићевину
 Брђанину попу Милутину:
 „Окупи ми шест стотин' Брђана
 „Све Брђана како вотре живе
 „Ајде с њима на Лијешње равно
 „Право кули Малише сердара.“
 А другу је књигу оправно
 У Пипере у мјесто јуначко,
 А на руке Шушовић Пауну:

„Чујеш ли ме Шушовић Пауне,
Покупи ми шест стотин' Пипера,
Све Пипера као мрка вука,
Ајде с њима на Лијешње равно
Право кули Малише сердара.“
Па је трећу књигу оправио,
Радовану кнезу од Роваца:

„Чујеш ли ме кнеже Радоване
Покупи ми по Ровцима војску
Ајде с њоме на Лијешње равно
Право кули Малише сердара.“
Па четврту књигу направио
А спреми је у Морачу Горњу
На Милоша од Мораче кнеза:

„О Милошу, од Мораче кнеже,
„Купи војску од обје Мораче,
„Ајде с војском у Лолу планину,
„Код катуна Мекић Осман-аге
„Ту нас чекај с војском код Катуна.“

А пету је књигу оправио
У Повију Мркоју сердару

„Чујеш ли ме, Мркоје сердаре,
„Окупићеш војске неколико
„Па затури боја с грађанима
„Нећеш ли их потегнути на се,
„Да не иду у поћеру амо,
„Кунем ти се и вјеру ти давам,
„Што год мала буде и шићара,
„Тебе ћемо дио учинити —
„Баш ка да си био на ударцу.“

Па кад ситне књиге растурио,
Те се књиге стигле на гласове,
Сви главари на ноге скочили,
Одабрану војску окупили.
Тако стало дана неколико,
Кад ево ти попа Милутина,
Милутина, попа Брђанина
Иза њиме шест стотин' Брђана,
Сиће војска на Лијешње равно,
А под кулу Малише сердара.
Таман сјели и отпочинули
Јал' ево ти кнеза Радована
И за њиме војска од Роваца
И та војска на Лијешње сиће
Под бијелу сердареву кулу;
Таман сјели и отпочинули
Док ево ти Шушовић Пауна,
И за њиме шест стотин' Пипера,
И та војска на Лијешње сиће
А под кулу Малише сердара.
Ту су војске биле коначиле,
Па у јутру рано ураниле,
Пред њима је Малиша сердаре.
Ето војске сентом и планином,
Док су дошли у Лолу планину
Код Катуна Мекић Осман-аге;
Ту нађоше и Милоша кнеза

За њим војска из двије Мораче.
Ту се обје војске састануле
И ту војске биле починуле;
Ту сјеђеше оба двије војске
Док навали на планину сунце.
Тада војска на ноге скочила
И почеше међу се вијећат,
А кога би војска одабрала
Да га спреми никшићској планини,
Да уходи никшићске катуне.
Одабраше Вука Лопушину,
Па кад Вука војска одабрала;
Види Вука од горе хајдука
Ка не зове друга ниједнога,
Но дохвати пушку по ремику,
Па га ето низ Лолу планину.
Момче лако а стрмене стране
Хитро момче Лолу прегазило
Док у Штирног-Дола угазио,
Ту га бијел данак оставио,
А мркла га нојца прихватила
Ето Вука ноћу без мјесеца,
Док изиде Добробожју равну,
Добробожје Вуче прегазио,
Па га ето Брду Вјетреноме
Намоли се долу Прештеноме,
И катуна Аци-Мушовоме,
Примаче се Вуче до катуна,
Па погледа пред турску колибу,
Али турски коњи сигурани,
Ацин ђогат свезан пред колибу
И Јусина шаин бедевија.

Инасти се Јуса и Ација
Ко ће убит сјутра Брђанина,
Јал' уграбит с Брђанина главу.
Када виђе Лопушина Вуче,
Е се њима надају Грађани
Од девет се јада забавио,
Па се натраг Вуче суврнуо
Сигра Вуче на широке луке,
На широке луке Беширове
Код катуна Бешировић Ага;
Примаче се за колибу Вуче,
Па погледа пред турску колибу,
Али турски коњи сигурани:

Оседлани ђемом зауздани;
Стоји вика коња од колана,
Инасти се пет Бешировића
Ко ће убит сјутра Брђанина
Ил уграбит с Брђанина главу.
А вели им Бешира ага стари:
„Полако те, моја дједо драга,
„Није лако убит Брђанина
„Ни уграбит с Брђанина главу.“
И ту виђе Лопушина Вуче
Двије жене из Мораче Мале
Е Турцима абер донијеле

Е ће њима ударит' Брђани.
 Ту с' и боље ојадно Вуче
 Па с' отоле итро премјестио
 Док на поде Пељевића сиђе
 Код катуна Беће Пељевића;
 Примаче се до колибе Вуче;
 И ту коњи бјеху сигурани.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Докле сиђе на Закраје равно
 Код катуна Авди Љуцинога;
 И његово кљусе сигурано.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Докле Долу Говећему сиђе
 Код катуна Бечевић Омера,
 И ту нађе седам милых брата
 Седам брата седам Бечевића,
 Њини коњи у метериа хуте
 За синцире дуге повезани —
 Надају се ценку и ударцу.
 Инате се браћа Бечевићи
 Ко ће убит сјутра Брђанина
 Јал' уграбит с Брђанина главу;
 А вели им Бечевић Омере:
 „Полако те ђепо Бечевића
 „Није лако убит Брђанина
 „Ни уграбит с Брђанина главу.“
 Па с' отоле премјестио Вуче;
 Чавки води ладној силазио
 Код катуна Цидића Ахмета,
 И ту коњи бјеху сигурани.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Док на Горње Вучје силазио
 Код катуна Реце од Прекића,
 Али Реце нема у катуну;
 Но изиша' брду и бријегу,
 Чува Реца стражу од Брђана.
 Колико се Реца препануо,
 Све се дере Реца од Прекића
 Одлијеже гора Ђеранића.
 А чуди се Дуро Барјовићу:
 „Што је Реци, јад га задесио,
 „Што су њега Власи устрашили;
 „Њему ништа учинити неће,
 „Докле моју посајеку главу.“
 Отоле се Вуче сувратио
 Ето натраг уз планину Вука
 Докле Гвозду Загаљеном дође
 До катуна Али Шеовога;
 И његово кљусе сигурано.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Док изиде крају рубешкоме
 И катуну Таир Љуциноме.
 Примаче се до колибе Вуче,
 Таир Љуце у колиби нема,
 Но изиша' на Пољану равну
 Да чалучи својега Котура,
 Е му може сјутра требовати.

Па с' отоле премјестио Вуче
 Докле дође на сред Смољевина,
 До катуна Деда и Демира,
 То бијаху два брата од мајке.
 И њини су коњи сигурани,
 Оседлани, ђемом зауздани.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Ето Убду Глоговоме сиђе,
 До катуна Рамић и Авдије,
 И то су ти два брата од мајке,
 И њини су коњи сигурани.
 Па се даље премјестио Вуче
 Докле дође под Мршину Греду
 Код катуна Груде Омер-аге;
 Накучи се на колибу Вуче,
 Ал сам Груда у колибу ћути
 Преко крила држи цеввердара.
 Уљеже му у колибу Вуче
 И Омеру посвијече главу.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 У питому гору Ђеранића,
 Код катуна Дура Барјовића;
 Ал код Дура нигђе никог нема
 Нако јадне сиротиње љуте,
 Сиротиње — пуша и макаша.
 Стоји писка пуша и макаша
 А ћеши их Дуро Барјовићу:
 „Небојте се моја сиротињо
 „Сиротињо пуши и макаши
 „Док је вама Дура на ђогину
 „Е ве Дуро неће упуштити
 „Прије своје на рамена главе.“
 Па изиде Дуро пред колибу
 Те дозива остаралу мајку:
 „Донеси ми гље и кошуљу
 „Е ћу шент бити ал' газија
 „И убићу сјутра Брђанина
 „Ал' уграбит с Брђанина главу,“
 И ту га је Вуче преварио;
 Утрча му у колибу Вуче
 Погуби му два посопца сина,
 Па се врну из колибе Вуче
 И улезе њему у торпну;
 Поврну се Дуро у колибу
 И закука као кукавица,
 Узе Вуче из торине овцу
 Јер бијаше добро огладнио,
 Понесе је буковом омару,
 Неби л' штогод јадан вечерао.
 Ту је мало вечерао Вуче,
 Па с' отоле хитро подигнуо
 И планину равну прегазно,
 Агапову убду сплазнио,
 И Агана старог налазнио,
 И његово кљусе сигурано.
 Па с' отоле премјестио Вуче
 Вукодолу равном излазнио,

На катуне Људе Ћоса старца.
 Али Ћоса нема у колиби;
 Но изиша' букову омару,
 Наложно стотину ватара,
 Нека виде Власи из планина,
 Е се њима надају Грађани.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Док је доша' на воду Изворе,
 И ту нађе два турска катуна:
 Кајовића и Мустафагића,
 Седам брата седам Кајовића,
 Осам брата све Мустафагића,
 Међу њима два ускока млада
 Једно Нешо а друго Перошу,
 Обојца бјеху из Лијешња.
 Инади се Нешо и Перошу,
 Ко ће убит сјутра Брђанина,
 Ил' уграбит с Брђанина главу;
 А веле им браћа Кајовићи
 Кајовићи и Мустафагићи:
 „Полакоте Нешо и Перошу,
 „Није ласно убит' Брђанина
 „Ни уграбит' с Брђанина главу“
 Окрену се Лопушина Вуче,
 Ал' сви турски коњи сигурани,
 Оседлани, ђемом зауздани:
 Надају се ценку и ударцу.
 Па с' отоле премјестио Вуче,
 Под Крновску високу главицу
 До катуна Деда Лачковића,
 И његово кљусе сигурано.
 Већ катуне био преобио,
 Па га ето испод Острвице,
 Док је доша' у Закосе Вуче,
 Ту г' уморна санак освојио,
 Уз станац се камен прислонио,
 И ту санак преварио Вука,
 Заспа Вуче као јагње лудо.
 Када зора била ударила,
 У вору се Вуче пробудио,
 Па се добро Вуче ојадио,
 А у сану грдан сан видио:
 Ђе удари сјевер од планина,
 Повесе му четрдест војника.
 У то доба бијел данак дође;
 Из Лолз се покренула војска
 На уморна Вука налазила,
 Тада Вуку арамбаше вичу:
 „А да Вуче бирани хајдуче
 „Ђе си био кудије с' одио
 „И је си ли уходио Турке
 „Бијаху ли Турци на катуне,
 „Смијемо л' им данас ударити?!
 Оде им се Вуче јадовати:
 „Браћо моја, моје арамбаше,
 „Не питајте нит' имате рашта,
 „Сад не зборе Турци о барјаму

„О барјаму нит Петрову-дану;
 „Но све зборе о јаду нашему,
 „Како ће нас данас дочекати.
 „Ђе год нађох тора и колибу,
 „На сваку сам ноћас долазио,
 „Свуд бијаху од града Грађани
 „И њипи су коњи сигурани:
 „Оседлани, ђемом зауздани,
 „Надају се ценку и ударцу.
 „Но вас кумим Бо.ом од невоље,
 „Да врћемо војску на трагове;
 „Имам дома пет стотин' овнова,
 „Па ћу заклат овна свакојега,
 „И даћу вам ручак и вечеру,
 „Теке данас да не погинемо.“
 Онда Паун Шушовићу рече:
 „Пи, ђаволе Лопушина Вуче,
 „А што си се тако препануо
 „Препануо Вуче од Грађана
 „Ти нијеси јунак николико;
 „Ајд' се натраг под Требјесу врати
 „Па ти телац љокај кадунама,
 „Подај пушку твојој вјерној љуби
 „И спреми је мене у планину,
 „Ја ћу с њоме удрити на Грађане.“
 А кад Вуче разумје Пауна,
 Но јунака ласно укорити,
 Те се добро насрдио Вуче,
 Шћаше њему изгубити главу,
 Но не даше друге арамбаше.
 Тада срдит Вуче проговара:
 „Копиљане, Шушовић Пауне,
 „Ајде узми војске половину,
 „Војску бирај коју ти је драго;
 „Па ти ајде од планине бандом,
 „Ајде бандом којом ти је драго,
 „Јал ти воља, гори Ђеранића,
 „Јал ти воља, на Крново равно.“
 Онда скочи Шушовић Пауне,
 Па он узе војске половину:
 Узвезу шес стотин' Пипера,
 И узвезу шес стотин' Брђана,
 А одабра гору Ђеранића;
 А осташе Лопушини Вуку
 Морачани и Ровчани мали,
 Па Вук оде испод Острвице
 Да удара на воду Изворе.
 Па сад да вам за Пауна причам:
 Ето Паун с војском Добробожју,
 Док изиде Брду Вјетреноме,
 Намоли се долу Трештенеме,
 И катуну Аци Мушовоме;
 Но га турска стража опазила,
 На стражу је Јуса и Аџија,
 Повикнуше Демир и Алију,
 А гласну се Ралић и Абдија
 И пет брата пет Бешировића,

Седам брата седам Ђечовића,
 Па почеше подвикиват' Турци,
 Пуцају им кратке кумбурлије,
 А то виђе Шушовић Пауне,
 Препале се при му образ био,
 И побјеже с војском уз планину,
 Па изиђе с војском у Стругове,
 Те сеири Вука и Грађане.
 Виђи Вука од горе хајдука,
 Ка на први катун ударио,
 Баш на катун Деда Лачковића,
 Затиште му овце у торини
 И луђану ћепу у колиби,
 Бијеле му овце изјавише,
 А двоје му дјеце заробише:
 Младу Фату од девет година,
 И Омера од седам година,
 А Дедову посјекоше главу.
 Побјегоше Турци низ планину,
 Кајовићи и Мустафагићи,
 А за њима момци Морачани,
 Бијеле им овце плијенише,
 Посјекоше седам Кајовића,
 А побјеже осам милих брата,
 Осам брата све Мустафагића,
 А за њима војска кидисала,
 Почеше их хватат низ планину;
 Окреће се један на другога
 Као браћа сва од једне мајке
 Један другог из пушака бране.
 Морачани боље приживнуше,
 И свакоме посјекоше главу.
 Утече им Нешо и Перошу,
 Утекоше долу Вукодолу,
 Код катуна Љуце Ђоса старца.
 Кад то виђе од планине вила
 Па с' дохвати у лагана крила
 Па је одмах ето низ планину,
 На Гракада вила починула,
 Па Грађане соколове виче:
 „О грађани при ви образ био,
 „При ви образ био на дивану,
 „Ка што вам је данас на мегдану,
 „Не смијете буљ оставити,
 „А браћа вам грдно изгинуше,
 „Кајовићи на Крново равно
 „Кајовићи и Мустафагићи.“
 Кад Грађани вилу разумјеше,
 Па кадуне Турци оставише,
 Витезови коње притиснуше,
 Полећеше Турци уз планину.
 Виђе Вуче што се учинило
 Па је војсци ријеч говорио:
 „Браћо моја, моји Морачани,
 „Окрен'те се гори Ђеранића;
 „Пуцају ли пушке и плотуни,
 „Је ли Паун озгор ударио?“

Тада војска мало пристанула,
 Па погледа гори Ђеранића,
 Ал пушака нема ни плотуна
 Ни се чује боја ни ударца!
 Виђе Вуче, што се учинило,
 Издао га Паун Шушовићу;
 Тада Вуче у дружину викну:
 „Натраг браћо ја вас Богом кумим!
 „Издаде нас Шушовић Пауне,
 „И побјеже с војском уз планину,
 „А сви на нас отискоше Турци,
 „Сад ће од нас бруку направити;
 „Бјежите натраг да се помичемо.“
 Ал не хоће војска Морачани,
 Јуриш чине на доње катуне.
 Па се Вуче на јаду видио,
 Не може их врати никако,
 Па је капу Вуче дохватио,
 На цеврдар капу намакао,
 Па пред војску итро искочио,
 Те их куми Богом великијем.
 Ту је једва војску премолио,
 Па је врати натраг уз планину,
 И опет им Вуче говораше:
 „Браћо моја, моји Морачани.
 „Немојте се браћо препанути,
 „И немојте бјежат плаховито,
 „Него бјежите браћо полагао,
 „А бранте се огњем из пушака,
 „Е ће на нас навалит Грађани.“
 Тада војска крену уз планину,
 А стадоше пролијетат' Турци,
 Најпрви је Турчин долатио,
 Из ђогату Дуро Барјовићу,
 И он мисли кавгу затурити,
 И морачку главу уграбити;
 А виђе га Туркиња ђевојка,
 Млада Фата Деда Лачковића,
 Што је бјеше војска заробила,
 Па из војске була проговара:
 „Ђе си, дајо, Барјовићу Дуро,
 „Ево мене Власи поведоше,
 „Не дај, дајо, за лијепог дина!“
 А кад Дуро, разумје ђевојку,
 Тада боље наћера ђогина,
 Неби л' булу уграбио Дуро,
 А Вуче га гађа цеврдаром,
 Вуче пушка, вазда му пуцала!
 Сломи Дуру ногу у кољену,
 Паде Дуро под коња ђогина;
 На њега се Турци окупише,
 Окупише, па се уставише,
 Погибе им глава од Грађана!
 Тада Вуче помаче дружину,
 И покрену војску уз планину,
 Све соколи Вуче Морачане:
 „Немојте се браћо препадати,

„Не ће мо ли пребјежат' планину;
 „Не бисмо л' се Лоле доватили.
 У то боље напустише Турци,
 Доста их се бјеше прикупило.
 Одма' један Турчин надвојно,
 А на име Бечевих Алија,
 На његову мамурну гаврану,
 Мисли Турчин главу уграбити;
 А Вуче га гађе девердаром,
 Пуче пушка, свијетла му била,
 И погоди Бечевих Алију;
 Паде Туре под коња гаврана,
 На њега се Турци окупише,
 Окупише, па се уставише.
 Опет виче у дружину Вуче
 „Бјежите браћо ако Бога знате,
 „Све боље се Турци прикупише.“
 Помаче се уз планину Вуче,
 А Грађани јуриш учинише
 Најпрви је Бешировић Усо,
 На гаврана коња од мегдана,
 И он мисли главу уграбити;
 А Вуче га гађе девердаром.
 Пуче пушка, вазда му пуцала,
 И погоди Бешировић Уса,
 Посред паса укиде га с гласа;
 На њега се Турци окупише,
 Окупише па се уставише.
 Опет виче у дружину Вуче:
 „А напријед, моја браћо драга,
 „Добро су се Турци окупчили;
 „Сад ће од нас бруку направити;
 „Него бјежите ако Бога знате,
 „Не бисмо ли Скару ухватили.“
 Па напријед војска похитала,
 И ждријело Скару ухватила.
 А што ћу вам бројит' и каживат',
 Од Крнова до Скаре ждријела,
 Уби Вуче тринајест Грађана.
 Кад ждријело Скару ухватише
 Тад мишљаху да се не бојаху,
 Не могу их заскочити Турци,
 Заскочити с десна и с лијева.
 Ђе је среће, ту је и несреће,
 Скупише се на ждријелу Турци,
 Ма не могу Скару проломити,
 Нит' икако ударит' на Вука;
 Враг донесе и несрећа прна
 Таир Љуцу на коња Котура.
 Бијаше се Турчин узмучио
 И на се се добро насрдио
 Зашто није прије уранио,
 Е је сву ноћ коња чалучио,
 Не бил влашку главу уграбио;
 Колико се Турчин разљутио,
 Обагони својега Котура,
 Око војске на четири стране;

Па точило тврдо угледао,
 Дивљу козу не би ишћерао,
 А камо ли Турчин на Котуру.
 Туда Туре наћера Котура,
 Ишћера га на врх брда равна,
 Сваки му се Турчин зачудио,
 Ђе не сломи себе ни Котура;
 На морачку стражу изгазио,
 И на стражу војника убио,
 И његову главу откинуо,
 Заваља је низ букову греду.
 Виђеше га војска Морачани,
 Па с' о тога војска препанула,
 И велику јаду зачудила,
 Каква вијес' нива греде скаче.
 Па ждријело Скару оставише,
 Побјегоше уз Лолу планину.
 Онда Турци Скару ухватише
 Па, уз Лолу, горе похиташе,
 Почеше им одма сјећи главе,
 Док ево ти добра Грађанина,
 Абди Љуце на коња дорина
 И он ти се добро ускарио,
 Е се бјеше грдно придоцнио,
 Па ијетко наћера дорина,
 А криви се, што га грло служи:
 „Ђе си море, Лопушина Вуче,
 „Јесам чуо дружина те хвали,
 „А ни мене не куде Грађани,
 „Ајд' се врни да се ударимо,
 „Да јуначки мегдан дијелимо.“
 А зачу га Лопушина Вуче,
 Бјеше Вуку живот омрануо,
 Велики га умор освојио,
 Па се врну низ планину Вуче,
 Поред себе носи девердара.
 Вук на вука ни поноћи неће,
 А ма хоће јунак на јунака,
 Абди Љуци на бијесна Вука.
 Кад с' Абдији ближе примакао
 Па га Вуче гађе девердаром,
 Ту га пуста пушка преварила,
 Неће пушка ватру прихватити,
 Турска пушка на Турчина неће,
 Еј' и прије у Турчина била,
 Скинуо је Лопушина Вуче,
 У Зминицу са Прекића Рама;
 Ваља пушка стотину дуката,
 Лопушину стоји без динара.
 Од како је Вука допанула
 Послушна је вазда њему била
 А сад га је ватром преварила.
 Па пошто га пушка преварила,
 Тури пушку на долину Вуче,
 Па сребрни анџар дохватио,
 На Абдију загон учинио.
 Вајде није хвалити Турчина,

А кудити мрка каурина,
 Добар бјеше силан Абди Љуца;
 Бјеше Вуче бјесан и дугачак
 Абди Љуца и узак и кратак;
 Добар бјеше силан Абди Љуца,
 А ма бољи Вуче од Абдије;
 Но је бољи талих у Абдије;
 Нагони се сила на бијеса
 Абди Љуца на бијесна Вука.
 Варају се и ударају се,
 Абди Љуца преварио Вука,
 Клече Вуку под лијеву руку,
 Нада се га ножем ударио,
 По мишици и десници руци,
 Скочи рука преко мрка Вука.
 Тад се јадан насрдио Вуче
 Па се саже до зелене траве,
 У лијевој ножа прихватио;
 Прикучи га руком чолавицом,
 Обали га у зелену траву.
 Шћаше Вуче посјећи Абдију,
 Но дотрча Нешо и Перошу:
 Помогаше умријети Вуку,
 Ту Вукову посјекоше главу!
 Кад без Вука војска останула,
 Тада Турци јуриш учинише,
 На смүћену војску ударише,
 И тридест им глава посјекоше
 Па се натраг Турци повратише
 И врнуше овце Кајовића,
 Кајовића и Мустафагића;
 Кад се доље Турци окупише,
 Ал им нема тринајест Грађана
 Најбољијех од града Никшића,
 И нема им седам Кајовића
 И са њима осам милих брата
 Осам брата све Муставагића
 И нема им Деда Лачковића
 И Омера сина Дедовога.
 Ту намртво нађоше Грађана
 Ђе им бјеше тридест погинуло
 То је било истина је било.

Прихједба. Ова је пјесма прибиљжена од добра пјевача, Мирка Николића перјаника из Лукова. Варијант је пјесме „Јунаштво и смрт Лопушине Вука“ која се налази у Вуковим Дјелима: Српске Народне Пјесме, књига IV државно издање Београд 1896. г.; тамо је по реду 54. а на стр. 383. Разлика је међу њима доста велика по љепоти и оригиналности а и по величини. Ова, коју ми доносимо, много је одмакла од своје друге у Вуковим Дјелима, по свему; нема у њој оног доста пута, досадног понављања једних истих ријечи. По језику је карактеристична за крај у којем је забиљжена, те се у њој може наћи по гдје која турска ријеч, која на свом мјесту лијепо пристаје. Географија мјеста, гдје се догађај десно, вјерно је представљена; а и садржана је доста истинита, да би се могла у неколико употријебити као историјска грађа. Она у Вуковим Дјелима има 506, а ова наша 737 стихова. Из поменутих разлога сматрали смо као добит за традиционалну књижевност доносити пјесму у нашем листу. М.

Народно предање о св. краљици Јелени.

Прича се, да је краљица Јелена живјела неко доба у селу *Чуковићима* у *Донем Љубошину* (Ријечка нахија), на мјесту, које се зове *Ексе*. И данас има ту видина од куће, за коју се вјерује, да је њена била. Док је краљица ту живјела брижљиво је гајила пчеле. Једном јој се покраде поноћи неколико улишта. Кад она јутром устане, те види, да је похарана, обазре се тамо амо, неће ли угледати каква трага лупежима. С мјеста, гдје је она становала, може се лијепо видјети Скадарско Језеро до Враћине¹⁾ и она кад тамо погледа види једну лађу, која се Враћини приближивала. Светитељка рекне: „Ах то су Враћинаши, нико без њих није пчеле покрао; ако су то лупежи, да Бог да се сад скаменили!“ — и они се скамене са лађом заједно, те од њих постане *Осредак*, који и данас стрчи из воде, а под Учком или Трновском Гором.

Кад је једном св. Јелена проклела језеро *Веље Око* у Глухом Долу у Црмници, да се у њему никад риба не лови, онда Глуходољани и Сотонићи пођу за краљицом, која бијасе отишла пут Приморја, да је нагнају, да скине проклетство с њиховог риболова. Кад је краљица дошла код села Зубаца, гониоци јој се бјеху примакли, те она закликује у помоћ Зупчане. У то се из Зубаца одазове једна жена и нико више не изађе. Св. Краљица рекне: „Ај да Бог да се у Зупцима вазда жене одазивале.“ И од онда до данас никада се из зубачке куће неће одавати мушка глава, ма кога из породице звали, већ свакад изађе женско и одазове се ономе који у дом дозивље. — Св. Јелена размине пут Бара, а кад дође до града позове Баране у помоћ и они листом устану, те отјерају Сотониће и Глуходољане. Баране краљица Јелена благослови, да свако код њих нађе себи заштите и помоћи, што је до данас и бивало.

На брду Грапу више Зубаца начини св. Јелена градић по чему се то брдо и назвало *Градац*, а ту ископа и језерце *Рибњак*, у које је пуштала рибу, те се по томе језеро и прозвало тим именом. Под самим градићем, са сјеверне стране, сазидала је краљица Јелена манастир и посветила га св. Јовану Крститељу и у том је манастиру — како се прича — живјела 2—3 године²⁾.

¹⁾ Село на острву у Ск. Јев.

²⁾ До мјеста, на којем је овај манастир био, подигао је 1884. год. данашњи Господар Црне Горе цркву у славу св. Василије Острошког, а у спомен својим борцима, који погибоше при освајању барског краја 1877. г.

Из овог је манастира — како се прича — краљица Јелена отишла преко Скадра (гдје се у цркви св. Николе покалуђерила) у Елбасан и тамо се настани. Сотонићи и Глуходољани, како остадоше без риболова, (својом кривцом, јер нијесу краљици давали прави доходак који јој је од језера припадао, те она језеро прокуне, да се у њему ништа не лови)³⁾ о којем су дотле живјели науме отићи краљици и покорити јој се, те је молити, да скине проклетство са Вељег Ока. Што науме то и учине; отиду право у Елбасан и падну пред краљицу, признају своју погрешку и замоле је, да им опрости и да им рибу у њихово језеро поврати. Краљици се не могне на ино, ниго им даде нечесова три зрна умотана у рубац и рекне им: „Иди-

³⁾ Предање: како је и зашто језеро проклето и како су постала имена: Сотонићи и Глуходољани, као и све, што се од предања о краљици Јелени у Примичи до данас задржало, развије је штампао г. Л. Јововић, а овдје напомињемо понешто само ради весе.

Зујци, 1901. год.

те дома и однесите ово, те баците у језеро и у њему ће од сад бити рибе више но до сад.“ Они захвале краљици и весело се поврате. Морила их је радозналост, да дознају, шта је то краљица умотала и кад дођу на бријег Бојане, код самог Скадра, одмотају рубац и при одмотању падну два зрна у Бојану, а само им једно остане. Ту гдје су она два зрна пала јесу данашњи Даљани — најчувенији риболов на Балк. Полуострву.⁴⁾ Примичани отиду даље са оним зрном, што им још остале. Кад дођу на мјесто, гдје је данашњи Вир-пазар рекосе међу собом, да није вајде, што једно зрно носе, кад нијесу сва три, која им је краљица дала, те боље да и њега баце. Тако и учине и баце оно треће зрно, у Скадарско Језеро до самог Вира и на том се мјесту од онда лови велика риба, а у Вељем Оку не би више рибе, до неке ситнежи, која и пије за лов.

⁴⁾ Даљани се зову напразе за рибане, удешене на шиповима на којима се заиста огромна риба лови.

Приближио: Петар Мајић, учитељ

Н а ш и п о к о ј н и ц и

Др. Светозар Милетић

10. феб. 1826—22 јан. 1901.

Кад је ријеч о великим људима, који су могли утицати на догађаје у својој околини, давати им правац, кад је ријеч о људима, којима се дугује слава, захвалност, дивљење обожаване ради величине духа њихова, ради њихове енергије, поштења, чврстине карактера; не може се да се не помене рад Великог Србина пок. Др. *Светозара Милетића*.

Дешава се, да се сувременници преваре, прецјењујући рад највјесне личности, учини им се велика; а међутим доцнија покољења на њу забораве. Често пута, засјени сувременике, њен успех те им не пада ум, да узму у обзир срећне прилике које су јој биле наклоњене, умјешност којом су се користили, те то је узрок да кад и кад људи средњих и обичних способности — медиокритети испливају изнад средине, коју мало чиме надмашују; пењу се на важна мјеста, и отоле, кад тад падају стрмогла-

вице а прије а послније — сваки добије оно што је заслужио.

По своме значају нијесу сви догађаји подједнако важни. Поједини се својим моћним утицајем издигну над другим — велики су. Инспиратори тих великих догађаја јесу велики људи; њихово доба носи њихове ознаке, њихов тип — њихов карактер.

Чуће се често пута, велике људе не разумију савременици, њихове идеје надмашују потребе свога времена, дају више но што се тражи, те овакви ријетко доживе остварање својих идеја. Тијем се пак важност великих људи не умањује, ма да не сачекају и дјеливо виђети своју мисао остварену; оно што су дали оно што их је а прије а доцније учинило великим — идеје, остају одушевљавају и покрећу на рад доцније нараштаја. Оно што су радили не пропада, плод се поснјаног сјемења јавља, сазријева. Примјери и дјела великих људи не умиру, на протав живе, отворено нам зоре, праве нам путове освјетљавају по њима нас воде и к мети доводе.

Згодне и подесне прилике, као што рекосмо, учине, да се и медиокритети издигну, прославе, те се представе, ма и за мало, као заслужни људи; но у тешким приликама изнијети ногу пред осталима, у приликама кад се води борба неједнака, намећу слабијег и много пута јачег непријатеља, то је тежак посао, то су могли само они, каквих је мало, а какав је био пок. Светозар Милетић.

За последње педесет година, живот Срба у Аустро-Угарској протекан је радом пок. Светозара Милетића. Необични таленат, велика спрема, гвоздена истрајност у предузетом послу, јака воља и самопрегоријевање, учинили су те је давао правац раду и животу Срба у Аустро-Угарској. У борби за народна права и слободе, припала му је тешка улога политичког народног вођа, и као такав изложен ударцима са свију страна. Цинички нападаји, клеветања, пријетње и друга равна подметања, долазили су од његових непријатеља, но Милетића ништа није могло спријечити а да не остане при своме такту, вјеран за даћи својој, и непоколебљив; а одговараше им мушки и достојанствено.

Његов се рад није ограничавао у кругу своје уже домовине; с истом је пажњом пратио догађаје по свима српским земљама; његово српско срце подједнако је откуцавало за свакоје Српче од Велебита Саве и Дунава до Солуна, од Ловћена и Дурмитора до Искра и Балкана. Залагао се не мање и за хрватску, словачку у опште за словенску идеју, те га справом спљетско „Јединство“ назива великим Словенином на словенском југу.

Радио је и на књижевном пољу, и да га није политика апсорбовала, достигао би, с правом се мисли, наше великане на том пољу. Најљепша од његових pjesама, која се пјевала као српска химна у Војводини, почиње овим заносним ријечима:

„Већ се српска застава
Свуда вије јавно,
И српска се браћа
Свуда боре славно.“..

Његови чланци у „Застави“ смртис су гађали оне, на које су наперени, а били су мелем за измучену душу Србинову.

*

Милетић је син ваљаног и честитог српског занатлије Сима и мајке Тодоре. Родио се 10. фебр. 1826. у Мошорину у Шајкашкој. Отац му је имао седморо деце, а Светозар је био најстари. Основне српске

школе свршио је у родноме мјесту а немачке доцније у Тителу. У школи је био први ђак и тамо и овамо. Будући му отац сиромашан, хтио га је упутити на занат. Мајка му пак навали, видећи у њега воље за школом, да се да на науке и, благодарећи својој мајци, почео је, и ако у претешким приликама, похађати новосадску гимназију. Немајући средстава да плаћа издржавање слали су му храну од куће; а на стану је био у једном сиромашном крају Новог Сада. Мучећи се свакојаким мука: чисто је обућу, доносио воду, и радио многе тешке кућевне послове довршио је први разред гимназије. У II разреду већ је давао лекције и био је препецтор и Др. М. Политу Десанчићу доцнијем свом сатруднику. Тадашњи вршачки владика Јосиф Рајачић, увиђајући у младоме Милетићу необични дар, одреди му годишњу помоћ од 100 форинта. Свршивши V разред гимназије одлично, оде да доврши два последња разреда у Пожун. Мала сума новаца није му већ била довољна, те је и тамо био принуђен давати лекције, а уз то њезна љубав према својима учинила је, те је гладовао — одвајајући од својих уста и пошљедњу кору хљеба, само да погђе што пошље својим сестрама. Тако га је затекла значајна 1848 г. Пун идеала, пун пожртвовања похита, да своје млађане силе стави на услугу народу своме.

Иза свршених догађаја, несбична даровитост овог младог ђака падне у очи Књазу Михаилу Обреновићу те буде наименован за књажева питомца за све вријеме школовања, тако му се да срећна прилика те оде у Беч гдје је свршио права, и априла 1854. године промовиран за доктора права. Одмах за тим видимо га као пристава у Лугошу. Године 1856, положио је адвокатски испит, настани се у Новоме Саду и брзо се прочује као најбољи адвокат. У брзо за овим 1861. буде изабран за градоначалника, но то није било дуго, смијене га, те се опет врати адвокатском раду. Милетић мислећи, да ће више користи донијети своме народу пером и јавном ријечи у штампи 1866. узе да уређује „Заставу.“ Годину дана доцније би поново изабрат за градоначалника у Н. Саду те пренесе „Заставу“ из Пеште у Нови Сад; но није прошла ни година дана, а би опет смијењен са свог положаја и од тога доба „Застава“ му се није из руку измицала.

Својим чланцима у Застави и снажном бесједом придобије љубав народну те од 1861 г. до своје болести био је народни

посланик на Угарским Саборима и Српским Конгресима (изузимајући оно вријеме кад је тамновао у затвору). Године 1865. Милетић су изабрали за посланика на Хрватском Сабору, но у брзо се захвалио на мандату. Иначе је заступао све срезове и мјеста. О Благовјештенском Сабору заступао је Н. Сад, за Српско Народни Црквени Сабор биран је у неколико мјеста; а тако исто и на Угарском Сабору заступао многе срезове који га изабраше.

Не зазирући рећи истину, радио је и говорио оно што му је савјест налагала. Оштрину пера његова осјећали су добро противници му; год. 1896. у 118. броју „Заставе“ изиђе чланак „Тирилица у загребачком политичном Хербергу.“ Чланак буде оптужен, а сматрао се да је наперен против бана Рауха, те Милетића осуди будинпештанска порота 18. августа 1876 год. на годину дана затвара и 500 форината глобе.

Од 6. октобра 1870. г. до 8. окт. 1871. Милетић је чампо у тамници. Бољка народна за својим браћицом испољавала се на разне начине. Ниједног Србина није било који би прошао тим путем а да не сврати сузњу Милетићу у тамницу. Кретале су се велике масе народа и женског и мушког, нарочито тамо, само да одаду пошту Вацком мученику.

Кад је било доба, да се Милетић ослободи, сва важнија мјеста шлеу своје посланике да тамо дочекају свога изабраника. Било је том приликом око 70 изасланика са разних крајева. Бојећи се демонстрација, влада, да би их спрјечила, пусти Милетића раније, те тиме онемогући спремани народни поздрав. Исти се случај десно кад су му у Новом Саду приређивали бакљаду 8. октобра; цијеле те ноћи била је у приправности варадинска посада, страже су непрестано кретариле улицама.

Једна друга новинарска парница противу Милетића повољно се сврши по њега.

Кад оно 1875. пуче пушка невесињска и отпоче борба за ослобођење угњетене ни браће у Босни и Херцеговини, Милетић је у читавом низу чланака у „Застави“ обратио пажњу на ове дсгађаје. Ређаше се чланак за чланком, љепши од љепшега, позиваху се (слободна) браћа да притекну у помћ притијешњенима. 1876 г. кад бјеше свршена ствар да ће Црна Гора и Србија ући у крвави рат, тада је Милетић написао најдивнији чланак: „Брату брат а Турчину рат.“ Чланак је учинио сезанцију, испописано одушевљење завладало је особито

у Срба Војвођана; свако се спремао да похита на крваво ратиште, у помоћ браћи својој.

За овај чланак оптуже Милетића те га ноћу између 4—5 јуна дигну из постеље и с 14 војника одведу у затвор и одмах по овоме, сјутра дан, отправе у Пешту. Читавих 15 мјесеци лежао је Милетић у затвору у Фортуну без суда и пресуде, и на коначној расправи би осуђен 1878. г. као велеиздајник на 5 година затвора. Очита неправда, због велеиздаје, а о томе није било ни ријечи, свако је то осјећао, па су чак и мађарски листови послје осуде јавно рекли: „то није било право.“

Те исте године кад се скупио Народни Црквени Сабор и у тајној сједници донио одлуку да се моли за помиловање у владоца, Милетић се није дао склонити на тај корак. Послије 3¼ године тамновања буде помилован. За то три и по године лишен је био свега, узеше му перо и хартију, књигама се није могао служити, био је отуђен — што по вели наш народ — и од Бога и од људи. У три неђеље свега један пут га је могла походити његова најужа породица и то на 10 минута. Из затвора је Милетић изишао сломљен и болестан, за дуго се није прихваћао рада само да се опорави. Октобра 1882. год. већ се разболео а 1883 г., мјесеца марта, допијеше га полумртва из Беча у Н. Сад. Читавих седам недјеља није о себи ништа знавао, и свако држаше, пошто и љекар: бјежу изгубили наду, да неће издржати. Његова снажна и крепка природа, и саму је смрт овога пута побиједила: опорави се и тјелесно и душевно.

Нада, е ће се опет повратити и стати на чело јавних радника, у брзо је ишчезла; у брзо за овим наступи катастрофа, он умире за јавни рад, — за народ. Милетић је од тада престао да живи за српску ствар, и ако не тјелесно, његов велики ум помрачио је, баш онда кад је био најпотребнији.

Расцјеп у странци, раздор у народу, неуспјеси скоро на свим линијама, резултати Берлинског конгреса убрзају му — поред других претрпљених мука — пад. И од тога доба Милетић је боравио у тихом домаћем куту, далеко од борбе и вреве свакодневне, у кругу своје породице, гдје је напрасно испустио своју племениту душу 22. јануара ове године.

*

За рад сваке историске личности, нема сумње, од великог је значаја ути

цај средине у којој се креће у којој дјела; не може се је ослободити, њен се утицај опажа у њеним мислима у њеном раду, и хтјела не хтјела подлегне јој имајуће је; у противном пада под њеним ударцима. Дух времена, како га обично називљу јесте обилежје једног историског времена; дух времена чини, те се једно доба од другог разликује својом типском одликом у свачему; он се осјећа различито према разном дјелању и у разним областима. Према њему, ма како велика била, историска личност немоћна је да што сама учини; маса пак — средина, кад увиди да тај дух времена не одговара потребама њеним, постаје њиме незадовољна, кадра га је промијенити и кад га промијени настаје нови дух времена. Ниједан се покрет у историском животу није извршио а да судбина масе остане недирнута; на против увијек су извођени утицајем масе, њеним учешћем — њеном помоћу. Не треба пак ни утицај средине схватити као апсолутно свемоћан, то би значило, да нема великих људи, на тај би начин њихов значај био негван. У људском напретку не иде сва маса истог друштва у једној линији, једнаким темпом, неко: бржи, спремнији изиђе напријед; неко: тромији, ограниченији, застоје. Мали се број пађе који обично излети пред осталима; ако је идеја која покреће, — идеја водила потреба и времена и друштва, мањина која се истакла, која руководи и даје правац, која предњачи највише је осјећа она ће се у брзо претворити у већину; из те мањине су велики људи.

Милетић је долазио у прве ове мањине — у велике људе, али идеја коју је заступао није била сазрела у маси — у чијој се средини кретао, оно стање против којег је енергично војевао није из коријена пољуљано није било спремно за пад — ни мањина га није разумјела, није га помогла, он је *панау*. Идеја водила — идеја ослобођења није пропала, свијест о којој постаје све јача — интезивнија, и неминувано ће доћи вријеме њеног остварења и за наш народ.

Српски Пантесн примајући Милетића, примио је у се једног између најзаслужнијих.

Мир. М.—

Војвода Марко Миљанов

— 1880—1901. —

Још један нам орао одлеће у оно јато из којег ни неће више долећети; остави нас још један од оне старе гарде, којој као да Бог бјеше судио, да у прошлом вијеку уздигне српско племе на кулминациону тачку народне части: 2 фебруара ове године умро је у *Новоме* у Далмацији *Војвода Марко Миљанов Дрекаловић*.

Војвода Марко се родио на Медуну 1880. год., гдје је провео и своје дјетињство у књи дотле ничим неистакнутог му родитеља.

Мале се ствари често истичу као не посредни узроци замашних догађаја: Виктор Иго вели, да битка на Ватерлу не шћаше бити онако свршена, да оног јутра испред саме битке не пороси киша, а од каквог је значаја за даљи развитак догађаја био онакав свршетак битке то већ знамо. Ситница је једна била узрок и да се Марко Миљанов још као дјечак истакне, а ово његово рано истицање било је од огромног утицаја за доцнији му рад. Говори се да је Марко једном као чобанче у планини убио курјака и у свађи око коже му погуби једног Турчина. Тјече соколово је окусило од свог првог лова и није могло више бити мирно — Марко послѣ овог догађаја постаје све чувенији због својих дјела, а нарочито се истиче у једном боју Куча са Турцима на Фундини. За њега је чуо и Дом Петровић-Његоша, који никад није допуштао да се у његовом домаку забади оно, што треба да на видик изађе; блаженоупокојени Књаз Мученик освојив Куче узме Марка код себе и постави га за свог перјаника. Перјаничка чета бјеше за Црногорце врло ваљана школа свога времена и тој је школи имао и Марко много захвалити.

Кад су Кучи опет потпали под Турке Марко се врати у своје племе, али не да буде турски поданик, већ да лови турске зулумчаре — он хајдукује сам и са друштвом. Његово име постаде страшило за Турке, а Малисори га опјеваше и створише од њега легендарну личност: вјеровало се да му пушчано зрно не може нахудити; вјеровало се да је чета, коју води Мар-Миљан — тако су га звали — непобједна.

1860. год. би угашен драгоцјени живот муњевитог Данила I. и на црногорски пријесто дође наш данашњи срећни Владар. Млади Господар дозове к себи Марка Миљанова, те га задржи за свог кабадахију.

Господар је у свакој прилици Марку укљивао Своју превисоку наклоност. Марко је сада самоучки постао писмен.

Кучи се подигну на оружје 1862. год. и тада се Марко одликовао као изванредни јунак, а кад му племе и даље остаде као турска раја, он се склони у манастир Дугу у Братоножиће, да буде браћи у близини.

Господар, да би наградио његова дјела, дао му је титулу војводе и постави га за командира Братоножића, па послѣје и за начелника братоножићског п љеворечког. Милошта доброг Господара према његову витезу испољавала се и даље — Војвода Марко Миљанов постаје сенатор на Цетињу и у том га је звању затекао покрет од 1875. год., и послѣдица му — наш рат. Сад се Војвода Марко, и као јунак и као бригадир — војсковођа, уздиже — што 'но се каже — на „девето небо.“

Но Војвода Марко није био само јунак и војсковођа, него он је био духовит у пуном смислу те ријечи, импозантан својом интелигенцијом као и херојством. Човјек послѣје разговора са њиме занио би се, те не би вјеровао, да је то једва писмени самоук, већ човјек вис ко образован. Војвода Марко је био прави народни мудрац.

Наше старе народне хростове крха вјетар времена једног по једног, а остаје српско народно шибље, којег ће „олуја“ повијати тамо и тамо, те ко зна и какав му правац дати!... Занаста се морамо забринути, кад помислимо на овакве губитке, забринути и поплашити се од неке самоће коју осјећамо без оних, који један за другим иду на пут са којег се више неће вратити!... Али и утјеха нам је, што међу нама остаје успомена на наше народне великани, успомена, која ће нас васпитати, да будемо вјерни девизи која је руководила наше идеалне мужеве, девизи: „Све за Господара и Ломовину!“ На ову девизу потсећа нас и Војвода Марко Миљанов Дрекаловић, те зато из благодарности према њему придружимо се гласу цијелог народа и кличемо: *слава вѣштву од Медуне!!...*

С. П. Вул.

Стеван Лазих

— 1830—1901. —

2. фебруара о. год. угасно се један на српску просвјету веома користан живот, тога дана склопио је своје очи за навијек један између великих српских учитеља — умро је у својој 61. години чувени *Стеван Лазих*, дуговремени професор и

директор српске Карловачке Гимназије, члан књижевног одбора „Матице Српске“ ит. д.

Покојни се Лазих родио у Карловцима септембра 1830. године. Основну школу и ондашњу шесторазредну гимназију свршио је у свом родном мјесту, а философију у Сегедину и Загребу, те је 1859. год. био спреман за слушање на универзитету. Исте ове године отишао је у Пешту и ту испочетка слушао медицину, па не могавши, по својој природи, даље остати на овом факултету упише се на права, која је уредно свршио и апсолвирао у Бечу 1854 год., а ове године би и позват за професора на Карловачкој Гимназији, чега се он прими и ради у свом заводу до 1876. г. као професор, а од ове до 1893. као директор, дакле свега 42 године!

Покојни је Лазих радио и на књижевности како преводној тако и оригиналној. Особито је био ревностан „латиниста“ — како се то обично у нас каже: поштовање његово према класичком духу и ауторима римским учињели су га одличним познаваоцем латинског језика, који је и у школи предавао. И као говорник и pjesник узимао је за узор: Хорација, Виргила, Тацита, које је одлично и преводно. Какав је пак био елемент националног осјећања, у ономе што је Лазих оригиналног написао, најбоље свједочи она његова, српском народу толико омиљена pjesма: „На Врачару.“

Но тежина Лазихева рада, за народ његов, пада на његову наставничку службу. 42 године Лазих је образовао и васпитавао српску младеж и као прави наставник и као прави васпитач, и тиме је свој род неимјерно задужио. Силом нам се намеће, да наведемо овде неколико ријечи г. В. Вујића директора Карловачке Гимназије, које је изговорио над мртвим Лазихем; ево тих ријечи:

„Људима, који проведу живот у служби народу, ваља и дужни смо, кад скрете трудне руке на вјечни одморак, признати то, ако су вјерно употребили дати таленат, и ради спомена бољих и праведних дјела њихових, која не само, по pjesми, понесу собом него и оставе на корист и као примјер, двоструко добро учињено, савременицима и потомству.“

Између свих земаљских бића једино човјек још на овом свијету живи два живота: чулни и осјећајни..., чувства безлична, апстракције логичке својствене су само човјеску..., он се уздиже изнад свакидашњих

прилика времѣна и мјеста, садашњости и непосредне околине, и кадар је винути се у натраг у прошлост и унапријед у будућност далеко преко свију граница вијека и самог свијета. Умом својим омогућује: науку, филозофију, религију, а његовим производом, језиком, који је неопходно оруђе идеја, посредује споразумијевање милиона, обојим подиже и гради државе и цивилизацију, те постају нова бића, нови организми, народи и друштва.

Но друштво није само продукт, оно је и фактор развитака нашег умног. У њему се поред особног искуства нагомилава искуство минулих нараштаја, па едајем утисака, који не пропадају појединцем, већ их сабијањем у појмове, у облику поука и обичаја наслеђују млађи. Набављају се из почетка несвијесно и припадом, а преносе у слободном саобраћају свакидашњег живота говором, који допуњује и замјењује мишићне покрете, гесте, нејасне и нехотичне експоненте наше унутрашњости, на начин по све свјестан и вољан; најпослије у писму за растављање временом и мјестом фиксира се и завјештава умна тековина. А најпоузданије се постиже књигом и школом ова сврха, за коју се међу свијема друштвеним успоменама она нарочито оспособљава и подиже, јер се у њој, у школи систематично и стручно прибипрају и израђују под именом сваковрсног знања и по том у народу даље растурају и измјењују тачне идеје и појмове за све области и органе друштвеног живота, који врше његове више функције.“

У горњим се ријечима истиче важност и значај школе, те тим наравно и значај школ. радника, а Лазић бјеше школски радник не за мало, већ за више од четири деценија! Истина горње ријечи говори данашњи учитељ негдашњем свом учитељу — данашњи директор свом предходнику, али ко смије отворено устати и побити, да није у ствари све оно што је горе речено? — Нико и никада! Школе, настава, наставници стварају — у главном — преображај у друштву у смислу идеја цивилизације, а цивилизација као што знамо осигурава срећу друштва — срећу идеалну. Лазић је свесрдно радио за ту срећу свог народа и тај му народ — српски народ дугује много — премного, дугујемо му и ми као честица тог народа, те и из дубине благодарне душе кличемо: слава врлом васпитачу Стевану Лазићу — слава му!

С. П. Вул.

Поп Ђоко Пејовић

— 1835—1901. —

29. јануара о. год. преминуо је у свом родном мјесту Цеклину командир *Поп Ђоко Пејовић*, један од оних Црногораца, које је Бог обдарио са толико бриљантних врлина, да им се човјек не може надивити.

Поп Ђоко је угледао свијета 1835. године и настајући међу својима у гласовитој кући Пејовића добио је породично васпитање, како је у оно доба могао дати само црногорски дом. При тој је и природа Попа Ђока била обдарила као права мајка, — бистрина његова ума задивљавала је оне, који га познаваху.

Покојни се Поп Ђоко учио књизи у добром манастиру и на Цетињу, а по овом га је заполио пок. Владика Раде. Једва му је било 14 година, кад је учествовао при једној опсади ватскога града Жабљака, гдје се показао као изванредни јунак, а ту је и једно око изгубио. По том је постао капетан свог племена, а за овим 1858. год. учествовао је у оној славној битци на Граховцу, и ту је добио част одличног јунака. Исте године се одликовао у чети на Скадарском Језеру, због чега га је обесмртио покојни Велики Војвода Мирко Петровић у оној пјесми „Освета попа Радосава.“ Био је на нашем двору уз оба Књаза из дома Петровића, а данашњи наш Господар слао га је политичком мисијом у Мисир, Цариград и друга мјеста турске царевине. Године 1874 постављен је за командира цеклинског и у последњем нашем рату са Турцима показао је чудо од војничке вјештине, да би му завидио какав свјетски генерал.

Јунаштво, дар војсковође, ријетка карактерност, бистрина ума, љубавност — све је то уздизало Попа Ђока у нашем црногорском друштву да је међу Црногорцима важио као личност првог реда; свака без разлике говорио је о њему са решпектом, свака га је поштовао и уважавао.

Не можемо пропустити, а да овдје не поменемо некога, који је давно преминуо, а који је имао јаког утицаја на развитака личности попа Ђока онакве какву је знамо. Поп Ђоко је имао старијег брата чувеног *Пера Јокашева*. Пера Јокашев је личност о којој ми идеалишемо, то је тип, чије биографске црте биле би идеално средство за васпитање младежи. Карактер у пуном смислу ријечи: са јаком и досљедном вољом, унутрашњом слободом, с љубављу према праву-правици и истини то је био

Перо Јокашев, а у томе му је подражавао васпитаник му и брат Поп Ђоко.

Поп Ђоко је отишао на онај свијет још јак и снажан, још способан за пут „Онам“ онамо за брда она — кад би на тај пут скоро пошли, те је његова смрт велики губитак у опште, специјално је губитак за јуначку кућу Пејовића, а особито за породицу покојникову, коју нека Бог утјеша, а врлом Попу Ђоку удјели рајско насеље!!

С. П. Вул.

Поп Јако Вулетих

— 1853—1901. —

На Цетињу 18 јануара испустио је честиту душу један од наших одличних јунака и четника, поп Јако Вулетих.

Родио се у селу Голубовцима у Зети године 1853. Књигу је учио у наших старих попова у свом селу, и још у раној младости у 16. години ставио је на се свештенички чин. Из малена је научио гуслати, те је јавно пред ветским Турцима славно и уздизао јунаштва црногорска громком пјесмом уз струне од јаворових гусала. Не мило Турцима бијаше слушати своје поразе и црногорско јунаштво у „својој“ земљи; младоме попу псчеше пријетње стизати са свакоје стране. Наоружан до зуба поп Јако није ни мало зазирао од њихових пријетњи и свој посао продуживаше, често чикајући их на кавгу. Он њима не пријешаше; потајно је слао једног по једног Богу на истину; многи су оморцали а не свитали. Починье ускакати у у Црну Гору доводити Црногорце и с њима је чешће нападао на ветеке Турке. У то се јави и српски покрет пред рат црногорско-турски, па и сам рат. Положај му је био све тежи и тежи; знавало се за њ да је многим Турцима главе дошао, знавало се да јавно пјева црногорска јунаштва и турске погибије; јављено је турским властима за попа „бунтовника“ како га обично називаху; потраже га и позову на одговорност.

Кад Црна Гора зарати, поп Јако и ако могао хајдуковати по равној Зети, срце га је вукло у кршове црногорске, браћи својој. С њима је прелазно границу и у свијем бојевима тога рата јуначки се борио. Године 1879. Голубовци родно мјесто попа Јака са још великим дијелом Зете пријеђоше у руке црногорске; и ако му је завичај био сад слободан, граница између

нас и Турске повлачила се поред самих Голубоваца. Тако, сам тај факт учини те је поп бдио непрестано на мртвој стражи, чувајући дом свој и тај крај од освете дивљих Арнауата, којима никако не могаоше ући у главу, да дојучерашња мирна раја, живи слободно од њихових нападаја. Чести насртаји, убиства, пљачкање стоке и имања учесташе. Сад се поп Јако јавља са својом одабраном дружином као бранилац свога краја. Од мирне ветеке раје створи соколове, јунаке који данас могу с ведрим чело, стати међу остале Црногорце а да их не прекоре јунаштвом. Осветити Зећанина или ма ког Црногорца од Бојане до Берапа, било му је као посветити га. За главу је искао неколико глава и није му их било тешко добити; то најбоље знаду његови сусједи Арбанаси. Многи ли се ханџар наоштрио, многи ли се дефердара напунио прахом и љутим оловом да се ужди у попа Јака; многи ли се кади захвалио, да ће јој донијети главу попа Јака, па је своју изгубио.

У колико су га као јунака цијенили, у толико су му више о глави радили. Задао им је страх такав, да није фабула кад се каже, да су њиме жене ђепу плашиле. Читаве су легенде о њему створене у Арбанаса, изгледају, као што рекосмо, легенде но то су факта, о којима ће вам многи, као очевидци приповиједати. Позната је она прича коју често понављају у Зети и по Црној Гори кад се поведе ријеч о попу Јаку и његову јунаштву:

Како се неки Турчин међу дружином, купујући нож у Скадру захвалио: „е вала! овим ћу ножем посећи попа Јака“. Глас о овој хвали оде од уста до уста. Чује за то поп Јако, те се крене у исто село одакле је био хвалиша. Затече га при вечери, пошто му назва Бога, упита га, гдје му је онај нож, што га је ових дана у Скадру купио. Турчин се престрави, понуди га, чисто молећи, да оједне и да га почаста. Поп Јако му запријети да се жив не чује, живне га изван куће, нареди му, да нож одмах изнесе; узме му га, и Турчина са собом поведе до саме границе. Кад су били на граници, Турчин се препадне да ће га посећи; но веома се зачуди великодушности, кад му поп Јако пружи нож с ријечима: „Ево ти ножа и слушај, ако га не продаш за три дана, у јад ти је дошла хвала! на теби неће бити главе. Турчин замаче у густу помрчину, а поп се врати дома. И заиста Турчин је, сјутри дан, нож продао.

Једном пак, кад наша војска извјесним случајем напусти Зету до Мораче, поп

Јако се ријеши да остане на своме огњишту и да ту дочека Турке који се очекиваху сваког часа. Наредба је била да се сваки склопи из тих крајева, и попу Јаку би наређено да и он то учини. Командир, који хтједе да изврши наредбу, заповиједи му да учини, што се наређује без одлагања, по најђе на јак отпор, пошто поп са својим браственицима бјеше кадар у огањ угазити, а не хоћаше кућу оставити — Морало се одустати од заповијести, да се не би крв пролила, и сјутра дан пригорска војска враћајући се поново на своје положаје, нађе попа Јака са браћом здраве и веселе, јер Турци не нападаше.

Оваквих пртица из живота покојникова било би доста, простор листа нам не

допушта, упуштати се потанко у његову биографију.

Бјеше поштен, честит а поврх свега искрен до краја, колико је био јунак на пушци и ханџару, толико и онђе гдје је требало истину рећи.

Дуга и истрајна борба која је трајала скоро три деценија, вјечито блеће на мртвој стражи, истројали су га. Удар са ударом стизао је и пошљедњи, кад му син погибе а у скоро за овим брат, јуначко срце сломише, и не мога пребољети. Почео је побољевати, и 18. јануара ове године умре у Даниловој болници гдје је дошао ради лијечења.

Слава му!

Мир. М—

Исторјиска грађа

Два писма Али-наше Ризванбеговића. Али-паша Ризванбеговић, поставши везиром Херцеговине, развио се у историјску личност, која заслужује да се још проучава; за то и доносимо сљедећа два његова писма; писана су босанчицом, тако званим „беговским“ писмом, и прво управљено калуђерима манастира Душког у почетку носи наслов „Галипџ Али Паша“ — „Везирџ Херцеговачки“ са тугром и гласи:

Съ овомџ нашомџ Везирскџмџ бџурдиомџ јављамџ се свиџмџ калџђерџма, и поповима и кнезовима и свиџмџ раи по љиварџ¹⁾ нишискоме, како смо пратили по нашџмџ кавазџ Хџсеинџ книгџ Арџихалџ и општи мазарџ и виџосмо, да сте се заклели и обџннили, како сте предали све главне хараче Муџги Марашу у осџмџ година прие кадае онџ кџпио по љиварџ и нџему остало нимало кусџра и како (е) дџзо бџбасирџ и прие за то и ние се могло наџи никаква кџсџра при вама; и да су се заклели и сви кнезови. Саџа за то и све видно и разџмио Хџсеинџ Кавазџ да нема при вама нимало кусџра од оне араче Марашове. За то даџмо вама ову нашџ бџурдию, како нема нико вие (више) тразити у васџ никаквиџ кусџра од вие рџч.не араче Мара-

шове, и како ние се могло наџи ни прие, ни сада никаква кусџра дае остало при вама. Ви гледаите, владаите се по свџмџ као права царска раџа, и ми ниесмо каџилџ ни рази, да вамџ бџде никаква тџгота мимо Бџжнега сериџта (Шџриџџата),

У Мостару 1837 мая 29.

Сџдџе долази власторучни потпис Али-пашин турски писан.

Друго писмо гласи:

Со овомџ нашомџ везирџскомџ бџурдиомџ јављамџ свиџмџ калџђерџима и поповима по свои херџцеговини и по требинџскому каџилџкџ, такоџерџ исто и свиџмџ кнезовима по тџмџ свои раи: како смо љџли изненада да има некаквиџ мозџвира и лаџаџа, кои баџаю витџ меџџ раиомџ и лаџџ да ље опет доџи дрџги влаџика у Херџцеговинџ и докџ разџберџмо кои сџ ти муџевирџ, даџџмо џиџ низамџ и кое за џџи. А вама свиџмџ заповџедамо и даџмо на знанџ: како љџстити и многџлџтни царџ такоџерџ и патриџрџхџ дали сџ на ново Херџцеговинџ влаџпци Иџсџвџ докленџ бџде живџ да ље влаџика меџџ вама. Бџдуџи даџе и прие кадае бџио у Херџцеговини доста се љџџпо влаџао и доста мџке видно у џниџмџ смџтџњџма и штоџе могао бранџио свиџе васџ и достаџе вџџштџ свакоме поџсџлџ на џвоџе краџу. За то смо и ми писали и искали знаџџи даџе царџски саџиџџ у

¹⁾ љиварџ = Џивар, данас се зове Горње поље требнџско; онда се сваки каџилџк котар звао Џивар. Тада је овај манаџтер спаџао у џикџиџџски каџилџк.

свѣмъ. Тако и ви липо га слѣшате а за
све што ие вама у законъ и знанте добро,
кои гоѣ нис нѣмъ у гайретъ бити ѣе
жестоко, наказанъ. Свѣше сада наново
валя да мѣ помогнете и угайретити докленъ
се и онъ квртарише дѣга. Такое и свѣдѣ
обианъ; па ѣте пошлѣ у сваѣмъ рахатѣ
бити съ ѣете.

Датно у Мосшар8 1849. феръвария.

Него се владаите лепо, као права царска рал, и не сл8шате дажевние музевира да нисте и ви бег8с8рѣ: тако се владаите, како ваѣ заповѣдамо, па ћете бити по свем8 раятѣ у царево здравлѣ и кои гоћ не дае нѣговѣ леппиом наћиномѣ даће се 68мбаширомѣ.

Али пата везиръ Херъцеговаѣкій.

Приопћено О. Бознић.

К њ и ж е в н о с т

Свети Петар, Господар Црне Горе и Доситије Обрадовић. Почетком XX вијека доносимо на ниже два писма овијех двају великијех савременика о намишљаваном књижевнo-просвјетном покрету српском на овијем странама, на којима је Доситије прије тога био провео њеко вријеме. Он сâм пише: „Пођем морем у Боку од Котора, да ту нађем карабољ за Гредију; но у том се мјесту разболим од грознице. Намјери се на ме њеки игуман из св. Петке из Мајина; каже ми он да је бједна ствар за грозничаву мореплава-није, како и јест; позове ме к себи, и на-ложи ми, да за моје препитаније, кад би ме грозница пуштала, четворој дјечи лек-ције дајем. Епископи црногорски, стари Сава и Васпије, имали су и у Мајинама своје домове, винограде и маслине; и мало по даље на Стањевини свој манастир и дворове; и тако би често с њима бивали. Тресавица како ми узјаше за врат, нипо-што цјелу јесен и зиму неће да ме прође; но сваки трећи дан етоти ње. О правнику Воскресенија на Стањевини служим као дјакон с Владиком Василијем и с многим другима литургију; не имајући на такИ славни празник нигдје никога да запопи — Оћеш да те заподим? рече ми — барем да знаш, да си у Черној Гори био. Што Вам драго, одговорим ја; мени је све једно та сад, та послије. Једва то изречем, он учи-ни знак старому Архидјакону Стефану, а ови ти самном: Повели.“¹⁾ Ово је било г. 1764, и наводимо, да читаоци боље схва-те и оцијене сљедеће писмо Доситијево:

1) Писма Доситија Обрадовића, као продужење живота и прикљученија његови.

Преосвјашчењеници, високославни го-
сподине и благодиритељу народа!

Ваш искрени попечитељ и ^{штител} ~~штител~~ ^{штител} својему топли доброжелатељ јавио ми је ваше милостиво к мени накло-
неније, за које вашој родољубивој милости чувствено благодарим. И мени би било, као да први ред бо-
жијим благодјетељним воздухом ди-
шем, кад би слатким, слободним, миле матере наше Србије воздухом гди нибуд дисати почео: то би за мене блаженство било. Навластито познавајући од стоусугубљени (о вашем к мени предрагоме лицу) гласова, какав сте ви љубитељ и рачитељ српске ползе и славе, а шта од овога може једном Натанаило-српском меком срцу драже и слађе бити?

Ја једва чекам, да се наше преизврјадно „Всеопште земљеописаније“ у Венецији соверши, и желим ђегод међу моје сродне, миле људе поћи, гди би се једно лијепо училиште воздвигнути могло и, ако и малеца, штампарија за потребу школа и цијеле нације установила. Мислио сам овдје припчекати, да се види, шта ће се из српске инсурекције родити. — Имам себи за насљедника прекрасни нарави и наука младића,

који је заиста нашему роду дар неба; и за њега ми је више старост него за мене, бити би рад, да овакови предивни човјек у утјесненије и скудост дођу, који је достојнији да Србљем на ползу лијепо и спокојно живи. Имам велику надежду, да кад великодушни и могућни рода нашега виде и повнаду, да се о свеопштем и дуговјечном наше нације добру и напретку настоји нелесно и кад се ово добро дјјствително и очевидно покаже — да ће се међу њима јоште Божијара наћи и воздигнути. Мјесто, које ми желимо, ваља да је обитано, не усамљено, гди је земља родна, лијепа и плодовита, гди расви и лијепе липе расту. Наши ученици ваља сваки дан по два сата у вртограду своје земљу да дјелају и да се никаквој мекости не предају.

Ваше остроумље и здрави разум, милостиви мој господине, може из ово мало и даље и шире судити, што би ми ради. Ако нас с чим обнадежити можете, знам да ће те то радо учинити човјеку, који вас обожава и пребива.

У Тријесту, 9 марта 1805.

Ваше предраге милости умилњивши слуга
Доситеј Обрадовић²⁾

Доситије, дакле, који је живио у Црној Гори, и то у оном питомом, дивном крају изнад Будве, жудио је, да ту једном почне писати „слатким, слободним, миле матере Србије ваздухом“ — „навластито познајући од стоусугубљени гласова,“ какав је Владика Петар „љубитељ и рачитељ српске поласи и славе.“ Он жели гдјегод „међу сродне, миле људе поћи,“ гдје би могао „воздигнути једно лијепо училиште,“ а уз то „ако и малену штампарију за употребу школе и цијеле нације.“ У опису мјеста, на ком би требало то просвјетно огњиште основати, види се, да је Доситије мислио на онај крај Црне Горе, њему већ познати. А није сам — има већ свога насљедника „прекрасни нарави и наука мла-

дића, који је заиста нашему роду дар неба.“ Мислио је причекати, док се види, „што ћесе из српске инсурекције родити.“ Али завршује: „ако нас с чим обнадежити можете, знам да ћете то радо учинити.“ Из овога писма се још види, по оним мјестима: „Ваш искрени попечитељ и роду својему топли доброжелатељ јавио ми је ваше милостиво к мени наклоности,“ па: „Навластито познајући од стоусугубљени (о ва-
шем у к мени предригоме лицу) гласова“ — да је у околини „благоуправитеља народа“ Доситије био оставио најљепшу успомену, и да је било познато његово доцније дјеловање на просвјетном пољу, те да се достојно ту и цијенио, ако не и желио; што је тијем више побуђивало великог српског учитеља, да зажели „слатки, слободни ваздух миле матере наше Србије,“ другим ријечима Црне Горе, јер се била тек почела дивати Шумадија, која је кашње узела на себе имо Србија.

На ово Доситијево писмо, и на доцнију пошиљку оног „нашег преиарјадног Всеопштег земљописанија,“ Владика Петар Свети овако одговара:

Благородни господине,
Доситеј Обрадовић!

Примио сам с пуним удовољством вијем ваше почтено писмо, такође ново печатане у нашем језику књиге, од љубави ваше к мени послане, на које чувствително благодарећи вам, сердечно желим: што би у нашем драгом роду свеђер више таквих људеј било, који би своја дарованија и труде по примјеру вашему и с таквијем усрдијем, како и ви, љубезнији мње Обрадовић, на просвјетче-није својеј нацији посвјетчавали. Јесам с истиним почитанијем

На Станевике, 23 октобвија, 1805

Вашега благородија покорни слуга
Черногорски Митрополит и ордена
св. Александра Невског кавалер
Петар Петровић Његош.

П. П. Драго ми је што ви имате једнога младића, достојнога себи насљедника, а ја се трудим да и овдје буде заведена малена школа. Молим, не прихватајте се на другу

²⁾ Домаћа писма Доситија Обрадовића, издање Срп. Ињж. Задруге.

страну до полученија другога мојега писма.

Тада је било у Боки наступило оно мутно доба, услед пада млетачке републике и заузећа Боке аустријском војском, које је свршило одма почетком г. 1806 доласком руског бродовља у Боку, и за то „благоуправитељ народа“ тек у октобру одговара Доситију, „и у тадашњој неизвјесности, на његову понуду, само га моли да се „не прихвата на другу страну“ док друго писмо не прими.

Бог сами зна, какве су наде тада разгријевале оно велико срце „љубитеља и рачитеља српске ползе и славе“ — оног „великодушнoг и могућег рода нашега“ и „благоуправитеља народа“, како све Доситије називље тадашњег Господара Црне Горе! Али догађаји, који су слиједили на нашем приморју, осујетили су све те наде и жеље обају наших тада највећих Срба...

Ову успомену из почетка XIX вијека ваља допунити одговором на питање: који је то био младих „прекрасни нарави и наука, који је заисто нашем роду дар неба“, ксг је Доситије сматрао својим насљедником и с којим је намјеравао, да отвори оно училиште и подигне штампарију у „слатком и слободном ваздуху миле наше матере Србије“, о ком се Доситије више стара него о себи, „да овакови дивни човјек у утјесненије и скудост не дође, који је достојнији да Србљем на полазу лијепо и спокојно живи,“ — с којим се справљао на рад у Црној Гори, у „великој надежди, да кад великодушни и могућни рода нашега виде и познаду, да се о свеопштем и дуговјечном наше нације добру и напретку настоји и лесно и кад се ово добро дјејствително и очевидно покаже — да ће се међу њима јоште Божидача наћи и вoздвигнути.“

То је био *Павле Соларић*. Пред нама је „Поминак књижески о славено-србском в Млетках печатанију, великому и благословесному славено-србском народу и мудрим јего свакога званија предстатељем и просвјетитељем, от Павла Соларића. В Млетках, 1810. Писмени, и изживенијем греко-цирличке початље Паве Теодосија. Сија књижица дајет се туне.“ Соларић у овој књижици говори на 68 стр. о „славено-србском в Млетках печатанију“, па слиједи „Каталог књига, славено-српских, печатаних у Димитрија, и Паве Теодосија, в Млетках, и по прилаженују цјену, продајних“ до 84 странице, и најпосајје долази под насловом

„Вијест“ црквеним словима: „Наши Адриатически Србљи, у Далмацији, Албанији, Луци Которској, Црној Гори, Ерцеговини, Босни и проч. нису јоште довољно познати с нашим писмени грађанским: запињу у читању оваки књига, а њеки, по недогледању, сматрају их попречно као њешто латинско. Сазнавши то мојим искуством, а желећи да „Поминак“ овај читан буде от свију Јединородаца наши, стављам овдје Азбуку *московску* или грађанску према Кирилове или црквене, да свакоме јасно буде и у овом новијем љепшем писму нашем извјештити се и извјестити се“. Па долазе у два ступца грађанска и црквена азбука.

Ова је дакле књижица свијета угледала у првом покрету новије српске књижевности, па ће бити умјесно, да чујемо, како је Соларић, један од првих и најбољих трудбеника на том пољу, схваћао уопште просвјету као плод књижевности; он вели: „Просвјештеније јест као столп зиждими, којега врх досегнути може до неудобозрими висоте Зиждитељи почињу са земље; као трудољубиви мрави, снсе грађу на огромно дјело, којега возглед с временом изумљава очи зритеља: прилажу камен на камен, док не изнемогу; они престају бити, но зданије њиово продолжава се над костима их, и носи на стјенама својими, по мјестам их, увајана имена њиова благодарном потомству. Тјелом престају бити они, но духовно нетљене мошчи их хране се у књижеским кивоти, против пагубљенше бједе човјеческе, и источника свију други — незнаства.“ У почетку XIX вијека с том свијешћу почињу наши „зиждитељи“ са земље подизати, „зданије, које носи у стјенама својима увајана имена њихова“, и то „зданије“, тај „столп“ ако концеп тог вијека и не досеже „до неудобозрими висоте“, и ако његов „возглед не изумљава очи зритеља“, ипак благодарно потомство одаје достојну пошту његовим „зиждитељима“, које сматра највећим неумрлим благом народним.

Прелазећи на проналазак штампе, Соларић вели: „кад су најприје, гдје, и каквими писмени печатати се стале књиге славенскога језика, јест мање пвјесно, него да су печатале се зарана у више мјеста Германије и Италије, најприје Јеронимлими и Кприловими, по тем и Римским буквами“. Па ту цитира: „*Stavischer Bucherdruck in Wirtemberg in 16 Japrhundert. Ein litterarischer Bericht von Cristian Fr. Schnurrer, Prof. in Tübingen. Tübingen, in der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1799*“ — па „Gram-

matik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, von W. H. Kopitar. Laibach, 1808 “

Знаде за штампарски рад Божидача Вуковића у Млецима, али му је он узалуду ту тражио трага: „Ни трага ни гласа нема већ овдје о Печатњи Божидача Подгоричанина, о којему г. Д. Обрадович онако жарко упомиње у предисловију своје Наравоучителне философије. Најстарија славенска књига, што се налази у књигохранилишту С. Марка, јест Псалтир Давидов од 1638 года, печатан у четвртку, в Млетках“. Па је потанко описује, из ког описа видимо, да ју је списао „барто Марков“ — а у „Предисловију“ видимо да је Бартол син Марка Гинама „от мјеста зовом венецианумарцари.“ Па наставља: „Више наведена нек буду в доказатељство, да је у првој половини XVII столѣтија била в Млетках славено-сербска књигопечатња; обаче да је ово била прва овдје наша печатња, није истинито подобно. Ја сам доимао се књига здјепечатани, којих љетопис, истина, јест из XVII вијека, којих обаче писмена квалитетом отзива се даље у прошаност.“

Из свега се види, да Соларић није знао о штампарском раду Божидача Подгоричанина више него што Доситије напоменуто мјесту пише: „Нек учини љубав наша чудо, и нека воздвигне из гроба заборављена благо име Божидача Подгоричанина, који при паденију посљедње славе сербске, то јест Херцеговине, даде од свога имјенија у Млетци содјелати штампу“... Одакле се види опет, да се у почетку XIX вијека није знало, да је још у XV вијеку била основана прва славено српска штампарија у Црној Гори. А да су Доситије и Соларић то знали, — да су знали још да је то био расадник, одакле су пресадили наши калуђери толико других штампарија по Босни, Херцеговини, Старој Србији и чак до Биограда на Дунаву: каквим би попом клицали и какве би вијенце благодарности савијали Иваку Црнојевићу и о. Макарији! Али они нијесу имали јасног појма ни о држави Црнојевићевој, што се види из оних ријечи о Божидару: „који при паденију посљедње славе сербске, то јест Херцеговине,“ и т. д.

Соларић потанко наводи књиге римске цркве, које су штампане ћирилицом у Млецима, па прелази, како је латинска буква код наших католика замијенила ћирилицу, што би заслуживало од ријечи до ријечи и данас прештампати. И ту оп-

ширно говори о књизи „Благо Језика словинскога, или Словник, у коју изговарају се ријечи словинске латински и дјачки“ — Thesaurus linguae illyricae, sive, Dictionarium illyricum, in quo verba illyrica italice et latine redduntur. Labore P. Jacobi Micalia societ. Jesu collectum. Et sumptibus Sacrae Congregationis de Propaganda Fide impressum. Lavreti 1649.“ Тим Словником уведена су латинска писмена у нашу католичку цркву, тз и код наших католика; и добри Соларић, пошто је навео ауторов предговор, који завршује: „и Бог ти дао своју милост!“ — наставља: „И теби, и теби добри Макаља! но што учини, Макаља, да от Бога нађеш?“..... па завршује: „Но да те отрјешим и опростим, друже Исусов, от преступка твога к роду славенском, рећи ћу, да је превелика приверженост твоја к проселитизму римском засјела била пред вјенице твоје, и теби Славјанину није дала више славенским чима твоје славенске важније гледати вешчи“.....

При свршетку Соларић нам каже, како се тадашња славено-српска штампарија у Млецима основала: „Димитрије Теодосијев, Грек из Јањине, дјеловодац у адјешњој грчкој Гликијевој печатњи, вознајери околом 1758 года сам за себе печатњу сооружити...“ Кад је добио дозволу од владе, пише у Русију и дођу му „московска“ писмена; пише у Рим и дођу му писмена Св. Јеронима; прибави још грчка писмена, и једног Руса „и објави се књигопечататељем греко славенским.“ И отада је „гобити се стала њива Муса' славено-српски на западу, и тјем развотјевати, јако краснаја в пустињи, цркве наше у Далмацији, Босни, Херцеговини и пр. С „Плачем Матере наше Србије,“ с „Пјесном косово-пољском,“ с „Тренодиом в мир челоујека вшедшаго,“ и с „Сјетованијем наученаго младаго челоујека,“ дато је начало свјетском, како с „Требником“ и пр. црковном нашем овдје књигопечатанију.“ Али што се печатало ту наших према грчким књигама једва је „као 1 према 99!!!“ — Па то овако оправдава: „кад помњиво око попре у сербски Илирик, и кад умом челоујек обузме напор жестоко стремивших се при-скорбни обстојаватељства преко области негдашње Империје сербске; кад посмотри родољубац квалитетом влостојанија магољуднога рода својега чрез више од четирију стотина година, расцвјели се родољубиво сердце, и не зна си мјеста ни утјешенија наћи. Вмјесто власти рабство, вијсто сво-

боде невоља, вмијесто чисте вјере сујевје-рије, вмијесто благоимущества убожество, вмијесто наука и заната глупост, вмијесто дружелубија дивјачество!!!“ Али се опет тјешу: „Ако је и повешчавило се го-сударству народа овога поработати се, но Мусе његове, Божије Кћери, нису могле одржати бити љутими окови жељезнимаша нашега свирјепога Корана; ове су умјеле всегда некако сохранили се, всегда и у странствованију својему име своје и рода својега раслављати: нису могле ни ни вражбе дароподателства, ни угрози велебности, ни јавне неспособности, ни бједствија нишчете нигда са свим преодо-лети. Просте и убоге оне су нама, ако и подумрачни, обаче невечерни сохранили свјет.“

Ствар, о којој је Доситије писао Св. Петру, Соларић овим ријечима додирује: „да и на другом јоште мјесту нешто важно са мном, по окончању мојега земљеописа-нија, предпримати, сврјеч у Луци Катар-ској сјерско правилно училиште постано-вити, к чему је већ дјелствително родољубива душа, покојни г. Јоан Николајев Јо-вович от Стратимирович, ондје опредјелио био даром свој један дом и вертоград..... по обстојателства, всегда Србљем опака, прекратила су великих намјеренија испол-неније! Чоловјека предлагаје, а Бог распла-же! По тога расположенију с друге стране, и у исто вријеме, изненада плане огањ слободе сјерске на Дунаву и Сави; изне-нада оживје лани име илиричко на адри-атическом мору! Народи Европе обратили су очи гледати ове забвене бивше области. Радост овога прољећа поутјешила је раз-цвјећење Мусе и подвигла их посвуда к пјеснотворцем да пропјавају Србљем, во-пијавшим до тоље сјетујушчу пјесн с поља Косова. Какогод буде из њињешних боре-нија, биће боља од бивше, судбина народа сјерскога: надајмо се на Господа сил, не унивајмо, и будет.“

Кад је ово Соларић у Млечима штам-пао, била је пала млетачка политика пре-власти „неспособнога католичества с Па-пином љутом инквизицијом“; па услед Презбуршког мира Млечи су се били осло-бодили и аустријске власти, која још није допуштала својим „привилегираним“ Ср-бима у Угарској да установе своју штам-парину, нити су је имали; него су Млечи тада спадали у италијанску краљевину, коју је Наполеон био основао. Тако мо-жемо разумјети ове слободне мисли и срп-

ске наде Соларићеве, које су одма ускреле, тек су свјежи дах слободе осјетило.

Тако ми сада изближе познајемо онога „красни нарави и наука“ младића, с ко-јим је Доситије имао „велика намјеренија“ на овим нашим крајевима у почетку XIX вијека, кад су се старе државне зграде рушиле а нове подизале. „Остроумље и здрави разум може из ово мало и даље и шире судити,“ што ћаше слиједити, да „опстојателства, всегда Србљем опака; не прекратите великих намјеренија испол-неније!“

Т.

Елементи психологије, Н. de Raaf-а, српски превод од Дра Стев. М. Окановића. Овај се превод прво јавио у „Просвјетном Гласнику“ за пр. годину, а на наше вели-ко задовољство ево га сада добијемо и у засебној књизи. Давно је призната истина, да васпитавати не може снај, који не позна-је објекат свог рада — душу васпитани-кову, те је и напредак педагогике чврсто скопчан са напретком психологије. Ми Ср-би нијесмо били до сада срећни, да од писца Србина добијемо ваљану књигу за психологију (оно што је изашло није издр-жало критику), а неки који се латише пре-вођења само тијем свијету доказаше, да нијесу начисто са обичним психолошким појмовима (проф. Матић) Кад ово конста-тујемо морамо зажалити, помислив још, да имамо доста и добрих психолога, који са успјехом предају свој предмет — али по својим табацима! Но и схваћамо тешкоћу посла, знамо, да се није лако јавити као писац књиге за науку, која је још једнако у стадијуму развића. — Наш чувени — и ако још млади — педагог-философ Др. Ока-новић, који је за кратко вријеме обогатио српску педагошку књижевност са толико својих ваљаних радова, учинио је српском васпитачком свијету неизмјерну корист и са овим преводом Рааф ова дјела, кје је као увод у психологију и може послужити за елементарно познавање психолошких закона, а у исто вријеме и као врло попу-ларни упут за примјену тих закона у васпитању.

Преводилац је унио новину за тер-минологију и *осјећај* назива *осјећање*; мјесто *осјећање* пак узео је старији термин *чуство*. Ово наравно не би морало бити стручњака ради, али кад се често чује од оних који се рачунају научене главе, да бркају пој-мове: *осјећање* и *осјећај*, онда је наравно и ова новост корисна.

Овај превод г. Окановића сматрамо као претечу његовог оригиналног дјела у којем ће бити научно изложено стање модерне психологије у свој отишрности и пошпуности, чију потребу сам он истиче у предговору свог превода. Дај Боже да се не преваримо!

С. П. В.

Изашла је 15. и 16. свеска **Мале Библиотеке**: Милета Јакшић, *Приче* и А. П. Чехов, *Приповетке* превео Веља Миросављевић, свеска II 17 и 18 *Приче* Свет. Ђоровића. Цијена је свакој свесци само 24 потура, а могу се добити у свима књижаарама. За веће наруџбине ваља се обратити издавачима Пахеру и Кисићу у Мостару. *Мала Библиотека* већ је позната српској читалачкој публици и број досадањих свезака свједочи оправданост њеног изласка.

Љетопис Матице Српске. Ове године имамо Љетопис с новим подмилађаним снагама; у крилу Матице Српске почело се дружим правцем Досадашње 3 свеске годишње замијењене су новином од 6 св. Љетописа а поред тога и 3 књиге Матичине. Уреднички одбор пружио прилику и широј читалачкој публици за 1 круну 5 „књига за народ“ с матичиним календаром.

Прва свеска Љетописа изашла је, ми је топло препоручамо. Нови правац, наши стари одлични радници на књижевном пољу обећавају сурадњу уз припомоћ младих, али интелигентних снага, од којих су неки од скоро и радили дају нам јемство, да се пошло у напредак и да ће нови пут бити добар.

Садржина је: I. *Критичке студије о новијим српским писцима* од Др. Љуб. Недића Недић је у својој студији узео за оцјењује рад М. Ђ. Милићевића: „Положај у српској књижевној; Самоук — Преводи. Скупљач. Автобиограф и Путписац — Приповједач — Језик и Стил. Послије дуге и строге анализе рада Милићевића, Недићу је успело за руком да његов књижевни ауторитет, знатно пољуља. II. *Књига замијена*, цртица из Лике, лијепа приповијетка Буде Будисављевића. III. *Из Мог Свијета*, pjesме, младог pjesника Светислава Стевановића. IV. *Успомене* попа Јована Ковачевића пароха сентомашког из народног покрета 1848. и 1849 год, приредио А. Ђукић V. *Књижевност*, са оцјенама Јована Скерлића, Станоја Станојевића, Тих. Остојића и Петра Марковића. За тим прикази белетристике и историје филологије; Преглед повремених збор-

ника; Вељешке. VI *Гласник* и VII *Нове Књиге*.

Као што се види разноврсна и обилна садржина — нов рад, прекинуло се с предрасудама.

М.

Српски Књижевни Гласник уредник, Богдан Поповић, власник, Светислав С. Симић; уређивачки одбор: Др. Вој. Вељковић, Јаша Продавковић, Љуб. Јовановић, Љуб. Стијановић, Светислав С. Симић и Слободан Јовановић. Изази два пута мјес. 1. и 15. Биоград. Први се број појавио 1. фебруара и већ смо добили два броја. Познавајући људе из књижевног одбора као наше опробане посленике са књижевничким гласом, а уз то фини и прецизни књижевнички укус уредников, надали смо се, а нијесмо се преварили, да ће се лист одлично уређивати. Радујемо се.

М.

Коло, књижевни и научни лист, власник и уредник Дан. А. Живановић. Изази 2 пут мјесечно 1—16 Већ су изишле двије свеске. И ово је једна лијепа новина; бојати се само да се не попусти, да се књижевне снаге у Биограду не расплину на толико књижевних листова који сада тамо излазе.

Таленат и спрема г. Живаљевића и кола људи која је око себе као сураднике прикупио, тврде нам, ако се истраје, да ће и ово бити добит за српску литературу.

М.

Матерински Лист. Овај илустровани мјесечник почео је од Нове Године изазивати у Биограду, а уредник му је *Раша Мишровић*, учитељ. Лист је посвећен домаћем васпитању и његовању дјепе, испитивању дјетинства и раду у *дјечијим забавама*, а у њему ће бити заступљени ови радови: 1) Чланци упућени српским матарама из којих ће се оне поучити, да тачније, правилније и савјесније врше своју дужност према дјеци; — 2) Књижевни састави из области породичног живота и материнских дужности; — 3) Чланци из дјечије психологије, којима ће се матере упућивати, да упознају душу своје дјеце; — 4) Чланци о одношају куће према школи; — 5) Чланци о породичном васпитању, којима ће се изнпјетити упут за васпитање дјеце, а и свијетли примјери из народа у том погледу; — 6) Чланци из гигијене, којима ће се матере упућивати, да познају и спречавају разне дјечије болести и да правилно његују тијело своје дјеце; — 7) Чланци о *заба-*

оминимима и раду у њима, (а тај се рад може вршити и као занимање дјепе у породици); — 8) Извјештаји о дјечијим и материнским књигама.

Цијена је листу 6 динара (за Србију 4), а чист приход од њега уступиће се фонду за учитељске научне екскурзије.

Као што се види сврха је листу у сваком погледу идеална, а почетком својим — досадањом садржином — тој сврси доста добро и одговара. Ми „Матерински Лист“ нашим породицама искрено препоручујемо. С.

Бранково Коло, бр. 9., година VII. лист за забаву, поуку и књижевност; власник и уредник, Паја Марковић-Адамов. Изази сваког четвртке. Сријмоки Карловци.

Просвјета, лист за цркву и школу; издаје канцеларија министарства просвјете и цркв. послова. Свеска I, јануар 1901 г. Цетиње.

Просвјетни Гласник, службени мјесечни лист министарства просвјете у Биограду изашао је за јануар ове године; уређује га Петар Ј. Петровић.

Градина, лист за забаву и поуку и књижевну критику, бр. 25 и 26. год. II. Уређује проф. Милан Банић, Ниш, 1901. год. власник проф. Свет. Обрадовић.

Напредак. Изашао је 10. овогодишњи број овог добро уређеног педагошког часописа, који излази у Загребу сваке суботе, а под уредништвом Стјепана Басаричека.

Нова Искра, за јануар — 1901 год. идустровани лист, власник и уредник Р. Ј. Одавић. Изази сваког мјесеца. Биоград.

Мостарска „Зора“ лист за забаву, поуку и књижевност уређује Атанас Шола; излази почетком сваког мјесеца, у 4—5 табака, велике осмине. Мостар.

Босанска Вила, — бр. 2. — 1901 год. — лист за забаву, поуку и књижевност, излази два пут мјесечно, сваког 15 и 30. Власник и уредник Никола Т. Кашпковић. Сарајево

„Караџић“ — свеска за јануар 1901. Лист за српски народни живот, обичаје и предање, уређује и издаје проф. Тих. Р. Ђорђевић. Алексинац. Једини чисто фолклористични часопис у нас; заслужује пажњу српске читалачке публике.

Славјански Вѣкъ, бр. 16 — 1901. год. Изази у Бечу два пут мјесечно, на 2

шт. табака уређује Др. Д. Н. Вергун, доноси расправе и чланке на свим словенским језицима, поглавито на руском

Българска Сбирка, књига II за фебр. 1901. Списание за књижевина, исторически и общественни знања, уређује Стеванъ С. Бобчевъ; излази 1 пут мјесечно изашмајући Јули и Август на 4—5 табака. Софија.

Ljubljanski Zvon, за Март — 1901. мјесечни лист за књижевност и просвјету, на 4^{1/2} таб. велике осмине. Уређује и издаје Valentin Kopitar, у Љубљани.

Jug, свеска 3. Уредник, Niko Zupanić, издаје Franc Dergang, излази један пут мјесечно. Беч. 1901. год.

Život Св. II — 1901 год. Мјесечна смотра за књижевност и умјетност гласило „Društva hrvatskih umjetnika u Zagrebu i „Slovenskog umjetničkog društva“ u Ljubljani. Лист излази с илустрацијама сваког мјесеца у 4 табака. Загреб.

Учитељ, педагошко књижевни лист, орган Учитељ. Удружења. Година XXI. Свеска за јануар. Уређује Мих. М. Становјевић учитељ, уз припомоћ чланова књижевног одбора. Биоград 1901 г.

Источник, бр. 3 — год. XV. Духовни лист, за црквено просвјетне потребе, српско православног свјештенства и народа у Босни и Херцеговини. Уређује, јеромонах Иларион Радонић прсф. Богословије. Сарајево. 1901. године.

Прославни цѣпни календар. Први цѣпни календар у нас. Једна лијепа успомена 40-годишњег владања Њ Краљ. Височанства Књаза Николе с насловном сликом високог Слављеника, која је доста укусно израђена. Овај је календар уредио М. Ј. Павловић — Цетиње.

Мостар српски цѣпни календар за 1901 годину. Година III. Овај цѣпни календар врло је zgodан својим форматом и потребним таблицама, а има и неколико лијепих слика из Мостара. Осим тога је овај календар увезан у платнене корице са додатком бијеле артије ради биљезака. Продаје се у Босни и Херцеговини: са обичном израдом 40 хел, у платненом повезу 60 хел. — За све друге земље: са обичном израдом 25 хелера, у платненом повезу 45 хелера. Добити се може у свима књижарама и код појединих растурача календара. За веће наруџбине ваља се обратити издавачима Пахеру и Кисићу у Мостару.

Српска Краљевска Академија издала је *Геологију Србије* од Јов. М. Жујовића — дио други — Еруптивне Стијене. Год. 1900. с атласом од 6 врло елегантно израђених таблица.

Глас Српске Краљевске Академије LIX. — први разред — 22 — Биоград. Преглед: С. М. Ловачић: Хемиске комбинације; Др. Ј. Цвијић: Карсна поља западне Босне и Херцеговине; Мих. Петровић: О математичкој теорији активности узрока; Др. Мил. З. Јовичић: О дејству азотасте киселине у присуству азотне киселине.

Глас Српске Краљевске Академије LXI. — први разред — Биоград 1900. г. Преглед: Др. Бог. Гавриловић: О тежиннама алгебарских склопова и о аналитичним изразима неких функција; С. Урошевић: Студије ископског терена у Србији: П.; Венчац, Букуља, Ваган; Др. Л. В. Адамовић: Зимзелени појас Јадранског Приморја; Др. Живојин Ђорђевић: Прилози за познавање српске фауне. Амфибије и рептилије.

Још смо добили Академин *Годишњак* XIII. за год. 1899. Биоград 1900. год.

Наша прошлост, излази у Ср. Карловцима сваког петнајестог дана у мјесecu; власник је М. Нешковић; годишња цијена за земље изван Аустроугарске 250 круне. Дobili смо први број овог листића, који је ставио себи у задатак, да у изводима доноси радове наших угледних књижевника: 1) одабране слике и цртеже из српске народне повјести; 2) путописне црте и занимљиве описе земаља и крајева, у којима наш народ живи и 3) цртеже из народног живота и опис његових обичаја.

Journ. I des Savants, чувени француски часопис, који је излазио 235 година, престао је излазити, пошто му је влада одузела годишњу помоћ од 25 000 франака. На њему су радили најодличнији радници на пољу француске литературе.

Напомена. Услед нагомиланог рада у Државној Штампарији нијесмо могли издавати јануарску сьеску „КЊИЖ. ЛИСТА“ засебно, те доносимо уједно јануарску и фебруарску и то подоцкан опет због горе поменутог узрока. У будуће, надамо се, лист ће излазити редовно крајем сваког мјесеца.

Прва два броја „КЊИЖЕВНОГ ЛИСТА“ шаљемо свијема, којима је прошле године слат ранији орган нашега друштва „Луча“, а уз то и по гдје коме за којег мислимо, да ће држати наш нови орган и ако није „Лучу“ држао. Можда смо се у неком преварили, можда на лист неће бити претплатници сви, којима га овај пут шаљемо, али такве овиме молимо, да нам, лист поврате. Ко пак буде вољан наш лист држати, нека потписатој администрацији одмах упутити претплату или писмо у којем ће изјавити, до кад ће најдаље моћи претплату послати. Ко не учини једно од овог двога неће добити трећи број „Књ. Листа.“

Српске ђачке дружине, које су ранији наш орган примале бесплатно примате исто тако и „Књ. Лист.“

Многи од „Лучиних“ претплатника дугују нам за лист, те се исти овим моле, да тај дуг у што краћем року пошљу, како не би били принуђени и себе и њих доводити у незгодан положај.

АДМИНИСТРАЦИЈА
„КЊИЖЕВНОГ ЛИСТА.“

Јавна дописница.

Р. К. Грахово. Пошто вам није могао бити још познат наш програм, дали смо мјеста вашој „Весталки“, у нади, да ће одседе ваш дар наловити благодарних предмета из живота народног и из области његове мисли и његовог осјећања — што ће народној души годити. Ваш превод ће у идучој свесци изаћи, и ми ћемо радо пресађивати цвијетке како из руске баште тако и из онујех осталијех гарода, који својим мирисом облагорођувају и узносе душе и видају ране човјечије. Ту вам се отвара широко поље, по ком ваша муза може по вољи бирати, што јој срце жели.

Уређује Књижевни Одбор „Друштва Цетињске Читалице и Горског Вијенца“

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
III

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табака велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

Суд добрих људи

— Л. Јововић —

Дигни се, жено, пропири огањ, док се та ђеца нијесу окопиркала, и разданило се, да се видим обути, па да се заиграм часком до старога кнеза због оне работе. Њему добро прошпераје ријеч.

— Добро, но тако махајући слабо ће ти уждит', тако ми ове лукијерне — одговори му жена, показујући руком на лампицу при колијевци, око које се једна бонача врћаше, да је угаси.

— Хо, Бог ти да дубоко здравље! А ко вели тако?! Е да му се има што понијет'! Али обећаћу му животом помоћи: диват' међе, прокидат' бургијом, маљем ломити крше, а све му је то од преше. Нијесам много крив, на мој талин, али ако ми се поткопају, може пукнут' на дебелу.

— Да узмеш они билик првотока из пањеге, те смо за свеца сставили, и једну пршуту свињску, ако је не буду гриње докоњале, или је часова цеврња оперутала.

— Како би било, жено, да ти пођеш; на тебе се не би нико авиза, а знаш све ка' ја?!

— Ја, кулином до зуба?! за Бога имаш ли лијека? А имам и с овом ђецом „дефара“ и преко врх главе, а и срамота је, да жена за такве работе иде.

— Но како ћемо увет тој ђеци то из уста, е су далеко Врачеви, докле тога бугара придумимо?

— Имамо јошт једну, те сам је скрила од тебе, за овакве је преше 'рањивала; нека стоји велим. Ускрсала сам Бого ми и кидала, да приста-вим само зеље, да буде смочано, а од мрса само прете да олижемо. Све сам је чувала, да је не начнем, кад су одиве уше неђеље долавиле, а пршута, кад се начне њу више не број, па је ето, те је узми, теке Боже за хајер било.

— Не знам како ћу је понијет' — вели Јоко — е бих контенији био, да ми рука у раме осане, но да ме ко опта, е би се авиза рашта идем.

Ово је Јоко са својом женом Ђетном лежећи у постељи причао. Ђетна скочи, наложи огањ; Јоко се за тијем подиже, обу се, обуче, уми. Ђетна за то вријеме смаче торбу ресачу са дрвеног чавла, преврну је

те истресе из ње њеке мрве хљеба; опет је обрну, досеже билик из пањеге, тури га у торбу; отвори „ба-хун“ од мрса, извади и пршту. обрну је, преврну је, разгледа је, па је намјести уз билик. Обиде подбраз од торбе да ли је јак, да се не откине, па све то даде мужу.

— Држ'! узми струку, па се огрни, те упружи. Ако те ко пита ће идеш, реци: у ваљаницу, носим нешто сукна, е су ми она ђеца гола ка' месо у пињату.

Јоко објеси торбу о лијево раме, огрну се струком, поче да корача по кући питајући жену:

— Би ли се ко авиза жено, што носим, или ми позна на образ?

— Не! само посаби' руком ту ногу — та' „штуе“, е много вири, као да гусли носиш, и подига ти је струку, те мало стојиш ка' нагнут' на тај крај.

— То би требало и на десну страну толико „пиза“ — рече Јоко смијући се.

— Не! но се удегенечи — па га стаде исправљати — овако, тако, ето тако — рече Ђетна, кукајући у себе за прштом: бих двадест оброка с њом овој ђеци са бостанскијем зељцем учињела!

— Доклен се дигну та ђеца, ако мога, жено, бачи под срп то жито под кућом, е прикорча слама; навали доклен није роса спала — испред врата учаше Јоко жену.

Јоко и Ђетна били су се прелили једно у друго, те у нарави изгледаху као брат и сестра. Обоје се држаху на високо. Јоко се вавда намењаше, да га сељани бирају за судију у гвардији, за пољака, десечара од гарде, кмета, проканадура цркве ног, а да и не напомињем више чинсве. А Ђетна опет сва шћаше прснути као мјехур на ватри, а да у цркви, бар за једну врсту плоча,

не буде пред свима женама; тако и за вријеме литије, на пазар, па чак и кад жене с виједрима воду носе, она је прва с кацом на глави.

Јоку је мило било дочекати главаре у кући, и угостити их, само нека се чује, е су главари код њега били. Рачунао је, да само сретњи људи главаре у кући дочекивају. Многи су се томе послу и смијали; али — што је нама стало, говораху што он своје „спеншигаје“, и утоварен иде од десечара, гвардаје, стотинаша, до кнеза, сердара. Па за то није ни чудо што га, у нашој приповијетци, данас утоварена видимо.

Кнез је био јунак — гласити јунак, и поштењак чавбен, наредан, згодан, као вила — права делија. Његова најбоља страна била је, што је завађене мириса, а то је, много значило у оно доба, кад се по гувнима и раскрсницама, без акта, судило.

II.

— За Бога — рече кнез жени — како не дође нико од онијех јадова, а углавилисмо, да се та работа трсава. Чудим се за онога брканчића од онога Јакшића те не дође; но неће што имат' донијет', а празнијех шака, биће се либијо. А откуда ће и донијети, све му сиромашу пописмо и изједосмо. Он кобасице не обидује од њиховог прасца — наоко од туђег, кад пође у тавбину. Кад год пођем у њих, ражањ кобасице, то ми се зна, као да је двадесет пракчева закла. А напаст му је била овога пута — треба га курталишат'. Багаш пепела сам у њиховој кући, с њим и с његовијем оцем, изио. Ту вавда имам дочекиште и преноћиште.

— Направи ми једну каву — стави доста цукра — е су ми нешто

уста јутрос млакава; дода ми та' чибук, ето га ту при ступцу од одра; и ту ћесу од дувана додадни ми — рече кнез својој жени Јани. Чим напуни симсију, жена му у машицама принесе жерав, те га тури с врх духана на лулу, којег Пренташ попритисну прстом палцом од лијеве руке — десном придржавајући чибук, и на сав похат потевајући тако, да му доњи дио образа у уста утањаше, па се опет надимаше — док пропири. У које мукло шаров: хам! хам! хам! а бива: ћам! ћам! ћам!

— А ну искочи жено! е ћабакāju оне бигаре, да коме нос не окину!

— Неће — одговори му жена — шаров је у вез, а оно штене, теке што се чини вјешто, е је живо.

Шаров опта Јока, ће из далека долази, па се растеза — синцир да откине. Заждени се у трке, колико је синцир дуг, па се опет коцу поврати; па из мјеста настављај. А бива ослободила се уз шарова, а на своју кућу — па се одаљи откуд Јоко долази, но бојећи се да је штапом не „пререпи“ опет доиграј до шарова. А и шаров само је псећу дужност вршио, које се дознало по томе, што је чим се Јоко примаккао, прекинуо лајањем, као ножем. Њега није интересирало, што Јоко кнезу носи, но што је њему из цепа хљеба вадио и давао. Бива је на спрам шарова, на једноме мјесту непомично стајала; облизивала се, и лукавим погледима пратила, час Јока, час комаде хљеба, које Јоко на брву руку вађаше, и пред шарова бацаше, а овај их халапљиво прождираще. Шаров је непримјетно мотрио на бигару, и режањем јој привјетно, да се за живу главу не би усудила поласћети, да који комадић уграби.

У то Јана Пренташева са брстином у руци изиде у обор, и то у опанцима на „шклапац“ — без чарапа.

— Ошамо! вук ви чапру одро, што сте се узјаребили?! Чува', да те који не ћапа! Ха! јеси ли ти Јоко?!

— Јесам. Добро јутро банице! — одговори Јоко — махајући ногом о земљу, да отресе росу са опанчина.

— Бог ти га да — одговори му Јана.

— Хоћете ли ме тамо?

— Крочи, небој се, нијесмо јошт до јутрашње уре никога из обора врнули!

— Је ли се банина дига, је ли? уза скале идући — говори Јоко.

— Вала мало се прије окопирка — а није се дига' — но је пригнуо џамандачиницу, па се прислонио уза зид те пуши — одговара му Јана, улавећи за њим, и носећи на лијевој руци наруч дрва.

Кућа кнежева била је од Јокове на по уре далеко. Као обично сељачке куће — које нијесу повемљупе — била је и ова распоређена у пола. На лијевој страни, куда се вратима уза дрвене стубе излазило — било је огњиште — кухиња — а иза пријебоја у десно камара — спаваћа соба.

Јоко како уђе, смаче струку, сними торбу и додаде Јани.

— На! — рече — испоручи то и рани. Чува' од мачака.

— А што је ово јутрос?! зачуђено га запита Јана.

— Ништа ствар, како би требало мајде, е да немам ове куће, нијеку ками, не би ми било ни оне ће пирим, како су ми се људи потпетили, би ми поради грехоте, кад од суда не би „дас“ имали, преврнули најгорњи крш да ми буде најдоњи. — А ће лежи банина?

Јана дохвати торбу и руком му покава врата од камаре. Јоко улазећи, смаче капу.

— Добро јутро, бане!

— Да ти Бог добро.

— Можеш ли мрве, како се држиш? ма Богу фала добро!

— Онако. А који би ти оно? — запита га кнез, и стави руку на чело, пошто мали прозор с десне стране уласка слабу свјетлост даваше, а и зора теке отворила.

— Нико и ништа, зла срећа ка' највиша!

— Нијеку ками! Јеси ли ти Јоко?

— Он лапшачки главом.

— Примакни се, чоче, да се загрлимо јутрос.

Јоко се саже над одар, те му целивом дотаче дамадан на лијевој страни, ђе бјеше масно колико стара ванџика, ђе су људи кнеза са масним устима љубили, те многобројним пољупцима тај круг штампали, који се и из далека разазнаваше. Кнез се само мало подиже те га цвокну у косу.

— Сједи — вели — кнез. Примакни му та' сточић, Јане, донеси каву овоме чојку, и они цунет из мавгале искрај пепељака.

— Бого ми имамо рашта му јутрос ту кафу сварит' у лопижу, засрамио ме, донио је бreme на полимач, одаро се! Билик ракије колико примат' може, и пршуту од пракца, у њу има пет ока. А ево је на! па је покава са врата од камаре. Ово је дар, а не, као неки што доносе, па изнесу пршуту ка' кустуру, да нема што од ње дијете кољечано јести, или чесове бљуштаке од ракије; или пиПЛЕНце, па вели кокот а не би на њега вран загракта; и то ми зову дар! Ја се чудим с којијем се образом довукују!

Ово Јана све на душак нервовно изговори, обрне леђа и однесе пршуту, рачунајући, е је говором препоручила Јока, и угодила кневу.

— Донеси, ти, овоме чојку оно што ти рекох — рече кнез и стаде се подизат' из одра, и тражит' хаљине да се обукива, које му Јоко са једне скриње поче додавати. — Бого ми је овоме и од куће настави даље — придрж' ми Јоко та' чибук, прислони га док сбујем докољенице. Није он хорјат да га сам у жвакалицу сабије, па да му људи за то не знају. Има је он једнога оца, што је мало било таквијех — дода ми те чарапине — те је има од кога примит'. До душе нијеси га ни ти покорио, но сад су други „стађуни.“

— Вала на ову уру — опет се појави Јана на вратима, носећи кафе у једној, а цунет у другој руци — вала, на ову уру, ко ми у кућу убачи пршуту и билик првијенца, ја не знам томе чојку што да речем. Светац ми је на праг. Е, неће пријатељи, а имаћемо их двадесет — ако не буде дажда — ђаво им га попио, више попит та' дан, који сумаје на своје ноге дома одити. А Јоко? кнеже?

— Добро је то — вели кнез — узми Јоко ту каву, да се не о'лади, и та' цунет. Хвала Богу што му кће да руке меће на тебе, и притиска твој мал, нијеси ли му синовац?! Да ти је покојни отац жив не би смио ни жугнут'. Почешаће се он овога пута иза уши, зна ће он на кога је руке мета; а у бој није ваља чапру боба, но кад се мовгови ломљаху вавда се пренемагаше, да је слаб, те лежаше дома ка' крава. И дан данас му се крива за десечарицу. Жено, узми ове ћикаре, и донеси мадо воде, да бачим на образ.

— Да сам ви препоручен! „Жгвари“ ми она „блечка“ од онога Пера, стркох му на „сучку“ ка’ саматан, имаше ме „синдикат“ нив ону међу; дошло ми је пошто зашто продават’ онопустуљине, и пртљагом преко рамена некуђ диват’, е се бојим, пошто су баштине помијешане, да ми ће не превре и којег не утучем. А да ти причам како је било ти ћеш бит’ све начуо.

— Све знам. А, довешћемо ми њих на бразду, неће бит’ како они тамине. Нема он муке докле му ја халакнем, а брекнут’ ћу му, док му петне жиле утрну, и оне испод кољена заиграју.

— Хвала — рече Јоко, смаче капу и потури филџан. — Не пуштите да оне веље рибе ију оне мале.

— Што је учињела гвардија?

— Ђеца да умију градит’ веље куће не би мале! — Хајте ти с Богом, па се немој прњацати и тропит’, он је напришљив, пушти га нека он кажује, па ће се сам уловити.

— Ја ништа не ћу ’одити, ти знаш моје невоље, а своје не знаш, и да Бог да их никад не знао, али туђ: р’ане, видим, да те боле. Додај ми, бавице, ту торбицу. С Богом бане, — пригрну струку и оде.

Шаров и бигара испратили су га удостојеним почастима, као што њима доликује, — овог пута махањем репова, које је на њином ње-муштем језику значило: хвала добри Јоко, хвала Јоко који носиш струку а под струком торбу, а у торби и цепу хљеба, и то много хљеба, хвала ти, пави ти нас, а и ми ћемо тебе. Какав будеш човјек, тако ћемо ти се и одазват — секундираше бигара са својим лукавим очицама, и честим махањем репчића.

Чим Јоко стиже кући и жена га распита о успјеху путовања настави:

— Кокошке Перове нијесу пола од овога жита оставиле, но омитариле и очупале сваки клас до по окласине. Води их они огрђели коког свако јутро, чим их пуште, право у то наше. А ја моје — само да им не чиним пачаризма, откад је год вапарело, држим запантане. Ето, кад сам јутрос пошла, све бјеху прекрилиле.

— Нека жено, и томе ће се учињет’ крај, по држ’ објеси ту торбицу и рани та’ билице. Ово је на ову уру ваљало пар волова. Тако таминим, колико сам могао на кнеза познат’. Све сам му јутрос мјерио ријеча! фали нашу кућу у крваве. А нијеси приставила ручак?

— А кад за Бога?! Плачу ђеца свакоје на свој крај; онеме дадни ’леба, онеме сира, оно обу’, оно обуци, оно свуци; онеме дадни шаку по глави. На сто сам белава од њих свако јутро — теке да су живи! Од мене и ако имају страпаца, немају страха колико да кучка лаје. Кад тебе виде утајају се.

III.

На раскрсници од путева, у присоју, примарили се те посиједали њих седам друга: три свједока, парничари и два суца од гвардије, у које стиже и кнез око три уре по турски.

Поздравно окупљену гомилу људи.

— Добар доша! — сви као из једног грла одговорише и поустајаше, показујући очима сваки на своје мјесто. Сједе и он.

— А што не радите, но се во-тарите овијема улицама? — припита кнез.

— Потрефило јанас — прихвати један од суда — а ни зрна шенице јошт у земљу бачио нијесам. Жена ми извадила врат на струку, а граорину и змијочицу на решето; све спремио,

кренуо бјех јутрос, па се ова вража свађа догодила. И то не мога бит' без моје дјусе!

Кнез пошто видије попа, који у тај час дође, смаче капу, на којој бјеше деравија расперутана, те иза исте извади једно писмо те му додаде.

— Прочита' ми ово. Синоћ ми га неко додаде.

— 'Оку ли на глас?

— На глас, на глас.

„Господине.. Синоћ је у вечерње доба утекао неки М.. В.. из тамнице, има 40. год. висок, сув, сијеријех очи. На њега је сукњена кабаница, и дамадан од свите прополован, гаће сукнене бијеле. Ако таквога чојка видите, уфатите га и нама пошљите.“

Поздрављам??

? 2 јула 18..“

— Тамо триста им га ђавола изјело. Ја се бојам да није што спрспно! Ка' да је он сметен да овамо долази. Приспио је он до сад у Малесију. А кабаницу да ти неможе бачит', или гаће промијенит'?! А ну ову другу виђи — продужи кнез и извади је из силава.

„Господине..

Оновечери П.. С.. из ... украден је коњ. Коњ је боје црвене, дугачкога репа, обувен у три ноге...“

— Да им ја фатам коње — увикну кнез — триста им га ђавола изјело! Нека их чувају ка' ја онога мојега. У три ноге рече ли за Бога, да је обувен?!

— Рекох у три.

— Ка' да неможе смаћ' поткове или реп ошипати?

Нека то, да ми свршавамо око часа смо се окупили. Причај Перо, ти ћеш о овоме најбоље знати, ако 'ћенеш право кажевати. Ако нећеш ти, имаше ко други — и погледа на свједоке.

Перо се подиже, стаде да се превија као гусјеница кад је на зељу дотакнеш, или она, коју већ оборену на земљи сподбију мрави, да је осмрте и одвуку. — Ја пошто је тако нећу ни зборити ништа, ево људи, па нека зборе.

— Причај ти, Андро — рече кнез једном од свједока.

— Они се потак. ли нешто због станова.

— Мајде боме и порепали, — додаде други.

— И имали се убити, — настави трећи.

— Добро ће бит све ако Бог да — рече кнез — кршу треба дамар наћи, ако ћеш да га преполовиш. Браћа су, и ако их зликамо, поријечали се, па ће опет они гледати, да се не брукају људи с њима.

— Чуј те, браћо моја лијепа, рече Перо — ето мјесто, ето ми, ето ви, што будем крив да платим, ће не моћем парама ја ћу чапром.

— Крив си ка' уже у врећу — рече Јован — члан од гвардије.

— Па ја рекох за Бога, што сам гођ крив, да платим пеншин.

— Тако ће и бит' не бој се, нећемо хитати док сваку длаку не изгагљемо, но овако на ште срце неможе се ни судити, но да се поради што око ручка.

— Тако је тако, — сви му одговорише.

— О Марко Петров! живну Јован једно момче из близине — дођи часком!

Поћ'еш чујеш, ти ћеш ово најбоље оправит' — овамо се обрни! Поћ'еш чујеш, код Маре Андрине за вино — ту је најљепше, — од старијех лова ка' пријесно млијеко. Би га у мараму носио! Лова је наголо црна, вранчина и кратко-пија. Од свакога кидају неђељу дана позније, док се гола сувица учини.

А суд узми из њих, па ћемо га вратит' — ону тивку што прима осам ока, загрласту — биће ни доста — велите ли ви? — па се погледом окрену к свима.

— Доста, море — одобри му кнез — нијесмо ни ми аждаје!

— Ма ћеш је донијет' — надодаје Јован — из оне мале бачве нека ти напуни, што је при врати како се улази. Напомени јој, па ће она знати, из оне нека дадне, из које је мене дала ономадне, кад сам јој обруче набија'!

— Ја дакле, отидох.

— Не! стан'! — и један боцун ракије из исте ње донеси, а паре нека гледа од мене.

— Ђе ћу то ја донијети?

— У Бошка Илина, хајд'!

— А ти Андрија — једном од свједока наређује Јован — заигра се часком до Бошка Илина — ма брво, е си од преше суду — и реци му: да сам му се ја повдравио, нека нађе једног јаловог бравчића — како он зна, који ће потећ' до десет ока, и нека га парића. Немој, реци му — немој заборавит' — да утробицу вари, е ћемо је пећи на угаљ, те мезетит' с ракијом; нека га он одере и смакне му чаприцу. Њу ћемо му дат' зато што ћемо му кућу вагојатит', за измет и мастраф. Ваља ће му та чаприца за мјехчић од сира, или за стељу од самара.

— За 'леб не рекосте ништа?! — припита Марко.

— Нека Бошковица уготови једну пријесну погачу — а Бого ми требаће и двије, нас је на здравље гомила! И једну квас.. квасну погачу, чујеш, за пет шест друга. Нека је просије на сијено сито. Ха! готови 'леб, руке јој се повлатиле — ка' францела! За 'леб, нека се не упире ни једна друга с њом! Ето то се сврши — весело ударајући длан о

длан и вадећи дуван-кесу, да савије цигару рече Јован — а свједоци ево, а суд богу 'фала доша', па сад ко што понесе!

— Дакле, да се почне, ако Бог да — рече кнез.

— Хоћемо ли овђен, али у Бошка? — припита Јован.

— А што? — таман овђен, ви ма није, што ћемо Бошку кућу вагојативат' — рече кнез.

— А ну Перо, де кажуј — рече кнез поново — немојте га бркат', да се не смета. Кажуј с прво-почетка, ма онако како је. Што ти шће да маваш на Јока?!

— Ево људи, ево ја, ево он! нека каже, ђе сам му збанда и попримечио, не било му га 'за очину душу! Сломио га Бог с рука и с нога, ко ће у криву шпицу!

— Што кће тебе да маваш на њега, био је суд на мјесто?! — бркне му кнез.

— Први је почео.

— Ја! — рече Јоко — толико ти сјутра јутро помогло!

— Ти, а да ко?!

— Е, бубиначу! — збори већ што х'ћеш. Чујете ли га што рече?! Ја први! а нијесам ни задњи, нити сам има' кад тако ми печата 'Ристова.

— Е! е! ја крив те крив на твој начин!

— Крив а да како — примјети Јован — не замотавај, немој тако тешка те рђа убила, ка' је убила онога, ко с тобом посла има!

Ево свједоци, па нека они зборе — уздижући и спуштавајући раменима проговори Перо.

— Немој тако хрђа те убила, ка' је убила мене од тебе! Ево! свједоци, пошто их витеваш — одговори Јоко — што је ово на свједоци?! Ови мадијери од држала и косијера, те су ми по хртепици и ребарâ! —

ово — живо говорећи, смаче Јоко руку од гуњине на брву руку, кошуљу сними преко лијеве руке и лопатице, те му се по голоме тијелу указаше модрице од удараца. Ево их, па их пребројте! — окрену плећи к суду, а десном руком помицаше по плећима, које му покрете суд погледима праћаше. — Ја не могу ни одахнути, но мећем вижиганте! Мој си, па ти не могу ништа! Ја нећих, ни да сотим нашу бруку, е смо јадовна браћа, но си ударио у криву спицу!

— Вала' си нагрђен! — рече кнез.

— Нагрђен и осрамоћен, да Бог да их Бог нагрдијо! — рече Јоко.

— Ожулили су га — вели Јован.

— Обуци се не 'лади то — махајући главом настави кнез.

— То не шћаше нитко учињет'! проговори Марко — члан гвардије.

— Нако ко је ма'нит, као што су они! заграјаше свједоци.

— Чуј, кнеже, и ви суду, ево овђен поштенијех образа доста, да ви кажем своју невољу, коју сви знате, нећете ми се спрдат' — молећим гласом проговори Јоко — ја сам оста' сироче од два мјесеца, без оца и мајке, а без ништа на ништа. Покојна баба носила ме за по године, по ноћи и по јаду у колијевку, прова село да посем. На пријепње ме је подњивила, направљајући пријепње и продајући их; купујући чапре, кројећи и продавајући опуту на клука и на шежње; везући опвице, чешљајући, гребењајући и предући вуну, и плетући чарапе — под платом — туђијема женама. А Перова кућа, нигда не бише ти људи, доклен сам се ја снаге подватио и узео рало у руке, да ми баче багаш жита, а имали су га вазда ка' данас, те им се Богу 'фала под њим греде улецају. Но нека

то — ја данас могу живљети по сирмашки, да не вазирем у туђе; но што им је, те хоће да ме прождру?!

— Вала сте Перо, могли без овога анаћема ве било! проговори кнез.

— Кубуру је натева на мене! одговори Перо.

— Кубуру!? припита кнез.

Кубуру, шпангарицу — Бого ми не знам! Тога ђавола те му је сад у пас!

Јеси ли Јоко?!

— Јесам, ма пошто су ме испребијали, па сам утека' на један ерш, кренули бјеху опет да ме бију; бјеше им се да ти учинило мало оно прво!

— И мачка се врх себе брани — рече Јован!

— Има' је невољу — рекоше сви.

— Ђаво изио, кад нијеси којег утука'! рече Марко — ни уру не би у тамницу стоја'.

— Због чега се затакосте најприје? — припита кнез.

— Ево како је то било — вели Перо — он доша' на ону рупу те су ни очеви дијелили, па на моје очи, — ми орасмо — понта стан, те га забуса у наше највиши шежањ!

— Јесам, Бого ми, е сте га пошпенули, па сам га врнујо, ће му је мјесто.

— Јесте ли га помицали? — рече кнез — или како друго?

— Не! но га волови јемњешом зачрпише.

— А лежаше ли он Јоко преврнут' кад га ти диже, или бјеше убусан?

— Убусан!

— Није истина! — одговори Јоко.

— Истина је, што ја зборим!

— Није!

— Јест!

— Није!

— Лажеш!

— Лажеш ти!

— Муч!

— Муч' ти!

— Муч'те обојица — рече кнез — ево свједоци! Ће је гвардија?! Свеж'те ове два поганца, рибе би отровали, да их у море бачиш! — кажуј Шћепане — рече једном од свједока.

— Ја бјех близу — орах и ја — сјејях шеницу, чух грају. Кад дођох близу бјеху се раздвојили. Перо држаше остањ у руке, а брат му Саво косијер; Јоко као што рече, стојаше на врх крша и држаше пушку натегнуту, а кумњаше ка' слијепец, да не иду пут њега, и да му се не примичу. Пођох при њему, увех му пушку, викнух Марка, те дође — бјеше близу — те их повезасмо све три и доведосмо у конобу. Нађох рупу стару од стана, те они стан притврдих, таман ће га бјеше Јоко пренио?

Ти што знаш о овој работи — Андрија? Андрија са објема рукама поче да суче своје дуге жуте брекове, које до упију догоњаше, и понављајући истијем редом отпоче:

— Ја сам мало прије Шћепана дошао, мене што је један то ми је други. Пером смо кумови преплетени, крстио ми је сву ону ћечицу; Јокова је сестра опет за мојијем братом. По педесет оброка учињели смо преко године и код једног и код другог. Кад сам ја стига', бјеше се загустило, и виђах, ка' виђу ли вас данас, ће Перо Јока врсјаше котијером, а Саво, брат му, држаше га.

— Поштено — климајући главом прихвати кнез. — А ти, пошто си први доша' како их затече Ђуро? зашита трећег свједока.

— Тако, као што ви чувате — вели Ђуро — космаху се с њим и бијаху га. А прије но банух, грабљаху се око онога проклетога стана, они вели: овђен је био, а ови није но овђен. И кад га Јоко поче намјестати, издрвише га. Ми их раздвојисмо. Опет хођаху да га бију, ови их дочека на пушку; увесмо му је и свезасмо их.

— Како ти се свиђе за стан? припита кнез поново Јована.

— Нађох му мјесто, притврдих га ће је прије био. Бјеше, збиља, Перо приора у Јоково; преко цијеле дијонице једну лијеву. Глобик Пера десет цекина, што је мава' на Јока, а Сава, брата му, што је чинио „парту“ пет цекина; а Јока, што је натеза пушку, пет талијера у вранцике; и сви да буду по два мјесеца у тамници. Јоко не пристаде, а и Перо нешто гуњаше ето ви их ту, па како гођ учините, мене је право. Само ми није право, што сам ево два дана оставио волове на оно дијете.

— Велика је работа — рече кнез — кад ко на кога пушку натегне; он другу мисли; он се већ спремио, да за клинац миче. Хајде поведи их ће тамо и затвори, па ћемо гледати.

— Хоћу ли све заједно?

— Не! часа заједно?! Ове двојицу под пђд, а Јока горе. Кад их валанташ дођи код нас, е ми отидосмо код Бошка.

IV.

Бошко, чим је примио глас, да наређује ручак, вичаи тијем пословима, похитао је код Сава Милова, ће је знао да ће наћи брзаву.

— Саво, да ми продаш једнога бравчића направљенога, који не заудара прчевином, а би потега' до десет ока. — Долази суд у нас!

— Уљегни у тор, па изабери сам.

— Пошто?!

— Ока вранцику под чапром!

— За пар?!

— Паре на шаку.

— Имаш ли кантар?

— Не! имам боланцу, но мјери јесико, али ти измјери и узми како ти знаш, ја те вјерујем.

— Брво, е те доћи, а брав јошт у тор.

Одвојише једног двисца, којег Бошко на сто јада кући одведе, не хоћаше да се одвоји од брава, но срећом бјеше близу. Бошко га одмах у обору преврну, извади ножић иза колана, обице му опстрицу палцем од лијеве руке, истом руком сподби јарцу главу, те му врат натегну. Јарцу се нафрштише вратне жиле, Бошко потегну једном ножићем, те јарцу три кужља крви из грклана фркнуше, ка' сичком. Што ћемо већ причати како га је одаро, смакао му чапру, и кћер му Анђе у легену прихватила дроб и на воду однијела, но је занимљиво то: што је Бошко лубину објесио о чавал, ће вјеша месо сваке године о крсном имену. Покуца лубину руком, учиње му се брав претио. Машала! проговори Бошко, халал му гора, коју је паса! нигђе му се бубрега не види! зна Бошко изабрат! За тим дохвати црну утробицу, разреза је ножићем неколика пута у пријекрст, осоли је на руди, па је баци на угаљ. Поче да откида и одваја што ће се пећи, а што варити. За печење одвоји задњи, лијеви черек, натаче га, осоли, намаза луком чесником, изгрну жар, а додаде Марку да обрће који бјеше с пићем доспио, сам пак поче, да комад по комад од брава одваје и ставља у једну пињату од двадесет ока, која бјеше од прије с водом, о вериге објешена.

— Ха, што ћемо се набит' данас сврх онијех хорјата! — рече Бошко.

— А напиток' не?! — одврну Марко.

— Напит' и најест'. Ха, Анђе, ти око оне погаче весела била, стави пријепњу.

— За погачу глав! нека те не боли, уготовила сам ја неке. Ха, биће пуста; нема врата да даш за врно дукат, а самљивено све у дим ка' клас, не остаје трица ни трун, пошто ми је умељак ставио на врх, а просјејала на сијено сито што сам ланик у Бар узела.

Сада да оставимо оне у тамници, а главаре на улици, нека расправљају и чине договор за ријешење, но желим описати кућу Бошкову, а у неколико и његову старицу — мајку Гордану. Истина, она нема везе са овом причом, но има везе са ручком, а ручак са судом, а суд с причом.

Кућа Бошкова била је задена, на под, дуга дванајест, а широка осам лаката. Страна к југу окренута била је главна, на којој су на горњем дијелу била три прозора, а на лијевој страни врата. Пред вратима био је омањи волтић до доњег прага врата, а уза скале излазило се на волат. Волат је био с финијем плочама урезан. Унутрашњост куће била је подијељена управо на пола. Како уђеш то је кухиња, а десно камара. Како кухиња тако и спаваћа соба нијесу имале никаквог шпештавана, но си, ако главу подигнеш, могао виђети и бројити кабруче, редове тигала, и посматрати шљеме о којему, на клинцима у њ засађеним, висаху ресте разног лџка, и пјенчеви сувих смокава. О гредама висаху два сала прасећа о лику објешена, по којима си могао судити, да је прошле године Бошко добре два

вепра заклао. На лијевој страни — истом о гредама висаше гривња сјемењака, а у десној стајаше баћун од мрса, каце од брашна и сира и чапре, изнад којих стајаше у пањги виједро од воде, спрема којег висаху: сита, сахани, синија, решето и кача за воду преко огњишта у углу, за танки конопчић, за ногу свезана, квочаше квочка, која бјеше под крилима сакупила своју дјецу, биће да их је било до петнајест, пошто им вираху на свакој страни испод квочке, некојем главица, а некојем репчић, а ножице готово свакојем. Познаваше се да су одрасли, пошто квочка не стајаше на својим ногама, но је бјеху дигли на себе. Кухина бјеше попођена дубовим штицама, које већ бјеху остарале и избешале; на више мјеста могаше кров њих дјечија нога пропасти. Доље под под лежаше живо: два вола, крава, десетак кова, а при крају конобе, покрај дрвеног прасећег корита, на њушку прекопаваше доста велики крмак, те црве из ђубрета тријебљаше.

Дјеца Бошкова: Јана од седам и Петар од четири године, легли потрбушке на поду, те нагли главе на проваљене рупе од пода, и завириваху, како кове преживају. — Ја видим нане, голуницу, видим јој браду! шароња, црквица те напела!, како граби ону сламу испред красуље! — вели Петар.

Анђа је приговарала дјечи да се мичу са пода да се не каљају, е ће доћи људи.

Гордана, мајка Бошкова, кад је чума била, имала је десет година. Била сам — вели — фистуница. Обучена бјеше у сукњеначу, која стајаше сва од чорбе посута; трагови од вуне, како је чешљала, познаваху се по кољенима и на сукњеначи. Горде бјеше од старости сва као котарица намр-

штена; опеченијех нога од огња, без чарапа сјеђаше, на једноме треножном сточићу; неочешљана, са неком глибавом крпетином на глави, која бјеше, теке онако, на браву руку бачена. Чуваше дјецу да не полете у огањ. Знала је да људи долазе, па је тражила, те јој ставили у задатак, да тријеби веће од гусјеница. Она одвоји пѐро по пѐро, обрни, преврни, прегледај, за гледај, те које види старо, кроз под повуци и баци говедима у конобу, које је млађе, а види на њему гусјеницу или крокочић, баци ове животињце пред квочку, која одмах промијени повитуру, прождере, па се опет поврне. По поду мачка лизаше крв, која од објешеног брала капљаше; и опет кад се Анђа шћаше послом удаљити, пођи — кад увреба прилику — те шаницом, у наћвама захвати тијеста и јеђи.

Бошко и жена му при оваквим приликама нијесу труда жалили; пошто је вазда имао — после оваких скупова — за по три дана с фамељом да једе. Ето у таквој кући стиже суд!

— Добро јутро — вели кнез.

— Добро јутро — вели Јован.

— Добро јутро — наставе свједоци и остала гвардија.

— Добра ви срећа, добра ви срећа, весело одговараше Бошко, и похита да им намјешта да сједну.

— Добра ви срећа и добри дошли — вели Анђа. — Опростите, руке су ми од тијеста, не могу ве целиват' у руку, и покава голе мишке до лаката — од тијеста.

— Добри дошли! добри дошли! с анђелом ми у кућу улегли — вели баба — дижући се са вељем — ево може један овђе сјести, ће сам ја сјеђела. Бошко начета треножне сточиће. На кнежев сточић

прекалупи и стави струку; на други женски сукнени крет, а на остале вреће. — Опростите — рече баба — е ми се ова квочка овђен угнијездила, да ће Бог да има ће друго, а не могу је оћерат', доклен ова добра срћа мало офрне. Тамо доље 'ћаше ми их она проклета прасица преполовит'! —

— Сједите, раскомодите се, дајте пушке, — да ви раним, да ве не сметају; месо сам приставио: главу, шију, ребра, и оне два плећа, а то се ето пече; утробица, је печена, пиће је дошло, сад ћу до-нијет' ракије?! Ха жено, помози! — вели Бошко — уми ли руке?! Ти Јоване, а опрости — е ћу ово про-мијешат' и осолит' — донеси из онога долапа, испод одра они билик и један филпан, и послужи их. Жено! пази чорбу! Мало лука опригај, ста-ви блитвица, зеља бостанског и вр-чића од марачића!

Тек стали пити, а просјак Андрија у кућу. На вратима смаче капу, па се залеће, да их у прса целива, држећи врећу на ременима.

— Добро јутро најбољи јунаци у Црну Гору — после Куће Петровића, за које зна Господар и сва Јевропа, који сте један и по један по кошар турскијех глава окинули! Добро јутро Црмничани који сте пет хиљада Арнаута, пет хиљада робова, повели Књазу на дар! Добро јутро бане Бошко, најчавбенији чоче, и најпоштенији роду, кућићу и оцако-вићу од баба-замана!

— Добар доша' Андрија, одврате му сви. Сједи. Даћеш му што Бошко.

— Ја сам и доша' да ручам, е сам чуо, да је ови поштени скуп, код препоштенога Бошка. Кнеже, оженио си онога сина, лијепа невјеста, од лијепе си га куће оженио; у њу су вагда били људи и главари,

који су врхли селом; да Бог да ти породила девет синова, најгори био ка' ти, а ниједан ка' ја!

Ви сте продали онога старога вола, најљепше сте и учињели; јеф-тино си га да тридесет фиорина; најбоље да си га утука', и осушио, да га зимус сперуташ с оном ђе-цом, с мрсом мало леба иде. Узео си да није урок у Андрије Јокова дебе волове, младе, ваљају чојку раднику, који је ка' ти, сто тали-јера, они шароња има шест година. Орачи су, само не приоривају добро. Крилоња се мало и бурика на ђецу, за то су га и продали. Зашега' му рогове. У неђељу била је свадба у Марка Перова, било је тридесет и пет сватова и барјак. Невјеста испаде ка' вила; дочекали су ме добро. Одит' те у првиче на покладе; рекли су ми да пођем. Тебе Андрија умрије баба, чуо сам на Трново. Добра баба, чавбена баба, чиста старост; нигда ме није без ништа испратила. У Митра Перова био сам у поне-ђелник; кршћава' је сина, зва' је војводу за кума; да је ђетету напо-леон у тврдо; они њему кошуљу, чарапе и вацулет. Бјеше Митар оку-пио педесет друга на ручак Ту пршуте, сланине, кастратине, погаче, вина, ракије; кла' је вола. Ту сам наздрављива' свакоме! Напунили су ми, кад сам кренуо пунану врећу комата — онијех скопјести меса, што ледерице бјеше пратекло по трпези. То сам прода' Мићу Петрову све за четири вранцике; лијепо њему, а и мене, 'ћаху ми оно негђе мачке спе-рутат', или ми се усмрђет' на плећи! У неђељу ћу у Марка Милова, др-жаће масла, зваће попове. На Никољ-дан ћу у Годиње, славе Никољдан, а имају вина доста!

Бираће се гарда. Наређено је, да сваки војник има по двоје опа-нака и торбицу. Одит' ћемо некућ!

Андрија, је знавао, ће је год свадба, једеосвећење, крштење, скуп, које село кад слави, и тако као из једног душка, на прескок, час једно, час друго, набрајао. Он је, не само познавао лично сваког, и одакле му је мати, жена, но чак и сдаклен му је баба бабина била; како се рачуна која кућа, село племе, појединац; како је било у коме боју, и какв је ко био; ће ће бити свадба и какав је момак, а каква ђевџка. Он је управо знавао о појединој кући све оно, што зна свако чељаде у тој кући — ако при том није које буда-ласто — а за село, као који му драго од бистријих сељана; а и у политици се разбироа. Но није ни чуда, пошто је он свугдје ишао, а највише код богатих и паметних, па се окупи људи — особито зими — на сијела па причај, а он у прикрајеу сједни, раствори врећу, па чакти скупљене класове, окласине бацај на ватру, те потпируј огањ, а појмљиво слушај и памти, што људи причају. При хваљењу није штедио ријечи. Ето такви ти је био тај Андрија, малих хитрих очију, а лукавог погледа. На њему бјеше стари офицерски цамадан, на коме висаше пречага, о којој су медаље објешене биле; свитне гаће са златним шпаговима — већ овечале — по кољенима преле некојег вишег чиновника; капа преполовна сигурно комадијерска, јер се на истој добро разазнаваше, ће је комадијерски грб стајао, а учитељски оманци негда лијепи а сад прели, ма шпагом накићени красаху Андри-не ноге.

И њега су нудили ракијом, али знајући да има и вина чувао се. На једанпут се ослободи, смаче капу и диже се:

— Хоћете ли ме нешто при-слушат', да ве преглушим?

— Како нѐ? рекоше сви — да чујемо.

Ја ва онога Јока и онога Пера, да их како нагодите, браћа су, а и ви сте им браћа, нека ви плате ови ручак, а мој, ако ћу и ја из своје-га ђепа. Путнине, то се зна, узмите, но их чувате од глобе, е су препу-кли сиромаси — особито Јоко.

Ви сте људи, они су људи, а и Бошко је чојек — па га погледа, е се је бојао, да га не остави без ручка.

Прије но је ручак био готов, посла кнез те оне двојицу из тавни-це доведоше.

— Ми смо вас звали — вели кнез Јоку и Перу, пошто дођоше — ако 'ћеднете брацеи и љуцки, као што Бог и брацка наређује, и сваки жели, колико гођ је нас овђен, ми смо се договорили, разговарали и склопили на једну: ако ви будете контени, да пристажете, што ја ре-чем, па ако ћу ве у топ угнат' — а знате, е ми нијесте мрзни, за то ви ово и зборим. Ми ве жалимо, е бисте по судској остали нагрђени, кад би се ово ће даље чуло, но гле-дамо на прежглабицу, на прешклап, онако по домаћи, да работу скрпи-мо и сколимо.

Перо погледа Сава па Јока; Јоко оба брата, — Саво пошто бје-ше међу њима, погледа час једног, час другога; питаху се очима. Оби-је странке имаху повјерења у кнеза.

— Хоћемо! сви три одговорише.

— Добро, продужи кнез — ти Перо и Саво пошпи сте овоме Јоку на напаст, капом у шаке молитѐ га да ви опрости, па се поцеливате овђен међу нама, и да се прођете оиразе и сваке чегрети.

— Хоћемо! с капама у рукама залећеше се: цмок, цмок, те се поце-

ливаше образ у образ — ка' тетке — говорећи: „ово ни највиша омаза била!“

— Да Бог да! одговорише сви.

— Ти си Перо ову работу начео — рече кнез.

— Јесам, признајем, изио сам оно што се не ије.

— Хвала ти, који признајеш. Оли ти Јоко што за хотеке?

— То Бог не судио! Своје је руке брља', кад брата бије.

— Нека бије он мене сад, ту пред вама — колико може мават', доклен ме на мртво име остави — рече Перо, погну главу, а окрену образ к Јоку.

Пошто ти Јоко опрашћаш хотеке — настави кнез, — и ми ви опрашћамо: глобе, тамницу и путнине. Ови трошак данашњи да плати Перо с братом. Тање се не може.

— Хвала ви, који сте се због нас потежили и изгубили овакви дан. Ја ћу — вели Перо — кнезу два дана орати у највиши катлак од работе,

а да ми нерече ни фала; а гвардији и овијема другијема свједоцима, даћу они дуб на Почивало, здрав је ка' мазија, све голи стрж, а прав ка' лојана свијећа; нека га рапшају, и подијеле; биће у њега четири трупа, изнијеће преко педесет комада штица, а нека носе и љуске и гране.

Тако сједоше и они са судом и свједоцима те пише и ручаше. Свијема би лијепо. Перо се бојао, е ће с братом због стана и удараца остожати читаву годину дана у тамници и дати педесет талијера глобе, па није жалио трошак од пет талијера, дуб и два дана орати, а с Јоком се помирио. Јоко се опет бојао, е ће због натевања пушке платити — ако суд окрене на дебелу — колико чини по мртве главе, па није жалио пршут и боцу ракије, а ручао и помирли се. А најглавније је то, што су вагда доцније живљели онако ако што доброј браћи доликује, што нећаше бити да не би овако, а љубави братска слога нигда плаћени нијесу.

Вјерни хећим*)

Хеј! далеко на Истоку, гдје топлије сунце сјаје,
Гдје *иадулук*¹⁾ свуд се шири, пружа сласти људском роду —
*Алах акбер*²⁾! од њега је, он људима добра даје,
А и *Котер*³⁾ као да је свуд равлио рајску воду;
Ал' Истоку бајном, л'јепом од *Алаха*⁴⁾ то ј' суђаје,
Да људима правовјерним он дарива сваку згоду.....
Хеј, далеко на Истоку природа је вјечно млада —
Вутевакул, калиф, бјеше — ту му бјеше негда влада.

А славан је био *калиф*, свуд му слава бјеше знана,
*Бујур сакал*⁵⁾ звали су га, а *Алах* му то подари —
А праведан јоште бјеше, долазише сваког дана
Поданици и туђинци, и остали млади, стари,

*) Предмет узет из једне источне приче.

¹⁾ чаролија; ²⁾ Бог је велики; ³⁾ једна ријека у рају (како коран вели); ⁴⁾ Бог; ⁵⁾ бисер мудрости.

Да им суди — а што рече, нико није нашо ма'на.
 То је био *Вутевакул* — он Истоком господари;
 А на двору код њег јоште вјешти *хеџим* дворски б'јаше,
 Кој' *калифа* л'јечи само — *Хонаија* он се зваше.

А вољаше *калиф* јако *Хонаију*, свог *хеџима*,
 Као братац брата мила, ил' ко отац сина права;
 Ну дворјани мрвеше га — неправом им бјеше свима.
 Што *хеџима* љуби тако *правовјерних* свију глава.
 Хтједоше му да нахуде и на памет пало њима
 Код *калифа* да облажу са стотином разних страва:
 Да за *ракам* ⁶⁾ невјерника он *калифи* отров спрема —
Ал-хошама ⁷⁾ нек' га носи! — а лијека од ког' нема.

Ал' нехтједе вјеровати *Вутевакул* правне зборе,
 Хтједе врђет' *абур-адам* ⁷⁾ *Хонаија* да л' је прави
 Ил' му срце *еблис* ⁸⁾ одн'о — те невјерством оно гори —
 Или опет *алхошама* ⁹⁾ клеветнике мучи, гњави,
 Те им уста отров праве, да их саме и умори, —
 Пошто правда свагда дође и гр'јешнике она здави.
Вут евокул хоће дјелом да упозна *Хонаију*
 Да л' је вјеран или мора вјеровати у *давију* ¹⁰⁾.

Ла ил ла хе ил Алах! ¹¹⁾ — се тек разлеже на све стране —
Ве Мухимед ресулах ¹²⁾!... — тек глас захори *мујезина* ¹³⁾ —
Сабах ¹⁴⁾ то је, *правовјерни*! још од зоре тихе, рани
 Молите се, јер ће пророк *индат* ¹⁵⁾ дати — само тима;
 „У молитви *правовјерни* нек' проводе своје дане!“
 Тако коран збори њима, а кроз уста *мујезина*.
 Па и *калиф* силни уста, да *Алаху* молбу даде;
 Молио се јутрос дуго, — али за што? — то он знаде.

И кад *сабах* ¹⁴⁾ он доврши, позвао је *Хонаију*.
 „Чуј, *хеџиме*, — поче *калиф* — *алах* ти је памет дао,
 „Начини ми отров сграшни, да и саму свлада змију,
 „Који до сад јоште није ни најбољи *хеџим* знао,
 „А *Брамани* за кој' знаду, ал' га вјешто таје, крију.
 „То начини, *Хонаија*, *Алах* ти је мудрост дао,
 „Јер њим хоћу да погубим великаша неколико,
 „Који мени смрт спремају, — ал' да за то не зна нико!...“

Поклони се мудри *хеџим* и *калифи* тихо збори:
 „О *калифа*, та уби ме, ево главе, ево груди,
 „Нек ме *Алах* на мах смрви, кој' ме на свјет овај створи,
 „Ја не знадем тих отрова, већ сам *хеџим*, *хеџим* људи!

⁶⁾ рачун; ⁷⁾ једно од имена пакла (има више имена); ⁸⁾ частан човјек; ⁹⁾ ђаво;
¹⁰⁾ тужба; ¹¹⁾ Бог је једини Бог, ¹²⁾ а Мухамед је његов пророк; ¹³⁾ онај, што са минаре
 виче и позива на молитву; ¹⁴⁾ јутрења молитва; ¹⁵⁾ помоћ.

„О *калифа*, правовјерних, што те така миса' мори?
 „Окани се гр'јешних ствари, окани се гр'јешних ђуди,
 „Јер *Алах* је дао знање, ал' за добро људи само,
 „Да л'јечимо болеснике, да људима здравље дамо!...“

„Шта, *хеџиме*? — дрекну *калиф* — зар ми савјет дајеш саде?!...
 „*Алах акбер*¹⁶⁾! што т' нијесам већ предао *ал-хотами*¹⁷⁾,
 „Гдје невјерни само иду, гдје но иду *харамзаде*¹⁶⁾ —
 „Ал' не, нећу, јер ти *еблис*¹⁹⁾ таке р'јечи с уста мами,
 „Па ти велим: отров справи — кад ти *Алах* мудрост даде, —
 „Не кушај ми више гњева — јер су гњева страшни плами!
 „Ако ли ми ти уговеш, тад даћу ти веће благо,
 „Ал' иначе: у тамницу! — Па сад бирај, што ти драго!“

„Не, *калифа*, правовјерних, *Алах* мудрост 'ваку створи:
 „Ја сам хеџим, не отровник — *на узуби алах*¹⁷⁾ тога! —
 „Ја л'јекове само стварам, а не отров што умори,
 „То су дјела *харамзаде*¹⁶⁾, то су мисли духа злога;
 „А таким' је мјесто право, гдје вјечити огањ гори,
 „Гдје никада не приступа правовјерног чиста нога.
 „Отрова ти справит' нећу — не треба ми грешно благо,
 „Е ево ти глава, живот, — ради са мном што ти драго!...“ —

„У тамницу проклетника! гдје јакрепи очи пију,
 „Да искаје тешке гр'јехе, да се мучи и да страда!...“ —
 И још није све ни река' а зграбише *Хонаију*,
 Бацише га у тамницу, гдје паклена мука влада,
 Гдје топлога сунца зраци већ никада и не грију,
 Већ студена вода хладна сужњем јадном даје хлада.
 Све то трпи *Хонаија*, ал' не хтједе гавит' р'јечи:
Отровом се шрују људи, он је хеџим да изл'јечи!

Тамница је чудна кућа, њена врата гробу воде. —
 Још једино то је мјесто, гдје но правда вјечно влада,
 И ко дође њој у шаке, ко јој дође из слободе,
 Према сваком једнака је, поједнако сваки страда.
 И хеџим је *Хонаија* искусио њене згоде:
 Страшну мемлу од камена, вјечитог њеног хлада;
 Трпио је — ипак није за *калифу* р'јечи рек'о,
 Које би га увр'једиле — да би гњева на се стек'о.

*

И прошло је мало дана од како га тама скрива —
 Кушали га многи били, да измаме р'јецу коју,
 Роптај само, — јер у гњеву језик тајну сву излива —
 Али залуд све те мреже, хеџим трпи муку своју

¹⁶⁾ син проклетников; ¹⁷⁾ нека ме Бог сачува.

И поштује свог *калифа*, невјерником он не бива.

„И згрјешити *калиф* може, али патњу, муку моју,
„Поправиће по сто пута, доброту ће на ме лити —
„Гдје неправда гњевдо вије и правде ће увјек бити!“...

Тако збори *Хонаија*, у Алаха он се нада.

Алах акбер, биће добро, за неправдом правда бива. —

И *калифа* све је чуо: *Хонаија* како страда

И све рјечи што је река', — па га себи он дозива,

Те да види колеба л' се после ових горких јада,

Ил је сталан, па ма како да се беда на њ излива.

„Чуј, хећиме, — рече *калиф* — са јогунства патиш тако

„И патићеш, ма да можеш помоћи се врло лако!..

„Ту пред собом видиш злато и камење дивно, драго,

„Оно тебе ето чека, у богатство да те стави,

„Поклањам ти све што видиш, узми, носи ово благо,

„Ал' испуни моје жеље и отров ми страшни справи; —

„Само ти се нуди злато и камење сјајно, драго,

„Иисбиља да ти даде, да ти с' име свуда слави.

„Ако нећеш, гледни роба, са стоструким бичем стоји,

„Да јогунство теби плати, да ударце срамне броји!...

„Па кад срамну казну примиш, што прилича *џаурима*,

„Целат ће ти главу скинут', ка' невјерник да си клети!

„Сај размисли, добро пази, још времена за то има:

„Па ил' богат, славан да си, ил' ти ваља срамно мрјети.

„*Абур-адам*⁸⁾ вјечно бићу!... — бјеше прва рјеч *хећима* —

„А на шта ми живот худи, зар још ваља и живјети,

„Да ми сваки мрзи име, да ме клетва људска прати?

„О, уби ме, господару, — волим живот худи дати!...“⁹⁾

И баш тада разлеже се са минаре глас *азана*:¹⁸⁾

„Првиш *пушем воља ићи, до Бога се стиже лако*.“¹⁹⁾

То *мујезим* објављује баш почетак *рамавана*²⁰⁾

Правовјерни да се моли и да добро чини свако.

„О хећиме, вјерни друже, од овога светог дана

„Неравдојни друг ми буди!“ — Вутевакул кликну тако —

„Ја посумњах, па те кушах, — благо оном ко те роди,

„Јер вјернијег нигдје нема!... Та на моје груди ходи!“...

* * *

Хеј! далеко на Истоку, гдје топлије сунце сјаје,

Гдје *мадулук*¹⁾ свуд се шири, пружа сласти људском роду,

¹⁸⁾ Позив на молитву у подне. Ово је изговор код нас: Азан, код Арапа се изговара: Езан; — ¹⁹⁾ ријечи мујезинове са минаре; — ²⁰⁾ мјесец који се пости и у коме је велики празник *барџам* (траје три дана).

Алах, акбер;²⁾ од њега је он људима миља даје —
 И већ Котигр³⁾ као да је свуд разлио рајску воду; —
 Ал' све свуда вјечно хвале, имена им вјечно сјаје:
 Вутевакул, Хонаија — лијеп примјер људском роду. —
 И јоште је ова прича у устима људи свију:
 Вутевакул, калиф, да је само има Хонаију.

Рад. Косцајац

Штиглић, који је лагао и дјетлић, који воли истину

— М. Горки —

Ову потпуно истиниту причу, почећу овако:

Од многијех птица, које су се налазиле у гају, гдје се овај занимљиви догађај десио, привлачила је на себе општу пажњу једна птица, која је пјевала пјесме пуне не само наде, но и самопоуздања.

До овог доба све птице, преплашене изненадним наступањем рђавог времена, пјевале су пјесме, које су се само за то звале пјесмама, што су пјевале; у њима су преовлађивале тужне и очајне мелодије; а птице које их слушаху испрва их називаху крештањем; али мало по мало навикнуше се и почеше шта више налазити у њима разне љепоте, и ако их је то стало доста муке.

Тон свему у гају давале су вране, птице саме по себи велики мизантропи и неспособне уопште за све, осим за гакање. У друго вријеме на њих се не би ни пажње обраћало, али сада, кад су њихови гласови надмашали остале, слушаху их и, шта више, сматраху их за врло паметне птице. А оне свјесне тога тужно пјеваху:

— Га, га!... Борећи се са немилостивом судбом, за нас ништавне нема спаса, све је око нас жалост, туга и јад... Га, га!... Страшни су ударци судбине!... Само су је мудраци кадри мирно сносити.

Га, га!... Досадна пјесма!... но и тешка тишти цијели гај.

Наједанпут одјекнуше одважне пјесме. Цијели гај, који је дотле чуо много пјесама, затрепта и са свом пажњом прислушкиваше чудећи се и тихо пуштао гранчицама. И славуји, који обично лијепо пјевају, као жреци истинске умјетности, са задовољством слушаху и говораху:

— А!... тај пјевач има дара!.. и тако говорећи, у себи се поношаху својом безпристрасношћу. — Чујете ли? — запиткиваху један другог и слушаху осмехујући се.

А пјевач пјеваше:

— Ја чујем гакање врана, збуњене су студом и тамом. Ја видим мрак, но шта ми мрак може, кад ми је свијетло разум? — За мном ко је јунак, растјерајмо таму! У чистој души — њој мјеста нема! Загријмо срца топлином разума и нек свјетлост свуда овлада!

— „Лијепо испјевано!“ коментарисали су славуји... „Млађахно самопоуздање, није музикално — али је лијепо...“ и важно мислећи чистили су мале кљунчиће, пјесму даље слушајући.

— Ко је поштено погинуо у боју, зар је тај пао и побјеђен био?! — Пао је онај, који је страховито прси своје скривао и побјегао с мегдана. Пријатељи! пао је онај, који хоће, бојећи се тешкоћа, мука, болова и рана, да оправда себе у бојевима расуђујући софизмима.

— „Хм... тај има врло оригиналне погледе!“ примјете славуји. — „Да нам је знати, која је то птица!“...

— Пријатељи! Нек кукавице ћуте, у у њиховим срцима част и понос спава... Пријатељи! викнимо им: Напоље с вашим мудровањем! Висте учинили још мрачнију

ову ноћ, и трујете умове и душе младих-ске.... Напоље!.. напоље!

— „Врло одважно!“ рекоше славуји.
„О, да!... то је врло одважна пјесма.

Гај је слушао и осјећао је нешто силно и лијепо, и тај осјећај га је пунио топлином и јасноћом, и шта више старе, гране дрвећа мраком обавите шапутаху о прошлијем данима. То бијаху дивни прољетни дани, кад у гају тек бијаше почело цвијеће цвјетати, кад птичице пјеваху миловучне химне сунцу, а небо без облачка изгледаше да му краја нема, и као да их зваше да обиду јачину својих крила — да допру у његове дубине. То су били лијеви дани, кад не бијаше тешко живјети; живјело се с циљем а било је наде, да ће се постићи. Успомене на ове дане јавише се у гају, као звијезде послје облачног неба. Птице се треснуше и оживјеше. — Гдје је пјевач? Нек прими знаке нашег усхићења и благодарности! О, то ће бити дивна птица! И птице сакупивши се у јато, пјевајући полете онамо одакле допираху смјели и поносни звуци.

Али кад долете тамо имају шта и видјети, — малог врло обичног штиглића — мајушног, пепељавог, с кљунићем као да је од воска. Сјеђаше на љесковој грани и чисто застиђен учињеном му чашћу; ништаван, накостијешен, ушепртљан, у свијех је изазвао чуђење, и никоме се не допаде.

— „Напоље!... Напоље!“ —

Кад би то викао орао, соко или јастреб, било би и лијепо и снажно; али штиглић... штиглић виче — напоље... то нема смисла, то је нешто смијешно. То је управо увреда за остале птице. Зашто да баш штиглић виче, а не чешљуга, зеба, или која друга птица? Поражене и увријеђене гледаху штиглића и мишљаху: „Шта ће сад бити?“

И нехотице сјете се смијешне сјенице, која је море једном хтјела запалити.

Али ту досјетљива чешљуга упита штиглића:

„Чујте, јесте ли ви то сад пјевали?“

— Ја... — одговори штиглић, — ја сам то пјевао.

— Хм, а чим ћете то посвједочити? То јест.. ми, разумије се, не сумњамо у вашу способност, али...

Штиглић се стресе, накостијеши и зацјева:

— По мраку кога смо ми створили, лете дивље и але сове, и сијају им мрачно очи а далеко се чује несносна вика њихова, смију се; но плачу проклињући дан, а ноћ с осмјехом очекују. О, кад би пали мрачни окови с мога младога гаја, нестало би дивљих сова, тад би летјели само соколови Али соколови — соколови су ослабили, закрјљавили, завукли се страховито у ждријела и љуте се немајући снаге, да прекину гадно весеље. Крила су им се жалосно објесила, срца им срамотно дримају, и глас пун части и славе слободне птице не слушају.

Некојим птицама учини се ова пјесма одвише смјела, зазвижде штиглићу; а чешљуга му рече:

— Добро, то је довољно за нас! Но и то нам реците, кад већ тако рећи будите наше сазнање... хм!.. — а каква права на то имате? То јест, хоћу да кажем — зашто тако пјевате?

Штиглић се зачуди и ћутећи посматраше публику.

— Ми, видите ли, хоћемо да се обезбиједимо од погрешка, којих смо, као што знате, доста чинили, и с том намјером ми би хтјеле знати ваше погледе, те да видимо куда нас и зашто зовете? — дода чешљуга, па задовољна сама собом, зацјева нешто туђе, јер чешљуге и немају својих пјесама.

Штиглић се стресе.

— Ја полазим од тврдог увјерења, да птице имају високи позив у сложеном и мудро створеном чину природе. Ми се не смијемо морити, ми се морамо увјек борити и све побјеђивати, па да оправдамо сами себе у својим очима да с правом можемо рећи: сва прошлост, садашњост и

будућност, то смо ми, а не слијена сила стихије.

Пут, по коме морамо ићи, мени није познат, али сам увјерен, да морамо ићи напријед. Тамо ће нас тај предјео бити достојан, биће нам као награда за тешкоће, које смо на путу претрпјели! Тамо је вјечита, неисцрпна свјетлост, тамо су непозната нам чуда; тамо ћемо се науживати сазнавши своју снагу, и цео свијет биће позорница наших дјела; величину коју нам је сад немогуће представити, тамо ће наш ум ријешити све, и ништа осјећања откриће нам нов свијет пун неопробаних наслада; тамо је он — живот, достојан нас!..

Поштујте и љубите један другог па ходећи у поносној и смјелој заједници к побједи не сумњајте ни у што, јер шта има више од вас?... Окрените се к прошлости и погледајте шта сте прије били, — тамо на освитку живота? Сва ваша вјера тада није вријеђала ни једне трунке садашње сумње...

Научили сте се тако страшно у све сумњати, дошло вам је вријеме о себи се увјерити, да само велико биће долази до такве сумње, до које сте ви дошли!

Тамо — у сретну земљу. Тамо — у оно дивно — напријед!

„Напријед!“ Закликташе све птице, у њиховим срцима пробуди се лични понос.

Штиглићеве очи бијаху препуњене сузама надахнућа, он непрестано говораше и звахе тамо — напријед! Све птице пјеваху и свијема бијаше тако лако и лијепо, све осјећаху да им се у срцима родила страсна жеља живота и среће.

— Допустите, допустите!... Молим за ријеч... За ријеч молим!..

То вам је викао дјетлић сврх јасике, и кад га чуше птице, одмах му допустише да говори, пошто је веома јако викао.

— Поштована господо! — поче дјетлић. — Част ми је да вам се представим ја сам дјетлић, храним се црвцима и љубитељ сам истине, служим јој беспрекорно те ме то принуђава рећи вам, да вас дрско варају. Све пјесме и ријечи, које сте овдје чули,

поштована господо, нијесу ништа друго, до бесрамна лаж, што ћу имати част и да вам докажем с фактима у рукама... С фактима у рукама, поштована господо! Упитајте господина штиглића, гдје су му докази с којима би могао потврдити оно, што је говорио. Он их нема, а њему су потребнији но мени. Докази су све, поштована господо, и сви ми нијесмо ништа друго до сићушни створови који потврђујемо величанствени чин мудрости и моћи природе, којој смо се дужни покоравати као дјеца мајци.

Разгледајмо непристрасно, што има тамо — напријед, камо нас зове господин штиглић. Сви сте ви долијетали до ивице гаја и знате, да одмах иза њега долази поље, љети голо, зими покрито снијегом; на крају гаја налази се село у коме живи Глиша, човек, који се бави лозљењем птица. То вам је прва станица на путу — напријед, о којему нам је тако много причао господин штиглић. Претпоставимо, да ћемо кренути напријед, по његовој жељи — а без његове користи у што сумњам, пошто знам, да се штиглићи, као и остали створови не одричу популарности и славе. Претпоставимо да смо сретно прошли Глишове мреже и замке и пролећели мимо села, опет ћемо се наћи у пољу, а на крају њега опет сретамо село, па поље, село, поље... и као што знате, земља је округла, те би морали опет долећети до овог истог гаја, у коме ја сада имам част с вама говорити.

Је ли то та земља у којој ћемо по ријечима господина штиглића, добити награду за наш труд?... Је ли то она?!..

— Ја вас познајем, поштована господо, знам колико високо летите, али... колико год ми вас је жао, морам вам рећи, да знам и то, да нико од нас не увлијеће више но што може. Покушај господина штиглића да задобије вашу пажњу и да вас сјајним и бомбастим фразама занесе, јасно показује колико је високо његово мишљење о вама, као о разумним створовима. Овај дрски покушај ваља строго казнити, поштована господо.

И свјестан испуњене друштвене дужности, паметни дјетлић бацп свечани поглед на слушаоце, па почне даље дубсти кору гране јаскине на којој сједијаше.

Птице ћутећи гледаху штиглаћа и видјеше како му из очију капљу сузе једна за другом. Шта је могао оплакивати, ако не учињену погрешку пред њима?! Тако мизерни и лажљиви штиглић. А он објесивши главу гледаше у даљину, а његове сузне очице, као да се с нечим тамо у даљини праштаху.

Ћутао је и гај, а птице се полако раздјетеше свака на своју страну. Одлети и дјетлић праћен признањем за своју мудрост.

Дан бијаше тако тужан, као да се спремаше плакати.

И ето штиглић, који је лагао, остаде сам. Непомичан и погнут, сјеђаше на љесковој гранчици и само га крешталица радознано погледиваше из трептећег лишћа јаскине. Али јој се то брао досади, па подругливо закрешти и одлеће.

А штиглић остаде и сједећи на љесковој грани мишљаше:

— Слагао сам, јест слагао сам, јер не знам што има иза гаја, али вјеровати и надати се тако је лијепо!... Ја сам само желио пробудити вјеру и наду, ето зашто сам слагао... Он, дјетлић, може бити и истину говори, али нашто нам његова истина, кад нам она као сињи камен пада на крила и недопушта нам да се високо под небо дигнемо. Погледавши у наоколо, сиromaх, мали штиглић најези се.

Ето ти и цијеле приче. Прочитавши је сигурно ћеш увидјети, да је штиглић благородан, али без вјере, те за то је сиромашан духом; дјетлић је разуман али подал, а птице — које су слушале, и одаивале су се само из радозналости, у самој су ствари окорела срца, ништавне, веома ништавне...

Прочитавши ово мислићеш, да сам неистинито испричао ову истиниту причу. Мисли тако, ако ти је то мило, мисли!.....

С руског: Гама

Цетиње, марта 1901 год

—*—

Догађаји у Боки Которској од г. 1977 до 1814

И историји Црне Горе тога доба

од Л. Томановића

IV. Треба сада да се повратимо на оне народне скупштине, о којима је већ била ријеч. Каноник Ивaнoвић, Доброћанин, у својој књижици „Della Dedizione delle Bocche di Cattaro a s. m. Imp. Francesco II e dell'antica origine della città,“ штампане у Котору г. 1799 (Dalle stampe di Francesco Andreola, veneto stampatore Regio) о првој скупштини у Котору вели: „али дођоше и неки оружани и одважни да узму у своје руке муниције и провијанде: и један између њих пресмион, отевши на силу кључару кључеве, хтио је да изврши атентат, који шћаше одлучити питање јавног мира; ал конте Филип Ивaнoвић младић пун живота, и преодан аустријском имену, чинио је да поврати кључеве, и заузда смионост овог бунтовника. Те се одлучило да остану недирнути јавни депозити, и да остане на управи вишеречени провидур, као централна власт, да се избјегне анархија и побуна. На другој скупштини, која је слиједила мало дана кашње, јер на првој нијесу биле заступљене удаљеније општине, опет су покушали веки бунтовници, да узму у своје руке муниције, али се већина оприје, и би одлучено, да двије старјешине са другом десетињом из свијех општина остану, да чувају муниције и град; али кад се боље про-

мислило на посљедице, надошавши неповјерење, обзиром на већи број одметника, како у граду тако и у околини, неки ревностни успјеше, помоћу више речене власти, да нане та одлука, и то је била извесна мјера, јер се по надошлим догађајима видјело, да је била тајна завјера, која шћаше разорити покрајину и изазвати крвави грађански рат....“

Па даље: „И збиља овијех дана, сакупивши се многа, хтјели су с оружјем да улегну у град, и шћаху, да се није сјетио официр на вратима од Гурдића, који их је вјешто заговорио, док се подигао мост; и тако је отклонио опасност од града. Усљед тога сва покрајина диже се на оружје, и међусобно неповјерење свуда завлада.“ Са ове друге скупштине, по оном Пизанијевом дубровачком рукопису, управило се писмо Владици Петру, позивљући га у помоћ против Француза, ако устреба. Милаковић пише, да су опћински представници са своје скупштине потражили савјета код Господара Црне Горе, и да их је овај савјетовао, да изаберу привремену владу и установе народну стражу, да тако ред уздрже, што им се одиста не би у гријех уписало, ако би се оп т успоставила република; у противном случају да призваду врховну власт Ђесареву, али са онијем истијем условима, које је прије била примила млетачка влада. И Висковић пише, да се та бокијељска скупштина обратила писмено Владици Петру, као што се види из списка перашке опћине. Досада није нигдје објелодањено ни то скупштинско писмо, ни Владичин одговор на то писмо, али по свему Владичину држању, изгледа, да нам Милаковић вјерно саопштава смисао тога одговора. Ове су скупштине биле на први глас о догађајима у Млецима, дакле много прије него је

Владика сашао у Будву, и на тијем скупштинама у Котору највјерније се објелоданило расположење интелигенције. Исти Ивановић пише: „Узввши тако смотрене мјере, преставници народни стадоше мислити о предаји којој држави, прије него Французи дођу у Боку. Расположење према Аустрији и права оног двора као краља угарскога, били су очевидни: Истрија и Далмација, које су биле прешле под њену власт, пут показиваху. Али сви тако не мишљаху, желећи неки ствар одлагати и не хитати у тако важном питању.“ У том питању није се смјела донијети никаква одлука, као што Ербер налази, да не изазове веће опасности; а какво је већ било расположење у народу и без тога, већ смо видјели. О оној трећој скупштини на острву Госпе од Шкрпјела, о којој говори дубровачки рукопис у Пизановој књизи, бокељски писци ништа не говоре, и Висковић је нијече. Послије првијех састанака у Котору, гдје су се два елемента тако сукобала, није било ни мислити о даљим опћим народним скупштинама. Пераст није уступао првенство Котору, с којим су били у споразуму само сусједни Прчањ и Доброта, а с овима се опет вазда Нови држао. Будва је била под притиском Паптровића, Брајића, Мајина, Побора и Грбља, уз које су се вазда држали Кртоли и Душтица. Тако је сасвим вјеројатно, да су бокељски изасланици, и то, као што ћемо видјети, сао которски и новски, као што Ербер пише, *тајно* кренули у сусрет Руквини, који је концем јуна био почео Далмацију заузимати. И што треба истакнути, ови су изасланици кренули из Боке у почетку јула, дакле много прије него ли је Будва позвала Господара Црне Горе у своју средину, и пошто је у Боку дошао,

глас, да генерал Рукавина, у име Аустрије, заузима Далмацију.

И ако је један дио Бокеља жељно, у случају да се млетачка република више не успостави, да се придружи Аустрији, ипак није чекао, да нови господар сам дође и да самовласно заузме Боку. И овдје ћемо наставити из једног савременог рукописа, који се приписује конту Трипу Смећни, у чијој се фамилији тај рукопис сачувао. Ево што пише тај савремени Бокељ: „Значајан је услов, који је ставила которска аристократија предајући се млетачком суверенству. Тражила је, ако када млетачка република дође до каквог уговора са угарским или којијем другијем владоцем, да не може удаљити испод свог поданства исти град са његовим округом; и ако кад млетачка република не би хтјела држати под својом власти исти град са у кругом, да га остави у оној слободи, којом се њезиној власти подложио; на које захтјеве млетачка република одговори следећим ријечима: „*Tamen Dominatio nostra pro contentamento eorum respondet fore contentam facere sicut petunt.*“ (Наша влада ради њихова задовољства одговара, да је задовољна учинити како они захтјевају.) Са овим условом у руци нашло се которско племство онда, кад је г. 1797 била уништена млетачка аристократија, и за то се нашло у оном часу повраћено у оној аристократској слободи, у којој се налазило г. 1420 прије своје предаје млетачком суверенству.“ За то которски преставници хитају у сусрет Рукавини, да поднесу *условну* предају, да оно своје право самоопредјељења сачувају. Заслужује овдје навести, како Смећнин рукопис потанко описује, на који су начин которски преставници ту своју мисију извршили: „Послаше два своја племића опуномоћена Ђенералу

Рукавини, у чијој је војсци био комесар провијанде г. конте Ђуро Војновић, мајор у руској служби, Бокељ из Новог, и напавши га на острву према Сплету, из почетка су преговарали преко реченог г. мајора Војновића о предаји града и окружја, што није текло много повољно, јер аустријски Ђенерал није имао наредбе од свога двора, да иде у Боку (?). Изложивши услове, којима су се которски племићи хтјели предати Њ. В. Цару њемачком, преко истог Војновића, вавда су били сузбијени ти услови, док једне вечери, послје разговора с истим Војновићем, изјавише овоме господину, *ако Њ. В. Цар хоће Котор, да треба да га прими са условима, које су изложили, иначе да га царева војска неће никада заузети.* Сјутри дан у јутро добили су преко г. конта Војновића одговор на њихов *уљшмашум*, којим су били примљени услови на глас изложени, па су тада поднијели писмену предају, коју су они потписали, Ђенералу Рукавини, у присуству конта Орландинија, квартијер-маштра корпуса војске у Далмацији, и конта Ђура Војновића, с датумом у Брачкијем водама 22 јула 1797, да се пошаље бечком двору, и састојаше се из седам чланака, од којих последњи садржаваше уговор утањачен г. 1420 са млетачком републиком, то јест, да Њ. В. Франц II. и његови насљедници ни на какав начин не могу уступити град Котор и окружје другом владоцу, и у случају уступања, или одрицања на ово суверенство, да има он и његови насљедници оставити Боку у оној слободи самоопредјељења, у којој се тада налажаше. Тада посла Ђенерал Рукавина своја писма двору, и которски посланици *мислили су*, да је и речено писмо о предаји, као државно, било ту уложено. Ђенерал је у брзо примио одговор од двора, и

рече посланицима, да Њ. В. пристаје на њихову предају и да му наређује, да заузме Боку, и ту написа саучешћем истијех посланика манифест у име Њ. В. Цара Бокељима..... У исто доба кад су преговарали которски преставници са Ђенералом Рукавином у Далмацији, такођер су преговарали и четири посланика новске општине, и ови су тражили, да им се уступи све оно што и граду Котору, па су се двојица од њих повратили, да задрже у дужној умјерености новску крајину, која је у оним часовима и сувише била узрујана*). Град Будва уз то био је извршио своју предају преко млетачког Ђенерала Марк' Антонија Бубића, свога саграђанина, који се налазио у Задру, кад је ту стигла аустријска војска, са уздржањем својијех повластица, који је град био принуђен, да пусти унутра својијех видова Владика црногорског са неколико Црногораца, да се огради против побуне Паштровића и становништва трију сусједнијех општина, отпустивши млетачкога заповједника са малом његовом посадом.**)

Као што ћемо напријед видјети, оно писмо о предаји которскијех преставника није било у Беч послано; а Ђенерал Рукавина није ни мстао тако брзо из Беча одговор примити онда, кад није било ни телеграфа ни жељезнице, јер је писмо датирано 22 јула, а манифест Ђенерала Рукавине већ је изашао 1 августа, одакле се види каквом је искреношћу преговарао са преставницима града Котора. Он се само ко-

ристио, да од њих дознаде, какво је стање тада било у Боки; и Пизани вели: „али извјешће преставника престављаше покрајину у таквој опасности, да се Рукавина није одважио напријед одити прије него са стави јачу војску, и 15 јула крене натраг пут Задра, да скупи још који батаљон, који би му могао требовати против Црногораца.“ Па на другом мјесту наставља исти Пизани: „У пркос његовој хитњи, Рукавина није могао стићи у Задар, услед тишина, него тек на 31 јула.“ Одакле се види, да има бити погрешно забиљежен дан његова поласка из Сплета у Задар 15 јула, јер није могуће, да је по мору путовао 16 дана од једног до другог града; и тако остаје на свом мјесту датум од 22 јула предаје которске на Брачким водама. Манифест је одиста на том путу састављен, и био је одма издан из Задра 1 августа, и овако је гласно: „Њ. В. Цар, Краљ угарски, чешки, хрватски, далматински и т. д., потакнут молбама сталеза покрајине которске, новске и будњанске, уопће Боке, да успостави ћесарско краљевску власт, преко изасланика на ту сврху мени упућенијех, и хотећи оградити ово добро уређено становништво од посљедица погибелнијех и опакијех преврата, који су по другим мјестима проузроковали толико ужаснијех несрећа, и сачувати у овијем покрајинама њихова стара неспорна права, заповидјео ми је, да идем напријед с војском, мени подложном, да пружим Боки Которској најмоћнију царску заштиту. Сталези и општине Боке Которске знаће цијенити милост Њ. Ђ. К. А. В. и одговорити грађанским и добровољним поданством, чим ће добити од моје стране најачу и најособитију заштиту у неповријеђеној употреби свијех своји-

*) Т. К. Поповић нашао је међу списима новске општине имена овијех новскијех преставника, а то су: Стефан Чупковић, Стефан Црногорчевић, Стефан Шарабаћа и Данил Павковић. Виђи његову књигу под насловом Ерцег-Нови.

**) Storia di Perasto, Висковић.

јех посједа, права и слободина, као и у исповиједању христјанске религије обају обреда, грчког и латинског, који се узимљу под моћном заштитом Њ. Ђ. К. В нашег премилостивог Господара. За то се ми живо надамо, да неће бити нико тако мало поучен у својјем дужностима, или тако мало просвијтљен о својјем правијем интересима, да се понашањем, неприкладним тијем начелима, изложи казнама, у које би неминовно и на дјелу упао, ко-год би се ма на који начин показвао непокоран; и позивљемо у име Њ. Ђ. К. А. В. најовбиљније и с највећим повјерљивом судце, чиновнике, породичке старјешине, као што савјетујемо такођер епископе, парохе, свјештенике свјетске и манастирске, и све особе, које по ма каквој дужности или достојанству грађанском или црквеном имају особља подложна или повјерена њиховој бризи (у исто доба обећајући им у име вишереченог Величанства најособитију заштиту). Позивљемо и савјетујемо да тако поступају опрезно и ревностно, да нико не причлони ухо лукавијем позивима замислих, који немају друге сврхе него уништавање имаовине и опћи преврат; и да свака сматра заслугом, да судјелује, у колико се њега тиче, у уздржању доброг поретка, тако да сви становници оне покрајине заслуже плодове доброчинства вишереченог Његовог Величанства“.

Прије свега, овај манифест потврђује, да су се Рукавини обратили само преставници Котора, Новог и Будве. Преставник овог посљедњег града Бубић, видјели смо, да је поднио његову предају Рукавини, тек је у Задар стигао, — скоро мјесец дана прије него ли је хтјело племство будњанско да преда оно писмо Владици Петру, што потврђује, да се

тијем писмом хтјело само оградити против посљедица позва и доласка Господара Црне Горе у Будву. Перашки су преставници изостали, по оном већ споменутом перашком анонимном рукопису, због „некијех досаднијех догађаја, ради жељеног срећног изравњања којијех, биле су потребите њихове особе“. Тек кашње, 19 августа, у дубровачкијем водама, дакле кад је Рукавина био већ на вратима Боке, перашки преставници, Баловић и Коловић, поднијели су му засебну предају Пераста. Одакле се види, да није било једнодушности ни између католичкијех општина, друго, да су Котор, Будва, Нови и Пераст засебна изасланства Рукавини у сусрет послали. Што је Пераст тако оклијевао, сва је прилика, да су она три Пераштанина, која смо видјели уз демократску владу у Млцима, имала пристапу у Перасту, јер је перашка општина била принуђена, да то мишљење од себе одбије нарочитим писмом од 27 јула, управљеним провидитору Соранцу у Котору. Еле, како год било, Пераст није предњачио ни хитао, него у посљедњи час, на вратима од куће, поднио Рукавини своју условну предају. Уз то имам још један записник у општини перашкој, састављен против сваког корака которских изасланика код ђенерала Рукавине, који би могао прејудуцирати права Пераста, гдје се особито открива стара суревњивост између Пераста и Котора.*)

Од православнијех општина није дакле него само новска изаслала своје преставнике да се подложи Рукавини, али, како Смећин рукопис свједочи, са истим условима которске општине; то јест да сачува Боки она права и повластице, што је под млетачком републиком уживала; а ево каква су

*) Steria di Perasto, Висковић.

рече посланицима, да Њ. В. пристаје на њихову предају и да му наређује, да заузме Боку, и ту написа саучешћем истијех посланика манифест у име Њ. В. Цара Бокељима..... У исто доба кад су преговарали которски преставници са Ђенералом Рукавином у Далмацији, такођер су преговарали и четири посланика новске општине, и ови су тражили, да им се уступи све оно што и граду Котору, па су се двојица од њих повратили, да задрже у дужној умјерености новску крајину, која је у оним часовима и сувише била узрујана*). Град Будва уз то био је извршио своју предају преко млетачког Ђенерала Марк' Антонија Бубића, свога саграђанина, који се налазио у Задру, кад је ту стигла аустријска војска, са уздржањем својијех повластица, који је град био принуђен, да пусти унутра својијех видова Владика црногорског са неколико Црногораца, да се ограда против побуне Паштровића и становништва трију сусједнијех општина, отпустивши млетачкога заповједника са малом његовом посадом.**)

Као што ћемо напријед видјети, оно писмо о предаји которскијех преставника није било у Беч послано; а Ђенерал Рукавина није ни мислио тако брзо из Беча одговор примити онда, кад није било ни телеграфа ни жељезнице, јер је писмо датирано 22 јула, а манифест Ђенерала Рукавине већ је изашао 1 августа, одакле се види каквом је искреношћу преговарао са преставницима града Котора. Он се само ко-

ристио, да од њих дознаде, какво је стање тада било у Боки; и Пизани вели: „али извјешће преставника престављаше покрајину у таквој опасности, да се Рукавина није одважио напријед одити прије него са стави јачу војску, и 15 јула крене натраг пут Задра, да скупи још који батаљон, који би му могао требовати против Црногораца.“ Па на другом мјесту наставља исти Пизани: „У пркос његовој хитњи, Рукавина није могао стићи у Задар, услед тишина, него тек на 31 јула.“ Одакле се види, да има бити погрешно забиљежен дан његова поласка из Сплета у Задар 15 јула, јер није могуће, да је по мору путовао 16 дана од једног до другог града; и тако остаје на свом мјесту датум од 22 јула предаје которске на Брачким водама. Манифест је одиша на том путу састављен, и био је одма издан из Задра 1 августа, и овако је гласио: „Њ. В. Цар, Краљ угарски, чешки, хрватски, далматински и т. д., потакнут молбама сталеза покрајине которске, новске и будњанске, уопће Боке, да успостави ћесарско краљевску власт, преко изасланика на ту сврху мени упућенијех, и хотећи оградити ово добро уређено становништво од посљедица погибелнијех и опакијех преврата, који су по другим мјестима проузроковали толико ужаснијех несрећа, и сачувати у овијем покрајинама њихова стара неспорна права, заповидјео ми је, да идем напријед с војском, мени подложном, да пружим Боки Которској најмоћнију царску заштиту. Сталези и општине Боке Которске знаће цијенити милост Њ. Г. К. А. В. и одговорити грађанским и добровољним поданством, чим ће добити од моје стране најачу и најособитију заштиту у неповријеђеној употреби свијех своји-

*) Т. К. Поповић нашао је међу списима новске општине имена овијех новскијех преставника, а то су: Стефан Чупковић, Стефан Црногорчевић, Стефан Шарабаћа и Данил Павковић. Виђи његову књигу под насловом Ерцег-Нови.

**) Storia di Perasto, Висковић.

јех посједа, права и слободина, као и у исповиједању христјанске религије обају обреда, грчког и латинског, који се узимљу под моћном заштитом Њ. Ћ. К. В. нашег премилостивог Господара. За то се ми живо надамо, да неће бити нико тако мало поучен у својијем дужностима, или тако мало просвијтљен о својијем правијем интересима, да се понашањем, неприкладним тијем начелима, изложи казнама, у које би неминовно и на дјелу упао, ко-год би се ма на који начин показвао непокоран; и позивљемо у име Њ. Ћ. К. А. В. најовбиљније и с највећим повјерљивом судце, чиновнике, породичке старјешине, као што савјетујемо такођер епископе, парохе, свјештенике свјетске и манастирске, и све особе, које по ма каквој дужности или достојанству грађанском или црквеном имају особља подложна или повјерена њиховој бриви (у исто доба обећајући им у име вишереченог Величанства најособитију заштиту). Позивљемо и савјетујемо да тако поступају опрезно и ревносно, да нико не приклони ухо лукавијем позивима замислећих, који немају друге сврхе него уништавање имаовине и опћи преврат; и да свако сматра заслугом, да судјелује, у колико се њега тиче, у уздржању доброг поретка, тако да сви становници оне покрајине заслуже плодове добротинства вишереченог Његовог Величанства“.

Прије свега, овај манифест потврђује, да су се Рукавини обратили само преставници Котора, Новог и Будве. Преставник овог посљедњег града Бубић, видјели смо, да је поднио његову предају Рукавини, тек је у Задар стигао, — скоро мјесец дана прије него ли је хтјело племство будњанско да преда оно писмо Владци Петру, што потврђује, да се

тијем писмом хтјело само оградити против посљедица појавља и доласка Господара Црне Горе у Будву. Перашки су преставници изостали, по оном већ споменутом перашком анонимном рукопису, због „њекијех досаднијех догађаја, ради жељеног срећног изравњања којијех, биле су потребите њихове особе“. Тек касње, 19 августа, у дубровачкијем водама, дакле кад је Рукавина био већ на вратима Боке, перашки преставници, Баловић и Коловић, поднијели су му засебну предају Пераста. Одакле се види, да није било једнодушности ни између католичкијех општина, друго, да су Котор, Будва, Нови и Пераст засебна изасланства Рукавини у сусрет послали. Што је Пераст тако оклијевао, сва је прилика, да су она три Пераштанина, која смо видјели уз демократску владу у Млцима, имала пристапа у Перасту, јер је перашка општина била принуђена, да то мишљење од себе одбије нарочитим писмом од 27 јула, управљеним провидитору Соранцу у Котору. Еле, како год било, Пераст није предњачио ни хитао, него у посљедњи час, на вратима од куће, поднио Рукавини своју условну предају. Уз то имам још један записник у опћини перашкој, састављен против сваког корака которских изасланика код Ђенерала Рукавине, који би могао прејудиицирати права Пераста, гдје се особито открива стара суревњивост између Пераста и Котора.*)

Од православнијех општина није дакле него само новска изаслала своје преставнике да се подложи Рукавини, али, како Смећин рукопис свједочи, са истим условима которске опћине; то јест да сачува Боки она права и повластице, што је под млетачком републиком уживала; а ево каква су

*) *Steria di Perasto*, Висковић.

та права и повластице биле по Пиванију: „Становници Боке Которске били су најнемирнији и најмучнији, да се њима управља, од свијех што су Млеци оставили у наслѣдство Аустрији. Бокељи имајући повластице, *које им обезбјеђаваху независност скоро потпуно, нијесу никад хтјели сматрати Млечиће као господаре, него као заштитнике*. Између себе су се јако дијелили: њека окружја, која су живјела искључиво сточарством и земљорадњом, била су у опрјечи обичаја и интереса са становништвом при мору, које је живјело риболовством и поморством, а у случају и гусарењем. Разлика религиозна нвје била мања: једна трећина католици, а двије трећине православни, одакле трајни спорови и религиозне суревњивости; и тијем су се Бокељи знали користовати, ма да их је то с друге стране слабило: сусједство Црне Горе утицало је на одлуке млетачког сената, да им попусти од страха, што не пшћаху моћи постићи убјеђењем. Иза Црне Горе подизало се од почетка XVIII вијека страшило Русије, и *експлоатирајући оправдану бригу републике, Бокељи су уживали за цијену своје вјерности нијшире слобоштине*. Млетачкој републици била је Бока потребита, као зимна лука за њезино бродовље источно; *право војничке посаде по тврђавама, један провидитур, који чиновник млетачки, и то је било све, што је сенат тражио, а у осталом остављаше Бокељима скоро потпуно самоуправу*.“

Проф. Ербер наводи званични списак бродовља бокијељског, из ког се види да је Бока имала г. 1801 разних бродова: 18 тартана, 44 полакс, 10 нави, 3 шамбека, 94 брика и бригантина, 1 пифар, 93 трабакуле, 5 коћа, 43 брацере, 47 барака рибарскијех, 764 веслачких барака, 1 голету; и 238 капетана потента-

нијех, 70 патруна трабакула, 2651 мрнара, и 230 рибара. Ови бројеви најбоље говоре у каквом је економном стању млетачка република оставила Боку, која је у том погледу систематично навадовала током цијелог вијека, док је спала на 2—3 велика брода и десетак мањих.

Дакле Бокељи морали су се старати, како ће дотадашње своје повластице сачувати под новим господарем. За то Рукавина у свом манифесту Бокељима, састављеном — како Смећин рукопис тврди — сачешћем онијех бокељскијех изасланика, и обећаје „најачу и најособитију заштиту у неповријеђеној употреби свијех њиховијех посједа, права и слобоптина.“ Овдје су наравно обухваћена и власничка права племићка, која су се простирала на сву земљу по обалама залива бококоторског, о чему су се которски изасланици на првом мјесту морали бринути, особито послје новијех револуционарнијех идеја „једнакости и слободе,“ које су собом донијели из Млетака они Бокељи, који су били у служби на бродовљу републике. За то у оне „зломислеће,“ који немају друге сврхе него „уништавање имаовине и опћи преврат,“ о којима говори манифест, треба убројити и оне „заражене“ демократскијем „новијем идејама“ као и оне, што су хтјели присајединити се Црној Гори. То су били они „погибелни опаки преврати,“ од којијех је Рукавина хитао да сачува Боку.

Тај поход у манифесту се оправдава „молбама сталеза покрајине которске, новске и будљанске, уопће Боке,“ а мимогред се спомиње „успоетавање (ripristinazione) ћесарско-краљевске власти.“ Што се тиче молба „уопће Боке,“ ми већ знамо одакле су потицале, на коју сврху и с којијем условима; а што се тиче „успостав-

љања ћесарско-краљевске власти," на томе се из Беча није толико настојало, јер се тијем будило „историјско право“ угарскијех краљева, које се већ по Далмацији тада било разбудило и проповиједало извјесном странком; а изгледа да је Рукавина био носиоц тога историјског права, што ће га и оборити, тек заузме покрајину.

На основу сасвим другог права Аустрија је заузимала тада Далмацију. Леобенско примирје (18 априла 1797) намећу Францеске и Аустрије имало је и *тајнијех* чланака, којима је Француска уступала Аустрији Истрију и Далмацију*). Ова је тајност била потребита за то, јер је француски Директоријум, као што већ знамо, био противан овој Наполеоновој трговини народима; а добро је дошла и Аустрији, јер је изгледало, да сама заузима јадранско приморје добровољним пристајањем становништва. Тако се схваћа, како је аустријска војска посјела Далмацију прије Кампоформијског мира, који је потписан био тек у октобру исте године.

• (Наставиће се)

*) Storia d'Italia, Carlo Botta у Висковићевој књизи.

—**—

Живот Донаца у миру и рату

Друштвене и војне уредбе Донскијех Козака у многом су биле сличне са заповојским, просте и удешене према њиховом војничком животу. Обично у почетку прољећа они су се скупљали у главном граду и размјештали су се у великом стану, који се звао „стан главне војске.“ Овдје су Козаци слободним гласањем бирали војничке старјешине: војног атамана и његове помоћнике, два есаула и писара „ђака.“ Есаули су управљали приходима и испуња-

вали наредбе круга. Круг се звао скуп свију присутних Козака, који су се обично скупљали у отвореном пољу или пред војном канцеларијом. Што би круг ријешио, то се морало испунити, и шта више њему се морао потчињавати и сам атаман. А кад се не би сложили у каквом важном питању, Козаци би се обраћали цару, његова воља вршила би се без роптања. Скупови козачки бивали су чешће пута бурни, и долазило је више пута до свађе; али, са свим тим, на први глас о непријатељу, у војску се враћао ред, наступила је тишина, умиривали су се најбујнији и бојећи се посљедица, потчињавали су се изборној управи. Двоструки ланац предстража, далеке коњаничке извиднице, пажљиво су чувале војску, која се налазила под Черкаском. Овај градић, опкољен водом, био је готово неприступан непријатељској коњици, која није имала артиљерије. Чим су се добијала тачна извјешћа о појави непријатеља — с Дона и од Украјине — неколике стотине с атананом на челу, лећеле су право преко поља у позадину противнику, прежали су га на скелама, очекивали на бродовима — једним нападом одузимаху су им пљачку и заробљенике. Далеке нападаје вршили су Козаци ноћу, управљајући се по звијездама, за вријеме олује и рђавог времена, кад је непријатељ најмање очекивао напад. Док он дође к себи, док се уреди, соколови се већ скрију у магли, са ергелама коња и лијепим робињама, „Козак је ишао у траву, раван с травом,“ тако причају у старо доба: високо ковиље, жбуње, јаруге, плотови — све је то сакривало Козака. Путотова, познавао је по трагу не само на коју је страну прошао непријатељ, но и када — јуче, прекјуче и са колико коња. Прелазећи преко ријеке, Козаци су као и Татари мећали седло с пртљагом на „салу“ т. ј. на мали кереп од трске и привезавши га коњском репу сами би се хватали за узеде; на тај су начин прелазили највише ријеке. Спремали су се у рат не бринући се много о исхрани: осим коромана ништа нијесу узимали, одијевали су се сиромашно, а оружали су се пушкама, копљима и сабљама; у озбиљним сударима носили су са собом „фалконете,“ дуге, малог калибра топове. Према околностима козаци су се борили у пјешачком и коњаничком строју. Кад би их непријатељ опколио, скупљали би се брзо у гомиле и бранили су се иза коња све дотле, док су

имали праха или док непријатељу не досади опсада и не удаљи се. Козаци су обично нападали лавом, т. ј. другим размакнутиим стројем, помоћу којег би заокружили противнике с крила, заилазили су му у позадину; за првом лавом слиједила је друга, па трећа .. Ријетко се је ко могао одржати њиховој види и грозним копљима. Кад је у исто вријеме учествовала заједно коњица с пјешадијом, последње су стављали у средину са сгојијем топовима, а коњицу на обдва крила. У оваквом случају козачка је пјешадија пуцала плотунима, иза чега би се били бајунетима. Така је била проста тактика козачка, али рачуната на сигурну добит над непријатељем, с којим су се сријетали у отвореном пољу: Ногајцима, Татарима, Калиницима и другим пограппчарима. Ти исти противници, при нападајима на козачка села, увијек су наплавили на отпор.

Топ гласоноша или звоно објављали су узбуну: сеоски есаул, уграбивши заставу, трчао би с њоме по улицама и јаким гласом позивао је становништво на одбрану бедема. Старци, жене и дјеца — хитали су да отјерају коње и стада у тршљаке да тамо одстоје узбуну; лађе су топили у води, а све остало имаће закопавали су у земљу. Најчешће су се сударали са својим сусједима, Азовцима. За најмање ситнице тражили су зајевнице, само да дођу до борбе, на примјер, Азовци ухвате у пљачкању Козака, остригу му бркове и браду, и то је изазивало рат. Догађало се да у дан учињеног примјрја, нађу узрок рату. Козаци нимало нијесу цијенили мир, јер рат им је давао све; осим тога, ратом су се богатали и прослављали по туђим земљама. Чести ратови и немирни живот били су у Козака одважност. Јунака никад није фалило на Дону. А кад су желели да се мало провеселе, Козак је излазио изван, бацао је капу у вис и викао: „Атамани, соколсви, чујте ме! ко је момак хајдемо на Црно Море или на Кубан у пљачку; који пут је био поклич: „На матушку Волгу“ — рибе да ловимо!“ — једном ријечју куда је ко хтио.

Добровољца је вагда било; у знак пристанка, они су тако исто бацали капе у вис, а послје овог ишли би у крчму да пију ракије и изаберу четног атанана. Ове чете узнемиравале су сусједе, отимале ергеле стада, људе, жене дјецу, покућанство — све што би им шака дошло. Неки су добровољци прославили тако своје име да

се о њима причало по цијелом Дону. Такав је био, на пр., Красношчеков. Причају да је једном срио у кубанским шумама познатог јунака, по имену Овчара, који је такође пошао у пљачку. Јунаци су се познавали по чувењу и тражили су случај да се гдје год сретну и срели су се. Красношчеков је издалека познао супарника и закуне се, да неће из рука пуштити сивог сокола. Горштак је издалека опазио звијера; лежао је над урвином ријеке наслоњен на лакте и гледао је на пламен ватре. Изгледао је, да не опажа да лије киша, да бјесни олуја, да је близу његов непријатељ; само је гледао испод очију да на вријеме шчепа пушку. Красношчеков брзо се досјети да не може подићи на пушкомет хода са својом кратком пушком. На једанпут га нестане. Тихо и ничке допузи Козак, колико је било потребно и тек је метнуо своју капу-туркменку на страну у исти трен му је тачно врло погоди. Онда се он диже, приђе к Овчару, принесе му пушку к прсима и убије га на мјесто. Брзи коњ, богата пушка, допану сретноме ловцу; имао се он тада чиме похвалити! На Дону, као и свуда, јунаци су се вољели хвалисати.

Лов на звијерад био је особито убијачан на Дону. Сасвијем су вољели тако звани велики лов у коме је учествовала, готово сва војска. Хиљаде коњаника и пјешака ишли су за атаманом на хумове, који су се налазили близу Черкаска. Атаман опкољен најбољим стријелцима стојао је на хуму, а Козаци окружавали су забран. Три метка из топа објављивали су почетак лова. У исти мах ланац је почињао хајку, која је изгонила звијерад. Тамо из пштина дизао би се вепар, сијекући писте третице својим страшним зубима, излазио је у поље, гдје су га одмах кољавале најбоље бињације. Рајарени звијер, јурио је из стране у страну, док га неко не свали копљем. А на другом мјесту лети гадна хијена, незвани гост из кубанских шума: звијер љута, која цабе кожу не уступа, и Козаци то знају, пазе за њом. Ено, онамо на крају дуга, трчи Козак подигнувши тешку топузину, сигурно тјера степног лупежа, старог вука. Накостријешио се вук, осврће се, клоца зубима, али неће добро проћи — козачки коњ све се приближује... Замахне бињација и разирска грабљивцу главу. Али ништа не може бити љепше од брвоноге срне, која, као стријела, лети по забрану. Не жали јахач свога коња, сам се сагнуо, канџија звиједи, али како

ће је стићи! Видећи ово, као вјетар полетио је на сусрет војнички есаул и чим је махнуо десном руком вадрхтала је лепотица, осјећивши судбоносну петљу. Послије, ето и самог атамана, држећи пушку спремно, пажљиво гледа у даљину, осјећа, да су његови соколови истјерали из пећине силног пантера. Гомиле плашљивих зечева, сћуливши уши, јуре по забрану, падајући под копитама или у замке, или гину од козачких бичева. — Лов је свршен. Атаман сасвијем задовољан, зове на пир. И дуго шетају Козаци док не посјете све сретно т. ј. оне који су се вратили с ловом.

С руског Дан.

(Наставиће се)

— ** —

Биљешка из 1848/49 године

У историји српског народа врло угледно мјесто заузима историја јуначке борбе Срба против Маџара за вријеме њихове револуције 1848/49. године. Многи историци ову српску борбу упоређују са највећим јунаштвима у свјетској историји. Славу јунаштва српског народа у овој борби уздиже то, што се тако мали број Срба онако дуго, са ријетким прегнућем и истрајношћу одупирао и јуначки борио са страховитом силом непријатељском. С овога су Срби доцније и добили — већ данас на жалост постоји — Војводину.

А што у овом случају, као ни уопште српска храброст и јуначко борбе нијесу награђене достојном наградом — цјелокупном народном слободом и самосталношћу, једини је томе узрок свјетска политичка себичност, јер силе не бирају средства у интересу своје величине и личних користи. Тако, дакле, та њихова несрећна политичка себичност гуши, гњави и потамњује многу историјску величину и сјај, као што је угушила и српску Војводину, за коју се потоцима крв лила.

Али, и ако је уништена српска Војводина, потомство српско са поносом може погледати на прошлост, на јуначко родољубље својих предака, чијим ће дјелима као златом и бисером закипити своју историју. Многи су Срби похитали, да приберу, и среди ова бисерна историјска зрна, док су још у живој успомени народног сјећања. Но, како су својој браћи у Војводини ле-

тјели у помоћ добровољци из свију земаља раскомаданог Српства: из Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе и др., прибравше тих китица јуначког родољубља није лак посао, тешко и споро иде, још непотпуно стоји; још многи јунаци*) у забраву стоје, а многим се само име зна, и то је све. Овако се што не смије допустити, јер је дужност потомству, да пази и од заборава спасава своје заслужне претке, јер они су тек у стању, да потомство упуте к срећи, бољем животу и сигурнијој будућности; њих треба пажљиво проучавати, па ћемо видјети, да нам они јасно и очигледно говоре к чему треба тежити, а ода шта се клонити.

Потреба ова и пријатна успомена на заслуге наших јуначких предака побудила је многе наше писце, те су купили биљешке, сређивали грађу, писали многе лијепе чланке о поменутом српском ратовању. Као што рекох, много се написало и пише се; многи су указали довољно пажње, уложили доста труда у корист ове ствари, али, како су у томе рату, уза Србе из Аустро Угарске, и српски добровољци из разних крајева показали чуда јунаштва, цјелину је тешко, скоро немогуће, постићи. Друго би било, кад би то била редовна војска, гдје се свему заслужнијем извори могу наћи у званичној преписци, — ту се лако да прибрати. Историј ту, мал да не, за готову трпезу сјида.

Видећи ову правнину, а осјећајући са каквим се тешкоћама могу прибрати у једну цјелину све бисерне китице херојства српског из 1848/49. године, још је 1898. год. у 11. бр. „Бранкова Кола“ М—6 Л—ћ позвао прекрасним разлагањима, родољубивим објашњењима, све људе од пера, да приону и спасавају „не само од заборава, него, лако је могуће, и од коначне пропасти успомене из тих дана,“ јер „Не само осуда, него и срам би, управо, пао на наша савремена покољења, ако не би овјековјечили догађаје народне мученичке борбе.“ Даље, износећи упутство, како, којим је редом и начином најзгодније прибрати и износити биљешке из овог догађаја, вели: „Да би се овако значајан посао могао завршити као што треба, није доста, да га се лате само њих двоје троје, него ко год зна шта из тога доба, било о појединим догађајима, било о личностима, нека изнесе то на јавност. Само тако ће се моћи смо-

*) А у неким српским крајевима, на жалост, и читави догађаји.

гућити потоњем историчару, да опише ово доба као што треба.“

Да би поштовани писац олакшао прибирање ових биљежака и удвостручио пажњу, изнио је неколико питања, којим је и мене омогућио, те сам у стању, на основу још свјежих народних успомена одговорити на прво питање, у чланку изнесено, којим пита: „Ко зна да каже коју више о *Црногорцу Вулу*, који је „са неколицином друга својих стао на капију Карловачку“) и *једном* својом пушком испречио се на пут хиљадама наоружаних непријатеља и њих од вароши одбијао?“ (Свет. Патриј. срп. Јосифу, стр. 38.)

Колико су пријатне и поносне за потомство овакве заслуге наших предака; увијек ће их се сјећати и помињати са особитим пијететом. Колико се, пак, ми Срби, Црногорци, можемо поносити тим, што су наши предци тако драговољно хитали у помоћ нашој удаљеној браћи Србима, те се с њима раме уз раме на живот и смрт борили за слободу драгу; а тим са више права, што се зна и доказано је, да је у оно вријеме Црна Гора била, као поносни хајдук међи непријатељским логорима, опасана сјалом турском царвином, која је са особитом опрезношћу пазила и очекивала згодан час, да прогута ову искру српске слободе. И поред све несигурности на дому ондашњег Црногорца воде га племенита братска осјећања у помоћ брату свом. Колико има дражи и милине у том!... Та може ли што драже и љепше на свијету бити од међусобне братске слоге и узајамне љубави?... Није јунак прости убица и разбојник, него родољуб и патриота, који се бори и крв лије за напредак и слободу браће своје, дома свог, као што се и Вуле Црногорац борио са толиким бројем Црногораца против Мадара са истим жаром родољубља, као и у одбрану Црне Горе.

Напријед рекох, да сам у стању одговорити на питање поштованог писца о Црногорцу Вулу, а тај одговор сво:

Вуле је рођен у селу Пирцима у Пиперима од оца Васа и матере Маке. Вуле је био дијете, кад му је отац погинуо, те, као што обично овамо у таквој прилици прозову сирочад, прозову и њега по матери Вуле Макин. Он је био потомак кнеза Вујадина и Гаша Вујадинова о којима постоји дивна народна пјесма: „Удар на овце кнеза

Вујадина око 1754. год.“ (Огл. Српско, др. издање, страна 101.). Ондашњи Господар Црне Горе Петар II прими Вула као дијете и сирака у службу код себе, гдје је и остао до 1848. год, а тада с његовим допуштењем оле у Србију, одакле је пријешао у Мадарску и ступио у добровољце. Послије рата Вуле се поврати у Србију. Прича се, да је таква чуда јунаштва показао, да је послје умира Кошут зажелио видјети Вула Црногорца, и да је замолио књаза Александра Карађорђевића, да му га пошље. Књаз му је допустио, и он пође са једним србијанским капетаном код Кошута, који при растанку даде Вулу знатну суму новца. Кад су се повратили у Србију, онај капетан затражи Вулу дио од новца, због чега се Вуле наљутио, изгрдио га и отјерао од себе. Да би се овај капетан осветио Вулу, протури глас, да је Кошут Вула поткупио, да учини неко издајство, због чега се уговори неколико чиновника, да Вула убију. Уговор Вулових противника је био, да га убију при бријању. Вуле је, вели се, за вријеме бријања вадио иза паса оружје и на страну остављао, те завјереници улуче прилику, кад га је бривач већ био засапунио, напану га и избију, да је теке у духу остао.

Кад је за овај грозни напад дознао Петар II, пошље Вулу, те дође на Цетиње, гдје је послје кратког времена, како се мисли, од поменутог убоја умро.

Данас породица, од које је био Вуле, назива се Ћетковићи. Је ли ово њихово породично име из старијег доба, или су га прихватили у доцније вријеме, непознато ми је.

Осим Вула било је још много Црногораца, који су се одликовали у оно вријеме, а неким је по срећи и име остало прибиљежено. Тако у „Успомене + попа Јована (Јоце) Ковачевића“) стоји, да је 20. јула 1848. год. у крвавом боју у пољу сентомашком названом Шовроњ погинуо „велики јунак Марко *Пиперић*, родом из Црне Горе.“ А на другом мјесту у истим Успоменама стоји, да је 12. октобра исте год. у боју на сиришкој пустари било и неколико *Црногораца*, гдје се „одликовао нарочито Спасоје *Петровић*, из Црне Горе.“

До данас опширније о Пиперићу и Петровићу није ништа познато, а оволико о овако заслужним борцима врло је мало и непотпуно. Наша је дужност, да се постарамо, и у народном предању нађемо

*) 31. маја 1848. год.

каког трага о овим заслужним особама. За купљење оваквих биљезака најподеснији су наши учитељи и свештеници, који су на извору народног блага. Тим боље и прије могу до тсга доћи, што се у нашем народу најрадије говоре и најдуже памте предања о старијим јунацима, те и о поменутом Пиперићу и Петровићу, по прилици, постојаће какво год предање. **)

Цешине

Митар С. Вукчевић

*) Љетопис Матице Српске св. 1 год. 1901.

**) У опште је за препоруку предање о јунацима и догађајима износити на јавност, а „Књижевни Лист“ ће према свом програму доносити овакве биљешке, те се тијем отвара благодарно поље онијема, који се за овакве ствари интересују.

—**—

Наши покојници

Јован Илић

1823--1901

Сиједи старина, pjesник Јован Илић, отац три pjesника: Милутина, Драгутина и Војислава преминуо је 12. марта у Биограду.

Пуних је педесет година пјевао; по вијека и доживјети, а камо ли пјевати у овако непојетичном свијету није лако.

Пјесме Илићеве носе обиљежје чисто народне поезије — и у томе националном карактеру његове појезије, која је обухватила све дјелове нашега племена још неуједињеног лежи снага и слава његова — вели ва њ д-р Љубомир Недић.

Свако доба има своје обиљежје, нешто што га од другог одваја — свој тип, па тако и друга четврт деветнајестог столећа, особито године четрдесете одликује се нечим што је поред осталог карактеристично том времену. То је доба пјевања у нас; и у то доба падају први pjesнички радови Јована Илића. Прва pjesма која је објавила новог pjesника штампала се године 1843. Од тада pjesме Илићеве излазиле су по савременим часописима, по алманасима, новинама, па је њиховим нестанком и приличан број pjesама pjesникових угинуо. Но pjesме његове јављале су се и у засебним издањима. Прва збирка појавила се 1854. г. у Биограду, и она обухвата 38 до тада испјеваних pjesама. Године 1858. изашла је друга збирка pjesама у Новом Саду са 35 повијех pjesама. Након три читава деценија јавља се трећа збирка pjesама под пменом *Дажире*,

штампана у Биограду 1891. год. Ова збирка pjesама Илићевих не обухвата све испјеване pjesме у овом дугом размаку, тек један малени број pjesама унијет је, а двије трећине испјеване су прије године 1858. Четвртом књигом, могло би се сматрати *Пастире* штампана 1868. опет у Биограду.

Многа од pjesама Илићевих извјесно је изгубљене самим тијем, што је лист који је објавио брзо угинуо, а с колико се муке долази до листова и листића и колико се пажње поклања у нас да се очувају познато нам је. То је и учинило те Јован Илић није толико био познат млађијем нараштајима, онолико колико би требало поред свега тога да су четири штампане збирке pjesама његових издате у доста великом размаку.

Српска Књижевна Задруга поред других задатака ставила је себи и тај да изда све наше класике у својим издањима, да би допрли у све српске крајеве — у масу читалачког свијета. Да би видљивим знаком обиљежили педесетогодишњи рад pjesника Јована Илића ријешила је, да се покупе и ако не све, а оно већи дио pjesама његових, да га представи ако неиспрпно, а оно свестрано и да с тијем колико толико покаже његов pjesнички таленат онијема, који га нијесу познавали. У издањима Српске Књижевне Задруге за годину 1894. издате су *Пjesме* Јована Илића — III коло — књига 17. Та су pjesме распоређене у пет дијелова. I дио обухвата 20 pjesама; II дио 12; трећи и четврти по 11; а пети 10 pjesама.

Старина покојнога Илића по мајци води своје поријекло из наше Зете из Подгорице, од племена оних Алексића који су се у првој половини XVIII вијека одселили у Србију. Оцу му је било име Никола, а мајци Стане. Основне школе свршио је у Биограду, а гимназијске науке у Крагујевцу и то као питомац. По довршенима гимназиским наукама оде у Биоград гдје је свршио двије године философског факултета. Као слушаца философије у једној ђачкој побуни, имао је великог учешћа, те с тога изгуби државну стипендију, но у брзо за овим иста му је повраћена и послат је у Беч, да настави своје студије.

Године 1848. и Илић је као младих и одушевљени патриота био међу оним Шумадинцима који појаше, у помоћ преко-савској браћи против Мађара. Тијем су прекинуте његове студије. Вративши се у отаџбину добије мјесто практикантско у Државном Савјету, за овим био је корек-

тор „Ср. Новина“; а доцније је постављен за професора неготинске гимназије, за тим шабачке, па је послѣје као професор премјештен у Биоград прије год. 1858. Због услуга учињених Отаџбини у том бурном времену дошао је Илић до највећих звања у земљи. Године 1869. био је наименован за министра правде, на ком је положају остао свега двије године. 1879. постављен је за државног савјетника, па 1882 године затражи пензију, и као државни савјетник у пензији умро је.*)

Не упуштајући се у оцјену његовог политичког рада, који ће бити оцијењен по заслуги од познатих, грехота би било не рећи да је Илић био као човјек племенит, добар и поштена срца симпатичан и оригиналан за свакога**); његов је дом био као зборница српских pjesника и књижевника. Његова ведрa и весела појсвија није попустила чак ни у последњим годинама. Доцније pjesме његове не уступају ни по углађености стиха, ни по pjesничком заносу pjesмама, које су за пола столећа раније испјеване.

Вјечан му помен и слава.

Цетиње.

Мир. М.—Л.

Авдо Карабеговић-Хасанбегов

1878 — 1901

Млади наш pjesник Авдо Карабеговић-Хасанбегов преминуо је 20. јануара ов. г. у свом родном мјесту Модричу у Босни, а у цвијету своје младости, у 23. години живота.

Покојни је Авдо још иза рана походио мухамеданску (својну школу, а за тим и богословију (медресу), па је тек послѣје тога свршио српску основну школу. Срце га је вукло даљем школовању, а к томе га је пострекаовао и његов особити дар, али

*) Податке о животу узели смо по „Београд. Новинама.“

**) Колико је скроман па и оригиналан, види се по једном биоградском листу, који доноси pjesничку предсмртну жељу, односно наредбу његовој породици о погребу:

„Узећете једне таљеге, у њих метнути сламе и један јастук, па за тим спустити моје мртво тијело, које ћете у таљигама вастрти једним ћиламом. Немојте ме износити кроз малу капију на улицу, него ућерајте кола у авлију, па онда отворите велику капију и, преко ливада куда сам се шетао, однесите ме на ново гробље. Никакве параде немојте правити: нека ми се не држе никакве говори, нека не буде вијенаца, нека ни једно друштво не пјева на моме погребу. Нека ме опоју само један свештеник и ђакон. Немојте штампати ни објаве о мојој смрти; него кад све свршите, а ви пуштите једну биљешку у новине: Јова Илић био болестан и умро је. Ако би случајно држава понудила какву помоћ, немојте је примати.“

није у томе успио, јер отац му је умро кад је Авду било десет година, а мајка кад му се навршила седамнаеста и сада је покојник постао домаћин куће и једини старалац свог млађег брата и сестара. Но и ако Карабеговић није систематски наставио своје образовање — у школи, он се ипак усавршио као аутодидакта: много је прочитао и постао у истини образован човјек, па још и са pjesничким укусом. Покојни је Авдо са успјехом пјевао, а и преводио pjesме са словеначког. Први се пут јавио у „Bršljanu“ са једном народном причом и то још као ђак основне школе, а прву је своју оригиналну пресму штампао у „Бранкову Колу.“ Послѣје се јављао са pjesмама често у свима нашим виђенијим часописима. Како, дознајемо остали су му послѣје смрти многи нештампани радови.

У Босни и Херцеговини се јавља једно коло младих Срба исламске вјере, који попосно пером испољавају своја народна чувства, не обзирајући се на ону мисију, која систематски ради, да та чувства код наше браће у оним крајевима угаси. Том је колу припадао и покојни Карабеговић и појмљиво је, како је тешко пала његова смрт том колу омладинаца, па и свој нашој браћи у Босни и Херцеговини, а да и не помињем како је јадни Авдо оставио своју кућу, своју сирочад: брата и сестрице. Авдова је смрт јако потресла и нас овамо, јер је његов живот и рад нас интересовао и сам по себи и у вези са радом оног младог кола Срба, којему је Авдо припадао, а које коло може поуздано рачунати на наше симпатије.

Бог да прости и помилује дичног Србина pjesника Авда Карабеговића-Хасанбегова!!

Цетиње.

С. П. Вул.

С т а р и н е

Два писма

Путујући љетос по сјевероисточним крајевима наше Отаџбине са једним својим другом, свратимо се у село Бован (Никшићска Нахија). Ту ми рекоше да се од села на 4—5 километара находи стари манастир Свете Госпође под Малинско те се опреми да видим ту знаменитост.

Разгледајући старине и знаменитости манастирске, дође ми до руке једно старо, рукописно четворојеванђелије, писано је у почетку друге половине XVI вијека. На истоме јеванђелију нађем два записа, од којих је један стари писан кад је и еванђелије довршено; други пак млађи за неколико десетина година а из кога се види да је помонито јеванђеље било прије у манастиру „Добриловици.“ И ако записе не одваја велики размак у времену, опажа се разлика и по љепоти и по савршенству како у језику, тако и у правопису. Не упуштајући се у филолошку анализу ова два записа, сматрам за потребно донијети их и саопштити увјерен да ће послужити бар као прилошци к изучавању споменика старог српског језика. Још нешто, године које су у запису нијесу забиљежене у љетописима, које сам, бар ја имао при руци, но баш те не достају (у „Српским Љетописима“ — уредио Љ. Стојановић). У другом се овом запису говори: да погибе Хасан-паша на босанској крајини. А у Љетописима Љ Стојановића Гласник Срп. Ученог Друштва, књига 53 помиње се да: вѣ лѣто 7102 погыбе Хасанъ Клобучариѣ на Тоуровоу, — годину дакле касније. Да ли ће то бити иста личност не могу тврдити; али и ако је, љетопис се и овај запис у години размимоилазе.

Ево тих записа:

I.

Съврѣшише се сѣе вѣжствє
нїе книгы ѿ вѣтїа вѣ лѣтѣ
(7066) .ѡѡѡ. мїа августѣ днѣ .ї.
(8) Кѣ тѣ вѣрѣме шѣласть дрѣ
жацоу великомоу сѣлтанѣ соу
лиmanoу. роукою много грѣш
наго и недѣтoннаго рѣа вѣїа

Дїмитра Бего ради мїювнсе
азъ грѣшны имѣнши вѣ члѣтѣхъ
димитрь. аце — что боудеть
погрѣшено. азъ съгрѣшихъ тако
члѣкъ скѣдоузмѣнь. вѣ же испра
вланте ѡма съврѣшени и насѣ
оусрѣдно влѣвите троудѣшихъ
ѡ сѣмѣ помнете ѡноїе вала
моко иже кѣ їсаю влѣвите влѣве
ни. кѣлноушенте проклети. пом
нете такѣе рѣе Хрѣтос прїндете
влѣвени ѡца моїего наслѣди
те оуготованоїе вѣмѣ црѣствїе
Бжїе. и апѣль рѣе горѣ тогда
неимоуцимѣдѣла влѣгаа ѡныхъ
же прѣви їесмѣ азъ оуѣкѣ вѣу
же нашоу слава ѡ всѣмѣ . . . ,

II.

И да се зна каде ви про
свещенне ва Добриловинахъ ва
тешко време нѣсилано . ѡ време
хасанѣ паше . каде погыбе на
босанско краини ѣлзе нѣгмѣнь
танитѣне и дѣхвникѣ зариа. ва
лѣто. з. тишно ра (7101).

У првоме запису како је сло
жено има некојих одступања од ру
кописа пошто штампарија нема сви
јех знакова за скраћивање а колико
се одступило навешћемо:

У 12-ом реду озго ријеч је оп
тампана насѣ, а у рукопису више
н и а написано је с мање по ова два,
а поврх њега је потез (титла) кој
обухвата оба слова н и а У реду
испод њега оптампано је влѣвите, у
рукопису стоји више л и в опет с
мање са титлом преко вѣв. Тај је
исти случај са том ријечи колико

год се пута јавља. Таквих је примјера више негдје с, негдје в, негдје д и други сугласници пишу се из више других гласова са титлом изнад оних гдје је понеки самогласник изостављен. Слова и-е није било од истих слова, те се сложило је. Године, арапски штампане, нијесу у рукопису, ми смо их ставили.

Први се запис налази скоро при самом крају јеванђелија а други је за девет листи пред њим.

Цетиње

Приопћио Мир. Мијушковић

—**—

К њ и ж е в н о с т

„Балканска Царица“ прерађена за њемачку позорницу. Г. Ђорђе Миловановић, ђак у Берлину, у мостарској „Зори“ пише о берлинским позориштима, па наставља:

„Ово мало ријечи о позориштима ове велике, свјетске вароши, средишта свега културнога живота њемачког народа, рекох једино с тога, што ћемо ево кроз кратко вријеме гледати у једноме од њих чувену драму великога нашега пјесника, Књаза Николе: Балканску Царицу. Али не у руху њемачког језика из уста Њемаца у оној форми, у којој нам је она у српскоме језику. Сасвим слободно прерађена, много скраћена, потпуно препјевана и готово као новина, која само језгром мисли подсећа на српску Балканску Царицу, јавиће се она нама на њемачкој позорници.

„Дјело је обрадио и препјевао један млађи њемачки позоришни писац, д-р Хуго Маркузе, овд. адвокат. Ја сам му дјело тачно по оригиналу превео, објаснио и у неколико му помагао савјетима при обради. Не могу да пропустим, а да не напоменем да се млади њемачки књижевник одиста дивно пјесничком полету, љепоти и дубини мисли Књаза пјесника. Особито први чин, која и бујном маштом и љепотом језика до заноса води, на њ је много утицао, те је прерада, обрада, у бирању лијепих ријечи њемачког језика и у живости излагања Књижевних мисли, извршена Станков разговор с Ибрахим-агом преводилац је изврсно обра-

дио, а исказ љубави Даници нимало не уступа у њежности ономе на српском језику, и ако је вера много скраћен.

„Коло у првome чину преводилац је сасвим изоставио из разлога, да та сцена, нарочито пјевање, неће ни у колико занимати њемачку публику и да се ова не би умјела да нађе у приказу његову. Разлог је одиста оправдан у колико се тиче тачног пријевода оригинала; али, кад се већ узела велика слобода у пријеву, онда се могао и овај лијеп српски обичај унијети zgodном прерадом.

„Поред још многих ствари, које су било претрпјеле знатно скраћивање, било које су сасвим изостављене, заслужује да се помене за сада и она лијепа дирљива сцена из другог чина, кад гуслар пјењом потреса издајицу. Та је сцена сасвим изостављена, и само неколико ријечи Станкових помињу гуслара и његову пјесму.

„У осталом, задржавам право да проговорим опширно не само о пријеву, него и о игри глумаца, онда кад томе буде вријеме; а оно, држим, неће бити далеко.“

„Глас Црногорца“ о тој њемачкој преради „Балканске Царице“ вели: „Прочитао смо је, и одма кажемо, да нам се чинило као да оригинал читамо: тако су тачно схваћени и протумачени на њемачком језику типични карактери „Балканске Царице“, као што су особито: Станко, Даница, Деан, Ибраим ага. Нама се чини, да исти дух дише из овог њемачког превода као из српског оригинала; слушате ли како Иван савјетује Станка, справљајући га у помоћ Скендер-бегу, или разговор Угљешин са Ивом, ви ћете наћи исте главне мисли као у српском оригиналу, ма да је драма слободно препјевана и доста скраћена.“ „Гл. Црногорца“ надоставља, да г. Маркузу и није била намјера, да „Балканску Царицу“ пружи у цјелини њемачкој публици на читање, него да је *удеси за њемачку позорницу*, само опажљ, да је то требало и у наслову књиге нагласити.

Српска Књижевна Задруга

Једна од наших врло важних културних установа нема сумње да је Српска Књижевна Задруга. Ту се најочигледније показало, шта се може учинити кад се хоће, докле се може дотјерати и на просвјетном пољу коракнути, кад се увиди да је потреба интелигентнијих прешла у потребу народну, у потребу времена; кад су путови изабрати повели ка циљу, а не на

странпутицу; ту се јасно показало шта значи заједница, шта значи сложни рад колика је корист од прикупљених уједињених сила које су биле разбацане, и као такове имале раније само локални значај.

Да се до овога дође, на сваки начин није био лак посао, требало је прегнућа, самопожртвовања, воље, снаге, а највише умјешности; и поред свијех препрека, којих није мало било, благодарјећи искусним, паметним и родољубивим радницима, Српска Књижевна Задруга стоји данас на чврстим ногама, врши своју узвишену мисао онако, како се пожељети може. Задруга нам данас представља, и ако не потпуно а оно у великом дијелу, књижевно просвјетно јединство. Рекосмо не потпуно што још има један, не мали, дио нашега народа коме из извјесних разлога није могуће користити се Српском Књижевном Задругом зато, што се издања задругина не штампају и латиницом, ма да се нешто и покушавало, да се томе доскочи; али се послје опет због извјесних разлога одустило.

Као што мало час прије рекосмо, да је заиста оваква установа потреба времена, потреба друштвена — чисто народна потреба, види се по доста обилатом одзиву, по броју, њених претплатника — чланова, који сваке године расте. Оснивачи њени види се јасно да су схватили ту потребу, разумјели је, умјели је популарисати — образложити, што нам очито показује њихов први позив упућен народу српском. Ти разлози оснивача и ако су познати од раније нашој интелигенцији у овим крајевима, сматрамо за потребу изнијети их, да би читаоци нашега листа, којима још то није дошло до знања и потпунице схватили значај овог просвјетног предузећа разумјели, те се њиме користили с мало материјалних жртава.

Књижевни радови наших старих књижевника, нијесу доступни данашњим читаоцима, услед тога не може бити њихова утицаја, њима се не може данашњи читалац користити, онолико колико би требало; те тако не може бити ни културне ни књижевне непрекидности у нашем народу, која је неопходно потребна.

Радови савремених књижевника не допиру у широки круг читалачког свијета, услед тога што нијесу издати онако како би се лако до њих могло доћи; но често пута остану разбацани по разним публика-

цијама ондје, гдје су издати први пут на свијет.

Још није остварено потпуно књижевно јединство између свијех српских области, што треба да претходи политичном јединству.

Наши књижевници због негоднијех материјалних прилика тешко могу издати своје радове без туђе помоћи. Рђави списи преводи — проблематичне вриједности данас су поплавили нашу књижевност.

Науке, а нарочито оне које се баве о нашем народу било у прошлости или садашњости, оземљи и нашим сусједима, нијесу довољно популарисане те су услед тога од слабог утицаја на широку читалачку публику; и посљедни разлог:

Оно и што се радило није имало добро смишљена правца и система.

Да би се ова уочена празнина попунила, Задруга је приступила послу и као што нам правила њена казују, она се одлучила издавати својим читаоцима дјела од пет врста.

Прва је, што је предузела да издаје списе старијих писаца, те се на тај начин користујемо умнијем богатством онога, што се од наших старих наслиједило, а које би иначе, да Задруга није томе приступила остало за нас закопано благо, бар за врло велики дио — то су наша стара, призната класична дјела. А Задруга је до сада при избору њихову показала доста умјешности, кад се узме у обзир разнолика литерарна спрема њених чланова — задругара. Ма да од тих дјела има и таквијех која би иначе да их Задруга није издала на свој начин тешко била схватљива широком кругу читалаца; она се ипак потрудила те је уклонила све сметње, тијем што је језик и стил тако поправила а правопис тако уредила да је приступачно сваком писмом Србину. Још једну је важну ствар учинила, што је сваком старом писцу придан предговор и објашњење текста у коме су објашњене мисли и излагање пишчево. Овим радом задругиним допринијета је још једна корист да се успјело доћи до појединих одјељака који дотле нијесу никако објављивани, а да Задруга то није учинила, може бити да би били предани вјечном забору или би били приступни само малом броју, којима је књига ванат.

Издавањем данашњих писаца, чија дјела и ако су штампана ипак су неприступачна великом дијелу читалаца, Задруга је постигла, да та дјела рашири по свима

крајевима, да учине свуда оно што би иначе učinila само у једном крају. Овим се успјело да не буде, као што је прије било да по гдјекоји писац из српског приморја или из другог краја за то што није могао скупити све своје радове или већи дио и штампати их, био је непознат, у оне крајеве камо нијесу допирали часописи или новине гдје је објављивао своје радове, или ако их је и штампало та књига није могла свуда продријети те се о њему не би знало да није задругина подузећа; и обрнуто. Задруга је и овим успјела, као и првим радом, да објављује међе покрајинске подцијепаности.

Трећа врста издања задругиних обухватила је издавање списа оних писаца, чији радови нијесу раније штампани. Задруга је овим јако потпомогла савремени књижевни нараштај да може своја дјела издати, а у исто вријеме сузбила слабе радове и онемогућила им распродавање. Тако се дала прилика сваком талентираном књижевнику, да се прикаже а да не остане познат само у своме крају; као што је до сад врло често бивало. Задруга је у избору оваквих радова била у опште добре среће, кад се узме на ум да је мали врло мали број књижевника дјела, и у другом свијету, а кало ли у нас, која су без икаква пријекора. Ограничити се само на такве књижевне радове био би тежак посао, а можда би се чекало дуго и дуго да се једно таково дјело изда. Тијем би се Задруга сгријешила о млађе још неусавршене а при том иначе даровите књижевнике којима је потребно храбрње да истрају и да се усавршавају, те да их одбије било би им убијено самопоуздање. Ма да нијесмо присталице кађења, без разлјног и узајамном хвалисања, али се ипак не може једнијем мјерилом мјерити рад наших књижевника као радови књижевни у срећнијих и просвећенијих народа, којима је на расположењу стотинама представа више по нашим.

Задруга је успјела да изда оно књижевне радове с малим изузетком који могу просјечно задовољити наше књижевне прилике; она нам не може више пружити но што се њој даје и но што се од ње тражити може.

Преводима из стране књижевности Задруга је намјерна да попуњава оне празнине које се осјећају у нашој књижевности, бирајући при томе оно што је најбоље и најодабраније. Да би васпитала укус читалаца, да би дала савршене образце напијем

писцима Задруга је овоме морала пријећи ма да и код нас има таквих писаца и ако не много има их, но њих, као што вели уважени професор г. Богдан Поповић — нема довољно. Осим тога опсег њихове инспирације такође је малеп, и пред тога они се баш и у свом опсегу ријетко могу равнати, са највећима њихова рода, у страним књижевностима. — Разумије се из тих страних књижевности ваља пренести оно што ми немамо, и што нам је потребно. Задруга је на ова издања обратила доста пажње, тим боље што јој је овдје избор био слободан, те је могла узимати оно што је нама најпотребније и од највеће користи. У нас се није прије толико пажње обраћало на ову врсту радова, преводило се оно што је чинило сензације, оно што је дражало укус публике, без циља, без плана, те смо били поплавлени грошићарским свештицама романа без икакве литерарне вриједности; користили су се само преводиоци и издавачи, а читаоци навикнути на овакво ствари, незадовољни су последице њих и најбољим класичним дјелима; па као год оно дијете које је научено да у свој стомак трпа слаткише, који су у већини случајева и убитачни, не радо узима здраву и хранљиву храну.

Рад на овоме издавању Задруга је проширила ево већ пуне три године, поред тога што у сваком колу да по које дјело из стране књижевности, и тијем што сад издаје Забавник у коме су искључиво преводи. До сад нам је пружио роман чувеног руског писца Говчарева „Обломов“; за тим „Богородичину пркву“ од Виктора Иго; читав низ приповиједака из разних књижевности и од равних али бираних писаца; „Давид Куперфилд“ роман енглеског писца Чарла Дикенса; „Рат и мир“ роман Л. Н. Толстоја Овијем је задруга остварила своју првашњу жељу о издањима преводне књижевности, да роман и приповијетке уђу у засебна издања, као што је Забавник, а да у се кола задругина могу примити други списи и други књижевни облици из туђе књижевности.

Издавањем поучних списа Задруга је хтјела да у широк читалачких кругова продужи и, како веле, да освежи оно знање, што је раније стечено у школи а које је услед дугог прекида изблијеђено. Да би се то успјело, узело се као правило да такви списи буду написани просто, примамљиво да су популарни, те да се тако учипе приступачни и пријатни овијема који су се од таквих списа одвијали, зато

што су били упућени на свакидневне једностране листове, са доста слабим и дјелимичном поуком. И да се задругарима пружи подесне књиге из области оних наука које се у нас нијесу или ако су, то је у врло мало случајева, и то недовољно, популарно писале.

Ако се пође с гледишта, да Задруга има подмиривати потребе оних људи, који имају бар средњешколску спрему, ова би се посљедња тачка могла одобрити; али кад се зна да је један број задругара са мањом спремом, а о коме ваља водити рачуна, онда се у овоме није било срећне руке. Надати се да ће се и ова тачка програма задругина поправити на боље; пошто се мора водити рачуна о маси народној, којој је на корист оваква установа у велико намијењена.

Задруга је, можемо рећи, кад се уоче околности под којима се развијала, кад се узме у обзир наша политичка поцијепаност и још многе невоље које коче њен развитак и њено дјеловање, до сад вршила своју узвишену задаћу часно и савјесно. Буде ли још више проширила круг свога дјеловања, буде ли се одазвала примједбама које јој се чине: да је мало учинила за онај пространи дио нашега простора народа са најскромнијим школским — литерарним образовањем; буде ли се постарала да потпомогне подмирење народног књижевних потреба — онда би се, без икаквог устезања, могло рећи да је Задруга постала најважнија, најмоћнија просветна чинионица у српскоме народу, њен благотворни утицај постао би дубљи и пространији — свестрано значајан.

Не мало нас је обрадовала вијест да ће се продужити са издањем већ давно започете Историје Српскога Народа, — и нема сумње погрешка је што то до сад није учињено пошто би већ имали готову историју, бар до новијег времена, каква нам је одавна потребна; жеља је свијех чланова — задругара, да се томе раду приступи.

Овогодишње коло обилато је својом грађом, њиме је Задруга пружила задругарима два пута више но што се обећавало, пружала је више но што је учинила и једним колом до сад.

Ово коло обухвата седам књига, (двје су свезке романа Јакова Игњатовића „Милан Неранџић“ изишле и повезане заједно, због тога су морала изостати „Причања

Бука Дојчевића, која ће доћи у идуће ксло).

1.) *Житије Герасима Зелића архимандрита* свеска III са сликом Зелићевом, с картом његова путовања и његова завијаја. Дјело је за штампу приредно и предговор написао Пера П. Ђорђевић. Овим је завршено потпуно житије Герасима Зелића. Карте су израђене у Географском Заводу Велике Школе у Биограду, а под надзором г. д. р. Јована Цвијића професора Велике Школе

2.) *Пјесме Ђуре Јакшића*. У овој су књизи ушле одабране лирске пјесме Јакшићеве. Као основица Задруги је послужило издање: *Дјела Ђуре Јакшића*, књига I — „Пјесме лирске“ — у Биограду 1882; но поред тога доцније се увиђело да ваља употријебити и раније издање — *Пјесме Ђуре Јакшића* — Биоград 1873, па и листове, у којима је већина пјесама Јакшићевих први пут изашла.

У овом су издању учињене неке измјене у тексту од издања предговору, издавачи и уредници поправљајући језик и правопис кварили пјеснику многе сликове, те се је Задруга у овом издању повратила ономе стању, како их је пјесник прије пјевао. Ово се издање анатно разликује од досадашњих, како у обиљежавању књица тако нових алинеја и у интерпункцији. У овој књизи оштампана је и ваљана студија о животу и раду пјесникову од пок. Светислава Вуловића, онако како је изишла у Годишњаци Николе Чупића (књига IV) с неким малим измјенама како је писац мијењао при доцнијем издању дјела Јакшићевих уз VII књигу. Овдје није унесено оно што се говори о пјесниковим приповјеткама и о драматским списима, пошто ће се то донијети кад дођу на ред остале свеске Јакшићевих дјела.

3. *Милан Неранџић*, роман Јакова Игњатовића, књига I и II. За штампу приредно и предговор о животу и раду пишчеву написао Момчило Иванић. Посљеднице бурне 1848, године опазиле су маркантно на животу народном у земљама круне св. Стевана; па у и књижевности природно је да су дале свога израза, што се најасније показало у шесетим годинама. Увиђело се да се није пошло добрим правцем, настало је разувјеравања и измјена политичке дјелатности; посљедица прсмјене јавила се и у српској приповједачкој књижевности у облику хумористичког романа с реалистичким прав-

цем. Отац, како га називљу, савремене друштвене приповијетке с реалистичкијем правцем био је Јаков Игњатовић, неоспорни приповедачки таленат. Српска књижевна Задруга приступила је издавању његових дјела а почела је с овим романом који га је вјнио на глас као приповиједача с реалистичким правцем. Његово име у нашој књижевности заузима видно мјесто као у Руса Тургенев савремени му, и старији нешто Гогољ, а у Мађара Мавро Јокај.

б). *Порушени Идеали*, роман, *Светлика Ранковића*. Овај је роман писан посљедних недјеља пишчева живота у бокељском приморју, гдје је пок. Ранковић био на lijeчењу; а довршен је на неколко дана пред његову смрт. Удовица покојникова подијела је рукопис Српској Краљ. Академији за награду из задужбине Николе Мариновића, и досуђена му је награда. Дјело је откупила Српска Књижевна Задруга и пружа га у овоме своме колу задругарима и осталим читаоцима. Читаоцима је познат Светлик Ранковић који се јављао са својим приповијеткама по многим нашим часописима, а и својим Горским Царем у ранијим колима Српске Књижевне Задруге. Готово у свим његовим дјелима провијава немилостиви и оштри реализам. Личности су опртане онакве какве су, без икакве копрене; на читаоца чини утисак силан и у толико силнији што износи факта сама да говоре; психолошка страна у његовим радовима свуда је јасно опртана. Штета је велика по српску књижевност што тако рано изгубисмо даровитог Ранковића.

б). *Ајванго* роман *Валтера Скота* с инглеског превео и предговор написао Чед Петровић. Чувени инглески писац Валтер Скот, творац је историјског романа. Писао је у везаном и невезаном слогу; књижевничку славу стекао је, а и обогатили су га радови у стиху. Једно од најбољих дјела Валтера Скота јесте *Ајванго*, у њему је изнесена историја Скотске борба њених хајландера, за независност и презвитеријанство. Овијем се дјелом бацио у далеку старину, у оно доба кад је народ скотски постајао од покорених Сакса, и Нормана који су их побиједили. Ово је вријеме треће крсташке војне, крај дванајестог вијека, када су Крсташи под Фридрихом Барбаросом прешли преко српскијех земаља за владе Немањине. Готово истовјетне тадашње прилике од Босфора па до Атланског океана у политичком и економном

склопу друштвеном и та сличност између друштвеног склопа тадашње Србије и Инглеске, били су преводиоцу, како сам вели у предговору од пресудног разлога, те се примио превода овога дјела Валтера Скота, увјерен: „да ће се овом књигом шири круг српских читалаца први пут истински увести у живот од прије толико стотина година.“

Поред других разлога и ово је један од најважнијих што је Задруга пустила ово дјело међу задругаре, и тијем упутила наше писце у ту област на озбиљнију студију, но што је до сада била, а стављајући им Валтера Скота као угледни образац.

7. *Шта прича планина*, написао Е. Рекли превод Ђ. Милијашевића. Елиз Реклије један од најодличнијих француских географа написао је ово дјело; највише се прославио не тијем што је унио у географску науку особите оригиналне погледе, већ што је обилношћу рада, да своје радове популарисхе, постигао да физичку и посебну географију веже у такову цјелину, да су његови списи мили и примамљиви како непосвећенијем, тако и научарима. Овај спис Реклијев написан стилем поетским и с циљем „колико да читаоца поучи у познавању једног великог и важног низа природних појава на планини, толико да и у читалаца створи љубав према природи и одушевљења за посматрање природе“. — Преводилац је умро раније но што је видио свој превод у издањима задругиним. Бригу око издања водио је Г. А. Станојевић, који је унио по неко објашњење о непознатијим и стручним ријечима.

Завршујући овај блиједи приказ о Српској Књижевној Задрузи, не претендујемо, да смо Бог зна што ново изнели, то нам није ни била намјера; мислили смо да ћемо се овим одужити колико толико — упознавши наше читаоце у овим крајевима с овом тако важном установом — српској књизи, на овако скроман начин.

Цетиње

Мир. Милушков

О мару или интересу у васпитању — одломци из Опште педагогике *Д-ра Стев. М. Окановића*. Стр. 62 (на осмини). Биоград, 1901. Штампарија Павловића и Стојановића. Цијена 1 динар. У овој монографији писац научно разлаже о једном тако важном педагошком питању о *мару* или *интересу*, који је управо задатак васпитне наставе, јер само, гдје је мар развијен, може се надати на

васпитни успех, до којег се долази путем настављања. У опште педагошки радови г. др. Окановића су строго научни, па тако и овај при чијој се изради служио најбољим писцима њемачке научне педагошке школе. Ту нема оног лутања на које неке писце педагошких дјела заводи њихово неко искуство, које често ништа друго није, до тумарање у раду, те то искуство и нема опште вриједности. Читајући дјела оваких писаца ми се слабо користимо; док читамо чини нам се, да је све обично, све нам познато, а одвојено ли књигу од очију — као да је нијесмо ни читали. Напротив књижица „О мару или интересу у васпитању“ представља нам дио научне системе, која система оном, који је усвоји отвара очи, улива му самопоуздање, да је заиста заишао у једну науку; да се с њом може користити у свом раду. Његово знање му постаје и као неко мјерило, да може опјењивати и појаве у васпитном раду и појаве у педагошкој књижевности: има дакле код себе неки критеријум за то. Читајући оваква дјела долазимо до увјерења, да је педагогика заиста наука и ко је у ту науку поље посвећен, он ће се просто наслађавати, кад буде читао г. Окановићеву књижицу.

Можда ће скоро угледати свијета и цјелокупна општа педагогика из које су одломци што их приказасмо*), али дотле не би требало да буде ниједан школски радник без књижице „О мару или интересу у васпитању.“

С. П. Вул.

Листови

Српски Књижевни Гласник, књига I. број 4. **) 16. март. 1901. год. Садржај: Гила, приповијетка IV, од Б. Б—вића. Законом, приповијетка IV. Вл. Корољенко. Чезња, pjesma Ј. Дучића. Балзак, есеј Х. Тен. Једно бугарско мишљење о македонском питању, од Св. С. Симића. Бугарске фимансије од Д-ра Мом. А. Нинчића. Чиновник кога мрзи да иде у канцеларију, пртица од Ж. Курталине. Књижевни преглед. Научни Преглед. Позоришни преглед. Умјетнички преглед. Оцјене и прикази. Билешке.

Летопис Матице Српске, књига 206. свеска II, за годину 1901. Уређује по од-

*) За потребу својих слушалаца на препарандији штампао је писац, као рукопис, нешто од својих предавања из опште педагогике, и то свега 12 табак велике осмине, збијеним гармонд слогом. Цијена је тих табакца 3 динара, а може се поруџбина учинети преко писца, који је сада у Биограду. В.

**) 3. број не добисмо!

лукама књ одбора др. Милан Савић, секретар Матице Српске. Садржај: Природа прелаза Срба у Угарску 1690 и Прилике — Милутин Јакшић. О трагичности Максима Црнојевића — од Светислава Стефановића. Јелка новела Ива Чипика Један прилог ка проучавању Горског Вијенца, од Јована Скерлића. Запис из месечника од год. 1653. приопћио Вид Вулетић—Вукасовић Прикази. Преглед повремених зборника. Билешке. Гласник. Нове књиге.

Нова Искра, илустровани лист, број 2. година III, фебруар 1901. Власник и уредник Р. Ј. Одавић. Садржај: Бул-Марикина приказња — приповијетка од Јелене Јов. Димитријевића (наставак). Не пева лабуд — pjesma Змајева. Необичан гост у Петрову дому — путничка успомена С. Матавуља. Акварели: XV—XVI — pjesma Д. Ј. Димитријевића. Светозар Милетић (успомене и рефлексije о његову животу и раду) од проф. Г. Гершића. Лептир, pjesma М. Ј. Крстића. На Дрини — pjesma у прози од М. Ј. Ристића; Материнска љубав у животиња, од проф. Љуб. М. Давидовића. ** pjesma В. Ј. Илића. Туба, слика из босанског живота од П. Кочића; ** (Стекети) pjesma, превео Ј. Р. Одавић. Женски типови Тургењева — студија Вој. С. Поповића (свршетак). Скерлетно слово — роман Nathaniel-a Hawthorne-a, с енглеског превео Влад. Савић. Арнолд Беклин — портрет, написао Ј. Адамовић. Наша писма: из Скопља од Странаца. Уз наше слике. Хроника. Читуља. Библиографија. Слике: Њ. В. † Краљ Милан. — Руска идила, сликао Н. К. Пимоњенко. Из старог Ниша. Представници српског народа из Босне и Херцеговине. Скопљанка. Улица у Бјелини — сликао Ж. Ајдукјевич. Арбанас — сликао П. Јовановић. Гроб Књаз-Милошевог оца. Избор кмета у Далмацији — сликао Р. Отенфелд. — † Арнолд Беклин. † Чика Тома Милетић.

Бранково Коло, лист за забаву поуку и књижевност; власник и уредник: Паја Марковић Адамов. Година 7. бр.; 10. 11 и 12. Садржај 10 броја: Ленора од Bürger-a, препјевао Алекса Шантић. Из мог села — од Буге Будисављевића Приједорског. Подгорички покољ — од Јосифа Холечека (ауторизован превод) с чешког превела Даринка Калаћева (свршетак). Тома Гордијев, роман Максима Горког (10) Реч две о Недићевој критици — од Рад. Врховца (2). Ковчежић. Садржај 11. броја: Три јада — pjesma Ст. Бешевића Петрова. Јерко Уро

шевић — од Михаила Милановића. Тома Гордијев — роман Максима Горког (11). Сеоски светац од Svatorluka Česha, с чешког превео Д. Котур. Реч две о Недићевој критици — од Рад. Врховца (3). Крстићева слика „Пад Сталаћа“ приказује Мих. Валтровић. Ковчежић. Садржај 12. броја: Први лептир (К. М. Фофанов) Алекса Шантић. На првом кораку, од Милана Прибићевића. Тома Гордијев, роман Максима Горког (12). Миша П., од Martina Кукићина. Српско Народно Позориште — од Љубомира Јотића. Ковчежић.

Зора, лист за забаву, поуку и књижевност. Година VI, број 2. за фебруар 1901. Садржај: Један пропали приједлог, од D-га Миленка Веснића. — *Пјесништво*: Из посмрцади Авде Хасанбегова Карабеговића; ** — Плачи, моја душо, плачи; — Срце моје, што ми радиш сад? — *Приповијетке*: Чича Јордан (наставак), од Стевана Сремца. — *Чланци*: О Горском Вијенцу, од Павла Поповића; — Тургењев о Пушкину — превео Ј. Максимовић; — Максим Горки, од Ђорђа Полонског — превео Милан Ђуковић *Позориште. Хроника*.

Градина, лист за забаву, поуку и књижевну критику. Уређује проф. Милан Банић. Број 26. и 27. год. II., Ниш 15. фебруара 1901. Садржај: Шта ћеш сузо?... пјесма † Љуб. Симића. Чикино дете, приповијетка Тадије П. Костића (наставак). Књига са сликама — Enrico Castelnuovo, с талијанског превео Тодор Коблишка. Ђаволова свадба (Gustave Nadaud) Јер. Ж. Зорка, од М. С. Д. (наставак). На светковини, бесједа пок. Књаза Михаила. Фаeton (Publius Ovidius Naso), с латинског Т. Кобл. Чорба (Courteline), с француског Т. Милушић. Капарско острво, сицилијанска легенда, с талијанског Т. К. Слонови у Сијаму и у Камбоџи (La Nature) Н. В. Српски Витез — пјесма Ср. Ј. Ристића. Роман једног учитеља (Edmondo de Amicis) дио I. (наставак). У очи Божића, од Јеле. Други свет, пјесма (Фелиција Химес) Драгослав. Опјене и прикази.

Босанска Вила, лист за забаву, поуку и књижевност; година XVI. број 3. и 4. Садржај 3. броја: Светозар Милетић. Није то укуп, пјесма од Змајеве. Удовац — од Пере С. Талетова. С пута, пјесма од Сокољанина. Невиност (Вилхелм Поленц) од Милосава Јелића. Што уздишеш? пјесма

Нада Л.Д. О постојбини Обилића (наставак). Неколике биографско-библиографске биљешке од Дан. А. Живаљевића (наставак) Српске народне умотворине. Листак. Читуља.

Садржај 4. броја: † Краљ Милан Обреновић. Ђурини Записи, од Петра Кочића. Судбина — Лахорски. Митко дезертирац, од Федора Ол. Фалковског, превод Милана Матића. Две жеље — Горски. О постојбини Обилића (свршетак) од Живојина М. Радосављевића. Неколике биографско-библиографске биљешке, од Дан. А. Живаљевића (наставак). Народно вјеровање и предање о Пикришку, саопштио Петар С. Иванчевић. Српске народне умотворине. Листак. Читуља.

Behar, лист за поуку и забаву, број 23. година I; Сарајево 1. априла (по новом) 1901. Садржај: На курбан бајрам — пјесма Мирза Сафвет. Исламски обичаји и ђудоредност (из књиге „Исламски свијет“). Очина клетга — М. Емин. Искрице Хаџрети Алије IV — Мир-вет. Сухопарни живот — Халид и вија. Какав је народ Арапски — А. Кадић. У невољи — Мурат. Мале приче и досјетке — Серац и Фехин. Што се Травник замаглио? Сестре и брат. Од смрти се не може побјећи — Мустафа Абдул-Вегадовић. Из народне фразеологије — Хакија. Листак.

Напомена.

Многи претплатници са стране послали су нам за лист по 4 круне, по цијени „Луче“ и овим се моле, да пошаљу и остатак у 2 круне, пошто је нашем листу годишња цијена за земље ван Црне Горе 6 круна. — Само некијема од оних, који нити се јавише нити претплату послаше шаљемо и 3. број листа и то онијема за које посигурно мислимо да ће лист држати. Моле се исти да оправдају наше мишљење, да нам пошаљу претплату. Господа учитељи из Црне Горе могу се претплатити писмом упућеним на потписату администрацију, којим ће исту овласти да претплату узме из оvd. Гл. Школ. Надзорништва.

АДМИНИСТРАЦИЈА „КЊ. ЛИСТА.“

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
IV

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табана велике оомине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

З а и н а д,

ПРИПОВИЈЕТКА

Н. Граовскога

I.

Објавио се Вучевац у свему Полимљу. Пронио му се глас далеко низ обале зелене ријеке, спомиње се, мислим, и до Бијелог Поља, ако не до Вишеграда, и даље. Сила је од села, од маџа, од имуџа, а нада све — људи. Крупни, сваки колико брдо, стасити, црнцурасти, бркати.

Утонуо Вучевац у зелени према Виситору, неђе на саставу Грнчара и Плавског Језера, из кога почиње Лим. Куће велике, брвнаре, свака на особ, али у близу. Око куће ограда, авлија, у авлији стаје, кошени, уљаник. Уљаник се на по се огради високим шиљатим кољем, а на коље се набију исушене кости коњских и говеђих глава. Ово је ва то, да миш не чини квара, а добро је и од лупежа. Ишаране, широке њиве пружају се у двије стране, на трећу је гора, на четврту пашњак — до воде.

Пасишта су пуна, не знаш чега има више: крупне стоке, коња и говеди, или ситне. И ако је Вучевац на ударцу и Плаву и Гусињу, броји се читлак, држи се он, мајковић, и

аги, и царским људма, и зулумџару. Ко хоће лијепо, примиће га Вучевац, стимаће, испратиће. Ама, ако се деси да понеко завулуми, Вучевац је једна куџа, као рој се проспе, свака се прихвати, што му прво руку дође — брани се село. Толико је пута вучевачки чобанин отегао бијући друго-сељанина, кад се овај привукао, да му украде јаре; или се скупи сељани на гумно, па отјерај агиног субашу, недавши ништа, па ни царског данка. Има живе момчади вучевачке, који су и по два пут отимали јабанцу оружје, кад га нађи, ђе лови у њиховом забрану. А нема, да вам кажем, ни једног села, да би се могло хвалисати, како је шиџарило валогу из Вучевца ако се и зна, да Вучевац у туђем лови и срне и дивокове, а замеће се далеко у планине за вепром-дивљаком, или међедом. Осилио Вучевац, па то је!

Ето, какве су аге: Шабанагиџи, па Куртагиџи, па Бушатлије — па лијепо залазе Вучевац, ако је какве преше, они са селом све на лијепо. Тако Вучевац плаџа царску мирију, тако десетак аги, тако владици — тако све. А све је то са слоге, какве у вилајету нема као што је у Вучевцу. Сложна чељад — јака куџа.

Ма били су и људи у Вучевцу — кита изабрана. По најста-

риј Благоје Јарамаз, стари човјек, кућом задруж, домаћин у прве, општар на збору, прегалац на послу. Није му мило зборити једну ствар два пут, ни у кући, ни изван ње. Па Јоксим Тановић — сила! Вазда се крстио кад је кретао у чету, никад не би украо ришћанско, већ ако баш да се никако не могне турско ни латинско, па се било срамота враћати у Вучевац празних руку. Било је и других, Спасоје Јунац, да речем. Село га је одавно бирало за старјешину. Скупе се људи, па ће Благоје или Јоксим:

— Оћемо ли, као оно лани?

А село одговара:

— Оћемо, ја!

Спасоје се придигне, почеше затиљак, а вели:

— Ама, куме Јоксима, како би било кога другог, ја сам доста, има вас, вала Богу. Ево Симеун ето Радоје, њему је, чиними се, и мило....

А Благоје:

— Ама, добар човјече, кад село сће, кад Вучевац збори: оћемо! — онда не остаје, него се примити народског посла!

Сви одобравају, Спасоје постаје кмет. Купи дацију, биљежи у јасеновом рабошу, колико ће бити у кога брава великијех, а колико малијех, колико чела, колико кошева — а шта ће узимати и колико, то ће се виђети после — што село рече! Ту је и Горчин Докољена, најдебљијех брка у свему Вучевцу, не иде у крађу, него има други посао — опет народски.

Вучевац не држи попа, и ако су људи сви једне вјере: српске. Некако им се не море погодити ћуд с другијем после њиховог старог попа-Јеремије, који је дуге године провео у Вучевцу, пушио из једног чибука са сељанима, пио из једне чаше, лијегао на једну пустећију, понекад

богме и пушком се умно заметнути. А садањи јок, већ му донеси најдебљи валогаш, најслађу чашу, најмекшу простирку — као аги. Па покојник поп ћаше причестити, само кад ти оћеш, кад ти је воља. А сад удри питај: јеси ли укрљо, јеси ли узео туђе, да нијеси греховао с туђом женом, јеси ли ово, јеси ли оно? Као да се може живјети под Виситором, да се човјек не макне бар педао од куће да дћера што змници?!....

С тога Вучевац сваке године бира Горчина Докољену да оповиди између села и намастира — светијех Дечана. Ако је свадбе у селу, Горчин пушку на раме, па преко горе за духовника да вјенча; ако се деси смрт, Горчин туви, колико ће бити неопојених гробова, да умије кавати кад дође калуђер. Он уједно иде с духовницима и побира милостињу за намастир не само у Вучевцу него и у другим селима, која су српске вјере па и турске. И вјешт је Горчин као ико томе послу, и пристаје му, и народу мило, мило и калуђерима.

Горчин је одавно правалио четрдесету, ама држећ, вазда исправљен, весео, са замашћеним фесом на глави и силафом од сиса до гатњика. Нема никога, није се кућио. Кућа му је обично затворена, јер је Горчин све по народу или у намастиру. По некад се читаве неђеље не гледа ни у селу, не дају послови.

За право, па и јес'!

Таман се, да речеш, Горчин разузуррио, распасао силаф, прекрстио ноге на слами, маша се дуванћесе, или чачка симсију, или онако беспослен сию, па гледа у жеравицу, а по неко ће с врата:

— Је си ли на оцаку, о Горчине?

Горчин се љути, криво му, зар је ослијепио овај, што пита, те не

види дима, јер Горчинова кућа никад не дими, кад он дома није. У неке ће се одазвати, а дошљаке збори:

— Потеци, по Богу, Горчине, не знамо шта му је, тек вришти, да крепа — од јутрос... —

Трчи Горчин, поможе, ће може, утјеша ће не поможе и народ задовољан. Понекад бива, заков не новорођенче да умре не крштено, али Горчин не да. Још с прага виче:

„Крсти се, мало, ва име Оца и Сина!“ — а домаћијем збори: ово му је доста док дујо стигне, ако не стигне, и ово море поднијети!...

А тек кад се купи милостиња за намастир... не улијеже. Са зором је на ногама, обилази куће, шапће се с домаћицом, сасипље у врећу, товари на кљусе, па креће даље. Људи дају намастиру, дали би свакојако, али жене дају ради Горчина. А он им зна подићи, е, већ као он. И зна он сваку у цијелом казату, зна, која има готову пару, која најљепшу вуну, зна која је доранила капљицу препеченице за стида госта. Зна опет и то, коју може чупнути под грло или за образ, коју може уштинуту за стегно или стиснути за мишицу — зна све!...

Купи тако Горчин милостињу, иде у далеко, и нема, мислим, ни турске куће ни рипшанске, која неће удијелити јер је велика светиња задужбина светог Краља — слава му и милост!

Али осим милостиње, Горчин је имао још један посао чисто сеоски, договорно свега Вучевца. Идући по селима далеко уз Врују до Проклетија и на доњи крај до равного Аса — он је мотрио, ће би могао упавити шићар за смјелу чету његових сељана. Кад би обиљежио, промотрио, стајало би се часом у Вучевац, сазвао сељане и набројио им, и шта има да се шићари, и колико грла, и

колико је доста друга да пође. Потанко им разложио с које стране ваља да приђу, како да отворе врата, да одвале пријеворнице. То је било доста. Горчин није никад одио у крађу, јер не море, човјек је на пола црквен, за намастир купи милостињу, о души се стара, Бога се боји...

Кад би тако указао сељанима на добар шићар, — Горчин би се опет заметнуо у вилајет. Дође на конач или се тек наминае, да руча или се огрије, а прича:

— Вала, велико чудо, моје се село бели ископа, опет похара!.. И неправде ове у царевој земљи нема, ље...

— Ево, како, побратиме, Вучевац не враде, како се њима не нађе од памтивијека туђ мал у обору, а ови дадоше све, сиромаси!....

— И да ти речем, поштени домаћине: дошло ми је лијепо запалити оно пушаре, и бјежати неће далеко, да не гледам и не слушам сваки дан срамоту својих сељана, ће их оглоби вилајет, ће им узима све као удовицама!...

Тако се једне вечери плакао Горчин за пуном совром у кући Ферата Саруковића, у Рујевцу. Прича то Горчин, а сневесели се, дебели брци се саставе, објесе се на ниже, а очи замигају, рек' би, сад ће сузе из њих. Слуша га Ферат, слушају други из Рујевца, и жао им, и тешко им вјеровати Горчиновој причи.

У неке ће Ферат, тек да се нешто рече:

— Ама, добар човјече, кад отанча Вучевац тако, е људи ето ко иђе: Ето Благоје, Јоксим, па ти, па Радоје, има и младежи — кажу... Па се пуштити!...

Збори то Ферат, па се лагано диже, да притврди врата на стаји, ће су му волови рањеници. Кад се

врати, довати чибук, сједе до Горчина, запали, а Горчин прича:

— Какав Благоје, какав Јоксим! Ја по народу, као што видиш, они постарали, а Радоје,... е, не зна га нико, хм.....

Заћута Горчин, не зборе ни други, ватра полако тиња на огњишту. Поспаше....

Кад је први кокош ударио у крила, диже се Горчин, диже и Ферат. Горчин одмах ва обућу, а Ферат не да, прво да се попије шербет, па зготови ручак, па да се креће. Горчин не пристаје, послови су. Ферат попусти и прати госта. Кад се осамише, примаче се Ферат, па вели:

— Ти се, Горчине, много шалиш — знам ја Вучевац, знам вас ја све!.... Но немој, Горчине, немој на Рујевац, ради соли и хљеба... Немој!.... Горчин Докољена одману руком да рашћера брке десно и lijeво, пружи Ферату руку, збори:

— Вјера, не бој се, вјера ти је!...

Иду страном један уз другог опет ће припитати Саруковић.

— Велиш, Горчине, вјера, да се небојимо?

— Од нас се не бојте, од Вучевца вјера је свему Рујевцу! Што рече Горчин Докољена, та се кабули, ако' ћеш, да је пред царом!...

Ћутке дођоше до извора, Ферат оће кући, Горчин напријед.

— Кршан извор имамо овђе, досте — Горчине — вели Ферат.

— Па је и лековит! Колико бива, да човјек занемогне, да му васврдли на сред пупка, да пробије као куршум, па дођи из два или три пута, попиј воде с овог извора — као руком миче се мука!... Ово знај, досте, ако би ће било до невоље у Вучевцу.

— Па онет, наставља Ферат, да' простиш, жену која је нероткиња у Рујевцу, пиљемо је прије зоре

овђе, на извор, да наштином пије воду... Помаже....

— А има ли вазда сеоских чобана око воде, као ово јутрос? Пита Горчин.

— Има, ја!

— Е, бива, бива... Знам ја тако, каза Горчин, извор један близу калуђерскијех ћелија! Што велиш, од нерода помаже — чудо!

Горчин опет размахне по брцима, развуче усне, иза којих се указа ред бијелих, снажних зуба. Осмијехну се и Ферат, па се раздвојише.

Горчин пође стрменитом косом, како ће преко јеловог честара у Копривицу, а уз пут просуо мисли, занијело га у Вучевац, мисли, што ли се чини тамо сад.

Насочио им је ето шићар, мисли се Горчину, и то у Латинлуку... Ако буду момци, извешће коња, извести волова, ситне стоке, могу и што од валоба, цевардар један бијаше кршан.

Пред четом, ће бити.. мислим Вујадин, Јоксимов син!

— Баш и нека је, ваљан ће бити, онака момчина — ниједан у селу не смије у коштац с њиме... Зориће се Вучевац с Вујадином, збориће се: као Вујадин Тановић!...

— А Радоје не ваља, ни син му Максим не ваља...

— Ево, не знам, да речеш, ништа рђаво од стране Радоја Тошића, не знам да је издао, не знам да је просочио, не знам да је иза ким у Вучевцу рекао злу ријеч, у чете иде као и други; ама... некако.. Лаком је веома, затеже себи, отима се о господство, о старјешинство...

— Лијепо видим, нијесмо му мили, ми сељани из Вучевца, није му мио нико — а таки су људи опаки, зна то Горчин, много их је видео у свом вијеку, у вјечитој скитњи, у несмиру за послом цревенијем и народнијем!...

Тако размишља Горчин, прескачући суве кладе, верући се кров оштар честар, док изби на зараван више Копривице, по близини друго село Вучевцу.

— А-а! Стрико Горчине, нађох те, види тако ти Бога, а мислио сам нећу до Скадра, ла! збори ово младих и приђе Горчину.

— Јоване, ти си то зар? А, болан не био, окле сад?... Да није што?..

Горчин уприје поглед, као да би хтио на лицу Јованову проучити, шта се збива у Вучевцу, срце му свакојако нешто слутити.

— Наслали ме, да те нађем, бабо, па стрико Благоје, па Јоксим и сви други... кажу ми јутрос:

— Потеци, Јоване, знамо на ногама си хитар нађи Горчина, неки иде у пут селу — прешно је...

Тако збори Јован, син Спасоја кмета, па наставља:

— А ја овијем путем не ишао никад, па ми се одуљило, никад доћи.

— А Вујадин јуче, сеир је био, равбацао нас око себе, ама као обојке, то је било на гумну Благојеву. Прво мене, па Зелена Благојева, па Максима, али како Максима — пао му је потрбушке — никад тога нијесам видео!...

— Цајело село дошло на сеир, сви се смијали, надали галаму, ђевојке нам се ругају, а највише Спасеније Благојева.

— Руга се мени и брату, а мени вала све једно, што бих се ја љутио, јачи је Вујадин, а ко је јачи, с њиме се не качи!.. Ја тако зборим, а Зелен се љути, Максиму дошло да пукне од јада — као да се не зна, да је Вујадин Јоксимов најјачи у Вучевцу?!

— Јели, Бога ти, стрико Горчине?

Но Горчин корача крупним корацима, не слуша Јована, мисли опет

распуштио, а под јабучицом дошло му некако тешко, заштивано, као да не може предахнути. Ни опазивао није кад се спустили Копривици, кад су прошли село, сеоски млин и стару батаљену стражару, што је у вават градила Копривица од вучевачког вулума.. Отолен је поглед на Вучевац.

— А друго, Јоване, велиш, у селу нема ништа?

— Ништа, чуј ништа!... А, кажем ти, Вујадин, око себе, ама све овако...

Горчин љутито махну руком па пође низбрдицом. Јован за њиме.

II.

Најпрва кућа на ударцу, то је Мируне удовице, што умије да баца угљевље кад се по неко разболи, а богме зборе, да је и вјештица помало, јер јој слама на кућњем крову вазда стрши, а свитак у кући види се често дубоко у ноћ...

Горчин сврну, а Јован, како бјеше захитао, устави се једва на самом прагу, разрогачи очи, увати га стра', а у себи збори:

— Крст и андио са мном, ће у мало не нагазих!... Ма, шта ће код вјештице?... И врати се Јован, па сједе под шљиву — више куће.

Горчин како улегао у кућу, мала ћерчица Мирунина, наже бјежати, спотаче се преко главњице и паде, па се удари челом о дрво. Стаде је плач, а Горчин је тјеши, дајући јој орах иза силафа.

— Е, што је проклето женско све пада.. Ево, док је мало трчи, помамљује се, пада и растуче чело или нос, да потече крв. Ђаволи једни!... Осијече се Мируна.

— А кад одрасте, наставља Горчин, онда опет пада, али на леђа — судбина је зар така, вазда се спотакни, вазда пани!...

— А, како велиш, Мируна, а? Знаш ли оно... давно, е, остара се!... Да нема што ручку на брзу руку, послови су!...

Задржао се Горчин у кући Мируниној подуже, кад је оставио, сунце бјеше већ у велико навзалило заклону. Крену Горчин право кући Радоја Тошића.

Тошић је човјек средовјечан, јако прогрушао, погрбљено се нешто у раману, по лицу крастав, крива носа, великих уста. Поглед му несигуран, не може да речеш упријети па гледати на једно мјесто онак, као Благоје Јарамаз, него му поглед врти, скаче са једног на другог, не устави се дуго, па скаче опет.

Нађе Горчин Радоја пред кућом. Увео браву, па теше држаље за мотике. И ако је поприје замотрио Горчина, чини се не видио, и једва се посправи, кад Горчин назва помоћ.

— У послу, Радоје, је ли?... А ја, као све по народу, таман јутро из Рујевца..., Новине какве?... Како, Радоје?

— Новине? Проциједи Радоје, да се једва чуло, и не дижући главе са работе.

— А што ти мене питаш, законна ти, Горчине? Као бајаги не знаш, гдје се мрсе конци свега Вучевца?... Не знаш, божем, да сам ја сиромах, издвојеник, нико ме нивашто не пита, нико у боб не варезује!... Знаш ти, стари кривоклетниче, гдје ћеш тражити новину, коме ћеш проказати плијен, коме дати и дио и старјешинство.... знаш ти, лијепо знаш!...

Ту предуши Радоје, поглед му сијну, а рука опет пође на работу. Опет је зачекљиво, тесао држалицу, и чинио се невјешт, да кога има пред њиме. Понекад само као сјен каква прелети му испред очи, образи се скупе, скорчају, или се отегну у

бравду, а нос се још више запиљи, искриви се у десно.

За чудо биле Горчину оваке ријечи, не слушао прије оваког збора у Вучевцу. Али Горчин вјешт, чини се и не жао му, чини се и не дочуо, па изврће на друго:

— Оно истина, ја све по народу, чујам свашта, а за сеоске, наше домаће послове, оно рекох, да знаш и ти, као други, као и вазда... Звали ме нешто, баш више Копривице допаде ми глас...

-- Нити што знам, нити сам те звао, нити по данас оћу да знам ни зашто. Испитајте ме, не призивајте ме, ни од шта ви дијела нећу, а до сад што сте удробили — оно и кусајте.... Ти, па Јоксим, па она мудра, онај Благоје..

— Сад, видиш, имам посла, звао те нијесам. — Заврши Радоје осорно, па продужи теслицом ударити по дрвету.

— Љут си ти нешто ворли данас, Радоје, неко те наљутио, па ти криви сви, цио свијет, цио Вучевац, сви људи, па и ја, прав као свијећа! Одиједићеш се ти, доћи на стару мјеру, море бити, и жао ће ти доћи са тијех ријечи, али немој мислити, да ће ко знати за њих, Горчин сам ја, онај стари, прекаљени Горчин!...

Збори ово Докољена, а зна чисто, да је Радоју већ преврело. Познаје он вријезу Радојеву, запамтио, кад се причаше по Вучевцу, да му је ђед издао Турцима у Гусињу Зарију Реповића, а таког хајдука бели није настајало окле извире Лим, док име изгуби!

За оца му се знаде, да је чешће ишао аги, натоварен ни кљусе, да подмити, да понешто смаже, док се досади селу па га проћера за вазда из Вучевца. Једва су на молбе и кумство пуштили Радоја опет у село кад му је стари нестао.

Никоговина је, пасија вријежа, имаће Вучевац посла! Зна то Горчин добро, слуги, осјећа....

А сашта ли се наљутио Радоје на село? Питате. Богме, човјек је богат, не стиди се по једног нека већ у Вучевцу, него ако ћеш, у свему казату. Стекао је поштено, није ватајио туђе, отимао није, није он био власт, као Спасоје, као Јоксим, као.... остали!...

Бирају из године у годину старјешину, па га обилазе, и не спомињу више него његову Јаницу!... А кад им треба, кад дође стани — пани, онда им је и он добар, зову, траже, хвале га!

— Па, наставља Радоје, прекинуту мисао: — Овакав човјек, па се потрудити да оне мудре, оног Благоја, он се намрдио, мисли, бојим се ја:

— Дај рекох, Благоје ову твоју ђевојчину ва мога Максима, знаш га лијепо, зоран је, кућњик, а мој син, бива добар!...

А Благоје само преко чибука, нагањља се, одмане, главом па збори:

— Оно, тијем ти се у кућу не питам: нећу ја живјети с твојим сином, — ено ти ђевојке, па је питај, ако пристане — нећу сметати, ако не пристане, не пристајем ни ја..

— Чуј, оће да старуши свему селу, да га и ја ваљада питам, а у својој кући није домаћин.... баба!...

Ђевојка — као Благојева ћер:

— Нећу, вели, никад жива за твога Максима, није ми по ћуди, па то је — остало му не замјерам....

Сиромаси мој Максим, њу, вели бабо, Спасенију Благојеву ја прну земљу... Загледало се момче зор ли.... бива то. — И оће, вала бити Максимова, ја ли ничија, ја ли море бити, стани ће се и гдје јој не би било најмилије.... Хм!....

— Вучевац ће ме запазити, био ми здраво Куртагић, па Бећир, чауш!... Не ругао се до сад нико са Радојем Тошићем, неће ни посад, не!...

Мрак се већ долином лагано спуштао, само вр'ове планина обасјавала је вечерња освјетлина. Брда рек'о би примичу се једно другом, све ближе, док их нестане у мраку. Грнчар тихо шуми, језеро запљускује стрму обалу, изријетка се чује лавез торског пашчета, или са букве кречи јејина, иначе је тишина, ноћ...

Већ кад се ништа виђело није, кад се није могло манути теслицом по дрвету, оставио је Радоје посао и мргодаш улегао у кућу. Сио крај огњишта, не збори ни с ким.

Домаћи му знају ћуд, не чини му се нико вјешт. Он сједи, гледа на зеленкасто угљевље по огњишту, мисли, стисле му се бдје по челу. Обрће се мислима у прошлост, пребира живот сам свој и свега Вучевца. Бекад му задрхће подбрадаж, затресе рука — неправдо му, село је криво — он ваља да исправи, прво себи, па сваком другом!... Занио се дубоко, главу склонио ниско, подупире је руком. Вечера му не долази од ума, уморан је, глава клоне још ниже — Радоје дријема.

Уклапњи му пред очи излазе свакојаке сјенке, гледао је покојног оца, па ђеда.

Тешку, бесану ноћ провео је Радоје. Сколиле мисли, закарало се, убрижио. Са сванућем био је на ногама. Умио се, па и чешљем два пут мануо по перчину, увео дебео штап у руке, два пут се нешто приповртао и нагињао дрвеном сандуку у дно куће, што кључ од њега не пушта из руке.

Упутио се подкућницом, не гледа ће ће стати, оће ли погледати струк или кућицу кртоле — нема кад јутрос пазити још и то.

Дође пред кућу Благојеву и зазва. Ивиће Спасенија — зор од Ђевојке. У струку вита, стасита. Бијели се у образу, ни да је из чаршије, грло округло, па кад подкочи главом савија се у складове, да се ни Ђердана не види. Образи меки, кадифли, велике очи, црне као вифт, гледају весело, смију се, а нешто кад се загледа у даљ — пуште се трепавице, покрију очи. А кад иде — лети, хита, видиш посленицу, очину ћер. Па кад стане да се одмори — е, болан, како јој се крећу груди, како се таласа оно на прсима.... Вала, као кад надође вода, па гледаш Лим ниже Иван-поља! јђ ... Одиста, кад је видиш овако, помислиш: и невоља је Максиму Радојеву, да куми и богоради оца не би ли му испрсио Спасенију, јер без ње, вели, нема живљења, надуће се вас, доћи колико бадањ, па часом пукнути без Спасеније — ето ти!...

— Е, цуро, — вели Радоје, кад виђе Спасенију — бели ми је мило, што те виђох најпрву од све куће биће с берићетом....

— Е, оно ти јуче нешће... оно, како бих ти каз'о?... — ево, прими ово, прими ово к'о прстен мога Максима, знаш га....

Радоје пружи пуну шаку златнијех дуката. Спасенија никад прије не виђела толико злата на једној гомили — чуди се.

— А, болан Радоје, за кога ово?

— За тебе, за моју снаху, за невесту мога сина!...

— Е, па ти тражи другу, рекох ти ја јуче, да нећу твог сина, а ти заборавио зар, па дошао опет... Теби је, као да неће шупљина у глави, те не можеш памтити!

Искава то Ђевојка, па се као вичарац врати у кућу. Радоје за њом.

Благоје сједи на простирци, прекрстио ноге, запалио чибук. Кад угледа Радоја, помаче се, да му на-

чини мјесто до себе, но Радоје стоји, па ће у неке:

— Опет дођох, Благоје, и ако ми је тешко, да те нудим пријатељством. Мило мени, а мој Максим омиловао ову твоју ћер, па велим....

— А ма, човјече, јеси ли ти крштен? Чуо си јуче сву одповијед, неће Ђевојка, а ја своје дијете не дам Ђе јој није мило, није ми десета, није ми на одмет — имам ја душу!

Говори ово Благоје брзо, одрешило, чисто сваку одбија од челика, а у себи се чуди, како Радоје није разумно, кад му је казано јуче, јер, кажу, у млиници се два пута збори.

— Ти имаш душе, ти, је ли, Благоје Јарамзв!?

Подругљиво пита Радоје, а зачкиљо оком. — Оно, јес' душеван си ти човјек, да има ко други маћи на душу колико си сиротињске муке спремио у твоју кућу, колико си заклао сиротињских ранитеља, колико сломио јармова, опустео самара! И ти душеван!... Виђеће се, брзијех дана, виђети!...

— Па ти још ћавах рећи, да би нам ага могао доћи, одавна и није, а не знам, јесте ли на окупу?

— А ти, као да нијеси с нама, Радоје, а?...

— Па што нам оће ага? Оно, што покупимо, оно, што је његово доћи ће му, затајат му нећемо, Спасоје, вала Богу, жив — шта ће ага?

— Хм... шта ће? Што има рашта долазити, да види своју кућу, свој иметак, да види, како ви то лијепо газдујете, како право судите, јер знаш ли, да су и на ућумету дојадиле жалбе на Вучевац — покраде, плијени — кажу, пола царевине!

— А то је са тебе, са Јоксима, са оне калуђерске удворице, ви сте свему злу криви, а сиротиња да плаћа, ја и мој друг...

— Неће вам бити Богзна како право, кад вам загрми онај арслан, кад стане истраживати од двадесет година, куд му се дијевају хајлуца! Нећеш се ти, Благоје, мргодити као на мене...

Благоје гледа испод ока, сјетио се куд Радоје омјера, ђоја да га препане, па збори:

— Ти си кренуо пријетњом! Што ти оће ово јутрос?

Стаде Радоје за неколико, па ће опет, ама меко:

— Благоје, нижијем гласом, да се једва чуло вели Радоје:

— Ти си, Благоје, добар човјек, слушамо те, слуша те село, да је преше и кадилук, ти можеш од једне ријечи: исажи пред сељанима, нека кметом будем ја, нека власт пријеђе на Радоја Топића, па ћу ја и код ага поћи, па ћу ја све, како ти речеш, па ево!...

Ту Радоје пружи Благоју шаку с дукатима, али у мах одјочи назад.

Благоје, како погледао на дукате, његови дугачки просједи брци пођоше узбрдице, очи се разрогачиле, рука сама диже дебео трешњев чибук, исправи се цио, а збори:

— Сиктер!... Сиктер испред мене, из моје куће, рђаковићу!

— Твог ми агу кажеш! А ја са Вучевцем, ни седам ага, ни самог стамболског султана не бојим се, кад ми нека дође!...

Шкригну Благоје зубима, крочи напријед, а Радоје прескочи праг, па уз њиву, како ће кући.

— Е, видиш ли рђе, како ме наљути без преше! — вели Благоје.

— Богме беспослен, што се љутиш?! — пита оца Зелен.

— А он ће сад Плаву, вјеруј ти мени, бићемо на муку са оне рђе, — опет ће Благоје.

— Знам му ја корјен, и чисто знам, издаће нас!

— Лијепо, нека ће; знаћемо бар ко што ваља, ако зли људи ударе на Вучевац! — каза Зелен.

— Лако је то на гумно обалити човјека, сплести му ноге, па с њим о ледину, него ће се бројити, кад запуца пушка, кад сијне јатаган! Збори тако Зелен, а гледа у сестру, осмјехује се. Она лако порумење, доња усница се одвоји, показаше се ситни бијели зуби, одмахну главом, чини се не чула...

III.

На докату се опет зачуше не равни, тешки кораци.

— Добро јутро, уранио!! Говоре неколика гласа, а за тијем почеше улавити у кућу: Јоксим најпрви, за њим Спасоје, па Горчин Докољена, па Симеун, за њима Јован, Спасојев син, а најпосље Вујдин. Објесио велику пушку о рамену, запошио се саруком, у појасу сребрњак. Уфитиљео брчиће, наерио гуњац, опанци као саливени. Све је на њему чисто, опрано, отресено, весело, све му пјева. И оно велико, колико вилџан, око и мушко високо чело, и препранули образи, све то трепери, све се смије, све пристаје, мами к њему, да гледаш дуго, и да још нијеси сит, но још да га гледаш, да се сладиш, да ти свијем тијелом мине драж... до кости! А питајте Спасенију Благојеву!...

Па постат — какав му је! — Колико бор, а крупан — крџалија! Има међу самијем раменима ширине, колико између Плава и Гусиња — ништа мање.... Сила од човјека!

Посијегаше. Старији запалише чибук, Зелен тражи кавене суде, точи воду у ибрик, ставља уз огањ. Спасенија нашла се за послом, истрча пред вајат.

— Мило ми је, одиста што дођосте, да нијесте ви мени, ја ћах к вама; — почиње Благоје збор.

— Имамо ми одметника у Вучевцу, и до сад је мислим пријешао Вишњицу, да наше зулуме и безаконја искаже Куртагићу, да га у Вучевац дведе са свом твабијом, да нас проспе, разјри!...

Благоје вастаде, па ће опет:

„А знате ли ви, који је то момак? Вјерујете ли овом, што рекох, вјерује те ли, да има у Вучевцу таког човјека?

— А ми са тога и дођосмо да ти тежамо, — казва Јосим. Наставља Горчин:

— Све сам ја зборио, добри људи, да од трица пита не бива!... Знали смо га, чули смо му ва ђеда, ва оца, — куће крушка но под крушку; гријех на душу ономе, ко га поново пушти у Вучевац!.. И шта ће он, рђа да просочи аги?

Да четујемо?, да се одмећемо у крађу? Он ћера инад! — Истина је, четује Вучевац, али ми узимамо оно ме, који отима слабом и нејаком, који цвијеља сиротињу, који газирисанлук!

— Запитајте Алију Куртајака, из Боровице, или Ферата Сркуковића, из Рујевца — јуриши ли Вучевац на њих, поштене Турке — сусједе, или не поможе ли им обранити се од лупежа?!

— А латинско није ни греоте ни срамоте отети ни украсти! — заврши Горчин, па папуни симсију. — И сви ће они прискочити нам у помоћ, ако Куртагић окрене наопачке, ја вам јемчим, — збори Симеун.

— Па Обрен из Љевишта!...

— Е, колико ће ту бити Обрена?!...

Вујадин не бјеше ни сиједао, подбочио се на цевердар, вели:

Истина, стид ме је, ви сте сви људи мудри, четници, го пода сте и главари од Вучевца, али — кад би било на моју, ја бих учинио, да му не пада на ум ни бег, ни ага, ни кадија, ни мајчино млијеко.... Судио бих му ја! Упамтио би инад. Јован зинуо па слуша, зајаприо се у образе, не скида очи с Вујадина, збори:

— Тако, Вујо, тако — исто као сномадне на гумно! С тобом бих свуд, усред, ако ћеш, Ђаковице!...

— Не збориш ти, Вујадине рђаво, није ти ријет на одмет, али је доцкан, није он чекао ни ово доба! — казва Спасоје. И погодио је:

Радоје Тошић кад се вратио из куће Благојеје, дозвао је Максима, наредио му, да обрме коња, нагао се још једном сандучету у дно куће, изашао пред врата па разгледао по Вучевцу. Кад му доведе млађи коња, Радоје се насмија задовољно, узјаха, рече Максиму да иде и он, па се отиште.

Максим је повисок, сувоњав, блијед у лицу, са дебелим, испупченим јагодицама, и широким пречагом у носу. И он, као отац му, свјера по страни, или жмира малим зеленим очима.

Кад измакоше село, Радоје застави коња, стаде и Максим.

— Кад неби Куртагић хтио учињети се вјешт, осветит ме од онијех безаконика, ти знаш, ко ће! Нећу жалит све ово, обећаћу још једном 'волико.... Ту Радоје покава ћесу с дукатима.

— Само нек удри, нек уграби!.. Кад не море бит твоја, нека пукне по вилајату глас:

— Најзгоднија ђсвојка у Вучевцу, ћер Благоја Јарамава, нашла се обвоћ у караули, међу царскијем низаом!...

— За инад!... нека знају, ко је Радоје и чиј' је Максим син! Свијетла ће образа изаћи међу браћу!...

У ђаволој јами не би се чуо тако потмуо, пакостан смијех, каквијем се слатко залијеваше у дубрави на крај пута Радоје Тошић и Максим, његов син....

Дан бијаше превалио половину, кад дођоше и уставише се пред кућом Рустема Куртагића.

Био Рустем дома, свиђа по широј авлији, кад Радоје заче:

— Зулум, безакоња, брука и грдило поштеним људма, правој раји царској и твојој, честити аго! Помови!

— Ово, из твога села, из Вучевца? Пита Куртагић.

— Од двојице, тројице! — Не вермају твоје људе, ево, као што сам ја; не питају ни зашто, учињели се аси, ешкије... Сваки за себе ага, ве-вир, ако ћеш, осилили! Гледај у ово — чивчије другијех твојијех читлука, пријења то као губа... — Бојим се ја теби, своме аги, твоме господству и гласу! Прочуће се: раја те не слуша... бојим се, ворли!... Ту заму-че Тошић, а Куртагић га је дуго гледао његовим великим свијетлим, оком. Црне се обрвице једном покупише, чело се смрске у бравде:

— Ти се бојиш за мој глас, за имуће, а бојиш се од твојих сељана, сусједа, кумова, солиљебника!...

— Бојиш се мени, који клањам, од онијех те се крсте! Ма ти и не клањаш и не крстиш се, рђо једна! — Што би стио ти, да покупим војску, да опалим Вучевац, да разурим село, које је хљебом ранило мог ђеда, па оца, па мене.. Да будем туђ измећар, да обрадујем душманина!..

— Чујеш ли ти, Тошићу: на овом нека се прекине твоја тражбина, с ове стопе врћи се у Вучевац

па са сељанима лијепо! Не послушап ли, моја ти је ријеч: кајаћеш се!...

Али Тошић није управо путем кући, није послушао...

IV.

У раздјељак дана и ноћи низ шумовиту страну од карауле к води корача Радоје Тошић, а до њега снажна, висока прилика под црвеним фесом са великом црном кићанком низ плећи.

— Немој ме жалити, чауше! Има Радоје, има доста ...

Широко преплануло лице са ријетком брадом његовог сапутника растегнуло се у осмијех, руком се дохвати Радојева рамена па збори:

— Оно све к'о што велиш, но знаш их лијепо....

— Ја бих рекао и Мејра... Не смета се припазити!

— А Мејра кад дође — скочиће све, па у залатку тамо крај потока, у дну твоје њиве, испод љесковине!...

— Добро си, Бећире! Још боље тако, без огласи ће бити, рећи ће свак: пошла је сама!...

— Сама, ја како!

Звекнула је ћеса с дукатима иза паса Радојева, замаслиле се велике испупчене очи, сијнуо је очни бијелац, а пирока доња вилица кренула се напријед у чауша Бећира....

Дебео вечерњи сутон обавио је био Вучевац, тајац је владао селом, кад је Радоје одјахао пред кућом.

У Вучевцу је мирно. Људи на окупу, приспјела љетина, брига је о њој, ваља прибрати, средити, унијети.... Селом се по ђекад виђа туђица. Ту ономад виђели су Обрена из Љевишта с великом пушком о рамену, бијаше сврнуо кући Јоксимовој, данас опет Ферат Саруковић, и оп оружан, кажу и Алија је славио, дошао је и ду'овник.

Није, мислим, Вујадин Тановић ни увео како ваља госта у кућу, кад се селом рашчу, да су дошли гурбети и ударили шаторје крај по тока у дну њиве Радојеве. Били су то стари познаници свега Вучевца; а Мејра цилибашинице, што 'но ричеч, друга је домаћица у кући — само кад људи не виде.

Ниједна друга њезиног рувета није умјела погодити на длан, или валетнути на врно боба као Мејра. Вучевачке жене и ђевојке ишле су јој, доносиле, давале, а Мејра врачала, прорицала и клела се поште-ном циганском вјером, да ће бити све онако, како она рече...

По овога пута Мејра је најчешће у кући Радоја Тошића. То су виђели сељани, запазио и Горчин, који се толики земан не миче из Вучевца.

Осванула тако и субота у очи самог Крстова-дне. Широко њиве вучевачке зажућеле се, би рекао, златом одају на јутрењем сунцу. Чељад беру, косе високе стабљике урметина, слажу у снопове, повезују, носе на гомиле. Понеће се расто-лијеже пјесма, а свуд збор жив, раден, весео као што је весело сунце на оном високом плавом небу, као зелени таласићи широког језера....

— Ено Мејре!.. Мејра је дошла! Зар не видите?

Чује се у једном неколико гласова на њиви Јоксимовој.

— Пред вече! Пред вече, у залад сунчани, под лијескама ћу вам све испричати!... Дођите ви женски-ћи, ама свака.... Чули ти Спасенија? Не заборави довести Јованку — велика је већ!... — Збори то Циганка као узгред, хита даље, а велика костретна торбица преваљује се с једног плећа на друго.

И тек се сунце скрilo иза Виситора, вучевачке и жене и ђевојке

остављају раду, по нека сиђе на поток, умје образе, плакне се водом по врату, по прсима, нека и угази, пере дебеле листове на ногама.

— За инад!...

— Знаш ли ти Јоксима, шта је она рђа намислила? Пита Горчин пушећи симсију на гумну Јоксима Тановића.

— Море, батали, ништа... Доћи ће он опет к'о што је био.

Човјек се мало ужљутно.... Доћи ће!

— Хм.... учиње Горчин

Хм, хм... не вјерујем, никад жив!

Вели Вујадин вежући дебео сноп удљиковим прutom. У то искрсну Јован, кметов син и каза, да све што је женског у Вучевцу пође под лијеске Радојеве Мејри, да им валета.

— Оћемо ли и ми? Пата Јован а упрљо поглед у Вујадина.

— Како не... Немам друга посла! Прекини, жив био!...

Збори то Вујадин ама онакијем гласом, што ваља лијепо да се послуша, па да није друге. Има људи такoга збора.

— Ама одсвуд ли је шупље ово женско — да га Бог посијече! Е, што им хоће пред мрак код Цигана, реци — де!... Учиње Горчин, па љутито одману по брцима.

— Младост је, Горчине, били смо и ми млади — не сметај, нека живе, нек се веселе док Бог 'оће! Вели Јоксим, па гллада сина, како веже сноп.

— И ја ћу паћи, и ти ћеш, Јоване, поћи, и ти, Вујадине, са мнош! Вели то Горчин па упрљо дугачак поглед на Јоксимовог сина. Вујадин не мога издржати тог погледа, уђе у кућу, пребаци цеве-дар преко рамена, ватаче нож за пас, па као за себе прозбори, да се једва чуло:

— Кад није друге, ајдемо!...

Широком влаком окренуше сва тројица Радојевој њиви. Сутон се почео ватати, широке водоваље Виситора примакле се па изгледају као црне авети, изглодани костурови давнашњих змајева ...

Горчин корача напријед. Одједном стаде, па се накашља. Са горње стране из дубраве одазва му се глас.

— Зелен!... Оно је Зелен Благојев, смио бих у зарок! Каза то Јован, па се примаче ближе Вујадину, а опет говори:

— Оно је Зелен!

— Ти, мали, или с миром, или сад с ове стопе у Вучевац! Збори то Горчин, па скиде пушку с рамена, опица кремен, па табан, па полако упути дубрави, окле је долазио глас.

Како крочише у честу, а крај лијеска на дну њиве зачу се цика, јаук, плач...

Са друге стране искочили људи све у црним гуњчићима, поватали ђевојке из Вучевца, хитају с њима великом друму.

Неко вришти, кликује помоћ, циганске ватре једва горукају, а наковањ бије, и бије да заглуши писку и лелек.

— Ено га!

— Главом он... Разбрат! Изусти Горчин, па наже страном, а остали за њим.

Чу се неколико пушака и не прође много, кад се окупила чељад из Вучевца на једном мјесту. Престравило се што је женског, дрхће свака, Цигани попадали на кољена пред Горчином, плачу са хајдучког зулума. —

Горчин погледа по дружини, вели:

— Још није све! Осрамоти се Вучевац!...

У толико је Јован, кметов син, вадио дугачак нож из ране на гру-

дима Бећира чауша, а Спасенији Благојевој вели:

— А ти, ђаволе, куд си шћела под циганску чергу, тако ти ваља! Ама нека, нека.... Здравно био Вујадин!

Вујадин је међутијем лагано низ дубраву довео Радоја Тошића.

Ублиједио Радоје, образи се искосили, искривили, на устима пјена, а модре уснице шапћу:

— За инад! За инад ћу и опет!

— Као да нећеш имати кад, или ми се тако чини!... каза Алија Курјак

Горчин стаде на сриједу, па збори:

— Врећу!

Донесоше врећу, кострутну, велику, товарећу.

— И камен!

— Ти ћеш, Ферате за један крај, ја за други, ти, Обрене, по сриједи!... Јесте ли?

— Наредно је!

— Ти, Јоване, присвијетли! заповиједи Горчин.

И кад се први пламени језик повио на кућњем крову Радоја Тошића, велика кострутна врећа заједно са Радојем полећела је у дебеле таласе зеленог језера.

Ноћ је, дебео мрак, па се не мога виђети, како се отегоше велики водени котурови, па се лагано опет сужују и прикупљају се ономе мјесту, где је врећа пала. Чуо се само пљесак воде, па је опет тајац....

А на другој страни модри, па црвени пламенови лижу уз кућу Радоја Тошића, у далеко се чује како у пламену треска јеловина па свијетли Вучевцу...

Кажу од то доба нема инада у Вучевцу, па и жене не траже већ гаталица, највише брани — Спасенија Вујадинова.

Н а К о с о в у...

На Косову, на бојноме пољу,
На крвавом људскоме покољу, —
Кад је славно српско царство пало
И сунце се јарко заплакало,
Те се свјету тада тужно скриво,
У облаке црне се завило...

Тад на Српску Земљу паде тама,
Паде туга, паде клета чама! —
Многе краје србинске прекрили,
Ал' не може један, роде мили:
Једну земљу — што се малом звала,
Она, она — није им се дала! —

А та земља — што 'но бјеше мала;
Што је српско име одржала;
На српскоме небу што је сјала;
Што туђину није се подала;
Што је тукла свога клета врага,
— То је наша — *Црна Гора* драга! —

Кô лав хитра, јуначна, ваљана,
Борила се од Видова Дана
Против свију српскијех душмана,
И силу је добила мегдана! —
Ах! мегдана нечувених прије:
Сјајних, славних!.. ох, и — крјавије!..

И тиме је свом помогла роду,
Уливши му у срце слободу,
Да се нада, да се свагда брани,
Докле опет сину св'јети дани,
Св'јетли дани слободе и среће,
Којима се сад ближи и креће...

Цио свијет ц'јени је иштује,
Јер за њену вељу славу чује...
Свак јештује, које човјек прави,
А Србин је понајвише слави...
За то и ја, — о, мој српски роде!
Од свег срца пјевам њојзи оде...

Вукашин Гаговић.

— ** —

П е р ј а н и к

Ц Р Т А

— Андрија Јовићевић —

I.

Било је, то давно.
Цетиње не бјеше велико као да-
нас. Ко шћаше проћи шетњом до

Врбе, тај би отишао далеко изван
вароши, а Врба је данас међу лини-
јама кућа. И ако од тада има само
око двадесет година, али се Цетиње
много измијенило. Кад сад дође који
старац у престоницу, он је не по-
знаје; не би му много требало, па
да зађе којом неповнатом, новом ули-
цом, и да се сбрете, ни сам да не
зна ће.

Прије и живот на Цетињу бјеше
тих и миран. Осим неколико крчама,
гостионица и дућана, био је и по-
већи број простијех, управо сељач-
кијех, кућа. Поред тиглењача ниваху
се и сламењаче, а једина лијепа и
укусна здања бјеху: Књажев Двор
и Биљарда. Не само овај на Цетињу,
него и сваки двор књажев наш на-
род зове Палац, а понеки опет По-
лац. Остале куће у близини овијех
издвајаху се љепотом између оста-
лијех. У њима живјаше ближа својта
књажева, многи министри и вели-
каши. Прије сте могли старом цван-
циком сити ручати и вина се на-
пити, а чешће пута и ручати и
вечерати. Данас већ није тако; једва
и с тврдијем фиорином да можете за-
данити на Цетињу. Каква равлика!...
Јест, али су се умножиле куће и
крчме, трговина и занати; умножиле
се и потребе, због којих народ на
Цетиње долази, а за то су и потребе
за животни опстанак овог мјеста
постале веће. Ето, за то се и живот
на Цетињу поскупио.

Да се повратимо оном добу.

Биљарда је дугачко и на два
боја здање, а протеже се од мана-
стира до близу Палаца. Њу је огра-
дио Владика Раде, а нешто довидао
и Књаз Данило I. Тада је она била
величанствена кућа, али, од када је
ограђен Палац, њезина је љепота
мало утучена. Но, опет, она је у-
гледна зграда. Западни њен дио
скренут је к југу, ка ће испред

манастира. Ту се горе налазаше Велики Суд, а доље магазини за оставу разнијех старијеских тешкијех ствари. Са истока споља преко двије дебеле греде бјеху поређани старински мањи и већи топови и лубарде, које Црногорци у бојевима од Турака отеше. Међу њима бјеше и чувена *Баба Јела*. То је велики топ, на који шибицаваху лупеже и веће злочинце. Лећи на Бабу Јелу, и бити шибицан, била је највећа срамота; онај, којег је ово прошло остао је без образа, дакле, без онога, што су Црногорци и од живота скупље држали.

Страшна је била Баба Јела! На њу није било лако и од шале лећи, а немо ли од истине.

Горњи бој осталог дијела Биљарде служио је за министарства, а доњи за штампарију и перјанике.

Перјаничка соба бјеше најпространија. Уздуж ње се с обје стране ређаху дрвени кронети све један уз другог. Било их је на броју двадесет, и на свакојем бјеше сламница, чаршав и бијељ. Сваки је саби простирао и постељу уређивао, а обично су по двојица заједно спавали. Чаршави не бјеху Бог зна колико широки, да постеље и са стране покрију, за то могасте виђети испод постеља сметлиште и прашину, која се ту таложаше за по више неђеља. Они су имали и послужитеља; овај их је слушао и радио, што су му наређивали, као: налагао пећ, брисао под, доносио воде и т. д. О чистоћи се ни сами нијесу толико бринули; али им је дома што чистије било? Тек да је многијема и тако. Изнад постеља о виду висаху пушке и ћесе.

Прозори од собе се отвараху ријетко и унутрашњост је вазда имала неугодан воњ, који грло сте заше. Зими уз пећ сушаху хаљине и обућу, што још више квараше

собни ваздух. Поред гвоздене пећи висаше стари сахат, који одмјерено куцаше и часове бројаше. И ако много пута шћаше валутати опет се перјаници по њему владаху у измијивању страже.

Врата од собе воде у ходник, а овај таман до главнијех врата, с којијех се види и Палац и сва његова околина. А и с једнога се прозора на челу собе види Палац. Таман пред овијем прозором на даљини од двадесет метара бјеше израстао горостасни бријест. То бјеше дебело, високо, гранато и подграђено дрво, које на далеко шираше гране и чињаше велики и дебели хлад. Под њим је обично излазио Књаз, ће би у густом хладу починуо и Црногорцима судио. Ко би гђ споменуо *Бријест*, ви сте већ знали, да је то тај бријест, јер је он у Црној Гори чувен, као дрво, под којијем се прaviца дијели. Много је пресуда под њим изречено; многа су се срца испод њега задовољила и многе сузе утрле! Ово је историјско дрво; оно се и данас спомиње, и ако га је немилостиво вријеме срушило.

Перјаници су вјерни служитељи Господареви. На сами његов миг они лете. Њих је негда било више, а служили су на ред, сваког другог мјесеца, по тридесет до четрдесет. Стражаху редовно и дању и ноћу, на главнијема и спореднијем вратима од Палаца, и нико без допуштења није смио крајем њих проћи.

Перјанике је бирао сâм књаз, а увамао је виђене момке од добријех очева, у намјери, да их опроба у перјаничкој служби, би ли способни били и за веће чинове. И заиста су од перјаника постали многи данашњи војводе, сердари, бригадири и т. д. Па није ни чуда, што је перјаничка служба била харна и виђена и што

су перјаници били силни, али свакад достојни књажева повјерења.

За Црногорца бјеше велика част бити перјаником; он то сматраше за особиту неку милост и надаше се лијепој будућности. Многи се млади момци наметаше, Господару на очи излазише и молише му се за овај чин, и онај, ко је био примљен, није имао ни прије ни послје радоснијег часа.

Кућ би гођ Господар ишао, они су за њим или пред њим, а често су пута и странпутицом, пјешке ишли, носећи преко рамена струку, а о њему дугу пушку. Свуђ уредно стиваху и на задовољство књажево служашу.

За вријеме сњегова и студени збили би се перјаници око пећи, па се гријали, разговарали и шалили, а неколика су се находила испред Палаца за какву случајну потребу књажеву или којег старешине. Но и ови у соби не би безбрижно сјеђели; по један би чешиће пута извиновао на прозор и гледао пут Палаца. Кад би Књаз изашао на скале од Палаца, сви би журно искочили, а кад би пошао пут Бријеста, они би се начетили с једне и друге стране, да између њих прође. А ако је Господар био у послу или је спавао, неки би се почели картати у пиће, а ђекада и у паре. Ова је игра код некијех била омиљена и многи би више пута освићали картајући се. Понеки опет играху на *бронце*. И то је игра на паре; новци се бацају у вис и чија бронца (саставу штица) ближе, или даља — како се углави — тај и добија.

Дешавало се, да се ће појави какав свадљивац и одметник, или се деси свађа међу племенима и братствима, и Господар је шиљао једнога или више перјаника, да злочинце хватају и на ред науче.

Први је Владика Раде поставио перјанике, и он је преко њих успио, те је умирио многе завађе и стао на пут пролијевању крви. Није га лако било онијема, који су њихову силу окусили! Пред њима је неваљалцима и кривцима ријеч у грлу заставала, јер је кров перјаничке уста сам владалац зборис.

Старешина перјанички зваше се капетан и сви се њему мораху покоравати и слушати га. Кад се десило ово, што ћу вам испричати, бјеше капетан добар и поштен човек, од добре куће и син добра оца; стаса је био малена, али хитар и отреси. Према перјаницима се држао благо, озбиљно и више би пута дошао код њих у њихову собу, не ради надзора, јер је био у њих, као и у себе, увјерен него ради шале и разговора, које јако вољаше, а и сам бјеше шаљив и разговоран. Они су га вољели, јер им је био добар, а и поштовали, јер је то заслужио. Перјаници добро знаваху, да је њима лако, кад им је капетан у Палацу, јер он све пазаше и свему ред држао; он је многе ноћи у ходнику на голијем птицама освануо.

Међу перјаницима бјеше један по имену Калета, млад од својих тридесет година. Раста бјеше средњег, али здрав и стасит, хитар и снажан; лице му црномањасто и мало кошћуњаво; очи соколасте, а брци као у ластавице крила. Згодан као по један од његова друштва, а и поштен. Другови га вољаху, јер бјеше слојан и искрен; он никога не увриједи; стражио је преко реда по пола сахата и никад не рече ономе што је задоцнио: ни црно му око у глави. Био је шаљив, и никад се не наљути на искрену шалу којег друга; он је много пута друштво развеселио, да сви нападају од смијеха; а знао им је и озбиљне догађаје при-

чати, да га сви с милином слушаху.

И капетан вољаше Калету и лијепо пазаше, јер бјеше у дужности тачан, у понашању примјеран. Чешће је пута капетан говорио, да би могао и своју дужност на њега преслонити, а да се не би бојао, да га овај не би умно или хтио заступити.

Калету и Господар шиљаше на пођекоја мјеста, да његове поруке изврши. То је Калету веселило, али се никад не уздиже; и само му главна брига бјеше, да вјерно испуни заповијест.

II.

Једне кишовите ноћи бјеше тихо у перјаничкој соби. Код пећи за малијем столом играху на карте четворица: један од овијех бјеше и капетан. Око њих бјеху стали још пет шест другâ, па гледаху картање. До овијех играше друго друштво; њих бјеху само четворица и играча и гледалаца, а мјесто стола служаше им под, на који бацаху карте, повијајући се. Постоље бјеху у нeredу; виђело се, да су неки залуду на њих лијегали да заспу. У једном углу до пећи и у другом до прозора чујаше се лагано хркање.

Тишину квараше бацање карата, јер неки замахиваху жестоко. У овоме се неки и надмећашу, чија ће боље о сто или под треснути. С почетка играње бјеше тихо, без граје и лупања; доцније се играчи згријаше, нешто од вина, нешто од пећи, а нешто и од сопствене топлине, која играче сврући, да им лице поцрвени, жиле набрекнуше, а очи да искоче. Најпослије почеше и шакама по столу и поду лупати.

Кад видни сахат откуца поноћи, нико га не чу, само се један од играча, којему тада ред страже западаше, обавре око себе, да види, је ли

ко то чуо, осим њега, па мирно продужи игру, као да је тачно прописаној дужности одговорио. Откуца и пола часа по поноћи, откуцаше и три четврти, а то нико осим онога не опази. На стражи је био Калета. Станиша -- тако се зваше перјаник чији ред за стражу бјеше -- знаваше Калетину трпељивост, за то и не хиташе.

Ноћ бјеше кишљива. Калета бјеше огрнут великим скадарским капотом. Он није имао сахата, али опет од подавно изгледаше кад ће Станиша доћи, да га промијени. Чекао је и чекао, али увалуд. Мислио је, да му замјеник спи, као што је имао обичај.

„Тако ти је то — промисли он — кад чојак неке људе напушти“.

У то прође мимо њега један књазев собар, и Калета га упита:

— Које је вријеме?

— Три четврти по поноћи — одговори онај.

— Је ли легâ Господар?

— Јес'.

Сад се Калета почне и љутити, мислећи:

„Збиља, ови би наши људи чојка замагарчили, кад би им се напушта. Али ћемо се од сад пољепше пазит“.

Калета је знао своју дужност, нити би оставио стражу без замјене, да би се три ноћи једна на другу надовезале.

У то изиде из Палаца један кабадахија, с којим се Калета добро познаваше, па га замоли, да га измијени, докле у Биљарду пође, већећи му, да ће се одмах вратити. Овај га без ријечи измијени и Калета пође пут Биљарде.

Кад је улегао у перјаничку собу, уби га некаква хапа од дувана и испарења. Сва соба бјеше пуна дима и кроз њега се једва што с једнога краја на други виђаше.

Онај, што праћаше куцање и ход сахата, обавре се и не би му мило, кад виђе Калету. Да је био у постели, надао би се, да се Калета не би иједио, као што није прије никада, јер га је Станиша варао, говорећи, да га није имао ко пробудити, а сад се улови у кљусицу. из које се лако не могаше извући.

Калета се зачуди, кад виђе Станишу, ђе игра, па му љутина наћера крв у главу и, без већег размисљања, рече, што му прво на уста дође:

— Ја се чудим некијема људима, што ће им перјаничка служба, кад нијесу за њу. Кад би' ја, ка неки служио, стид би ме било и проћ' испред Палаца, а камо ли на његовијема вратима свога цара стражит'.

Сви се обазријеше и онијема, који знаваху, на кога се ово односи, не би чудно. Станиша се осјети крив, па обори и руке и карте и погледа преда се. На то ће један од гледалаца рећи:

— Ко ме то приговараш, Калета?

— Ономе, који игра по сву ноћ на карте, а ја мјесто њега стражим, ка да ме платио. Но му се чудим, кад је такви, зашто не предадне пушку, па не иде, оклен је и дошћ.

Калета мало вастаде, па продужи озбиљно, као човјек, који има потпуно право, што тако збори:

— Господару су само опреше људи, који га вјерно служе, а не некакви карташи и љенчине.

Ове пошљедње ријечи изговори с нагласком и презрењем, да су то сви врло добро примјетити могли. Он није никад играо на карте; мрзио је карташе, а није волио ни гледати ту „ђавољу“ игру, како је он називаше.

У пошљедње вријеме бјеху капетана „оставиле“ карте, за то бјеше и изгубио неколике „партије“. Кад је Калета ушао, он га је видио, а и

сјетио се одмах, кога „гађе“, кад је стао говорити. Кад је споменуо карташе, капетан се нађе увријеђен, па озбиљно погледа у Калету и рече му:

— Па што би ти река карташима?

Калета се трже, кад спаси капетана; да га је видио, не би то ни рекао, али сад није имао куђ ни-камо, но онеме, кога је љубио, поштовао и цијенио, одговори:

— Опрости, капетане, ако сам те што увриједио!

Иза овога мало застаде, па не хотећи се сасвијем понизити, и ако је старији, пошто се осјећа, да има равлога што збори, настави:

— Али зашто нијеси посла овога, — а покава на Станишу, — да ме измијени, кад си већ ту? Избиља, ка да ме сви за бестију држе, тако ћу ја сваки пут с онијем мушкетом остојат' за по некога.

— Не вичи много, докле нијеси нешто добио — рече капетан заповједнички.

— Све што заслужим, нека добијем; не зафаљам за то никоме, до Господару — одговори Калета мирно, а одлучно.

— Ни ријечи више! — тресну капетан и испадеше му карте из рука.

— Оно што је право, ја ћу зборит', и нико ми, осим Господара, не може ватворит' уста.

— Ја ћу теби казат' пут, оклен си дошћ — понови капетан намргођено.

— Не било ти за бабову душу, да ми не учиниш све, што можеш. А ја се ни мало не бојим од те пријетње, да ћеш ме ти изагнат', па да си још виши но си, јер ми ти не дајеш 'леб, нити си ме у перјанике примио.

Капетан долазаше у све већи ијед; у лицу се наду, очи избуљи,

затури руком капу натраг, па се удари по кољену и рече као крова зубе:

— Такви баш нијесу за перјанике — па окрену главу од Калете, колико да му је испод достојанства у њега гледати.

Калета не остаде равнодушан; он осјети страшну увреду своје части, па одлучно одговори капетану:

— То ми, капетане, није нико мога рећ' до сад, ни мени, ни моме оцу, који је вјерно служио и Господара и огњиште своје. И ко ће ми то, осим Господара рећ', погријешити ка мало дијете.

— Ја ти велим — понови капетан одлучно.

— Кад би ти примѧ перјанике — рече Калета раздражено — ја ти не би' ни доша, да ти се молим. А то, што си ми сад рекѧ, ти ми не би смио рећ' онођен, ће се ножем брани част и тече јунаштво...

Учиње се галама. Капетан кидиса пут Калете. Перјаници спријечише капетана. Калета није навирео, но се корак два измаче, па метну рукеу на нож и чекаше.

Умало се крв не просу.

Ноћ је и даље била кишљива и немирна; вјетар звиждаше и савијаше гране од Бријеста. Но срца у капетана и Калете бјеху још немирнија. Прије су хладнокрвно размишљали. Капетан пође у варош, па леже, да тобоже заспи. Преврћао се час на једну час на другу страну, а сан га не хвата. Савјест му бјеше немирна, јер се осјећаше крив, што је напануо права човјека, и то још човјека, који је за углед другијема; стаде сновати начин, да се сјутра с Калетом измири и да се ствар заглади, као да од свега није ни било ништа.

И Калета је у души био немиран. Он је знао, да га је капетан

волио, па се сад не може чуду дочидити, зашто га онако, без узрока изгрди. Неке су га капетанове ријечи јако пекле, али радо би му све опростио, када би знао, да се капетан каје.

„Није требало свакојој на реп ставати“ — промисли Калета.

Превртао се за дуго, али сна нема па нема. Премисљајући о ноћашњем случају, паде му на ум и Станиша, због којег је ово све било, па се трже, устаде и на прсте изиде у ходник. Он је Станишу увриједио, а овај му на то није ништа одговорио, па му би жао и пође пут страже, да га моли за опроштење. Кад се примаче, угледа стражара и онога собара, ће нешто шапте. Калета није ни слутео, да се тај шапат тиче њега, и обичнијем ходом ступи пред стражара. Чим га собар познаде, отрча уза скале у Палац.

Овај собар и од прије бјеше код Калете сумњива личност, али га за то њихов разговор ни најмање не буњаше, него проговори:

— Станиша, ја сам те ноћас увриједио и молим ти се, да ми опростиш, е сам то из љутине учинио.

Стражар се мало збуну, али се набрзо прибра и одговори крова зубе:

— Да ти је просто... Ја мало задоцни', играјући на ђавоље карте.

При даљем разговору могао је Калета примјетити, да Станиша бјежи очима у страну и обара их пред собом; но он мишљаше: стиди се, што је све ово због њега било.

*

Сјутра-дан бјеше вријеме мутно; црни се облаци ваљаху од Ђинова Брда и носаху убојиту кишу.

Калета је устао рано, па је изишао под Бријест и упро очи пут Палаца.

Мало поби, па изиде Господар на скале Палаца.

Чим га Калета спази, пође к њему, да се нађе близу страже за какву потребу, као што је вазда имао обичај. На противном рогљу према Палацу виђаше се сиромаш човјек с молбеницом за цамаданом, који жудно пут Палаца погледаше. Калета је знао, што овај тражи, јер му је ово десети дан, како се овуда находи, а већ је и пет молбеница био предао због некакве вађевине,*) па на ниједну није добио одговора; Калета није знао, има ли сиромашак разлога, али га је жалио.

Како онај са молбеницом опази Господара, поче се примицати Палацу, вадећи артију иза цамадана, не би ли приступио, или га Господар што задио.

Перјаници нијесу допуштали непознатијем људима, да прилазе Књазу, но су их врћали и одгонили, зато је и Калета овога врћао и устављао.

Видећи ово Књаз, и не гледајући у Калету, мало побоље викне:

— Калета!

— Ево ме, Господару! — одговори перјаник бојажљиво, јер се у тај мах присјети синоћњег догађаја и бојаше се нечијег „масла“.

— Тражи ли та сиромаш мене али тебе, те га врћеш? — запита Књаз намргођено.

— Бога и Вас, Господару, а ја му не требам.

— А, човјече, је ли пред мојом али твојом кућом, те му не даш, да приступи?

— Пред Божом и Вашом, Господару — одговори Калета доста слободно, као човјек, који се не осјећа

*) Вађевина је у Црној Гори уобичајени израз и узети на вађевину значи узети нешто на вересију; оvdје значи да је сиромашак био дужан државну вађевину.

крив, ма да виђаше, да неће бити добро.

— Питај га што тражи, кад му не даш, да сам каже.

— Што да га питам, Господару, кад Ви знате што тражи. Капетан му је за вађевину и ваган и вериге прода, па иште у Вас милост. До сад је преда пет молбеница, и ни на једну није добио одговора.

Чувши Господар ово, набрекну му жила међу очима, па се одмах врати у Палац и до мало изиде наредба: да се Калета отпушта службе, а ономе сиромашу да се опрости вађевина.

Наредба би одма извршена; Калету отпустише. Ово га је поразило. Мислио је, ко га опаде. Капетан није, јер није још ни дошао из вароши.

„Аа! Сад знам — рече у себи — То је онај, што му ово није првина. Платио Богу и Господару.“

Перјаници жаљаху Калету. Кад је дошао час његова кретања, сви се скупеше у њихову собу, само што Станише није ту било. Калета скиде с клинца пушку и ћесу. Сви приступише редом и с њим се братски изгрлише. Многијема се и сузе заврћеше, кад Калета рече:

— Збогом-те, људи! Збогом-те, браћо! Опростите, ако сам којега нерадећи увриједио. Свијема фала на друштву, ка браћи родној.

И таман да крене, а у собу уљеже капетан. Он још не знаваше, што се десило, и дошао бјеше, да се с Калетом помири. Али, видећи их све на ногама, а Калету наредна за пут, запита зачуђено:

— Што ви је, људи, те сте стали, ка у летурђији?

Казаше му.

Капетан обори главу, прошета два пут по соби, мислећи: „Сад, сви мисле, да сам му ја ово учинио,“ — па се исправи, упита Калету:

— Тако ти Бога, мислиш ли, да сам те ја опанујо код Господара?

— Не! — рече Калета, па стаде за мало. Послије продужи:

— Али, капетане, све је ово било због тебе.

— То је истина — одговори капетан — Да није било синоћње свађе, може бит' да не би ни од овога ништа било.... Ма, ко те опану, знаде ли?

— Зли људи — рече Калета презриво.

— Зли људи — сви поновише, као гадећи се то име и изговорити.

— Ђавоље карте! — примјети некоји.

— Е, чоче, триста их ђавола изјело и с онијем, би' рекâ, ко их је први изнашâ! — прихвати капетан — и најмилије људе могу помразити.

— Ја више на тога ђавола нећу играти — рече некоји.

— Ни ја! Ни ја! Ни ја! — зачу се са сваке стране.

Послије мале почивке настави капетан, окренув се Калети:

— Зли људи, да их Бог убије!... Али што ћеш, де? Но види с Богом, куђ си кренујо, и вјеруј ми, да ми ово није ништа лакше, но да сам ја дигнут... Али опет не брижи и не вени; Господар је милостив: он милује и кара, а кога не милује, њега и не кара.

Изговоривши ово, пружи руку и целива се с Калетом у знак помирења и растанка. Калета подиже руку уз пушку, погледа јој низ цијев и рече:

— Срце с њом изгорио, ако бих толико жалио, да Господар зна све, како је било.

— Ако не зна, а 'но ће знат', дајем ти Божју вјеру, ако и мене не дигне, ка тебе јутрос — одговори капетан и погледа у Калету, да га

боље увјери у истинитост својих ријечи.

Сви га испратише, као доброга друга, а он још један пут с врати смаче капицу и рече потрешено:

— С Богом-те, браћо моја!

Сви осташе сјетни.

(Свршиће се.)

— ** —

С у ж а њ

— Лермонтовъ —

Отвор'те тамницу мени,
И дајте свјетило дана,
Дјевојку очију црних,
И брзог коњица врапа;
Ц'љубит' ја хоћу радо
Ту младу дјевојку л'јепу,
Закрочит' коњица врапа,
К'о вјетар лећет' кроз степу.

По врата жељезна тешка,
А прозор тамнице горе,
Дјевојка очију црних
Дал'ко у красне дворе;
Коњ добри без узде сам је —
Облази зелена поља,
А вјетар разноси реп му —
И трчи куд год га воља.

Ја самац све овдје чамим,
А ст'јена одсукуд гола,
Зрак свјеће, гле, тек што чкиљи —
Умире к'о с мога бола;
А могу зачути само
За врат'ма кораке л'јене,
Кроз поноћ то стража глуха
Пролази и чува мене. —

Грахово

Радомир Кривокапић

— ** —

Догађаји у Боки Которској од г. 1977 до 1814

К историји Црне Горе тога доба

од Л. Томановића

V. Исти дан, кад је Рукавина из Задра управно Бокељима онај манифест, 1 августа, писао је Владици следеће писмо: „Примивши писмо управљено Вашем Високопреосвештенству од стране мога двора, и увјерен у племениту оданост Вашу моме премилостивом господару, у стварма Вама већ познатијема, радујем се унапријед задовољству, што ћу уживати саопштавајући Вам, кад стигнем у Боку, даља осјећања Њ В., а уз то ствари стоје добро у вашијем светијем рукама.“*) Ако је бечки двор збиља преко Рукавине управно Владици писмо, за што му га Рукавина не спроводи? Него, пошто је Рукавина разумио од изасланика бокељских, какав уплив Владица ужива у Боки, или боље како Ербер пише, да је судбина Боке у Владичинијем рукама, сва је прилика, да је нашао за добро, да овим писмом отпочне с Владиком што пријатељскије односе, у исто доба док је прикупљао што више сила, које би му „могле ваљати против Црногораца“...

И 10 августа, приправивши потребите силе за окупацију Боке, Рукавина крене из Задра на челу 17 ратних бродова и 8 транспората. На путу од Корчуле даље срио је један млетачки брод, који је долазио из Будве, и на ком је био „један православни свештеник, посланик Петра I., Господара и Владике Црногорског,“ који је на армијарском броду Рукавини изразио оданост свога Господара Цару Францу, стављајући му до знања, да су Црногорци заузели Будву, да уздрже ред у народу док

дође царска војска. Ово пише Ербер, па наставља: „Рукавина, као што он исти приповиједа, био је задовољан овом изјавом, задржао је посланика на ручак, и обасу га удворностима. Што више, не даде му да се поврати на оном млетачком броду, на ком је био дошао, него у знае почаст стави му на расположење један брод аустријски, којим се и послужио свештеник дипломата. Праштајући се с њим, Рукавина му дарова дуванску кутију од злата, молећи га да предаде једну другу Господару, и то у име Царево.“ Димитрије Милаковић у својој историји доноси следеће писмо, што је Рукавина писао 17 августа Владици: „Јако ме обрадовало писмо Вашег Високопреосвештенства, што ми је предао пречасни Стефан Вучетић. Ваше Високопреосвештенство, ослањајући се на моју лојалност, може бити увјерено, да неће нико други имати првенства испред Вас пред престолом мога узвишенога Господара.“ Очеvidно, онај свештеник дипломата био је архимандрит Вучетић, и ово писмо је Рукавина по њему Владици послао.

Дакле и ако је била судбина Боке у рукама Господара Црне Горе, пошто је један дио Бокеља поднио предају генералу Рукавини, и пошто је овај кренуо с војском, да Боку заузме, он није употребио оружје црногорско нити допустио да се пролије братска крв, него, премда јачи, попустио слабијој странци, и то унапријед до знања ставио Рукавини, нагласивши му с пуним правом, да су Црногорци успоставили и сачували у Боки мир и ред. Ми имамо неколико већ споменутијех савременијех рукописних успомена, и пошто је Владика сашао у Будву, нигдје у њима не налазимо, да су се понављала она насиља оружанијех Бокеља, која се спомињу прије тога и у Будви и у Котору. Исти-

*) Историја Црне Горе Милаковића.

на, да је странка црногорска била јача не само по броју, него су то били људи и вични оружју, од кога се нијесу никад ни растављали; али је на другој страни била аристократија не само по крви, него и умна и новчана; за то су се и у самој Боки уопће вазда сматрали Пераст, Прчањ и Доброта као преставници Боке; па и у Црној Гори их тако цијенили. Познате су везе главнијех кућа особито добротских са црногорскијем Господарима још од доба Владике Данила. И Владика Петар, као општи отац, саплавши у Боку, својим савјетом повратио је мир у народу, и уздржао га док је Рукавина с војском дошао. А то тако хумано, управо свето дјело Владике Петра ниједан историчар није уочио и по заслуги га оцијенио, премда признају, да је тада судбина Боке била у његовим рукама; али признаје народно предање у Боки, које га већ отада као светог поштује.

VI. Онај анонимни дубровачки рукопис у Пиванијевој књизи овако описује долазак ђенерала Рукавине у Боку: „На 20 августа око подна аустријска флотиља усидрила се испред Новог, и једна хрватска (граничарска) чета заузела је Шпањолску тврђаву. Опћинска управа, дошавши на брод, предаде Рукавини почасну сабљу, дар што је обичај захтјевао да се подноси свијема новијема провидитурјима Арбаније. На 21 Рукавина се искрцао на сухо да прими заклетву од народа. На 22 „Аустрија“ (главни брод на ком је био Рукавина) је пошла напријед пут Верига и у вечер је стигла под Лепетане; успут је Рукавина примио подлагање Луштице и Кртола. На 23 ђенерал је улегао у унутрашњи залив которски. На 24 Аустријци стигоше под Котор“ и т. д.

Али треба прије да се зауставимо у Перасту, и овдје ћемо пустити да нам приповиједа један савремени штампани спис, који се сачувао у кући конта Висковића у Перасту, и који овако почиње: „Био је дан 22 августа, кад је аустријски ђенерал-мајор Рукавина послје подна са свом ескадром и са хиљадом војника стигао под Лепетане, мјесто удаљено од Пераста миљ и по. Прилике садашњег доба захтјеваху, да сљедећег јутра, за повољити својевољној предаји (*per compiacere la dedizione volontaria!*) овога мјеста и земљишта му Њ. В. Цару Францу II, овдје буде спуштена млетачка застава, и да се развије ћесарска на сљедећи начин.“ То јутро скупеше се сви грађани и сељани (и данас припадају перашкој општини села: Ђурићи, Костањница, Стрип и Липци) пред кућом перашког капетана, у којој су се чувале млетачке заставе. Прваци су улегли у кућу, да их прихвате, али тронути пред заставама, зауставише се дуже него ли је требало, тако да је један опћински судија за њима пошао, да их пожури да већ отпочну тужну свечаност. И најпослије застава св. Марка видје посљедњи пут гдје истргнути матеви уз њу сијевају, и гдје је прати општинска управа, корпорације и сав народ свечаним ко,аком пут пјаче и саборне цркве. Кад су ту стигли, капетан диже с копља заставу, и у исто доба би спуштена и на тврђави млетачка застава уз грмљаву топова: са тврђаве је био испаљен 21 метак, са два оружана брода по 11 метака, а тако исто са свијех осталијех бродова испод Пераста. Спуштене заставе старјешине унесоше у цркву на сребрном послужавнику, и ту их прихвати опат са свјештенством и понесе на главни олтар. Тада је перашки капетан конте Јово Висковић изго-

ворио ту у цркви бесједу, која за-
служује да је наведемо. Та бесједа
по сачуваном изворнику гласи: „У
овему пригоркому часу, који раздира
срце наше; у овему најпоследњему
изјадању од љубави и од вјере При-
ведроме Владању Млетачкоме, с ко-
јијем частимо стијег Краљевски; нека
нам буде од утјехе, браћо, да наша
дјеловања прошасна и она од овијех
последнијех времена не узроковаше
ово удесно дјело, да ли крјепосно за
нас. Знати ће од нас наша дјеца
сповиједање днева данашњег, знану
ће је учинити свуколику Јевропу,
да Пераст је поштено удржао до
најзадњег часа част млетачкога
стијега приведрога, частећи га обли-
вена са нашијем опћенијем грозни-
јем сузама. Изјадајмо се, браћо, из-
јадајмо се, али у овијем најпослед-
нијем општијем напијем бесједама, с
којијема запечаћамо наша славна
прошасна дјела укавана под мле-
тачкијем приведријем владањем, обра-
тимо се свиклици овему Краљев-
скоме стијегу, кога нам прикажује и
изјадајмо нашу жалост: За три сто
седамдесет и седам љета, наша вјера
и храбренство вавда су те чували
на мору гдје-год су те позвали тво-
ји непријатељи, који су били про-
тивници вјере. За три сто седамде-
сет и седам годишта наша бића, крв
наша, и животи наши исти, били су
поклоњени теби, и веле смо се срећ-
ни цијнили: за триста и седамде-
сет и седам љета ти с нама и ми с
тобом бјесмо на мору вавда гласо-
вити, вавда славодобитници. Нитко
нас с тобом не видје бјежати; нитко
нас с тобом не видје предобивене.
Да ако те неби била садања време-
на прсм несрећна зарад непревиђе-
ња, ради испразности, несклада и
ради неповоље незаконите супро-
тивне нарави и правди народа, изгу-
била у Италији: за тебе бисмо до-

бровољно губили наша бића, крв и
животе; и прије него ли те видјети
предобивена и потлачена од твоји-
јех, наше храбренство и вјерност
наша закопали би се под тобом. Не
остајући нам дакле друго за тебе
учинити, *наше срце нека буде пречас-
на гробница твоја, и најистинитија и
највећа похвала твоја сузе наше.*“ Иза
ове држао је другу бесједу опат Ма-
варовић „врло лијепу и енергичну
такођер на словенском језику,“ па је
први капетан пољубио крај заставе
и за њим цио народ „и сузама облио.“
Затворивши заставе у једној скри-
њици, положише скрињицу испод
главног олтара, и тијем је била свр-
шена та тужна свечаност. Кад се
разгледају по Перасту раскошне гра-
ђевине палаци, којима сад кровови
падају, па их и сами насљедници
откривају, не будући у стању на
њима порезе плаћати; кад се узме
пред очи факт, да су Пераштани
били у стању да одоле турским на-
падајима из блиског Рисна, сачу-
вавши Пераст вавда слободан, што
је имало благодатних посљедица и
и за јуначку борбу блискијех Цр-
ногораца; онда ће се моћи схватити
сва озбиљност и искреност бесједе
првога Пераштанина, и ове тужне
свечаности, којом је у светилишту
сахрањена млетачка застава, на очи-
глед аустријског ђенерала, ма да је
овај још из Задра изразио жељу —
као што Ербер тврди — да се свуда
прије његова доласка подигне ау-
стријска застава, „за избјећи тужну
церемонију, обављену у Задру и на
другим мјестима (у Далмацији), при
спуштању млетачке заставе.“ Тако
Перасту историја признаје ту част,
да је он посљедњи спуштио хиљадо-
годишњу заставу горде царице мора.

Пошто се свршила та тако зна-
чајна и тужна свечаност, развијена
је аустријска застава уз гриљаву

топова, по свој прилици када је Рукавина кров Вериге улазио, и за то одиста није сврхао у Пераст, него послао на острв Госпе од Шерцјела два официра, — како каноник Ивановић пише — „да приме поклонство онога краја,“ премда је читав тај дан уложио плутајући до Доброте, на ком је путу примао на броду поклоњства, уз грмљаву топова са бродова искићенијех заставама низ једну и другу обалу. Како није било вјетра, бродовље је ноћило код св. Илије под Добротом, али се Котор осветљен, на поглед бродовља, веселио његовом доласку. Излишно би било даље наводити, како је свечано сјутри дан, 24 августа, Рукавина био у Котору дочекан. Котор, усљед извјештаја својијех изасланика сматрао је, да су услови предаје примљени, и манифестом Ђенерала Рукавине свечано потврђени, и приписујући конту Војновићу у томе успјеху највећу заслугу, у знак признања, уврстио га је у своје племство прије доласка Рукавине; по томе се може судити каквом је радости дочекао самог Рукавину; међу тијем видјећемо, што се збило оном његовом условном писменом предајом... Ербер пише: „Град је дао у част Ђенералу велики објед, преко кога четири општине: которска, новска, добротска и прчањска предадоше му на дар неке комаде бокељског оружја од велике вриједности. Саве општине: перашка, рисанска и Ђоновичка (?) показаше неки отпор, али су се морале убрзо и оне подложити новој влади.“ Држање Пераста већ нам је познато; не можемо се домислити, коју општину писац називље Ђоновичком; а Рисан, по свој прилици, мора да је био на челу странке црногорске, јер је Ришњанин био и онај што је у Котору хтио да народна скупштина узме у своје руке

провијанду и муницију. Факт је, да Рукавина није ни походио Рисан, премда је то једна од највећих општина, а по оружју најзначајнија, јер у рисанску општину спадају Кривошије Леденице, Убли и Морињ. Рисан је најзначајнија трговачка варош тада у Боки била, тргујући са дијелом Црне Горе и Херцеговине управо до Таре, Пиве и Требишњице, и до скоро то је била чисто херцеговачка варош у души и у тијелу. У посљедњем устанку бокељском влада је толико и тако драгоцјеног старог народног оружја у Рисну узаптила, да се на иљаде цијени оно из појединијех кућа, што најбоље говори о негдашњем богатству његовом.

Рукавина је остао у Котору до 28 (16) августа, па је тај дан изјутра кренуо по суху пуд Будве са четом војника, вели Ербер, и с великом пратњом, па је на 10 ура стигао у Јаз, гдје га је дочекао Петар I, и отолен по мору стигли су у Будву у само подне; дакле се Рукавина у Грбљу није заустављао, одиста што је Грбаљ спадао под непосредну власт Владичину. Рукавина у свом подробном званичном извјештају вели: „Кад смо у Будву стигли, Архиепископ ми предаде кључе од града, који је са осталим општинама био заузео у име Њ. В. Цара, ставши тако на пут, да за вријеме анархије, док сам ја дошао, узбуњени народ не учини какво зло, или да француске присташе што не украду на штету нашег двора.“ Па је сјутри дан Владика у православној цркви свечано пред народом изјавио, да предаје аустријској влади земљу, коју је био привремено заузео. Рукавина му је захвалио и заклео му се, да ће то Цару до знања ставити, а народ је дао одушке својим осјећајима, благосиљајући Владику. Рукавина

даље прича у свом извјештају од ријечи до ријечи: „Књаз је хтио присуствовати заузећу Паштровића, бојећи се да се становници исто не успротиве, будући горди својијем привилегијама, добивенијема од илирскијех и угарскијех краљева. Народ је остао миран и сусрио нас је пријатељски као свуда, и ту сам назначио једног официра са 50 војника посаде. Кад се имало приступити заклетви, дигло се неки говорници из народа, молећи ме да потврдим у име Њ. В. Цара њихове повластице, а у накнаду обећајући да ће положити заклетву вјерности. Одбио сам тај њихов захтјев, примјетивши да само Цар може потврдити њихове повластице, и доказао сам им да средством подлагања и покоравања могаху се надати у ту царску милост. Изложио сам им, да земља припадаше Цару по праву наслеђства, с чега не би му се могли противити, без страха да не изгубе све повластице и права, припадајућа особама а не земљи, и без страха да не буду осуђени на смрт због уврједе величанства. Па сам се обратио господину Архијепископу, молећи га да им растумачи истину мојих ријечи и са религиозне стране. Са великом енергијом он им је доказивао, пошто земља припада Цару, да су му они поданици, имали каквијех повластица или не, и позвао их је да одма положи заклетву вјерности, јер само тако могли би се уздати, да ће добити царску милост и потврду диплома. Кад је мене опет допала ријеч, принудио сам оне становнике изразима пријатељскијем и пријетњама да промијене мисао, тако да још нијесам био довршио говор, кад се одједном чу у један глас: *заклињемо се.*“ Која разлика од оног манифеста из Задра и овог тумачења Рукавине у Паштровићима! Ако ништа овдје је го-

ворила искреност, коју је Ђенералу надахњивало и присуство Владичино, осим што је он био већ дјело довршио, те је могао слободно говорити. Висковић овај говор Рукавинин тумачи новијем наредбама из Беча, држећи да је Беч био збиља примио оне услове предаје Боке, поднешене Рукавини у Далмацији; али ћемо ми видјети судбину оне хартије... Рукавина је био Србин, како Пивани тврди, а његову војску су састављали такођер Срби граничари, што је много допринијело овако мирном заузећу овога краја. Ербер пише: „Исти дан, Рукавина обиђе границе, и као гост Књажев, ноћио је у Стањевићу; отолен је 31 августа у Св. Стефан. Изразима најсрдачнијег пријатељства Ђенерал се опростио са Петром I., па се поврати у Котор и т. д.“ Дакле у Поборима, Брајићима и Мајинама Рукавина није се заустављао, ни тражио заклетву вјерности, вјеројатно, из смотрености, јер је био добро познат дух слободе овијех ратоборнијех горштака, који се ни у чему нијесу разликовали од пограничнијех им Црногораца.

Рукавина је остао у Боки до 17 септембра, занимајући се најхитнијем управнијем пословима, и од тога дана чекао је сваки дан грофа Турна, који је имао увести нову грађанску управу; али је Турна на путу задржало ружно вријеме и тек 4 октобра долази у Боку, а Рукавина одлази у Задар, гдје су га чекала хитна војничка питања. Његовим радом нијесу били у Бечу задовољни, што се најбоље види из следећијех ријечи у царском рескрипту грофу Турну: „Рукавина неће се ни мало мијешати у политичко-административна питања, ако не буде упитан грофом Турном.“ Главни је узрок био томе незадовољству мисао угарска, која је била нашла одзива осо-

бито у племству, јер је ово гледало у феудалној системи угарској најбоље јемство противу новијех идеја, које су били одма схватили у Далмацији и сељаци и средњи грађански сталез. Уз племство је пристајало и свештенство, јер је ово у Угарској било сачувало сва своја богатства и старе повластице, дочим су му у Аустрији таковане Јосифове идеје биле велике штете нанијеле. И пошто је Рукавина у свом манифесту, особито Далматинцима истицао историјско право, он је био одговоран за тај покрет угарски, тако немио бечким централистима, или боље Нjemцима; премда није могуће, да манифест, којим је Рукавина ступио у Далмацију, није био унапријед у Бечу одобрен; него се требало послужити тијем правом, док се покрајина заузме, и кад је Рукавина срећно заузео покрајину, онда је морао панути жртвом свога успјеха... Али ћемо видјети, да је и његово пријатељско опћење са Петром I. сумњу изазивало.

(Наставиће се).

—**—

Дум Иван каноник Стојановић

(Рођ. 17. децембра 1829. † 19. септембра 1900.)

Дум Иван родио се на 17. децембра 1829. у Дубровнику. И по оцу и по матери он ти је од херцеговачке породице, од онијех те дођоше у Дубровник на почетку овога вијека. Кад се родио остаци су и наваде републике св. Влаха још биле у напуну, па је из малахна био одгојен у идејама старине. Особе, које су виђеле пад републике, биле су још живе, па и сви они, те

су имали утицаја у оној страшној промјени владе... Како је Аустрија Дубровник садружила с Далмацијом, тако су и школе биле све по начину талијанском, бива знање и учење талијанскога био је закон: од Српства није било ни спомена, једина му књига у кући очиној била у народном језику „Османида.“ То је читао... Остале су књиге биле талијанске, као и књиге школске. Ту је било животописа светаца и осталијех предмета побожнијех, те учинише на њ велик утицај, па зачне намјеру да се запопи. Још кад је ходио на школу, држао би разговора у народном језику (јер у Дубровнику нека сви знаду талијански јал њемачки, у опће у породицама, и господскијем и простијем, збори се српски). Ти би разговори гдјегод били много овбиљни и дубоки, па би пало идеја не од дјетета већ од списатеља. Тако су многи (међу тијем било и попова и фратара, пријатеља његова оца) доходили да слушају малог говорника. Из рана се могло познати какав ће дан настати. Кад сврши школе у попе ће, у сјемениште задарско. Ту ти нађе многе саученике, бива Ботића, Паулиновића, Мреицу, Занона, те су се ето били дали још онда на читање Вуковијех књига, па давали њему те књиге, а да их и он чита. Он их је материјално читао, ал није било на њ никаква утиска, јер упит у повјест дубровачку, те цијенио, како су му суграђани прошастог вијека говорили, да је убавост писања само у дубровачкијем пјесницима, да народ још није дозрио. Али (он исповиједа) у оно доба, кад би читао српске књиге, разумио, и ако не све, јер је дубровачки језик српски, а кад би читао хрватске књиге, од онога доба (он говори), да је то за њега било како туржи, те не би

слиједио тога читања. Кад се запопи и рукоположи, ето га парохом у Ријеци дубровачкој. Ту се спозна с многијем књижевницима: Пучићима, Соргом, Геталди, оцем Радељевићем, Јован Боном, Кукуљицом и т. д., те га иштом тада наведу на читање српскијех списатеља. Забава су му била списи Вука Караџића, Врчевића, владике Његоша, па ту упозна да и хрватски писаоци пољепшавају, по српскијем свој језик. Ту накупи блага божијега: пословица, изрека, анекдота, те их у рукопису преда некаквијем Хрватима.. Ту га у Ријеци књижевници увјерише да је народ један југословенски, али да од постанка био је раздијељен у страну источну и западну; те да су они с истока, прозвани Србима, од постанка преузели на се вјеру, ображеност грчку Византије, а западњаци ображеност и основ цркве западне (Хрвати). Научи, да по повјести једни и други самјеша су по Далмацији и по Херцеговини, те да Славјани источни, бива Срби, имају само препознати у Хрватима некакав утицај латински, а Хрвати да имају препознати у Србима убавост стила, изрека, народнијех пословица, пјесама и прича, баш праву форму народне књижевности.*) Стојановић много је сурадио у „Словинцу“ и у листовима дубровачкијем, то до смрти, те је говорио да на пољу књижевности свакако ваља бити *Срб*, па признаје да стари Дубровник своје нарјечје је угладио по Српству, а нека је у прво доба републике и старе књижевности слиједио ступаје далматинскихјех списатеља, који су у опће мање или више били наклони западној култури. — Био је каноник-

декан стоне цркве у Дубровнику, а ту му је част подарио ради његовијех врлијех књижевнијех и црковнијех заслуга епископ дубровачки Водопић, чувени књижевник... Стојановић писао је и умовао вавда, те у књижевности најприје огласи се преводима, гдје је био често пута доста слободан, те изостављао и прекрајао на свој начин. Превео је, што прије што послѣје, половину књига „Исповјести св. Аугустина“*) (у нарјечју дубровачком, нештампано); комедију Аристофанову „Облаци“; неколико комада из Де Амичиса; деведесет Лессинговијех басана; драматски фрагменат из Шилера: Злохотник људи (Menscheufind); Волтерове: Микромегаса и Цова (кратка новела слободно преведена); Конверсацију код грофице Албани (коју је у преводу назвао: Шта је слава војничка?) од Paul-Louisa Courierа; Носоње по Ghislanzoni; Човјек репат (прерађено по непознату писцу); и Каноник-декан стоне цркве у Бајадоцу (нештампано), за тим све изреке латинске Публија Сиријанина Мимика и Петронија (нештамп.)

У „Дубровнику“ забавнику Народне Штионице дубровачке, који је и сам уређивао за кратко вријеме, штампао је оригиналне новеле: *Госпођу Мару* и *Лука Милога*, који је опет био прештампан у Војислављевој споменици. У „Словинцу“ је штампао више оригиналних радова, као *Цру* (први је дио „Цоре“ Дидеротов *Neveu de Rameau* (Рамов нећак) понашен, а други је дио оригиналан), *Жагарца* и ост. Још је написао и подуљу оригиналну новелу *Цево* (нештамп.).

Саставио је и комедију *Фрлезија* (штампану у кал. „Дубровнику“

*) Из аутобиографије Ивана Стојановића.

*) B. Ivan kan. Stojanović — Dubrovačka književnost. Dubrovnik — 1900. Srp. Dubrovačka Stamparija.

за год. 1898), па *Романтизам и Јасног*. Штампано је неколико пригодних pjesама и епиграфа на српском, италијанском и латинском језику.

Год. 1893. дао је у свијет први свезак анегдота и различитих мудријех изрека. Ту је изишло и неколико анегдота из народа, то нигдје нештампанијех. У рукопису је оставио мноштво анегдота и причаца, преведенијех, а, и народнијех, као и из историје дубровачке. Међу њима добар дио заузимљу философски анегдоти.

Од најзнаменитијех му је дјела *Дубровачка књижевност*, којој би боље пристао натпис „Биљешке из дубровачке књижевности.“

Још је превео и Енгелову повјест дубровачке републике, најјевгровитију до сад историју Дубровника, те наставио, гдје писац бијаше прекинуо, све до најновијих времена. Та његова радња изишла је у подлисцима „Дубровника.“ Није је довршио, јер га је немала смрт прије покосила.¹⁾ Одликовао се још и као добар говорник и проповједник у цркви, те је оставио у рукопису доста црквенијех и теолошких размисљања²⁾ и т. д.

Познавао је још, осим свог материнског језика: латински, грчки, старословенски и јеврејски, па талијански, њемачки и француски. Био је силно начитан и свестрано наображен човјек, да му није било друга у Дубровнику... Замишљао је, тек доврши наставак Енгеловој повјести, да започне већу од иједне своје досадашње књижевне радње: Политику старог Дубровника и старе дубровачке обичаје.

¹⁾ Штампана је понапосе, те ће брзо у свијет.

²⁾ Сви су ови рукописи код г. А. Фабриса, ур. „Дубровника.“

У повјести дубровачке књижевности прихватио се дубровачке Фолклоре, бива дубровачкијех традиција. Мудар није нигда охолица, па слуша што је боље, а у тому је он похвално послушао некога свога пријатеља, који се дивео *Древној Причи Дубровачкој*, па молио и кумио дум Ивана, да с њиме не легне у црну земљу *народни дух републике св. Влаха...* Он је ово послушао и добро је учинио. — Тко је био дум Иван? То ти је била још цигла *душа негдашњег славнога Дубровника*. Он је могао и посом ускликнути: *Fuimus Troes, fuit Ilion...* Обични га људи нијесу разумијевали..., дапаче га *пузавци* мрјели и тровали му благословени живот а нека се о њему само може кавати: — *прошао је добро чинећи...*

У свијем се рађама истиче проницави ум, хумор и сатирична ћуд овога дивнога писца (особито у Цолу), те нема у њега никаквијех предсуда, но је слика правога народнога филозофа...

Дубровачка му је књижевност прекрасан материјал, те би био пропао, а да га није ухватио у перо и отео заборави наш славни покојник, бива скренуо је с класичнога наводнога друма и прихватио се изненада дубровачке традиције уз ону Таћитову: — „И спомена би се изгубила, да је ласно заборављати ка' мучати.“

Ево уз то на палок *посланице хумористичне* — *Госпођа Маре. Прошлост и садашњост* *) — а до ове изворне рађе, приопћит ми је „Неке мудре изреке — Волфанга Гџтхе и оглед свјецкијех прича,“ што ће се штампати у *Дубровнику* латинцом. Прво је било штампано год. 1876. у П. снопиху *Dubrovnik Zabavnika Šticnice Dubrovačke* (IV.

*) Донијећемо у идућој свесци. У.

година страна 284—304.), ал је *Госпођа Маре* била истоциљена уз преинаке од истога писца, па ето заслужује да би се прештампала ћирилицом као дарак Црногорцима, које је славни писац толико волио, па је праведно и достојно да би дуго трајала успомена у народу овога великога мужа, те је истом љубави грлио и љубио све Србе без разлике вјере. . *Слава му!*

У *Дубровнику*, на Савин-дан 1901.

Вид Вулетих-Вукасовић.

—<>—

Народно благо

Зидање никшићскога града*)

Подигже се паша, Осман-паша
Осман паша Махмутбеговићу
Са царскијем турајли ферманом,
Да он гради на Никшићу града.
И шарампов начинио граду.
Од свуд њему паше долажаху
Долажаху паше и везири
Долажаху поклон доношаху.
Доцкан паша од Требиња дође
Од Требиња Ресулбеговићу
И он дође и поклон донесе
И честита паши грађевину:
„Честита ти, пашо, грађевина
„Ал' залуду грађевину градиш
„Љута ти се опасала гуја
„Око твога на Никшићу града
„Црна Гора и Брда остала
„И остала око града раја
„Која ће ти веље јаде дати
„И твога ће разурити града;
„Но ако ћеш мене послушати
„Посиједи по раји кнезове,
„Све ћу ти их по имену казат:
„Из Кочана Јова Лековића
„Из Горњег Поља из крај Вира
„Удри, пашо, Вука Љушковића
„И Јездегу од Ракуличића
„Попа Сима из Драговољиха
„А из Кута Лекетић војводу

*) Прибиљежена од Војводе Ђура Церовића. — М.

„Из питома села Овринића
„Удри, пашо, Вука Николића
„Из Бијеле, удри Вуловића
„Из Тушине, удри Церовића
„Из Петнице, удри Караџића
„Удри с Дужи два Мемедовића
„С Косорића, Косорић Војводу,
„То је, пашо, свијем поглавица
„Роби буле а сијече Турке
„Турске каде љуби у Дробњаче
„Што нам дину поднијет не може.“
Кад то зачу паша Осман-паша
Осман паша Махмутбеговићу
Одма ситну књигу накитио
Па је посла у племе Дробњаче
А на руке Косорић војводи
У књизи га паша поздравио,
Још овако њему говорио:
„О Илија, дробњачка војводо,
„Бићеш чуо, бићеш разумио,
„Да сам доша са царским ферманом
„И да градим на Никшићу града
„Долазе ми паше и везири
„Честитају царску грађевину
„Па те зовем, дробњачка војводо,
„Да ми и ти у Никшиће дођеш,
„Да честиташ моју грађевину.“
Књига дође Косорић војводи
Па се спреми што љепше могаше
И отиде паши пут Никшића.
Када паши гласи допадоше,
Да му иде Косорић војвода,
То је паши врло мило било,
Па на млађе срдлет учинио,
Пред војвду слуге истрчаше
Да му коња и оружје приме.
Превари се Косорић војвода,
Даде коња а даде оружје,
Па улезе паши под шатора;
Нешће паши да пољуби руке,
Већ му сједе уз десно кољено
Па почеше еглен затурати.
Но што рече паша Осман паша:
„Потурчи се Косарић војвода,
„Даћу тебе Фочу и Таслицу,
„И даћу ти Пријепоље равно,
„Још од цара ферман извадити,
„Да не даваш гроша ни арача,
„Док је твога рода и порода.“
Тада рече Косорић војвода:
„Покрсти се Махмутбеговићу,
„Даћу тебе Пиву и Голију,
„И даћу ти бутум Гацко равно
„И Вољујак више Гацка равна,
„Мореш коње у ергеду пуштат.“
А кад зачу Махмутбеговићу,
Од љутине на ноге скочио,

Па на млађе срклет учинио
 Те војводи посјекоше главу.
 Глас допаде у племе Дробњаке
 Ђе погибе Косорић војвода,
 Погуби га Мамутбеговићу.
 Дробњаци се на скуп окупише,
 И на скупу савет учинише,
 Изабраше себи за војводу,
 Баш Оташа сина војводина.
 Но да видиш војводу Оташа,
 Нешће сићег нити дангубити,
 Него скупља чету од Дробњака,
 Те сијече Турке на све стране,
 Више јаде од Илије ради.
 Паши веље додијаше даве
 На асију војводу Оташа,
 Да се од њег живјети не може,
 Роби пали и сијече Турке,
 Турске каде води у Дробњаке.
 Паша мисли што ће и како ће
 Преварити војводу Оташа
 Да и њему посијече главу.
 Све мислио на једну смислио;
 Па је ситну књигу направио,
 А посла је у племе Дробњаке,
 А на руке војводи Оташу,
 У књизи га паша поздравио
 И овако њему бесједио:
 „Зашто си се, сине, наљутио
 „Што сам твога баба погубио,
 „Луд је био, лудо бесједио,
 „Са тога је главу изгубио.
 „Но ми дођи граду никшићскоме,
 „Да честиташ моју грађевину,
 „Добро ћу те даром даривати
 „И од пара ферман извадити,
 „Да не даваш никаква арача
 „Док је рода и порода твога.“
 Кад Оташу ситна књига дође,
 Он је бирда другу накитио,
 Па је посла паши у Никшиће.
 У књизи га Оташ поздравио:
 Да ће њему у Никшиће доћи,
 Ако ће му дати вјеру тврду,
 Да му неће ништа помињати
 О његову погинулу бабу.
 Када паши ситна књига дође,
 Не сједио нити дангубио,
 Него одмах ситну књигу пише,
 У Дробњаке војводи Оташу
 У књизи се паша кунујаше:
 „Да му ништа помињати неће,
 „О његовом погинулом бабу,
 „Само нек' му у Никшиће дође;
 „У Горњем сам Пољу више Вира,
 „Ту ћеш пашу на теферич наћи.“
 Кад војвода ситну књигу прими

Он окупи три стотин' Дробњака,
 По избору доброга јунака.
 Па ето га гором и планином,
 Примаче се горњеполском Виру
 И пашину бијелу чадору,
 Па у гору војску оставио,
 Још овако њима говорио:
 „Да га мотре, док шатору допре,
 „И чим чују код шатора кавгу
 „Да дотрче њему у индата.“
 Сам војвода пут шатора крену,
 Пашине га опазеше слуге,
 Те јавише паши под шатора,
 Да му иде Војвода Оташу.
 То је паши врло мило било,
 Па на млађе срклет учинио.
 Да сусрету војводу Оташа,
 Да му коња и оружје приме.
 Но да видиш војводе Оташа,
 Кад се био близу примакло
 Пашине је слуге одагнао,
 Коња нема, а оружја не да,
 Већ уљезе паши под оружјем,
 Нешће паши да пољуби руке,
 Већ му сједе уз десно кољено.
 Кад је паша видио Оташа,
 Под њовим свијетлим оружјем,
 Ни мало му мило не бијаше
 Ал' већ друга бити не могаше,
 Већ међу се еглен започеше,
 И питаше за мир и за здравље.
 Но да видиш паше Осман-паше,
 У еглену па се преварио,
 За Илију ријеч изустео,
 Како 'но је лудо говорио,
 Те с лудости главу изгубио.
 А кад зачу војвода Оташу,
 Ђе му паша споменуо баба
 Срдито је пашу погледао
 Још овако њему бесједио:
 „Ђе је вјера, пашо Осман пашо,
 „Јеси ли ми вјеру заложно
 „Да о моме не зборимо бабу.“
 Па за грло пашу доватио
 И пада се одмах обалио
 Десном руком ножом повadio
 Да му русу посијече главу.
 Стаде дрека паше под шатора,
 Стаде вриска три стотин' Дробњака
 Полећеше бијелу чадору,
 Пашине се препадохе слуге,
 Не смје нико уљећ' под шатора,
 Док војвода пашу посјекао.
 Кад долеће три стотин' Дробњака
 Све пашине посјекоше слуге
 И велики шићар шићарише.
 Ал' да видиш војводу Оташа

Нешће натраг ићи у Дробњаке,
 Но га ето пут Никшића града.
 Али абер прије допауо:
 Бјеху Турци чули у Никшићу,
 Да је њима паша погинуо,
 И да су му посјечене слуге
 Па се Турци бјеху разбјежали,
 И утекли: гого и мајстори,
 Утекоше свак на своју страну.
 У то стиже војвода Отапу,
 Са његово три стотин' Дробњака,
 Те у бјегству Турке пристигоше
 И многима главе отсјекоше,
 Па одоше разваљиват' града,
 И Небојшу начињену кулу,
 Но говори Николићу Вуче:
 „Ој Бога ти, војвода Отапу,
 „Даруј мени пребијелу кулу;
 „Каил сам се настанили у њу,
 „Турци више никад доћи неће,
 „Нит' поновит на Никшићу града.“
 А кад зачу војвода Отапу,
 Он дарова пребијелу кулу,
 Дарова је Николићу Вуку,
 Тад да видиш војводе Оташа,
 Пошто своје мртве сахранио,
 И велики шићар окупио,
 Он се врати у племе Дробњаке
 Са пашином посјеченом главом,
 Пјевајући и пушке мећући.
 Ово било истина је било,
 Нама овђе мир и здравље било.

Из предања о св. Краљици Јелени.

На извору ријеке *Црковнице* у Комани-ма (Катунска нахија), а на мјесту које се зове *Краљичино*, налазе се неке развалине кућа и једне цркве, коју је — како народ тамо прича — била подигла св. Јелена. До цркве је — вели се — краљица имала своју ћелију, у којој је она — као калуђерица — живјела.

Црковница извире из крша и око њеног извора подигнут је у круг тврди зид (на којем се примјећују принове), те се вода прије отицања купи као у неком јеврцу, које народ зове *Краљичино Око*, а вјерује се да је зид начињела св. Јелена, да јој се купи вода, те да послје отиче на воденицу, коју је ту близу била подигла.

Прича се да је плодна равница између Сађавца (брдо), Лужнице и Вељег Брда била својина краљичина, гдје је она држала стоку; њена је гора била у Праскавич-

кој Шуми; уљаник је држала на врху планине Гарча, а на мјесту, које се и данас зове *Уљаник*.

У пољу под Сађавцем налази се једна огромна стијена, која се зове *Бијели Кам*. Прича се да је једном краљица Јелена ишетала низ Црковницу и наишла на рибаре те им потражи од њихова лова. Рибари јој не даду од биране рибе, те се она наљути и пзишавши на Сађавац скотрља Бијели Кам доље говорећи: „Кад се овај камен вратио на брдо, онда се они рибари усрећили.“

Једном косцима краљичиним задоцни ручак те јој они на ливади закољу и испеку најбољу биволицу. Кад је то Краљица видјела наљути се те прокуне косце и оде. Пред ноћ се косци посвађају између себе и један другог исијеку косама, да ни један није жив претекао.

Послије овога света краљица не хтједе више живјети у овом мјесту већ отиде у свој манастир *Јеленак* у Бјелопавлиће.

Прибиљежио Ђ.

— ** —

К њ и ж е в н о с т

Балканска Царица на њемачкој позорници. Док се очекује представа „Балканске Царице“ у Берлину по издању г. Маркуза, о ком је била ријеч у једном од ранијих бројева „Гласа Црногорца“, берлински „Deutsch-oesterreichische Theater-Zeitung“ доноси: „Гласовита драма високо даровитог Књажевског Пјесника, која је изашла у нашем позоришном књижевству, представљена је у великовојводском дворском позоришту у Најстрелицу први пут у Њемачкој, и постигла је велики *зсјех*, оставивши *знаменити, високи утисак*. У извршном, не само буквалном него и у духу дјела продирућем преводу и преради дра *Х. Штимке-а*, „Балканска Царица“ је *високо интересантно обogaћење репoртoаpa њемачке позорнице*. Већ по намјери Књажевског Ауктора, који свјестан својих владалачких дужности лађа се, да својим пјесничким и драматичким дјелима облагороди душу и нарав свога народа, „Балканска Царица“ заслужује пажњу најширих кругова, тим више, *што се тиче дјела високо знамените литерарне вриједности* као што ће се видјети како из следећих реферата мјесних, тако и из оцјене највећих њемач-

ких листова, које ми овдје доносимо. Тако пишу:

„Neustrelitzer Zeitung.“ У присуству Њ. Краљ. В. Војводе, чланова Великовојводске Куће и Њ. В. Војводе Адолфа Фридриха, у пуној кући, први пут се представљала „Балканска Царица“ од Николе I, Књаза Црне Горе, у извршном њемачком преводу Х. Штимке-а. У овом дјелу високо даровитог Књажевског Пјесника, које је постало под утиском славodobитног рата против Турака год. 1878. сливени су историјски факти и стара легендарна предања у једну цјелину. Језик је једар, искрен и шокан, пун драматичног живота, и светлим одушевљењем и старасном љубави према отаџбини загријан; стихови су заносни и течни. Цијела драма је као узвишена пјесма црногорске љубави према отаџбини и вјере црногорске, која је прекрасно изражена заносним ријечима, које Пјесник Даница ставља на уста. Црногорскама је Књаз Никола посветио драму у дивној пјесми као у предговору свога дјела — и хвала особита припада управи позоришној, што нас је обрадовала, прије него је комад одпочео, декламацијом ових заносних стихова познате умјетности гђице Шефер. У идеалној слици Данице, у историјској личности Шанка и у старом Кнезу Деану, који је својој отаџбини и владалачкој Кући вјеран до смрти црпа нам Пјесник високо интересантне карактере. Што се тиче представљања драме, била је изврсно изведена. Особито одобравање је добила гђица Бонцах у Даничиној улози. Тешку улогу Принца Шанка, у чијој души слава и жеђа за владањем побеђује љубав према вјереници и према отаџбини, изврсно је одиграо г. Винтер. Преставници осталих улога уложили су очигледни труд, и допринијели су успјеху цјелине. Бурни аплауз при савршетку драме засведочио је дубоки утисак, што је на слушаоце учинила, и ми се надамо, да ће се ишта у најближе вријеме чешће представљати.

„Meklenburg Strelitz'sche Landeszeitung.“ Комад је од велике драматичне снаге, пун пламтећег одушевљења и топле љубави према отаџбини. Језик је смион и изванредно сликовит (bilderreich). Карактери су оштро начртани. Престав је била изврсна.

„Hamburger Nachrichten.“ Изгледа да је њена позоришка вриједност сасвим вјеројатна. У драми има пјесничког полета и много животне шопилне.

„Die Post.“ Пријатељима иностраног пјесништва дјело пружа обилност драгоцјених покрива.

„Leipziger Tageblatt.“ Драма има пјеснички лијепи мјеста, над којима се шири животворни дах. а и душевна слика јунака Шанка гањива је и има у главним привори-ма драматичних покрива.

„Deutsche Vereins und Familienwelt.“ Ток радње је интересантан, вазда доследан, и изазива пошњу (spannend), тако да би комад морао и на позорници добар успјех имати.

Ови посљедњи листови оцјењују дјело по читању, и сви хвале прераду г. Штимке-а, која још није долазила до наших рука.*) Т.

Теорија Књижевности (стилистика, реторика, поетика) за више разреде средњих школа у краљевини Србији, — израдио П. П. Ђорђевић (ново, потпуно издање). Београд. Издање и штампа државне штампарије, 1900. год. Цијена 2 дин Ово је треће издање Ђорђевићеве Теорије Књижевности, али прва два издања обухватала су само стилистику и реторику, а сада је књига допуњена и поетиком, те нам ишта износи цјелокупну теорију књижевности. Прво издање Теорије Књижевности г. Ђорђевић је штампао 1892., а друго, прилично краће и срећеније од првог, 1895. г. За сва три дијела књиге писац је као основу узео: Poetik, Rhetorik und Stilistik; akademische Vorlesungen von Wilhelm Wackernagel (Хале 1873.), а како сам наводи службо се при обради и другим дјелима њемачким и руским. Ова ваљана књига добро је дошла не само за нашу школску употребу, већ и за свакога оног Србина, који се књигом бави.

Српски Књижевни Гласник. Уредник Богдан Поповић, власник Светислав С. Симић. Књига II, бр. 3. Садржај: Гила (VI) приповијетка — Б. Б—вић; Евгенија Гранде (III) роман — Х. де Балзак; Тужан погреб, пјесма — Саболчка Михаљ; Српски покрет и руско-француски односи од 1804—1807 г. (II) Др. Мих. Гавриловић; О етиропији васионе (II) Др. Бранислав Петронијевић; Балзак (IV) — Х. Тен; Поворишни преглед; Уметнички преглед; Оцене и прикази; Белешке.

Бранково Коло, лист за забаву, поуку и књижевност; власник и уредник Паја Марковић Адамов, број 18. год. VII. Сри-

*) Из „Гласа Црногорца.“

јемски Карловци. Садржај: *Стсчај за награду из књижевног фонда арх. Ниффора Дучића за год. 1901.*, У долини, пјесма Петра Петровића; *Крај хладног огњишта* (наставак) роман Максима Горког; *Мртва уста не говоре* (наставак) Artur Schnitzler; *Природа и слике њене у Војислава* — психолошка и естетичка разматрања (наставак), Светислав Стефановић; *Социологија генија*, (наставак) Dr. E. Gistrov; *Чучук-Штампин гроб* — од П. У.; *Ковчежић*.

Коло, књижевни и научни лист; власник и уредник Дан. А. Живаљевић, свеска 7., мај, 1901. Биоград. Преглед: *Класа*, приповијетка Бранислава Ђ. Нушића; *Сећање из Крагујевца* од М. Ђ. Милићевића; *Песме Драгомира Браца* (на имен дан — Ал' тек — Зашло је); *Пијаница*, приповијетка Милана Д. Рајковића; *Покрај Смедерва*, путнички потези од А. Г.; *Пабирци по Марошићевој грамаштици хрватскога или српскога књижевнога језика*, од Јов. Живановића; *Палата пшине*, драмска дојора у три чина од Дон Рамона од Кампоамера, са шпанског превео Х. С. Давичо; *Оставању биљак*, од Дра Луја В. Адамовића; *У тровници*, новела П. Линдау, преводи Др. М. Р. Поповић; *Сећање на Л. К. Лаваревића*, од Дан. А. Живаљевића; *Сенанин Иво*, слика поетског и историског јунака, од В.; *Писма*; *Књижевне оцјене*; *Из позоришта*; *Љубешке*.

Зора, лист за забаву, поуку и књижевност, уређује Атанасије Шола; година VI — број III и IV Мостар. Садржај: *Наши политички листови* — Дан. А. Живаљевић; *Дервиша* — Лазар Димитријевић; *Пред једном сликом* — Облаку, Светислав Стефановић; *Нови век*, Божа С. Николајевић; *Берешева Маришка*, Бранковински; *Љубав и цифре*, Јован Протић; *Писмо*, Свет. Ђоровић; *Талекати без фрка* — Olga Wolbrüch превела: Надежда Гавриловићева; *Цејетно море* — G. Guillomot — превела Делфа И. Мусићева; *О Горском Вијенцу* (наставак), Павле Поповић; *Како је Толстој писао „Воскресније“*, Боровоје Поповић; *Повориште*; *Хромика*.

Нова Искра, илустровани лист; власник и уредник Р. Ј. Одавић; број 4., година III. Биоград. Садржај: *Бул-Марики на приказна* (наставак) приповетка Јелене Јов. Димитријевића; *Пропасти српског царства на Косову* — *полазак на Косово*, по српским народним песмама саставио Л.; † *Светозар Милутић* (успомене и рефлексије о његову животу и раду — наставак),

проф. Г. Гершић; *Мир у природи* (Јелена Хилсенска) — пјесма, превео С. Д. Мијалковић; *Sic transit*.. слика — написао Милош П. Ђирковић; *Нок мири+е...* пјесма; написао Милорад М. Петровић; *Косовска епиграма* (преглед покушаја за састав народног епа обоју на Косову) од С.; *Прва китица после зиме*, пјесма написао Armand d L; *Туба* — слика из босанског сеоског живота (свршетак) од П. Кочића; *Тугованке*, пјесма Велимира Ј. Рајића; *Црстице из културног рада у Словенаца* — проф. Рајко Перушек; *Скерлетно слово*, (наставак) енглески написао Nathaniel Hawthorne, превео Влад. Савић; *Наша писма*; *Уз наше слике*; *Хромика*; *Библиографија*; *Слике*.

Учитељ, педагошко-књижевни лист, орган учитељског Удружења. Уредник Мих. М. Станојевић, учитељ. Година XX, свеска за април 1901. Садржај: *Истина о научној Педагогији*. — Др. Стев. М. Окановић; *Школе у хрватској*; *О естетичком васпитању* од Соф. А. Симпћа; *Утицај народног образовања на привредни развитак народни*, превели Мих. Кречковић и Јов. Ђ. Јовановић; *Основа стварног васпитања*, Чед. Тодоровић; *Конфесионалне школе на западу* (К. Септ. Илер), превео Милисав Дедовић, учитељ; *Прилог ка методици рачунице у основ. школама*, од Јов. Петровића; *Грађа за познавање домовине*; *Предавања*; *Педагошки преглед*; *Књижевни преглед*; *Просветни записи*; *Учитељско удружење*; *Поменик*; *Листак*.

Књижевни оглас. Андрија Јовићевић и Михаил Стругар, учитељи са Ријеке Црнојевића објавили су у „Гласу Црногорца“ да су дали у штампу „Племенску Историју Цеклина“, те позивају на претплату, коју ваља слати на адресу: Андрија Јовићевић, учитељ — Ријека (Montenegro). Књига ће изијети 16—18 табака велике осмине; цијена јој је 1-20 фор., а за ђаке 1 фор. Биће готова до Госпођина-дне ов. год.

Д р у ш т в а.

Српска Краљевска Академија 22. априла одржала је своју годишњу сједницу, коју је ваљало држати на дан 22. фебруара о. год., но усљед смрти Њ. В. Краља Милана била је одложена. Сједницу је отворио предсједник г. Ђенерал Јов. Мишковић. У свом кратком говору изнио је значај сједнице, нагласио губитке које је Академија имала у 1900. год. Поменуо је затим, да је сједница, у неколико посве-

ћена спомену преминулог академика и добротвора, архимандрита Дучића, о коме ће говорити академик г. Љуб. Јовановић. Пресједник је том приликом изложио заслуге пок. Дучића, као борца; описао је, какав је био за вријеме првог српско-турског рата, као командант добровољаца на Јавору. За тим је г. Љ. Јовановић прочитао свој опширни рад о животу и књижевном раду пок. Дучића. — Академик г. Ј. Жујовић изнио је стање фонда Дучићевог, из кога ће Академија награђивати сваке године по једно дјело из историје политичке, црквене или војне, а могу се награђивати и дјела из филологије, етнографије и географије. За ову годину 1901. већ је написан стечај, који доносимо на другоме мјесту у нашем листу.

По овоме је привремени секретар, академик г. Пера Ђорђевић прочитао извјештај о раду академику за прошлу 1900. год. Важна је ствар рад у лексикографског одсеку и огромна количина сакупљених ријечи за велики рјечник српског језика, који ће Академија издати. Са свију српских крајева прикупљају се ријечи за овај посао. Не мање је важан посао око прикупљања описа српских села. Разне тешкоће око оваковог рада учиниле су те из многих крајева није стигло онолико грађе колико би се очекивало.

При крају извјештаја прочитани су некролози почасним умрлим члановима, а за тим пак академик г. Жујовић прочитао је извјештај о имовном стању Академије и фондова којима иста рукује. По извјештају имовно је стање добро, но ипак недостаје мала сума да се подигне зграда за Академију. —

Књижевни Одбор Матице Српске дужао је своју редовну сједницу 19. априла о. г. под предсједништвом А. Хаџића друштвеног предсједника. На овој је сједници предата редакционом пододбору прѣрада Петра М. Мојића, „Христова Црква“, коју је израдио Павле Никољски, а послата је за „Књиге за народ“. За овим су дате на оцјену члану Тихом. Остојићу „Српске народне женске пјесме из Славоније“, које је скупио Милан Обрадовић. Ријешено је да се позове Др. Јован Цвијић професор В Школе у Биограду, да према својој напомени изложи писмено свој распоред за географско етнограф. карту и студију о земљама под круном св. Стевана у колико се то буде тичало Срба. На овој је сједници издат на оцјену члану г. Милутину Јакшићу рукопис проте

Дим. Руварца: „Опис фрушкогорских манастира из г. 1771.“ — Члану Милану А. Јовановићу дат је на оцјену чланак Дра. Јована Радоњића: „О Кнезу Павлу Радоњићу.“ Примљен је чланак дра Јов. Радоњића: „Писмо А. И. Тургенева Митрополиту Стевану Стратимировићу и одговор Митрополитов с прилогом његове расправе о Власима“. — Према оцјени др. Јов. Радоњића примљена је расправа проф. Јов. Н. Томића: „Цртице из историје сењских Ускока“. Издања је на оцјену студија дра Бранис. Петронијевића: „Фридрих Ниче. Живот и философија.“ — Члан Радивоје Врховац подноси своје, подуже мишљење о рукопису „О Јовану Јовановићу-Змају и његову пјевању. Према своме говору од 34. новембра 1899. у дворани Матице Српске доткао и написао Лаза Костић.“ По оцјени ријешено је да се писац позове те да усвоји све примједбе, које је учинио оцјењивач и да изостави све оно што је за изостављање, пошто се спис, какав је поднио, писац не може примити.

На сједници, која је држата 30. априла, као *свечана сједница* у спомен и славу пок. Др. *Илије Огњановића* држао је бесједу секретар Матице Српске г. Милан Савић. 30 април је узет за сједницу пошто се тога дана родио пок др. Илија Огњановић. Бесједа је била веома значајна. Изнесен је цио живот и рад покојников особито је дотакнут његов књижевни рад; учињен је добар упечаток на сву публику, а особито на интелигенцију.

С т е ч а ј.

За награду из књижевног фонда арх. Нићифора Дучића за год. 1901. — Према завјештању оснивачеву да се из прихода његова књижевног фонда сваке године награђују расправе или монографије или цијела дјела из српске историје, политичке, војничке и црквене, или из српске филологије, географије и етнографије у опште (садржина списа не може бити политичке природе) а на основу правила у овој задужбини, Одбор који њоме рукује распишује овим стечај за награду најбољег списа.

1) Ове године наградиће се најбољи спис из области наука обухваћених првом групом, т. ј. из српске историје, политичке или војничке или црквене.

2) Величина је награде за ову годину 1000 (хиљада) динара у сребру.

3) Награђени спис је својина пишчева, али се мора штампати у оном облику,

у ком га Одбор за награду буде одобрио, и у оном броју примјерака колики најмање буде одбор одредио. Писцу ће се награда издати кад поднесе Академији 50 наштампаних примјерака награђеног списка.

4) На натписном листу награђеног списка стајаће „Наградила задужбина арх. Нићифора Дучића,“ и испод тога слика завјештачева.

5) Непримљени рукописи не враћају се писцима.

6) Писци, који желе да им буду списи награђени из овог фонда, треба да их пошљу Срп. Краљ. Академији најдаље до краја мјесеца децембра 1901. године.

7) Списи се могу слати и под писчевим именом и без тога; у овом другом случају писац је дужан ставити знак на спису и исти такав на завоју затвореног писма у коме ће бити име његово.

8) Штампани списи не могу се подносити за награду.

Београд, 22. априла, 1901. год.

О д б о р

за Дучићеву Задужбину.

Главни одбор Друштва Св. Саве смјера да ове године штампа IX књигу својега органа „Браства.“ Прилови, који су до сад стигли уредништву, и ако по количини нијесу малобројни, по каквоћи нема их толико, колико би требало да испуне ову књигу. С тога уредништво, поред објаве, коју је обзанило послје изласка VIII књиге, позива родољубиве писце српске, особито старије и на перу огледане, да се својим радовима одавоу „Браству“ најдаље до краја јуна ове године, а у смислу овога програма:

У свима књижевним приловима треба имати на уму онај велики патриотски задатак, који је Друштво Св. Саве узело на се и који је у главном у овом: да шири просвјету и његује национално осјећање и врлине у српском народу. А поименце у „Браство“ се примају ови прилови:

1. Чланци, у којима се описују српске покрајине или појединачна мјеста, чим било знаменита за српски народ.

2. Чланци о повјесничким догађајима српскога народа, старим, новим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника и других заслужних родољуба;

3. Популарне расправе о језику обичајима и свима особинама српскога народа;

4. Патриотске, моралне и научне умјетничке пјесме, приче и расправе;

5. Чланци из других наука, писани за народ, с намјером: или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радност и умни развитак српскога народа.

Чланци не треба да буду сувише дугачки, да њина дужина не би била на штету разноврсности ове књиге. Примљеним за „Браство“ приловима даје се награда према утврђеним *правилима за уређивање „Браства.“* Прилоге треба слати тајнику друштвеном Момчилу Иванићу, уреднику „Браства,“ ул. Св. Саве, бр. 17. Београд

За подизање гробног споменика Константину Данијелу.

У 17. броју „Бранкова Кола“ од о. год. штампао је П. Аршинов — као *прилог исто-рији српског сликарства* — црте из живота и рада *Константина Данијела*, српског сликара. Тај свој рад о Данијелу писац завршује са овим ријечима: „Гробу Данијелову лако се може утрти траг. Већ га је сад мучно наћи, а што ће пак доцније бити? Не може бити да не падне доцније општра осуда на данашње кољено, ако би се ту испред наших очију изгубио гроб онаког умјетника нашег, какав бјеше Данијел“.

Овом додаје уредништво „Бранкова Кола“:

„М о л б а

Да се не заборави гроб тако врснога сина српскога народа, што би било и срамота и знак неблагодарности, отварамо лист за скупљање прилога на подизање гробнога споменика Константину Данијелу, српском сликару. Прилог не треба да је већи ни мањи од *једне круне*. Молимо да се шаље на *Администрацију нашега листа* амо у *Ср. Карловце*. Скупи ли се 200—300 круна, доста је, мислимо, да се обиљежи ма и најскромнијим знаком гдје бораве кости српскога сликара Константина Данијела. — Имена приложника штампаћемо у своје вријеме, а јављаћемо колико кад буде прилога, док се не скупи потребна свота.

Молимо све српске листове да ову молбу објаве.“

Уредн. „Бранкова Кола.“

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
V

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табана велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

Рањеник

— ПРИПОВИЈЕТКА ИЗ ПРОШЛИХ ДАНА —

Тек што су се јаркога сунашца пошљедни свијетли зраци почели губити са цвјетне земље, тек што се почео први сумрак хватати — огласише бојне трубе, да је наступило дневно примирје, да престаје бој, бој, који се данас водио између крста и полумјесеца.

И чим затрубише бојне трубе и чим ударише подмукли таламбаси, у исти мах зачуше се силни радосни усклици како на једној, исто тако и на другој страни.

Све весело, све новим животом оживјело...

Како на овој, тако и на другој, противној страни, једни лете овамо, други онамо; оvdје се једни грле, а онамо љубе, питајући један другог за јуначко здравље. На лицу свакога ратника огледала се чиста радост, али и чежња...

Од боја ни спомена, као да га ни било није! За кратко вријеме све се стишало, тек кад и кад зачујеш подмукли, изнемогли смртни јаук каквог рањеника, што моли и вапије за помоћ...

У српскоме табору, на једноме маленоме брежуљку, посједало неколицина српских ратника — доброво-

љаца, па уз братски еглен и дивну српску пјесму, испијају руменику вино, а уз сваки гутљај наздрављају један другом, сјећајући се и дома и рода српског...

У османлијском табору исто је тако. Неки сједе и пупе, а неки простр'о преда се мараму, на којој је хљеб, месо и остали смок, а неки ударили у ајнак — затурили собет и еглен — оре се поља и долине...

Нема слађег и веселијег часа од овога! Сладак је одмор сваки послје овакога рада! Најслађе су и најумилније ове пјесме! Ништа боље ништа слађе од оваке вечери! Вече, послје крваве и жестоке борбе, то је рај на земљи! Благо ономе, који доживи овакову вечер, а најбоље је ономе, који пролије своју мушку крвцу за свој род, јер ће поново оживјети у срцима његова народа!

У српском табору се непрестано оре веселе пјесме и мушко клицање. Радост и весеље преоте на вас мах. Весела свирка и попијевка орила се брдом и долином. У неко доба ухватише се чили јунаци кола јуначкога. Боже мили, да је било коме стати па гледати, како се весело коло окреће, како цикте танки гласни цџердари и оне мале танке сребрене арнаутке, много би мушко око засувало, многа би мајка вриском подвриснула, многи братац муком за-

мукнуо, многа сеја црној земљи пала, да се никад више не подигне!...

Баш кад је Ђорђе Виловић, који се у данашњој светој борби показао и Србин и јунак од мегдана, устао да навдрави онајем српскијем јунацима, који данас славно изгибоше за свети крст часни и слободу; баш кад је пружио устима шарену малу плоску, тога часа зачу се тужан, смртни узвик:

— Воде!... Воде!... Воде ми дајте!... Изгорех, умријех од жеђи!... На један мах сви се загледаше.

— Браћо, некакав очајник зове у помоћ, хајдемо му помоћи — рече Ђорђе узвјерено.

Хајдемо, хајдемо! — одговореше сви као у један глас.

И пођоше.

Ђорђе први похита онамо, од куда се чуо онај смртни вапај, па за њим и остали.

Човјек, који је молио за помоћ, лежаше на црној земљици, на неколико корака пред главним табором српске војске, баш на ономе мјесту, на којему се данас водила очајна борба, борба на живот и на смрт. Крваво одјело показиваше да је рана тешка и претешка. На његову полумртву лицу могаше се познати велики очајнички бол, јер лице његово изгледаше као лице каквога самртника.

Са највећом братском усрдношћу приступише они над рањеником, чије се очи не отвараху, само што се чујаху тешки удаси и самртно дицање.

Ђорђе се најже над рањеником и дуго га посматраше...

По томе се окрену дружини са ријечима:

— Хвала Богу, жив је!

— Слава Богу! рекоше неки и ушутјеше.

Ђорђе се сже, прихвати самртника за руку и тихо рече:

— Ко си ти, јуначе? Од куда си, од које ли стране?

Болесник је ваљда чуо, да има неко уз њега, па напреже сву силу снаге своје и поче очајним гласом:

— Воде!... Воде!... Воде ми дај, Богом брате!...

Ђорђе хитро принесе плоску устима рањениковим и поможе му да се напије, колико је могао и хтио.

Кроз све то вријеме Ђорђе никакo не скидаше очију са рањеникова лица. На једанпут задрхта врло, у мало да же клону. Још једном погледа у лице рањениково, ухвати се објема рукама за главу и врисну као гуја у процијепу:

Димитрије! Димитрије! брате мој јеси ли ти?

О, брате, слатки брате мој! — узвикну Ђорђе колико га грло доносило и стропошта се на земљу.

Међу дружином настаде права забуна. Један од присутних јунака, по имену Вукан, приђе Ђорђу, ухвативши га за десну руку и рече:

— Ђорђе брате, што чиниш од себе, устани!

Али Ђорђе не одговори ни бијеле.

Не потраја дуго, Ђорђе се мало освијести и кад спазви пред собом рањена брата, прихвати га објема рукама и поче љубити тако мило, тако страсно, ка да се на вијеки растају са животом и, послвије тога поново клону и паде уз рањена брата смесвијешћен.

Другови се забезекли од чуда, па нити роморе нити говоре. Најпослије рече Вукан:

— Видјесте ли браћо и ово чудо?

— Видијесмо! — одговореше зачуђени.

— То су два брата, два рођена брата, и то томе видите и разумите да крв није вода! Али сад на пос'о! Обојицу пренесите под онај мали

чи ср, да су на миру, док се мало освијесте, а послвије већ како буде...

Што Вукан нареди, добри другови часом и извршише.

—

Под једним маленим чадором на двије ниске клупе, које су биле намјештене једна према другој, лежаху два јунака, два осветара, два рођена брата: — Ђорђе и Димитрије Вилковић.

Старији брат, Ђорђе, чак у нека доба ноћи мало се освијестио, али још не море потпуно доћи к себи, а Димитрије лежаху ни жив ни мртав, тек могло се осјетити, да је још жив. Лијева му рука сва у крви, а десне не имађаше никако, јер је у данашњем окршају за навијек изгубио. По његовом лицу гледајући, могло му је бити тек деветнајест година, науснице тек што га огарише. Узраста је мало мањег од својега брата Ђорђа, али нешто једрији и свопастији.

Послије некога времена и рањеник поче долазити себи, лагано поче отворати крупне очи, које бијаху врло закрвављене и увикну тужно и жалосно:

— Ђорђе!... Ђорђе брате, гдје си?

Ђорђе се трже, скочи и наднесе се на да њ.

— Ево, ево ме, брате Димшо!

Рањеник га погледа мирно и једва што изуст:

— Тако! Буди ува ме, требаћеш ми.

Ђорђе се већ осјетио јаду, ал' тек припита:

— Треба ли ти што, брате? Што год хоћеш ишти, теби ће свега прибавити твој брато.

Рањеник поново отвори крупне очи и лагано лијевој руком приђе преко усијана чела. Уздахну!! Мало за тим поче говорити неке неразум-

љиве ријечи и најзад поче у бунилу викати:

— Ђорђе, Ђорђе брате гдје си? Гдје си слатки Љубомире? Ено нам душмани баба ухватише.. У помоћ!... У помоћ!... Овамо, браћо, овамо!... Ено их ено!... Брже, да га избавимо, Ђорђе, Љубомире!...

Ђорђе као окамењен! Њему се већ сада чине ове ријечи пошљедне и што даље братац говораше, чињаше му се као да му неко зарђалим ножем трудно срце пара... Ено га гдје стоји, а неумије да прсбори ни црне. Стоји, па се задубио у мисли чудне и немиле. Сузним очима погледа брата и јеца горко и очајно...

Рањеник поново поче бунцати:

— Овамо, овамо, слатки бабо!... Љубомире, брате, овамо!... Ах, Ђорђе, да си овдје, да нам притечеш у помоћ!... Јао, шта то би? Куд оде бабо? Гдје си, ђеде, Љубомире? Ено ухватише их! Куда ће с њима? На губилиште?! Турци!... Браћо, ево мене, а њих опростите! Опростите среће вам, спасења ради!...

Рањеник као да се пренеможу. Ушутје мало, за тим поново поче јачим али непрекиданим гласом:

— Јао, јао!... У помоћ, ко ми је брат! Јао, бабо, зар већ паде? Љубомире брате, држ' се!... Јао моја десна руко!... Ах!...

Рањеник би можда и даље бунцао, али се пренеможу и ушутје, као даје за навијек свршио. Хладни самртнички зној поче избијати по ватреном челу; прса му се почеше све више и више надимати, срце јаче куцати, као да ће тога часа искочити, а за тијем га сустиже јаки самртнички ропец.

Ђорђа подиђоше ледени жмарци. Сад му је било све јасно, — видио је скору смрт брата свога, па заплака као мало дијете.

мукнуо, многа сеја црној земљи пала, да се никад више не подигне!...

Баш кад је Ђорђе Виловић, који се у данашњој светој борби показао и Србин и јунак од мегдана, устао да навдрави онијем српскијем јунацима, који данас славно изгубише за свети крст часни и слободу; баш кад је пружио устима шарену малу плоску, тога часа зачу се тужан, смртни узвик:

— Воде!... Воде!... Воде ми дајте!... Изгорех, умријех од жеђи!... На један мах сви се загледаше.

— Браћо, некакав очајник зове у помоћ, хајдемо му помоћи — рече Ђорђе узвијено.

Хајдемо, хајдемо! — одговорише сви као у један глас.

И пођоше.

Ђорђе први похита онамо, од куда се чуо онај смртни вапај, па за њим и остали.

Човјек, који је молио за помоћ, лежаше на црној земљици, на неколико корака пред главним табором српске војске, баш на ономе мјесту, на којему се данас водила очајна борба, борба на живот и на смрт. Крваво одјело показиваше да је рана тешка и претешка. На његову полумртву лицу могаше се познати велики очајнички бол, јер лице његово изгледаше као лице каквога самртника.

Са највећом братском усрдношћу приступише они над рањеником, чије се очи не отвараху, само што се чујаху тешки уздаси и самртно дицање.

Ђорђе се наже над рањеником и дуго га посматраше...

По томе се окрену дружини са ријечима:

— Хвала Богу, жив је!

— Слава Богу! рекоше неки и ушутјеше.

Ђорђе се сже, прихвати самртника за руку и тихо рече:

— Ко си ти, јуначе? Од куда си, од које ли стране?

Болесник је ваљда чуо, да има неко уз њега, па напреже сву силу снаге своје и поче очајним гласом:

— Воде!... Воде!... Воде ми дај, Богом брате!...

Ђорђе хитро принесе плоску устима рањениковим и поможе му да се напије, колико је могао и хтио.

Кроз све то вријеме Ђорђе никакo не скидаше очију са рањеникова лица. На једанпут задрхта врло, у мало да не клону. Још једном погледа у лице рањениково, ухвати се објема рукама за главу и врисну као гуја у процијепу:

Димитрије! Димитрије! брате мој јеси ли ти?

О, брате, слатки брате мој! — узвикну Ђорђе колико га грло доносило и стропшта се на земљу.

Међу дружиницом настаде права забуна. Један од присутних јунака, по имену Вукан, приђе Ђорђу, ухвативши га за десну руку и рече:

— Ђорђе брате, што чиниш од себе, устани!

Али Ђорђе не одговори ни бијеле.

Не потраја дуго, Ђорђе се мало освијести и кад спази пред собом рањена брата, прихвати га објема рукама и поче љубити тако мило, тако страсно, ка да се на вијеки растају са животом и, послѣ тога поново клону и паде уз рањена брата снесвијешћен.

Другови се забезекли од чуда, па нити роморе нити говоре. Најпослије рече Вукан:

— Видјесте ли браћо и ово чудо?

— Видијесмо! — одговорише зачуђени.

— То су два брата, два рођена брата, и то томе видите и разумите да крв није вода! Али сад на посто! Обојицу пренесите под онај мали

ча ср, да су на миру, док се мало освијесте, а послѣје већ како буде...

Што Вукан нареди, добри другови часом и извршише.

—

Под једним маленим чадором на двије ниске клупе, које су биле намјештене једна према другој, лежаху два јунака, два осветара, два рођена брата: — Ђорђе и Димитрије Виловићи.

Старији брат, Ђорђе, чак у нека доба ноћи мало се освијестио, али још не море потпуно доћи к себи, а Димитрије лежао ни жив ни мртав, тек могло се осјетити, да је још жив. Лијева му рука сва у крви, а десне не имађаше никако, јер је у данашњем окршају за навијек изгубио. По његовом лицу гледајући, могло му је бити тек деветнајест година, науснице тек што га огарише. Узраста је мало мањег од својега брата Ђорђа, али нешто једрији и свопастији.

Послије некога времена и рањеник поче долазити себи, лагано поче отварати крупне очи, које бијаху врло закрвављене и узвикну тужно и жалосно:

— Ђорђе!... Ђорђе брате, гдје си?

Ђорђе се трже, скочи и наднесе се нада њ.

— Ево, ево ме, брате Димшо!

Рањеник га погледа мирно и једва што изусти:

— Тако! Буди уза ме, требаћеш ми.

Ђорђе се већ осјетио јаду, ал' тек припита:

— Треба ли ти што, брате? Што год хоћеш ишти, теби ће свега прибавити твој брато.

Рањеник поново отвори крупне очи и лагано лијевој руком пријеђе преко усијана чела. Уздахну!! Мало за тим поче говорити неке неразум-

љиве ријечи и најзад поче у бунилу викати:

— Ђорђе, Ђорђе брате гдје си? Гдје си слатки Љубомире? Ено нам душмани баба ухватише.. У помоћ!... У помоћ!... Овамо, браћо, овамо!... Ено их ено!... Брже, да га избавимо, Ђорђе, Љубомире!...

Ђорђе као окамењен! Њему се већ сада чине ове ријечи пошљедне и што даље братац говораше, чињаше му се као да му неко зарђалим ножем трудно срце пара... Ено га гдје стоји, а неумије да прсбори ни црне. Стоји, па се задубио у мисли чудне и немиле. Сузним очима погледа брата и јеца горко и очајно...

Рањеник поново поче бунцати:

— Овамо, овамо, слатки бабо!... Љубомире, брате, овамо!... Ах, Ђорђе, да си овдје, да нам притечеш у помоћ!... Јао, шта то би? Куд оде бабо? Гдје си, ђеде, Љубомире? Ено ухватише их! Куда ће с њима? На губилиште?! Турци!... Браћо, ево мене, а њих опростите! Опростите среће вам, спасења ради!...

Рањеник као да се пренеможе. Ушутје мало, за тим поново поче јачим али непрекиданим гласом:

— Јао, јао!... У помоћ, ко ми је брат! Јао, бабо, зар већ паде? Љубомире брате, држ' се!... Јао моја десна руко!... Ах!...

Рањеник би можда и даље бунцао, али се пренеможе и ушутје, као да је за навијек свршио. Хладни самртнички зној поче избијати по ватреном челу; прса му се почеше све више и више надимати, срце јаче куцати, као да ће тога часа искочити, а за тијем га сустиже јаки самртнички ропец.

Ђорђа подиђоше ледени жмарци. Сад му је било све јасно, — видео је скору смрт брата свога, па заплака као мало дијете.

У томе униће под шатор један постарији Турчин, ратник, али без икаква оружја. Лагано, готово нечујним кораком, приступи Ђорђу, који је на сав мах јецао, па ће тихо:

— Што плачеш, синко? Чудно ти зар што си 'во дочеко? Тако, болан, Бог дао, тако донијела срећа јуначка! Прибери се!... Срамота је плакати! Ето, гдје је наш табор, па сам чуо његово и твоје нарицање... А мени, дина ми, жао болан, па ево дођо' да макар којим начином севап у Бога уфатим....

То ти је буравер, а рањен? Јавук, вала!

— Јес', то је мој рођени брат, рањен је и десну је руку изгубио.

Турчин уздахну, — јавук тако млад, ама шта ћемо, то исто море бити с нама!... Да је Бог д'о, да до 'вог није никако ни дошло, ама кад је, ваља нам газити, па ја л' по води, ја л' по крви; ја л' испливати, ја л' потонути!... Већ, мој драговићу, опет ти велим, прибери се, а већ њему што драги Бог да.

Ђорђе не одговори ни ријечи само што га погледа, дубоко уздахну, па мирно леже крај брата на издисају.

Турчин погледа и Ђорђа и рањеника, лагано приђе рањенику, скиде свој дуги ћурак и покри рањеника; два и три пута хукну и заврти главом.

На његову лицу и образу огледала се истинска жалост. Сузним очима а лаганим кораком изађе из шатора и изгуби се некуд далеко... далеко у мрклу ноћ.

—

Ноћ је била ведро и блага; небо је ишарано сићушним сјајним звјездама, а лаки повјетарац равносно је свјежи мирис свакојака биља. Ни од које стране да се чује

звекет оружја, прасак пушака, рика смртоносних топова, ја врисак рањеника, — све се стишало и сталожило, као да све мртвијем сном почива. Тек из даљне даљине као да се чује, да по који пијетао закужуријекне — то је све што се могло чути, а по томе судећи, рекао би човек, да ће скорим рујна зора заруђети.

Ђорђе се сасвијем освијестио и придигао. Често обилази рањена брата, нагиње се нада њ и пажљиво послушкује његово испрекидано дисање. Димитрије је мирно лежао на својем мјесту, само што се кад и кад у сну тргне и хукне... Ђорђе је био сав сатрвен, сломљен од велике жалости за братом, па често уздахне а често и заплаче... Многи су га од другова савјетовали и тјешили, а он једно те једно кука и плаче. И најпослије ко би га могао утјешити да не плаче за братом, гледајући га како се тешко са душом бори?!...

Баш кад је Ђорђе хтио запалити цигару духана, униће под шатор опет онај Турчин, носећи под пазухом некаково биље.

— 'Бројутро, јуначе! — рече Турчин, али сасвијем тихо.

А Ђорђе, кад видје пред собом онога Турчина, лагано се подиже са својега мјеста и показујући му мјесто, гдје ће сјести, рече тихо:

— Добра ти, срећа, ага! — па се поново диде у тешке мисли...

А Турчин како дође, не хтједе ни сјести, упита:

— Како ти се чини буравер? Имаш ли какав ишарет да ће остати у животу?

Ђорђе га погледа тужно и жалостиво па рече:

— Ах, никако ага, никако!

— Не говори тако, не гријеш душом! — свјетоваше га Турчин! — Бог је добар и милостив! Како год

је наредио да живи и да допане ови' мука, море учинити и да оздрави!... Он је добар, благ и праведан, што је од њега, слађе је од меда! — Него чуј ме. Ево донио сам ти ову траву, вјеруј ми да сам је за њега брао, њоме ћеш превити ране његове, па ће му онда лакше бити; а море Бог драги дати, да му ова трава севеп буде ја смрти ја животу — Свакако приви је, није с горега.

— А кака ти је то трава? — упита Ђорђе, као преко зуба.

— Рањеник!

— Је ли добра, ако знаш за Бога?

— Најбоља, болан, за сваку рану. Не би ја ниш'о онамо далеко, далеко да је берем, да не знам е ће помоћи.

Па баш лијечи, велиш?

— Кад ти кажем, тврда ти је вјера у Турчина! Ти море бит' не знаш, кад Срби ударише на Ловницу. Бој је био жесток и крвав. Ја сам био на граду, са којег сам непрестано пушкар'о у српску војску. На један пут, кад сам мислио, да ће Турци одржати мејдан, погоди ме пушчано зрно управо у бедро, и ја се простријех колико сам дуг и широк. Другови ми одмах прискочише у помоћ: опраше ми рану и привише ову траву; кроз неколико дана под травом се замирила рана и ја сам могао са својом браћом поћи да бранимо Мали Зворник, али га не одбранисмо. Колико је сад, уради то што ти реко', а кунем ти се соли и љебом, да ће бити од два дермана један.

Ђорђе пошутје мало, па одврати жалосно:

— Фала ти Турчине к'о брату на таком труду, ама, како се мене чини, неће му трава требати; јер ће он још прије него што зора заплави,

прије него се ми пустимо у нову битку, отићи Богу на истину.

Турчин као да се трже па дочека:

— Не говори тако, јадан брате, не губи вјеру у Бога! Бог је добар! Ако је наредио да се данас кавжимо и крвимо, морамо се сјутра и грлити и љубити... Све је у Бога! А да је које среће да до 'вог ни дошло није, било би много боље. Најпослије, задајем ти тврду вјеру, ако ми што и изгубимо, Србија неће бити на великом ћару, трећему ће бити све... он ће сјести на готово...

Ђорђе и Турчин наставише и даље разговарати и море бити, да не би за дуго престали, да их не помете тешки болесник својим жалосним и врло очајним узвицом.

— Ах!.. Воде!.. Воде ми дајте... изгорјех!...

Ђорђе и Турчин брзо се нађоше у помоћи несрећном рањенику, — не зна се који је од њих двојице хитрији. Ђорђе доноси рањенику хлађаве водице, Турчин га лагано подиже, да се лакше напије... Ђорђе га намјешта да лакше почива, Турчин већ пита: треба ли му чега од понуда?

А кад се рањеник стиша и примири, њих двојица поново наставише разговарати.

На сат прије освитка зоре рећи ће Турчин:

— Ђорђе, брате, вакат је да идем на своје мјесто, шта се зна море часком ударити борија, да се спремамо, а ја овдје. Ти ћеш, безбеди, сједити уз брата, а ја ћу се тужан крвити ни крив ни дужан, па опет, фала Богу!

Ђорђе му лијепо благодари на указаном пријатељству, па додаде:

— Бог нека ти врати и плати! Турчин се насмија па рече:

— Мене Бог дужи да помажем свуда гдје год могу, па макар и најгорем душманину. Сви смо ми од данас до сјутра. Лијепо је умријети, кад знаш, да имаш су чим изићи пред Онога гори. Ми смо браћа, па треба да привриједимо један другом, јер сви ћемо мријети. А памти још и ово: ако нас нестане, несташе и мерхамета, а гдје мерхамета нема, ту нема ни среће ни селамета.

Турчин оде право у турски табор. Не потраја дуго, стиже Вукан. А чим стиже, приђе Ђорђу и упита за брата му, Димитрија.

— Питаш за њ? — вели Ђорђе показујући руком на рањеника. — Море Бог својом милости и од мртва жива створити, али да ће он оздравити... никад брате, никад! — рече Ђорђе и заврти главом.

Вукан се наднесе над рањеника, гледајући му право у лице и најпослије рече:

— Сад је у ватри, видјеће се сјутра!

— Велиш, да ће се видјети сјутра? — рече Ђорђе жалосно. — И ја велим тако: сјутра ћемо га гледати мртва — рече, па зајеца...

То Ђорђе рече и не рече, кад из српскога логора српска труба затрубе: на ноге!

Ђорђа се стресе!

Вукан се запрепасти од чуда, па гласно повика:

— Зар опет, па у ова доба?

Ђорђу се смрачи пред очима.

— Вукане, брате, шта ћу сада? — повика очајно.

Ваља ићи, а на коме да оставим брата?

Вукан се чисто смео па не умије одговорити ни црне ни бијеле.

— Куда ћу, шта ћу?! — Поново ће Ђорђе. — На коме да оставим брата? А опет да останем шта би рекли наши?

Вукан се једва прибра, па промуца:

— Ради како те Бог учи! Брати је! Нема брата док не роди мајка, ал' су кнез и отаџбина...

— Ал' су кнез и отаџбина пречи и од брата! — дочека Ђорђе храбро и одважно, па се поче припремати за полазак.

Вукан га погледа жарко, ватрено, рашири обје руке и грлећи Ђорђа, повика:

— Благо мајци Србији код такови' синова! Србија ће поново синнути у свој љепоти својој као и за вријеме Немањиха, кад има такови' синова, који све своје стављају на олтар њезине слободе, — па га поче жарко грлити и љубити.

Обојица су готови за полазак.

Ђорђе је све припремио брату, што год му устреба, наћи ће код себе. Па ипак се Ђорђе даде у велику бригу за рањеним братом.

— 'Оћемо ли Вукане? — повика тихо — гледајући право у рањеника.

— Да идемо, вакат је — рече Вукан.

И Ђорђе приступи брату и пољуби га у чело.

— С Богом, слатки брате, с Богом! — рече Ђорђе тихо а жалосно. — Бог нек' ти буде у помоћи!

Рањеник ни да главом мрдну. На његовом лицу опажала се као нека ведрина: мирно спава, само што кад и кад јаукне, и то је све.

Вукан изађе пред шатор.

Ђорђе се погледа уза се низа се, да није што у хитњи заборавио, прекрсти се и — пође.

Наједанпут стаде, ухвати се објема рукама за главу и као да се дубоко замисли.

Вукан га пажљиво погледа.

Ђорђе се окрену лицем на оно мјесто гдје му је братац, трже се и поново прилетје са узвиком:

— Брате, с Ђбогом!... Опрости!... Кнез и отаџбина зову. — то рекавши хитрим кораџима одјури онамо, на оно мјесто, од куд се глас трубе орио: за кнеза и отаџбину Србин ко је!

* * *

— Ура!.. Напријед!.. У бој! — оре се усклици храбрих српских ратника, који са највећим одушевљењем понсво хитају у свету борбу за своја права...

Бој се бије у велико. Од силнога дима од барута и кише од олова јунаџи очију не отварају, већ онако храбро „на срећу јунаџку“ јуре један на другога, па што Бог да.

Ђорђе и Вукан су у првој чети. Обојиџа се бију као два лава — мушки и одважно.

За мало, па се и српска и османлијска војска измијеша, те сада настаде права мука од забуне.

Бој све јачи и бјешњи. А сунце припекло, Боже драги, да мозак у човјеку проври, па ипак ни једна страна не попушта — сваџ се бије да добије, па ја л' живјети ја л' умријети.

Најпослије вође издадоше заповијест: јуриш на бајонет!

А кад војници повикаше: „Ура, на јуриш!“ за час једини настаде прави Содом и Гомор — на оба двије стране падају мртви и рањени као снопље. Ужас и страва превелика. На обје стране песка и вриска неописана.

Ђорђе и Вукан су у најжешћој ватри. Око обојиџе навалио непријатељ — истом их живе не ухвате. Ђорђе ханџаром крчи себи пута а Вукан револвером. На један мах Ђорђе осјети ударац по лијевој руџи,

али га то не помете да даље настави јунаџку борбу.

Некако пред залазак сунџа трубе затрубише, да се борба прекида.

И сада мјесто праске пушака, звске ханџара и вриске рањеника — мјесто свега тога завлада тишина...

А Ђорђе и Вукан чим се видјеше слободни, похиташе онамо, далеко, далеко, под онај мали шатор под којим је остављен тужни рањеник, сам без игдје икога, да га виде жив ли је, мртав ли је.

И како униђоше приступише рањенику, који и сада лежаше ни жив ни мртав, тек могли су осјетити да још дише.

Ђорђу паде камен са срџа па повика гласно:

— Слава Богу, још живи! — па пође да узме рањенику лијеvu руку и пољуби, али... Ђорђева лијева рука малаксала.

— Вукане, брате! — повика очајнички — ја сам рањен! — и показу му љевицу, која бијаше сва огревла у крви.

Вукан се чисто пренеразио од чуда па рече:

— Шта рече, по Богу брате?! — и одмах прилетје да му помогне рану завити.

— Виђи, брате, — говораше Ђорђе у чуду — да тек сада осјетих, али хвала Богу, кад се на овом разминуло.

Док се је Вукан око Ђорђа бавио, рањеник поче да даје знака од живота, поче се лагано протезати и очи отварати. А њима двојиџи сижуше очи од радости, па заборавише и на умор и на раис... почеше се вселије и гледати и разговарати. Рањеник се још једном протезе, отвори очи, па најпослије повика:

— Ђорђе, брате, гдје си?

А Ђорђе као срна скочи, приђе рањенику с ријечима:

— Ево ме, брате, ево! Говори и ишти шта 'оћеш.

Рањеник само што мрдну главом па развуче:

— Још мало воде!....

Брже боље и Ђорђе и Вукан нађоше се у помоћи биједноме рањенику.

Кроз мало времена и наш рањеник дође к себи, благим погледом погледа на Ђорђа и Вукана, па рече сасвијем благо:

— Како сам спав'о, браћо моја?

— Врло добро! — одговорише обојица као у један глас.

— Нека је слава Богу! — одврати рањеник и дубоко уздакну.

Ђорђе га поче пажљиво посматрати, гледајући га час у очи, час у његове очајничке покрете...

А Вукан гдје је стао ту и остао, укочио се као ледени камен, па нити ромори нити говори. Рањеник као да је приметио њихову жалост, па поче мало живље:

— Што сте се замислили, браћо? Што о чему не причате? Зашто ми не причате шта је с нашим? Гдје смо ми сада? Да нијесмо којом срећом далеко, далеко, можда смо на Косову?

Ђорђе се жалостиво осмјехну, окрену се право лице у лице рањенику и поче:

— Хвала Богу до сад славно напредујемо, али проћи ће још неко вријеме док допремо до Косова; ама кад тамо стигнемо, знај да ће тек тада бити почетак српске славе. Сад би ми било жао умријети; само да ми је доживјети да ступим ногом на Косово, тада би узвик'о гласно и јасно: Господе, сад прими душу моју, јер сам доживио оно, за чим сам журио и чезв'о толико времена.

Рањеник се чисто преобрази на те Ђорђеве ријечи па кличе: — Бог чува Србе! Срби ће скоро на Косово!

— Амин, Бог те чуо! — повикаше и Ђорђе и Вукан заједно у један мах.

Рањениково се лице засија од радости.

А Ђорђе пун жеље да сазна што је са његовијема родитељима и братом Љубомиром, једва дочека прилику да за све свога брата упита, па поче тихо и живо:

— Димитрије, брате, мореш ли ми рећи шта је са нашим бабом, мајком и братом Љубомиром? Од како сам преш'о 'амо нит' шта знам нит' шта чујем.

Рањеник се мало накашљао и, последије подуже почивке поче лагано:

— Причаћу ти, а и сам знаш, чим је невесињска пушка пукла, да је пуко и абер на све четир' стране овога бијелога свијета јављајући свима и свакоме, да се сиротиња раја диже на оружје. Тај абер стиг'о је и наше малено сеоце Амајлију. Ама и прије тога чуло се да ће се Србија скорим дивати на оружје, стога се наши сељани врло обрадоваше томе абери и једва чекаше згуду и прилику да се већ једном превезу преко валовите Дрине, ама на србијску страну.

Једнога дана, у вече, дође наш баба из Бјељине, куд је отиш'о, да купи нешто за кућне потребе, па чим дође и не погледа на нас тројицу, већ зовну нашу мајку и каза јој да ће кроз дан два преко Дрине у Србију.

— А рашта ћеш тамо Томо, по Богу си брат? — упита га она поплашено. — Зар не знаш да тамо све ври?

— С тога и идем што ври! — рече он весело.

— А дјеца?

Он је погледа врло слатко па развуче:

— За њих се брине Бог. Они су већ одрасли, моћи ће ти кору леба донијети, па куд ћеш више. А ако ја тамо останем, не бринем се оће ли ме имат' ко осветити.

И наша добра мајка проли сузе низ тамно лице и поче у кукњавину:

— Не тамо, Томо, тако ти рана 'Ристови'! Ко ће с дјецом управљати ко их нагледати?! Не иди тамо кад те 'вако лијепо молим!

И бабо је поново, смијући се погледа, одмахну руком и леже да спава.

Сјутра дан, зором раном је наш бабо био на оној страни. Мајка нам је одма' казала куд је отиш'о. Остала нас тројица с мајком. Свакога дана надамо се од баба каквом год абериу, али никаква ни трага ни гласа. То нас је врло, врло забринуло.

— Једнога дана рече наш Љубомир, да ће он ићи амо на ову страну Дрине, у Србију, да потражи баба, да види жив ли је, мртав ли је. Оде наш добри Љубомир, те тако остасмо нас двојица уз нашу остарјелу мајку. Прођоше неколико дана па ни од Љубомира никаква трага ја аваза — ко да је ће у земљу пропо'! Ми се врло забринули, а све кријемо од старе мајке да не опазе смо забринути, а она, сирота, од како нам и Љубомир оде не затвори уста: непрестано кука и плаче, е није фајде од њезинога плача и вриска, камен би проплак'о. Ми је свагда храбрили и говорили, да то од себе не чини, да ћемо скорим за обојицу чути добар глас е су и живи и здрави, ама она ни да нас чује, већ само што поново почима кукати и плакати. Тешке су биле њезине сузе, теже од олова! Кад год сам је видео да плаче, осјетио сам се веома тужан и жалостан. Жао ми је, мати ми је;

материна је суза тешка, и кад благосиља! А нама већ дојадила њезина кукњава, те једнога дана договоримо се, да један оде пријеко, па чим се састане с бабом и Љубомиром и види како су и на чему се, да одма' на-траг дође и мајку обрадује.

Ти, Ђорђе, волио си да идеш, а да ја останем. Ја сам прист'о на оно што си ти рек'о.

Једнога јутра и ти крадом разложи преко Дрине а ја оста' с мајком.

Кад би пред ручавна доба: пита мајка:

— Ђе је Ђорђе, Димитрија?

Ја окрену' лагати:

— Сад је био са мном! Море бит' да је отиш'о у шуму!

— Еле, еле? — учини она плашљиво.

Ја поново поче' само да је умирим:

— Говорио ми је, да ће некуђ ићи, ако је отиш'о у шуму, неће доћ' до сјутра, прекосјутра...

Она ме погледа врло озбиљно па ушутје.

Прођоше два дана, ни ријечи да спомену. А кад прође и трећи дан, својом вриском и својим плачем диже читаво село.

И ја се обезнанио од муке и жалости, па само што мислим и премисљам мисли свакојаке.

Најпослије почеше долазити комшије и комшинице да је тјеше и разговарају, а она једно те исто — плаче и вришти к'о убоденица.

Прође један, два, па и трећи мјесец, ни од једнога ни гласа ни трага. Мајка постала к'о избудаљела — не би је могао човјек познати: к'о сјенка кака, тако се преобразила.

А ја опет да свиснем од н'аке муке, од двоји' јада! Једни ми јадн што од вас кога не чујем ни да сте живи; други, још већи јадн су ми: мати. О, сирота наша мајка, кад би је погледн'о мука ми се на срце са-

вије. А она, сирота плачи данас, плачи сјутра, разбоље се и лицем на свето 'Ристово Преображеније испусти своју измучену а добру душу...

Рањеник се при пошљедним рјечима тешко закашља и у томе прекиде своје причање. За час настаде код њега брзо дисање и тежак ропач. Ђорђу стадоше очи као укочене, плакао би и врискао, врискао и плакао, а не море, несмије, боји се: ражалиће брата. Ето, лијепо виде му се сузе на очима, а не смије да их пусти; јеца и јеца, а не смије да уздахне...

И Вукан се нашао у велику чуду, па објема рукама ухватио се за главу, а шути. Сиромас Вукан! А како је рад да обојици помогне, али нуту пусте муке неморе — не зна чим?

Ђорђе лагано приступи рањенику с рјечима:

— Димитрија, брате, је ли ти што тешко?

Рањеник га погледа пола затвореним умирућим очима, окрену главу на десну страну и узвикну оно тужно: ах!...

Ђорђе претрну. Вукан приступи Ђорђу плашљиво:

— Шта је по Богу си брат? Да није већ...

Вукан дочека жалосно.

— Скоро ће!... Ах, Вукане, брате, виђи моје среће!

— Слава Богу, на његовome лијепоме дару! — додаде Вукан овбиљно. — И родили смо се да умремо, неко 'вако неко друкчије, опет сви под један јорган.

Не прође неколико времена, рањеник се, уз помоћ и Ђорђа и Вукана окрену опет на страну, гдје су они стојали, развуче боре на потамњеломе челу, опружи лијеву руку про оне уске клупе... и силом настави причати:

— Видјех ја, да се наша кућа сасвијем раскотари, те једнога дана

и сам пријеђем про Дрине, оставивши и кућу и кућиште. Дођем у Љешницу и ту дочујем, да сте сва тројаца на Јавору, бива уписани сте у добровољце и бој водите са осталом нашом војском.

А ја савијем лике и опанке па право Јавору. И чим сам стиг'о на Јавор, нађем баба и Љубомира, којима све испричам шта се на дому догодило.

Наш баба почео се каменити од чуда.

— Зар — вели — и Ђорђе отиш'о? Виђи, јада, ми и не знамо; море бит' да ј' отиш'о тамо далеко... далеко... чак Косову. — Ђорђе! — повика гласно — гдје си да си, Бог нека ти је у помоћи!

И Љубомиру чудно и пречудно, па само што уздише.

О, да знаш, слатки брати Ђорђе, како су њи' двојца плакали за мајком и тобом, кад сам им тај жалостиви абер донио, валај плакали су дуго и дуго!...

Па и ја, гледајући њи' како плачу, плак'о сам дуго и много...

Елем, питам ја њих двојицу како су и што су, а они ми веле: „добро нам је.“ — А мени драго, па све растем од милина...

Од како се с њима саста', не растајасмо се пале. Куда год њи' двојца, тамо и ја. А било нам врло лијепо и красно један мјесец дана... Е, велим ти божју истину, да ми је дочекати онаки' дана, волио би него да ми ко да пола Бијељине. Ти море бит' не знаш што је рат. А ја ти велим у рату бити а главу срећно изнијети, то је рај на земљи!

Прође мјесец дана на мирно. Ја се већ осанис'о. Питам Љубомира:

— Бога ти шта је ово, што се ушутјело? Кад ће тај рат почети? Овако се не да живјети!

Он ме погледа мило и слатко па развуче:

— Биће га и сувише!

— Дај Боже! кликну весело — и то што скорије.

Сјутра дан, послѣје тога нашега разговора, загазисмо ми у рат. Бој се бије крвав и жесток. На обадвије стране падају људи ка сноплѣ. Око иџиндије навали непријатељ са све четири стране к'о облак. Њи' двојица били су у првим редовима. Ја сам видео кад су јуришем јурнули на непријатеља.

Мени се смрачи пред очима. Непријатеља је било тројном више него нас, а чим угледаше, да се наши устремише на њи', они ти са све четири стране почеше сипати ватру к'о из облака.

Наши се већ у првој ватри збунише, али опет не малаксаше, већ јуначки, к'о прави сџолови, нападоше на непријатеља, многе их саставише са црном земљицом, али за то скупо и заплатише. Сиромаси наш баба он већ паде у првој ватри. Непријатељско му тана просвирило кроз чело. Ја у мало што не врисну'. Хтједо' оставити и ред и све, да се јуначки осветим за баба, па и не'отице стадо тражити очима Љубомира, али, авај, и Љубомир већ пао...

Мени се већ веома смути... Осјети' да ми сва крв појури у главу... Стресох се... Помену' Бога и нашега светог Тѳрђија, па к'о бијесан лав полетје' онамо у највећу ватру... Ја незнам шта сам тада радио, незнам кога сам б'о и обар'о, знам само то, да сам био сав у крви... Но бој скорим престаде. Послије боја ја се поврати' у наш главни стан, да опет сјутра наставим гдје сам започео...

Прошло је иза тога много дана, бој поново поче, сад већи јачи, и бјеснији... Борио сам се. Наједанпут

осјети' страпан ударац по десном рамену... клону' и обезнани' се... а када сам дош'о себи, им'о сам што и видјети — био сам без д'снице руке!!!

И кад то видје' поново падо' у незнам...

Послије те велике и страшне битке, упутим се амо, да потражим братске помоћи, па и ако онако јадан, сломљен и затрвен, ипак дођо' гдје треба — мјесто пријатељске, нађох братску помоћ, у брата рође-на. И чујте ме: не жалим што ћу умријети, јер умирем к'о чо'ек, к'о Србин за свој род, своју браћу. — Тѳрђе, заклињем те живим Богом, именом крсним и мајчиним млијеком — аманет ти наш баба и наш Љубомир, — освети их! Освети их, брате, имена ти српског; освети их тако ти земље на којој стојиш, а која је натоцљена крвцом браће наше; освети их, брате Тѳрђе, освети их крста и Српства ради!

Рањеник се већ пренемаже. Страпан самртнички ропац спопаде га. Куцање срца биваше све јаче и јаче — видјело се да ће скорим наступити крај животу.

Плаче Тѳрђе горко и жалосно. Вукан стао у крај па се јунак окаменио од чуда...

Рањеник страховито јаукну.

Вукан се уклони из чадора, да не слуша јаук рањеников и плач Тѳрђев. До мало час униће под њихов чадор онај племенити Турчин-ратник повезана чела, па како униће стаде се распитивати за рањеника.

Тѳрђе му кава што је и како је. Он сједе, па хукну.

Тѳрђе га погледа радозналим очима па лагано припита:

— Што си повезана чела? Да ниси рањен?

— Јесам! — рече Турчин хладно.

— Да није, болан, тешко?

— Па 'нако, море се трпиту! — рече. — Него чини ми се, да си и ти данас ујагмио макар једну рану?

— Право си рек'о А од куд ти знаш?

— Знам, био си међу нашим табором. Ама ако 'ћеш да знаш чија је 'во рана, знади да је твоја! — рече Турчин отворено.

Ђорђе се трже, да не умједе прозборити бијеле.

— Не буну се, не! — дочека Турчин, ја знам што је рат, а ако си ти ранио мене, знај да сам и ја тебе, па мирна Босна.

Ђорђе је сад био у читавој забуну. Није вјеровао да то чује својим ушима, па припита:

— И збиља ти мене ранио?

— К'о и ти мене — рече Турчин у пола весело. — Ама нека знаш, да ја 'во не примам за непријатељство, не д'о драги Бог, шта више, ја сам вечерас дош'о, да се побратимо. Адет је наш још од старина кад се двој'ца туку, па обој'ца остану рањени, да се последије битке лијепо измире. И ми ћемо се братски помирити и побратимити. Ти ћеш први пољубити оно мјесто које си осакаатио и окусити мрвен моје крви, то исто и ја ћу учини на теби, поново ћемо се пољубити — и ми остајемо до смрти два побратима, к'о два рођена брата!

Док је Турчин то говорио, Ђорђе га посматраше одвећ чудновато, па најпослије рече:

— Говориш ли ти то од збиље?

— Дина ми! И нека ме Алах порази ако те икад преварио!

Ђорђе ушутје.

Турчин га гледаше чисто и бистро, насмјехну се, па поче:

— Што си се ушутио, шта мислиш? Или, море бит', мрско ти што сам ја турске а ти 'Ристове вјере? Мој драги, баш с тога,

што нас двије вјере дијеле, с тога треба да се братимимо и један другог заклињемо на вјерност, јер смо и онако браћа; а кад то учинимо, вјера и Бог 'оће ваљат' наше.

Ђорђе скочи.

— Ти 'оћеш да се побратимимо? — рече озбиљно. — Кад ти пристајеш, пристајем и ја.

— Да се побратимо, јакако — додаде Турчин, — ама знади добро, да смо свуда и на сваком мјесту побратими, к'о права два рођена брата, само на једном мјесту нијесмо — у рату. Ту треба да припазимо мудро и опрезно, да се не састанемо; а састанемо ли се, зло по твоју јал' по моју главу... Такав је адет у нас од старина, тај адет ће вавијек остати.

Не прође дуго и они се лијепо братски, загрлише, пољубише и по старом обичају учинише оно, што треба да учине побратими.

— Сад смо побратими! — кликну Ђорђе раздрагано.

— И данас и вазда, ако Бог да! — одврати Турчин весело. — И дао драги Бог, да се скорим сва наша лијепа браћа освијесте, да се окану сваки' беопослица, да се у залуд братска крв не прољева, већ да живе у љубави к'о што треба и к'о што закон Божији заповиједа.

— Амин, Бог те чуо, побратиме! — узвијену Ђорђе грлећи га.

Зора се већ јавила. Исток се повлатио дивним сјајем. Весело цвркутање малих птичица ори се брдом и долином. Лагани вјетрић разноси слатки мирис љековитог шумскога биља што оживљује и снажи срце у човјеку... Из даљине чује се весели жагор раздраганих ратника, који уз слатке разговоре спомињу Бога и благодаре на спасењу... Ода свуд се

чују весели гласови, само под шатором српскога ратника — рањеника сасвијем је дружије. Рањеник се сада бори са највећим боловима, борио се са смрћу и животом и никако да се смири и стиша. А Ђорђе, често хукне и често се ухвати руком по челу, изиђе пред чадор и загледа се неким бесвјесним врло тешким погледом далеко... далеко...

Рањеник страховито хукну.

Обојица се страшно тргоше и полетјеше рањенику. Са лица изнемоглога рањеника обојица читаху тешку патњу и тешко страдање. Њему се од једном нагло дигоше уморне груди...

Турчин као опарен одскочи на траг, повуче за собом Ђерђа, погледа га жалостивно па тихо развуче:

— Побратиме, мени је тешко гледати твога брата, да се овако пати... Бог драги нека му буде у помоћи, али ја идем... Идем онамо, куда ме дужност зове... А ти? Ти остани да будеш у помоћи ономе, који ти је најдражи на овоме свијету, помови брату, тако ти нашег побратимства!

Ђорђе нетремице гледаше у побратима, послје мало ухвати се грчевито руком за главу, хукну па повика жалсно:

— Ти идеш, побратиме? Па 'ајде, 'ајде на дужност, а ја остајем да муку мучим. Ајде, побратиме свијетла обрава а срца чиста и мудро пази, да не пролијеш ни капи невине српске крви, не учиниш ли тако, проклеће те она, проклеће те и наше лијепо братско побратимство, проклеће те црна земља у коју ћеш најпослије лећи — све ће те клети и проклетити... Али шта ја говорим? Ти полазиш па с Богом, нека те срећа прати! — рече па га загрли.

А Турчин, веома ожалашћен, заплака као малено невинашце, па се најпослије горко насмија и рече:

— Идем, побратиме, и Бог зна драги, кад ћемо се, и оћемо ли се икада више састати... С Богом, побратиме! Поздрави брата и кажи му, кажи, да има још једнога брата...

Плач га загуши и не мога рећи све што је хтио.

Поново се загрлише, пољубише и као рођена браћа слатко и жељво растадоше се.

На пољу све већа и већа граја... Све спремно, све се дигло, да на заповијест старијега полети онамо у ватру, у крв...

Рањеник силом отвори изнурене боне очи и поче slabим гласом:

— Брате Ђорђе, с Богом!

А Ђорђу намах нешто страшно сину кроз главу, као да је видио црну смрт како лагано корача са својом општром црном косом право према рањенику...

Лагано приђе брату, метну му своју хладну руку на његово још хладније чело и рече тихо:

— Бог с тобом, брате, ти нећеш умријети!

Преко рањеникових модрих усана прелети лаган осмејак и поче једва изговарајући:

— С Богом, с Богом, Ђорђе брате!.. Аманет ти наше славно Српство!.. Проклет био ко га оставио и изневјерио!.. С Богом Ђорђе, мој брате, брате рођени и опрости ми! Прости ми брате, а теби нека је и просто и адал наше слатко и мило братско братовање... Није ми жао што ћу умријети, ама жао ми је што се од тебе за увијек растајем. Тешко ће ми и у гробу бити... Тешко је свуда брату без брата!... Нема брата, док не роли мајка!... Брат је брату што и зора бијеломе дану!... Ја идем, идем Богу на истину, а ти хвала Богу остајеш.. А сад слушај, не остајеш да уживаш сласти земаљске, већ да се сав роду српском посветиш,

за њега да се бивјеш, светиш и осветиш, а те су сласти и врлине највеће Србину овога свијета!

Оди Ђорђе, слатки брате, оди брату свом, да те братац пошљедни пут и загрли и пољуби...

Ђорђу навријеше сузе на очи, осјети да му се стеже срце у грудима. Замисли се крупно и страшно, па ипак је био миран у томе тренутку. Лагано приђе брату и поможе му да се маало усправи.

И браћа се слатко, братски загрлише и пољубише...

— Још једном, још једном! — мољаше рањеник. Слатки су ови пољупци, те још како слатки!

И њих се двојица поново загрлише и пољубише.

Ђорђе као сатрвен клону и паде онесвијешћен крај брата.

Рањеника спопаде тежак кашаљ, затим још тежи самртнички ропач. Но он као да прикупи и пошљедну мрву снаге своје, поче:

— Брате Ђорђе, што ти је? Не тужи, већ пјевај... Пјевај и весели се, к'о што се весели питоми славуј у зелenu лугу, ил' к'о што се весели рујна зорица бијеломе дану... Весели се Ђорђе, брате слатки, јер ти се братац за Српство био, за Српство крвцу пролио. Наш баба, Љубомир и ја борисмо се и уморисмо, ти остаде да нам спомен чуваш, да нам гробове прекађујеш, а за највише остаде да палиш крсну свијећу нашу и да павиш, да се никада не угаси...

Рањеник поново страшно уздахну, отвори очи, па кад угледа свога брата Ђорђа, као да се примири..

Ђорђе га погледа жалосно, бојажљиво, на једаред врисну колико га мушко грло донсисило.

Тога часа рањеник је душу испустио.

Сарајево, 1900.

Михајло Милановић

— ** —

И д е ј а

Јеси л' гледо када
Бедуина старца,
Гдје на коњу јури
Као витез смјели,
А бурнус се вије
Око њега б'јели?..
Ал је чуо негђе
Да му народ цвили,
Па потего мача
Против адској сили!
И негледа стазе,
Нити тражи пута,
И опет ће стићи,
Не ће да залута!
— Што га тако гони,
Што га тако вија?!
— Слободе идеја!

*

Идеја је чиста
Као зора сјајна
Идеја је дивна,
Као цура бајна
Идеја је света
Она креће вољу —
Предверје је она
За будућност бољу

Ристо Поповић

— ** —

Госпођа Маре

Пршлост и садашњост

Посланица хумористична

Ивана Стојановића¹⁾

Не прође ни четврт године, а ти иза себеице стижеш ме листима са оном твојом „шта је ново,“ која по свој прилици учини се већ у опће ријеч договорна изобразжености предана од старе Атене. А ја хитај да пишем.

А сад еј! Да ти приповијем о некој госпођи Мари, с којом за неколико дана уз божји имадох част опознати се (како

¹⁾ В. последњу свеску „Дум Иван Стојановић“ од Вида Вулетих-Букасовића.

ми је требовало изустит се, опростећи се с њом на растанку) и коју протресат писмено сад имадем насладу (ко што пака теби говорим).

Знадеш врло добро, да се наводи код нас многијех тијех госпођа Марѧ. Неке велики уплив имају у животу нашинаца сваке руке. Те госпође наћерају кога год до првијех зачеља, а кога упропасте; а пак све је на свијету како кому Бог, и срећа даде. Ова моја госпођа Маре осим да има подобност опћену гори споменуту свијех осталијех госпођа Марѧ, Аниѧ, Катѧ; та посвојава и себи посебнијех, као сам размотрио преко оно данѧ, што сам у ње истрајб. Она је сестра покојнога капетана Мароја Маројевића, богата човјека некадашњег, који је био извидио буну и буницу, а честократ утеко врагу с удице.

Његово биће њози препаде кано ти сестри, засве да за његова живота нијесу се могли ни чут', ни виђет, нити је један другому дријемб, ни тријешкб, и то све јербо капетан бијаше незнабожац.

Госпођа је Маре останак онијех, који су већ изумрли; она је дан данашњи за кога од руга, за кога збиљна промишљаја, за кога од части, а за кога, да је пожали; како ко оцијени времена она, и све што је острањено од нашијех обвикѧ. Такова чељад изнимива, коју Талијанци придјевком *оригинали* називљу, од врсникѧ својијех разлучена, храни се мислима, навадам или прошлости, или будућности изван опћенога реда. Они су *la avant, et la derriere garde* велике врпе људства, које ступа свеђ и свудар по своме времену. Преходњаци у свакој војсци највише трпе од непријатеља; тако преходници будућности вазда су прогоњени, усмрћени насиљем свјетине, вазда у вб час по њихову главу. А заходници, који живе, и мисле, како се живјело, мислило, кад је куљен по свијету ходио, притрпјени су, гдјекад и протресани, а у опће занемарени. Дакле наша госпођа Маре, ја ти кажем, да је заного једна изнимка садашњости.

Узми *Апендинија*, па отвори ту књигу, и нађи „*обичаји дубровачки*“ не треба,

да ти искиле очи у томе читању, доста је дановати за неколико у госпође Маре, гдје ти је то све, што у Апендињу читаш, као да руком тичеш. Од осамнестог вијека ништа у тој кући да се сметло до ситнарија, до себићна покућства, до дрвенијех сточића, до сударица, до товљелица, гдје јој сједе службенице; и зна се гдје је која по аристократичкоме разреду, гдје чупавица, гдјено¹⁾ дивљака, гдје већ ставна раба, гдје ли спраљеница. Нико у кући не смије са слушкињам строго поступати, нико им ријет грку ријеч него само сна: — држанство је почитовати старијега од себе: доброта је, кад частиш чељаде истога свога реда; ама штовати млађега од себе голема је то неправда, и потиштеност: свудара, и у рају, има разликости. — Ову су ти пресуде, и шкљани вјере госпође Маре. Тај њезин утисак врх домаће млађешине траје јоште и пошто их намири, и разуда. Видио сам многе негда њезине слушкиње сад удате доходит госпођи на походе, свака са чедом својијем у наручју, или да их укажу како су лијеви, или да се с њом посавјетују, што би се хтјело, да не призмагну и да их што не попије; а у исто доба односит јој све што је подерина, и устрижакѧ за своје потребице.

Госпођа Маре је врла жена по Саламуну, јер јој се никад не даје стат залуду. Ако у ње не посједује когод од великаша црковнијех, грађанскијех, јалити од племена, него прост трговац, тисућник, или какав други, како га она називље опанак попапучен, вазда ти је с кућелом. Не могу ти премучат, да потом се смркне изнесе неко дрвено трепиље, којега осовина држи један штапић, коме на правац прибљен је други на начин крста, на два краја којега објеси два жашка, и ту са дјевојком мота, снује, преде; те с' тога посједи зимскијех ноћи у госпође Маре зову се: разговори на прелу. Нити ћу ти примучат, како она броји један ужасни дан на годину, то јест, трећи

¹⁾ Чупавица зове се службеница малена, која истом дође из села у град. — Дивљака — службеница — која није још подобна њеке послове у кући вршити.

вељаче, у коме. сама самцата куише, те свега, и свашта набраја. Чим навалица народа ода свуд по граду крши, величанствено празник св Влаха празнујућ; тамо она у потаји клечећи, са доста оченаша, смоли пет шест *Recordare*.¹⁾ Пак ти га узме јал протива бискупу мјештаноме, ва што по његову настојању не издигне се већ, како се прпетоји Дубровнику, и по који олтар Јеремији плакавому. Или удре према влади садашњој што не би ни враг с' маслом прогутао. Али што се броји госпођа Маре? Она је у оченашу амен. Повнато је што одговори вџ једноме комарцу, кад му дође на опроштење, да се заустџ на његовијем розима: „нити знам кад си дошо, ни кад ћеш отићи.“ А и она ти их прождере репатијех кад пред њџ, или јџ успркос, покрће се правила првијенства, кад кџгод добра рода, а полумождан, доведе јџ са собом поштена кога морнара, или тежека, и стави јџ га на *камачу*; то што се она у велике чуди и снебива, а ред јџ је премучати. Занесена у обикам мјештанијем, оно све, што на то надава, или што на те обике по њезиној пресуди може довести, то се разумије, да се њџ допада. За то се дичи да је славјанка, да је изашла из влаха. С тога оно није тврђење, да су јџ мрски језуити, да она премда је по вјерозакону одрта лапманка, похвалам припијева цркву православну. Жао јџ је умријети само што не може дочекат видјет вас народ слободан. Попови и фратри пуштају да пркека шта хоће, само да је њима послужит се, и употребоват се почитовања, и обране госпође Маре, и наслађат њезинијех обједџ, редом редице свраћајући се код ње у походе, или да опслужују недјељну мису тамо у њезиној богомољи. Службенице по ваздан преко уста свакоме, ко дође, те црковњаке спомињу: — биће одавно да није био у госпође госпар дум Нико — час ти рече једна; час друга ти приповије како — ономадне госпођа спремила је част госпару дум Антунићу; —

овди највише омили сиђет госпару дум Иву: онди сједне госпар фра Михо, рече трећа; час ти студне која да: — ово је постелења гдје у пригоди иза обједа приспи госпар дум Фламо, госпар фра Фулгенцио, госпар фра Габро и т. д. Једини један међу црковњацима, да јџ иде уз нос, прем да би му учинила сваки хар, и на врх главе, јест парок околине, гдје јџ је сељанска кућа, демократик до краја, а неколико и сугранаст, по њезиној судби; — да се мене прође: ови о њему говори сваки онај који обатаља, а не гради. Оно његово опирање (ово су њезине ријечи) да се не слави у сва звона, кад је божипје вријеме, докле не разгали, оно његово подругивање чим заклиње нападајуће гдјегод мушиће, и попаре, оно његово не хтјети градит бошке, и записе, оно заинтачит, да не треба прочактат свете ријечи, кад који белајет кога снађе, то што све народ захтјева, то се зове неизвјерит пук: пушти човјече божији, пушти времену да омекша, и собом да обузме то све, ако су пресуде, јер сто година у природи јесу кџ теби јучерашњи дан. — И ту тако *questo povero diavolo*, од пароха да га назовем насловом њезињем, изађе мрзак госпођи Мари, а и ради некијех догађаја, које да се не знабуду, пригорјела би шта хоћеш. Једном деси се, да у њезиној кући некога запита, кажи нам за чисто, је ли се пака на часу смрти капетан брат госпође Маре исповједио? А он устресе раменима, обрне главу, и пође са једнијем несмотрѣњем „а“. То је једна. Сад гдје ти је? кад тај разгласи неке њезине слабуштине? Ваља знат да је госпођа Маре осиђелица, и да једном смртно боли; требало је дакле дозват тога попа. Међу осталијем опорукам остави један бисерни огрљај Госпи у цркву, да иза ње смрти се на олтар објеси, и да се пуку обавијести овако: — ово је оставила госпођа Маре Маројевића, да узнабуде мало и велико како се она могла удат, а ма није хтиела. — После је пребољела, у толико се то расуло, и изиду рузи.

Храни госпођа Маре од својади уза се малога Мариницу братанића, дјетета од десет,

¹⁾ *Recordare Domine quidacciderit nobis. Lamentatio Jeremiae.*

или дванаест година, и науми, да га запои, да би се тако по староме обичају опоштенила родбина, у којој бијаше јур ностромџа, шкриванџа, капетанџа, а још не попова. И сад ће ти искат, како би укикала дичност, и достојанство поповства дјетету у главу. Шта ће? како ли ће? Зовне једном тога парокна на објед, да се гости са свакијем облиском, и преволком, намиенивши му начеље трпезе. У неко доба окренута Мариници прозбори: — ето видиш, како се чaste духовњаци! Ево хоћу да се поповством погосподиш на иметку твога стрица; немој ми се ни мало мргодит, ни бечит, ни окашати, да нећеш по ништа; помози ми, госпару пароче, да се већ углави, и опамети Мариница. — Парох наскочен од такога запита, ни пет ни шест, изрече само иза зуба: — тако је. И већ му не хтједе доћ на памет. И ту се понови оно „*si figurì*“ онога шавца у роману Манзонија, одговор Федерику Борромеу (*Sposi Promessi* глав: 24) с разликостју, да шавцу доста се окрене преко главе да то изрече; чим на супрот овоме попу, од толико бешпића охрдану, и изневјерену већ од свјетине, на памет не дође ништа. У толико Мариница неће да се запои; а Бог ће до брзо пољубит Госпођу Мару, да отегне ¹⁾ те Мариницу ћемо видјет до скоро кô диклића окршљана, исушена до самијех гњатџа, гдје у смоткам духан пуши лов ловећи, или по улицама међу остале лериће ²⁾ штапицом у руци, с траком очњака низ нос, с *Bücknegot* ³⁾ испод пазуха мјеште Перуна и Лигуорија ⁴⁾ гдје се богоши и левента, попијевајући: „*sic me servavit Apollo.*“ ⁵⁾

Прибива у истој кући сестра Маринице, ко старија, тако и спаденија, али навите главе, загледна, свевољна, непогодљива, и ако хоћеш и распуштана; која

¹⁾ Поп пољуби кога, и отегне у Дубровнику значи — умро је.

²⁾ Леро лерић, значи у Дубровнику као у таљански — *damerino, giovane galante*.

³⁾ *Bückner* писатељ, големи материалиста.

⁴⁾ *Perrone, Sv. Alfons Liguori*, писатељи бого-слова.

⁵⁾ То јест да се нијесам запоио.

дими на далеко, која обојицима и гривнама сијева, којој пушкају скути и рукавици, која кичељива ⁶⁾ до гада хини угађајући тетки, а намигивајући у окол, пружна колико хоћеш ко рукавица јој на руци. Оставимо садашњи опћи узгој женскарије; оставимо како иза училишта, иза побожнијех Филотеа почну: *ore cava-linghe, riviste, journeaux des dames*; остављајући то све, да ти о њој само кажем, згади ме тек што мало се поразговорим. Још ми брећу око мозга неке пезине рпјечи: — плетеница на пипак, на хондељ, на рококо, у продио, на тупањ; пређа на прицмиљке, вез ометице, на филцете, нагастан, пициљ на муриоц, пициљ на куку, пициљ на косицу, оправа на пандозес. — Гдје ти је њезино биглисање у горњијем собама свако вечер у Бога? Не говорим ти ништа како самоука учи, пошто стринџа доље с потком и мотивилом бави се око вуне сјериве, и памука, и тишкама, и заушницама пљуска оне несрећне чупавице, нити им даје игдје жива мира, докле не докончају шешће плетива, нити писнут, докле се не изречу све молитве, и дотриенца сва ⁷⁾ почевши од „ко те створио?“ до четири напокоња; гдје на ријечима „треће рај, четврто пако“ само тад доспије прави пако тијех јадница.

За чудо је како госпођа Маре, служчади на жалост, за цијело уздржава се пред себи, премда схарана у обличу, и збабљена у расту. А шта ћу ти казат што и како бенече опет та млада госпођица? како ли размажује, протезајући на дубровачку? Толико у говору ућера тежпјех *coment, tres-bien, parbleu, doucement, de tout mon coeur, san façon*, толико лацмаштинџа, откле и како извађенијех, јади ти је њезини знали! да једном у горкој претуви осудих се изријет јој: — Ал кћерце прозбори ми нашки, јер у Дубровнику, Богу хвала, славјански се говори. О читању романа нада све, по опћеному обичају госпођица, то се зна, у сампас хоће дават законе. Што ћеш више,

⁶⁾ Кичељив — *affettato*.

⁷⁾ Катекизам.

кад једно вечер није ми се уштедила окренут критику проћ Манзонију, и Валтер Скоту, зовећи првога досаднијем списатељем, поради његовијех подужијех надоме-така, а другога опет простословцем поетичкијем! А некому се извести, да не цијени мени толико изучена и разумјетна у овој струци књижевства; не будући ја још прочито *Faublas*, нити *la monaca di Cracovia*.

Ако ме питаш каква је: очаст, струк, и остало, не мрве ме, разми што јој осјејава кад тер кад преко лица нешто злобно, што је упут погуби. Лако је угоненут с чеса је. Она има једну ману не природну, већ преложену од свијета; хоћеш ли знат, која је? Шта је смета? Ах, да ти речем њезину погруд: именом зове се — Стане; Таман Стане. Стане, мјесто да се зове Ида или Матилдице, или Зорка; мјесто имена, да одговара глави. Госпо Стане! Били је тако заввџ? Реци ми да? Стави наслова колико хоћеш, да зачине то проклето пме! свакако то име Стане смрди из далека Бргатом и Шуметом.

Она се родила, кад родитељима није се још била згријала глава до онога успје-ха, да промијене нађевак рођени, или да га угладе метнувши доспиетак убав — мао у „ица-ка“ мјесто онога „ој-уш“, који јавно каже да си нико међу опанцима, и самарима. Ласно је било брату јој Мароју, јербо одмах нађе се, да је Мариница. Хајде сад да је прозову Станком, или Станисла-вом, пошто оно, што с прва причне се збо-рит у пуку, стоји непокретно! Да ти готово до краја о њојзи испоријечим. Једно вечер станем се премишљати, како избјећи досади. Сам себи рекох: њезина те бесједа доту-жује, дај буди, да уз форте-пиано ми поу-дара; свакако је боље забављат се помњом око *Norme* и *Traviata*, него слушат, да ти свашта натупа једна Стане Маројевића, а да у њој не лежи. Те је замолих, да ми погоди; и умолих се. Али је сасма проклет мој удес! Вавијек ми је сила находит се међу чељади како да сам пануо из мјесеца! Не питај ме, чему така тужба овдје не пристојна! Како нећу, мила брате! Стане у четири

године дана, што се вјежба, и троши око глазе, ништа није упоравила, ништа у ноте склопила, ништа умије на извитке гласа запојити, до једнога циглога стиха; и то ћерајући ме опет на моје мјесто, откле сам дошџ, с оном Vitorellija: *Guarda che bianca luna!*

Овака ти је госпођа Маре, и њезина породица. Ко није вриједан у мудрословју, у прве находит противност, како она, пре-ћерана у прошлост, протива својим мисли-ма трпи, да Стане тјера на садашњу, толи јоште дава јој потоласт. Ова противност се тумачи како све остале противности на свијету. Мало нас људи имају само по једну страст: људи, који имају једну страст само јесу крепки, ти само вазда су исти. Опћено свако од нас има их по неколико. Страсти међу собом не складају се, и ето ти противности изобила. Госпођа Маре јест опита у прошлост, с тога жртвује оне ку-каве чупавице својој помами аристокра-тичкој. У исто доба кидише јој око срца, како освијетлит кољено, како се поднијет с богатством, и ето уђе опет срећа Стани и Мариници, да с њима ту похлепу испуња, Стане, и Мариница јесу жртве, али жртве овјенчане русицама.

(Свршиће се).

— ж —

Ж е љ а

— Лермонтов —

О што стѣпѣ вран нијесам
Те крстари изнад мене,
Да слободу свуд уживам
По простору васељене.

Да прелетим пут Запада,
И разгледам поља горе
И на њима опушћеле
Предака ми древне дворе.

Да на виду поређане
Видим штите и андаре
И крилима дирнем струне
Од шотландске харфе старе.

Ал' нашто ми празна машта
Кад је таква судба строга —
Да ме д'јеле вали мора
Од премилог краја мога...

Судбе путем шљедујући
Умријећу у туђини,
Али душом жив и мртав
У својој сам домовини.

М. И. Дрецул.

— ** —

П е р ј а н и к

Ц Р Т А

— Андрија Јовићевић —

(Свршетак).

III.

Калета је имао старога оца, којег је Њаз познавао као добра и поштена човјека, као старог перјаника, који је и њега и његова покојног стрица вјерно служио. Старца су и племенници цијенили. Био је и јунак; то су му сви признавали. А нијесу га ни синови покорили. Имао их је три. Калета је био најстарији и оцу најмилији.

Испред Јајошке — 1875. године најмлађи Калетин брат отиде у Србију, па чувши доцније за херцеговачки устанак, дође у Херцеговину браћи у помоћ. Кад је Калета за то дозволио, настави се на једнога великаша и овај код Господара изради, да се Калети допусти, да може отићи у Херцеговину, да се види с братом. При кретању му отац рече глосом озбиљна ратника и јунака:

— Ти идеш, да се с братом видиш; виђи се с њим и поздрави га с моје стране, да теше до краја оно, што је почео тесат', или се не био без невоље у то 'ватаг'. А ни ти се немој вртут' сјутра, ондан, кад одива из рода, но кад идеш и остани тамо, па се биј и кољ, кад да своје огњи-

ште браниш. Спомените се старијех и рвите, да свијетла образа међу племенике дођете. А ако ми мислили срамоту донијет', ни један ми куће не видио.

Калета је с братом послушао оца. Он није ни отишао ради самог виђења, него да се уз брата нађе, ако би му до невоље било. Бој на Муратовици је био жесток и крвав. Ту су се наши очајнички борили, докле су Турке разбили. Калета је међу првијема кидисао и главу уграбио. При даљој поћери стигне жива Турчина, па га не хтје убити, но му, као лав, скочи на плећа и жива га посијече. Мало даље стигне и трећегате и њему главу здруби.

Пеко Павловић, храбри војсковођа, јави Господару о овој побједи, а не заборави споменути и Калету и његово јунаштво.

То је Калету уздигло и за то је, чим је дошао из Херцеговине, био примљен у перјанике.

*

Кад је Калета био са службе дигнут, дошао је дома невесео. Питали су га, што му је, и ником, осим оцу, није казао у чему је ствар.

Отац га је тјешно:

— Па, 'вала Богу! Сви смо Божи и Господареви; Господар кара и милује кад отац своју ћецу. Служио си поштено, како чујем, а нико се није ни с том ни с другом службом вјенча! па не брижи толико... Господар је милостив.

Свако, ко је Калету познавао, жалио га је.

Калета није далеко од куће ходио; живио је веома повучено, као човјек душевно убијен.

Једнога јутра, након мјесец дана, пошто је Калета био отпуштен, сјеђаше он пред својом кућом и, задубљен у мисли, гледаше на оборна

врата. Уздахну дубоко и готово несвјесно изговори:

— Дако ми поможе Бог и Господар!

У те исте ријечи спаси човјека с грбом, ђе иде к њему нива страну, која му се испред куће простираше. То бјеше перјаник и Калета га одмах познаде. Пољубише се, као стари познаници. Калета није на добро слутио и нестрпљиво чекаше, кад ће му друг казати, зашто је дошао.

— Посла ме капетан за тебе — рече у неке перјаник — и рек'а је да одма' идеш на Цетиње — по наредби господаревој.

Овај позив бјеше Калети и мио и немио. Надаше се милости, а помишљаше и на какво веће грдило. Нареди се брзо и кроз по сахата већ бјеху на путу. Уз пут му перјаник причаше:

— Капетан те много жали и нема мира, докле Господару не удије у уши све, како је оно било. О теби често збори и многе кори с тобом, говорећи: „Али нијесте виђели, како Калета бјеше уредан, тачан и хитар на сваки послух“.

Ово Калету мало охрабри.

Послије подужег ћутања рећи ће посланик:

— Е, не причам ти нешто. Станиша је проп'а вас у комате; једне га је вечери наша капетан, ђе спи, на стражи; ту га је изгрдио на пасји опанак, а сјутри-дан га је, и без господарева знања, изагна из перјаника.... Проп'а је, да за њега није збора.

— Што не одмолисте несрећника? — запита Калета са сажалењем.

— Не помагаше, мој брате, ништа, но му се лијепо разминуло, што није и дрва добио.. До тога је било дошло Бога ми.

Калета се није радовао овом гласу; жалио је Станишу.

Кад су дошли на Цетиње и улегли у перјаничку собу, сви су се перјаници дигли и с Калетом загрлили. Мало ива тога дошао је и капетан и с њим се загрио.

Сјутра-дан је Калета приступио Господару и Господар га погледа строго. Овај се поглед учини Калети тежак, али опет остаде при себи, готов, да даје рачуна за своја дјела.

— А нијеси утекао преко границе? — запита га Господар.

— А зашто да бјежим, Господару, кад ми није нужде?! — одговори Калета са неким рђавим предосјећањем.

— Богме, само да препанеш кога овамо — понови Господар нешто мекшијем гласом, који Калету мало ослободи.

— За хиљаду оваквијех, а и бољијех од оваквијех, није Вама стало, нити је за то Црна Гора сиромашнија, нити наш злотвор задружнији; јер ко пљуне на себе једном на другог а ће сто и једном. Ја никад нијесам био издајник, па нећу ни бит', да би' зна, е ћу с торбом у прошњу одит'.

Књаз се осмјехну, окренувши се на страну, па пође пут Палаца са својом пратњом, а под Бријестом остаде десетак друга и међу њима један војвода и један сердар.

Калета остаде брижан. Он се окрену пут перјаничке собе и нехотице му паде на ум она кобна вече, па уздахнувши прошапута:

— Платио ми од Бога и Господара!

У томе га трже разговор, који се вођаше за њим.

— Ја се чудим некијема људима, што бјеже по свијету, кад нигђе неће наћи што и овамо — примјети војвода, гледајући у сердара.

— Јади им крај знали — одговори сердар — сваки је луд, ко за туђијем добром иде, или се мени тако чини. А мене и да ћера Господар — не дај Боже — ја би' му се молио да ме остави да умрем на свом огњишту.

— Бого ми заиста — настави војвода — требало би научит' памети неке фрцкалице — па се окрену пут Калете говорећи:

— Може бит', да се и за тебе чуло што рђаво.

Ово војвода изговори уз неки радознали поглед, који баца на Калету, не би ли га што искушао. На ово ће Калета рећи:

— Прије вјерујем, да јес' но да није, али ја најбоље знам себе. Мени је милија стопа родне земље но рало туђе, а милија своја овсеница но туђа погача.

— Богме, може бити, да си слазио туна у Котор — рече војвода, погледавши у страну — па се онда може надовезати стотину чуда.

— Ја сам слазио и у Котор и у Рисан, и то онадер, кад је Господар наређива, да се носи тајин и џебана, а сипшћу и опет, кад он рече, а другијем каквијем непоштенијем послом никад, јер ми то није у траг, да за љубав ручка и вечере лајем уз туђу чашу. Липса би' од глади, трпио би' и голотињу и босотину, а не би' никад учинио што су неки учињели.

— То ти је истина — примјети сердар — поштен чојак треба да љуби вјеру, господара и домовину и да за њих поднесе највише муке.

— Ваистину, сердару, да сам часови сабљаш, може бит', да би' и врочио изван, а овако куђ би'!?... Сиромасу није никуђ пута, нити за њега хоће ко да зна. Ови *виши* траже љепши 'леб од погаче, а ми смо задовољни и са лошијем ручком.

У толико опет изиде Господар из Палаца и дође под Бријест. Кад се приближи, осмјехну се на војводу и рече:

— Давно би утекао, да је ће нашао глави мјеста — а окрену главу пут Калете, који снужден у страну стојаше.

— Ја не знам, Господару — одговори војвода, погледавши Калету испод очију — Брани се добро, то ме брка.

— Тепко томе, ко не чува час'! — примјети Калета, као крова зубе, али толико гласно, да га је Господар могао чути.

Господар окрену главу к њему и премјери га очима. Онај сердар, човјек добра срца и племените душе, да би претекао какву неприлику за Калету, кога он као поштена човјека познаваше, проговори:

— Није та кућа, Господару, никад била невјерна. Тун су се вазда рађали јунаци, који су били од преше и теби и свакоме.

Књаз вољаше сердара и бјеше увјерен у истинитост сваке његове ријечи, зато се осмјехну благо, и рече:

— Знам, сердару.

Око Господара се бјеше окупило много људи, који радознало ишчекиваху крај овоме. У толико се приближи и једна средовијечна жена, држећи према прсима у десној руци молбеницу. Кад је Књаз опази, погледа и десно и лијево, као да некога тражи. То виђе онај собар, којег ми из озе приче познајемо, па знајући, што Господар хоће, притрча жени, уве од ње молбеницу и стрпа је у шпаг. Књаз је све ово видио, и биће се сјетио онога што је предао пет молбеница, а ви једна није дошла ће треба, те собару строгијем погледом даде знак, да му се приближи. Господар пружи руку те од собара узе

молбеницу, затијем га презриво погледа и рече:

— Тако си ти, неваљалче један, многе стрпао и скрио од мене многе сиротињске невоље. Иди ми с очију одмах!... Не требају мени такви.

Собаџ би уклоњен из Палаца и више се не враћа у њ.

Истог дана је Господар помиловао Калету и примио га у перјанике. Сви, који бјеху ту, радоваху се, а перјаници особито. Идуће вечери је перјаничка соба била весела; ту се пило и веселило...

Кад је капетан Калети повратио грб, рекао је:

— Да Бог да, да га часно и поштено носиш, ка што си и до данас.

— Амин! — рекоше сви перјаници, који ту бјеху на окупу.

И од тада, као и до тада, Калета је био тачан и уредан, погодан и дружеван. Кроз кратко вријеме, па се заборави све, што је било, и перјаници га све више цијењаху и поштоваху и од његова пријекора преваху. Кад је неке један пут нашао, ђе играју на карте, рекао је:

— Тако ли се ви држите ријечи!

Тај дружевски пријекор учини на њих силни утисак, те бацише карте.

IV.

Бар се већ вјеште предао Књазу и црногорска војска заузимаше сва мјеста околу Бара до аустријске границе, обдржавајући ред и пазећи на покорена племена.

Једном се указа потреба, да се најбраћим путем понесе књажево писмо старешини једне црногорске посаде код Спича. Писмо је морао носити један од перјаника и избор падне на Калету, јер је капетан рекао Господару:

— Ејко то неће опословати, ка он; он ће и главу дат', а писмо

неће, а стић' ће прије но ма који од другова му.

Било је још јутро, кад је Господар позвао Калету и упитао га:

— Би ли ти смио поћи, ђе бих те ја послао?

— И у огањ, ако наредите — одврати Калета.

— Знаш ли, ђе је Спич?

— Знам.

— И она наша посада код њега на граници?

— Знам.

— Би ли могао до до вече бити тамо?

Калета се мало размисли, па одговори:

— Не, кад би' 'одио преко Црмнице.

— А кудијен би могао?

— Кад би' обрнуо изнад Црмнице, надам се, да би' стига прије ноћи.

— А знаш ли тудијен пута?

— По питању се и у Цариград иде, а не тун у Спич.

Увјерен Господар да ће му Калета то на задовољство свршити, пружи му повеће писмо под печатима, па рече:

— Ево ти ово писмо, па иди, као соко. Немој се успут устављати нити писмо коме показивати. Отуд се можеш вратити и преко Црмнице, а одовуд хајде изнад Црмнице, али све нашом границом до саме посаде. Пази добро, куђ идеш, јер носиш врло важну поруку, за коју не смије нико знати осим онога коме иде.

Калета је одмах кренуо. Капетан га је испратио донекле, па му на расстанку рече:

— Човјеку може до невоље бити и на сред своје куће, но ако ти буде ђегођ до тога, спомени се чији си перјаник и чије писмо носиш. Писмо чувај, ка очи у глави и не дај га прије своје главе.

— Не мисли, капетане, да ће ми га ко увести прије но мој живот, а тада ће и оно с њим пропанути, и опет неће никоме у руке доћи.

Успут је Калета премишљао о важности поруке, коју носи, а помишљао је и о томе, шта би урадио, кад би ко хтио, да му силом писмо узме. Кад би год о овом помислио, попипао би руком џамадан, да види, је ли му писмо за лѣтом, па би сам себи рекао: „Ово је писмо според моје главе и једно прије другогаче нико увести неће.“

Кад је дошао на аустријску границу између Црмнице и Паштровића, застао је. Окренуо се онамо, куд је Спич и наша посада, а окренуо се и пут границе, која к Суторману савија, па помисли у себи: „Ово је већ дан навалио, а ја морам до мрака бити на одређеном мјесту. Што ћу? Ако пођем нашом границом, не могу стићи прије два сата ноћи, јер се граница савија чак далеко к истоку. Да окренем право преко Паштровића, стигао би' рано. Но смијем ли? На мени је грб и пушка, а у Ћесаровој су земљи честе страже, па ће ме опазит'.“

За дуго је тако премишљао и најпослије се ријеши, да до мрака буде на одређеном мјесту, па кућ пукне. Чуваћу се, мишљаше он, да ме ко не опазе.

Као вуц је скакао низа стране и уза стране, а све се обзирао десно и лијево. Већ је био препалио добар дио пута и подубоко загавио у туђу границу, кад пред собом опазе једнога аустријског војника. Прођоше га мрави, али се набрзо прибави и хтједе у страну окренути; но онај војник викну:

— Стој!

Не би му мило, кад ово чу, али као да не мисли, што овај збори,

продужи пут у страну пут своје границе.

— Стој, који си, — викну војник поново и засвира у рог.

На глас рога дотрчаше још пет — шест војника с пушкама у рукама. То бјеше патрола, која се била упутила граници, да пази, да се не би водило кријумчарење с једне и с друге стране.

— Стој! загрмљеше сви војници и скидоше с рамена пушке.

Калета се мало промијени, али не изгуби присебност, и ако бјеше на прагу највеће опасности, но рече храбро:

— Не стојим, но идем, кућ сам пошћ, а ако се бојите, да ћу коме каква зла учињети, онда ми покажите пут до наше границе и ја ћу се одмах вратити, јер сам помео пут.

У толико истрча и један официр са сабљом о боку, па видећи пред собом црногорског перјаника викну заповједнички:

— Стој, у име закона, или ћеш погинути!

Калета помисли: „ада збиља ваља мријети,“ па окрену страном и почне измицати, не би ли се заклонио за камем или у шуму умакао.

— Ко стоји на царовој земљи — загрмље официр — тај се мора покоровати законима његове земље — стој или погибе!

Калета измиче.

Официр, видећи, да се перјаник неће уставити, нити ће се дати жив ухватити, командова војницима, те напунише пушке и пут Калете их обрнуше. Видећи ово Калета стаде; скиде пушку с рамена, напуни је, и окрену гониоцима:

Официр нешто рече, што Калета не разумље, па командова да пуцају. Пушке пукоше и звна пролећше изнад Калете. У исти мах опали и Калета и виђе, кад једноме испале

пушка из руку, а десна му се рука објеси.

Солдати наступише на команду официра и почеше поново пуцати на Калету. Овај стаде узмицати, крити се од грмена до грмена, од камена до камена, бјежећи пут границе и пуцајући за собом. Поћера је трајала читав сахат. Сва се околина узбунила и људи се начетили по брегова и врхова, да виде што је. Знали су, да се туда само на Србе пуца, те неки похиташе стравом уз поћернике, а неки опет ударише у претијец, помишљајући на заштиту онога што је у невољи. Калета је допао ранџ и с тешком се муком креташе уз брдо. У највећој невољи својој побрка и правац пута, да ни сам не знаваше где је и куда ће. Кроз главу му сину страшна мисао: да ће писмо допанути туђијех шака, па га извади, пољуби и потресенијем гласом рече:

— Опрости ми, Господару, моју луду погрешку — и хтједе писмо да раздере; таман да потегне, кад ли поред себе зачу један глас:

— Овамо-се, Црногорче, ако ми-слиш, за се.

Ово га охрабри, стави писмо за џамадан, савлада бол тешкијех рана и похита онамо. Поћера бјеше све ближе и опали пошљедњи плотун на Калету; он се спотаче, али не паде, но се окрену, шкрипну зубима, да су га могли чути, и опали пушком. Чим је пушка планула, официр се заљуља, да падне, а у толико дотрчаше војници и на руке га дочекаше. Калета није ни двадесет пута крочио, а пануо је. Сад је помислио, да ће се мријети, јер га ноге извадоше, да бјежати није могао, па опет извади писмо, да га учини у комаде. Но прије него ли ће то учинити, обазре се, кад ли се иза грмена указа једно момче са двоцјевком

у рукама. Калета мишљаше, да је и овај од његових гонилаца, па спусти писмо поред себе, а окрену пушку пут онога момка.

— Не бој се — виену момче и приступи му ближе.

Калета познаде тај глас и готово га сузе пропадоше.

— Не бој се — понови момче — ти си већ у граници црногорској.

Чувши ово, Калета се болно осмјехну, метну писмо за џамадан, па се пружи по трави, да одахне од љуте борбе. Момче сјеђаше више његове главе и жалоснијем погледом праћаше сваки његов покрет. За мало, па се под њим сточи локва крви. Момче га уздиже и упита га, где су му ране и може ли се нога држати, да га одведе до оближњег црмничког катуна. Калета тешко збораше и виђаше се, да су му ране тешке, и да пребољети неће. На један пут се узмучи и учини му се, да ће издахнути, за то извади писмо и таман хтједе да га раздере, а момче га ухвати за руку, говорећи:

— Видим, да си књажев перјаник и да си од њега с писмом послан, но писмо не цијепај, ако га могу ја понијети, понијећу га исто тако вјерно, као да га ти носиш.

Калета се обрадова и као да оживље, почеше му очи јаче свијетлити; погледа умиљато у младића, па му готово сузних очију рече:

— Могу и тебе уфатит', ка мене.

— Мене не могу, јер ја знам тајни пут, а ја сам из њихове земље, па на мене не би ни посумњали.

— Јеси ли вјеран? — упита га Калета, мучећи се.

— Вјеран Књазу, као и ти, и за њега бих исто тако као и ти погинуо.

Калета му се загледа у очи, па га привуче к себи руком и загрли га, говорећи:

— Да си ми по Богу брат.

Загрли и младић њега и поква-
сише се сузама. Кад му је Калета
дао писмо, рече му:

— Хајде, брате, збогом и гледај
да што прије предаш писмо црно-
горској посади близу Спича, јер ако
тако не учиниш, неће се наредба
господарева испунити.

— Не мисли — рече младић и
затури двоцјевку преко рамена, па
оде. Кад је био на десетак корака да-
леко, обавре се на Калету и рече му:

— Немој се отоле уклањати,
послаћу некога, да те у коју црн-
ичку колибу пренесе.

Таман је био први мрак, кад је
Приморац стигао код посаде. Писмо
је предао старешини и све му испри-
чао, што је с Калетом било. Овај је
писмо отворио и прочитавши га, јако
се узнемири.

— Да Бог сачува, да ово писмо
није стигло на вријеме — проговори
старешина.

Убрзо цијела посада бјеше на
ногама; на све стране похиташе гла-
соноше. На два сата ноћи цијело је
одјељење отпутовало; ишло се тајно,
али одушевљено, да се је Приморац
стао у чуду питати: „што је ово“?
На стражи остаде њих неколико вој-
ника и један официр. Младић није
имао мира, док сазнаде за сву тајну
овога посла, и најпослије му овај
официр откри нешто истине.

— Сјутра се — рече официр —
предаје у наше руке један турски
град, који је прије нашом крвљу
осут био. Но сјутра и једна непри-
јатељска војска долази, да га за себе
заузме, и ако наша на вријеме не
стигне, биће муке, док се отме.

— Хоће ли црногорска војска
стићи у вријеме? — упита овај.

— Хоће, а до зоре ће нам и
гласоноша стићи.

У јутру тек се још почело небо
плавити и море руменити, стиже
гласоноша, сав задуван и ознојен,
са радоснијем гласом: да је војска.
наша заузела сва мјеста околу града,
а предаја ће се извршити додније и
то ће огласити наши топови, колико
их гођ има на овој страни.

Младић је одмах оставио стражу
и пошао натраг. Хитао је, да Ка-
лету застане жива. Кад је дошао на
оно мјесто, ће се с њим раздвојио,
нађе комаде усирене крви. „Сиро-
мах, може бити, да је већ и мртав,“
прошапута и пође трагом, који бје-
ше крвљу покапан. Пут га нанесе
у једну колибицу и ту нађе Калету
у самртнијем мукама.

„Жив је још“ — помисли и
приближи му се, да му каже, због
чега је био послат и погинуо. Ка-
лета подиже очи и погледа га, али их
одмах склопи; виђело се, да га муке
даве и да ће му скоро куцнути по-
шљедњи час. Кад је други пут отво-
рио очи, зауставио је поглед на мла-
дићу и подуже га погледао. На је-
данпут му прелеће преко усана ле-
дени осмијех и прошапута:

— Доша си?

— Ево сад... Како ти је? Је ли
ти што лакше? — упита га младић.

— Даће Бог, брате!... Причај...
што учиње... предаде ли писмо?

— Предадох.

— Па?.. Што је било, знаш
ли?... Причај.. доша је смртни час...
причај — рече Калета, па заклопи
очи, да се као одмори, па их наново
отвори; рекао би човјек, да му је сав
живот скупљен у њима.

Младић му све исприча. Калета
ни тренуо није, само је пожекад
десном руком лагано махнуо, а пре-
ко усана му је прелијетао весео осми-
јех, који не одаваше човјека на са-
мртној постељи. А кад је младић
споменуо град, који су Црногорци

и прије освојили били, рекао је:

— Змам... знам, који је то град; јесу ли се још.. чули... топови?

— Не још али ће брзо, како ми тамо рекоше.

Калета склопи очи, да отпочине послије силног напора, који је био уложио, да саслуша причу. Наскоро их је опет отворио и, погледавши младића прошапута:

— Нема још.

— Не мисли, то ће се данас извршити.

— Би их.. рад био... чути — једва изговори.

Одједном као да нешто затутње. Сви престадоше дисати, а Калета уприје очи у младића, као да га пита: је ли топ? Младић издиже главу, а окрену ухо к вратима, док стаде тресак топова около Бара.

— Топови! викну младић весело, — погледавши у издишућег рањеника — град се предао Књазу црногорском.

— То-по-ви!.. прошапута Калета, и на лицу му васја блажени осмијех, а у очима заблисташе сузе — Ја сам... испу... нио... госпо...дареву... наредбу.

Грмљава топова трајала је читав сахат, али је Калета није пратио. Радосни осмијех остаде скамењен, а кад очи склопи, двије се сузе низ два образа скотрљаше. Он издахну!.. Задовољан се од овог свијета растао.

Ријска Црнојева.

— * —

Полу-Каспар

— Мориц Рајх —

— Одмах! одмах! Ко то лупа тако рано? Нека те!.. — тако праскаше млади клаузенски воденичар Ђорђе у тамној соби, прије но што се одлучи прићи прозору, да

према мјесечини — која већ почињаше да слаби — види онога, који му је мир нарушио. Належе на прозор, и кроз окно сагледа полу-Каспара који баш бјеше пружио своје гвоздене ручетине, да поново закуца. „Но! — помисли воденичар — од овога се немам чему бојати, па нека је и прије поноћи,“ — и пође да отвори врата на кући; али ма колико да се мучио, не могаше крило од врати отиснути изван; снијег се бјеше пред њима нагомилао и од њега се начинио као неки бедем.

Шта ћеш, Каспаре? — довикну љутито домаћин, приљубивши се чврсто уз врата, — биће довољно времена и кад се раздани.

— Не! — одговори онај с поља — не може се одлагати! Јамачно си рад чути што год о сирти свога оца?

Ђорђе покита натраг у собу; узе лопату и отворивши прозор избаца је кроз њ на поље, па повика:

— Хајд, прокрчи ми пут, полу-Каспаре!

Случајно да је сад наишао какав странац у клаузенску јаругу, он би престрављен застао, кад би угледао полу-Каспара, који бјеше рођен без ногу, и доњи му дио тијела бјеше на нишке завршен чврстом даском. Развијеним и снажним рукама разбациваше снијег; његове природне руке бјежу обавијене дебелим кожним кајашима и гвозденим претима. Док се једном шаком служио за кретање, другом бјеше шчепао лопату и рађаше ревносно као како чудовиште; убрзо очисти снијег испред врати од воденице. Ђорђе бјеше дотле већ на себе навукао све, чак и кожом постављени капут, па ће рећи:

— Каспаре, ти си врло брзо готов. Господ је твојим рукама поклатио сву снагу, коју је нама другима дао и у рукама и у ногама — тако си ти најзад опет цијели Каспар! Дакле, шта желиш казати? Говори!

— Овдје не! — одговори Каспар ниским гласом и с одлучним изразом, — морате са мном поћи неколико корака. —

— Но, кад је теби право — рече Ђорђе — право је и мени, ја имам ноге.

Каспар се ијетко насмија. Воденичар бјеше толико задубљен, мислећи на свога оца и о том како ће сад чути штогод, што је већ годину залуду желио и ишчекивао, да заборави затворити за собом врата. Он већ иђаше уз брдо за Каспаром, који бауљаше напријед. Из куће повика за њима неки плашљив женски глас: — Каспар, Каспар, Каспар! Сунтих, Сунтих, Сунтих! — и у скоро за тим појави се на прагу женска прилика у самом платну; њена разбарушена, мрка коса ни мало не пристајаше њежном јој блиједом лицу. Загази босонога у снијег не осјећајући хладноће. „Луда Русла“ — тако ју је околина звала — о својме стању ништа не знађаше. Каспар и Ђорђе ни мало не вођаху бриге о том што се за њима догађа. Каспар бјеше непрестано први. — Већ оста за њима и ловачка кућа са првеним кровом. Ђорђе се често оклизне, док му сапутник своје гвоздене канџе зариваше у смрзанути снијег и остављаше дубоке трагове од своје даске. Они не говораху ни ријечи. Најзад стигоше на један стјеновити окомак: лијево бјеше пут за Рајхенау, десно се стрмо спушташе Клаузеберг, а на подножју му жубораше Клауза, не дајући времена мразу, да јој наметне своје ланце. Над њима се издизаху мрачне јеле, уврстане једна за другом. Тамо даље бјеше село Пецкин, и врх његове цркве у овом тренутку отсјајиваше у првом сунчаном зраку. Полу-Каспар стаде баш на саму ивицу стјеновите окуке и прије него што га воденичар могаше запитати, стојећи као какав сфинкс, отпоче:

— Било је то преклањског љета, кад ваш отац на лаким колима са своја два шарца прође овуда за Рајхенау на недељни трг — мислим, био је трешњеви трг. Ја стојаш баш овдје, на овом мјесту, и гледах с радошћу, како кола долазе уз кланац; још из далека пружим обје руке и викнем: „Добри чича Клаузе-Ђорђе, будите добри и повезите ме са собом! повезите ме чича!“ — тако мољаш ја. Али он

се нагну из кола, поздрави ме и рече: „Полу-Каспере! мливарском се псету не смију кола за брашно оставити празна, па ма имало само камења, да се њим пуне цакови од брашна! — вожење би ти добро пријало — али тако мораш покушати, да отпузиш до Рајхенау-а!“ Русла, ваша сестра, сјеђаше поред њега. Ништа не може, што га она са склопљеним рукама преклињаше, што са сузама наваљиваше — он ошину лијево и десно и одјури. Ђорђе, ви сте дошли на свијет са здравим ногама — ви не можете појмити, како је то тешко пало јадном Полу-Каспару, који нема ногу ни да би могао просити, и кад хоће да прими пружено парче хљеба изгуби равнотежу; о, кад се тога сјетим, како он угодно сјеђаше, образи му горе, а очи блистају као винска чаша; како му је требало само за педаљ повући ноге под сједиште, да начини мјеста оваком клупчету, као што сам ја, а толико се мјеста иначе оставља и за зобницу; о, како се онда разлијегало зврјање и како се диваше прашина, а ја остах овдје лежећи! Ђорђе, тада сам намислио, да убијем твога оца! Превртао сам очима, стискао песнице, шкргућао зубима... само чуј, шта даље долази!“

— Неколико минута доцније наиђе овуда са колима трговац зџлџени из Рокитница; Он ме ослови: „Добро јутро, Каспаре, ну гле, скоро па треба рећи: добар дан! Ти ћеш отрпљети велику врђину, прије но што одмилиш до свога гњијезда. Ходи сједи! ипак вриједиш колико крошња трешања и ако буде добро ишло, и тебе ће купити; штета доиста, што човјек код нас у овој земљи не може и себе продати, радије бих продао себе сама него ове тричарије!“ Он ме прими да сједнем у кола и одведе ме на трг. Људи ме на тргу обдарише врло обилато. У свако друго доба био бих весео, али овога пута свакоме бих бацно торбу у лице; зашто ме нико не запита: „Получо вјече, како си ти то дошао на трг?“ — Тако бих радо причао, да дам себи одушке, — али они, и не гледајући дуго у мене, бацаху своје грошеве у мој шешир — и

тако се срџба у мени скамени. Ја непрестано изгледах путем нависше и наниже, неће ли наићи ваш отац, да ми и он бацн што год у шешир. Он не дође! О Боже! зашто није дошао?! Ја бих му његов грош китнуо у лице, сподбио бих камен, разбио бих му главу, крв би потекла — и мој паклени гњев уталожно би се са оно неколико капљица! —

— Сјеђах на углу још дуго, кад су већ сви остали богаљп одавно у својим кутовима спавали, када све продавнице бјеху растурене и кола са сандуцима одлазе на све стране; сједим и чекам, да ваш отац дође, али га не дочеках

— Од тада сам вазда размишљао о томе, како да се осветим. Да запалим клаузенску воденицу? „Не! мишљах. И Русла би могла ту изгорети, а она ме хтјела примити у кола!“ — Једанпут сам се прикрао воденичару и хтио сам га гурнути под воденично коло, да му ово одруби ноге, али тек што сам хтио шчепати га, а точак стаде као опчаран.

— Наста зима. Данас је — на бијеле покладе — управо година, кад се клаузенски воденичар, умотан у бијелу опаклију, попе у запрегнуте плаве саонице, а до њега сједе и Русла у огртачу са двоструком јаком. Хладноћа бјеше све да пуца. Један снијежни облак бјеше заклонио сунце, које излазаше првено као крв, а опшар јутарњи вјетар брзо снесе у ковитлац праменове на земљу — начињеше се сметови. Тада ја стојах управо на овом мјесту и гледах, како се приближују саонице уз кланац. Чинило ми се, као да се нећу моћи искобељати из снијега; јецах и цвиљах. Тада ме чу воденичар; заустави шарце, подиже се у саоницама и гледаше у наоколо, да спаси несрећника. Он ме угледа. — „Та још би се, полу-Каспаре, и смрзао данас, кад бих те ту оставио“ — то изговори смијући се и скиде опаклију па приђе к мени.

— Русла држаже узде у рукама. Ја бијах дубоко у снијегу. Ваш ми отац пружи руку, али ова не бјеше довољно јака, да ме

извуче. За то он мораде загазити сасвим до мене и обухвати ме. Кад га осјетих близу на својим прсима, почех га обгрљавати. Видите, моје су канџе као створене за то. Он викаше ја га дављах... Русла повика: „Убијство! У помоћ! и покуша да искочи из саоница али се заплете нога у узде; коњи се поплашише и однесоше је. Ваш отац за часак лежаше задављен у моме наручју! Ја га се отресох — отискох га на ниже, Клаузе-Ђорђе доказа да је још жив — узвикну гласно од бола а иза тога јекну узвик, који сљедиваше његовом као одјек.

— Ја се повратих у воденицу, гдје ме добро нахранише. У скоро чух вику на дворишту. Унијеше Руслу крваву: коњи је бјеху одвукли до Јаворница. На сва питања, она немаше другог одговора до: „Сунтих! Сунтих! Сунтих“ — бјеше полужела! — Ђорђе! то ми задаваше јада — та она ме је хтела примити у кола. — Не знађаху, шта је било с вашим оцем — мишљаху, да га је затрпао снијежни смет; коњи не умјеше говорити а Русла бјеше без памети!

— Ја сам животарио и даље просећи, а воденичар, који ме не хтје собом повести на трг у Рајхенау, тај бјеше мртав, и не могаше се више ни маћи... Тако је било и право. Али... Прије шест недјеља сазнадох од Лохмилера, да се ваш отац по каткад потајно напијао. То ми паде на срце као тежак терет. Помислим, да није и онда био пијан кад ме није хтио у кола примити. Та, образи му бјеху тако првени, очи тако сјајне... он је био пијан! А да није био пијан, како би се то слагало с оним, што ме онда у зиму хтио онако милосрдно извући из снијега?!... Речите, је ли пио? —

Ђорђе махаше главом потврђујући, а Каспар настави, као да је овакав одговор поуздано очекивао: —

— Еле ја немађах мира ни дању ни ноћу и радовах се као дијете данашњем јутру, да вам све до ситнице испричам. Ако сте прави син, нећете се дуго премисљати, кад вас молим са склопљеним

рукама, са рукама, које су вашег оца угушили, да са мном учините то исто, да ме као какав замотуљак гурнете на ниже! Ево! погледајте, ја не марим више за себе... тако, сад сам на крајњој ивици — само један покрет па да буде свршено.

Ђорђе стојаше као укочен и нијем.

— Ђорђе! — настави Полу-Каспар — ви мислите, да бих се ја могао и сам стрмоглавити; али, видите, то би било друго убијство! Ја немам права, али га имате ви, да ме убијете, молим вас, учините то!

— О не! — о! одговори Ђорђе био бих будала кад бих то учинио. Живи и вуци се, док ти једном од себе не дође, да мораш прћи! — По томе се окрете и хтједе отићи, али набаса на своју јадну сестру, која бјеше прислушкивала иза стијене. Она пројури пред Ђорђа вичући: „Каспар, Каспар, Каспар! Сунтих, Сунтих, Сунтих!“ — и гурну овал Каспара у провалу! Дуго се јадник ваљаше, летећи са стијене на стијену, и најзад и посљедњи пад и више га не бијаше.

Ђорђе уве своју уздрхталу сестру на руке и однесе је низ брдо у клаузенску воденицу. Коло већ чегрташе, звонце је већ ојекивало, а момчад трче за послом, када брат и сестра ступише у кућу. Ђорђе положи Руслу у топлу постељу, и она у скоро заспа; спавала је дуго. Ђорђе се не одмицаше од пене постеље. Кад се пробуди, образи јој бјеху порумењели, очи гледаху паметно — плачући бади се у наручје брату своме, — оплакиваше очеву смрт, као да је за њу тек сад дознала — то бјеху благословене сузе. Луда Русла бјеше од тога часа излијечена.

Никоме и не паде у очи, да нема полу-Каспара — та он и немаше сродне душе на Божјем свијету. — Бог нека му је милостив!

Биоград.

С њемачког Јован.

Похара Жабљака*)

(10. Марта 1835 год.)

Жабљак је старински град; предање вели, да га је сазидао Стеван Црнојевић, господар Зете, но у пошљедње вријеме дознало се, да је жабљачки град постојао и прије Стевана, а да га је Стеван само обновио. Жабљак вам је као оаза: он се уздиже на голој равнини међу Бобијом, Понарском Гором, Враћинном и Одринском Гором, а међу ријекама Каратуном, Сјеровом, Провалинама и Морачом. Са истока су му Понари, који су били насељени Србима православне и мухамеданске вјере; са запада била је Салковина, земља турска, коју су Салковичани обрађивали и за то подложни били Жабљаку. На истоку даље се пружа остала Зета, коју је могао један топ у сахат окупити. Висина Жабљака биће до 150 метара; подножје његово је готово округло, а износи око 10 до 15 минута хода. На врху његовом сазидан је тврди град, који је опасан дебелијем и високијем бедемом. Бедем је особито на некијема мјестима врло висок, и узима цио врх овог брежуљка. Простор града износи до 1.400 □ метара, а свуда са страна је утврђен топовима и са 6 тврдијех кула, које су биле на пушкарнице и за топове и за пушке. Бедем је био стрмен и дебео 2 метра; стража је била јака, а држали су је Жабљачани под командом којег Омарџевића. Облик града је као неправилни четвороугао, који је к југу сужен; дужина

*) Ово је одломак из повећег нештампаног дјела: „Племенска Историја Цеклина“, које су написали: Андрија Јовићевић и Михаил Стругар, учитељи са Ријеке Црнојевића.

му износи 44 м., а највећа ширина 35 метара

Са сваке стране овога тврдога града биле су турске куће, али су најчешће биле са истока; то им је био шехер. Према зидинама, које и данас постоје, рекли бисмо, да је у Жабљаку становало 1.000 душа. То је било и трговачко мјесто цијеле доње Зете, а и Цеклињани су гдје-када, кад је била примирица, ишли тамо на пазар. Турци су овај град држали све до потоњег рата, он им је био и најглавнија тврђава према Ријечкој Нахији, за то је и стража на њему јака и поуздана морала бити. С његова врха чешће пута су пуцали топови на цеклинске чете, које их све то више узнемириваху; за то Цеклињани гледаху кивнијем оком на ову непобједну стражу турску, коју не могу нигдје докучити или саломити, док је града, да им отолен јаде не задају и сметње не чине.

Цеклињани су са Жабљачанима чешће пута чинили примирице. То су захтјевали интереси и једнијех и другијех: Жабљачани су хтјели обезбијеђени бити, а Цеклињани су опет хтјели, да могу четовати кроза Зету и пролазити поред Жабљака, а да им Жабљачани, не чине сметње. Једна оваква примирица трајала је око 10 година. Њу је изазвала више потреба Жабљачана, који имаху богато поље к цеклинској страни, па га не могаху мирно радити, но им јалово оставаше. Цеклињани су за ово доба у миру живјели, нити су Жабљачанима невјере чињели. Ову примирицу прекинуше сами Турци, и то би узрок, те Цеклињани освојише и похараше Жабљак и Жабљачани грдно платише своју непромисљеност. То је било овако.

У то доба и подгорички Турци бијаху учињели примирје с Кучима;

но Турци, преко вјере, плијенише Куче, побише многе и по сјекоше им 20 глава. У овоме су учествовали и неки Омарђевићи и Зеновићи из Жабљака. Цеклињанима би тешко, кад чуше за ову превару, а још теже, кад видјеше неке посјечене главе у Жабљаку, које Омарђевићи и Зеновићи бјеху донијели. Добра мисао цеклинска према Жабљачанима преокрену се у жељу за осветом, јер помислише: кад овако раде на вјеру од наше браће, они ће и од нас. Наскоро иза тога пође *Кењо Штанков Јинковић* у Жабљак; Јакуп-ага Омарђевић, градски забит, бјеше му побратим. Тамо он нађе Јакуп-агу у шехеру, гдје пред њиме стојаху 20 Зећана, Срба прав. вјере, Ови Зећани бјеху дошли на суд пред Јакуп-агом, и жаљаху му се на неке Жабљачане, да су им зулум учинили. Јадни раетници падаху на кољена пред забитом и мољаху га, да их заштити од жабљачкијех зулумћара; но забит их презрено гледаше и најпослије, пошто виђе, да се оканути не хоће, нареди, те их оћерају. Овај случај на Кења учини најцрњи упечаток; врати се дома иједак, јер у овоме виђаше турско злочинство, које хоће, да рају српску затре. Наскоро иза тога Турци јавно погазе примирје с Цеклињанима, јер убише Стевана Газиводу и Малишу Стругара у Пиваљевом Лазу. Ово Кењу добро дође, те исти час почне кројити план за освету, која ће учињети да се цео свијет задиви цеклинском прегнућу и јунаштву; он науми, да с једном четом ускочи у жабљачки град и да га освоји, и срећна његова мисао убрзо се у дјело приведе.

Владика Раде веома жаљаше посјечене Куче, и ако они не бијаху саставни дио Црне Горе; он се свакојачко довијао и протест чинио на турску владу, не би ли се ови зли-

ковци казнили. Но, пошто виђе, да скадарски папа на ово не окреће главе, он помисли, да је ово масло турске владе, за то науми осветити Куче. Кењо Станков бјеше оглашен, а тако и *Петро Ђукановић Стругар*. Њих владика позва код себе и стави им у задатак, да освете Куче. Кењо и Петро свакојако се довијаху, гдје би добро осветили 20 посјеченијех глава: и сад Кењу сину добра мисао у главу, чим виђе, шта се с јадном рајом ради, а готов бијаше и на дјело, чим Турци посјекоше она два Цеклињанина.

Кењо стојаше у Рвашима, и у сусјеству имаше повећи број биранијех Цеклињана, с којијема чешће пута чете провођаше, и с којијема се надаше највеће подузеће и јунаштво учинити. Он најприје своју намјеру саопшти Петру Ђуканову Стругару, говорећи му: „Када би Бог да, да Жабљак освојимо, то би Цеклињане уздигло, ка прве јунаке, а сувише бисмо разорили и утаманили оно проклето гњијездо и јато највећијех и нашијех и уопште црногорскијех душмана. То би јунаштво надвисило свакоје црногорско јунаштво, које је до сада игђе учињено; то би нас уврстило међу прве јунаке и осветнике. Знамо, да је тешко и за живот опасно ускакати и освајати тврде градове, али баш у томе се и састоји заслуга онијех, који то витешко прегнуће испуне.“ Петру се овај предлог учини добар за то и рече поносно: „Ту би ми мило било погинути, колико да могу живот купити за динар; и ја сам ти у томе први друг.“

Кад је Кењо излазио на град жабљачки Јакуп-аги добро је разгледао положај града. Том приликом замоли Мару Николину, одиву Краљевића, а жену Пејовића, те му ова измјери висину бедема са

сјеверне стране, бацивши клупко пређе низ бедем а држећи крај концца у руци.

Кењо и Петро завјере се, да никоме ништа не казују о својој намјери до самог поласка, јер тако би се могла ствар проћукати, па од ње ништа не бити или би могли чути за то Жабљачани, па их дочекати те побити. Само позваше Перишу Радова Павишића с Обода и замолише га, као вјештог дрводјељу, да им направи стубе за овај посао. Пошто Периши саопште своју намјеру и обећаше, да ће га за друга узети, онда се Периша прими тога посла, те направи стубе. Ове су стубе биле састављене из неколика комада, који су се на багламо спајали и тако су биле врло високе. Периша је стубе радио у врло великој тајности.

Кењу бијаше добро познато, да би се нашло и 500 Цеклињана, који би драговољно ускочили у жабљачки град; а знаваше и то, да од ове ствари не би ништа било, кад би се Цеклињани отимали, који ће се прије набројити. За то он с Петром науми, да тајно наброје четнике, и да им ништа не казују о својој намјери, док се год Жабљаку не примакну. Да би се пак чета сачувала у што већој тајности, набројаше само неколика из Друшића и Рваша, наиме: барјактара Милоша Матијашева Јанковића, Гила Савићева Краљевића, два Костића: Малишу Перишина и Милоша Петрова, два Газиводе: Ивана Маркишина и Николу Вукчева, Николу Оташева Шофранца, Прела Иванова Стругара, Перишу Радова Павишића, попа Тому Врањанина и њих двојица — свега 12 људи. Поп Тома бијаше ускочио из Зете из села Врања, и владика му дао црковну кућу на Каручу, да у њој живи на црковини. Њега набро-

јише, да би као писмен човјек прибиљежио црте њихова јуначког прегнућа¹⁾. *)

8. Марта 1835. г. позвахе сва ова именована лица на тајни саста-нак у Рваше, гдје их прво заклеше, да никоме неће тајну открити, па им онда казаше своју намјеру. Сви се драговољно одазваше позиву и присташе, да изврше ово велико по-дузеће. Ту углавише да њихов по-лазак буде 9. марта увече.

Вук Љешевећ имао је већи глас јунаштва него ли иједан Цеклињанин његова времена. Кењо је хтио и ње-га набројити, но се бојао, да Вук не понесе глас и пошту са Жабљака, као четобаша, и сувише, надао се је у Вуково јунаштво, да ће им одмах притећи у помоћ, чим чује да је цеклинска чета на жабљачком граду.

Уречене ноћи сви се четници скупе на Каруч. Ту бијаше спремна лађа и стубе, а убили бијаху и једно магаре, да његовим месом за-маме жабљачке псе. Кад хоћаше да се лађа отисне на воду, Кењо извади једну тиквицу вина, па свакојега од дружине причести и на своју дугу пушку закуне, говорећи:

„Тако те ова храна не губала и ова ти пушка ноћас срце не изго-рела, буди вјеран и мени и друштву, и не пожали смрт за спасење свога брата. А ако издао, издала те свака

¹⁾ Записник о овој похари Жабљака од попа Томе постоји, али је у многоме изопачен.

*) Ми се не слажемо са г. г. писцима, да је поп Тома био узет само као биљеж-ник, већ баш као помоћник јунак, а још Зећанин те и вјешт Зети камо јечета била пошла. Знамо да је поп Тома био члан јуначке зетске куће Радичковића, која је Црногорцима била десна рука у четовању по Зети, што ће се свакако у „Пл. Ист. Цеклина,“ помињати. Кад би заиста поп Тома био узет као биљежник не мало би се могло пребацити сујети четника. Свакако је поп Тома доцније догађај прибиљежио из личних побуда, а не по порудбини. У.

срећа за живота твога; од тебе остао али траг; од тебе се губавци легли и по свијету се скитали, да их сви-јет презире као издајнике братске.“ Како је којег клео, сви су говорили „Амин.“ Страшна је била ова клетва; она чету свеза нераздвојном везом, и четници се навезоше на воду, опијени једном мишљу.

Кад се чета, у име Бога, отисну на воду, бијаше протекло комад но-ћи. Ноћ је била мучна, а вријеме мутно. У путу среташе Вука Ље-шевића, гдје се вози пут Каруча. Кењо ће му рећи: „Хајде, Вуче, да идемо у чету.“ — Био ви до-бри пут, да Бог да! А ја ноћас не могу, но ме боли једна нога, а и трудан сам од пута“ — ре-че Вук и размину²⁾.

Свакако да је Вук знао, гдје су ови кренули, не би на њему било ни умора ни бола, но би с њима пошао; али му Кењо није хтио казати да иду на Жабљак, но му рече, да ће чета дубље у Зету, као и много пута.

Кад је чета стигла до Салко-вине, ту остави лађу, а узме собом стубе и оно месо. Кад се приближи Жабљаку, онда удари путем између Плијевора и Цановића Студенца. Пси опазе четнике, па стадоше ла-јати на њих, но они им бацаху ко-мад по комад од онога меса, и тако их замамише, те неопажени изађоше до градског бедема. Стубе састави-ше и прислонише одмах, но бијаху чудо високе,³⁾ танке и од више ко-мада састављене, па се цибаху, те се не могаше уза њих изаћи на град. Добро се неки присјети, па пошљу Малишу Перишина у Салковину, те донесе неколико тељига волујскијех,

²⁾ Вук је ишао с Вира, па је био умо-ран од воза, а на једној нови био му је набој.

³⁾ Бедем, гдје су првог пута ускочили у Жабљак, висок је 12 метара.

с којијема утврдише стубе, да се не љуљају, јер их тељивима ослонише при бедему.

Сада Кењо објеси пушку о врат, па се, молећи Бога, успе на врх бедема. Он је први изишао за то: прво, што је најпознатији био градском положају, и знао је, гдје што стоји, па да град уходи; друго, што је он скупио ову чету, па, ако би горе првијенцу пријетила опасност, нека он погине, а остали да утеку; и треће, што је био лични јунак и прегалац. На врху бедема, више самјех стуба, бијаше топ. Кењо привеза пасом стубу за кола од топа, па се упути градом. У томе викне стража, која бијаше нешто припазила; но Кењо се притаји, да га не би опазила, а наскоро и стража се утаји. Сад Кењо обиђе све градске позиције и нађе их слободне, па се поврати натраг. Друштво га с нестрпљењем чекаше; бојаше му се животу, јер би ту ради чије помоћи и остао. Кењо се врати с града опет доље, па рече дружини, да је горе све мирно, да се немају чега бојати, али да се не чују живи горе, док и он изађе. Па их онда једнога по једнога упути горе, а он изађе најзадњи. Стубе су шћели унијети горе, да се не би с њима послужили Турци, али не моглоше, само њихов најгорњи комад.

Сад Кењо распореди своје друштво, прије него ли их припазе Турци: прво пошље Петра и барјактара Милоша на кулу Јакуп-агину, да пазе на Јакуп-агу, и да ту Милош развије свој барјак, као на најузвишеније мјесто града; Перишу Радова и Попа Тому пошље с јужне стране, да пазе изван града на куће Омарћевића, Паповића и Муминовића; Малишу Перишина, Милоша Петрова, Ивана Маркишина, Николу Вукчева, Гила Савићева и Ни-

колу Оташева пошље, да заузму чебану и воду, како не би тамо Турци продрли; а сам Кењо са младјем Прелом пође на градску гвоздену капију, на ту најглавнију тачку, да брани спољашњи улазак Турака у град.

Пошто Кењо раздијели друштво, онда пође с Прелом на означено мјесто; тамо нађу Јусуф-агу, Јакуп-агина брата, на стражи; одмах га уфате и свежу. У томе сијне и зора. Аџи-ата, Јакуп-агина жена, урани и пође на градски бунар, да се умије и да воде захвати. При повратку је опази Кењо, и хоћаше је уфатити, да прије не умаче у кулу. Чим була уђе у кулу, врисне, а Кењо, не чекајући даље, зовне Јакуп агу, назове му: „добро јутро!“ и опали своју брешакињу, па онда га поново зовне, говорећи му: „Дошао ти је ево побратим са својим друштвом и незван, да освети многе јаде, које јадној српској раји чините. Не уздај се, побратиме, јутрос ни у чију помоћ, јер град није већ у турскијем, но у нашијем рукама, но се предај, ако ти није мило гинути, а ево ти вјера, да ти ништа неће бити животу.“

Кад ово чује Јакуп-ага, страшно се пренерази, јер није могао ни слутити, да ће Црногорци у град уљећи, још у такви град, који је за чудо висок и утврђен. Познавши Кењов глас, заиште вјеру, да се мало поразговарају. Кењо му дадне вјеру и хоћаше му се примаћи, али, видећи, да се Турчин од њега крије и чува, побоја се преваре, па се и он заклони. Јакуп-ага га упита: „Је ли жив Јусуф?“ — „Жив, и ништа му није, а ништа му неће ни бити“ — одговори Кењо. Јакуп-ага не вјероваше, но жељаше, да Јусуфа види. Тада Кењо истури преда се Јусуфа, да га брат види. У томе

Јакуп опали пушку на Кења, али га срећом не убије нити рани, пошто се бијаше заклонио за Јусуфом, па се Јакуп бојаше да не убије брата. Кењо се не препаде, но викне јуначки: „Турчине, Турчине! не гађу тако поштени јунаци, но око на око. Од сад ти нема вјере, пошто си је први сломио; но сад ради, како знаш, и чекај се јуначки.“

Затијем четници са сваке стране запуцаше на кулу Јакуп-агину, у којој бијаше затворено неколико Турака. Овај жестоки бој трајао је до 9 или 10 сати изјутра. У томе Јакуп-ага допане рана, и заште примирје. Кењо му даде примирје, те и они мало отпочинуше од крвавог боја, па посиједаше на средини града на заклонитом мјесту и почеше пити ракије, које бијаху донијели пун један мјешчић. Само Петро бијаше остао на стражи, да пази на Турке, а Преле Иванов шеташе по граду, пошто не пијаше ракије.

На пуцњаву по граду узбуну се вас шехер па и сва Зета, и Жабљачани, видећи црногорски барјак, ђе се на бедему вије, и чувши пушке, сјетише се, шта је било, па потекоше граду. Јакуп-ага спусти конопе с прозора, па он и његови момци стану Турке у град извукати. У томе се зачу поклич с Филипова Крша: „Црногорче, који си у граду, да ли не видиш, рђа те убила, ето Турци уз град!“ Кад ово зачу Петро, обавре се низ бедем и виђе, шта ради Јакуп-ага, па кликну друштво; а Преле извади нож, па међу друштвом разбучи они мијех ракије, говорећи: „Ђаволи ви га попили, видите ли, е погибосмо“. Тада четници скочише на ноге, уграбише прве повиције и оборише огањ на Турке испод града. Јакуп-ага изгуби и пошљедњу наду спасења, ер му Цеклињани прекидоше овај

једини начин спаса, а послје жестоког боја одбише Турке од града.

Дервиш-ага Омарђевић покупи поново Жабљачане и Понарлије и с њима удари на град, науман, да погине или браћу опсаде избави. Овај ударац бијаше веома жесток; Турци су нападали као вукови, али су се и Цеклињани бранили као лавови. И ако Цеклињани бијаху међу два огња: међу овијема у граду и овијема изван града, али ипак јуначки устрајаше и голему турску силу одбише и у шехер затворише. У овоме боју рани се Дервиш-ага, погину му четрнаест на мртво, а ранише њих двадесет и седам друга. За вријеме цијелог попирања Цеклињани осташе сасвијем неповриједени: ниједан не доби ране ни по маломе прсту.

Убојна јека по граду и околу града додаде глас Зети, Подгорици и Малесији, те испред саме ноћи долети Жабљаку силна помоћ од Подгорице, Зете и Албаније, пред којом бијаше Мехмед Али-Спахија и Бибезић Кадрија са преко 600 Подгоричана и Зећана и Бац-Вуксан, барјактар, са преко 300 Груда и Хота. Сила турска почину под Жабљаком, да се одмори, па да одморна удари на ове витешке освајаче, мислећи, да ће лако освојити град од ове шачице људи. И Цеклињани почеше губити наду на спас, кад виђеше оволику турску силу око себе, а од Цекина не би још никакве помоћи.

Но не потраја дуго, а дође и Цеклињанима помоћ. Мајка Вука Љешевећа у расвиту зоре чује пуцњаву на Жабљаку, па викне сина, који још бијаше у постељи: „Диги се, већ се не дигао; ти лежиш, а цекилински се јунаци кољу по Жабљаку и Салковини, а тобож се и ти бројиш некакав јунак и харамбаша“.

Вука ово изненади, сјети се синоћ-
 њега Кењова позива, тргну онако
 сањив, зграби пушку, па полети
 пут Додоша, великујући цеклинске
 соколове, да притеку браћи у помоћ.
 Кад Вук стиже близу Жабљака,
 нађе неколико Додошана при Фили-
 повом Кршу, по Салковини и Тру-
 шима, који само гледаху и слушаху,
 што се по граду и око њега ради,
 а не смијаху се упуштити у бој с
 Турцима, јер их бијаше мало. Са-
 знавши Вук о заузећу града, бијаше
 му жао, што и њега нијесу звали,
 али опет мило, што им је бастало
 такво витештво учинети. Цео дан
 обилазио је своје и гледао прилику,
 би ли како могао пробити до града;
 но на браћу своју не виђаше не-
 воље, за то и не јуришаше пут
 града.

Мало послѣје доласка Подгори-
 чана у Жабљак, дође и Цеклин у
 помоћ својијема, на челу серда-
 ром Филипом Ђурашковићем и кне-
 зом Грујицом Лопичићем. Мало за-
 тијем дођоше и Љуботињани, Добр-
 љани и Грађани са својијема погла-
 вицама. Кад се окупи сва Ријечка
 нахија, тада се почеше главари до-
 говарати о плану нападаја.

Довнавши неки од њих: који су
 и од којијех братстава освајачи Жаб-
 љака, буде им жао, што и од њи-
 ховијех братстава није који ту, јер
 виђаху, да овај догађај премаша
 границе дотадашњег јунаштва, за то
 и хоћаху осујетити помоћ; но остали
 цеклински и щуботињски главари
 стадоше томе на пут, а гласити ју-
 нак щуботињски Шутан Шоћ при-
 мјетио је: „Ко збори да им не по-
 можемо, друг му нијесам; он браћу
 дијели и издаје; а ја се не чиним
 грђи од ниједнога овђе, па нијесам
 ни ја с њима ускочио; сви нијесмо
 могли ни уљећи, а кад бисмо сви
 знали, ту се не би никад ни уље-

гло. Слава њихова слава је и наша,
 а грдило њихово било би и наше.
 Сви знате, да у граду нема Љубо-
 тињана, али то мене не брка, и ја
 ћу им први поћи у помоћ, па макар
 да нећу жив ни доћи.“

Ове ријечи учинише силан ути-
 сак на све, те сердар одмах подијели
 војску у три дијела: први дио од
 100 друга дадне Вуку Љешевућу,
 да с њима пође преко Шарика, Мале
 Мораче и Тишине до на Лубарде,
 па отолен да пуштају убојну ватру
 пут градскијех врата и да олакшају
 пут на град оном одјељењу, које ће
 за то бити одређено; други дио
 дадне Шутану Шоћу и попу Ву-
 калу Грађанину, да с војском при-
 јеђу ријеку Каратуну и улегу у
 Труши, па отолен да пуцају на ше-
 хер и чине одбрану и олакшицу они-
 јема, што ће јуришати на град; а
 трећи дио војске остави за себе, да
 с њим јуриша и да он у град први
 уљеже; собом остави попа Матијаша
 Дрецуна, кнеза Грујицу, попа Ан-
 дрију Пејовића и многе друге прваке.
 Дјелови војске се одмах развиђоше,
 да заузму одређена мјеста и уредише,
 да ударац почне испред саме зоре.

Гласити јунак Вук Љешевућ,
 видећи у овом распореду војске се-
 битну сврху сердареву: његову жељу
 да први уђе у град и тијем неко
 првијенство понесе, науми, да га
 предухитри. Кад он с друштвом дође
 међу Заградски Врбиш и Тишину,
 рече им: „Ја овђе нијесам познат пу-
 товима, но мјесто мене пазите Петра
 Краљевића,⁴⁾ којему је свака стопа
 земље овђе позната.“ Од тада дру-
 штво иђаше за Петром и њега па-
 заше, као калауза свога, а Вук са
 једно десетак момака, кријући од
 друштва, прегази Сјерову, па неопаж-
 жен пројури сокацима између тур-

⁴⁾ Овај Петар становао је у Салковини.

скијех кућа и војске и срећно дође на градска врата. Како дође, тако закуца, вичући Кења и друштво му, да им отворе. С почетка га не познадоше, зато му одмах не отворише, јер се бојаху преваре; али га познаде Милош Матијашев и Петро Ђуканов, и намах му врата отворише, те уђе он с друштвом, па опет за њима затворише. Ту се јунаци изгрлише и изљубише, па од велике радости с бедема шемлук истурише.

Ово бијаше испред саме поноћи; и кад чуше Црногорци, мишљаху, да Турци ударише и продријеше у град, зато без икаква одлагања свако одјељење удари на одређено мјесто, да час прије притеку својима у помоћ. Цијеле ноћи придолаваше Турцима помоћ од Зете и Албаније и бијаше Жабљак пун убојне снаге турске. На пуцањ са бедема узбунеше се и Турци, па трљаше онако како се нађоше и јурнуше пут града. Сердар Филип са својом војском ненадно се сукоби са свом турском силом више цамије и кућа Перкочевиха. Ту се отвори крвава борба, која је трајала читави сахат. Ускоци с града отворише врата, па потекоше својима у помоћ. Ту Вук и Петро уграбише по једну главу. Пошто турску салу сузбише у шехер, опет се вратише и затворише у град. У томе сукобу погине Лукета Голубов Стругар, барјактар Митар Милошев Моштрокол, и још седмина, а ранише се седамнаест друга.

Турска сила биваше све већа и већа; пошто се отријезнише и разабраше, ухватише позиције, да Црногорци у град не продру. Цијеле ноћи трајало је витешко попирање: Црногорци су јуришали пут града, а Турци из својих кула брањаху им.

Видећи Јакуп-ага, да опсада града била све већа, изгуби сваку наду на избављење, па се још исте

ноћи испред воре предаде Цеклињанима на вјеру, али пошто му прије свега обећаше да ће остати у части његова фамилија. Предаде им кључеве од града, сву муницију и оружје, па истаче на кулу бијели барјак — знак предаје. Турци се јако огорче на Јакуп-агу, што се тако брзо предаде, за то са још већом силом, пошљедњи пут, покушаше, да продру у град.

Црногорцима у помоћ стигоше Цетињани, Његуши и неки дио Љешанске Нахије, те удвојена војска снажно удари на Турке. Бој је био дуг и крвав; Турци се држаху упорно, брањаху се из својих тврдијех кула, али узалуд: Црногорци алакнуше и Бога споменуше, па јуриш у Турке учинише. Турци ватру дочекаше ватром, али видећи да се неће моћи одржати, окренуше плећи и побјегоше. Црногорци навалише за њима, ћерајући их, бијући и главе сијекући све до Шегртнице и Понара. У овоме погону Црногорци посјекоше много глава, узеше доста оружја и чебане, а и од њих погубише неколицина.

У Жабљаку осташе у затвору многи Турци; познатији су затворили били у кулама Омерћехајића, Пашовића, Зеновића, Перкочевиха и Муминовиха. Остале куле Црногорци плијенише и попалише, па снажно навалише на затворе. Турци се јуначки брањаху и не жаљаху крв лети за своје огњиште. Попирање је трајало два дана, али никако да се предаду; тада Црногорци применише сијено и сламу, па запаљаше и тако Турке на предају примораше. Ово се је збило тек трећи дан, т. ј. 12. марта.

Цио Жабљак постаде згариште и рушевина; све, што Црногорци могоше понијети, то и понијеше, а остало све огњем сагореше. С града

узеше два топа и понијеше их на Цетиње, да тамо стоје као залога и символ највећег јунаштва. На једном од њих урезан је шљедећи натпис:

„Црногорци кад оно витешки
Жабљак турски тврди похараше,
Онда мене старца заробише,
На Цетиње српско доведоше.

Мјесеца марта 10—1835.“

А на другоме топу стоји натпис:
„Жабљак ме Цетињу дарова на силу.
Марта 10—1835.“

Све куле по бедему попалише, Јакуп-агу с друштвом провелише испод Кењова ножа, па их „без оружја, чохе и чибука“ испратише пут Подгорице, а тако испратише и остале Турке, који им се предадоше. Од Црногораца ту погубише 17 друга, међу њима 10 Цеклињана, на име: Лукета Голубов и Илија Николин — Стругари, Ђуран Којичин Костић, Мрђен Милов Краљевић, Никола Драгов и Марко Грујичин (праунук кнеза Марка) — Лопичићи, Нешко Николин Шофранац, Гошан Маркишин Јовићевић, Никола Филипов Јанковић и Илија Лалић-Пејовић.

Тако паде у црногорске руке овај тврди град, који сад постаде гола рушевина од огња и мача; и Црногорци га не мишљаху остављати, да се Турци у њега наново селе, него овај догађај уздрма цијелу турску царевину, потресе и самог Султана, те овај учини живи протест код руске владе, хотећи рат објавити Црној Гори, ако се Жабљак не врати Турцима. Руска влада се живо заузме код Петра II и принуди га, да Жабљак напусти. Владика дође у Додоше, па и у Жабљак међу Црногорце и једва их принуди, да град оставе. А да би се владика оправдао руској влади, јавља руском посланику: „Како ми је дошао тај глас, нијесам пропустио

никаква средства могућнога за принудити оне Црногорце, који су се налазили у Жабљаку, да га тако оставе... Но што је фајда? Турци с нама погранични не даду нам никада мира, а овај народ не да себе призирати ни уништавати, јер кад би то дао и равнодушно на угњетенија, која му Турци чине, сматрао, јошт давно би своју вољност и независност изгубио, за коју он неколико стотина година нештедно своју крв пролијева.“⁵⁾

Црногорци са жалоснијем срцем оставише Жабљак, а не би га без пушке никад оставили, јер то понос њихова јунаштва не би дозволио — они га напустише за љубав господара свога, којег они веома вољаху; а напустише га и ради озбиљне опасности, која Црној Гори предстојаше, пошто Султан пријеђаше ратом. Но Црногорци, наособ Цеклињани, а понаособ Кењо са његово 11 витезова, вратише се харни, што је њихово јунаштво кадро освајати цареве градове. И заиста овај витешки и ријетки догађај уздиже Кења с друштвом међу витезове српске, а сам догађај заузима једно од првијех мјеста у повјесници српској. Овај ријетки примјер јунаштва показао је, да је велика црногорска снага и да су Црногорци кадри извршити таква дјела, која ће и самог Султана потрести.

Пошто Црногорци оставише град, Турци се у њега повратише и наново се населише на згариште својих кућа. Доста их је и труда и трошка стало, док су поправили и у ред довели куће и град, а у томе им је морала и сама турска влада помоћи, јер из Црне Горе не добише натраг ни оно, што им Црногорци понијеше, а камо ли да су

⁵⁾ „Петар II Петровић-Његош“ — од др. Л. Томановића.

другу оштету платили. На град буду довучени други топови; куле поправише; бедем назидаше, особито с оне стране, с које Цеклињани у њ уђоше; градску одбрану појачаше, као да се надаху, да ће Цеклињани и опет окушати, да сатру ово мало зликоваца.

Жабљачки освајачи „мријет неће, док свијета траје“; њихово ће се име спомињати са најпријатнијом успоменом; њихово прегнуће и јунаштво остаће примјером вију покољења, оно ће блистати у нашој повјесници, као оно алем у круни; ово је наша дика и понос. Слава вам, косовски витезови! Слава спомену вапему, узор-јунаци! Жабљак ће вас памтити, докле га буде било; он вам је видни и највећи споменик!

Народно благо

- Вук Станишић и Бег Љубовић.¹⁾

Од како је свијет постануо,
Није љепши цвијет настануо,
Но је данас пољу граховскому;
Настала је лијепа ђевојка,
У Николе од Грахова кнеза,
По имену Ружица ђевојка,
Тако веде и куну се људи:
Да је љепша од бијеле виле,
А дужа је од копља бојнога;
По љепоти просце намамила.
То се чудо чуло на далеко,
То се чуло ломној Гори Црној;
На Његуше, мјесту господскоме
На бијелу Станишића кулу;
То зачуо Станишића Вуче,
Како чуо на ноге скочио,
А на млађе вику учинио:
„Хитро, слуге, на ноге устајте!
„Сигурајте мојега дората!
„Е њу пољу граховоме поћи,
„Да ја видим кнежеву ђевојку,
„Би л' ме узела млада — господара?“
Хитре слуге на ноге скочише,

И дебела коња наредише,
Ма ни Вуче не сједи залуду,
Но се спреми на бијелу кулу,
На се меће господско ођело:
Прву тури од свиле кошуљу,
По кошуљи три танке ђечерме,
Па доламу са тридесет пуца,
По долами токе колајине,
На њих пуца с обадвије стране,
Свако пуце по по литре злата,
А што му је пуце под гр'оце
У њем има и три литре злата,
У њему је чаша од биљура
У што носи за јутро ракију,
И оно се на бурму развија.
Опаса се свиленијем пасом;
За њим тури двије златке мале,
Нит' су вите нит' чекињем бите,
Но у златан калоп слијевате,
У њих гвозђа ни дрвета нема
До два лука од челика љута
И чакмаци чим ватру прихваћу.

Па објеси криву гадарију,
А на главу капу самурлију,
На капици перјаница златна;
А пригрну диван кабанци;
Па ошета низ кулу танципу.
Иде јунак низ ситне скалине,
А сабља му басамаке туче.
Хитре слуге коња изведоше,
Прекрсти се, сједе на дората.
Па га гором и планином зајми
Ту и овђе на Грахово дође,
До под кулу од Грахова кнеза.
Далеко га кнеже угледао,
Па на млађе вику учинио:

„Хитре, слуге, на ноге устајте!
„Станишића сусретите Вука,
„За узду му коња уфатите,
„Водите га у топло подрумје,
„Те му зоби и шенице дајте;
„Вук нек иде на бијелу кулу!“ —
Хитре слуге кнеза послушаше,
И Вукова дора прихватише.
Вук ошета на бијелу кулу.
Срете њега у авлију кнеже,
Руке криле у лица се љубе,
Питаше се за мир и за здравље,
Ишеташе на бијелу кулу,
У готове stole засједоше
Сташе пити кафу и ракију.
Пошто мрке кафе похарчише,
Слуге њима софру поставише.
Дају вино, а дају ракију,
И дебело од овнова месо,
И сомуна леба бијелога.
А кад пише и кад вечераше,

¹⁾ Од гуслаара Сава Рачковића

О свачему зборит ударише,
 Проговара Станишићу Вуче:
 „Ој Бога ти од Грахова кнеже!
 „Ми сједимо и пијемо вино,
 „Не питаш ме што сам долазио
 „Ти не питаш ја ти не казујем.“
 Одговара од Грахова кнеже:
 „Станишићу господско кољено!
 „Да ми станеш за годину дана
 „Не бих пита што си долазио
 „А камо ли једну нојцу тамну,
 „Сједи болан да пијемо вино!“
 Но бесједи Станишићу Вуче:
 „Фала кнеже на пићу твојему!
 „Ја сам има ракије и вина
 „И дебела овнујег меса,
 „На Његуше на моје дворове;
 „Но сам чуо ће причају људи,
 „Да ј' у тебе нарасла ђевојка,
 „А ја момак јесам на женидбу,
 „Оли ми је дати за љубовцу
 „Да будемо главни пријатељи?“
 Одговара од Грахова кнеже:
 „Господине, Станишићу Вуче!
 „Каил јесам да те зетом викнем
 „Дат' ћу ти је и сретња ти била!“
 У те зборе на ноге скочио,
 Па ошета у шикли одају,
 Те изведе Ружицу ђевојку.
 А каква је, три јој лета црна!
 Очи су јој ка драго камење,
 Обрвице с мора пијавице,
 Трепавице крило ластавице,
 Уста су јој кутија од злата
 А зуби јој од бисера гривња.
 Сијну лице ка на гору сунце
 А гр'оце као мјесечина.
 Кад је виђе Станишићу Вуче
 Заигра му срце у недрима
 Зазвекташе токе на прсима,
 Није чуда, мио побратиме!
 Старцу би се насмијали брци
 А камо ли младоме бећару.
 Тиште Вуче у шпагове руке,
 А извади стотину дуката,
 Прстен даје лијепој Ружици
 А уз прстен јабуку од злата.
 Цура прстен и јабуку прими,
 Па у руку пољубила Вука.
 Вуче с кнезом свадбу уговара,
 Уговоре стотину сватова
 Од неђеље за петнајест дана.
 Отолен се подигнуо Вуче.
 Па ошета низ бијелу кулу,
 Хитре слуге коња изведоше,
 Ђефан Вуче посједе дората
 Охера га пољем граховијем

Докле дође на равне Његуше.
 Стаде Вуче купити сватове
 Но ће среће има и несреће.
 Како Вуче са Грахова пође,
 Иза њега други просац дође
 Са врх Гацка поља широкога
 А на име беже Љубовићу,
 Те у кнеза поиска ђевојку.
 А кнез бегу тако одговара:
 „О кућићу, Беже Љубовићу!
 „Бих желио да те зетом викнем,
 „Но је цура другог изабрала
 „Са Његуша Станишића Вука.“
 Тад говори беже Љубовићу:
 „Ој Бога ти од Грахова кнеже
 „Пиши књигу Станишићу Вуку
 „Нек' не купи кићене сватове
 „Но нек' дође на Грахово равно
 „Да би с Вуком свадбу преглавио.“
 Хоће кнеже бит' му не могаше.
 Књигу пише Станишићу Вуку,
 И у њу га бјеше поздравно,
 Како га је Беже научио.
 А кад Вука књига допанула,
 Скочи јунак на ноге лагане
 И припаса свијетло оружје,
 А слугама тако наредио:
 „Дората сам коња уморио,
 „Но ми ђога коња наредите,
 „Е ћу спет у Грахово поћи.“
 Слуге одмах на ноге скочише,
 Ђогата му коња наредише.
 Вуче скочи, појаха ђогата,
 А зајми га гором и планином,
 Докле дође на Грахово равно.
 Кад по кулу кнезу долазио
 Поби копље савеза ђогата,
 Па ишета на кнежеве дворе.
 Кад изиде на бијелу кулу,
 Туна Бега и Николу нађе,
 На ћилим су ноге прекрстили.
 Вуче њима Божју помоћ зваше,
 А они му здравље прихватеше
 И до себе мјесто направише.
 Али код њих Вуче не хоћаше,
 Него сједе по крају другоме,
 Па Николу кнеза зовијаше:
 „Тасте мио од Грахова кнеже,
 „Што си мене звао на Грахово
 „Брзо ли се јеси ужелио
 „А јуче смо овђе пили вино?“
 Одговара Беже Љубовићу:
 „Станишићу од Његуша Вуче!
 „У кнеза је настала ђевојка,
 „Ти си први цуру испросио,
 „Ма је и ја просим за љубовцу.
 „Да пошљемо два прстена златна

„Коме прстен прихвати ђевојка,
 „Нека тога узме Господара
 „Они други да жалости нема.
 Зато Вуче не окреће главе
 Него такву ријеч проговара:
 „Ја сам цури прстен поклонио,
 „Узела је мене господара,
 „Ја га више ни справљати нећу.“
 У то кнеже на ноге скочио
 Из одаје изведе ђевојку.
 Тада рече Беже Љубовићу:
 „О Ружице, кнежева ђевојко!
 „Оли, цуро, мене послушати?
 „Тако тебе добра срећа била
 „Немој узет од Његуша Вука
 „Е ти дајем турску вјеру тврду
 „Ако узмеш Станишића Вука!
 „Одвешће те у племе Његуше,
 „А отолен у Ловћен планину
 „Убраће ти буковијех дрва
 „На уривак дрва ћеш прити
 „И Котору граду их носити
 „Да се јадиш, да се лебом храниш;
 „Узми цуро мене господара,
 „Повешћу те Гацку широком
 „Набави' ти слуге и слушкиње
 „Да ти држе скуте и рукаве
 „Кад се шеташ по хајату моме.“
 А кад зачу лијепа ђевојка,
 Очи бачи и погледа Вука,
 Мимо њега цура пролазила,
 А Бегову руку прихватила.
 Сједе Бегу на десно кољено
 „Дај турчине моје руковање!“
 Тури Беже у шпагове руке
 С дукатима ћемер извадио,
 Нехће гроше бројит на стотине
 Но јој цио ћемер поклонио.
 Цура Бегу пољубила руку.
 А кад виђе Станишићу Вуче,
 Из Турчина ће узне прстење
 Овакву је ријеч бесједио:
 „О Ружице, моје обречење
 „Обречење а не досуђење!
 „Оли мене прстен повратити
 „Што сам ти га скоро поклонио?“
 Хоће цура ријеч не чињела.
 Злаћени је ћемер распучила,
 Десном руком дукате бројаше
 На лијеву Станишићу Вуку.
 Јадан Вуче не гледа дукате
 Нити гледа да се не побрка,
 Но све гледа влчесту ђевојку;
 У јунака нуче срце живо

Паре бачи из лијеве руке;
 Лијевом јој десну ухватио,
 Својом десном сабљу извадио,
 Цури десну руку окинуо.
 Па Турчину ријеч проговара:
 „Сад Турчине, Беже Љубовићу
 „Мене рука а тебе ђевојка
 „Ето ти је и сретња ти била.
 Па отрча низ бијелу кулу,
 Турчин скочи сабљу извадио
 И за Вуком у поћеру поће
 Неда Вуку коња угрбити,
 Већ побјеже пјешки на опанке
 Турчин узне виту бедевину
 Па поћера преко поља Вука.
 Виђе Вуче да утећи неће,
 Обрете се на сред поља равна
 Ђе нити је грма нити трна,
 Нити шачца ни кмена станца,
 Да се скрије и заклони главу.
 Хитро Беже пристигнуо Вука,
 Па издрије двије пушке мале,
 И живу им ватру наложио,
 На Вука им нишан саставио,
 Пушке пукле ватру прихатиле,
 Ал' је Вуку добра срећа била,
 Преко њега огањ претуриле.
 Тадер Вуче лати дефердара,
 Примаче га оку и образу,
 Претом шегну, а табан јој шкнину,
 Жива ватра на грлићу сијну
 Љубовићу на жалост одјекну
 Живо му је срце изгорела;
 Задријема Турчин низ кобилу,
 Вуче скочи окиде му главу.
 Па му узне главу и оружје
 Са Турчина ћурке и саруке,
 И узне му виту бедевину,
 Па се опет на кулу вратио.
 Од Грахова кнеза зовијаше:
 „О Никола од Грахова кнеже!
 „Донеси ми бурме и прстење,
 „Уз прстење јабуку од влата,
 „Које цури јесам поклонио.“
 Хоће кнеже лијека му нема
 Донесе му бурме и прстење,
 Десном руком бројаше му благо,
 А пошто му избројаше благо,
 Вуче га је сабљом ударио
 Обије му руке осјекао;
 Па окрочи својега ђогата,
 За ђогата савеза кобилу
 Здравом поће на Његуше равне.

Приближио Т. Ђажић

Старине

ПРЕВОД ДВА ФЕРМАНА
(Тугра)

Султан Мехмед син Ибрахимов.

Од великих поглавица, поглавицо, преузвишени и свакој Божој помоћи и дару препоручени бивши Беглербеже, а сад херцеговачки мутесарифе, Бог вас унаприједио; и пресвијетли сваком науком подарени: (обдарени) херцеговачки, мостарски, габеоски, дољански и т. д. кадије, Бог вас вишим знањем обдарио!

(Са) овим величанственим писмом, које ће вам приспјети, ставља вам се на знање, да се је под пећског патријарха, спојених котара Херцеговине и других хришћанских становника, бератом (декретом) именовани Митрополит Симијон (биће да је Симеон) у логору (ордији) моме величанству обратио с тужбом, у којој се тужи: како у истим котарима становници: Латини, (католици) Маџари, Шокци, Грађани, Лужани, Арнаути, и остали кршћански народ и свештеници, који су од памтивијека, државне дације и милостиње, које њему (митрополиту) припадају, за (од) скупштине и вјечања и друге додатке (пристојбе) које спадају манастирима Митрополиту и плаћали; сада се томе противе и од плаћања се устежу, говорећи: ми не дамо теби, ми ћемо давати и плаћати папи у Риму.

Уједно је замолно, да би се у погледу тога издала заповијед, на основу које би се према постојећим законима поступало.

Ушљед те молбе, заповиједам (налажем вам), да у истим котарима становници: Латини, Маџари, Шокци, Арнаути и остали кршћански народ морају годишње државне дације и Патријарху и Митрополиту „спадатије“ — потребне милостиње и за вјечања и све остале мале и велике „пристојбе“ — додатке Митрополиту уплаћивати и по обичају и установљеном закону давати. Ако би се који од свештеника противио и одуспирао, имаде Митрополит по својему обичају (закону) уредити, а да му се нико у том не стане на пут.

Даље исти Митроп. пролазећи кроз страшна и сумњива мјеста ради купљења прихода, кадно — кад и одјећу промијене, те с тога неки заповједници, бегови, војводе, мутеселими, субаше путници и други задирују га и узнемирују: ти си хаљину промијенио ради сакупљања новаца. С тога

вам се заповиједа, да никоме не допуштите, да га узнемирује

Немојте спахијама улагама, јаничарима и осталим чуварима, допустити, да свештен. кјои које јашу, одузимају.

Пазите, да се ради оваких ствари не би опет тужили; него знадите и на ово се моје писмо ослоните.

Писато 15 шабана 1104=1693.

У логору поља *Биограда*.

(Тугра)

Султан Ибрахим син Ахметов

Преузвишени и скаком науком обдарени Новски (Херцег-Нови) и Љубињски кадијо! —

Овим величанственим писмом обавјештује те се, да су се свештеници цркве „Лезони Гослуси“ која лежи у општини Требињу котару... обратили с тужбом моме величанству у Цариград, у којој изјављују, да је приликом пописа земаља, на њихову властиту посредовану земљу уписат порез, а да су они (исти порез) на основу „тефтера (записника) за сакупљање пореза“ повјереном чиновнику уплатили, и да им сад опет повјереник за сакупљање крвнине (џизије) од хришћана „Гужазана“ по други пут тражи и тиме их узнемирује; да је то њима (свештеницима) неправдо, те моле наредбу.

Ушљед тога вам налажем и заповиједам, да одма, чим вам ово величанствено писмо стигне, превидите по тевтеру, да ли су тужитељи на њихову земљу уписату дацију и на винограде дотичну (спадатију) порезу по тефтеру повјеренику за сакупљање пореза уплатили; као и да ли је повјереник за сакупљање крвнине (џизије) од Хришћана Гужазана по други пут потраживао и тиме их узнемиривао? Те ако је истина, како они пријављују имадете на основу ове наредбе и у смислу шеријатског поступка, томе на пут стати и забранити, да се узнемирују.

На даље вам налажем, да се не би више ради ове ствари овамо тужили него поступите по овој наредби и ослоните се (на њу).

Писато у *Цариграду* 14 шевала

1056—1647.

Превео Мустафа ефен. Сефић.

Требиње,

Приопћено О. Ђовић.

—**—

К њ и ж е в н о с т

Књижевни оглас. Написао сам и предаћу у штампу сатирички спјев: **Васкресеније Краљевића Марка**. Радећи на овој књизи, прва ми је брига била, да све што је овим спјевим обухваћено, одговори националном духу и карактеру српскога народа. Главна му је основица: патриотска мисао и швигар немару и однарођивању којеким и којечим.

Оволико нека је доста на објашњење горњег наслова док књига не угледа свијета.

Књига ће имати своју насловну слику; биће штампана на врло финој и јакој хартији, а обухватаће до 10, а можда и више штампаних табака. Цијена јој је само 1 круна.

Скупљачи који ми пошаљу новац за 20 претплатника, добивају један обичан примјерак и један у врло фином повезу са златорезом. Иначе припада им свака десета књига, или њена вриједност у новцу.

Претплату на ову књигу ваља послати најдаље до 10 јула (по српском календару) — а све што би стигло послје тога дана биће повраћено, пошто ће до тога дана већ бити утначен и број књига и за толико спремљана хартија.

Претплата нека се шаље на ову адресу:

Стеван Бешевљ Петров

Загреб. (Хрватска). Петрићска улица бр. 46.

Оглас. Читајући лијепу пјесму *Књаза Николе I*: „**Пијмо вино**“ учини ми се згодном да је компонујем за мјешовити лик, како би пјевачке српске дружине могле тај патриотски текст пренијети и у народ. То сам и учинио и већ је композиција изашла из штампе. Молим српска пјевачка друштва и пријатеље музике, да набаве ово издање, коме је цијена 1 круна и 20 потура. За Србију 1 дин. и 50 пара

Са наруџбином треба се обратити Издавачкој Књижарници Пахера и Кисића у Мостару.

Мостар, 10. Маја 1901.

Алекса Шантић.

Ј. Ђ. Авакумовић правозаступник из Београда јавља српском читалачком свијету, да ће печатати своје одбране у судовима и у скупштини, те позива на претплату за прву књигу дјела, којој ће бити цијена за претплатнике 2 круне. Прет-

плата се шаље на адресу: *Геца Кона* књижар. Београд — Кнез-Михаилова улица.

Српски Књижевни Гласник. Београд. Уредник *Годан Поповић*. Изашла је 16. маја о. г. 4 свеска II књиге са овом садржином: *Гила* (VП) приповијетка од Б. Б—вића; *Евгенија Гранде* (IV) роман Х. де Балзака; *Зашто ћутиш?* пјесма од Јелене; *Дон Морли*, од Слободана Јовелића; *О ентропији васиона* (III) од Дра Бранислава Петровијевића; *Што год хоћеш* — пртица — од Ж. Куртеина; *Балзак* (крај) Х. Тен; *Поворници преглед*; *Оцјене и прикази*; *Биљешке*.

Српски Књижевни Гласник излази 1. и 16. сваког мјесеца у свескама од пет табака. Цијена му је за ову годину 18-50 динара.

Бранково Коло, за забаву поуку и књижевност, власник и уредник Паја Марковић-Адамов, изашла 22. свеска од о. г. са овом садржином: *Тиранину* — пјесма од Јеле; *У згодни час* (Wilhelm Hasenclever). Јер. Ж.; *Суза* (наставак) приповијетка од Паје Обрадовића; *Тома Гордијев* (наставак) роман Максима Горког; *Регруши* (наставак) слика из живота словеначког народа од Мартина Кукучина; *Др. Илија Огњановић-Абукав* м од Милана Савића, *О досади* — с руског превела К—вет —; *Ковчежњ*.

Караџић, лист за српски народни живот обичаје и предање; уређује Тих. Р. Ђорђевић професор алексиначке учитељ. школе. Изашла је свеска за мај од о. год. (III год излажења) са овом садржином: *Српске народне пјесме из Пореча у Македонији*, прибјележио Антоније Тодоровић; *Српске народне пословице из Радовића у Македонији*, забиљежио Михаило К. Шапојевић учитељ; *Краљевић Марко у народном предању*, забиљежио В. В. В. и Драг. Димитријевић; *Српске народне приповијешке*, забиљежили Тих. О. Др. и Ст. М. М.; *Животиње и биље у народном предању*, забиљежио Ст. Радивојевић; *Ситне биљешке*, од Л. П. Бојовића, Велимира Стојковића, Јована Дунђерског, Јеремије Павловића и Сп. Радивојевића; *Прикази*; *Гласник*.

Уредништво овога нашег јединог чисто фолклористичког листа — који се врло добро уређује — вајка се на лошу пажњу свјих претплатника, и истиче рђаво материјално стање листа. Ово је заиста наш велики немар који добро не води.

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
VI

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табак велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

Г л о с а

Црногорче, царе мали,
Ко те овђе још не хвали?
Мачем бијеш, мачем сјечеш,
Мачем себи благо течеш.

Бранко Радичевић.

Т и у ови камен голи
Борио си с' од вјекова,
Живот даде, крвцу проли,
Не хтје примит стег окова.
Па како те не би звали:
Црногорче царе мали.

Противника сила клета,
Испред твога мача гине;
Љубав к роду, вјера света
Уздиже те у висине;
А пушка ти к'о гром пали:
Ко те овђе још не хвали?

Ђе удара твоје копље,
Не лиши се душман јада,
К'о пред вјетром лако снопље
Преза, гине, мртав пада.
Бјеж' с огњишта њему речеш:
Мачем бијеш, мачем сјечеш.

Не даш туђем твоје ништа,
Пратиш твоју стару славу,
Са твог прага и огњишта
Поносито дижеш главу.
Напред гледаш, ступат ће њеш:
Мачем себи благо течеш.

Мило Јововић

С в е к р в а

Слика са села

— Лука Јововић —

Код нас је од старине био обичај, да млада невјеста, пошто се доведе, прву ноћ са ђеверима спава, а у јутру вором устане, те истом с ђеверима отиде на извор са дрвеном кацом на глави и донесе воде.

Кад се кући поврате, опале ђевери двије пушке за знак, да је млада први пут у дом воде донијела. Сватови се већ почињу дизати, и при умивању невјеста држећи убрус, сапун и кацу с водом полијева им свакојем редом, а они ју даривају по могућству и вољи: динар, два, пет, цванцику.

Но у кући Голуба Мргудова овај се обичај прекрши. Невјеста лежала са свекрвом, а пошла на извор кад је сунце у врхове грануло — и то сама, пошто је Гордана, и кад је ђевојком била с истог извора воду црпила, те умједи сама отићи, да не ломи ђевере.

Гордана није била гледна: кмаста, малих очију, састављених вјеђа, кратких обрашчића, мале косе, а имала је и њеке мале знакове од бркова, што код нас ружно пристаје, а што је још горе — обиљежава вјештицу.

Но Гордани су хаљине стајале красно — она прѣва као копље, па све уз њу прицето као сливено, а кад иде као да лети.

Кад стиже на воду, тамо затече више од двадесет жена са кацама и барелима. Због велике налоге свака хита да што прије захвати. Преко тридесет кућа се једним точком служе.

Млада невјеста није те ноћи спавала. Није јој дала њена добра и од вазда стимана свекрва — милујући ју по лицу, гадећи јој косу рукама, учећи је како треба по староме обичају, да кога зове: мушке и женске, старије и млађе.

— Ови ти, мила моја, срећо и кућо моја, долази брајо (Ђевер), ови стрико, а жена му стрина. Брајо Петар, мене је долазио брајо, кад сам дошла у ови дом — а Бого ми то је било давно; он бјеше тада дијете. Кад сам први пут ови праг прекорачила, њега сам на рукама у кућу унијела. Он ти долази стрико. Мојега брата Мрка треба да зовеш ујаком, пошто и твојему Голубу долази ујак; а тако и све наше кумове треба да зовеш кумовима.

Немој грда била насмијати се пут кога, е би се злом пронијела. Данас су људи ђаволи: момчад се задијевају, чешу се о улице, па би те изнијели на бејан;¹⁾ а ако што опта Голуб — он је муханат — свако би ти ребро сломио наполи, е је и он био галијот, знам ја — и ако се нијесам вјешта чињела — па зна што су галијоти. Чувај немој ми кућу ископати. А имамо лијепо — доклен 'оће Бог. Ја сам око Лабуда вијек оставила, и мучила се ка црни паук, те скупљала ка тица у гнијевдо, само да је вама више. Еј, млада сам ја остала без мужа пок. Мр-

гуда. Била сам напунила тридесет, кад је на Царевоме Лазу под барјаком погинуо, а Голуб ми је оста под пѣс, те ми га је након по године Бог да. —

Гордана је дакле онако буновна латила била виједро из пањеге, и похитала на извор, ђе је као што рекосмо нашла жене, које су чекале ред да напуне. Она постави кацу на позиду, више точка, па као млада, зареди те сваку жену пољуби у руку. Ове је постимаше као младу — а као први пут — те је пустише да преко реда напуни.

— Чудне и собразне невјесте — хваљаху је водарице, пошто ова оде. — Ма има јој од кога пријенут', да је таква — вели једна.

— А како је, друге, умјетна у руке — додаје друга — сашије гуњ ка терзија, направи опанке, чарапе, кошуље, опшнице, подвесе, то је — веле, које су гледале — ка сливено. Што је гођ прѣије донијела — вели Анђуша Никова — то је све проз ње прсте прошло, а од домаћег није одвојила, што исже бит' да се прст замота. Ма ни мајка јој никад не стаће колико црв у дрвету; по кући нигда не патише ни сад та женска глава, а ето се већ згурила од старости, и дошла ка гудач. Кокоти у крила, а она на ноге.

— Ма како знаде Горданица за сваку како јој која долази — наставља Стоја Петрова — ону секо, ону ујна, а мене да ми је у знање никад није ни видијела!

— Ваистину јој тако и долазиш — проговори Бистра Павићева — па још и тетка да ти је рекла, ништа се нећаше побрежати, јер њезина баба по оцу, покојна Докна и твој ђед Стијепо били су полубраћа: од једнога оца, а од двије мајке — била је с твојега огњишта. Ја знам

¹⁾ јавност.

кад и иђаху једни код другогa — кад се полажаху о Мученика — ка знам ли, што сам синоћ вечерала.

И тако жене како која напуни, по двије по три заједно одлажаху, дасе се точак не ослободи и жена и њихова разговора.

*

Гордана је свекрву поштовала, као што обично невјесте у почетку чине, али јој није могла угодити.

Катна је имала једну мању, а није једну по двије, а за обије је жељела, да нико не зна. Није их хтјела никоме повјерити. Снаха их дознаде: видије да нестаје меса у каци, нестаје вина и ракије у бачвама; кућа, поред свег рада навадује. Кад је вријеме од работе Катна се вазда вргне у болијест, па леви, сједи, једи и пиј.

Видије Гордана да и домаћи радови на њој остадоше. Мраком с рада стигни кући, па је требало да тада иде по воду, да мијеси хљеб и готови вечеру. Сувише чђ од жена, како је Катна плаче кроз уста.

— Кућа ми је — збори она — сваки дан назад откад је Гордана у њу улегла.

Гордана ово каза мајци, а она поче то да сије кроз махалу.

Прво пође код Крстиње Андри-не. То јој је била највјернија друга-рица. Стај јој се на вјеру јадати, како је кћер утопила.

— Боље — вели — шћах учи-њети, да сам јој то јутро личину око грла намакла, и повукла је ће у то поточине, да јој се не зна гроба, но што сам учињела. Превластише ме људи о њиховој души. Потроши она јадно-свекрва све, све прогна проз гракалицу; остаће ми оно дијете, да скаче голо ка месо у пињати! Право је вала да ми кости кршима туче, А она је јадница мирна ка

бравчић; не би се она коме пожа-лила, да је на ченгеле метнеш; бојим јој се!

Крстиња Андрина била је зла и опака жена, да те Бог од ње сачува! Рамала је на једну ногу — и то десну; у младости је носила један штап, у старости пак два, а од ћорог, хромог и сакатог прођи се, ако мислиш себи добра. Крстиња је умјела из јалове краве теле измамити. Тако је она и Анђушу, мајку Гор-данину, могла само кад јој је воља било, на своју страну привести. Са Катном је за вајду вазда била у добру, пошто су родом биле из једног мјеста, при том врснице, а једне године и дошле — удомиле се; често су се и полазиле.

— Хеј, моја добра Анђуша, ти ми о њој причаш, ка да је ја не познајем; да си мене питала нећаше је њој давати, никада се нећаше њена снаха назвати. Она се мене не једном но сто пута жалила, иста Катна — е је слаба, а стоји бијесна — тамо она — ка маска, не би је ниједна зетска кола ћерала. Чим домаћа че-љад обрну плећи и растрве се по работу, прћакне она с одра, ка кад је имала двадест, — кључаницу на врата, а просуљу на огањ, па је накеља сланине и јаји, да јој једва може ожица работати. Замирише сва кућа од пригања; набрива се ка че-љаде које нема мах на срцу, а здрава у сиришту. Причала ми је и Мар-ковица, ако ће бит' и два пут (оне су јетрве), да кад-год отиде к њој за сито или кантар, заудара раки-јом, ка да си мијех одријешила, а свако јутро висе јој ћесе испод очи, и сва је подбула и дошла ка леб у квас. А кључ од сериње брату ро-ђекоме не би дала, но све кључеве купи око себе ка чума ћецу. — Висе јој о пасу, а кад легне забије их под главу.

— А зваше ли кад кога на ту женску главу?

— А што ће га звати?! — Она извусанчила, те све на једну мјеру. И кад јој ко спомене за такве работе, на сред је срчаника заболи.

— Што ћемо звати медике — вели она — све препоручују чаја од липе, неслану чорбу од кокошке, млијеко, а ко ће то испунити? Ко ће локати неслану чорбу? Нема мене лијека. Болијест ми се — вели — одавна угнијевдила у дроб; кад легнем потрбушке, на лијевој ми банди завију горе и воде; и кад сам имала десет година, чула сам је под лијевом ожичицом; у једну страну колико ми хвата црна утروбица, не смијем се таћи колико у очну зеницу, а мили ми нешто испод ребара, ка — Богом би се заклела — да је жива работа, и заврти ми се — вели — свијет, кад се исправим, и да се за шта не ухватим, бих равлепушила, ка кокошка без главе.

Баш ми је ономадне причала — бјесмо се обије затекле у Марка на повојници, кад му је Бог да онога ђетића — сад лаже ли, чудо је тамо њу знало. Дође јој — вели — ка да је у броду, па ка да мине кућа у амбисе, а све јој тигле више главе играју; чине јој се блијеске пред очима, и као нека мрежа јој ухвати вид. Од једног чељадета учине јој се двоје; па јој од нека доба болови одумину, ма колико, колико би човјек крст на себе бацио, и после, ха мој соколе! Боже узми душу, а Бог је неће!

— А јесу ли барем били код Петра Митрова, Марка Милутинова или код хоће да им даду какве записе?

— И код бајалица и код хоће, код овога, код онога, петога деветога и код свакојега ђавола — осим нас и ове куће — ће су се могли домислити, но све на једну мјеру.

— Фала је Богу — рече Анђуша — како је трпе?!

— Злочесто, али не могу другојаче. И у шали, да јој што наштукну, сјекнула би ка змија из круга: „Да ви мене није било, не бисте ни на Божић ручка имали, нити би имали су чим брк омастити! А за кога сам се ја мучила но за вас? Оно је рало земље под Купцем за моје паре узето, а тако и први волови; за тијем она крава, те сте је ланих убили и изјели, и од ње она два јунца те с њима сада орете; па ова маска — и ако је стара — ’оћу младу — или паре колико она чини, е сте је на домаће работе одрли. Кад се тај лијеви зад начиња, ја сам моје паре за клак дала“!

Све кори некаквим очинством, што је у мираз донијела. Нигда се не бих опушћелица пограбила, да сина на мираз оженим. Од тога нико користи није дочека. Гледај ти те ожени сина од људи — ће је пуна кућа чељади; ето ти пријатељ, да ти имају ће ћеца доћ’ у ујчевину. Боље је то, но да ти жена мираз у торбици донесе, па да ти синовима послје јаде задаје, да их кори, да им се ручка не мили!

Разговор Крстићин са Анђушом, јако наиједи другу, те се поче свакојако довијати, како ће избавити дијете испод јарма сваће.

Поче сваћу јавно на скуповима изобличавати: тајне јој износити.

И Голуб сад наспрам мајке опорије поступаше.

Видије Катна, да се коло око ње спљело. Затражи суд, да се дијеле. Изнесе своје документе из под заклопа од скриње, у којима је било: колико је пара она у кућу дала, које је баштине за своје паре купила и т. д.

Од шест рала уве Катна три као својину, а четврто за сто тали-

јера, што јој је кућа дуговала. Од два рала што остаде преко овога нехтје дио, да би обавезала сина, да је издржаје.

Суд јој одреди годишње: двадесет багаша фруметина; пет пшенице; два барела вина, четири боце ракије; два поврата лова на један ред, да у вријеме од грожђа има да једе; два коријена смокава, једну мурву у обору, и то ону вишу под гувном; трећи дио од куће (цајела осам лаката дужине) али да пријебој начини Голуб; да јој начини огњиште, претњак, да пробије један мали прозорчић и начини о своме харчу затварач; да пробије врата на јужној страни и начини дрвене стубе, или ако му је лакше да наспе бубуља¹⁾ или подигне чесов волтић, како ће се са земље моћи у кућу уљећи, — и да јој поврх свега тога даје по десет талијера паром за остале кутње преше. Све јој је одређено морао давати на главу свако по године. Од кутњих посала без чега се никако проћи не може, да јој се да: сач, пријепња, наћви, сито, ваган,²⁾ вериге, лампа, три ожице, пустина, бијел, пињата,³⁾ а остало по кућство наполи. По смрти Катниној да кућа, и покућство остане за Голуба, а баштина од четири рала коме хоће Катна. Проскуре за пред душом мртвијех да даје Голуб, и за то без дијела дадоше му проскурњак. Кад би се Катна полошила, да се његује и по преша, да Голуб додаје за његу.

Суд узе своје дангубе: кнез Марко за два дана четири цванцике и шест карантана, а двојица од гвардије по двије цванцике и осам дивара. Кокошке не дијелише, но њих суд за вријеме дијељења — по обичају — поједе.

Катна, чим се начиње пријебој од штица, прозорчић, скале и врата, пренесе покућство и пропири огањ.

Црнога и тога живовања као што бјеше Голубово: два рала земље, а толики беспотребни трошак око куће за Катну, па исплаћивање, а пријатељи, које треба дочекивати, одиве, а проскуре!

Читаве двије године работа се тако возила. Катна трдши, добавља с пазара мрс, рибу, преслачке, пиће. На руке је вадила те плаћала оне, што ће јој донијети воде, дрва, понијети у млин и донијети из млина.

Треће године би код Катне велики преврат. Бјеше трећи дан по Ђурђеву-дне, доба највећег рада. Голуб и Гордана — као вазда — отишли на надницу, а дијете — то што имаху — Гордана повила у колијевку, па пошто њива на којој су радили није била далеко од куће остави га дома, јер је могла сваког почијева доћи к њему и подојити га. К одноћи чу Катна, ће се дијете криви, а мајке му нема. Дијете од једном престаде плакати. Катна погледа кроз пријебој и има шта виђети. Ђетету дошао повој под грло и хоће да га замакне! Мали се јадник копрца очајно и удара главом о лучац. Сјекну Катна као помамна. Врата није могла отворити те одвали штицу од пријебоја — јер срећом не бјеше причављена. — Ускочи у кућу, подиже главу ђетету, размота и разбаца повоје, искубе дијете, пови га у пелене, па га тако држаше тепејући му. Мало јаче загледа малишана од шест мјесеци и виђе у њему слику ђеда му — слику свог мужа Мргуда. Она осјети, да је то дијете њено и само њено. Стаде тражити кроз сиповљу кућу, да што дадне ђетету, да га заложу. Не нађе ништа, но све празно: лонци, пињате и каце; само на полици стојаше ко-

¹⁾ Крупни шљунак. ²⁾ Здијела. ³⁾ Котао.

лико двије до три ока фурметинова хљеба — тврдо као мушкет, а и то бјежу миши наоколо орубали. Сјети се јадница, да јој се син и снаха све за њу муче, а сами да ништа немају; лати дијете, па га однесе у своју кућу, те га тамо стаде вапијати сиром и колачима.

Кад Голуб и Гордана увече у кућу уљегоше запрепастивше се видјевши колијевку празну.

— Куку мене, Бошко, ископана кућо данас за увијек! — викала је Гордана очајно.

— Не бојте се — проговори Катна иза прибоја држећи дијете на рукама — ево Бошка; он је мој, ви сте моји, а ја ваша. Развалите пријебој; и ова је кућа ваша, и све што је у кући ваше је. Сварила сам ви вечеру, дијете сам најела. — Ако ће те да стојимо заједно — добро, не ли овога ђетића ја не дам, но је он мој, и све моје суво и сирово сјутра ћу њему да потпишем.

*

Боже помози какав је овај свијет!... Катна је била од сад и добра мајка и добра баба, и — добра свекрва! Уопште ни у чему није она, што је некад била. А и син и снаха су јој били као и једни!

Катна је за живота дочекала од својих свако добро, држали су је као мало воде на длану. А и послје смрти су је се сјећали и чињели јој пред душом.

—**—

Н а В и д о в - д а н

Пет сто љета — вр'јеме дуго,
Вр'јеме мрака, црне тмине,
Прохујаше неповрату
Поврх српске отаџбине.

Пет сто љета синџир тешки
Од кад српске груди стеже,
Од кад Лазар, и с њим царство
У гроб страшни, ледни леже.

Пет сто љета — туго веља,
Од кад славни Милош паде,
Браћу своју — ој невјеро!
Од кад клетви Вук издаде

Ој, Косово, тужна слико,
Српском крвљу натоњена,
Да л' са крвљу душмановом
Бићеш икад освећена?! —

Лијевањани

—**—

Госпођа Маре

Пршлост и садашњост

Посланица хумористична

† И в а н С т о ј а н о в и ћ

(Свршетак.)

На посљетку садара не би било с горега, нити би се боље могло заглавити, што да надометнем који су обични полазници у госпође Маре, да се код ње спрате, не толико, да приметну три четири ријечи међу собом, колико, да се науживају њезинијех понуда, њезине мантале, њезина самотока, њезинијех приганица, њезинијех сопри, јербо је раздајница на гласу, и укусно је све оно, с чијем те читне¹⁾, кад јој дођеш у госте; како могу свједочит и ја по моме окушају, да њезина кухиња ништа не износи припорито, ни без зачиња, ни нахрс,²⁾ прем да је она за себе доброхрана. Покле гдје је круха, ту је и зуба. Чешће видјех у ње некога господара Ника, који јој омили с његова јаукања врху тапштине, и залудности овога живота. Тај вади из Соломуна, Ораџија, Леопардија, некијех духовности, да смо кап на листу, само мјешина надухана; да земља земљу чепље док

¹⁾ Кога читнут значи, дат мали залог за часа-год да окуша.

²⁾ Нахрс значи не добро скувано.

се здоби; не будући она кадра докучит, да пред господаром Ником то све излази опет на једну саму пословицу: „ко себе гоји, најбољи перивој гоји.“ Упознах после, да тај Нико није друго, него танко препредени галац, јер му упаде сјекира у мед, да управља с њезинијем имањем, добро једе, а још боље пије: а тамо њу ћеш чути прајат, да је једини душеван човјек. И није о томе збора: нека духовност покрива удобност, и самољубљивост многијех људи. А што духовност и уљудност, и питомина не покрива! Просто било дакле госпођи Мари што узме једно за друго. Доходи још у ње и госпар Балдо, кога ти добро познаш, баш не примјеран човјек; а међу остале и неки госпар Цвјето, од којег иде ми баш овди од руке, да ти напишем двије три ријечи. Тај младац је загашене помасти, ока стрјеловита, који наљегује сунцу из облака кад продре, рудаш, вранијех коса, а у направи бизгич¹⁾, и гизделин. По њемачкијем наукам изучен је; открива поуздано што му лежи на срцу; пријаван, плах, говоруша големи, Шилером, и с Прати у руци, шњури око Стане прве окушаје љубави, докле који идеал сасвијем га занесе. То и госпођа Маре цијени по прилици, пскле често крат од друштва они се одвоје, и застране. Стане, у којој бива вјере, колико сребра у шестици, потом се с њим суочи, отвара му албум, да јој накрене зачинка, попјевака, којијем би се опет хвастала у одношају посљедноме, и гдје може, уклепала, да се с толико љубовника сукоби, колико туде имаде различитијех пиесанца. Стоји у нашој уљудности и то вјероват, колико женској страсти пристoji се међу остале лажи, гдје кад, и такијех улагати. Кад ми даде једном тај албум, да и ја штагод јој напишем — ода шта складно се ја опростих — насријех ту на букла „све живе пиесни, и слатке љувесни“ које кажу „образа Станина сунашце, и Цвјетово мекано срдашце,“ које свједочи пред свијем пјесницима овога свијета, а не пред нама „ка-

¹⁾ Бизгич, гизделин значи талијански *giovanne galante attillato*.

ко би превалио муку парат, и паколеч за храну, а до вијека блудит, и бахорит Стану“ и т. д. Насљедник Хегела у мудрословију, вјерује неки опћени, и недоспјетни напредак, о којему тлапа по вас божији дан и блебеће. Требало би се крви насјести, да га углавиш, како људи кораче по степенима, што нарав даје, а не по измишљотинам, да изобразеност, ко струк телесни, доходи од упливâ физичкијех околности, и својственијех, од којијех најпоглавитији јесу језик, и догађаји свакога мјеста, и природа околна; од свијух којијех човјек не може утећ, да преко тевијех не скује себи изобразеност. То све чини га прво домороцем и народњаком. Јер како човјек по тијелу једе другијех живота, и соке туђијех живота у своје тијело посвојава, да веће нијесу она телеса, него он; тако изобразеност другијех народа преко свога језика, преко својијех обика, и осталијех материјалнијех појама, што му даје своје мјесто, и природу околну, и своја повијест, к себи посвојава, и излази друга изобразеност. Једна је изобразеност на свијету у своме бивству, јер једнако је свуда, и у свако вријеме оно што је истинито, добро, лијепо; а окроји, и утвори изобразености јесу многостручни, но више о различитијем предметима материјалнијем, и ђудореднијем, но различитијем нагодима. По томе прегледу рече Göthe голему истину, чим остави уписано међу осталијем својијем пословицама: „да човјек никад незна добро свој језик, ако се не изучава у туђијем језицима.“ Зна се, да један народ питоми, кад је веће изразио све силе свога језика, да прекаже оно што је истинито, добро, и лијепо у књижевности, и занатима и т. д., иде на горе; јер како је нарав људска ограничена, тако је све оно што ондје проиходи: тад треба да изобразеност или погине, или да пода мјесто силама, и подобностима другога народа млађега у повјести, да ту исту изобразеност друкчије изрази. У томе стоји сок, то је *вербум* повјести. То Цвјето ништа не разумије, него ти постаје *аутоном* тврдоглави. Пусту га

— рече ми често из тиха Балдо: видиш да је лудорија! Ето га тамо! — Стане пака, која се цури¹⁾ над њиме, куцајући га по рамену, клипке доста пута: „моја грехотице!“ Кô рекши: колико, и колико њему недостаје пострадади од злоћудности нас људи, потом из нејака овако поступа на божју, вјерући све по прекази. Смијех је и права преказанија виђет препират се међу собом два занесњака, једнога о прошлости, а другог о будућности: Цвјета и госпођу Мару. — Муч'! Муч'! — Удре гдје-год она кад узвионе — ископиче Дубровника и Светога Влаха! — Тад он: а ма госпо Маре! чуј, душе ти! а да ко нас је просвијетлио него иностраност? — Ако му уђеде, да је замуке, Цвјето онда сипље: Остави, Бога ти! Ти ћеш да пук изобразиш с перчинама дубровачкијем, с Гондулом, с Качићем, и животописом светог Бенедикта! Гдје је то прилика? Кумим те богом! Ето што се до ради, кад се не изиде из своје тиквице? Пође ли ти игђе госпо Маре? Ово је јур све истоциљено у нашем Далмату²⁾. Оно су новине баш да отвориш очи. Оне пријаве, и цкљани управљају сваку изврнуту науку. Знам, да ти листи не допиру овдје уз твоју куђељу, ни до рука некијех кељаваца дубровачкијех, ни до некијех будала тамо у Задру, и до читаве Далмације, ни до Которске влахарије, које би ја све послô у смокве. Ја, ја исти гђегођер ту ти напишем по који разговор, да немаду чеса одговрит. А гдје су ти сатире, које справљам? Свака пјесма, и разговор писмени у новинам, јест свјетлост зоре сјеверне, која рашчиња таме у пуку докле сине сунце опћене просвјете: пошто сатира је Јупитера гром, која растријеска и сатире грбоде. — Ја и Балдо смијемо му се испод брка. Често Балда поускам, да му штогод одговори. Он ништа: него ће ти скренут бесједом, те запитат госпођу Мару, кад се накопавају божане, или ку-

пус, или грах пошањ, јали како се навраћају водоваље по расадима, да не оветшају, и све оно у једну ријеч преко шта кућом се кући¹⁾. Пушти стати, Балдо је човјек и по, по том не признаје него сушту истину ствари. Он вели, да бива свашта, и свега на свијету, да треба припознат, да покле све бива, има разлог свога бивства, и да толико једна особа спаметна, колико једна спаметна влада, све што наводи уза се, све за своју корист, и за свој потпор да употребљава. Да на сврху и Бога градимотијем начељами, потом у њему вјерујемо провиђенство. Он прави, да свој сустав философички приликује чутњи кретјанској, која по светоме Павлу, све сноси, све вјерује, свему се нада, све трпи. Кад домори Цвјету наћи се у посјелу, гдје себичне ствари се помињу, или ће ти поћи ћа, или напашно сврћи говорку о књижевству, или завести се у политику. А кад је у тој пучини, већ му бесједи не видиш краја. Једном стаде да нас упита: које изабране посланике на саборе одлучисмо именоват. Госпођа Маре и ми одговорисмо, да никад тудер нијесмо приступили да именујемо кога, нити да ћемо. — А бре срамота! Све злоба ваше странке, стаде се дерат, те шетајући по соби депат: — Просвјета! Просвјета! Она ће родит слободу, она ће страсти утаманили. (Истините ријечи! али преврнутијем редом.)²⁾ Ево у садрузи људској јур је учинила. Не читамо ли ми по новинам да слободне владе, слободне законе, једнака свакоме права управљају и наређивају! Не видимо ли наше посланике слободне ода сваке страсти, да нигдје не притезају, које домовина слободне породи, и на саборе слободно производи, и слободно...

Тад Балдо по несрећни, који је тада прискривô нешто слатка, те слушао то све, у грохоту смијеха, који нас наскочи, кроз нождре, и уста, на пљусе, по сагама, по

¹⁾ цури = кават зубе, смијат се.

²⁾ Далмата наслов једнога листа талијанских аутономаша.

¹⁾ Кућит кућом, владат трошком у кући.

²⁾ То јест утаманене али украшене страсти просвјету.

трпези, и по нами све заштрца. Тад да ти је било видјет нас скакат на ноге, и четат се! Тад да си видио госпођу Мару забушену викају! — хвала Богу! да хвала Богу! — а Стану пропит се, те чулавице трчат убрусима да теру, а тужна Балда изнеморена од кашља, кога подадираше испрцање смијеха, цијукат: — немој више! остави веће Цвјето душе ти!

Другда опет Цвјето о душка лакардишућ, некако му се изусти у заносу: — евала садашњи нараштај, који ода свуд ниче! прошасти пако се ода свуд смиче. — Тад Балдо се мало жица, надрт на Цвјета стаде нама расказивати која су поглавља свога мудровање. Видјех да нешто, што је било, и битисало, хвали, те га и жуди, а од садашњости нешто за чисто препознаје, а на нешто хрче, и одмеће. Што је говорио, и како је порасказо, ко ће, да ти све танко по танко понапише? кад је заглавио, премолих га, да поглавите основе, и разлоге ми како год забиљежи. Други дан на то пристане, и овди то што год располагам, да његове мисли просудиш. Он докаже како:

1. Свака идеја, која гдјегод, и у које доба људством креће, колико и свака страст једне особе, треба, да узимаде један извански материјалски потпор алити силу, да се приметне у дјело, то јест да добије бивство. Кад га нема један пук, илити једна особа, гине мученик своје идеје, или своје страсти.

2 Напредак обично сликује се ријезу недоспјетному. По Балдовој науци, напредак гре у круг. Рудењаци чисте од сутала оно ¹⁾ све што спрвице се из земље раскопа, да би се употребило у занате; тако човјек ображеност очистивши ода сваке опорности, напоскон поступа с првом нарави. Владе дођу на утвор првашнијех садруга људскијех; а човјек изучен у неко доба постане прост, али с другијем окројем.

3. Треба приповнат у човјеку осим нагона телеснијех, које има и животиња,

¹⁾ Сутал зове се оно с ким једна ковина буде природно заједна.

неке нагоне паметне, или ти духовне, о којијем не може се до краја разговарат управ шта су, и окле су. Ти нагони могу у вјерозаконе, у ђудоредности, у заносе, или уконе на љепоту, и граде отаре, правце, грађанске законе, пјесништва, књижевности, и лијепе занате, са којијема човјек зачиња и побољшава себе, и природу извањску. Пака нам докаже разговјетно како народ други народ да учи, те има утисак код њега; и да ниједан изобразен није по себи постб, и како се није нико научан родио. Он сликује народе буби свиленој, која једе докле пође на виче, и свије пак себи плод свилени, и у њ се забије докле ишчезне и остави другијех. Тако сваки народ гоји се упливом извањскијем којег другог, и у своме развитку или ти просвјети, вије себи плод, од којег се окористе посље ини народи, напотље ичезне. То све потврди угледима старине. Ево Грци, и Латини развише се по славној својој повјести: први учинише се узор класицизма, а други оставише закона политичкијех, од којијех свијет никад не може се оканит. Ево у истоку, жидови бавише се око чиста вјерозакона из њих пукне крстјанлук; чишћега вјерозакона до њега не може измислит памет људска. Други народи источни стењату под јармом самосилности политичке, и нема им спомене. Тако сви и садашњи народи уздржују сваки своју подобност, од које употребљају остали. Ходмо на нас. Гдје је језик? гдје су појами управ наши, да се изрази што је истинито, добро, лијепо? Камо ли наше подобности ђудоредне, да се с њима ми служимо, и окористе се остали?

Јер те три ствари чине народ: без њих пукони су стоке, или стогови. Што ћемо ране озлеђати! Дубровник насађен између сужања није имб славјанскијех појама, јер је био укиден од друштва околне браће. Није имо славјанскијех подобности, јер једно удо само здраво не може доказат које су вриједности свега једнога тјелеснога струка. Осташе му језик и друго ништа и учини, и докаже, колико класи-

цизам грчки и латински кроз језик славјански може бит прозрачан, и тако га још боље углади, и увгоји га. Дакле сва заслуга што народу даде Дубровник, јест прикладан језик донекле, и друго ништа; јер друго није могло ни дат. У простоме пуку овога несретнога народа дакле стоје закопани појами, и подобности, и толике љепоте језика још у њпховијем изрекам и пјесмама; стоје закопана поглавља мудрости у причама и пословицама; стоје закопана права, у свијема обичајима, и у повјесницам Вук, Даничић, Јагић, и наш Богишић, имали би бит сликовани пчелињим матицама, које вабе остале на улиште. Или да речемо иначе, учит народ, његове обвике, изреке, повијести птд, чини се дјело најпоглавитије; ко тако чини јест личило, који рој садашњијех писаца ваби с додољком: „на љубицу мајко, на љубицу мајко.“¹⁾ Оно све што око народа политично, и књиженствено ради се, сликује се кô приправа материјална за којекаву зграду. А ако је разловима танчио.

Није потреба овдје да ти споменем која талабука учини се у Цвјетовој глави. Претуга, злоба, поштовање, зачуђење, све то се свали укупно. Ако не углављен, Цвјето пође барем увјерен, да не хоће се само академије, и мудраци на гласу, да се прозбори штогод спаметно. Пође увјерен од Балда, да спаметне изреке не чују се само међу господарима властницима, и осталијем великашима, црковнијем, политичкијем, у којијех пред богом буде изглађенијех ријечи по словници; али за све да им је свака изрека *de bon ton*, ништа не мање ријетко сјевне која *de bon sens*. Увјери се, да гдјегод дубокпјех размисла, кô жестока биља по планинкам, нађе се онди баш, гдје би се најмање надô, кô што на посједу у госпође Маре, и то је оно, што се зове познат што је свијет: и да си ми здраво.

¹⁾ Кад се мотају пчеле у уљаник, један виче: „на љубицу мајко! на љубицу мајко!“ то јест ваби матицу пчела.

Ко купи народне пјесме, пословице, изреке, фразе сликован је овдје он оним који вата пчеле.

Рањеник на бојишту

Небо и бојно поље трепте у руменилу: бојно поље од крви јуначке, а небеска румен као да је огсјај руменила са тог поља. Сунце тоне ива бријега и просипље последње враке; дирљив и крвав привор!

Насред бојнога поља лежи рањеник издишући у самртним мукама. Послије очајне борбе у којој је он подлегао, настала је друга, још очајнија, у којој се отимље дух од тијела, од привремене тавнице, бацајући земаљске ланце, који су га дотле стевали — да се вине у више етерске регионе, гдје ће му бити вјечити боравак.

Чело главе му стоји вјерни друг, а рањеник издишући шапуће:

— Збогом за навијек, лијепи свијете! Као што се сунчани враци гасе тако се гаси и мој живот; али они да сјутра још сјајније сину, а ја их више никад, видјети нећу, мој се живот за навијек гаси.

Збогом, вјерни друже, ја више никад нећу видјети моје мило мјесто, гдје сам се родио и одрастао. Иди и кажи мојој мајци нека не плаче за мном. Још док сам мален био често сам играо са захрђалим очевим јатаганом, и често пожелио, да ту рђу сперем крвљу душманâ, који киње моју неослобођену браћу. Сад, када сам дорастао, та ми се жеља испунила; не марим што сам пао — пао сам за народ свој!

Кажи мојој сестри да убрише сузе. Када се буду враћали јунаци с бојнога поља, нека не бјежи од њих, него нека им иде на сусрет поносећи се; да је и њен брат био војник, који је истина пао, али је пао за народ свој!

Кажи моме брату, да смо се борили јуначки; бојно поље потопили

смо крвљу, а покрили тјлесима, која бјеху бедем непријатељу, те не да доше да овај допре до његове колибе, него га оставише, да дористе. Однеси му мој јатаган и реци, да му је аманет од мене, да полети у бој, кад дође вријеме да се његова браћа, што пиште у туђем ропству, ослободе, па и ако падне — пашће за народ свој!

Кажи мојој драгој, да са њеним именом на устима умирем; а да сам остао жив, јаук и писка милиона неослобођене браће растрзали би ми срце. Овако то нећу више слушати те и не жалим што сам пао — јер сам пао за њих! —

Срце му је слабије куцало, глас се губио, око тавњело, а са посљедњим зраком сунца, који је чудном сјајношћу одсијевнуо у њему — и оно се занавијек угасило!....

Солун.

Спасоје Ј. Илић.

—**—

Пелерина

— сличица из данашњости —

Сваки од нас смртнијех, те чепамо по овој грешној долини, знаде лијепо: каква је то стварка што се зове пелерина. Како се она код нас одомаћила, Бог би то знао. Ето нигдје нема ни записато, а камо ли штампато, да су наши стари икада и знали, а још мање употребљавали, тај комад одијела, који нам је отуд преко Креча, са доста „лијепијех“ работица пријешао.

Па шта ћеш? морамо узимати туђе, кад нам и ово што је наше не дају, но се грабе ко ће нам што више однијети. Ето, брате слатки, бар ако ништа друго, а оно је опанак чисто српски производ, па и то нам наша браћа Хрвати не дају;

веле: „*шихоташци* су хорватска домаћа ношња“

А како смо ми већ склони да усвајамо туђе, ту ти не треба много коментара. Сједни само љети пред „локанду“, па ћеш чути ма којег страног „кампонисту“, како онако бољећи прича, да ми немамо никаквих производа, а запитај ма кога хоћеш, казаће ти, да је исти дошао, да „скунцаје“ вересију по ломној Црној Гори и крпеватим Брдима.

По како скупој цијени и са каквим посљедицама, купујемо од разних фирма, оно што смо по ниптавној цијени ми сами продали, то већ добро знамо. Колико ли тек наше пернате живине, плате невином својом главицом, док не оките какви шешир онако по најновијој моди.

Сопственик шешира се кочи и поноси са перјем на глави, а и не сања, да је недавно то исто перје покривало каквог његовог питомца, коме је он тако брижљиво кашу варио, па је поред свега тога његову одјећу тако слано платио. Ал' шта га се тиче, када се може шеширом зорити по нашем парку, клањајући се „пролазећим“ и ослушкујући музику баш онако безбрижно, ни мало се не бојећи прорицања, „Цепног прославног календара“, коме су шест мјесеци претрпани снијегом и кишом.

Е како шћаше г. Х. чиновник, радостан бити, да је онога дана, када се његова њежна половина по парку петала, календар одржао своје обећање. Али баш као за његов и календаров инад, вријеме је било, да не може бити љепше. Сунце је већ полако, нагињало ка Ловћену испунивши своју богодану дужност, огријавши и богаташа и сиромаша, и онога са грбом и без грба. Музика, није да свира, но од ње јечи сво наше поље и околна брда.

„Народ“ посиједао покрај институтског зида, пуши дуван, и баца се, на некаква — буди Бог с нама — размишљања.

Госпођи Х већ и није потребан, „лумбрелин“ но га тек час по час, доводи хџ у вертикални хџ у хоризонтални положај, шетајући по тијесно исјеченим стазама, и критичким оком посматрајући тоалете „шетајућих“ се госпа, јер „сједећих“ у нашем парку и не постоји.

— Помага ви Бог! — сријета се гђа Х са гђом У, и љубе се као да је прошло десетак година од њиховог потоњег виђења, и ако је међутим прекјуче иста гђа Х позајмила „фикару“ кафе гђи У онако преко „пјаце“.

— Добра ви срећа! — кличе гђа У — како сте? — Пошто су госпе у брзо дошле до заључка, да су добро, то су продужиле шетњу заједно, међући тако узгред своје примједбе о садругама, које поред њих пролажаху, што им је у осталом, било враћато равном мјером.

— Ах, какву је пелерину из Париза набавила гђа Z, то је нешто дивно, изванредно! — ускликну гђа У и најживљим бојама стаде сликати чари и особине те пелерине, што је тако епидемични утицај имало на гђу Х, да се она свим полетом своје тоалетске душе, предала томе новоме предмету, тако, да је заборавила да није ни вечере представљала, и тек кад се и посљедњи арбанас, навукавши своје папуче, удалио из парка, тргла се госпођа и узевши адресу париског магазина, а давши својој драгој У тврду несломљену вјеру, да ће и она скоро доћи до такве исте пелерине, пожурила је кући, не видећи пред собом ништа до некакву пелерину, а више ње крупним словима написато: „Жализо.“

— Ајде дај вечеру, вели г. Х сиједајући за спремљени сто, и ослобођавајући свој чиновнички трбух, од огромног револвера.

— Ево одма, драги, — шећери женица — данас сам ти вготовила једно руско јело, што ме је Авдоћа научила готови га, кад сам била ђевојка.

— А, хм, одобрава г. Х.

— Но, како ти се допада? — пита женица, видећи гдје овај прави некакве гримасе.

— Хм, драга моја, ти знаш да сам ја русофил; Русија је мајка наша — пада г. Х у патриотизам — ал' су јела боља наша — завршује у стиху, јер је г. Х некада и пјесник био, па га још мисао на то доба заноси; шта више, он је био написао и једну драму у седам чинова, а већ колико је слика било, то знаде само писац и директор једног „путујућег“ позоришног друштва, који, кад му је г. Х приказао тај свој „скромни“ умни производ, прво погледа у наслов, у садржину, па онда у писца и његово време косе на глави, коју је он онда онако а ла Пушкин гајио, па онда рекавши да има хитна посла, тутну му рукопис натраг, и замаче улицом, окрећући се као да га неко вија.

— Тхе, ти и не знаш, шта је вкусно, протестира женица, и премишља како ће онако вјештачки почети о пелерини.

Г. Х извадио кутију, па савија цигар, а гђа поспремила сто, па грозничаво прелистава некакву илустровану књигу.

— Што ти је то? — пита г. Х, а у глави рачуна, колико је још остало, да се подмири обућару за његове чизме и женине „штифлете.“

— Каталог Rintemps, одговара госпођа бајаги равнодушно.

— А, ха, пушта димове г. Х, а међу колутима се однекуд поја-

вљује слика касапинова са некаквим рукописом у крвавим рукама.

— Ау, ау! виђи, тако ти Бога! — одједном жена пада у одушевљење — виђи како је лијепа ова пелерина. Ама баш дивна; ах, како би ми лијепо стојала. Па није ни скупа, само шесет франака, наступа женица и као заштитницу, гура мужу под нос отворени каталог.

— Хе, хе — упада г. Х.

— Купи ми је молим те. Ела, златни. Ено видиш и гђа Z је има, а ја нити сам од горега, ни за горијем, апелује на генеалогiju, савијајући му једну ручицу око врата, а другом придржавајући каталог. Оли срце моје?!

— Не, одговара „срце“ и погледа, гдје му је капа, како би се часом изгубио, не предвиђајући ништа пријатног; но као да се за његово нерасположење према оваквим расправама унапријед знало, па је капа неким „волшебним“ начином исчезнула, и г. Х се морао, наслушати доста горких пребацивања пропраћених једним дијелом наше историје: ту су се помијешата са пелерином, поштанском упутницом и Жализом, чула многа имена, која се често код нас уз гусле пјевају.

Па и кад је поред свега тога г. Х остао непоколебљив, и најсуморнијим лицем, а већ промуклијем гласом, почео изводити живу статистику свију њихових кредитора, додајући сваком имену протоколарну суму, а поврх свега наводити своја самопожртвовање, износећи за доказ непосјеђивања кафана и свој упис у колашинску „Добру Наду“, ¹⁾ онда гђи Х није ништа друго остало до да падне у несвијест, шапућући: „пелерина, пелерина.“

¹⁾ Друштво противу употребе алкохолних пића.

„А од тога дана чемернога“, г. Х просто не зна куд да утече од силних приговора и напомена своје драге половине. Та није да куне и проклиње и пелерине, и магацине и Жализое, но од трајних напомена, и њему саоме друго већ и не звучи у упима до „пелерина, Жализо“, тако да је једнога лијепога дана у својој канцеларији, почео један званични акт: „Поводом пелерине десечара Жализо“, а требало је: „Поводом давије десечара Маркише“. Добивши за ово папрену придику свога шефа, а с обзиром на тешке прилике у којима се на дому налазио увиђе, да се овако даље не може: задужио се и послао за пелерину.

* * *

Мир је и задовољство у кући г. Х.

Женица мирно везе некакви souvenir и сјећа се са задовољством сензацијоналне појаве своје пелерине у општинском парку.

— Ту г. Х? — отвара врата, некакви Скендербегов потомак, који је одавна баталио ритерски занат својих предака, па дошавши овамо к нама отворио „бутигу“ са двије боце првјенца и три боце вина, што му у осталом ни мало не смета, да ускоро постане газда.

— Јесам — одзива се г. Х.

— Посла ти Зеф оно талаган од Шкодра.

— Што, што?! — чуди се госпођа Х.

— Талаган скадарски, драга моја, јер ако ћемо живјети, тако се мора: ти пелерину, а ја талаган ¹⁾.

Ц. тинџе, 1901.

Мил.

¹⁾ Врло груби огртач за мужке.

Живот Донаца у миру и рату

(Н а с т а в а к.)

Запорожци, ови „витезови мора,“ мало што су показали пут к турским обалама, него су предводили и друге и борили се у првим редовима. Синови тихог Дона тако су исто одважно прелазили бурно море и ненадно појављујући се међу мирним становницима, упадали су у куће, које обично, пошто би опљачкали и поубијали њихове становнике предаваху их пламену, а за тим су се с плијеном скривали за валове плавога мора. Ученици нијесу много изостали од својих учитеља: они су без разбора убијали дјecu, старце, знатне и сиромаше, само су штедили лијепе заробљенице, које су обично продавали или после узимали за жене. Сурови Запорожци, никог нијесу штедили, а и плачку узимали су само за то, да је сјутра дан попију.

Козаци су сами правили своје чунове обично од липових клада, које су цијепали попола; средину су дубли длијетима, са стране су ударали ребра, а на оба краја криве кљунове. Ради више стабилности они су ове неудесне судине облагали сноповима тршљаке. У оно вријеме кад су се на тај начин ивраћени чунови љуљали на обали, њих су товарили пријесном водом и козачком раном: двопецима, просом, сухим месом или сланом рибом. После овог цијела војска купила се у капели да се помоли св. Николи Чудотворцу, а из капеле ишли су на трг, гдје су испијали по бардак вина или меда у знак праштања. На обали испијали су још по један бардак и напоследак размијештали су се у лађе: 40—50 људи у сваку. У оваким приликама они су кретали у најгрђем одијелу, просто у дронцима; што више и пушке су им биле покривене рђом. Ово су чинили нарочито, јер пословица вели: „Свијетли челик очи примамљује.“ — Сложно су пјевали Козаци: „Ти опрости и остај с Богом, тихи Доне Ивановићу“ — и размахнувши веслима, почели би се удаљивати.

С дрским прегнућем они су пролазили мимо азовске тврђаве, покрај које су вазда пловили турске галије. Дон је био преграђен са три гвоздена ланца, а њихови крајеви били су привезани на обје обале, а над њима стојала су утврђења с топовима. У накрсна картечна ватра могла је за

четврт сата испијепати сву козачку флотилу; али су Козаци умјели сваким неприликама доскочити. У мрачну бурну ноћ у вријеме плуска или густе магле, они су вјешто превлачили своје чунове преко ланаца, а после овога кријуће покрај обале излазили су на море. Другда они су спуштали низ ријеку брвна, која лупајући по ланцима држаху Турке у страху и забуни. На посљедак, Турцима се додије пуцати, прекину палбу, а у то доба соколови прођу здрави неповријеђени на плаво море. Козаци су имали још један резервни пут којим су излазили на море, а то је највише по Дону; за тим превлачили су лађе на рјечицу Мијус, а из рјечице право су излазили у Азовско море. Козачка морска тактика била је потпуно слична запорошкој. При сријетању с турском лађом они су је обилазили тако, да им за леђима буде сунце, а лађа сприједом. Сахат пред заласком сунца примицали су се на километар, а с ваступањем мрака опколили би лађу и помоћу кука привлачили су је к себи. У вријеме тишине Козаци се нијесу ни скривали. Кад би заузели турски брод, јунаци су брзо одузимаи ручно оружје и мале топове, узимали су новце и потребно одијело, а лађу са свима заробљеницима и осталим пртљагом пуштали су надно! Догађали су се и по Козаке несретни сукоби: турске лађе са раширеним једрима и са свом снагом удараде су у средину козачке флотиле: неки су чунови падали под турске галије, неки су опет гинули од картечне ватре.

Као јата плашљивих тица раздијетали су се испуцани чунчићи, спасавајући се, како је ко могао. А колико је пута страшна бура носила по узбурканом мору ове одважне пирате! Дешавало се је, да сва обала побијели од козачких трупова, а ако је који и спасао свој живот, спасао га је на своју велику несрећу, јер је падао у тешко ропство. Турци су несретнике ковали у ланце, а затим метали су их на галије, да возе. Ови губици били су страшно велики, али не гледајући на то козачка дружина није опадала. На мјесто једног несталога јављали су се десет других; морски напади рачунали су се најпробитачнији, па због тога нијесу се никад ни прекидали, не гледећи на ужасне морске буре, опасност да падну у ропство, пријетње султанове и забране цареве

Сретни повраци са успјешних сукоба радосно су се празновали на Дону. Јунаци су се најприје заустављали гдје-год

близу Черкаска; вносили су вас плијен и ту су га дијелили братски. Посље овог облачили су се у најљепше одијело и са пуцањем из пушака приближавали су се к пристаништу. Сва војска, раније извијешћена, чекала је на обали. У Черкаску поздрављали су долазак паљбом из топова. Право с пристаништа ишли су у капелу, гдје се служило благодарење, а посље овога на тргу грлили су се с родницима и пријатељима и раздавали иза мора донешене дарове. О количини плијена може се најбоље судити по томе, што самих заробљеника бивало је до три хиљаде. У Козака је било особито мјесто, гдје су се састајали са Азовцима; ту су мијењали Му-сулмане за Русе. За паше Азовци су плаћали обично по 30 хиљада дуката; то је, разумије се, зависило од знатности заробљеника. Знатне туркиње Козаци су такође продавали, а све остале остављали су за домаће потребе; кад би се покрстиле женили су се с њима.

Кад је била потреба подићи на ратну ногу сву „велику“ војску, слали су по градићима грамате, да се Козаци спремају на бојно поље. Граја и гомилање били су на великом тргу Черкаском; он је бивао пун Козака из далеких и оближњих крајева. Ту је бивао на окупу вас Дон са његовим момцима — с обала: Донца, Хопра, Вороњежа, Медвједице, Сала и Манича. Стари, опробани Козаци, украшени ранама с мејдана јуначких, важно се шетаху и држаху се достојанствено; тихо воде међу собом бесједу; млађарија расуђује, куда ће атамани повести соколове? Старци говоре, да би им најмилије било под Астрахан, да Турке малчиак опробају. Граја, препирање и тјескоба постају све виши и виши; али, сјетина се одједном стиша и почне мирно да се купи у круг: покажу се регалије. Из војне избе изнесу бијели бунчук — тако се зове дрво са златном куглом на врху, украшено двоглавим орлом и бијелим коњским репом. За регалијама изађу есаули, а за њима војни атаман с топузином у руци. Он се заустави у средини зборишта, а есаули, метнувши своје жезле и капе на земљу, прочитају молитву, поклоне се најприје атаману а затим свима православним војницима; обуку капе и жезлима у рукама читају наредбу. Атаман им нешто тихо рекне. „Помозите атамани соколови!“ огласише есаули: „Бијели Цар вас је поздравио и наредио је, да се упита за ваше здравље! Он је закључио мир с

Турцима и наређује, да се борите с Кримцима!“ Мало посље овог есаули упитају: „Како вам се ово допада, атамани, соколови? — „Лијепо, лијепо“ одговорили би Козаци једногласно.

Војно начелство није вагда на зборовима оглашавало, куда ће, но су говорили просто: „спремајте се на плаво море,“ или просто „спремајте се у бој крвави.“ Ово се чинило због бојазни да Азовци не дознају. У ратно доба Козаци су се дијелили на суме: 10—20 људи сачињавали су суму и имали су заједнички трошак, а и плачку су дијелили. И до данас сачувао се је међу Козацима овај обичај, као и сами назив „једносум,“ што значи пријатељ — друг. Жене оваких Козака рачунају се као својта: „Помози Бог, једносумка!“ поздрављају се при сријетању. Уопште у стара времена Козаци живљаху много простије и — пошто нијесу имали никакве бриге о газдинству — веселије. У градовима Козаци су се обично купили сваки дан на трговима или око војене канцеларије. Сједећи на скуповима плели су мреже, слушали јуначке приповијетке или пјевали јуначке пјесме, које су се обично почињале напјевом: „Да вду-нај нај-ваду-нај Дунај!“ У Черкаску су вагда бивали велики скупови нешто налики на сајмове. Ту су се могли видјети трговци из украјинских градова, ту су гостовали турски посланици пролазећи туда са многобројном свитом; долазили су Астраханци, Запорожци, терски и јајатски Козаци — неко да дозна новости, а неко да купи чете убојне. У средини најгушће гомиле Донци се гордо шетаху, накрививши достојанствено своје капе, богато оружани и у најраазличитијем одијелу. Један нпр. шета у плавој долами са бисерним ћерданом о врату, други важно корача у кадифели полукафтану, а на ногама му просте опанчине; трећи је у сивој руској долами, али има чизме на ногама све извезене жеженим златом, а бритка ћорда, черкескиња, вис му о бедрици и за пасом му је богати турски лук. Неки мјесто огртача заогрне везени ћилим вас у свили и чисто ме злату, а сио на сред улице у блату и тужа за браћом, која му погинуше у ропству, тешко га је слушати, јер ко га чује мора проплакати; ово је сигурно Запорожац, који је мало више пијучнуо од велике жалости.

Највише су свечаности у Черкаску биле, кад се очекивао долазак „бударе“.

Још цар Михаило Феодоровић одредио је, да се сваке године даје донској војсци: 1544 кила брашна 500 вједара ракије, 4250 кила барута, 2500 кила олова и 17 хиљада рубаља у новцу. Од тога времена сваке године сладо се посланство с Дона од најбољих Козака са атаманом на челу. По доласку у Москву, приступали су царској руци; у дворцу су их угошћавали са царског стола, а при одласку цар им је обично давао дарове: атаману и есаулима по сабљу и своју слику, или сребрне па позлаћене пехаре с двоглавим орлом и царским потписом; простим козацима издавали су из царске ризнице свиту. Богато обдарени и милостиво дочекани од царске стране, Козаци су се на Дон задовољни повраћали, и тако је мало по мало расла њихова привезаност к царском дому. Царска плата товарила се на лађе у Вороњежу и спуштала се до Черкаска по води. Сви попутни градови слали су изасланства на сретање, служили су благодарена за царско здравље, пили су „мученицу“ из дариваних пехара и пуцали из пушака. У Черкаску сријетали су „будару“ с палџом из топова; војни атаман издавао је наредбу, да се свира збор и сам је излазио да објави на козачком скупу, да „Господар за вјерну службу дарује им тиху ријеку Дон са његовим притокама, селима и свима угодностима и још вам је милостиво послао годишњу плату.“ Посље овог служили су свечано благодарене и „провозглашавали“ су многољетије, а за тим сво начелство пировало је у атамана; други дан пјанчило се и пило „мученице“ из царских пехара.

Кад су се Козаци почели множити, насљедници Михаила Феодоровића повећали су им пређашњу плату, али због тога, разумије се, осим усрдне службе тражили су од Козака велику послушност.

Први насељеници тихог Дона, као и њихова браћа Запорожци, нијесу се женили, него су сви листом били слободни бећари, али пошто су престала честа чаркања и окршаји, кад се у Козака скупила сила заробљеница од разних племена, — тада је сам собом поникнуо код њих и породични живот. У прво вријеме ријетко се ко женио по црквеном уставу. Обично младожења са својом невјестом излазио је на пазар; ту су се молили Богу, затим поклонили би се свему народу. Младожења је објављивао име своје невјесте. Обраћајући се к њој, он је говорио: „Буди моја жена!“ Невјеста је падала пред младожењу на

кољена с ријечима: „А ти буди мој муж!“ Овијем се свршавала сва свадбена церемонија. Као што су се овакв бракови лако закључивали, тако су се исто лако и уништавали. Козак остављајући због ма каквих разлога своју земуницу, н. пр. због рата, продавао је своју жену за годишњи трошак, или ју је изводио на пазар, гдје је никао: „Не треба ми! ко жели, нека је узме!“ Кад би се нашао ко, да узме распуштеницу, заогрнуо би је својим skutом, а то је значило да ће јој он посад бити бранитељ и хранитељ. Козаци су за најмање погрешке осуђивали своје жене на смрт. Али поред свега тога, они су се славили због своје „побожности“: строго су постили у одређене посте и прилагали скупоцјене дарове црквама и манастирима. Најрадије су прилагали у два манастира: у Никољски близу Вороњежа, и у Рождественски Черњаев у Шацку. У њима су висила звона преливена од непријатељских топова, свештене одежде и иконе блистале су у бисеру и драгом камењу. Козаци пошто би малаксали од старости и постали неспособни за борбу, ступали су у ове манастире и остали вијек свог живота проводили су у мантијама. Тако су исто чинили и Запорожци. У тихим обитељицама наумирала је страст, заборављала се амрота. Тек у почетку владе цара Алексија Михайловича почеле су се појављивати на Дону цркве и на гробљу крстови; прва црква била је саграђена у Черкаску 1660. године.

Као што смо видјели при одбрани Азова, козачке жене нијесу на најмање уступале у храбрости својим мужевима, па су у томе духу и васпитавале своју дјецу. Новорођеном вјешали су о облучје колијевке: стријелу, зрно, лук и пушку. Кад дјетић наврши четрдесет дана, отац му је опасивао сабљу, метао га је на коња, а пошто му ошиша косу повраћао га је мајци, говорећи: „На ево ти Козак!“ Кад дјетету пробију зуби воде га на коњу у цркву гдје држе службу и моле се Св. Јовану Војнику, да им син постане храбри Козак. Мушка дјеца већ од три године сама слободно јашу по дворишту, а петогодишњаци одважно играју по улицама, гађу из лукова и пушака и играју се војника. Живот мушког козачког подмлатка пролазио је у непрекидном вјежбању. Козачка дјеца обично су излазила из градова у поље и ту су се дијелила на двије противничке странке, и градила од трпљаке градове. Са заставама од хартије, с дрвеним копљима, јашући на штаповима противници

се спремају за сукоб; напријед избацују стрељачке ланце или пикете и на крају туку се с таквом љутином, да ни најмање један дугом не штеде носове; сијеку се дрвним сабљама, боду се копљима, отимају један другијема заставе и узимају заробљенике. Посље овог побједитељ уза свирку фрулица враћа се у град; озад, стидљиво објесивши главу и ронећи сузе, иду заробљеници. Старци сједећи на узвишеним мјестима уз чашу ракије наслађују се гледајући како им унуци пролазе; сам атаман подигнувши се са свога мјеста пропушта ратнике мимо себе хвалећи одликоване

Кад је био уведен препис момака, сви који су напунили деветнаест година купили су се на одређено мјесто, а на добрим коњима и потпуно наоружани. На равној пољани близу ријеке уређивали су велики логор, гдје су у току једног мјесеца момчадију обучавали војничкој вјештини, а то се вршило под надзором старца и у присуству атамановом. Неке су учили, да у највишој трци на коњу гађу из пушака, а неке да стојећи на седлу опет тако у највишој трци одбијају сабљама ударце других, неки пак сједећи на коњима подизали су с бурке новац или бич. Онамо мејданџије излазе да окушају своју вјештину, а овамо гомила коњаника трчи са свом снагом к стрмој обали — наједанпут нестане их и поново се показују на другој обали.

Најбољим стријелцима и биџаџијама атаман је поклањао окићене узде, извезена седла и богато украшено оружје. На Дону су ову прву награду високо цијенили, као стари Грци лаворове вијенце. — Тако су наставали нараштаји; почимали су с дјетинских игара а свршавали крвавим сукобима, који су им били највиша наслада и најомиљеније занимање. Сабље на Дону нијесу никад хрђале, а јунаштво и прегнуће није изумирало. Од оца на сина, од дједа на унука прелазили су једни и исти аманети: љубити свом душом своју измучену домовину и таманити њезине противнике. Било то у турском ропству или дома на смртном одру Козак се с отаџбином у души растајао обично говорећи: „Опрости мој тихи Доне Ивановичу, ја по теби нећу више јавити, дивљач вепра гађати, нити слатку рибицу пецати“!

Дан.

Како је насељена Никшићска Рудина

Откако је на црногорски пријесто ступио владика Данило Петровић, Црна Гора је дошла у интимнију везу са околним јој српским племенима, која бјежу под Турцима, и од онда се стално воде преговори, да се та племена присаједине Црној Гори.

Највише су црногорски господари око тога преговарали и преписку водили са управитељима манастира: Ђурђевић Стубова, Пиве и Косијерева, а ови су често пута и лично на Цетиње долазили. Ну главно мјесто за такве договоре био је манастир Острог, гдје су се стицали Срби са свију крајева из околине Црне Горе, а особито из Херцеговине, да се поклоне моћима Св. Василија.

Особито је Свети Петар позивао народне старешине околних српских племена и управитеље манастира и с њима се савјетовао о невољама потлаченога српског народа. Тога се држао и владика Петар II, а и он и његов предходник строго су забрањивали четовања по Херцеговини, која би била на штету тамошњих православних Срба. О прекидању таквих четовања уопште једном је Петар II водио преговоре са везиром Али-пашом Ризванбеговићем, и њих двојица су се око тога састајали у Дубровнику.

Црногорци су за четовања и кажњавани, за шта ћемо и један примјер навести.

По повратку из Дубровника позва Петар II најгласовитијег тадашњег Катунског арамбашу, Милића Грујичина—Војинића на Цетиње и рече му, да прекине четовање по Херцеговини говорећи: „Пре-

кини четовање, Милићу, осветио си оца и овце војиницке“!

Године 1818. ударили су били Турци Никшићани на Грујицу Мргудова—Војинића на води Водотушу, између чевске и никшићске планине, недалеко од Лигунара; ту посијеку Грујицу и плијене око 2000 грла бртва и говеди.

Од тада до 1850. године син Грујићин Милић непрестано је водио чете по Херцеговини до Коњицке Ђуприје и, по казивању старијех Чевљана, посјекао је за свога оца, а са својим четама од 1818. до 1850. године преко педесет турскијех глава, а малу што га је доћерао ни броја није било. Зато му Петар II рече, да не четује више и дарова му одијело са себе, сребрну малу пушку (леденицу) и слав сав влатом извезен.

Владика отиде у Италију, а Војинићи преко наредбе, али без Милића наставе четовање, те тадашња влада у осутству владачеву дозва Милића 1850. године на Цетиње и стријеља га пред Влашком црквом, гдје је и сахрањен.

И Књаз Данило I дозиваше к себи старешине Срба под Турцима, а особито оне који бијаху ускочили из Црне Горе у Никшић, и преговараше с њима како би се одметнули од Турака.

Догађало се прије да Црногорци због извјесна узрока отиду из отаџбине и пребјегну у Турску. Таких је „ускока“ било много у свијема турским пограничним градовима: Скадру, Подгорици, Клобуку, Требињу и Никшићу. Обичан узрок њиховог ускакања било је право јачега и слабији не могах трпјети силнике, обично задружне у браству, бјежали су из земље.

Као бјегунци помињу се још прије владе Св. Петра; Станоји-

ца и Радојица Крижедолци — Чевљани. Они су ускочили у Никшић, гдје их Турци добро приме, и обећаваху им богате поклоне, ако учине каква зла Црној Гори. И Станојица и Радојица су ишли чешће са турскијем четама на Црну Гору, те у току неколико времена побију много Чевљана — своје браће!

До ово доба био је обичај, да и ускоци из Црне Горе и раја дају агама половину прихода са турске земље. Станојица и Радојица затраже тадашњем капетану бегу Мушовићу награду за учинена зла Црногорцима. Бег им обећа учинети по вољи и они затраже, да ускоци не дају агама половину, већ четвртину са турске земље; даље су молили, да се ускоци ослободе од царава данка, јер чим се пронесе овај глас по Црној Гори — тврђаху они — ускока ће у Никшићу бити доста. Бег им ово све учини, и упита их, шта траже за себе лично. — Они затраже Горње Брестике под Пустим Лисцем. Бег им ово дарује и уз то Бранкове Долове (у Руцинама) и Јасеново Поље под Војником, које се од то доба прозове Црногорски Поди. У та су мјеста ускоци из Никшића изјављивали љети стоку на пасишта.

Црногорски су ускоци становали у западном дијелу вароши Никшића, који се протеже од средине чаршије до краја на западу, и тај се дио назвао „Црногорска Махала.“

Међу онијема који за вријеме Митрополита Петра II ускочише из Црне Горе у Турску, као понајглавнији су били: Горчин Радов, Одо Бајов, Тодор Драгов — Чевљани; Вуко Голубов Перовић, Никола Батрићевић, Милан Пешикан — Цуце; Балетићи с Чева и Велестовци. Они се настане у Никшићу и околним мјестима.

Многи и од ових иђаху заједно с Турцима у четовање на Црногорце и чињаху браћи велика зла, али додуше било је много и таквијех, који су чували Црногорце.

Једном н. пр. бјеше ивашила чета Турака од Никшића, те запала под самијем странама Лигунара — гдје онда бјеше граница — да чека Чевљане. Из Убала чевскијех крене се око седамнаест друга, све Гардашевића, и отиду право пут Лигунара, да чекају Турке. Турци их опазе, па се потаје. намјесте оружје и напусте их на себе, како ће их побити. Кад се попримкну близу, из турске и у котке стране пукове једна пушка Гардашевићи се сјете, е су то Турци, па се одмах врате. Послије се приберу и договорно пођу за Турцима у цотјеру. Стигну Турке при подножју Лигунара; ту се с њима побију и многе им посијеку. Прву ј. главу ондје посјекао Богдан Матов Гардашевић а посјекао је Баја Петранића.

По свршетку овога настана питање међу четницима са турске стране, ко је од њих прво пушком опалио. Дознаде се да је то учинио Гајић Балетић, ускок, и то навлаштице, јер му жао бјеше браће, која иђаху са турској чети на очигледну погибију, те им пудњем даде знак и спасе их. Турци навали на Гајића да га ради овога посијеку, али се ту некако спасе. Одведу га у Никшић на суд код мудира, гдје се оправда изговарајући се, да му се омакао цџердар, кад га је припрашивао.

Године 1852. намисле се ускоци одметнути од Турака и ради овога поплаћу из Никшића тајно Рада Балетића на Ч.чо код Стевана Перкова и Војводе Петра, да изрази жељу ускока, како хоће да се одметну, само ако им Књаз Данило одобри?

Риде се одмах ова овога поврати кући. И не чекајући одговора с Цетиња, он крене све своје покретно из Драгове Луке и досели се у Броданац, што је значило да се одметнуо. Ту наскоро буде убијен у својој колиби. Ко га је убио не зна се ни дан-данас.

Овога пута бијаше Велики Војвода Мирко у затвору у Горњем Острошком манастиру, а Књаз Данило бијаше дошао на Богетиће. Ту ускоци одмах дођу код Књазана и упитају га, могу ли се одметати од Турака. Књаз Данило им рече, да се још мало стрпе, и да са Турцима за сад лијепо живе. Они су се морали стрпити чак до године 1857. О Тројчину-дне ове године дође Књаз Данило под Острог, те упита свога перјаника Шћепана Радојева, да ли је који од ускока под Острог дошао. Шћепан му каза да су ту ови од њих: Стеван Балетић, Новак Балетић и Томаш Савов Велестовац. Књаз нареди Шћепану те их доведе к њему и с њима је говорио тајно. Књаз им је ту рекао, да је дошло вријеме да се већ одмећу од Турака, али не да се враћају у Црну Гору, него да населе Рудину и друга мјеста око Никшића, а обећа им послати и помоћ из Црне Горе. На овај је начин Књаз мислио затворити Никшић. Ту се бијаху десили Шћепан Радојев из Марковине и Богдан Машов Гардашевић, који се обећаше Књазу Давилу, да ће и они предити у Рудину. Књазу ово бјеше мило и узме у руке чибук, па га почне превијати преко кољена и рече: „Виђите, овај би се чибук сад лако сломио, а да су уз њега још три четири не би се ни овако увијао; а да ево, Црногорци, и ви се сад можете слободније насељавати у Рудину, кад ће се ускоци из Никшића доселити. Чујете ли, о ускоци, немојте се одметати прије него вам

пошлем наредбу с Цетиња, а послаћу вам је преко Стевана Перкова". Ту Књаз дарова ускоке и они отиду радосно својијем кућама.

Чим Књаз Данило стигне на Цетиње, одма пошље наредбу на Чево Стевану Перкову, у којој наређује да се ускоци одмећу.

Одметање је почело 8. новембра 1857. године, а извршено је овако: био је послат Јован Машанов Вукотић са стотину Чевљана да се помогну одметнути Балетићима и Велестовцима из Кљачине; даље је био послат Илија Ђукановић са стотину Цуца и Пајо Јевдов са стотину Граховљана, да се помогну одметнути Вуку Голубову с Цуцама. Сви ови истог дана (8. новем.) рано стигну на Широку Улицу. Најприје уђе у Кљачину Јован Машанов с Чевљанима и дигну Балетиће и Велестовце и намјесте их у Броћанац (Рудина); за тијем оду Илија и Пајо с Цуцама и Граховљанима те прихвате исто из Кљачине Вука Голубова с Цуцама, и намјесте их на Огорјело Ждријело у Рудину.

Сјутра-дан зором освану триста никшићских грађана на Кљачину, и сасвијем се изненаде кад виде, шта се учинило од ускока. Јован Машанов се састане са главарима турскијем и ту им разложи, како је ово учињено са допуштењем султановим, а по жељи књажевој. Турци, кад виде да се нема куд, реку Јовану да се прегледају рачуни, да није који од ускока што-год занио Турцима, али Јован за то не окрену главе, него се поврати с друштвом натраг.

У Риђанима бијаше раја већ од толико времена и зваху се старосједиоцима. Црногорци се стараху, да и њих изведу и настане у Рудине. Због овога буде послат Вуко Голубов, Балетићи и Велестовци у Риђане код Стевана Војичића и раје и

рекоше им, да се и они одмећу. Риђанани се томе повину радо одазову, и баш те исте ноћи сви се одметну и настане у Рудине у Пониевицу. Чим грађани чуше за ово одметање, одмах дођу у Риђане и онако кивни на ускоке и рају, ухвате једнога Делибашића, што се бијаше повратио, да нешто прихвати и посијеку га. Све куће развале и што-год нађу од вриједности однесу. Кад за ово чују ускоци и раја, одмах се крену око сто педесет друга на освету. У Риђанима затеку Турке и посијеку им тројицу за онога једног Делибашића. Једнога је посјекао Ђурко Чалаковић, другога Туко Делибашић, а трећега Перо Вуков Перовић.

Наскоро послје одметања наступи граничење Црне Горе са сјеверо-западне стране; у овоме је послу учествовало неколико странијех изасланика. Том се приликом само побиљеже границе на хартији, а само граничење овуда буде извршено идуће 1859. године у септембру. Рудина остане Црној Гори, а као племе припадне Катунској нахији и носи име *Никшићска* за разлику од Опутне Рудине.

Иван Калуђеровић, учитељ

—**—

Нешто о похари Жабљана у 1835. год.

У петој свесци „*Књижевнога Листа*“ од ове године изашао је чланак „Похара Жабљана 10. марта 1835“, уз који је напоменуто, да је исти одломак из нештампаног дјела „Племенска Историја Цеклина“ које су написали А. Јовићевић и М. Стругар, учитељи са Ријеке Црнојевића.

Био сам се обрадовао, кад сам на извјесном мјесту прочитао, да ће

„Племенска Историја Цеклина“ угледати свијета, али сам се и разочарао, кад прочитах поменути одломак из исте, видећи да су господи писци много што шта у том одломку изнијели како није у ствари било при похару Жабљака, те се и потрудих да их колико могнем исправим.

О овом догађају постоји један запис, којим се писци „Пох. Жабљака“ нијесу користили, а он је свакако много важнији по причања тога овога, кад и онако сад нема никога живог од оних који у овом догађају учествоваше.

Писци наводе да су Кењо и Петро били главни покретачи, за похару и да је њих владика к себи позвао и ставио им у задатак да Куче освете; даље говоре, и да је њима пало на ум да Жабљак похарају. Наводе, да је Кењо ишао у град и разгледао га те замолио Мару Пејовића, да му град концем измјери. Овако они наводе, но да видимо, како о томе стоји у ономе запису, а и да није тог записа оном што они наводе није вјеровати јер то не допушта ни здрав разум. У запису овако стоји: „Најпрви Периша и Петро о томе поведоше говор т. ј. о власку на град. На које ће Периша Петру рећи: — Ја сам у сну видио, да су биле стубе према бедему, и да смо уз њих на град изашли. Онда су пошли и дрва за стубе направили и за по године нијесу никоме казивали. Најпријед су казали Кењу, Милошу и Николи; па су онда казали кнезу и сердару, а ови Господару, а он им је обећао праха и олова.“ Што се тиче мјерења града запис говори, да су Петро, Никола и Милош ходили поноћи и град гледали, па пошто је била ноћ, учинио им се виши и казали су Периши, да стубе не могу досећи. Периша им је одговорио: „Град ви се учинио виши, пошто је била ноћ;

но ћу ја отићи подневи и виђети и од прилике га измјерити“. Даље у запису стоји, да је овај отишао у Труше и при Морачи измјерио град, па се натраг вратио. Срету га Петро и Никола па га питају: хоће ли стубе досећи — а он им је одговорио, да се не боје, јер ће стубе досећи. Но он им је још рекао да тамо неће ходити док не пита господара. У запису стоји и то да је отишао и питао господара и да му је допустио и дао благослов, а Петро га је за толико чекао на Ријечком Граду. Кад се дакле ово узме у обзир отпада оно што говоре писци „Похаре Жабљака“, да су Периши, Кењо и Петро саопштили ту ствар као дрводјељи, и обећали му да ће га увести за друга, који је због тога и стубе направио. Вјероватније је и природније, да су они и град на онај начин измјерили, а не да га је измјерила жена.

Писци говоре да су четовође изабрале само 12 друга, но судећи по некијема њиховим наводима било их 14. На град је изашло додуше само 12, и сад настаје питање куд се ђедоше још двојица? Доцније ћемо то напоменути, но да сад пропратимо онај став у саставу који почиње са: „8. марта 1835. год....“ У овоме ставу писци говоре, да су чету скупили у Рвашима и цијелом друштву казали гдје ће. Са тијем се ја не слажем и о томе знам овако: кад је Периша дошао с Цетиња на Ријеку, гдје га је чекао Петро, одмах чим се замрачило кренули су да носе стубе, и у томе их је срио поп Тома Зећанин и питао их гдје ће; они му последије нешто затезања кажу и приме га али као друга, а не као писара као што писци наводе. Дакле на састанку у Рвашима 8. марта нијесу могли бити: Периша, Петро и поп Тома, нити су ту могле бити стубе.

Но рецимо могли су тај састанак држати они остали четници, али како кад они и не знађаху куда ће се, јер кад је Периша срио Кења на Провалинама питао га је: „Јеси ли скупио колико друга“? а Кењо му одговори: „Јесам 8—10 но ни они не хоће ни стопу док им не кажемо ће ћемо“. На ово ће Никола Вукчев Газивода показати руком пуг града говорећи: „Онамо да осванемо сјутра ујутро.“ На које му рече Малиша Перишин: „А зашто нијесмо звали и Ишана?! Жао му је било, јер му је овај био брат. Један га из дружине на то укори овако: „Ја сам ви рекао да зовемо Ишана.“ На к је му рече Малиша „Нећу ни ја грђи бити од њега, и зајста ћемо тамо осванути!“ Кад се ово узме у обзир пада онај став у напису: „уречене ноћи сви четници.....“ — јер кад се каже сви то значи и Периша, Петро по Томо и т. д. Тако исто отпада и заклетва, коју писци овако украшавају, јер кад би је било не би Малиша питао, гдје ће, нити би Кењо овако Периши говорио, да су непогодни.

Чета је заиста срела Вука Љешевиха и доста му је од стране писаца речено, али га је и заслужио, но ми је жао на њих што не казаше дали је имао рода овамо у нас тај Вук, јели јабанац, или истом Цеклињанин, јер има много Љешевиха, а чини ми се да је тај Вук био одовуда и да му није стидно браство — браственик је цеклински и то Костић.

Морам се зауставити и на онај став к ји почиње са: „Кад је чета стигла до Салковине...“ О оном што се тамо износи ја овако знам и објашњавам: кад је чета дошла на Салковину, ту је оставила два друга Драгицу Т. Газиводу и Којицу М. Јанковића, да ту стоје и да пазе на град и тим виде огањ да иду натраг те да кажу Жупљанима како им

би дошли у помоћ. Овај им је знак дат сјецањем огњила о крем. Остали су отишли на Мјалу Морачу. Ту оставе цебеану и неколико друга, а неколицина пођу под бедем од града те на исти стубу намјесте. У запису који напоменуемо овако стоји: „Стубе нијесу могли одмах прислонити уз бедем, но су се закучиле на сред бедема, зато се Периша прими уз стубе, да их откучи, али није могао. Зато он брже боље дода на стубу и изиде на бедем. Сагне се јетном за стубу — не могне је дохватити, сагне се и другом и једва је дохвати и откучи од бедема. За њим се припне на град Петро и пођу по граду и врате се натраг. Град је био подијељен на двоје, а врата на срећину затворена. Петро је хтио да их отвори но није дао Периша. Кад су се повратили звону Кења да иде за дружину. Кењо се баца каменом у ноду и остало друштво дође и донесе цебеану и изиду на град.“ Ово је као што се види разминуте с оним што су навели писци о попињању уз бедем.

Распоред чете на бедему код г. г. писаца забиљежен је по народној пјесми, а у запису је сасвијем другаче. Сад не знам коме треба вјеровати: народној пјесми или запису.

О томе ко је казао Јакуп-аги за ове Срба, постоје два начина причања. Један је што су га навели писци, а други је што ми је причао један старац, који је освајаче Жабљака затекао у животу, но сасвим нешто треће стоји у оном запису, и сад ја не знам коме ће се вјеровати.

Што г. г. писци наводе, да је неко с Филипова Крша, казао ошима, те су у граду били, да Турци у град улазе, то је неприродно, јер је превелико отстојање та два мјеста да се могло са њих општити. То је могао прије јавити ко од онајех Жупљана,

те су били нападачима дошли у помоћ и били се с Турцима око града, или су их можда сами нападачи опавили. За ово постоји једно овакво предање: кад је Јусуф видео Турке рекао је Кењу: „Море Кењо, пуштајте ме јер ако нећете на лијепо начин, а оно ће те на силу“, — пријетећи им с Турцима, који су били улегли у град и показујући им неке. У запису стоји, да их је прво видео Нико Пејовић. Кад су их сви виђели, Периша се примио на једну кулу, просуо вид и тако стубу сломио, јер су се њом Турци пели. Ово је вјероватније него ли оно што говоре писци, да су се Турци на коноп пели. Вјероватније је да ће бити како стоји у запису, јер извукивање уз коноп доиста је тешко и невгодно.

Писци веле, да је глас о догађају на Жабљаку у Жупи потекао од мајке Вука Љешевића. А како је то могло бити? Писци говоре, да је она чула из Рваша бој на Жабљаку, и сјетила се што је, те Вуку казала! Може ли то тако бити? Заиста не. Треба да се сјетимо оне двојице, што су остали на Салковини. Они су предали глас у Жупу, јер кад су виђели да се на град изашло, одмах су се вратили натраг и глас равнијели. Мислим, да ће ово бити вјероватније, него оно што говоре писци. Јер како је Љешевићева мајка могла чути бој из Рваша чак на Жабљаку?! Но рецимо баш да је и могла чути бој, што је она могла знати, што је пуцњава на граду, кад о томе приђе није било говорено.

Ово је мали и летимични преглед састава „Похара Жабљака“, написан с никаквом другом сврхом до том, да се представи г. г. писцима како су са мало пажње — да се тако изразим — написали штампани одломак, па — према томе можемо мислити — и књигу из које је одломак.

Препоручујем их да обрате пажњу на запис који напоменух и да исправе састав.

Жао ми је што су писци учинили неправду онијем двојци, те су били остављени да донесу глас у Жупу (то је она допуна до 14) и одвојили их од четника, који су на град отишли били, кад их сами ти четници нијесу били одвојили, него им дали дио као и себи, јер се и без улоге ове двојице није могло. Сваком по заслуги свугдје и свакад, а већ у пословима ове врсте треба то да буде главни принцип.

Ј. М. К.

Народно благо

а) СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

Погибија Љевач Осман-аге

Пили вина до два братучеда
На Ријеци на Црнојевића:
Једно сердар Ђурашковић Јово,
Оно друго Богдановић Лука.
Кад се Срби напојили вина,
Рече сердар Ђурашковић Јово:
„Братучеде Богдановић Лука,
„Ођени се што можеш најљепше,
„Па пометај по Ријеци малој,
„Те ми зови неке Цеклићане;
„Немој ми их бирај по љепоти,
„Већ по пушци и крвавој руци,
„Ђе гођ нађеш, злици и кривца,
„Доведи га к мени на чардаку.“
Хитро Лука послуша сердара,
Он ушета у шикли одају,
Ођену се што мога најљепше;
Ветко свлачи, а ново навлачи,
Од шта капу од тога доламу;
Опаса се пасом свиленијем,
За пас тури, двије пушке мале,
Међу њима сребрна ханџара,
А у руке узе дефердара;
Па црвени кунтош огрнуо,
А дугачки чабук запалио,
И помета по р'јечкој обали.
Прво сrete до два братучеда,
Братучеда до два Пејовића;
Баш сокола Пејанов Ђикана
И Андрију Вукосавовога,
Па их оба посла ка сердару.

И јошт мало понапријед пође,
 Те он сретe два јуначка брата
 Од јуначке куће Јанковића:
 Милошева Мирка и Раича,
 Па их оба посла ка сердару.
 Таман мало понапријед пође,
 И ту сретe до два побратима,
 Баш цеклинске до дв'је арамбаше,
 Које наши крајичници хвале,
 Баш сокола Тобцију Ивана,
 Од господске куће Пејовића,
 И Ивана од Вујосевића,
 Газиводу крваву газију,
 Што не жали газити по крви;
 Па их оба посла ка сердару.
 И још Лука шета по пазару,
 Те он сретe два добра јунака;
 Баш сокола Лопичића Марка
 И Вулишу од Ражнатовића,
 Па их оба посла ка сердару.
 Када на дну дође од пазара,
 Ту налази два добра јунака:
 Баш сокола Костић Матијаша
 И делију Ненезина Јова,
 Од јуначке куће Краљевића;
 С њима Лука пође ка чардаку.
 Кад се сташе цеклинске делије
 На Ријечи на танку чардаку.
 Рече сердар Ђурашковић Јово:
 „Јесте л' чули, браћо Цеклињани,
 „Да се турска чета подигнула,
 „Од бијела града Жабљачкога;
 „У Горње је блато улећела
 „И увезла турачке ђемије.
 „Пред четом је Љевач Осман-ага
 „И два млада брата Зеновића.
 „Бобију су гору узаптели,
 „На Шујицу данак ударили.
 „Баш јучер је чета ударила,
 „У Бобију у гору зелену,
 „На бијеле владичине овце;
 „Ал' су добре владичине слуге,
 „Те не даше пребијеле овце.
 „Јутрос ми је соко долетно,
 „Из главице из Омеровице,
 „По имену Газивода Вуче.
 „У Нарат' је уходио Турке,
 „Нашао им подводно дријево
 „И под дријевом турачку ђемију.
 „Но чули те, браћо Цеклињани,
 „Можемо ли њима ударити?
 „Ако би нам Бог и срећа дала,
 „Да жабљачку чету посјечемо,
 „Биће срећа за сво наше друштво.“
 Тада рече тобција Иване:
 „Чуј, серларе и дружино редом,
 „Емин сам се Богу учинио,

„Да ћу посјећ' турску арамбашу
 „Баш јунака Љевач Осман агу,
 „Или русу изгубити главу.
 „Куд год хитам за Османа питам,
 „Но на ноге, ако Бога знате,
 „Да идемо, да им ударимо.“
 Кад то чуше цеклинске делије,
 На лагане ноге усташе,
 По сриједи пушке дохватише;
 Ето ти их сентом и Крајином,
 Док дођоше на воду Каручу.
 Ту је трудна чета починула,
 Воде пила хљеба заложила
 И тавну је ноћцу коначила;
 Па у зору рано уранила,
 Уз Бобију уз гору зелену.
 Кад су били на врх од Бобије,
 Стаде сердар разређиват војску:
 Једну даде Костић Матијашу
 Да им плећи чува од Љешњана;
 Другу даде Богдановић Луки.
 И соколу Пејанов Ђикану,
 Да чувају плећи од Жабљака;
 Трећи дио себи оставио.
 Собом узе Тобцију Ивана,
 Да потраже Љевач Осман-агу.
 Обидоше Нарацке лугове,
 И нигђе га наћи не могаше;
 Док изиде сердар при главици
 И угледа подводно дријево,
 Под дријевом турачку ђемију;
 У ђемији почивају Турци.
 Па он зове Тобцију Ивана:
 „О Иване сво моје уздзње,
 „Узми собом неколика друга,
 „С њима поћ лугу Нарацкоме;
 „Ту ћеш наћи подводно дријево,
 „Под дријевом турачку ђемију,
 „У ђемији почивају Турци.
 „Но се чувај мој соколе сиви,
 „Немој лудо изгубити главу,
 „Јер су Турца алице пријеварне,
 „А твојом се главом би дичили,
 „И крајини крило саломили.“
 Кад то зачу тобција Иване,
 Хитро соко низ Бобију пође,
 Собом узе неколико друга.
 Када лугу Нарацкоме доше,
 Ту нађоше турачку ђемију;
 У ђемији ће спавају Турци,
 Али не спу двије алице љуте
 Двије алице до два Зеновића,
 Но чувају од Србаља стражу.
 Зеновићи Србе опазили,
 Једанак им пукли цефердари;
 Но је њима лоша срећа била,
 Те Србима квара не чинише,

До двојицу мало обранише.
 Тад Цеклинске пушке запуцаше
 И убише оба Зеновића;
 Ту им русе главе посјекоше.
 Кад то виђе Тобџија Иване,
 У турачку ускочи ђемију.
 У ђемији Љевач Осман-ага,
 Црвеном се доком ¹⁾ огрнуо.
 Тобџија га боком ²⁾ откријева,
 А Турчин се доком прикријева.
 Док га гурну тобџија Иване:
 „Устај море, турска аромбашо,
 „У чију си земљу угрешнуо,
 „Бе си турску чету уводио“?
 Пробуди се Љевач Осман-ага
 Више себе видио Ивана;
 Препаде се чудит му се није.
 Хитро руке тури на оружје,
 Да убије Тобџију Ивана;
 Ал' је Иван први уграбио,
 Те му посла љуту синџирлију
 И о њојзи два брата близанца,
 Бе год пану мелема не траже;
 На прси му провор отворио,
 А на плећи срце извадио,
 Па извади мача зеленога,
 Те Љевачу посијече главу;
 А остале други посјекоше
 И узеше турачку ђемију.
 Ту погибе цвијет од Жабљака:
 Зеновићи и Меџикући,
 Омарџевић' и Османагићи
 И остали жабљачки бегови.
 То жабљачку варош заплакало
 Зетске Турке страхом опасало.
 То је било, кад се је чинило,
 Остало је да се споменује;
 На похвалу Ђурашковић Јова
 И Сокола Тобџије Ивана.
 И њихова друга свакојега.

Прибиљежио Л. П—ћ

Трандафила и неимар Манојло

Провиљела Трандафила млада
 У Софији, граду бијеломе:
 „Ко доведе воду у Софију
 „И изведе на Стамбол-капију
 „И вафати воде у маштрафу;
 „Ко посади винову лозицу
 „По Винтошу, високој планини
 „И набере грозџа у мараму,
 „Онога ћу вјерна љуба бити.“
 То зачуо неимар Манојло.
 Он сакупи триста аргатина

¹⁾ Цџка је огртач.

²⁾ Бџка—трлић од пушке.

И наврати воду у Софију
 И изведе на Стамбол-капију;
 Он посади винову лозицу
 По Винтошу, високој планини
 И набра јој грозџа у мараму
 И вафати воде у маштрафу.
 Па он оде Трандафили младој
 И носи јој воде у маштрафи
 И носи јој грсџа у марами, —
 Али она за њег и не хаје!
 Па говори неимар Манојло:
 „Душо, срце, Трандафило млада,
 „Изиђидер на танану кулу.
 „Па погледај са демир пендера,
 „Како стрјељам сивог сокола.“
 Превари се Трандафила млада,
 Превари се, уједе је гуја:
 Она гледа са демир-пендера.
 Запе стр'јеле неимар Манојло
 Запе стр'јеле у златне тетиве.
 Он не стр'јеља сивега сокола
 Већ он стр'јеља Трандафилу младу
 Баш под калпак међу очи црне!

Диоб: лова

Два брајина лов ловили;
 Чудан ловак уловили:
 Два љељена и кошугу
 И љељенче златних рога
 И дјевојче златних коса.
 Стар'ји братац млађем вели:
 „Теби, брате, два љељена,
 „Два љељена и кошута.
 „Мен' љељенче златних рога
 „И дјевојче златних коса.“
 Млађи братац стар'јем вели:
 „Теби, брате, два љељана,
 „Два љељена и кошута
 „И љељенче златних рога.
 „Мен' дјевојче златних коса.
 „Ако ти се мало чини,
 „Ти одрежи златне косе,
 „Златне косе дјевојачке; —
 „Мен' дјевојче и без коса.“

Сарајево.

Забилежио Каменко

Сватовске пјесме

I.

Текла вода валовита
 Из камена становита,
 Из дрвета сјеновита.
 Буди л' тече да л' камо је?
 — Попише је врани коњи,
 Врани коњи и соколи.
 — Буди л' пише чији бише?
 — Коњи бише сватовски,
 А сватови Марковизи.

Марко иде за ђевојку,
 За њим сестра трком трчи:
 — „Стан, почекај, брате Марко,
 „Да ти рекнем три ријечи,
 „Три ријечи од науке,
 „Од науке мајке твоје,
 „Од говора сестре твоје:
 „Када дођеш пред дворове,
 „Пред дворове ђевојачке,
 „Дигни главу на високо,
 „Прне очи на нисоко,
 „Пештемале низ рамена,
 „Цефердара на рамена;
 „Ко те сретне нека рекне:
 „Благо мајци, кој' те има,
 „И сестрици, кој' те прати
 „И љубовци, кој' те чека.“
 Марко сестру послушао.
 Кад дођше пред дворове,
 Пред дворове ђевојачке,
 Дигне главу на високо
 Прне очи на нисоко;
 Пештемале низ рамена,
 Цефердара на рамена.
 Ко га сретне, сваки рече:
 Благо мајци, кој' га има
 Благо сестри, кој' га прати
 А љубовци, кој' га чека.

II.

Гранај ми се гарафиле,
 За тебе се чета справља.
 Није чета хајдукова,
 Него момче сватовима.
 Момче ташти попиљаше:
 „Ој Бога ти ташто моја,
 „Справи мени младу мому:
 „Став' ј' на глави јарко сунце,
 „А на руку гривну злата,
 „А у њедра ту даницу.“
 Ташта му се ијеђаше,
 Ђе ће наћи све те даре.
 Али мома мудр'ја бјеше,
 Она мајци говораше:
 „Не јади се мајко моја;
 „Сви ће дари сами доћи:
 „Што ј' на глави јарко сунце,
 „То је моми зелен в'јенац;
 „Што ј' на груди та даница,
 „То је моми игла злата;
 „Што ј' на руци гривна злата,
 „То је моми влаћен прстен,
 „Злаћен прстен од кумпара“.

Приближио П. П. Мајић, учитељ

*

Бистра водо, пуна ли си хлада.
 Још пуније Мому срце јада:

Мајка Мема оженила луда
 И луда га у ђердек справила.
 Мемо плаче тражи стару мајку,
 А тјешу га под дваком драга:
 „Ах не плачи, јади моји драги!
 „Ја сам теби нешто донијела:
 „У њедрима дуњу и јабуку;
 „Дуњу гриви, јабуку мириши.
 „Бог убио сваку стару мајку,
 „Која јако за нејако даје“!

(Из Зете)

6) НАРОДНО ПРЕДАЊЕ

Из предања о Иван-Бегу

На источној страни села Граца, — у Љешанској нахији, а на једном брду, које се зове Криви Врх, налазе се неке развалине. Овдје је — кажу — Иван Црнојевић намјеравао подићи град, пошто је од најезде турске узмакао из равне Зете и напустио своју престоницу Жабљак. Брдо је повисоко и врлетно, а к врху му се може прићи само са једне стране и то једном уском путањом. На самоме врху мало је равнине и ту се за једно 7—8 мет. дужине познаје темељ старог зида, око којег се виде велике гомиле отесаног и неотесаног камена. Кад је Иван-Бег почео градити — веле — погледао је у најближе баштине села, зване *Ручеш* и види, да је један струк урметина од свију издвојено те запита за уврх тога, а присутни му одговоре, да је на оно мјесто за вријеме орања пао гној, па је тај струк из гноја израстао. „Е — рече Иван-Бег — кад се не може овдје без гноја жито рађати, нема мјеста за град“! — и прекине грађевину.

Тада је — веле — из тога села неки Станислав, по коме је и мјесто доцније прозвано *Станиславићи*, а који је био у броју Иван-Бегових слуга замолио господара, да му даде мало земље. Овај га запита колико ће, — а Станислав затражи онолико колико притисне волујска кожа. — Иван Бег му то даде. Станислав те ноћи окроји кожу врло танко и са опутом од ње опколи гогово цијело земљиште, које данас насељавају Грачани (који су се послје ту населили). Кад ујутро кажу Иван-Бегу, зачуди се, али не порече што је обећао, но и прокуне онога који га је преварио, рекав: „Да Бог да ни се истражио нити натражио; од твоје куће не било никад више: но седам домова, а међу њима не био никад више но по један, да може без припремања човјека дочекати и попу бир под-

мирити“¹.. И веле да је с потомцима Станислављевим до данас вазда онако било како је Иван-Бег рекао да буде.

Кад је Иван-Бег ово почивао градити на Кривом Врху, становао је — веле — у једној пећини при врху њега, која се зове Вилина Пећина, јер су — веле — у њој виле у земањ становале. Одовле се Иван-Бег пренесе на врх Веље Горе, гдје је нешто намјеравао подићи и нешто — кажу — и почињао, али се од тога ништа не познаје. Одовдје се пренесе западно за три сата у т. з. *Соколске крше*, гдје је и подигнуо град, од кога се и данас познају развалине које се зову *Иванов Град*..

Приближемо Е...ћ

Г л а в а т

На најисточнијој тачци зетског села Голубоваца, а до мјеста, које се зове *Ручине* налазе се данас три куће: двије које диме, а трећа је у рушевинама. Мјесто гдје су те три куће народ онамо зове: *Главашови Двори*, и говори, да је ту живио неки *Главаш* о којем се у овом крају прича као о Краљевићу Марку.

Ја сам још у дјетинству о Главату много слушао, али од свега оног што сам о њему чуо мало се чега сјећам; па ипак оно што нијесам поборавао хоћу да изнесем овдје, е да би тијем изазвао којег мог земљака, да приближе и јавности преда све што се у народу говори о овој личности, која је свакако постојала, али која је радим, што јој се приписује на сваки начин персонификација локалног народног живота, какав је он био у неко доба, специјално међусобног живовања правосл Срба и потурчењака док још ови други не бјеху заборавили на своје поријекло, нити се заронили у вјерски фанатизам. Та и још данас ће те чути којег тамошњег, превјереног Србина, да са поносом рекне, да право јунака не може бити до „нашожеца“ и ту напоредо истиче Краљевића Марка и Главата.

Глават је био Мухамеданац, али „нашожецац“, а то је појам који обухвата сваког ко „нашки“ — српски збори, дакле Глават је био Србин. Био је грдосија од човјека, а са необичном снагом и јунаштвом, а и једно и друго стављао је у службу „нашожеца“ не узимајући у обзир које какве вјере.

Вели се да је за његово јунаштво чуо цар у Стамболу те кад је једном био на муци од неког Арапина, који га је на меј-

дан изазивао, цар повове Главата, да мјесто њега с Арапином мејдан подијели. Глават отиде у Стамбол и победи Арапина. Прича се, да су му у цареву двору принијели свакојаким јела, али да Глават није хтио ништа окусити док му нијесу донијели оку меда те је помазао своје бркове и увио их да му при јелу не сметају.

Пошто се Глават вратио у Зету, дође за њим брат онога Арапина, што га је он погубио и кад се примакао Главатовим дворима наиђе на самог Главата, који је у пољу орао. Арапин га запита може ли му казати гдје су Главатови двори, а Глават на то у једној руци подигне рало и волове па их окрене ка својој кући рекав: „Ето оно су Главатови двори.“ — Арапин се задиви овом чуду, али и не мислећи да је то главом Глават упуту се његовој кући, а кад му тамо рекоше да је Глават онај човјек, који у пољу оре, врати се без обзира и не сањајући више о мејдану, који је мислио са Главатом дијелити.

Вели се да је Глават подигао главну подгоричку дамију звану *Главашовића Дамија*, а по његовом имену називају се многа мјеста по Зети као: Главатуље, Главатовица, Главатова Ђоља¹⁾ итд. Из свега се види да ова личност о којој се у бајкама прича није предавно живјела.

С. П. Вул.

¹⁾ У Зети: Ђоља мјесто доља.

—**—

К њ и ж е в н о с т

а) Н о в е К њ и г е

Приповијетке из Старог Завјета, од *Андрије Јовићевића*. — У доба, када је наша уџбеничка литература, за основну школу, квантитативно јако набујала, ево нам и књижице, чији наслов горе исписасмо, а коју је за други и трећи разред осн. школе, а „према наставном плану“ удесно г. *Ан. Јовићевић*.

Главни чинилац, преко којег школа привређује интелектуалном и моралном напретку младежи, јесте *обрада мистичног градива*, јер се у њој — тако рећи — оваплоћава наставни план и програм, а клицу задијева васпитање у ужем смислу. Зато и јесте учитељ душа школе, а зато се и претпоставља његова спрема и крајња преданост послу.

Но и спрема наставникова и добра воља његова, све вам је узалуд, кад га обаколе незгоде у школском животу, те му не дају ни крочити пут идеала настављања. Једна од тих незгода јесте школски уџбеник — лоши уџбеник, ако је и потребно напомињати атрибут, који се у већини случајева сам по себи разумије. Писци уџбеника, па ма какви они били, намећу вам се као сарадници у вашем наставничком послу, и ви их као такве примате, ма и на штету свог успјеха.

Можда ће нам неко приговорити, да смо борац противу уџбеника у основној школи? Али, за Бога, нека нам се најпослије дозволи, да можемо мислити, е је велики корак, кад неко ступи у ред школских писаца, а како ли је тек у пракци? Ако би и широм отворили школска врата уџбеницима, наш предусретај треба, да буде само према онијема, који то по својој обради и заслужују. Нико ваљда неће замјерити, ако се од писаца уџбеника тражи, да преко својих књига не одмажу, већ помажу у наставничком послу. — Држимо да г. Јовићевић са овом својом књигом неће испунити овај захтјев, не бар онако како би требало.

Да би ученици наставни материјал усвојили и да би исти на њих био од утицаја, који се тражи, треба да тај материјал у њиховој унутрашњости пријеђе психолошке степене: *аперицепцију* и *апстракцију*. Да би се пак нешто у нашу душу примило — аперицепирало и да би исто тамо могло бити од напредног значаја, треба да оно што се предаје буде доступно оное коме се предаје, тј. да хармонира његовој дотадањој душ. садржини, која ће мијењати облик поступно и полако. Зато се и свакад пробуђују старе представе, пак се тек дају нове чињенице — врши се припрема па се предаје. Када је *ново* примљено иде се даље, добијаном се знању даје чврстина путем упоређења, образовањем појмова или пак проширењем обима појмова, који су раније добијени и тако се апстракцијом долази до оне праве имовоне, коју треба васпитаник да однесе из школе и да је примјењује у смислу врховног васпитног циља.

Сав овај процес у цјелини, и у појединостима од пресудног је значаја за успјех у школ. раду, али у цијелом том процесу опет се нешто истиче као суштина предавања — као предавање у ужем смислу, а то је *давање нове наставне грађе*,

из чега се све остало у предавању изводи или се око њега концентрише, и, ако је овај ступањ у предању лош све је остало лоше.

Ако хоћемо да имамо школску књигу за Вјеронауку, онда треба у њој да буде поменута суштина предвања из тог предмета *готово* у свој савршености својој: ту треба да су обрађене методске јединице, у главном онако како се ове износе пред васпитанике на другом ступњу предавања, а одредити какав треба да је тај ступањ код вјеронаучне наставе, значи одредити каква треба да је школска књига овог предмета, па да јој се може допустити приступ у школу.

Књига г. Ан. Јовићевића не заслужује ову привилегију ни толико, колико оне, које је она замијенила у нашој школи. Али идимо даље, да би разлог, на основу којег ово тврдимо, што јасније представили.

„Мора се ићи трагом моралног образовања рода човјечијег, ако се хоће да нађе пут за образовање карактера,“ те и није случајно то, што се у школи под именом „Вјеронаука“ учи историја Богом изабраног Јеврејског народа. То има значаја за развитак морални уопште и религиски посебне, а то има значаја и за развитак душевни у ширем смислу, јер се у Библији огледа генетички развитак у више праваца, који је као поручен за сврху којој ми у систематском васпитању тежимо. Али да би се и постигла сврха, којој је Библија у школи намијењена, ту Библију не треба пред дјецу износити само као сухопарно набрајање историских факата, што је случај код већине прича у књизи г. Ан. Јовићевића, већ се у јасној боји износи радња воље разних личности, а понајвише у односу према вољи Божијој; морају избити на површину разни типови погледом на морал, како би васпитаници добили прилику за одабирање — за одлучивање. Тако се долази до морално-религиских принципа, долази се до *катхизизиса вјере*, а то је и циљ учењу историје царства Божијег.

Како је потребно, да се васпитаници уживе у односе разних воља и како се свака вољна радња врши на извјесном пољу рада и под утицајем извјесне ситуације, то је још потребно у овом предмету и то поље и ту ситуацију по могућству до ситнице изнијети. Није нам на одмет ни најмања епизода из живота историске личности у чији живот хоћемо потпуно да прозremo, а тако да би познали културни

развитак доба у којем је личност живјела помоћи ће нам у томе проучавање неког ма и незнатног културно-историског објекта. Оно Аврамово: „Ако ћеш ти на лијеву страну ја ћу на десну, а ако ћеш ти на десну ја ћу на лијеву“ чини се као нешто обично, али је у томе *идеја права* оличена баш онако како се о њој може идеалисати; но да би душевно неразвијен то и узео као принцип живота, треба му отворити духовне очи, да боље види Аврама у моменту када предупређава могући спор. Не треба безбрижно проћи поред каквог жртвеника или нпр. поред оне јаме у коју Јосифа бацеше, итд.

Личност са својом вољом, вријеме мјесто и т. д. и т. д. све се то износи пред дјецу строго узевши у обзир ступањ њихова развића, њихов језик, а при том трудећи се, да се изнешеним заведе и њихова машта и њихово срце не огрешивши се о суштину извора (Св. Писма).

Овако налаже наука о предавању Свештене Историје, а у овом смислу треба, да је написан и уџбеник из овог предмета, ако баш хоћемо, да егзистира. Као такав он би био вгодна лектира за дјецу, а наравно мора бити написан са особинама, које се траже од те лектире уопште. У колико пак г. Јовићевић у својој књизи одговара овим захтјевима види се по опим причама, које су тамо изложене, а које су већином штуре и сухопарне, као да је нама у главном до тога да знамо хронолошко ређање вођа и владара јеврејских, који се тамо износе као лутке, без икакве типичне карактеристике, која се не може ни уочити без радње, а та се радња у овој књизи врло лоше представља. Узмите за примјер причу о Соломону. Ту нема слике — то није ни најобичнија карикасура. Како ћемо уживјети дјецу у оно што је Соломон преживио, кад овдје готово ништа од тога није приказано. Соломон је млад, сирак без оца — цар. То вам је жива слика немоћи према великој одговорности. Бог се Соломону јавља да му помогне и куша га. Соломон се у кушању показује онакав, какав би требао, да је сваки — тражи мудрост и доброту срца, а то је врлина не само за цара, него и за сваког другог. Богу је угодна његова потражња и даје му и оно што му није тражио, те сад Соломон постаје и најбољи владалац и најбогатији и најмудрији човјек (а не прије но му се Бог и јавио). Али да дјеца осјете оно што је осјетио Соломон, кад је остао без оца, кад му се

Бог јавио и т. д. треба то са осјећањем пропратити било у предавању било у књизи, — а да се са Соломоном све збило онакве како му је Бог рекао, то треба да видимо, треба да се изнесе сав рад Соломонов, што г. Јовићевић не чини, он нигдје не помиње, да је Соломон оградио величанствену и управо јединствену цркву, те се тим показао побожан, вјеран својој ријечи, коју је оцу на самрти дао, а и себи представио као заиста најбогатијег човјека свог времена. Опис цркве, указивање на њену дугу градњу, на број радника и т. т. све то показује велику моћ Соломонову, а с друге стране представља културно стање онога времена. — Каква ли је тек мудрост оличена у Соломоновом *суду*?! Нијесу на одмет ни она два контрасна карактерна типа — оне двије жене, којијема је Соломон судио. Од свега овога нема код госп. Јовићевића ама баш ништа! Он каже Соломон је био најбогатији и најмудрији човјек, и то треба вјеровати ма се и ничим не потврдило. Овдје дјеца нити имају што мислити ни осјећати, већ просто морају цитирати ријечи, које ће само меморијом моћи код себе неко доба задржати.

Но не само, да у овој књизи није свијет (идеални) естетички представљен (естетика у широком смислу,) но и начин језичног излагања, који је у њој заступљен не одговара дјечијем ступњу развића. Директан говор, који заиста треба да је довољно заступљен у књигама ове врсте, не треба да се испољава у буквалним и дјеци неприступачним цитатима, којима ова књига кипти. Тај директан говор треба да је овдје директан само по форми, а не баш по суштини, а доћеран на такав калуп, како ће помоћи наставу, а не правити јој сметње. Уопште г. Јовићевић није ступио на дјечији ниво, па писао за дјецу.

За овакву је радњу Св. Писмо на расположењу и према свом циљу према циљу предмета у уџбеник мећемо материјал, који том циљу одговара и онда није нам до тога, да морамо у књигу унијети неке ситнице, које нијесу важне, а кваре нам посао. Какав ли је песимизам изражен у ријечима: „Од сада нећу више кмети и кажњавати земљу због људи, *јер људи од малена зло мисле и чине*“ (нешто друкчије у Књизи Постања VIII 21), а како ли ћемо тек указати дјецу на лакомство Исавово, који за лећу продаје старешинство, кад он вели: „Шта ће ми старешинство, кад хоћу

да умрем“? Дакле не можемо га осудити како ми хоћемо, јер његов поступак правда његова крајња борба за животни опстанак, и пребацивању нема мјеста. У другој се форми овако што-год пред дјецу износи.

У опште не допада нам се ово, што код нас учбеници за основну школу ничу на квантум, и лаћа се писања истих и ко осјећа и ко не осјећа снаге за тај тако деликатан посао, просто као да је циљ писцима сасвим нешто друго, а не наш школски напредак!.. Овакав рад иде на уштрб нашем васпитном успјеху, а исти ће послужити доцније историку нашег школског развића да неправилно представи наш данашњи школски напредак, да га потцијени јер ће пред собом имати аргументе за то, имаће наше данашње учбенике од којих многи не могу издржати критику, а међу тијема многијем је и г. Јовићевићева књижица, којом се овдје позабависмо.

Саво II. Вулетич

Православна Далмација, историјски преглед. Написао Е. Н. М. Издавачка књижарница А. Пајевића у Новом Саду издала је ту скоро ово монументално дјело, које критички пропраћа живот православне цркве у Далмацији од њеног постања од год. 55. кад је Тит ученик ап. Павла основао ту цркву, па до 1849., када је православију од цара аустријског призната равноправност у овој земљи. То је вријеме у књизи подијељено на седам периода.

По могућности „Књижевни Лист“ доцније опширније проговорити о овој веома важној припови у нашој књижевности.

Neera: Књига мојега сина (Il libro di mio figlio). Да те научи мислити. Са дозволом списатељице превео Иван Басин Поповић Сарајево. Штампарија Тира и Фоглера. 1901. Ко ово, заиста ваљано, дјело прихвати неће сигурно пропустити, а да га не прочита, а читаће га у сласт. Чињенице, које се овдје износе и ако читаоцу нијесу стране, и ако све то можда спада у сверу његова памћења, те читањем исто само репродуцира, опет књига оставља на њега такав упечаток, да прочитао је осјећаће да је много што шта из ње научно. За оне пак који тек образују свој карактер књига је ова дар Божји, јер им чувена списатељица преко свог сина шаље толико лијепих савјета, толико поуке, да би требали „Књигу мојега сина“ држати непрестано уза се и поједине њене ставове учити на изуст, јер је у њима заиста мудрост

ипољена. „Бојим се да није цинички, али ја бих отпочела са једним начелом, које мислим да је најважније: ма шта био, поштењак или хуља, само буди сав“ — вели се на 7. страни ове књиге, а то је начело *дошљедности воље* без чега не може бити карактерности, а карактер улијева решпекат па макар и не био прожмат моралним идеама, човјек пак „без боје“ не даје ослонца ни зашта, па ако је некад случајно и био заступник *доброће, права и правичности*; јер „половно је поштење једно зло: тешко се одупире искушењима, па с тога не вриједи ништа; с друге стране не чува нас од гриже савјести, те нас по томе не чини срећнијема“ (стр. 8.). А треба знати да „нека су људи духовити или глупи, радени или лијени, одгојени или простачни, једно ваља сви да су: поштени! — поштени од главе до пете, поштени кроз и кроз! Поштење не води свагда к срећи, али нам помаже да подносимо несрећу“ (стр. 8). Онијема којим највећма ову књигу препоручујемо изнијемо овдје и ријечи списатељице, што их говори ономе, коме је књигу намијенила — своје сину, а којима се књига и завршује: „Ја не могу да те пратим до краја; но ови листови у којима се расклапа сва душа твоје мајке нека се никад не би одвојили од тебе! У часовима туге и бриге, када би ти радо погледао у миле очи твоје мајке и радо осјетио њевину руку на свом челу — онда ме овдје потражи, онда ме зовни. сине мој! А ја ћу те погледати, зборићу ти кроз ову књигу, коју је моја велика љубав за те написала.“

Што се тиче самог превода напоменућемо, да преводилац није поклатио довољно пажње чистини српског језика, те у књизи и наилазимо нпр. на: „поштивају туђу својину“... „благородни науми...“ „оваке особе најволију“ итд. С. П. Вул.

Ернст од Вилденбруха: Племенита Крв, прича за омладину. Превели са 30. немачког издања Б. и И. Миловановић. Издање и штампа издавачке књижарнице Пахера и Кисића у Мостару. 1901. год. Ствар веома обична и свакако је привукла пажњу преводилаца само за то што је тридесето издање. Језику у преводу није поклоњено довољно пажње те тамо и налазимо на: „онај један беше главом вишљи од оног другог.“ (Стр. 8) „...а он је сасвим просто даје свом cher frère, да с њом из ње пије.“ Стари бордо здраво мрк“ и т. д. В.

O Černohoroch. Listy z Cetinia roku 1878, od Ljub. P. Nenadovića. Zo srbského Vladimír Mičátek. Turčiansky Sv. Martin. Vydanie Knihkupecko nakladateľského spolku. 1901. Sa više ilustracija iz Crne Gore.

б) Књижевни огласи

Српска Књижевна Задруга издаје про-
бране pjesме др. Јована Јовановића—Змаја
за одраслију омладину у једној књизи под
називом **Чика Јова Српској Омладини**.
Управа Задругина мисли да ће ова нова
збирка Змајевих pjesама бити врло корисна
нашој дјечјој литератури; с тога моли за
растурање ове лијепе књиге.

Књига је штампана на финој хартији.
Цијена ће јој бити, у обичним тврдим ко-
рицама, до два динара. Скупљачи прет-
плате добивају осму књигу као награду.

Знаменити Срби XIX-ог вијека. И Срп-
ски је Народ предао вјечности свој деветна-
јести вијек... Обично се увима, да је минуло
стољеће дошло наглашено страшним бурама;
да му је на осветку судбина намијенила
задаћу обухватити крупна и необична дјела
народâ и појединаца на свима пољима, гдје
се снага рода људскога имала објавити. У
суморном завршетку минулога стољећа мно-
ги су о њему изрекли суд који, у кратко
сведен, гласи: деветнаести је вијек оставио
највећу задаћу своју, највидније обиљежје
бића свога — питање о народности — не-
одлучено! И Српски Народ може потписати
тај суд. Па ипак — минуло стољеће не
прође за Народ Српски тихо ни на празно.
Ако Народ Српски и биљежи у њему многе
преварене наде и многе отклоњене успјехе,
ипак је радом својим, борбом на свима по-
љима часнога дјелања, не само казао сви-
јету да је жив, већ је дао толике доказе
свога узвишенога и племенитогâ бића, да
је извојевао себи права и признања у колу
просвећених народа јевропских, да је задо-
био за се љубав и одушевљење највећих
умова и најбољих представника првих на-
рода. А како Српски Народ стајаше у де-
ветнаестом вијеку међу својом словенском
браћом? Мјесто одговора довољно је сјетити
се колико интереса за њ, колико љубави
према њему, показиваху словенски беса-
мртници: Козитар, Дсбровски, Шафарик,
Востоков и онај сјајни поменик њихових
другова из свих племена словенских.

Па шта бијаше то што у томе сто-
љећу изазва толику пажњу просвећенога
свијета према васцијелом народу Српском?
Многе су одлике тога доба: праска пушака,

која у лијепој Шумадији сбјави да је на-
стало ново доба; звекет хавдара, који у
кршној Црној Гори нигда и не бијаху ста-
вљени у корице; њима слична борба готово
у свима другим покрајинама српским а у
различитим периодима минулога стољећа;
пробуђен дух народни, који се у свој ве-
личини својој јави у класичним народним
pjesмама српским. Ту бијаху, посебице,
први синови рода нашега: умни Доспотије,
ђенијални Вук, учени Давичић, неуморни
Панчић, заслужни Мушички и Милутино-
вић, бесамртни Његош и Бранко, учени
Томазео и Пуцић, благи Боројевић и му-
дри Љубиша; изрази душе народне: Виш-
њић и слијепи Ђуро; велики добротвори:
Зелић и Текелија, Гавриловић и Игуманов.
А шта тек да речемо за владикку Светога
Петра, за Вождâ Карађорђа, за првога
Књаза Милоша Великога, за див-јунаке:
Бирчанина, Ненадовића, Синђелића, Хај-
дук Вељка? А колики је, опет, списак сви-
јех онијех великана из свих покрајина
српских, који достојно могу стати поред
наведенијех великијех имена!... Ко их гледа
бљеште му се очи!

И сад — хоћемо ли та, и таква, и-
мена предати само историји, да се њихо-
вим дјелима диве тек позни нарашћући, да
се тек нека покољења на њима уче како
треба за народ живјети, радити и мријети?
Или ћемо — за срећу своју, за славу рода
свога — заћи са сјајним помеником на са-
боре, и показати своме народу шта је дао
дух његов у минуломе стољећу, те га хра-
брити новом снагом и изазивати на нова,
Богом благослâ вена, дјела? На таква се
питања одговор сам собом јавио: не пла-
шећи се труда ни жртава, бригâ и неса-
нипâ; не бојећи се да нас Народ неће ра-
зумјети; не очекујући да нас неће потпо-
моћи; а у увјерењу да тиме вршимо своју
српску дужност. —

Српска Штампарија у Загребу прегла
је да Народу Српском да дјело у коме ће
се — сликом и ријечју — огледати велики
дух његов у најбољим му синовима из свих
земаља у којима Србин живи, те још једном
изазвати признање ученога туђега свијета
према богатом духу рода нашега. То се
дјело зове: **Знаменити Срби деветнајестог
вијека.**

Дјело ће изаћи у 36 свезака, свакога
мјесеца тачно по једна свеска, почињући
мјесеца 1. (14.) јула 1901. год.

Свака ће свеска имати по *шесст микова*,
који ће бити израђени на несвезаним посеб-

ним картонима. Послије сваких шест ликова долазе кратки животописи тих личности. Они ће се штампати на најфинијој хартији и тај ће дио имати свој засебну пагинацију, која ће се продуживати из свеске у свеску тако, да ће се на завршетку моћи тај књижевни дио — који ће тада добити свој посебни натписни лист с потребним предговором, прегледом садржине и регистром — издвојити и засебно повезати као што објашњава ликове, који се могу по волји и личној нахођењу различито разгледјивати. Нарочита је пажња обрађена на савршеност умјетничке израде, која је повјерена најбољим таквим заводима у Јевропи. Увјерени смо да нећемо бити постидни ни пред својима ни пред туђинима.

Велики је, хвала Богу, избор који даје једновјековни живот васцијелога Народа Српскога. Да би, пак, у одабирању грађе било и реда и поступности, узет је у главном за основу ред хролошки. Али ће се од њега и отступити у неколико — управо само у толико колико је потребно да свака свеска приказује, по могућности, преглед већег броја српских покрајина, и да, по занимању и карактеру лица, буде што разноврснија и интереснија. Имајући све то на уму, прве три свеске доносе ове ликове с кратким животописима:

I Доситије Обрдовић, влађика Петар I, Карађорђе Петровић, Кнез Милош Велики, Сава Текелија, Филип Вишњић.

II. Никола Луњевица, митрополит Стефан Спратинић, Вук Ст. Караџић, Јован Гавриловић, Кнез Иво Сиберић, Сима Изуманов.

III. Јеврем Обреновић, Алекса Ненадовић, Илија Бирчанин, Симе Ненадовић. Димитрије Давидовић, Никола Томазо.

Прије но што смо приступили извршењу овога подухвата, ми смо се споразумјевали с највиђенијим књижевницима српским. У стању смо објавити да су сви, на које смо се обратили, обећали своју помоћ да наша замисао буде што боље изведена. Та ће господа бити на руци госп. *Андре Гавриловићу, професору, у Биограду, који је главни уредник овога дјела.*

Споразумјели смо се и са нашим српским умјетницима сликарства, који на овоме дјелу већ у велике и раде. Наш врли и признати умјетник г. Урош Предић изradio је натписни лист.

Сви су културни народи већ добили овакве прегледе својих знаменитих људи у XIX. вијеку. Сад га, у име Божије, добија и Српски Народ, до кога стоји да и овом приликом потврди свој положај на Словенском Југу, да покаже и докаже осталој браћи нашој Словенима, па и туђину, да је Српски Народ крај небројених патња и зала знао себе одржати и однегорати синове, којих се васцијело Српство с поносом сјећа и којима се подичити може. Ми предајемо српском двадесетом вијеку, као аманет ово српско дјело, нека га чува и поштује, нека се на њега угледа, јер сумњамо, да ће и једно будуће стољеће бити у стању, да у таким групама однегује синове као што је то учинио XIX. вијек. То бјеше буран вијек за васцијело Српство, јер се у њему пружаху такве прилике: да се могао одликовати владар, војсковођа, јунак, пјесник, књижевник, композитор и добротвор. Да ли ће те прилике пружити и двадесети вијек, то је питање, *иа баш за то прегледамо сви да узможемо ово огромно дјело крају привести*, јер оно ће нам бити за вјечита времена од велике користи, а служиће нам на дику и понос

Прве три свеске већ су готоне Нарочито смо сачекали, да се ове три свеске сустигну, само да бисмо поштованој публици показали и доказали, да смо овај посао *најозбиљније предузели*, те да нема никакве бојазни, да би се започето дјело могло прекинути. Прва свеска разашлије се 1. (14) јула 1901. год.

Ми смо у ово највеће и најзнаменитије књижевно издање српско уложили огромна средства материјална, што ће лако појмити сваки, који је и мањи сличан посао кушао. *Али да би издање ово, коме је циљ и да одлементи и да поучи, што више продрло у народ, ми смо одрекли цијену најнижу која се могла учинити, а то је:*

Свака свеска стије 3 круне или 4 дин.

Ко жели да се прешлишти на ово цјелокупно монументално дјело, нека нам пошаље поштанском упутницом 3 круне (или 4 дин.) и тачно своју адресу, а будуће свеске слаћемо тачно свакога првога у мјесцу. У најљепшим надама, остајемо с поштовањем

На Духове 1901. год

Загреб—Биоград.

Управа Српске Штампарије
у Загребу

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска

VII и VIII

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табака велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година

I

Зетски ускок

Дивна је та српска Зета, красан је то природни перивој: пукла широка равница окићена великим и богатим селима, а испарана вијугавим ријекама, чија се вода једва креће — гамиже немарно ка Скадарском Језеру, тој купи пуној вилинских сува — што 'но српски пјесник рече — том прекрасном уресу питоме Зете. — Као што адеми круну красе, тако Зети уздижу љепоту: њен Скадар на Бојани, гиздава Подгорица на Рибници и понесени Жабљак на Морачи...

А шта да рекнемо за синове Зете? Е, то су тек Срби — Срби и срцем и душом!...

Зећани су били вла удеса као и остала њихова браћа; много страдаше, али опет — као Срби...

Једно од најљепших села у Зети јесте Врањ, који лежи баш онамо, гдје се зетска равница сучељава са Хотским Горама, којима се свршава југо-западна подгорина Проклетије планине.

Јужно од Врања пружа се Говеђи Брод, најроднији крај Зете; сјеверно му је непрегледни папњак Црне Земље; западно га пак граничи

неколико брежуљака засађених вином ловом.

Врањани су богати, задовољни Божјим даром: Говеђи Брод у изобиљу роди житом и сијеном, врањски виноградни громовитим вином, а Црном Земљом шире се стада. Свега имају Врањани, али немају слободе, она им је сахрањена још за Иван-Бега, па ни до данас није ускрсла!.

Одавно се у Врањ доселило много Малисора — тих јевропских дивљака, којима је у нечовјечству и свирјепости кало равних на свијету и они у Врању и жаре и пале. Срби Врањани су свакајакло влостављани; многа је Врањанка у црно завијена заслугом малисорских качкина, — но и Врањани су им свакад вратили жао за срамоту.

*

Кућа Обрадовића у Врању од старине је била чувена. Поред великог имања у Обрадовића бјеше некада доста и мушких глава. Али се времена мијењају и у доба, када се дешава ово, што хоћу сада да причам, породицу Обрадовића чињаше један старац — уважени чича Божо и његов осамнаестогодишњи син Перо.

Поро бијаше оцу позна срећа; имао је тај веселник пуну кућу мушких глава, али чемерна година зетског устанка опусти многе домове

питоме Зете па и његов. Те године остаде Божо Обрадовић у кући самцат од мушке стране. Послије повише година Бог га обрадује мезимцем Пером. Јадни се старац бјеше савио око свог јединца; чувахе га као малу воде на длану.

Перо је напредовао и постаде узор младићске снаге и љепоте; насљедник богатог оцака Обрадовића, бјеше понос цијелог Враћа.

Млади Перо бјеше већ за женидбу, а у Враћу доста дивних мома, од којих свака би једва чекала, да за њега пође. Тек понеко би напоменуо старцу, да му је син стасао и како је већ вријеме, да му цуру бира. Божу на то заигра срце од милине; чисто не вјерује, да је ту срећу доживио. Огријало га је сунце послије много црнијех дана!

Марка Миљчевића, угледног врањског домаћина бјеше Бог обдарио прекрасним дјевојчетом. Његова шеснаестогодишња Анђа бјеше Перу Обрадовићу за срце срасла.

Стидљиви Перо не шћаше за живу главу поменути оцу, да воли Анђу, али старац бјеше то већ начуо.

— Сине — рећи ће једног дана Божо Перу — ти ка да волиш ону ђевојку Миљчевића? —

Младић се сав зајапри, не знађаше гдје је од стида; гурка несвјесно десном ногом један каменчић, што пред њим стојаше, загледао се у њ и ћути.

— Срећо моја, не стиди се, но кажи бабу, ако ти је мила; ах, би-ла га слана, зар личи то момеку?!..

Опет Перо не диже очију; ба-дава га је Божо даље запиткивао, не доби никаквог одговора.

Перо не имађаше мајке; она је преминула још кад јој је мезимац био на прсима, те он није ни запам-

тио материнске милоште. Одгајила га је тетка му Душа.

— Жив ми син Перо? — свагда би рекла Душа, када би се нешто овбиљно клела. Те љубави ријетко гдје бјеше и међу сином и мајком.

Божо и Душа остали једног дана код куће сами.

— О Душе, — рећиће јој он.

— Чујем, брато.

— Оћемо ли, чоче, ово дијете биљежити?

— Бого ми, брато, твоја је воља; да сам се ја питала, не бисмо ни досад чекали.

— Душе ти, је ли ти што зборио?

— Душе ми јес'.

— За Маркову кћер?

— Е ваистину.

— Бегениса је?

— Бегениса ола, но му немо' сметати тако ти душе и онога свијета!

— А рашта, да му сметам?!

— Он се боји од тебе, е си му оно прије зборио за ону попову.

— Мене се до душе мило било с попом опријатељити, али то не мари ништа; и Марко је човјек пријатељски ка поједан, а ђевојка мапала ка јабука и ваљаста ка искра; но и да није кад је за њега добра и за мене је....

Божо поћута мало послије овог разговора са повратушом, за тим диже главу. Осмијехом му блисташе старачко лице; настави разговор:

— Јели, сестро, кога велиш да пошљемо у добри час?

— За просца?

— Е.

— Па ето Симо Маскић, пријатељ је и наш и Марков; он је најбољи за ту работу; а ола ко драго да пође, то је готово теке се помене, е они једва чекају да и' се јавимо.

— Па 'оћемо ли, Душе?

— Бога молећи, брато!

— — — — —
Сјутра дан отиде Симо Маскић кући Марка Миљчевића и застаде га дома. Чим се Маскић поздрави и сједе до ватре, скрсти на истој неколико угарака говорећи: „Нек је срећно и честито, домаћину добар глас, а просцу добар дар!“

— Срећно, срећно! од кога добар глас брат Симо? — вели Миљчевић.

— Од Божа Обрадовића — одговори Маскић — иште ти Анђу за Пера, но реци „теслим!“

— Е не 'ита, чоче, девојка се даје, а не продаје се крива! — вели Марко смијешећи се.

— Знам, али није свако Божо Обрадовић, па не ваља отезати.

— Нећемо отезати, но си ни се данас јавио; у прву неђељу дођи, да чујеш братски „девап,“ а у ону другу, Боже у здравље и у весеље, биће теслим, ако се браство са мношвом сложи, е Бого ми ја та' мој дио и сад дајем.

— Добро чоче, нећемо се свадати — вели весело просац прихватајући боцу, коју му домаћица пружаше.

— — — — —
Једног фебруарског дана запалише пушке пред кућом Божа Обрадовића. То је био глас, да се Перо вјерио и за неколико тренутака слеже се сво село, да честита и да се почаста.

Свадба је уговорена за јесен.

*

Освануло је прољеће; оживио Врањ и околина му. Јечи поље од пјесме веселог радника, а у Црним Земљама не знаш да ли љепше гла-

сом извија умиљна пева или вита пастирка, а обије прати глас калава или дигала, које је весело чобанче заиграло. Свугдје радост безазлених душа.

Понеки празници, који падају у доба пољског рада, нигдје се светије не проводе него у Зети. Старија чељад иду у цреву, а младеж тих дана угађа Богу добрим дјелима: моба у тијем данима поради поље индокосних и безвоника.

Освануо је 21. мај — дан Константина и Јелене. Од ране се зоре бјеше у Врању дигла вика. Све се ужурбало; радници у већим и мањим групама одлазе у поље. Вријеме је највећег рада у оном крају, те свако, ко бјеше за рад иђаше на мббу.

Поред многих група чељад, које тог јутра из Врања излазаху, особито би посматрачу пала у очи једна, у којој бјеху саме дјевојке; бјеше их десетак. Кад би човјек поредио ову киту младих и здравих Српкиња са мајским јутром, којег се бјеху састале, не би знао коме ће већу дражесност приписати. Као што мајско сунце при рађању пробуди дух природе, тако бистро око дјевојачка са умилним погледом, који нам представља истинску невиност, обасја нашу душу и пробуди је, ако је дотле била у чамотињи; њихово једно лице пуно свјежине, њихова прса искићена цвијећем потпуно одговараху росној и цвијећем покривеној долини, кроз коју се ове узорите моме тог јутра кретаху; умилном цвркутању тица подражаваху оне ћеретањем и гласним дјевојачким смијехом, — а кад у луг заиђоше славујски гласови бјеху преглушени њиховом миловучном пјесмом, која хоћаше раскривити и најојађелије срце.

Дјевојке оставише луг и ступише у поље, а мало за тијем бјеху већ прионуле послу, којем су тога дана биле намијењене.

Ове су се раднице могле данас накинђурити и отић у коло, али су оне радије биле доћи овдје и опрашити кукуруз једне своје сироте другарице О, света српска, задруго, дивно ли си васпитала своја чеда!...

Сунце одскаче, а рад напредује. Младе се снаге загријале и посао се приближује крају. Већ је и ручано доба.

— Да се руча! — рече нека од дјевојака.

— Вријеме је — додадоше друге.

Насред њиве израстао један бријест — жива згода за одмарање трудних радника. Дјевојке побацаше мотике и као јаребице, кад побјегну од сокола тако се и оне журно слепоше под брестов грм.

Поче и ручак, али присједе!... Три наоружана Малисора свратише с пута у њиву у којој дјевојке бјеху и упутише се право к овијема. Дјевојке управише збуњене погледе једна на другу, као да се хтједоше упитати: „шта је ово“?

— Фрључка! — викну једна запрепашћено.

Није се преварила, то је заиста био Малисор Фрључка, чувена арамија из Враћа, који бјеше сваком додијао. С њим су била његова два друга. Сва тројица улећеше међу дјевојке, а оне завришташе очајно. Једна од њих закука из гласа, јер је Малисори ухватише и свезаше јој руке! Од дјевојчета које се дотле осјећаше слободно као тица на грани постаде сиња робиња једног звијер човјека а та робиња бјеше Анђа Миљчевића, вјереница Пера Обрадовића!

Анђине се другарице разбјегоше. У близини не бјеше никог, ко би отмичарима на пут стао. Они свезану Анђу попеше на коња и поведоше је к Врању.

Фрључка је био одавно бацио око на Анђу и све је гледао згодну прилику како ће је моћи уграбити, која му се прилика данас даде. Он је видио мобу дјевојака кад је јутрос из Враћа без мушких отишла; ишао је за мобом, те је уходио и ријешно се на овај корак.

И Пера Обрадовић је видио јутрос ову мобу и у њој своју вјереницу. Раније је био нешто начуо о Фрључкиним намјерама и јако је од тога стријепо.

Пера се био обећао једном да ће му тога дана косити на мобу, али није отишао. Бјеше га обузела нека сјета; од како је видио Анђу да у поље оде, све га неке рђаве слутне мораху. Кад би подне наоружа се и готово несвјесно отумара к пољу путем, којим је јутрос његова вјереница отишла.

Дан је превалио; жега бјеше још јака, а природа изгубила много од јутрошње свјежине и љепоте, као и Анђа на којој је за кратко вријеме велика промјена учињена: јутрос међу другарицама као тица у јату, бистрих очију на ведром јој лицу, које блистаху као капи росе на расцвјетаној ружи; у срцу носаше пуно наде, која јој живот весељаше, а израз тога бјеше њено умилно пјевање. А каква је сада?! Жалосно ју је погледати како свезаних руку на коњу сједи, а с једне и с друге стране држе је наметнути јој дјевери — Фрључкини другови: лице јој бјеше жалосно, суморно, очи замућене, а низ образе јој суза сузу не достизаше. Све јој наде бјеху саломљене; она стајаше на ивици својега гроба и само жељаше, да што прије у овај

доспије! Зар Српкиња Зећанка да ово преживи, вар она да буде у харему једног Малисора, злотвора рода њеног?! Зар она да похули на своју лијепу вјеру и част рода јој?! „О не, то неће бити“ — мишљаше јадно дјевојче. Она намјераваше ма како себи живот одузети, а не бити оно за шта је Фрључка спремаше.

Перо је отишао на сусрет отми-чарима. Пошто се мало удаљио од Враћа угледа их. Бјеше му необично што се та гомилица чељади у то доба из поља враћа. Усиљивао је вид неће ли путнике познати; за-стајкивао је и погледивао и шта нај-зад видје!... Угледа Фрључку, угледа на коњу свезану Анђу! Бјеше му све јасно!... Овај га приказ пораз; смрче му се пред очима!... Био је страشان — рис у човјечијем облику.

Фрључка иђаше неколико корака пред плијеном; преко руку држаше за-пету пушку и звијераше на све стране. — Перо бјеше стао поред пута у једном шибљу, које му удараше до појаса. Фрључка га опази и махну друговима руком, да стану. Анђи то даде повода, да погледа напријед и видје Пера. Врисну јадница и њен врисак по срцу покоси вјереника јој.

— Стој Фрључка! — повика Перо гласом пуних одважности. Три Малисора чиняху му се као три мрва; он не претпостављаше никакве опасности за се у овом тренутку, када она бјеше извјесна; његово осјећање титраше се њиме.

Три пука стопише се у један — сва три Малисора опалише на Пера и — он паде!... Сада се вачу још очајнији Анђин врисак; пови се јадница на коњу; не бјеше више при себи и шћаше пасги, да је она два Малисора не придржаше. Њима Фрључка даде знак, да иду са дјевојком, а он се упути ка оном мјесту гдје је Перо пао, с намјером да до-

гаси млађани му живот. Ишао је поносно; ни помена од гриже савјести не бјеше на његовој суровој души. „Убио је младића; раставио је занавијек јединче од оца му; неми-лостиво је одрезао усамљени издањак једне породице и утулио јој огњи-ште,“ — мишљаше Малисор, и по-мисао на све то величаше звијер-чо-вјека у његовим очима, „јер је — ми-шљаше — учинио јунаштво, убио је једно јогунасто Влашче.“ — Ал’ не — то ће Влашче још да живи!

Фрључка се бјеше приближио Пе-ру на неколико корачаја, кад овај подиже своју крваву главу. Бјеше га већ оставила несвјестица у коју је био пао, када су му два танета проши-кала кров одијело, а треће га добро окрзнуло поврх главе. У тренутку очисти очи од крви, која му из ране лопћаше. Прогледа и у близини му се указа страшна слика крвожедног Малисора. Подиже се на кољенима и окрену Фрључки пушку, која бјеше још од прије спремна; даде јој ватру и — Фрључка паде наузнак!... није ни пука чуо.

Она двојица бјеху са робњом прилично одмакла и не слутећи што са Фрључком би. Перо се исправи, напуни пушку и нанишани на једног од Анђиних пратилаца, и — убо га!.. Онај трећи Малисор, кад видје дру-га како се поред њега прострије, нађе се у чуду и стаде бјежати. Перо и њега гађа. Способност доброг ни-шанције могла се и сада огледати — и трећи Малисор паде љуто рањен!

Све се ово зби у тренутку и као неким чудом. Бог и правда бјеху на Перовој страни и он побједи! И сам се чудио свом успјеху; чуђење га је и збунило, те опет поче губи-ти присебност. Сјета се, да мора оставати замјену крви: извади из њедара рубац, издери га на три комада и ка сваком убијеном ба-

ци по један. Тиме се откупио од крви, коју бјеше пролио и моћ вјере у ово откупљење поврати га у нормално стање. Перо потражи очима Анђу, која бјеше скочила с коња и пошла к њему. Састаше се и Перо јој прекиде везе на рукама. Дјевојку гушаше плач и крова њ стидљиво проговори:

— Перо! ти мене избави, али себе уби... ти ћеш погинути, убиће те Малисори!.. Ох бјежи за Бога, бјежи што прије!

— А ће ћеш ти Анђе? — вели јој Перо.

— С тобом, другога ми пута нема, с тобом ћу или живјети или умријети — повика Анђа гласом слободнијам и одважно.

— Немој са мном Анђе — вели јој Перо — могу не Малисори стићи: мене убити, а тебе опет заробити!.. И мени ће самом лакше бити бјежати. Послушај ме, иди кући!

Ово би за Анђу доста; она не мога, да не испуни жељу свога вјереника. Осјећања је обувеше и не стаде код ње стидљивости; баца се момеу у наручја и зајеца очајно.

— Збогом Перо!.. Ја ћу бити твоја и ничија више, твојим ћу се именом кети до смрти.. збогом!! Иди, иди, да те не ухвате — збораше Анђа јецајући.

Перу последње „збогом“ једва преко усана прође.. Они се растадоше!..

Послије кратког времена на разбојишту бјеше много људства. Онај рањени Малисор исприча све како је било. Читава војска Малисора похита у Брањ, да казни убицу.

*

Јадни Божо Обрадовић јекну као рањен лав, кад видје, да му син крвав у кућу улази.

— Смири се, бабо, није рана тешка, но бјежимо што прије — вели Перо.

— Куд?... шта?... шта је било?! муцаше уплашена Божо.

— Ја сам убио Ајдара Фрључку и још два Малисора и отео сам и', да опростиш, ону дјевојку Миљчевића, е су је били заробили.

Страх и ужас обузе јадног старца још више; пред очима му се указа ужасна слика... као да очима гледаше освету над својим јединцем. Бјеше ван себе; тумара по кући као да нешто тражи и јечи очајно.

Перо му опет рече, како треба, да што прије иду.

— А куд ћемо, сине?!

— У Црну Гору — одговори Перо.

Старац се трже као иза сна, мало се размисли, па полети сину и загрли га.

— Перо, бјежи, о бјежи сине мој, Бог нек ти је у помоћи!... ја нећу с тобом, 'оћу да умрем прије но ти; остаћу овђе и Малисори ће се задржати док мене убију, а ти ћеш може бити и утећи!... Иди, иди не почаси! — говораше јадни стац ужурбано и одгурну сина, пошто већ бјеше неколико пута пољубио крваво му лице.

— Нећу, бабо, без тебе ни једну стопу крочити — вели Перо одважно — ја те не могу оставити, умријећемо заједно, ако будне суђено, да мremo! —

Бадава је Божо преклињао сина, да га остави. Пошли су заједно.

Око заранака излазаху из Брања два човјека: старац један сијед као овца сједи на коњу погружен и сав га изглед издаваше, да је у очајању; пред њим иде младић витеза и висока стаса, наоружан до зуба; живо се креће, да би човјек рекао, е не стаје на земљу; очи му играју као капи живе

по хартији; звијера на све стране и измиче. То бјеху Божо Обрадовић и син му Перо. Иђаху на запад ка селу Голубовцима. — Кад су се мало одмакли од Врања, Перо се окрену назад и тужан осмијех му пријеђе преко усана.

— Погледај, бабо! — вели он.

И Божо се окрену. Облак густог дима бјеше прекрилио Врањ; гораше им кућа.

— Нек гори — вели старац равнодушно — ја само теби живота у Бога просим, а све друго нека иде!

Малисори западе Обрадовића кућу и дознавши куд су бјегунци отишли похиташе за њима.

Од Врања до Голубоваца се обично путује за сахат, али Обрадовићи стигоше за пола сахата. Бјегунци су били већ измакли, кад су Малисори за њима из Врања пошли, па их опет пред Голубовцима сустигоше! По свим знацима бјеше ту крај! Обрадовићи само ослушкиваху, када ће овад пушке грохнути.

— Кадаљ каур!¹⁾ — зачу се за њима.

Перо се окрену. Један Малисор циновског раста измакао напријед од осталих гонилаца; јури за бјегунцима хитро као јелен. Перо се застави; спреми пушку и баузе бусију.

— Бјежи, дијете!! — викну Божо очајно.

— Нећу даље, бабо, видим да не можемо утећи, па баре да се добро замијенимо.

Перо... сине... иди, иди за Бога — говораше старац кријештећи, а гуташе очима час сина час онога што је за њима трчао; привиђаше му се да се већ дим појављује на грлићу пушке онога дива и све се начињаше између њега и Пера, а да

би бар један тренутак пао прије но му јединац.

Перо погледа свог тужног оца и гану га његов изглед; не мога се том очајнику противити у овом критичком тренутку и — пође.

Уђоше у Голубовце. Нека чељад из крајних голубовачких кућа изађоше на улицу и Божо и Перо се умијешаше међу њих, те потјера не мога у тај пар на њих пуцати. Обрадовићи убрзо нађоше на улицу побочну оној којом су у село ушли и пођоше њом, те се за мало изгубише потјери из вида.

Цијело се село бјеше узбунило, устумарао се зачуђени свијет по улицама.

— Бјежи мојој кући, Обрадовићу, ако ти је до невоље! — викну неко.

Божо и Перо се окренуше; овај глас бјеше за њих глас анђела; „но да ли их не вара ухо“ — мишљаху јадници у овом тренутку, када гледаху у отворене своје гробове... Нијесу се преварили: нашао се је човјек који меће на коцку живот свој и својих само да туђи спасе: Обрадовиће је звао Мухамед Станковић, Орбин исламске вјере.

Божо даде знак сину да сврати у Станковићево двориште, што и сам учиње.

У тај мах потјера стиже пред кућу Станковића. Пет Мухамедових синова бјеху већ наоружани и спремни за бој, а сам Мухамед изађе пред потјеру и поче јој разлагати, како неће пустити Обрадовиће док је у животу он и синови му, па и цијело браство Станковића.

Малисори се покуњаше; неколико људи спречанају намјеру толике разјарене гомиле. не допуштају јој учинити освету, од које Малисору ништа на свијету није драже... Неки од Малисора хођаху напријед, па што било,

¹⁾ Стани невјернице.

а други им доказиваху како је рђаво напасти на кућу, која је бесу дала. Ови посљедњи сломише срца цијелој гомили и потјера се повуче!

Обрадовићи дахнуше духом; опасност бјеше — бар за вријеме — прошла и они се понова родише. Јадном Божу синило лице као сунце, када се иза облака укаже; распричао се, прича о свему. што се данас збило; иде од једног до другог од Мухамедових чељади: грли их, љуби, благосиља.

Дође у кућу и Мухамед. Божо пође к њему и загрли га; дуго је ћутао, а само говораху сузе, које лијаху низ старачко му лице.. Једва једном проговори:

— Мухамеде... брате! ти нам поврати живот, ти нас спасе!.. Хвала ти! Бог нека ти плати!...

Мухамед са породицом осјећаше милину плода свог доброчинства; савјест, која човјеку највећма плаћа и наплаћује за његова дјела, ласкаше им — бјеху срећни вишећи пред собом Божом и Пера.

Наступила је ноћ тиха прољетња; звијезде окитиле небо, трепте и блистају као дијаманти — стварају чудесну илуминацију природе, коју као да хоћаше увеличати мјесец, који се у пуном свом облику иза Проклетија јави; бјеше црвен као да из крви излазаше. Божо Обрадовић га погледа, и тај га поглед потјети на данашњу катастрофу, те се готово збуни, па ће: — Ја бих да идемо, вријеме је.

— Сад ћете, чоче, не хитај, Бог зна, хоћемо ли се више виђети — вели стари Станковић.

Народа пуна кућа и двориште; слегли се Голубовчани и православни и мухамеданци, да виде Пера и Мухамеда, који тог дана бјеху учи-

њели велика дјела. Честитаху обојици.

— Спремите се, ђецо, за пут — вели Мухамед својим синовима и они се за часак појавише наоружани.

Перо приступи Мухамеду, те се с њим пољуби.

— Жив био, синко, и младости се ванио — благосиља га Мухамед — кућ гођ ходио срећан био и вазда капац главу за рз дати. Аферим ти га, познаје се да си од праве наше крви, ала! ти мајчино млијеко, што нијеси нашу јакку осрамотио. Нек знаду Малисори, да наше ђевојке нијесу за њих Чујеш, Божо, нека је ови твој с овијема мојим побратим!

— Пристајем добровољно — одговори Божо и приступи Мухамеду. Старци притискоше један другог на груди и сузним се очима опростише. Гомила народа поздравиле путнике са срдчним „збогом“ и потом се ови изгубише у тихој ноћи.

Голубовци бјеху онда подалеко од црногорске границе, ка којој Обрадовићи са својим пратиоцима одоше. Страшна бјеху мјеста преко којих мораху проћи. То бјеше оно вријеме кад одјек невесињске пушке допираше у свако српско срце и када српски вјековни угњетач бјеше на опрези и у живој спреми, да осујети свету Србинову намјеру; турске страже и патроле бјеху честе поред црногорске границе. Станковићи бјеху вјешти крају кроз који бјегунце провођаху, те их сретно доведоше до границе — нико их није опазио. Кад су били близу црногорског села Д... рећи ће један од Станковића:

— Дође вријеме да се раздвајамо!

— Јес' вала, прихвати Божо као крова зубе и нека тужна сјета прожма његову душу. Још за неколико тренутака он ће оставити Зе-

ту — свој мили завичај, у којем се родио, одгојио и сиједе стекао. Он у Зети оставља имање, кућу пуну свега, па иде без ништа, а на ништа, да се под старост потуца; — уздахну дубоко и преко усана му прођоше ријечи, које он више несвјесно изговори: „Суђено је зар тако; ја опет доста имам, имам сина; Богу нека је 'фала, што ми га сачува“! Из овог га заноса пробуди Перово поздрављање са његово пет побратима.

Људи, који се тек тога дана бјеху боље познали постадоше блиски срцима, да велику тугу осјећаху, што се морају растати и израз те туге бјеху сузе!... И Божо се повдрави са Станковићима.

— Допуштите се који пут до Враћа! — прошапута стидљиво Перо при растанку.

— Хоћемо, побратиме, пазићемо је, не мисли — одговори један од Станковића.

— Да се јавимо — вели Божо — овђе ће бити стража.

— Црногорче! — загрми Перов глас.

— Ко зове? — одазва му се неко.

— *Зетски ускок* — понови Перо.

— Напријед! — чу се за овијем.

Обрадовићи пођоше напријед и за мало се нађоше опкољени оружаним људима. То је заиста била стража, која је опрезно приступала бјегунцима и видјевши, да није никаква обмана прими их и поведе напријед.

Издавак сунца 22. маја затече Божа Обрадовића и сина му Пера у Црној Гори слободне.

* * *

Гдје се српски збори, српска слава слави, Милош и Марко вели-

чају, — свугдје бјеше наступио нов живот! Србин се друкчије осјећаше: свијет и све у њему блисташе му пред очима; као да гледаше ослобођено и уједињено Српство!... Двије српске књажевине бјеху загабиле у рат и хоћаху да се загрле преко поносне Босне и кршине Херцеговине, па да у сестринском загрљају пођу ка свим мјестима, гдје се српски вапај чује! Бјеше наступила 1876. год. од које се Србин многме надао!...

Било је већ доста окршаја између наше и турске војске; Божо Обрадовић је већ неколико пута пратио своје јединце на крваво разбојиште и срећан бјеше старац, јер му се син из боја враћао здрав и окићен лавор-вијенцима одличног јунака.

Рат је престао, па се опет наставио.

Прошло бјеше неколико времена како се Турци бјеху примирили и не нападаху; али се у Подгорици чињаху припреме тајно. Опрезност у прикривању није Турцима помогла, јер родољубље Срба Подгоричана не презаше ни од чега и тајна би позната.

— Снахо — ослови једног дана на подгоричком тргу једну сељанку неки човјек, чији поглед бјеше озбиљан, а говор тих — једва чујан. Његово држање објаснило је жени да је нешто необично; загледа га боље; видје, да је Србин православни, окрену се брижљиво око себе и крова зубе одговори:

— Чујем.

— Оклен си?

— Из М...

— Јели ти кућа близу границе?

— Черек сата.

— А кога имаш код куће?

— Мужа, ја сам жена М. Н.

— Добро, ја њега познајем; реци му да по сваки начин до сјутрашње зоре дода ово дрво В... — и ово рекав човјек баца пред жену облицу као мишка дебелу па се брво удаљи, а жена сподби дрво и поћера њоме своје кљусе.

Налог је извршен. Облица је прије пола ноћи била у рукама онога, коме је упућена и кад је расцијепљена у њој је нађено једно писанице, које је ту било утурено кроз отвор пробушен сврдлом и опет вјешто затворен.

Писмо је гласило:

„Турци ће ви сјутра ударити Ј...“

Рујна зора још не бјеше помолила своје лице, када црногорке трубе зајечаше по кучким врховима. —

Јунаци, данас ће нас походити Турци, но да их дочекамо како ваља! — бјеху ријечи црногорског војсковође, којијема објави новост својој храброј војсци.

— Дочекаћемо их у име Божије! — чуло се из много грла.

Овај је кратки разговор требао, па да се васпостави бојни ред, — српска војска бјеше спремна, да дочека свог непријатеља.

Освауло је 20. јул, јутро тихо пуно рајске мирноће, — мислиш нема ничега, што је његова роса окропила, а да није опет тако мирно. Морача и Рибница провлаче се између пећина попут гује, која жели своју околину у миру оставити. Њихов талас и ако лупне о стијену, чује се само тихо, потмуло; свједок њиховог вјековног грљена стари подгорички град није ваљ'да запамтио такву мирноћу њихову. И вјетричак као да бјеше опрезан — једва креће лишће, а гласка не даје.

Глас топа са градског бедема, што је над самом Рибницом, немилосрдно проломи ову тишину. То

бјеше израз једне душе, која у миру природе немаше мира — подгорички папа даде знак да се војска спрема.

Сунце је већ огрануло. Из Подгорице куља силна војска. Низам и башибозук хита редом и без реда. Ове хорде оставише зетску равницу и пењаху се уз кучке стране. У попасно доба Турци набасаше на српску стражу. Бој се заметну, а када црногорски редови потеријепише своју стражу и загусти се. Турци јурнуше, али иза сваке стијене провири косовска осветница. Би јак окршај и за часак се разбојиште чинише као рубином посуто; проли се крв немилице.

Турска војска силна бројем, српска пак јунаштвом, те се не помицаху с мејдана. Густа магла од пушчаног праха бјеше поклопила бојно поље, да друг друга не виђаше. Редови падаху као љесе; борци дошли у положај, који доноси решење.... Срби се дохватише општрог гвожђа и јурнуше у Турке, а ови скренуше леђа! Наста грозан покољ! Србин свећаше вјековне ране рода свог!..

Један млад јунак са црногорске стране бјеше нешто издвојио од својих; као на крилима крећаше се по разбојишту, а крвав јатаган витлаше у десници. Рањено је срце јунаку том и сад га лијечаше — свећаше се..... У једном шумарку угледа рањеника, гдје се од мука као црв у рани вије. Познаде га, да је од непријатељске стране и пође к њему, да му муке и живот прекине. Бјеше већ до њега и тек што није замакнуо, да му главу здруби, а рањеник ће тужно проговорити:

— Србине, јунаштва ти твог, не мучи ме, посиједи што прије!..

Јунак застаде; ријечи рањенога ублажише разјареност срце његово. Глас му се учиње познат и он за-

гледа биједног човјека, који мирно чекаше смрт на постељи простртој крвљу његовом. Познаде га! Несвјесно испусти нож и паде рањенику на груди.

Османе, побратиме! О Боже хвала ти што нијесам.... што нијеси допустио да....

Осман се трже као иза сна; живот му се повратио бар у нади, када је над собом видео Пера Обрадовића, којем је он прошле године са оцем и браћом живот спасао. Два човјека из двије непријатељске војске грљаху се и љубљаху на разбојишту.

Прва је ноћ рањеног Османа затекла у црногорској болници на У.... На њему бјеху двије доста опасне ране. Једно га је тане ударило у стегно десне ноге, а друго у лијево рамо. Ране су испрате и привијене, те се рањеник мало смирио од болова. До постеље му сјеђаше побратим и разговараше га.

— Па побратиме — вели му Перо — причај вјере ти како је у нашој Зети?

— Све лијепо Богу шућур!

— Јеси ли био скоро у Врању?

— Јесам вала ономадна.

— За нашу те пустињу немам што питати.

— Вала не побратиме — одговори Осман тужно.

— А како су... — омаче се Перу на уста и застиђе се, те испусти оно што бјеше заустео даље да говори.

Осман се сјети што је хтио, па настави разговор:

— Миљчевићи су добро — Анђа је добро; био сам у њих и много смо за тебе зборили.

— А ће она? — упита Перо стидљиво и са неком дјетињском бо-

јажљивошћу, и с нестрпљењем очекиваше Османов одговор.

— Код оца но ће? Дина ми куњаше са Марко, е се заклела да ће те чекати, ако ће и сиједе на очинском огњишту плести.

— Ја онако теке питам — промрмља Перо — и лице му се разведри; сумња у којој дотле бјеше остави га — Анђа му је вјерна, чека га; Перо се занесе мислима, мишљаше о њој, учиње му се да је види пред собом онако лијепу пуну чара, каква је била некада, када му је крадимице пружала цвијећа преко баштенске оgrade. Дуго му није допадало ни да је се сјети; мислио је о другом: о боју, о непријатељским главама. Осјети се кривцем: заборавио ју је, а она њега не.

— Па како ти, Перо, како стрико Божо? — поново Осман задијева говор.

Ја добро, а за баба не знам ништа; двије су неђеље од како га нијесам видео, а оставио сам га на Р....

Разговор се развеза и они су дуго причали, управо Осман је причао, а Перо га је слушао: причао му је о Зети, о Врању, о Анђи и што се разговор више настављао, то се све више туга гомилала на Перово срце и када се рањеник утиша, побратим му бјеше душом преуморан а преко препланутог и снуженог му лица котрљаху се крупне капље зноја. Дуго је био у тешком му заносу. Осман јекну, а Перо се трже и приђе му.

— Заспао је — прошапута и сам пође да малко очи склопи

Крвава је борба за мало престала, настало је примирје, те је Перо могао бити сваког дана код Османове постеље. Лијечење је ишло добро и кад први јесењи дани наступише,

Осман бјеше на ногама потпуно здрав.

*

Да свратимо за часак у Голубовце и да завиримо у кућу Мухамеда Станковића, те да видимо како је тамо. Тужан је тај дом!

— Ће је Осман? — питаше Мухамед оне који се из боја са Куча враћаху — Ће ми је дијете? — викаше јадни старац у очајању, а питани само би слегли раменима и другог одговора не даваху, — ал' то је доста, знало се гдје је остао!

Плач и тужба не остављаше кућу Станковића.

Благо је јесење вече, како ваљда може бити само у питомој Зети. Мухамед Станковић са породицом сједи пред својом кућом. Ниједно не говори, сумор, туга обвладала их до краја.

— Барз да му знадосмо стрви и пола јада — проговори Мухамед — а дубоки уздаси пропратише ове ријечи, све се расплака.

Неко отвори врата од дворишта. Алка звекну и расплакана се чељад тргоше. Један човјек живим кораком иђаше к њима, а они сви упрли поглед у њега.

— Добро вече — проговори он.

— Дао ти Бог добро — одговори некоје и опет настаде тајац.

— Бабо, мајко, браћо! зар ме не позвајете?!

— Османе!! кликнуше неколико гласова..... У срећи заплива дом Станковића; сузе жалости се претвореше у сузе радости. Онај за којег се мислило да је већ иструнуо долази здрав и чист!....

— Ја сам био рањен — одговара Осман на питања — имао сам двије ране, па ме излјечише црногорски ећими. Црногорци су ме павили к својег, а Зећани, који су тамо уско-

чили, држали су ме као рођеног брата. Но заборавих ви казати — Перо Обрадовић ме рањеног из боја изнио.

Перо?! повикаше неколико њих — а што је било с њим?

— Он је здраво Богу шућур — одговори Осман — и ноћас ме до Мораче испратио.

— Сирота Анђа! — проговори неко.

— Зашто, што је било упита Осман?

— Под земљом је — одговори му један од браће.

— Умрла?! — ужасну се Осман.

— Утопила се — узе причати брат му — послѣје једне вођевице са Црногорцима врањски Малисори донесоше неколико црногорских глава међу којима је једна много личила на Перову, а Малисор, који је донио хвалио се, да је Пера посјека. Ја сам ту главу гледа и сто пута се 'оћих заклет', да је висто Перова. Врањани су Пера оплакали и давали му седмине*) а мало послѣје тога нађена је и Анђа на крају Рујеле мртва!

Дом Станковића постаде опет радостан као што је некад био.

*

Вријеме је настављало свој ток и то оно вријеме, чији се бујни таласи титраху са срећом Србиновом као водени таласи са малим мјехурићем. — Србин се надаше, али би изненађен: дође и 1878. година — тај Србинов страшни суд!.. Мајка Српкиња дотле устезаше своје срце; њен вапај за изгубљеним синовима не чујаше се. „Та они су пали за спас рода свог, њима ће слободно Српство ликовати“ — мисљаше дотле јужак жена. Ал' шта бј сад?! Срп-

*) Подушје.

киња заплака за синовима својим, али не само за њима; она оплакиваше пропалу Србинову наду на бољу будућност, за коју су се они борили и млађани погинули!..

Црногорци су ушли у западни дио Зете, а по источном се и данас туђин башкари; убави Скадар, глава Зете још је столица скендерйског валије. И Врањ је остао под Турцима.

Перо Обрадовић се врати у Зету за којом је много чезнуо, али у завичају није нашао спокојства. Самохран је без игдје иког; баба је оставио у црногорском стијењу, да тамо вјечни сан борави, а мјесто вјеренице нашао је гроб њен; није-ма неосјетљива могила покриваше срећу његову!.. И та могила бјеше му драга, то бјеше све његово. Ноћу је прелазио нову границу. Тумарнуо би по Врању; навирнуо би се на своју раскопану кућу. Попац је цврчао у корову, који је израстао на огњишту, гдје је Перу некада тако добро било: гдје се је подигао у срећи живота!.. Сјећао се свега. Тетка му је давно умрла, а онамо гдје га је она њежно к себи привијала, сада се легу гује!... Пришао би и гробљу. „Анђе!“ — викао је Перо у заносу над гробом своје вјеренице, али земља као земља, не даје гласа — „Анђе!“ понављао се очајни глас биједног јунака — „ево ме, ја сам дошао“..... И опет му бјеше одговор мртва тишина!... „Нема је, умрла је... умрла је, да не живи без тебе“ — грозна јава као да шапташе Перу и он би се занио у мислима, помислио би на све што га је прошло... сјетио би се и Фрључке и његових другова..... оног догађаја, а из груди му се са уздахом омакне: „И они су мене убили“!

Наша је војска била пошла из Подгорице некуда на исток. Трубе

раздираху ваздух, а зефир витлаше војне заставе. Говораше се да хоћемо да освајамо. Перо Обрадовић је без ичијег знања отишао у извидницу и доста измако пред војском.

Наши су се логорили на Ђемовском а на једној долиници близу турске карауле димила је скоро проливена крв. Један је плотун с карауле одјекнуо низ пештере и ловите Цијевне и један је биједни живот завршен: Пера Обрадовића сад више не бјеше међу живијема!

Алексинац, 1897. год.

Саво П. Вулећ

—**—

З а ш т о ? !

Судбина горка у мноштво дана
Гурну ме с мјеста — оставих дџм;
Вих се ко лентир по туђих страна,
Па с' опет винух ка мјесту свом.

И ондје гдје бјеше мој мили сад
У коме зраком пловљаше мир,
Над киме пчелица зујаше тад,
И своја крила — пушташе у шир.

Сад тамо расту бодљиви трни,
И ту се гаји злокобни јад;
Јер туна живе врагови црни,
И то је њихов перивој сад.

Задивљен тиме, што се је збило!
Радо у гроб пошао бих лећ;
Када је такво мјесто ми мило,
Зашто бих и ја живио већ?

Београд

Јован

—**—

Изгубљени друг

Прича из турскога живота

— Рудолф Линдау —

У неке турске канцеларије примају се млади људи од властелинских породица, који желе постати чиновници. Та чиновничка „школа“ траје три године; приправници плате не примају, али им ни рад није тежак.

У једној од таквијех канцеларија срегоше се једног лијепог јутра два младића.

— Раифе, друже мој! — узвикну један од њих.

— Како си, мили друже Садике! — рече други

Оба бјеху, по изгледу пријатно узбуђени. Поздравише се таквијем гласом, као што то захтијева лијепо тог знатнога турскога друштва. Раиф и Садик сједоше на столице и почеше тихи али живахни разговор.

— Како се радујем што те видим друже Раифе! Како си? Како ти се допада Стамбол? Јеси ли се кад год сјећао твоје домовине и твојега друга?

— Живим врло лијепо, и Стамбол ми се много допада; а моју милу домовину како бих могао заборавити?! Често сам се сјаћао тебе и желио сам, да се што брже отресеш од жестоке болијести, која те је била приковала кревету, онда кад смо се раздвојили.

Па како се сад осјећаш? Ти си једнако нешто блијед, али ми се чини да си весео.

— Ја сам сад здрав, слава Алаху!

Како ми је мило, што сам те опет видео! Сад нас одиста неће ништа раздвојити. О, Раифе, како сам срећан што те виђу.

Садик беј и Раиф-беј бјеху родом из Мале Азије. Били су сусједи и вршњаци. Од раног дјетињства, када су се још васпитавали у харему под надзором жена, држали су се, лијепо играли заједно, и затијем до шеснајесте године дијелили су међу собом радост и жалост свога дјетинства и младости. Дијелили су, али не једнако срдечно: добродушни и искрени Садик волио је Раифа до таквога степена, да је све, што је имао, добровољно давао своје другу, а себични Раиф био је у љубави према првом врло хладан. Садик је осјећао, да је свезан с Раифом срдачном дружбом; у њему се никад није породила таква мисао,

да би Раиф могао не осјећати према њему онако, као што он осјећа према своје другу.

Садик-беј и Раиф-беј бјеху врло лијепо, стасити младићи, оба потомци знатнијех породица: Садик-беј — син Чапаноглу, из рода старијех књажева ДЕРЕБЕЈА. Раиф-беј — син Хусејна-беја, из некада моћнога и богатога рода СПАРТАЛЕ. За сад се ниједан од њих није могао навати имућнијем чо-вјеком.

Садик, без сумње, пошао би стопама свога оца — спазиве, и свршио би свој живот у мјесту, гдје се и родио, да га Раиф није навео на другу мисао. Посљедњи, једном када му је било дванаест година, саопшти Садик, да ће одмах по свршетку свог васпитања отићи у Стамбол, гдје ће постати моћан и богат човјек. Садик је усхићено рекао, да ће и он отићи у Стамбол да се тамо обогати.

Међу учитељима, који су се занима-ли Садиковијем и Раифовијем васпитањем, бјеше у то вријеме у кући Чапаноглу један учитељ францускога језика, који је прије но што је дошао у Малу Азију, предавао тај језик сину једнога високог турскога чиновника у Стамболу. Тај чиновник био је стари друг Чапаноглу, и АХМЕД-ЕФЕНДИЈА, по његовој препоруци, добије учитељско мјесто ком Чапаноглу.

Ахмед-ефендија бјеше честит и образован човјек. Он одмах заволи свога послушнога ученика, и радо се с њим разговарао и одговарао му на његова питања, која нијесу имала никакве везе с изучавањем францускога језика. Од Ахмед-ефендије Садик-беј дознаде како ће постићи карјеру.

Да дође до тога, Садик је ваљало прије свега, да ступи у једну од канцеларија Високе Порте. Препоруком Ахмед-ефендије, није му било тешко доћи до тога, и помоћу Алаха, он ће далеко коракнути. Треба да буде честит: више од тога, није од њега ни захтијевао његов учитељ „бити чести“, по учењу пророка, значило је усвојити све благородне врлине човјека: вјерност храброст, правду, милосрђе, тјелесну и духовну чистоту.

— Ја ћу бити честит, ефендија, — рече мали Садик. — Ослоните се на њега.

По свршетку лекције, радосно потрчи код Раифа и исприча му све, што је дознао од Ахмед-ефендије.

— Спартали нијесу мање благороднији, него ДЕРЕБЕЈИ, — рече Раиф, — ја ћу отићи исто тако далеко, као и ти.

— Одиста, — одговори Садик — ја не бих друкче ни желио. Мене је страх и помислити, да ћу некад имати право запо- виједати теби.

— Тога права никад нећеш ни има- ти! — љутито узвикне Раиф.

Садик се од страха измаче корак на- зад, но одмах се примаче к другу.

— Ти не треба да се на мене љутиш, ако сам те увриједио, — рече дружевски Садик. —

Раиф не одговори ништа и изгледаше, да његов кратки вијед прође завазда. Иду- ћи путем, Садик се сјети Раифа и тешко се прекори, што је увриједио свога друга.

Младићима је ишла већ седамнаеста година, кад је једнога дана код Чапаноглу дошао његов друг Хусејин-беј, отац Раи- фов, који му саопшти, да Раиф жели поста- ти чиновник и моли га, да се заузме око тога, како би га примили у једну од кан- целарија.

— Ја бих то сам учинио, — продужи Хусејин-беј; — но има већ тридест година, да нијесам био у Стамболу, и вјеруј, не знам, коме треба да се обратим с молбом. Ти имаш, ако се не варам, старијех прија- теља у министарству. Могу ли те замолити, да препоручиш коме од њих мојега Раифа?

— Са задовољством ћу то учинити — одговори Чапаноглу — ја ћу данас писати Изету-Мули; он је у Стамболу пресједник врховнога суда.

Хусејин-беј оде а Чапаноглу одмах позва Садика, да напише обећано писмо Изету-Мули. Сам старац ријетко се лаћао пера, и написати ма и најкраће писмо био је за њега велики труд. Садик, напротив, имао је особити дар зато, те је више пута код оца вршио дужност секретара му. Чувши наредбу, Садик се смјерно поклати и рече:

— Ви бисте ме усрећили, драги оче, кад бисте ми допустили, да у писму, по- слије Раифова имена, ставим и своје име. Ја бих такође желио, с Вашом дозволом, постати чиновник, и волио бих с другом отићи да се за то спреим. Чапаноглу се није ни најмање зачудио, чувши ту молбу.

Из Садиковијех уста, често пута из- лијетале су такве рјечи, из којих је отац добро разумио, да му син жели покушати срећу у Стамболу. Чапаноглу не бјеше томе противан. Садик му је био четврти син, те кад три старија добровољно остају у своме селу, то породица и без Садика има доста представника у Малој Азији.

— Нека буде тако, како ти желиш, — рече Чапаноглу, и нека ти благи Алах даде срећу у твоме предузећу. Благослов мој пратиће те у Стамбол.

Послије три недеље дошао је писмени одговор од Изета-Муле, у којем се захтје- вало да Раиф и Садик што брже крену у Стамбол и назначено је да су им тражена мјеста сигурна.

Прије но што је одговор стигао, Са- дик се жестоко разболи и леже у кревет. Имао је јаку грозницу. Хусејин-беј, међу тиме, пошље свога сина у Стамбол.

Садик је о томе дознао, тек послје три недеље. Опорављајући се, често пута питаху за Раифа, којег се бјеше јако уже- лио, гораше од жеље да се с њим види; отац да би га умирио рече му како је Раиф отишао нешто прије да би нашао у Стамболу стан за обочицу.

— То је врло љубазно с његове стране — примјети Садик — то је прави друг!

Болесник се стараше, да се што брже опорави: добровољно испуњаваше све ље- карске наредбе; но грозница бјеше јача од љекарске науке и добре намјере бо- лесникове.

Тако је протекло неколико мјесеци. Напошљетку, Чапаноглу изгуби сваку над- на оздрављање свога сина, који толико ослаби и изнемогао да није био кадар ни што жељети нити се чему надати.

Одједном сасвијем изненада, болесник се поче опорављати. За два мјесеца Садик се толико поврну да се слободно могао спремити за у Стамбол. Прије поласка, он пође, да се поздрави с Хусејин-бејом и да види, нема ли каквијех порука за Раифа.

— Поздрави га, — рече старац Спар- тали — нека свето памти ријечи, којима га је пратила његова добра мајка. Затијем, понеси му ово: он даде Садик у неки мали свилени завежљај и реци му, да је то мајчин поклон. Раиф ће се томе обрадовати, јер је још из малена волио злато. А ти, Садиче, буди такође добар, скроман, сјећај се вазда, при свакоме послу, славе својијех предака, части очеве и љубави матере своје.

— Све ће бити тако, како ви наре- дите, на колико Алах ми даде моћи — одговори Садик, дубоко се клањајући.

— Будите љубазни казати ми, гдје ћу наћи у Стамболу Раифа?

— Гдје сад живи није ми познато — жалоснијем гласом одговори Хусејин-беј — у посљедњем писму жалио ми се, да му је стан врло далеко од Високе Порте.

Од тога времена ја сам му писма шиљао преко Изета-Муде, и тај ће ти казати, гдје ћеш наћи Раифа

Дошавши у Цариград, Садик одмах пође к другу свога оца, председнику врховнога суда. Од њега је дознао, што ће радити у канцеларији, у којој је био и Раиф. Требало је да се Садик прво јави начелнику своје канцеларије: Саид ефендији па тек онда да потражи Раифа. Ма да му је тешко било ипак је тако и учинио. Садик тек што се поздрави са Саид ефендијом и доби од њега наредбу, гдје ће бити у канцеларији кад на једанпут уђе у собу Раиф. Ту се они и поздравише онако срдечно, како смо раније описали Садик виђе, да његов друг напредује. За годину дана, он је много узрастао и добио је благородни и достојанствени изглед. На њему је била хаљина од танкога сукна, богати појас и вјештачки сложена чалма. Садику не би ни пало у очи све то да му Раиф, чим су сјели, не рече: твоја је одјећа била доста лијепа за село, али у Стамбулу не ваља. Ја ћу се постарати за све, што је потребно. Надам се, да ти је отац дао доста новаца, те да можеш живот лијепо удесити. — Отац је све предвидио — одговори Садик — и дао ми је прилично новаца.

Садик се сјети, да је код њега Раифов поклон од мајке му; што му га је Хусеин беј био дао.

Раиф безбрижно узе завежљај и стави га за појас.

— Садашњи мој стан — продужи Раиф — врло је мален за нас обојицу. Ја ћу одмах потражити други.

— Напосљетку испуниће се моја ваздашња жеља, да живимо заједно! — рече Садик — како сам сад задовољан!

— То се разумије — рече Раиф — и моји овдашњи другови већ знају, да ћемо ми живјети заједно. Ти си им већ познат по имену, а сад ће бити врло ради упознати се с тобом лично.

— О, ти си мој прави друг — рече дирнути Садик — захваљујем ти много, много!...

За двије године, послје тога, Садик и Раиф нијесу се растајали. Садик се осјећао потпуно срећним у близини свога друга, није ни опажао какво унижено мјесто заузима код Раифа. Међутим је пред другима — његов се положај скривао; за околину је Садик био, као год и прије, знатан младић. Ипонаовао је и тиме што је било нечега књажевског у његовој ви-

сокоме стасу, благородноме лицу и великијема, озбиљнијема, њежно лијепојема очима. Он постаде љубимац цијеле канцеларије. — Али није умιο добити репутацију и доброга расуђивача и способнога слуге.

Три године Раифова припремања прођу и он доби достојну награду за свој усрдни рад. Потражио је мјесто у министарству финансија. Мјесто је добио али испрва с врло малом платом, но опет често се бар појављивао пред високом особом господина министра и обратно је на се његову пажњу и то прије свега, својим спољашњијем угледом и лијепојема покретима; а кроз неколико времена министар опази, да је лијепо и стасити младић, у исто вријеме и добар чиновник. Мало по мало па и министар почне повјеравати Раифу такве работе, које су излазиле из круга његове дужности, а Раиф је све то вршио тачно и уредно. Напосљетку министар отворено изјави да је Раиф-беј најбољи чиновник у његовом министарству и изда наредбу, да се преведе у виши чин.

Чињаше се као да је Раиф са великом скромношћу примио високи чин, а међутим он се пред Садиком сувише поносно својим сјајнијем успјехом. Садик је у то вријеме мирно и скромно продужавао свој рад у канцеларији. Раиф да би узбудио злобу код свога друга, преувечавао је пред њим своја одличја, и себе називао десном руком господина министра; а о Садикову положају говорио је са неким презрењем гријешећи се с човјеком чију доброту јасно не познаваше. Садик пак вјероваше у све, што му је Раиф говорио, као у ријечи Корана, а његове лијепе, добре очи пламћеле су од радости при разговору о сјајном успјеху друга му.

— О Раифе, нек ти Алах пошље дуг живот! ти ћеш доћи до највишег положаја.

— Чини ми се — Рече Раиф — ти си признао прије но што сам ја мислио, да Спартали нијесу гори од Деребеја.

— Ја те не разумијем! — са зачуђеним погледом рече Садик. — Шта хоћеш с тијем да кажеш?

— Ти ме не разумијеш?! — припита Раиф — а зар си заборавио, како си ми једном приликом пријетио са твојим наредбама, које ћеш ми давати, кад се успнеш на највише скале чиновничке службе?

— Не — одговори Садик — ја се не сјећам, да сам игда то говорио или помислио на тако што.

Садик је потпуно разумио ријечи свога друга, а није се никако могао сјетити онога шта му се сада пребацује!

Послије неколико времена и Садик је оставио канцеларију Високе Порте, прашен најлепшијем жељама својих другова, те пријеђе на скромну службу у министарству просвјете и црквених дјела.

Једнога дана Раиф-беј изненади свога друга, рекавши му, да ће се брзо растати, јер је намјерав оженити се. Они сад имађаху по двадесет и три године; пријешли су били вријеме у којем се обично Турци жене. У ријечима Раифовијем није било ничега чудноватог, али су оне Садика убиле као гром.

— Ти ћеш ме оставити? — жалосно га запита Садик. Што ће од мене бити?!

Раиф га погледа, махну главом и насмија се.

— Смијешан си, Садиче, не можемо вазда остати нежењени. Ја сам се ријешо оженити се, а послје ћеш и ти, разумије се. Таква је општа судбина.

— То се зна, и мени се треба женити!...

— Ти гледаш на то, као на несрећу?

— Не, ја не гледам као на несрећу, јер је то дужност свакога мусулманина. Но виђу несрећу у томе, што се морамо раздвојити. Ја се нијесам за то спремио.

— Ми се не раздвајамо, љубавни Садиче, — рече Раиф доста срдачно — ми ћемо и даље остати другови.

Другога дана, Раиф предложи другу, који бјеше још једнако жалостан, да учине један мали излет. Дођоше у улицу Шах-Заде, оставише ее пред једном лијепом, новом кућом.

— Како ти се допада ова кућа? — рече Раиф.

— Лијепа је — одговори равнодушно Садик.

— Мило ми је што ти се допада — продужи Раиф — јер се надам, да ћемо доста пријатнога времена у њој провести.

— Како то?

— То је моја кућа; купио сам је прије неколико дана; мислим брзо ћу се са женом и преселити у њу.

— Зар ће твоја свадба брзо? — запита зачуђено Садик; имаш већ и вјеницу?!

— Јест, имам.

— Ти ми нијеси ништа казао о томе!... О Раифе!

— Немам обичаја избрбљати се о нечем прије времена — рече Раиф. Прије три дана Хаџи-Ешреф беј пристао је на мој брак са његовом шћером Аишом.

— Ако се не вaram — старија његова шћер удата је за Мурат бејом, сином твога началника? — упитаће Садик.

— Јест, — одговори Раиф.

Кроз неколика дана била је свадба Раифа и Аише.

Говораше се, да је Аиша врло лијепа и да Хаџи Ешреф, знатни и имућни трговац, даје својој шћери велики мираз. И лијепу кућу за коју је Раиф рекао Садик, да је купио, даровао је Хаџи-Ешреф младенцима.

С великом се тугом враћа у вече Садик у свој стан, гдје га је све подсеђало на изгубљеног друга.

Једног јутра Садик прије но што ће отићи на душност, сврати на пазар робова, те уговори с једном од трговкиња, коју су му препоручили, да му ова нађе такву дјевојку, која ће бити: лијепа, млада и добре прави.

Трговкиња запита Садика за његово име и адресу, обећавши му, да ће се све испунити по његовој жељи.

Три мјесеца послје Раифове свадбе, ожени се и Садик-беј са лијепом и пријатном шеснајестогодишњом Мишром.

Чињаше се да је млада врло срећна, јер шта би и тражила више, кад ју је изабрао за жену тако знатни младић, као што је Садик беј. Младенци су се скромно на мјестили у омањој кући, на западној страни Стамбола, у улици Ак-Серај.

Прође много година. Садик је добио капетански чин; осјећао се врло сретним са својом љубљеном Мишром. Имађаху двоје, врло лепе мушке дјеце. Приходи Садикови, који су се сваке године увећавали, могли су добро издржавати породицу му.

Садик се с Раифом гледаше доста ријетко и то вазда у лијепоме великоме стану Раифовом. Раиф је свега једном удостојио својом посјетом скромну кућу у Ак Серају и то одмах по што се у њу Садик настанио. Садик није био увријеђен таким свакако грезривим поступком свога друга. При првој и посљедњој посјети Раиф је рекао Садик, да се међу старијима друговима не мора строго одржавати етикеција. Садик пак враћајући се са дужности, вазда је свраћао своме другу.

Раиф имао је доста посла. Будући генерални секретар, он је прије од свију других морао сазнати што се догађа у мини-

чао са познаницима само о једном: трудно се да представити Садика као дрског молиоца, а себе да истакне као добричину, али нико не додаде на његово причање: „ти си добро учинио.“

Међу тијем Садик у се није требало правдати од гласова, које распростираше Раиф.

Хади-Ешреф није био једини, који му је понудио тога дана новце.

У то вријеме на престолу турске царевине бјеше жесток владалац, пред којим су сви од власти дрхтали, али га је народ волио, јер је јако мрзио неправду ма од кога она долазила, његови су ударци као муња убијали често пута и високе особе и гдје је год видно потребу, он се јављао као најмилосрднији и највеликодушнији покровитељ. — Новци у његовијема очима нијесу имали никаквога значаја, а среброљупце је презирао више свега.

Султан често пута падаше у меланхолију и тада није налазио задовољства ни у чему, па најпошље ни друштво жена није било у стању задовољити га у таком случају. Ничега се нијесу дворске особе тако бојале, као таквијех момената, који су доста често бивали. У таквим случајевима султан је обраћао пажњу на такве стваре, за које гледало да се свакако од њега сакрију.

Да би дворјани развеселили султана, и скренули му пажњу са које чега, причали су му различите приче из живота цариградског друштва. Због тога, причање у двору о догађајима у Цариграду, могло се упоредити са каквим најобичнијим дневним журналом и природно је, да је султан на два дана послјије пожара у Ак-Сарају знао све до ситнице што је било међу Раифом и Садиком. Приповједач тога догађаја био је један пламенити и од султана веома поштовани старац. Он је хвалио Садика, а с презрењем говорио о Раифу.

Пошто је приповједач заћутао, настало је на дивану опште ћутање, које је сам султан прекинуо.

Владалац се дубоко замисли; ни један се мускул не помицаше на његовоме строгом лицу, само танка кожа на јагодицама и на челу мало покрвени.

— Зовите ми Садика Чапаноглу! — рече султан и отпусти старца.

Кроз један сахат био је Садик у двору. Није знао зашто је зват, али не осјећахше страха, јер се није сјећао никакве своје погрешке и срце му је обично куцало кад би помислио да мора изаћи пред стро-

гог султана. Тихијем корацима примаче се Садик један од слугу и нареди му да иде за њим. Кроз цијели ред величанственијех сала доведе слуга Садика у осамљену собу, која се чинила као мјесто удаљено од свега свијета! Ту је сједио султан!

Садик досле није ни једанпут био код султана, али је ипак знао цијелу дворску етикецију. Примаче се владаоцу на извјесно растојање. Султан га пажљиво гледаше. Њему се допаде племенито лице и виски стас Садиков.

— Теби се догодила несрећа? — запита Султан.

— Прије три дана изгорела ми је кућа — одговори Садик.

— Ја нијесам на то мислио — ти си се посвадио са својијем другом Раифом! Зашто?!

Садик задрхташе усне... ћутао је.

— Ти знаш да мораш одговарати, кад те ја питам — продужи султан, а глас му је био њежан и милостив.

— Треба да кажем истину — тихо додаде Садик, а ватијем прибра своје мисли и стави руку на прса у којима му срце силно бијаше.

Султан га гледа сањиво.

— Послије пожара — тихо поче Садик — ја сам отишао Раифу и замолио га, да ми даде новаца како би подигао кућу. Ја сад увиђам, да је то било лакомислено с моје стране јер, може бити, да не би никад био у стању новац му вратити.

Садик застADE.

— Продужи! — рече султан.

— Ја сам га молио да ми даде повећи зајам а он ми мјесто тога понуди само пет стотина форинти и то, као дар. Ја нијесам дар примио...

— То је све истина?

— Јест.

— Кад је све то истина, коју знаш, како осјећаш на то?

Садик се поклони до земље говорећи:

— Ја се више не љутим на Раифа.

Султан ћутећи гледаше Садика; у његовијем очима засија искра доброте и њежности. Оде из собе, али се брзо врати носећи у рукама свилени завежљај запечаћен воском.

— Узми то! рече султан мекијем гласом у нади, да је калиф заштитник и покровитељ свакога доброг мусломанина. Ти си изгубио невјернога друга, али си зато нашао вјернога покровитеља. Слава Алаху! Иди!

Кад је Садик отишао, султан нареди министру, да строго прегледа цијело Раифово имање и ако Раиф-беј не могне чисто доказати, да је његово имање стечено честитијем и поштенијем радом, да му се све узме, а он да се пошље на острво Хијос.

Министар, истог дана до сунчаног заласка пред двадесет свједока нађе да је Раифово имање увећано понајвише митом!

Другога дана буде објављено да се Раифу узима сво његово имање а њега поведу на Хијос. Преступник се држао чудновато. Признао је своју погрешку; на сва упућена му питања одговарао је тачно и јасно. Лице му је изгледало мртво, готово укочено, а по његовој блиједој боји, по укоченом погледу — могло се опазити како ужасно страда.

Дошавши на острво Хијос, Раиф се намјести у једну малену кућницу. Људи, који су га возили, бијашу поткупљени од Хаџи-Ешрефа, да би му били на руци а на острву се знало да свака услуга учињена Раифу биће добро плаћена. Али осуђени није имао никаквих жеља: ништа га не радоваше, ништа му није могло олакшати страдање.

Послије шест мјесеца Раифа није било међу живијема!

За имање и новац Раифов, по наредби султановој, оградеше завод за глухо-нијеме, а Садик постаде началник тога завода и у тој часној дужности остао је до своје смрти. Могло је бити задовољан својом судбином, јер поред осталог и султан је свакад обраћао на њега своју високу пажњу. Но на његовоме лијепоме, некад безбрижном лицу, опажала се сјенка туге, а вјерна му Мишра знала је, да Садик тугује за изгубљеним другом.

С руског Х.

Крваво пријатељство

(По народном.)

I.

У подножју мрког Гарча
Малено се село ниже,
Од катунских других села
Граду Спужу понајближе.

У времена негда стара
„Једноше“ се село зваше,
А скоро га „Загараче“
По планини тој прозваше —

Племе мало, ал' богато
У људима и у свему —
Бег-Зотовић, спушка злица,
Завиђаше на то њему.

Наоколо града Спужа
Многа села подјармио,
А од овог малог села
На љуте је муке био.

Кушао је свако средство,
Али ништа не поможе —
Ма никако покорити
Ово село — село вражје.

И мито је обећава,
И са четом у њ' упада —
И видио од њег' бјеше
Зла, покоља, — доста јада!

Зâ и злочест враћао се
Са појата њиних дома —
И за дуго сјећао се
Погибије и полома! —

Село бегу не даваше
Мировати на крајину —
За то дању — дању, ноћу
Погибију снује њину:

„И главе ме макар стало,
„Ма сатрјо Спужа свега,
„Покорит' их морам сада!“
Таква брига ломи бега.

У племену томе храбром
Кнез Вукац је тада био;
Са јунаштва и крајине
Он се бјеше огласио!

— Трн је био он у оку
Бјешеном бегу Зотовићу:
„Погубим ли њега како —
„Све остало покорићу!“

Бег је ово промислио,
Бег је тако рачунао,
Но кол'ко је *таких* било
Бег то *добро* није *знао*!

Увјеран је добро био,
Да га смаћи он не може
За то Драшу к себи зове,
Да му у том' он поможе. —

Драша за то добар бјеше, —
Драша Кадих, права злица,
Безаконик отровани,
Рода свога издајица! — — —

До земље се бегу клања,
Афериме даје њему; —
Бегу мило, па се смије...
И тапше га по рамену.

„Оглашена храброст твоја
„Сад ми нешто, Драшо, треба,
„А у томе нек' ти буде
„У помоћи Алах с неба!..“

чао са познаницима само о једном: трудио се да представи Садика као дрског молиоца, а себе да истакне као добричину, али нико не додаде на његово причање: „ти си добро учинио.“

Међу тијем Садик у се није требало правдати од гласова, које распростираще Раиф.

Хаџи-Ешреф није био једини, који му је понудио тога дана новце.

У то вријеме на престолу турске царевине бјеше жесток владалац, пред којим су сви од власти дрхтали, али га је народ волио, јер је јако мрзио неправду ма од кога она долазила, његови су ударци као муња убијали често пута и високе особе и гдје је год видно потребу, он се јављао као најмилосрднији и највеликодушнији покровитељ. — Новци у његовијема очима нијесу имали никаквога значаја, а среброљупце је презирао више свега.

Султан често пута падаше у меланхолију и тада није налазио задовољства ни у чему, па најпошље ни друштво жена није било у стању задовољити га у таком случају. Ничега се нијесу дворске особе тако бојале, као таквијех момената, који су доста често бивали. У таквим случајевима султан је обраћао пажњу на такве стваре, за које гледало да се свакако од њега сакрију.

Да би дворјани развеселили султана, и скренули му пажњу са које чега, причали су му различите приче из живота цариградског друштва. Због тога, причање у двору о догађајима у Цариграду, могло се упоредити са каквим најобичнијим дневним журналом и природно је, да је султан на два дана послјије пожара у Ак-Сарају знао све до ситнице што је било међу Раифом и Садиком. Приповиједач тога догађаја био је један пламени и од султана веома поштовани старац. Он је хвалио Садика, а с презрењем говорио о Раифу.

Пошто је приповиједач заћутао, настало је на дивану опште ћутање, које је сам султан прекинуо.

Владалац се дубоко замисли; ни један се мускул не помицаше на његовоме строгом лицу, само танка кожа на јагодицама и на челу мало покрвени.

— Зовите ми Садика Чапаноглу! — рече султан и отпусти старца.

Кроз један сахат био је Садик у двору. Није знао зашто је зват, али не осјећахше страха, јер се није сјећао никакве своје погрешке и срце му је обично куцало кад би помислио да мора изаћи пред стро-

гог султана. Тихијем корацима примаче се Садик један од слугу и нареди му да иде за њим. Кроз цијели ред величанственијех сала доведе слуга Садика у осамљену собу, која се чинила као мјесто удаљено од свега свијета! Ту је сједио султан!

Садик досле није ни једанпут био код султана, али је ипак знао цијелу дворску етикецију. Примаче се владаоцу на извјесно растојање. Султан га пажљиво гледаше. Њему се допаде племенито лице и виски стас Садиков.

— Теби се догодила несрећа? — запита Султан.

— Прије три дана изгорела ми је кућа — одговори Садик.

— Ја нијесам на то мислио — ти си се посвадио са својијем другом Раифом! Зашто?!

Садик задрхташе усне... ћутао је.

— Ти знаш да мораш одговарати, кад те ја питам — продужи султан, а глас му је био њежан и милостив.

— Треба да кажем истину — тихо додаде Садик, а затијем прибрав своје мисли и стави руку на прса у којима му срце силно бијаше.

Султан га гледа сањиво.

— Послије пожара — тихо поче Садик — ја сам отишао Раифу и замолио га, да ми даде новаца како би подигао кућу. Ја сад увиђам, да је то било лакомислено с моје стране јер, може бити, да не би никад био у стању новац му вратити.

Садик застаде.

— Продужи! — рече султан.

— Ја сам га молио да ми даде повећи вајам а он ми мјесто тога понуди само пет стотина форинти и то, као дар. Ја нијесам дар примио...

— То је све истина?

— Јест.

— Кад је све то истина, коју знаш, како осјећаш на то?

Садик се поклони до земље говорећи:

— Ја се више не љутим на Раифа.

Султан ћутећи гледаше Садика; у његовијем очима засија искра доброте и њежности. Оде из собе, али се брзо врати носећи у рукама свилени завежљај запечаћен воском.

— Узми то! рече султан мекцијем гласом у нади, да је калиф заштитник и покровитељ свакога доброг мусломанина. Ти си изгубио невјернога друга, али си зато нашао вјернога покровитеља. Слава Алаху! Иди!

Кад је Садик отишао, султан нареди министру, да строго прегледа цијело Раифово имање и ако Раиф-беј не могне чисто доказати, да је његово имање стечено честитијем и поштенијем радом, да му се све узме, а он да се пошље на острво Хијос.

Министар, истог дана до сунчаног заласка пред двадесет свједока нађе да је Раифово имање увећано понајвише митом!

Другога дана буде објављено да се Раифу узима сво његово имање а њега поведу на Хијос. Преступник се држао чудновато. Признао је своју погрешку; на сва упућена му питања одговарао је тачно и јасно. Лице му је изгледало мртво, готово укочено, а по његовој блиједој боји, по укоченом погледу — могло се опазити како ужасно страда.

Дошавши на острво Хијос, Раиф се намјести у једну малену кућицу. Људи, који су га возили, бијашу поткупљени од Хаци-Ешрефа, да би му били на руди а на острву се знало да свака услуга учињена Раифу биће добро плаћена. Али осуђени није имао никаквих жеља: ништа га не радоваше, ништа му није могло олакшати страдање.

Послије шест мјесеца Раифа није било међу живијема!

За имање и новац Раифов, по наредби султановој, оградеше завод за глухо-нијеме, а Садик постаде началник тога завода и у тој часној дужности остао је до своје смрти. Могao је бити задовољан својом судбином, јер поред осталог и султан је свакад обраћао на њега своју високу пажњу. Но на његовome лијепоме, некад безбрижном лицу, опажала се сјенка туге, а вјерна му Мишра знала је, да Садик тугује за изгубљеним другом.

С руског Х.

Крваво пријатељство

(По народном.)

I.

У подножју мрког Гарча
Малено се село ниже,
Од катунских других села
Граду Спужу понајближе.

У времена негда стара
„Једноше“ се село зваше,
А скоро га „Загараче“
По планини тој прозваше —

Племе мало, ал' богато
У људима и у свему —
Бег-Зотовић, спушка алица,
Завиђаше на то њему.

Наоколо града Спужа
Многа села подјармио,
А од овог малог села
На љуте је муке био.

Кушао је свако средство,
Али ништа не поможе —
Ма никако покорити
Ово село — село вражје.

И мито је обећава,
И са четом у њ' упада —
И видио од њег' бјеше
Зла, покоља, — доста јада!

За и злочест враћао се
Са појата њиних дома —
И за дуго сјећао се
Погибије и полома! —

Село бегу не даваше
Мировати на крајину —
За то дању — дању, ноћу
Погибију снује њину:

„И главе ме макар стало,
„Ма сатрио Спужа свега,
„Покорит' их морам сада!“
Таква брига ломи бега.

У племену томе храбром
Кнез Вукац је тада био;
Са јунаштва и крајине
Он се бјеше огласио!

— Трн је био он у оку
Бјежном бегу Зотовићу:
„Погубим ли њега како —
„Све остало покорићу!“

Бег је ово промислио,
Бег је тако рачунао,
Но кол'ко је *шаквих* било
Бег то *добро* није знао!

Увјеран је добро био,
Да га смаћи он не може
За то Драшу к себи зове,
Да му у том' он поможе. —

Драша за то добар бјеше, —
Драша Кадих, права злица,
Безаконик отровани,
Рода свога издајница! — — —

До земље се бегу клања,
Афериме даје њему; —
Бегу мило, па се смије...
И тапше га по рамену.

„Оглашена храброст твоја
„Сад ми нешто, Драшо, треба,
„А у томе нек' ти буде
„У помоћи Алах с неба!..“

„Што сједе бег ће тако,
 А Драша се теке смије... —
 Уливица свака тако
 Лицемјерство своје крије!
 „Па да чујем, беже силни.
 „Што сад хоће мудрост ваша?
 „За остало не брини се!
 „Све ће свршит' вјерни Драша.“
 — „Наш град тврди на све стране
 „Племенима страх задаје,
 „А малено Загараче
 „Нашу силу не признаје! —
 „Непокорно и немирно
 „Око града чете вије
 „Ни султана не признаје
 „А за арач — збора није!
 „Тако једном послах своје
 „Да покупе десетине,
 „Ал' Андрија Вукадинов
 „Одруби им главе њине! — — —
 „Као муња с врх литица
 „На град с четом наш салети;
 „А оштрицу њина мача
 „Многи Турчин већ осјети!
 „Све богазе око града
 „С костима су затрпали;
 „Борећи се за слободу —
 „Већ су многи ту остали!
 „Залуду су ти бедеми.
 „Залуду је војска многа! —
 „Мировати не можемо
 „Од племена „вражјег“ тога!
 „Па те дозволах, да те питам:
 „Како ће се доскочити
 „Томе јату проклетоме, —
 „Како ли га покорати?!
 „Кнез Вукац је — веле — сада
 „На глас испа у то ссло; —
 „Кад би њега погубио
 „Село би се намах сплело —
 „Па би сада лако мога'
 „Сатријет га до темеља!
 „Хеј то би ми радост била —
 „Теби слава неувила!..“
 — „До сада је за то брига,
 „Виђу, беже, твоја била,
 „А од сад се, вјеруј Драши,
 „Око чела мога свила!“
 Бег весело на то скочи
 И даде му мало дара:
 Свиле, злата и још нешто —
 Цигле два, три цеввердара.

II.

Од Спужа је до Бована
 Све мислио Драша: што ће?
 А немирна душа му се
 Све пуњаше грдне злоће.

Како кнеза да погуби
 Смислит' није никад мога,
 Док се сјети Крститеља
 И самога Творца Бога.
 „На кумство ћу кнеза лако
 „Погубити!“ — Драша збори;
 А паклена душа њега
 За недјело већ не мори;
 Но весео, силян, бјеше
 Што му на ум то је пало!
 А што ли ће свијет рећи!
 Њега за то није стало.
 Па пред собом снаху посла
 И дивно је научио:
 Како неће кнезу казат',
 Па се и он опремио:
 Цеввердаре браћи даде
 Што му беже дао бјеше,
 Па полако преко Зете
 Пут Пошкаља иду пјеше...
 — Ту ће они да се стану
 Више поља на главицу;
 Ту ће Драша да учини
 Грдну, вељу Касапницу.

III.

Чим је кнезу глас допао,
 Да га мокро кумство чека,
 Неспреман је похитао
 И без гуња и јелека.
 На кумство је потрчао,
 А не да се коље с братом
 Продатијем и здруженим
 Са душманским турским јатом.
 Два му сина за њим трче
 Као двије горске срне!
 Ах, зла часа! да с' ниједан
 Више дома не поврне!
 Јер ни они не узеше
 За појасом ни кумбуре.
 Искрај куће до Пошкоља
 Не ходише двије уре.
 И сретоме три Кадића
 Ђе су рекли, да се стану,
 Па почеше да се љубе —
 А у томе пушка плану...
 И кнез Вукац су два сина
 На долину мртав лежи..
 А Драша им главе сруби
 Па пут Спужа срамно бјежи...

IV.

Бег Зотовић на глас ови
 На Загарач с четом бању:
 „Ха, сад ћу их сатријети!“
 У души му радост грању! —

Но и овог пута није
Задобио славу већу: —
Ко ј' одвише — веде — хитар,
Тај прескочи лако срећу.

Загарчани, соколови
Када ово разумјеше
Са свих страна, ка' орлови
Пут пошкоља полећеше;

Неки кнеза дома носе,
А остали приосташе
И са четом Зотовића
Крваво се ту поклаше...

С мртва кнеза разјарени
Ка' вукови кивно лете. —
Кивно газе за осветом,
Своју браћу да освете. —

Иза Гарча сунце тоне
И потоње араке скрива,
А над овим разбојиштем
Подигла се магла сива;

Кроз ту маглу четовође
Са Турцима грдни бјеже...
А на мјесту разбојишта
Многи, многи мртви леже.

Загарчани кад виђеше
Е да браћу осветише
Мртва кнеза су два сина
Саранише — ожалише.

V.

Иза смрти кнеза Вукца
Богета му мален оста;
На оца се уметнуо
И сеоцким кнезом поста.

Стричеви му кажевали
Све што му се с оцем збило,
Па ђетету слушајући
У душу се све упило.

Момче расло, наставало
А с њим миса једна расла:
Да освети оца, браћу —
Миса грозна и ужасна!

Није лако прегорети
Оца, браћу своју милу! —
Због тога је четовао
Своме стрицу и на силу.

Мучио се свакојако
Како ће их осветити!
Али му се не могаше
Баш никако потривити.

И у томе момак зоран
На женидбу он већ наста:
Бјеше диван и наочит
Невеликог таман раста;

А у Драше бјеше пура
На удадбу настанула:
Зорна, дивна и лијепа,
Што се вели — као була!

И, гле, чуда, Живаљ иде
Те Драшину шћерцу проси:
Драша даје без ријечи —
Живаљ добре гласе носи;

И Сенију за Богетом
Доведоше и вјенчаше
И са тијем, тобож, они
Мир и слогу ојончаше. — — —

VI.

Сенија је добра била
Богета је и волио. —
Да с' освети, он је згодан
Тек сад начин замислио.

И, гле, чуда, како ће се
Ови јади доголити,
По Сенији он ће једном
Пријатељу поручити:

Да дојави к њему стоку,
Да заједно овце пасу;
А Прасквичке шуме бјеху
Због испаше тад на гласу.

Драша одма без домисли
Овце к њему дојавио,
А Богета сусрео га
И добро се посилио

Заједно су овце пасли
Уједно им тајин био:
Како ће их сад посјећи
Богета је све мислио;

Те због тога дјецу, жене
К својим кућам опремише
А он, Драша и два сина
Код стала се осамише.

Тад Богети сунце сину:
Сад ће своје да наплати
И тог дана докле мркне
Немогаше дочекати.

Дан је био рђав, мутан,
Облаци се небом вили,
А у вече страшну кишу
На земљу су оборили.

Пошто стоку уредили
Вечераше — поспаваше,
Ал' Богети те вечери
Спавати се не могаше.

Ужасна му миса трену
И отвори своје очи,
Па полако испод поле
Он на страну од њих скочи;

Нож извади па повуче
Са огњином крај оштрице
Па је хитро русе главе
Одрубиа све тројице!

Пусту стоку тад замину
И оћера право дома;
Па Сенији плахо рече:
„У род, жено, пођи одма,

„Да приватниш тајин Драши
 „И сврати се крај колибе
 „Виђи је ли какве штете
 „Од синоћне било лимбе.“
 Кад Сенија на тор дође
 Над мртвом се браћом сави:
 Врисну као змија љута
 У мал' те се не задави.
 Па осталој браћи јави
 Те мртваце саранили:
 „То су они — свако рече —
 „Ваистину заслужили!“
 Сенија се — веле — опет
 Код Богете повратила
 И у слови и у миру
 Два му сина подђивила.

В...ћ.

— ** —

Неколико докумената о вјековној независности

Црне Горе¹⁾

приредио Марко Драговић

„Ах, да виде св'јета пуци остали
 Из низинах, одкуд вида нема,
 Крст ов' славни, непобјеђен игда,
 Врх Ловћена што се к небу диже...
 Не би троме прекрстили руке
 Док ви за крст подносите муке,
 Нит би вато барбарим ве звали
 Што ви мросте док су други спали“.

Мажуранов. „Смрт Смаил-аге Ченгића“.

I.

Нема тога који хоће, да поштено и истинито позна „Крст ови славни непобјеђен игда, врх Ловћена што се к небу диже“, који неће признати историјску истину, да је Црна Гора била све од пропасти српске државе, па до дана данашњега, независна како од Турске царевине, тако и од Млетачке републике. Независност Црне Горе и њено витештво, које, као што је рекао велики Енглез Гледстон, превазилази традиције витештва термопилских и маратонских ју-

нака, све ће се више славити и уносити у свијету, што се тај свијет буде боље упознавао с црногорском историјом.

У потоње вријеме појавила се читава књижевност о питању о независности Црне Горе. Неки и то, к сажалењу наши српски књижевници, најмарљивије се старају, да докажу, да Црна Гора није била независна ни у вријеме Црнојевића, ни у вријеме владика из разних племена; па су се дотакли и времена владика из куће Петровића-Његоша. Између таквих споменућу гргетешког архимандрита Иларина Руварца и србијанског гимназијалног професора Томића.

Књижевност овакве врсте појави се особито од онога времена, или боље рећи од знамените 1896. године, кад витешки књаз црногорски Никола I, са својим Црногорцима, прослави на Цетињу двјестогодишњу владу у Црној Гори куће Петровића-Његоша. Пошто у овој радњи немам намјере водити с ким год полемику, то се ни обраћати нећу на вишечену књижевност. Нека макар сваки дан напишу по једну књигу противу Црне Горе они неће бити у стању, да помраче витешку борбу црногорску и њену у свијету задобивену славу ни за једну длаку. Ма колико се старали непријатељи нашега народа, па били то домаћи или инострани, да изведу и докажу зависност Црне Горе од Турске или Венеције из различних непријатељских Црној Гори списа, или из списа слабо обавијештених писаца, или из писама и трактата које су непријатељи црногорски писали, а Црногорци за њих ни знали нијесу; на посљетку убиће их историјска правда, која никада никаквима извртањима, и злонамјерним коментарима, неће моћи бити уништена. Историја је „свјетило

¹⁾ Одломак из нештампаног рада уређеног по документима „Русија и Црна Гора у XVIII вијеку“.

истине“ и то свјетило истине, преко рука онога, који ће свестрано и савјесно изучити живот црногорских мученика и крвавих бораца за крст часни и слободу златну, достојно ће оцијенити ову борбу и да ће Црној Гори мјесто најувзвишеније међу народима, који су за вјеру и слободу водили борбу.

Остало је једно народно предање из времена кад је знаменити Нуман паша Ђуприлић ударао на Црну Гору 1714. године. Као што је познато из историје Ђуприлић је тада прошао и похарао велики дио Црне Горе. Црногорци су уклонили били своју чељад у неприступне планине; а све што је било способно оружје носити борило се с Турцима и сваку пед земље, коју су Турци пролазили у Црној Гори, обилато су облили својом крвљу. Чувени јунак из племена Овринића, из села Велестова, Вукота Мрваљевић изишао је био с неколико Овринића у Ставор планину и отуда нападао на Турке, који су већ заузели били цијело племе овринићско и дошли и у племе Бјелице. Турци не само да су заузели села, него су гонили Црногорце и у планине и њих заузимали. Кад су дошли спрема једнога брда, на којему је био Вукота, са својом дружином, Турци су их звали на предају. Вукота је одговорио: „вала Турци ево не оћете да нас оставите с миром ни у ова брда. Ето јуче сте узели ту главицу, а данас или сјутра ћете ову; али ја имам трећу, четврту, пету и имам их без броја. Ви ћете на једну, а ми ћемо на другу и никад ви се предати Црна Гора неће, но ћемо се тако борити док иједнога Црногорца живог буде“. Осим неколико знаменитијих побједа, које су Црногорци одржали над Турцима, оваква је била вјековна борба црногорска противу својих неприја-

теља, док је, напосљетку, витештво црногорско *принудило* Јевропу, да призна независност Црне Горе; али се и том приликом показала нечовјечна као и вагда, те је за цијело хришћанство заслужну Црну Гору оставила у тако тијесним границама.

Противу писаца, који писаше о зависности Црне Горе, устао је др. Лазар Томановић и написао је повећу историјску расправу, којом је одговорио архимандриту Руварцу на његову „Montenegrina“; а у „Гласу Црногорца“ одговорио је г. Томићу на његову расправу о Ивану Црнојевићу. Но и осим ових устали су још неки српски књижевници и новинари, те су у разним листовима заслужно пропратили радове напेरене противу Црне Горе. Осим српских књижевника одговорио је архимандриту Руварцу и учени Рус Павле Ровински.

Колико су и како су ови браниоци црногорске независности одговорили противницима — о томе нећу овјде расправљати. Привешћу за овај први дио моје радње неколико писама, из којих ће се виђети како су Црногорци не само оружјем, него и пером бранили своју независност противу и Турака и злонамјерне писаније млетачке, и противу некаквих турско-млетачких трактата. Та ће писма љепше расвијетлити ствар, него ма каква друга расправа, која би о томе била написана. Из депеша рускога државнога канцелара, књаза А. Чарторијскога, с радошћу ћемо виђети како је тај велики државник велике и братске нам Русије, у пух и прах разбио бечку дипломатију, која је хтјела, да се користи тим млетачко-турским трактатима, па да помоћу њих докаже зависност Црне Горе од Турске.

Још 1754. спремала се турска војска да удари на Црну Гору. Но

везир босански хаџи Мехмед-паша, знајући из прошлости да није лако ратовати с Црном Гором, учинио је покушај да митом и пријетњом принуди Црну Гору на покорност и плаћање арача. У ту сврху послао је своје људе у Подгорицу и Спуж, да преко тамошњих бегова и ага изврши свју намјеру. Године 1754. хаџи Мехмед паша дошао је с војском у Гацко, одкуда је хтио да удари преко Никшића на Црну Гору; али се ту задржао и послао писмо владици Сави Петровићу и главарима црногорским. То значајно писмо не нађох у архиву; али нађох одговор на исто и из њега се може виђети каквога је садржаја било и то писмо. Писмо гласи:

„Његовој свјетлости везиру босанскоме Хаџи Мехмед-паши.

Велики султан Мехмед пети послао је вапшу свјетлост, да установите ред у Босни и Херцеговини, и да казните бунтовнике и зле људе; али ти немаш царске наредбе да водиш какве послове с Црном Гором, која никога не узнемирава и не вари, но сама за себе постоји. *А ако дође да ратује противу ње, ми ћемо се помоћу Божијом и нашим оружјем од свакога бранити и никог нећемо пустити да пошлаци нашу слободну земљу докле је иједнога Црногорца у животи.* Слава Богу о Црној Гори брину се они, који стоје више свијех другијех, који сједе на престолима и на главама круне носе и у руке скиптре држе. А ви, ваша свјетлост примате зле људе, даривате их влашћу и постаљате пашама, као што се види из тога што сте поставили за папу најгорега човјека у свијету Абдулаха капетана спужскога, који се стара да вазда трају свађе међу нама, и да се вјечито продужава ратовање. Он несрећне хришћане, турске поданике, различитима мукама мучи, па

неке у Биоград и Скадар продаје. Он је подговорио и капетана нишичкога да с војском напада на црногорска погранична мјеста. Сад ако у вас има правде и суда дозовите њега и његова брата, па наредите, да им се одма посијеку главе. Ако тим зликовцима главе не откинете, ми ћемо се жалити на високо мјесто, па тада може и за вас бити што год рђаво. *А што кажете да имате царски ферман, да ратујете противу наше Црне Горе, вашему је господству познато, да су и пријед многе наше долазиле противу Црне Горе; али се ни мало нијесу похвалили својим успјесима. Надамо се, да ће тако бити и сада;* а при том ми имамо за заштитницу и побједоносну руску царицу, и друге хришћанске цареve у Јевропи, који ће на темељу правде подићи за нас своје оружје. Чекамо од вас праведни одговор.“

Баш у ово вријеме догодили су се и унутра у Црној Гори неки непријатни догађаји. Милаковић пише о томе овако: „Неки од главара били су се позавађали између себе и у народу такав раздор метнули, да се нашло и таквих отпадника, који су до те подлости дошли, да су 1754. године отишли к везиру босанскоме Мехмед-паши, а од њега у Цариград, и обећали се султану, да ће његовој власти потчинити Црну Гору, и да ће Црногорци од своје добре воље плаћати давак“¹⁾

Кад су се ови непријатељски поступци чинили противу Црне Горе с поља, а у унутрашњости биле овакве смутње, митрополит Василије

¹⁾ Овакви су отпадници били и они Црногорци, који су, подмићени од чиновника млетачке републике, писали бајаги у име све Црне Горе и свих главара црногорских она *подложна* и *понижна* писма, којих су се дочекали неки историчари да по њима изведу зависност Црне Горе. Као што су ови у Цариграду самозвано

није био у Црној Гори, него у Русију из које се тек повратио у октобру 1754. године. Пошто се Василије повратио дознао је за сву злу срећу, која се спрема Црној Гори од извањих непријатеља, и за све невоље, које се догодише унутра у Црној Гори. Са свом силом свога прегалачкога духа заузео се да утиша домаћу несрећу и смири завађене главаре, у којој намјери пропутовао је скоро сву Црну Гору и, на срећу народну, постигао је у томе велики успјех; јер су се, под упливом његових енергичних и родољубивих ријечи, скоро сви завађени главари, а с њима и народ, не само примирили, него су се најозбиљније почели спремати, да непријатељу даду јуначки отпор, као што су га и дали кад је дошло до борбе, а то ћемо виђети напријед. Овај преокрет ствари у Црној Гори лијепо нам разјашњава ово писмо везира хаџи Мехмед-паше. Писмо гласи:

„Од мене Хаџи Мехмед-паше везира бошњачког, нек је знао црногорском владици Василији.

„Прошлога годишта ја сам изишао с војском на Гацко, одкуд послах у Црну Гору владици Сави, и осталијем Црногорцима, под уговором да она дођу код мене, или ћу ја ударит с војском на њих, и они нађоше за боље да дођу и да ми се покоре, него ли да се противе султановој војсци, и они се обећаше да ће плаћати хараче и ја их предах Абдулах-паши; а он исти и преставио их је мени. А сад по повратку твоме у Црну Гору чујем нешто друго, да

подлагали Црну Гору султану, тако су ови други то чинили према млетачкој републици. Но они Црногорци, који су вазда остали вјерни аманету борити се за слободу до потоње капи крви, поништили су све покушаје и домаћих изрода и извањих непријатеља.

си их кано ђаво сврнуо на другу страну, и како виђу тебе Црногорци слушају, па не плаћају ни арача, нити примају тескере, да не примају паше, нити остале аге султанове. Знади да сам ја за прошло годиште платио Султанову величеству паре од харача, узете од Абдулах-паше; а сада пиљем даву великој Порти на тебе, па чекам дан и ноћ срећна фермана, и ја сам чекам с војском да умирим тебе и твоје. Имам над у Бога да од моје руке и у море утећ нећеш, него ћу те живог на колац набити; а све ћу оне главаре повјешати, којизи се око тебе налазе. И ово ти пишем да се добро размислиш.

Из Травника 29 априла 1755.“

Владика Василија одговорио је на ово смјело писмо овако:

„Од мене владике Василија Петровића хаџи Мехмед везиру бошњачкоме.

Примио сам твоју књигу и разумио што ми пишеш. Ја виђу да си ти већи господин срећним султаном над Босном постављен, да чиниш и судиш добријема право; а эле и неваљале људе да кастигаш Разумјех (кано човјек не безуман), да у оној књизи нијесу твоје истовјетне ријечи, јер су одвећ маните. Море бит, да је твој писар мјамо тебе, и мимо твоје заповиједи, то учинио, *иа је написа да он заповиједа вјештуру, који може да потпише лафе*; а паметан чојак гледа да мјесто тихог приста ништа не запао у часову погибију. Срећни султан, ком је Бог дао да царује и да не слуша неправду и потварања, расудит ће што је право, али неправдо, од долазећих му дава; јер ја његовом величеству нијесам никаква зла учинио, да би мога на мене кренути војску. Знади да и ако си ти господин везир, да нит се ја бојим твога коца, ни конопца, чим

ти мени пријетиш; јер ником не чиним ничесова зла, а чиним добро, колико могу; па и сваком препоручујем, да тако твори, што могу посвједочит све аге султанске, налазеће се око Црне Горе, међу којима имама ја за сада и Абдулах спужког капетана, који је погазио Божу вјеру и заклетву, те је са својом војском напао на наше чобане, увео сву стоку, а људе побио; па кад су то виђеле султанске аге устали су противу њега, зато што су с нама у добро и у мир; а ти си га прифатио и пашом си га направио; и он се ни од чега не устеже. Ми знамо да он поданике султансва величества продаје, а теби паре даје. Знади добро да ће за то дознат и његово султанско величество, поради чега си се ти удружио са таким злијем човјеком. Гледај добро, он тебе вара и доводи турске поданике мјесто Црногораца. Он је она три човјека динарима поткупио да кажу е су Црногорци, а они и нијесу Црногорци, већ наши гранични сусједи, а ваши поданици. *Црна Гора и не мисли за њи, само ти се чуди како ти таквијема људима вјерујеш. Ја би тебе савјетова да ти стојиш у мир и раштлук и задовољи се са поштењем, које ти је Бог и срећни султан дарова.*

У Црну Гору 11 маја 1755 год.“

Каквијем благородством и величином духа с једне стране, а презрењем и финим подругивањем с друге стране, дише ово писмо владике Василија према писму башњачкога везира Мехмед-паше.

По напутцима од башњачкога везира почели су сплеткарити противу Црне Горе и околни Црној Гори турски главари од Подгорице, Спужа и Жабљака и писати некаква писма у смислу, разумије се, везир-

скога писма; али су и њима Црногорци достојно одговорили.

Ево једно такво писмо:

„Од нас владике Саве и владике Василија, војвода, сердара и свијех главара црногорскијех кадији, муселиму и свијема агама од Подгорице, Спужа и Жабљака.

„Примисмо вашу књигу у коју пишете час пријед да ви одпишемо. *Ви знате да Црна Гора није никада арача плаћала, као што ни данас не плаћа, па ни она села црногорска, која су под сажим вашим градовима.* Прошле године није био послан у Гацко ни један главар од Црне Горе, но по писму везира босанскога, које је писа владици Сави, послан је био Живко Дамјанов са још три друга, да учине неки уговор с везиром. У толико ове подмити и превари Абдулах бег капетан спужки и пође с њима на Гацко к везиру и поведе капетан са собом никшиће, спужане и друге и превари везира и рече му: Ево сам ти довео кнезове од Црне Горе, да ти се предаду и да хараче плате. Зато везир капетану даде пашалук. Кад ми чусмо одма писамо везиру, да га је капетан преварио; али везир мјесто да казни пријеварника, дарова поменутога Абдулак пашу.

„*Што турци пријетите да ћете ударити с великом војском на нашу земљу — ви сте и пријед долазили и знате лијепо како сте прошли, војујући на нас. Кад виђесте да силом не можете ништа учинити — ви објетите да преваром учините; али ћете се и у томе преварати. Ми чекамо на своју земљу вашу војску — неки наша земља нашу крв попије.*“

Из приведеннога виђесмо што су Турци радили противу Црне Горе и како су Црногорци пером бранили своју слободу док је дошло до рата;

а сад да видимо што је у исто вријеме радила млетачка република, и је ли та хришћанска држава помагала Црној Гори, која је републику заклањала својим јунаштвом, да јој Турци с ове стране не скоче на грбаву леђа. Та лукава лисица, која из прикрајка гледаше што се гдје чини, па гдје шћаше виђети јачега њему се придружи, па удри на слабијега, која се стараше не да помаже правома, но да угоди ономе од кога се бојаше. Не само не помога Црној Гори, него учини најнепријатељски поступак, какав се ријетко може наћи у историји одношаја међу народима. Држим данема непоштенијега поступка од тога кад један човјек, или један народ, не из јунаштва, или ма каквога ма и најмање оправданог узрока, него да само угоди јачему и ономе од кога га је страх, напада и тлачи правога, или слабога. Али вели народна пословица: „ако је ко јачи, Бог је свачи“ и Бог прима правога у заштиту, а силнога неправедника поризи и уништи, баш онда кад он мисли да је на највећему степену славе и силе и кад, у васлијељености својој, мисли да је његова сила непобједљова.

Поступак млетачки према Црној Гори објасниће нам лијепо ово писмо Јустина Болду.

„Ми Јустин Болда по преведрој господи млетачкој над-провидур од Котора, Арбаније, Новог и Будве.

„Вазда су Црногорци познати у опачине и немире с подложницима преведре госпде и за зла дјела, која учинише, принуђени бисмо изћерати их из града и из државе. Они су вазда били, па су и сада, издајници Порте Отманске, којој су подложници, с којом Портом речена преведра господа најбољи и бистри садрже мир. А сад нам је дошла

особита, темељита, заповијед од пре-свијетлога господина Франа Гриманца, провидур-ђенерала од Далмације и Арбаније, с његовом огледаном наредбом, да очито забрањујем, колико се највише може, свијема подложницима преведре републике, који су у ову област, да од сада и за вазда Црногорцима, како мушкога, тако и женскога пола, не буде давано никакве помоћи. Кад би исти Црногорци бјжали од Турака, да се нема више од њих, и ништа њихово, примати у кућама нашијех подложника; а ако би који хтио силом уљећи у принципову земљу, да се такав има убити. Да би се могло боље пазити на њих мора се поставити оружана стража по свијема грацима.

„Тако исто забрањује се подложницима преведре републике у Црногораца куповати што год, или им што год продавати. Ако би који подложник преведре републике учинио икакву помоћ, или љубав, Црногорцу, то ће такав бити осуђен на смрт и његова добра би ће у беглук узета. Ако ко за некога докаже да је преступио протуву ове највише наредбе такав ће добити награду од стотину дуката и би ће сачуван у тајности за вазда. Ако ово докаже и какав год кривац, који је за преступ осуђен на казну, сувише од вишечеченога дара би ће му опроштена казна.

„Да би се ова наредба боље испунила заповиједамо сердарима, капетанима, кнежевима, суђама и свијема старешинама од комуна, да ово више пута објаве народу, и да пазе, да се иста заповијед најтачније изврши. Сувише милост обећајемо и осигурајемо оне, који би се шпијонством удостоили заслужити вишечечену награду, па кад би они били и највећи преступници, да могу

слободно доћи код назначене власти и примити помиловање и обећани дар.

„Такође имамо врућу потребу од шпијуна за Котор, Нови и Будву. Ко би хтио ове дужности примити нека дође у речена мјеста, ће ће бити научени у ономе што им је потребно знати за њихову шпијонску работу. Кад буде ови проглас преписан на славенски језик, тада нека буде прочитан у свако мјесто, свему народу, да не би ко послје рекао, да није знао за ову велику наредбу.

„Писао Зан Батиста Сан-Фермо секретар. У Котор септембра 10, године 1756.

Ово је писмо писано таман у очи турскога напада на Црну Гору; јер се турска војска окупила по црногорским границама у октобру, а већ у новембру био је нападај.

Но како се Црногорци препрепаше од турске војске и турских дивљачких пријетњи, него достојно одговорише, тако се још мање препрепаше од оваквих нечовјечних млетачких проклама. Црногорски одговор на ово писмо гласи овако:

„Пресвијетломе господину Јустину Болду венецијанскоме над-провидуру од Котора, Арбаније, Новог и Будве.

„Не можемо да вам не одговоримо на вашу прокламу, коју сте дали подложницима принциповијема, а од које сте копију послали и везиру у Босну; а такође и на друге прокламе, које сте издавали противу нас, а које су све дошле и у наше руке. Ви подажете противу нас Турке, као што нам исти Турци кажу, а и ми то очима видимо. Ви називате нас невјернијема људима, од рода невјернога и безаконска. *Ви сами размишљате јестели право рекли такве ријечи о народу православне вјере Хришћане, и закључили свете цркве источне, и народи*

поштеноси и светоси славено-српскога, од којег су произлазили свети цареви српски и војводе (ерцези) црногорски, патријарси и архиепископи, свештеници и поштени људи, главари и официри; од којих су многи бивали и у служби млетачкој и толико су вјерни били предредној републици, да им је давала под заповијед своју војску и саму касу, и није се још никад нашло, да је који од њих био невјеран; а између ваших чиновнијех људи бивало је толико невјерника, да сте са преступницима напуњали цијеле галије и тамнице. А што пишете да смо издајници Порте Османске — ми не можемо бити њени издајници; јер јој никад нијесмо били вјерни ни подложни, нити ћемо икада, него се бијемо да отајемо оно што су они нама отајали, и да сачувамо своју вјеру и своју слободу. Ми не знамо зашто нас овако мрзите. Зар за то што смо помагали републици у вријеме рата Ципра, Кандије и Мореје, Каштел-новога и Цетиња, за које позивамо као свједока преузвишенога Бартола Ерицу, на којег дође 60 хиљада турске војске, и ми њега сачувасмо и у Котору допратисмо? Па кад би најпотоњи рат са Турском пођосмо неколико нас у помоћ републици; јер сви не можемо због тога што чувасмо наше границе од Турака. Под заповједништвом владике Данила Црногорци ударише на Бар и Турке у град затворише, папу од Арбаније разбише, оружје и господу млетачку од турскога ропства сачуваше, и армату у море упратише, како нам свједоче и атестати. Тако исто и под Улцињ вјерно принцип у помогосмо. За све ово ми нијесмо тражили никакве награда, осим што принцип одреди неколицини Црногораца плате, али бише и они преварени. Но ни један поступак ваш није нам био толико противан, колико овај садашњи, кад издасте ову прокламу, у

коју дајете забрану, да не могу имати с нама посла наша браћа и сусједи, кумови, сватови и пријатељи, с којима смо од настања и до дана данашњи у љубави живјели. И то нам ваша власт сада забрањује и видимо да се мјесто љубави уводи мрзост у Краини.“

Црногорци, у својој витешкој раздражености и огорчености противу подлости млетачке нијесу се ограничили овим писмом, него су, као људи свијетлога образа и свијеглијех дјелах својих, написали и друго писмо Дужду и Савјету млетачком. Писмо гласи овако:

„Не можемо пропустити, а да овијем првијем путем не учинимо једну изјаву вама, преведри принцпе, и преузвишеноме Савјету. Још од давнијех времена ваша република учинила је пријатељске уговоре са господарима нашега славнога српскога царства, да се боре заједно противу опћега непријатеља вјере хришћанске цара Отмановића, који неправедно, с његовом силом, уљезе у земље наше славне државе, те и данас јадни хришћански народ пати и страда под тирјански јарам турски.

И ваша преведра република виђела је више пута вашу вјерност храброст и постојаност у прошлијем ратовима од Ципра и Кандије, Мореје, Каштел-новога, Царинах, Водника, Шестанске горе, Сутормана, Вртијељке, Шенђера наше, кад удара на Котор, Цетиња, Бара и Улциња.¹⁾

¹⁾ Турско млетачки рат, познати код нас под именом рата од Ципра, Кандије и Мореје принудио је владу млетачку да тражи од Црне Горе помоћи и на тај позив похитало је у помоћ преко хиљаду одабраних јунака. Код *Новога* Црногорци су помогли Млечанима противу Топал (ромога) Осман паше. *Царине* и *Водник* су мјеста у Ерцеговини, где су Црногорци Млечанима помагали. Шестанска гора, између Бара и Улциња, где су Црногорци, као млетачки

„Пошто се свршио рат под Улцињем ваша република учини ненадни мир с Турском; а нама обећа дати помоћ противу опћега непријатеља, ако нам буде потреба, и то ако се не мога јавно, оно бар погајно. А сад, о бесмртни и правдни Боже! Ми бисмо не само остављени без помоћи, но бисмо и преварени. Мјесто помоћи од републике ми сад трпимо најгрђе пакости од исте. Ево већ трећа година од како на нас нападају: везир босански, везир румелијски и паша арбанашки, желим нас покорити и наситити се наше хришћанске крви. У ово тешко вријеме ваша република не само није нам помогла, него сте још свакојакијем начином наговарали и учили Турке; како ће нам више зла учинити. Из каквијех разлога, преведри принцпе и господо савјетници толико зависти и мрзости имате противу овога хришћанскога народа, који вам је толико помогао? К чему ли служе онакви жестоки прогласи, који су разаслани по свој Боки Которској, од којих је дошла копија и до нас, од које и вама шиљемо препис, да видите да и ми знамо све што се ради противу нас, у овакву нашу нужду? На што вам служе толики шпијуни, и због каквога узрока затвористе пред нама све путове, како по суху тако и по мору, те не можемо добавити потребне ствари? Зар зато, да би нас Турци

помоћници, потукли турску војску 1718 године. *Суторман*, планина више Бара, и ту су црногорци помогли Млечанима 1717, кад су ударали на Бар. *Вртијељка*, *Цетиње*, *Бар* и *Улцињ* не требају овђе објашњења, јер о томе има ријеч и у историји црногорској. И у тим мјестима Црногорци су учинили Млечанима обилату помоћ (о Шенђер паши спомиње и владика Петар II. у „Горском Вијенцу.“) Обратите на ово пажњу, оче архимандрите Иларионе, који онако подруљиво спомињете ова мјеста у вашој „Montenegrini“.

лакше могли метнути под своју сабљу? Но сад се јавно види, да крјешка и силна десница Божија стоји над нама и сна нас је овога пута сачувала, и чуваће нас и у будућа времена. И ако смо остављени од нашијех сусједа и старијех пријатеља, ошет нијесмо остали без добријех пријатеља, међу којима је највиши наша браћка Русија.

„Сад ми сви, с опћега договора, једнијем гласом, као громом с највишега врха Црне Горе, зовемо, како се може јасно чути и разумјети посред ваше славне републике у Млетке, и позивамо сву нашу браћу, која се налазе у вашим службама, па били то официери или прости војници, да их изволите отпуштити из ваше службе и послати на њихове домове; будући није прилично да Црногорци, које ви називате невјерницима и безаконицима, находе се у службе ваше републике.

„Ако преведра република не задовољи ово наше праведно захтијевање ми ћемо учинити противу вас протест пред свијема хришћанским државама и за ваше веле поступке противу црногорскога, славено-српскога народа, поднијећемо праведне жалбе.

„Све поштене државе знаду, да ми нијесмо невјерници, но да смо ми Славни, јуначки и вјерни народ, који не штеди и посљедњу кап крви пролити за хришћанство, којему вјерно служимо.

„А што нас називате издајницима Порте Отоманске — слободно вам на то одговарамо, да је такво назвање, које нам се даје од ваше стране, нама веома пријатно; јер ми никад нијесмо били вјерни ономе невјернику, који је непријатељ свега хришћанства, и који је варварском силом завладао свијем нашијем царством, и који оће да уништи и ови мали скупи хришћански, којега брани превишња десница

Божја, и надамо се, да и до савршетка свијета бусурман неће нас пошлациши.“

За бављења свога у Русији ¹⁾ митрополит Василије постарао се заинтересирати Црном Гором не само руске високе чиновнике, какви су на пр. били: граф Алексија Петровић Бестужев-Рјумин и граф Михаил Иларонович Воронцов, па и саму царицу Елисавету Петровну. Ствари црногорске Василије је тако високо истакао, да се о њима почела водити озбиљна преписка међу Русијом, Аустријом и млетачког републиком; а кад је митрополит Василије био у Сењској Ријекци, 1756. године, писао је отуда многа писма у Русију, поводом којих руска је влада почела врло озбиљно да распитује о Црној Гори. Та питања она је чинила преко својих посланика у Бечу и Цариграду. Будући су ови руски посланици слабо што знали о Црној Гори, они су били принуђени тражити извјештаје од аустријске владе и млетачких заступника у Бечу. Само собом се разумије, да су млетачки заступници давали врло неповољне извјештаје о стању Црне Горе; а мало боље и бечка влада.

Ради примјера навешћу два таква извјештаја и то прам извјештајима, које је шиљао својој влади руски посланик у Бечу гроф Каизерлинг.

Ево што Каизерлинг пише о томе како га је извијестио о Црној Гори млетачки посланик Корер.

„Млетачки посланик Корер, који се налази овдје, на моје питање о Црногорцима дао ми је одговор да слободних Црногораца нема. Да би ово потврдио казивао ми је сљедеће разлоге: Кад је посљедњи владалац Црне Горе, и околних њој земаља,

¹⁾ О томе ће бити доцније опширније ријечи а овдје толико колико се односи на овај први дио нашега рада.

Стеван Црнојевић, год. 1516. отишао из Црне Горе, тада су Турци заузели све његове земље и држе их и данас под своју власт. За још бољу потврду овога напомиње он два доказа, који се налазе у актима млетачкога архива. Један је докуменат од 26. јунија 1543. године. Ове године био је састанак млетачких и турских комесара и на томе састанку написали су акт, у којему су тачно описане све границе црногорске, и сва област црногорска прибројена је к турској држави. Други је докуменат од године 1600. У томе документу описан је договор међу отоманском Портом и млетачком републиком, у којему договору, опет су тачно описане границе црногорске. Тамо се говори како сва Црна Гора, и све земље управ до которске области, остају у границама турске државе. Корер тврди још и то, да се је Порта отоманска вавда користовала врховнијем правом над Црном Гором, као над земљом која је саставни дио турске царевине; да је Турска назначавала у Црној Гори паше и губернаторе; да је узимала од њих сваке године данак, као са других својих провинција.“

У ово вријеме била се повела ријеч, да се пресели неколико Срба из разних српских земаља, па и из Црне Горе у Русију. Поводом тога питана је аустријска влада да каже своју ријеч о пресељењу неколико Срба из Аустрије, а у исто вријеме да каже што мисли о Црногорцима. Ево што о томе пише граф Каизерлинг:

„Царица—краљица (Марија Тереза) сажаљева што при данашњим прилима не може дати повољан одговор на питање г. посланика. Посље тешкога и дуготрајнога рата она осјећа велики недостатак у народонасељењу своје државе, особито кад

иде ријеч не само о насељењу земаља, него и о одбрани граница. Због тога не може никако допустити изсељење Илирцима, који су забиљежени у посланиковом списку, изузимајући жене и безбрачне синове и ђецу оних Илираца, који су се већ преселили у Русију... Што се тиче Црногораца, царица—краљица не може скрити сумњу да они, по достојерноме извјешћу, признају врховну власт султана турскога плаћањем некога данка, те су тим изгубили преимућства потпуно слободних људи; а кад би они прелазили кроз Мађарску не би могли мимоћи турске земље, чим би се могле изазвати какве непријатне ствари. Но надати се је да се ово неће скрити од просвијећене пажње њенога величанства царице руске, и да ће она увиђети да ли може оваква ствар изазвати сукоб с Портом, што би могло дати случај другим дворовима, који се старају да подигну Порту против царских дворова, да ту своју давно жељену намјеру испуне у данашње вријеме, кад наша опћа корист захтјева да оба царска двора најпажљивије чувају мир с Турском.“

Овакав одговор аустријске владе послао је Каизерлинг својој влади. Ствар црногорска прегледана је у Колегију Иностраних Дјела и ту се ријешило да се Каизерлингу пошаље одговор који гласи овако:

„И ако су Црногорци ошкољени многим народима, који се налазе под турском влашћу — ми смо дознали из различних истинитих извора, да су они слободни људи, који не само што не признају врховну власт Порте, и не дају јој никаквога данка, него се налазе у вјечној борби с Турцима ради своје одбране. И ако су у договору међу Портом Отоманском и млетачком републиком Црногорци уступљени Турској, такви договори не важе ништа,

и остају без сваке силе; јер слободан народ не може се уступати другоме без његова пристанка.“*)

Но и Црногорци се нијесу оглушили на клевете млетачке и сумњичења аустријска него су и са ове стране достојанствено одговорили. Графу Каизерлингу пише митрополит Василије овако:

ј „Вашему сијатељству познато се како Црногорци желе имати у владну руску царевину један пук војске, од њаду људи, који би се вао црногорским. Овај број људи већ је скупљен и био би до сад отправљен у Русију, да није било препрека, које су нам чињене од стране млетачке републике.

„Мајор Стеван Петровић, који се налази у војничкој служби њенога величанства, кавао нам је како је млетачки посланик, који се налази при двору аустријскоме, говорио вашем сијатељству, да се Црна Гора налази у поданство Порте отоманске, што је потврђавао историјом ове земље, и некаквим трактатима, који су чињени међу турском државом и републиком млетачком; а такође и тијем да ми Турској плаћамо данак. Овијем се република изговара те не оће допустити Црногорцима пролазак кроз њене земље. Осим овога поставила је своју војску противу Црне Горе, те је не само пријатељски, но се може рећи варварски, затворила своје границе од Црногораца, као што свједочи ови проглас, којег је издао Јустин Болду, од којег пишемо вам тачну копију. Брод који је био посла из Тријешћа Стеван Пучков и мајор Петровић, да прими под Котор Црногорце, уапшен је, чим је дошао у Котор, од истога Јустина Болду, ће и сада стоји.

*) Руска историја од С. М. Соловјева т. XXIII стр. 264 и 265.

„Ја одговорам на споменућу изјаву млетачке владе, која тврди да су Црногорци турски поданици, и да им плаћају данак, да та изјава није истинита; јер Црногорци никад нијесу били турски поданици, нити су им икад плаћали икаквога данка, но су свагда стојали противу Турске оружаном руком, и многе побједе над њима одржали. Осим овога и кад је рублика ратовала с Турцима обраћала се к нама с молбама, да јој поможемо — што смо толико пута чинили.

„Молим ваше сијатељство да ову изјаву доведете до знања њенога царскога величанства, а међу тијем, док дође највише ријешење, да радите код млетачке владе, да пропуштају Црногорце, који се желе преселити у Русију. Фјуме (с. Ријека) 13 децембра 1756.“

Грофу Алексију Петровићу Бестужеву—Рјумину, рускоме државноме канцелару, митрополит Василије пише овако:

„Већ је трећа година од како наш благочастиви црногорски народ трпи од Порте отоманске и млетачке републике велике напасти. Порта отоманска, преко везира босанскога, и преко других пограничних паша, старала се је да склони Црногорце да признају, да су турски поданици. Да би ово боље и лакше достигла употребљавала је ласкање и подмићивање; а кад овијем начином није могла успјети, почела је пријетити, да ће великом војском напавнути на Црну Гору и принудити је силом, да призна над собом турску власт. Напоследку република млетачка, завидећи пријатељству, које постоји међу Црном Гором и Русијом, и помоћи коју примамо од њенога величанства за нашу вјерност према њој, измијела је о Црној Гори неке неприличне измишљотине, које потврђује земаљском

историјом и некаквим трактатима; а те се измишљотине састоје у томе, да се Црна Гора налази у поданство отоманске Порте. Тијем су они побудили Порту отоманску, те је дигла противу нас везира босанскога су око 60 хиљада војске, а такође и везир македонски и папа арбанашки покренули су војску, те с великом силом опколили Црну Гору и све путове и пролазе затворили. Република пак млетачка затворила нас је од стране мора флотом и учинила забрану, под пријетњом смртне казне, да ни један Црногорац не буде пропуштен кроз њихове градове и мјеста, што је у самој ствари и извршено кад је уапшена у Котору лађа, коју је овамо послао пуковник Стеван Пучков и мајор Петровић, да прими хиљаду Црногораца, који хоће да ступе у службу њенога величанства.

„Молим ваше сијатељство, да извијестите њено величанство о овим насилничкијема, неправеднијема и противузаконијема поступцима, који се чине противу нашега отачаства“.

Бранећи своје отачаство од непријатељских нападаја митрополит Василије није заборављао ни јадни наш народ, који је робовао под турском влашћу. У једноме писму, које је писао своме великоме пријатељу, графу Михаилу Иларионовичу Воронцову, пише овако: „Ја се још више брижем за јадни народ наш који живи у Арбанији, Македонији, Босни, Србији и Бугарској, него за нас Црногорце; јер ако Црна Гора пропадне, на коју они гледају као на своју избавитељку, ја се бојим да ће и они изгубити надежду на спасење, па да ће из очајања примити Мухамедову вјеру“.

Године 1788 заратила је Турска с Русијом. С овом потоњом ступила је у савез и Аустрија.

Приликом овога рата догодила се једна новост у историји Црне Горе. Овога пута посла свога посланика, неколико војске и грамату и аустријски цар Јосиф II. У грамати, у самоме почетку, читамо овакве ријечи: „Гледајући на похвалну ревност и отличну храброст, којом је јуначки народ црногорски вазда се старао бранити своју вјеру и своју славу“...

О овоме рату биће напријед опширнија ријеч, а овдје још ове неколике ријечи.

Аустрија је у овоме рату била врло несрећна и Турци су је тукли скоро на свакој страни. Принуђена ратним несрећама она је закључила с Турском засебан мир, који је потписан у Свиштову 4. августа 1791. Том приликом Аустрија је учинила једну тешку историјску неправду према вјековноме браничу вјере и славе прама вазда храброј Црној Гори. Цар Јосиф II, и његова влада, закључујући такав засебан мир с Турском, заборавили су ријечи царске грамате, у којој се свечано и званично признало, да је народ црногорски „вазда бранио своју вјеру и славу“; а та слава и састојала се у томе што су Црногорци вазда и вјечно сачували своју независност.

У првоме чланку трактата свиштовскога, говори се како се повраћа вјечни мир међу обје ратујуће државе, т. ј. међу Аустријом и Турском, како на суви тако и на мору и ријекама. Такође и међу њиховим поданицима и вазалима повраћа се дружба истинита и искрена, савез потпуни и тијесни и амнестија потпуна и свеопћа. Прекидају се сва непријатељства, насиља и увреде, учињене у течају овога рата од обје државе, или од њихових поданика и вазала; а особито житељима Црне Горе, Босне, Србије, Влашке и Молдавске. По сили те амнестије они се

могу вратити у своја првашња бo-
равишта или владавине; враћају им
се сва права, којима се могу у миру
користовати, да их нико не узнеми-
рује, нити вријеђа, и никакве казне
да им не буде за то, што су се по-
казали као противници свога соп-
ственога суверена; или за то што
су указали част (hommage) импера-
торскоме и краљевскоме двору ¹⁾.

Из овога видимо да је Аустрија
уврстила Црну Гору у ред турских
вазала, чим је учинила једну обилату
историјску погрешку.

Султан Селим III (1789—1808)
посље знамените побједе црногорске
над Махмут-пашом Бушатлијом, на
Крусе године 1796, издао је ферман
у којему признаје независност Црне
Горе и у истоме ферману даје сво-
јим поданицима инструкции, како
се имају понашати према Црногор-
цима, кад би трговачким, или дру-
гим, послом дошли у турску царе-
вину, а такође и како се они мора-
ју понашати кад би сличним послом
отишли у Црну Гору.

Наступише и Наполеонови ра-
тови. Диге се на ноге скоро цијела
Јевропа. Пробуди се цио свијет. По-
че се трка на све стране. Државе
јевропске са страхом гледаху на ве-
ликога освајача и бојаху се за свој
опстанак.

Црна Гора налазаше се у то
вријеме такође у тешким приликама.
С једне стране вазда непријатељска
турска држава; а с друге стране
примакао се нови велики и јаки не-
пријатељ — Французи, који су се
свакојако старали, да завладају Цр-
ном Гором, а преко ње и турском
Арбанијом, но Французи ни у једном
успјели нијесу; а то највише благо-
дарећи јунаштву црногорскоме и ве-
ликој мудрости тадашњег црногор-

скога Господара Владике Петра I.
Турска вјечито има да благодари
Црној Гори што тада није изгубила
Арбанију, а можда и још више; јер
да су Французи пуштени да уђу у
Црну Гору, Арбанија би им била
одмах готва.

Турска влада опазила је опа-
сност, која би јој пријетила кад би
се Французи увукли у Арбанију, па
је дала напутке своме везиру у Ска-
дру, да ступи у преговоре с Црном
Гором, ради утврђења мира; а то је
турска влада, без сумње, учинила и
због тога, што се бојала и од Црне
Горе, па је тражила пријатељство с
њом. Владика Петар I пак са своје
стране старао се да обезбједи своје
границе од стране турске Арбаније,
па је пристао да закључи привреме-
ни мир са скадарским везиром. Сад
нека говори сам докуменат, уг. вор,
којега је закључио црногорски опу-
номоћник сердар Сава Пламенац са
опуномоћницима везира скадарског.
а то је писмо које је сердар Сава
писао своме Господару.

„Високомилостиви Архипастиру!

„Паша скадарски више пута је
предлага, преко свога бeга Османа-
гића, да се учини мир међу Црном
Гором и турском Арбанијом, и да се
изабере мјесто, гдје би се састали
опуномоћници од обадвије стране.
Будући сте се како ви, ваше висо-
копреосвештенство и правитељство
црногорско, тако и паша скадарски
сагласили, да се вјековно неприја-
тељство прекине, те је изабрано мје-
сто звано Купи-Дух, које се налази
на самој граници црногорској, да се
ту саставу опуномоћеници од стране
црногорске и турске, да се поведу
равговори о закључењу примирја, или
вјечнога мира.

„Будући сам ја од вашег ви-
сокопреосвештенства, и правитељства

¹⁾ Ровински. „Черногорія въ ея прош-
ломъ и настоящемъ“, т. I., стр. 748 и 749.

црногорскога, изабран и опуномоћен да закључим примирје, или мир, с опуномоћеницима паше арбанашкога, и да пођем на одређено мјесто да поведем разговор о томе, прама упутствима која су ми дата, то сам ја, чим сам примио од вашег високопреосвештенства инструкцију, отишао и 21. овога мјесеца у једно исто вријеме и час ивасланици са обадвије стране скупили смо се на одређено мјесто: ја с главарима црногорским и неколико стотина војске у нашој пратњи; а Бећир-ага Сердаревић са турским скадарским чиновницима и неколико стотина војске у пратњи њиховој. Тамо смо сви сјели по народноме обичају и започео се разговор о послу, за који смо се скупили. Ја сам дао прву ријеч Бећир-аги Сердаревићу, да каже што жели, и он је с највећом уљудношћу изнио у своме говору овакав предлог: Будући сад постоје мирни преговори међу нашим турским царем и великим вашим царем руским, то и његова свјетлост наш везир скадарски врло жели с Црном Гором закључити вјечни мир, и да се стародавно крвопролиће, које је било с обадвије стране, прекине мирољубљем на вјечна времена, и да се све злоће, које су до сада биле, предаду вјечноме забору. Везир скадарски обвезује се, ако Црна Гора пристаје на овај мир, да ће од сада па у напријед допустити Црногорцима и Брђанима слободан и безопасан улазак у скадарску област, куповице и трговине чинити тако слободно као и сами скадарски Турци, без икаквих тешкоћа. За такве повластице, којих Црногорци до сада нијесу имали, везир скадарски тражи: ако би какав скадарски непријатељ хтио ударити на скадарску област, да таквога Црна Гора не пушта преко својих граница и да скадарскоме непријатељу не да никакве

помоћи. Ако пак, противу свакога очекивања, наш турски цар објави рат вашему великоме цару, тада Црна Гора може прекинути мир с нашим скадарским везиром; али пријед него би се ратовање започело Црна Гора је то дужна објавити мјесец дана раније. Таквим исто начином ако ваш велики цар и покровитељ објави рат нашему турскоме цару, мир може се прекинути; али и у таквоме случају везир је дужан јавити Црној Гори мјесец дана прије, него би ратовање започело. Зликовце с обадвије стране да не смије ни једна страна прикривати, него да их свака предаје својој влади, како ће се с њима поступити по закону.

„На ове ријечи Сердаревића ја сам одговорио да Црна Гора жели само с пашом скадарским неко примирје учинити, а о миру да ће доцније разговор бити; али на те моје ријечи он није пристао него је непрестано настојао, и сви Турци који су били с њим, да се закључи мир и сви су завикали да желе мир, при чему су још додали да се кроз прошле вјекове, непрестано ратујући, пролило доста људске крви.

„Посље овога, по свијема правима правичности ја нијесам могао одрећи мир, онијема који га траже, мир добри којега жели човјечанство, без којега човјечанству благостања бити не може. Велики владоци ратују један са другим, па се опет помире, па како нећемо ми, који се више од стотину година налазимо у непрестаноме рату. Ја мислим нема никога на свијету коме је више досадило ратовање но нама Црногорцима. *Тешка смо ми времена проживјели у сву прошлу старину; али нико није био у стању силе нас покорити, него смо слободу своју оружјем бранили, чему нам је и тврди положај нашега земљишта помагао.*

„Тако сам се ја сагласио и пристао на све мирне обвезе, које је изрекао опуномоћеник паше скадарскога, и по обичају ове земље закључили смо међу обојим народима свечано мир и све ове обвезе заклетвом смо утврдили.

„Преко свега овога, а према наредби која ми је дата, уговорио сам и ово: Ако Турци и Французи прекину међу собом мир то док год не би Французи на своје границе у Паштровиће поставили редовну војску, да Турци на границе паштровске не смију нападати; јер чобани црногорски, са својом стоком, имају опћење са Паштровићима; а ако би противно овоме Турци напали на Паштровиће, то у таквоме случају мир може бит прекинут. На ово је Сердаревић добровољно пристао и клетвом потврдио, да ће бити као што сам ја предложио.

Пошто је све ово свршено, закључак овога мира био је најрадосније поздрављен с обадвије стране двоструком паљбом из пушака, а затијем смо се разишли сваки у своју страну.

При Ријеци Црнојевића 22 Јунија 1808.“

Из овога се види да је турски везир скадарски преговарао с Црном Гором као с државом независном и једино рускога цара признаје као цара и покровитеља црногорскога.

При томе видимо да је турски везир, а не Црна Гора, тражио мир и пријатељство с Црном Гором.

О овоме уговору с везиром скадарским владика и господар Петар I. извјестио је руску владу писмом од 22. августа исте год. које је писао књазу Александру Борисовићу Куркину.

Осим разговора водила се међу држав ма јевропским жива преговора

како да се сломи, или бар заустави у границама, освајачка сила „рушитеља јевропскога мира и поретка.“

Приликом ових великих јевропских догађаја опет је изишло на великоме столу и питање о независности Црне Горе. Оне државе, које су имале равлога да највише штите Црну Гору и њену независност; које су обавезне биле да благодаре Црној Гори, која им је својим у историји беспримјерним јунаштвом бранила леђа од велике турске царевине, највише су се старале да дипломатским мудролијама руше и поричу ту славну црногорску независност; а те су биле Аустрија и Венеција. Аустрија је и овога пута не само са своје стране порицала независност Црне Горе, него се старала да у томе увјери и велику црногорску покровитељку Русију с том, разумије се, намјером да макне руке са Црне Горе, па да ова остане усамљена међу толиким jakim непријатељима, како ће или сасвијем пропанути, или морати потпанути под њихов уплив. Али и овога пута аустријска дипломатија није постигла жељени успјех.

Жао ми је што немам под рукама писама, које је о томе писала аустријска влада руској влади; али и из депеша рускога државнога канцелара, књаза А. Чарторијскога, виђемо какав је био смисао тих аустријским писама.

Октобра 22, године 1804, Чарторијски је писао једну депешу рускоме посланику у Бечу графу Разумовскоме у којој, између осталог, читамо ове ријечи:

„Од прилике има један вијек, боље рећи, од владе Петра I, црногорци су се метнули под особитом и непосредном заштитом руском. Овај мали народ, који је био кадар сачувати своју независност уз пркос свима поку-

шајима отоманске Порте, учинио је овај корак по својој сопственој вољи и оставио је руским владоцима, бригу да их бране.“

Разумовскоме је наређено да ово достави до знања аустријској влади, што је и учињено. Али Аустрија није била оваквим руским одговором задовољна, те је предужила даље доказивати Русији да Црна Гора није независна, него да је то земља која зависи од Турске, при чему се аустријска дипломатија позивала на млетачко-турске уговоре и на Свиштовски трактат; али руско министарство иностраних дјела остало је присебно и новом депешом књаза Чарторијскога, која је послата графу Разумовскоме 19 децембра 1804 године, још јаче су оповргнути „докази“ бечке дипломатије. Ево што у тој депеши пише о томе питању.

„Прочитавши прве врсте (вашега писма) јако смо били изненађени тиме, што бечки двор хоће да на темељу реченога трактата (разумије се Свиштовскога) установи зависност Црне Горе од Порте Отоманске. Да би смо дали још потпунијега израва нашем изненађењу, доста је позвати се на вријеме, у којему је тај трактат закључен; а царско-краљевски двор одиста сјетиће се да кад је Аустрија овим трактатом прекинула рат, којег су два царска двора заједнички предузела противу Порте, Русија је остала сама у рату противу ове велесиле, која нам је подједнако туђа. Дакле поменути трактат не може нам се наметнути као какав ауторитет у овоме случају. У осталом не задржавајући се много на времену, ва нас врло непријатноме, не могу да не примјетим, да је још чудноватије, како је могуће да у поравнање, које је било међу двије силе, метну и један слободан народ, који се у то ни мијешао није.

„Од више вјекова Црногорци су посједавали потпуну независност. Сви покушаји, које су чинили више Отоманских владара, да је тога лише, разбили су се о стијенама и јунаштву ове мале земље, и није могуће да једним пошезом пера, или на основу једнога трактата за који нијесу помишљали ни да постоји, они могу бити уверени међу поданицима турским; а ни двор бечки ваљда не би хтио да овај трактат примора Русију на тешки поступак, да одузме заштиту једноме народу, који је ужива већ један вијек, и који се сам метнуо у њезино наручје.

„Све пак оно што је наведено о трактатима и уговорима Порте са бившом републиком венецијанском без вриједности је; јер је ова потона имала толико исто мало права да располаже Црном Гором, колико и остале државе јевропске. Кад су се Црногорци вазда гнушали јарма турскога, они су се не мање старали да сачувају своју независност и противу покушаја венецијанских, и на овоме потонему путу следили су с истијем успјехом“¹⁾

Ови документи не траже даљега објашњења.

Кад је Турска ратовала противу Црне Горе обично је с војском ударала су двије стране: од стране Арбаније и од стране Херцеговине. Ратна историја црногорска показује да су Турци трпјели жестоке поразе на обје стране, не гледајући што су по кад и кад, али то врло ријетко, с великом силом продирали и у Црну Гору.

Већ смо виђели како је Турска, преко везира скадарског, закључила

¹⁾ Како трактат мира с Арбанијом, тако и депеша Чарторијскога преписао сам из петроградског државног архива министарства иностраних дјела. У оригиналу наштампао сам их у „Споменнику“ српске краљевске Академије у Београду, књ. XXX.

мир с Црном Гором за арбанашку страну. Јунаштво црногорско довело је Турску, да потражи, да се мир закључи и за херцеговачку страну, а то је било за владе владике Петра II. Пошто ја пуштам да зборе документи, то ћу овдје привести трактате о томе миру.

Први трактат, који је закључен 20. септембра 1838. год. гласи овако:

„Да се зна како турски чиновници од стране везира босанскога већи Мехмед-паше господин хаџи Мехмед намјесник Силиктаров; а од стране везира ерцеговачкога Али-паше господин Убједулах ага Шеховић дођоше на Цетиње, као пуномоћници својијех везира, к владици црногорском, с којим се разговорише око Грахова и граничнога мира изговорише ово:

1. Да се Граховљани врате слободно, сваки на своју кућу и земљу, који се макао с ње, и да држи слободно и вјечно све оно што су и пријед држали; а од сада да им суди војвода Јаков Даковић, којему остаје војводство насљедствено, и који ће бити на то потврђен од предречена два везира *и од владике црногорскога*.

2. Да Граховљани дају Турцима оно што су им Турци одсекли били посљедњи пут са земље турске, коју држе, и царске; а другога да нијесу дужни ништа давати, нако оће од своје воље, и то све да предају у руке војводи Јакову Даковићу, а Турци од њега да траже, јербо је он постављен над том ствари.

3. Да по сад унапријед не могу ни Турци, ни Црногорци ништа градити у Грахову.

4. Да везир босански Мехмед-паша јамчи, да од сада унапријед никква злоковарна намјерења противу Граховљана бити неће.

5. У исто вријеме чини се вјечни мир међу *независном области црногорском*, с једне стране, и међу пашалуцима босанскијем и ерцеговачкијем с друге стране, почињући од врх Кома кучкога до Драгаља. Свеколике земље што је ко ужива на рат, да их ужива и на мир; а оне што нијесу могле бити од рата кошене или пашене, да остану половина Турцима, а половина Црногорцима.

6. За тврђу овога уговора и вјечнога мира јемчи се од црногорске стране владика црногорски босанском везиру већи Мехмед-паши; а од стране турске опет јемчи се босански везир већи Мехмед-паша владици црногорскоме.

Ови трактат начињен у два екземплара једнака потписују од стране турске горепоменуца два везирска пуномоћника, господин хаџи Мехмед намјесник Силиктаров и Убејдулах-ага Шеховић, а од црногорске стране владика црногорски. Скријепио правитељства црногорска секретар и кавалер Димитрије Милаковић.“

Држим да неће бити сувишно привести овђе неколико врста из писма, које о овоме трактату пише владици Петру руски консул у Дубровнику Јеремија Гагић.

„Дубровник 28 октобра (9 новембра 1838 године, број 141.

„Радосно за мене писмо вашег високопреосвештенства, од текућег мјесеца октобра 24, под број 115, и и при ономе копију трактата, закљученога међу вама и везирима босанским и ерцеговачким, по којему је од Турака призната Црна Гора независном, и на условију такође уређена независност Грахова, имао сам част прошлом поштом примити и данас саопштавам о томе нашем у Вечу посланику.

„Участвујући у радости вашој о успјеху, којег сте имали у овом случају, желим вам крјепост да сачувате строги и дуговјечни мир с Турцима, на основу руске жеље и њене политичке системе у одношају к Црногорцима...”

Други трактат је закључен 1841. године и он говори о уређењу црногорско-турских одношаја на црногорско-ерцеговачкој граници. Он гласи овако:

„Саставши се у Дубровнику с господином Селим бегом, пуномоћним комесаром Високе Порте отоманске, који је имао заповијед од његовога високога началства, да се постара да утврди са мношвом мир и добро сагласије међу житељима и обитатељима црногорским, и житељима и обитатељима ерцеговачкијема, и разговоривши се обстојателно о предметима, који се тичу мира и сагласија, нашли смо за добро да оно условије, или ти трактат, који је међу нама учињен на Цетињу 20 септембра, 1838 године, остане у свој цјелости, сили и снази, како је и до сада био поради Грахова и Црне Горе. И по оном трактату да се има једна и друга страна владати и испуњавати све како је уговорено и утврђено. И сврх онога трактата, поради боље тврђе мира на границу међу Црном Гором и Ерцеговином, од стране отоманскога правитељства и од стране везира ерцеговачкога предложио је Селим бег, да се к више поменутоме трактату прибави и ово осам пункова:

1. Преосвештени владика црногорски, да се не мијеша у послове отоманске, ни под којим изговором, и да не прелази границу изван оне области, којом је до сада заповиједао, и којом и сада заповиједа. На исти начин и Али паша, везир ерцеговачки, да се не мијеша у послове

црногорске, нити прелази границу међу Црном Гором и Ерцеговином.

2. Како од стране Али пашине, тако и од стране владике црногорскога чановници или забити, да се старају истребљивати злочинце и убице, који би узнемиривали обитатеље једне или друге стране.

3. Кад би се догодила која крађа или друго које злочинство, од једне или од друге стране, да се добро испита и истражи обстојателно, с једне и друге стране учињено зло, и злочинци да се одма строго казне по законима вјере, и по законима грађанскијема, једне и друге стране. Ако би злочинац, или убица, побјегао да се нипошто не чини освета другоме коме човјеку, или његовоме житељу, или имању, или части, или поштењу, но онај који буде зло учинио има за зло и одговарати и кастигу поднијети, а за њега нико други.

4. Раја отоманска, или становници ерцеговачки, који се налазе близу Црне Горе, прилично је да се њихова дјела развијају и пресуђују турскијем судом. Исти обитатељи, кад буду позвани од стране суда и правце турске, да одговарају за учињено какво зло, ако не би дошли и послушали, да их Црногорци не примају. нити одбрађују ни под каквим видом.

5. Од сада унапријед кад би побјегао који бегалац, или ускок, с једне стране на другу, да га нема примати, нити бранити, она страна у коју је побјегао.

6. На граници међу Ерцеговином и Црном Гором да се поставе, с једне и друге стране, пандури, који ће, кад опазе каквога злочинца, предуприједити, да се зло не учини, и одма на знање учинити својему началству, по имену и презимену. и из којег је мјеста злочинац, како

ће бити могуће ухватити га и ка-
стигати по заслуги.

7. Сваки човјек, који има од своје
власти пасапорат, да може ходити
мирно за својим послом куд му је
драго; а који не буде имао пасапорта,
да се ухвати и оној власти преда у
руке од које зависи.

8. Људи добрих намјера обично
не путјуу ноћи по горама пограни-
чнима; зато пандури, који чувају гра-
ницу, ако се догоди да наиђу на кога
ноћу, таквога да ухвате, и задрже до
сљедујућега јутра, и онда да развиде
има ли пасапорет или не, — ако има,
да га пуште слободно да иде за
својим послом; ако ли не буде имао
пасапорат, да га предаду његовој
власти од које зависи и која ће раз-
виђети његово владање. Ако се не би
подобни човјек хтао предати у руке
пандурима, и почео би се бранити
оружјем у рукама то таквога могу
пандури и убити, за којег неће се
више ни питати, нити истраживати“.

Овај трактат написан је у два
примјерка. Један је потписао владика
Петар II својеручно и послао га
Али паши Ризванбеговићу; а други
је својеручно потписао Али паша и
послао га владици Петру. Овај Али
папин написан је успоредо турским
и српским језиком, на једном истом
листу карте.

Овај уговор свједочи да је писан
међу двије равноправне државе;
а садржајем је тако диван да сам
ријетко читао љепшега уговора о
пограничним односима међу двије
државе.

Привешћу при овим докумен-
тима још и писмо руског консула
Гагића, које је, после овога другог
трактата, писао владици Петру из
Дубровника 18/30 септембра 1842.
године, под број 99. Због важнога
садржаја привешћу писмо од ријечи
до ријечи.

„По лијепоме времену онога да-
на, кад сте се срећно упутили из
Гружа (Гравоза) за Котор, и сљеду-
јућега дана, који је такође морао бити
лијеп, надам се у Бога да сте бла-
гополучно приспјели на Цетиње и
саопштили нашој храброј и доброј
браћи Црногорцима благоуспјешност
ваше дипломатије.

„Везир је исти дан обједовао код
барона Роснера и послјије обједа, са
својом свитом, дојахао је у Груж и
гледао екзерцицију аустријске војске;
а сјутри дан отпратио се, су неко-
лико својијех старешина, на параходу
до Слана; а остала његова тевабија
пошла је по суху до Слана, одакле
ће с везиром заједно, по суху про-
дужити пут до Метковића и у Мо-
стар. Везир је поклатио барону Рос-
неру својега хата ђогата, на којем
је дојахао у Дубровник. .

„Овдје су дакле празници про-
шла, које сте ви с везиром овоме
народу проузроковали, и сада се у
великој типини људи разговарају и
преживљу о трактату, којег сте
успјели с везиром закључити. Памет-
них људи опште је мишљење да сте
ви с Отоманском Портом један ди-
пломатски акт закључили, с којим је
Порта признала независност Црне
Горе и да се нико није надао, да
ће те ви у томе успјети. Лукави
људи говоре да везир није разумио
силу значења ријечи „независност“
и зато да се може с временом пока-
јати. Било како му драго ја сам исти
дан, кад сте се ви одавде отпратили,
рапортирао мојему начелству и при
оном отпратио копију трактата, из
којега ће се тамо јасније виђети спо-
собност и благоуспјешност ваша у
дипломатији. Међу осталијем при-
дао сам у рапорту и то: „Вископреосве-
штени владика црногорски имао је
прво сјиђење с везиром 9/21 теку-
ћега септемба у дубровачко-каран-

тину, у присуству два аустријска чиновника, ка којијема дошао сам и ја под предлогом учинити везиру визиту. Поменути аустријски чиновници имали су наредбу, да свагда буду уз везира и владика у вријеме њиховијех преговора. У почетку владика ме добро молио да и ја свагда будем при њима, но то нијесам могао учинити, јербо нијесам имао наредбе од мога начелства. Но не гледајући на то у вријеме преговора владика се непрестано са мном савјетовао и трактат овај, који се овђе сматра једним и важним актом дипломатичким, којим је од Порте призната независност Црне Горе, сачињен је њим и мном без икаквога уплива са стране.“ Рапорат је мој пошао с параходом и ја ћу очекивати посљедице на њега.“

Ове документе предајем историј, али правој и истинитој историји, која неће трпјети извртање факата, па ће таква истарија знати како ће се овим документима користовати и како ће их разумјети у савјезу с непријатељском старом и новом писанијом, која одриче независност Црне Горе.

Протува Земљак *)

— Јосиф Холечек —

Била је то многобројна, веома разграната породица. Некада су сви њени чланови пливали у богатству, али током времена многи су осиромашили тако, да су морали ићи у приставштину, да би се како тако у тешком животу одржали. Осјећање родбинске љубави охладнило је међу богатим и сиромашним. Богати су мислили: кад некоме треба наша помоћ и потпора, ваљда

неће још од нас изискивати, да га смјерно молимо, да изволи то од нас милостиво примити. А сиромашни су говорили: кад би нам богати стричеви добра жељели, понудили би нам сами своју руку и кесу, не очекујући, да их мољакамо; ако смо и сиромаси, поносни смо, а њихово поријекло није ништа боље од нашег. И тако су се мало по мало сасвијем отуђили, нијесу цијенили крвне везе, на њих нијесу рачунали, шта више сасвијем и заборавили. С тјем, који су били биједом приморани, да се одрекну своје самосталности, газде су поступали рђаво и окрутно, надајући се, да се нико неће за угњетене заузети. Кад је догорио луч до ноката, ујармљеници се окосише на бесавјесне газде, те кад не добише олакшице молбама, хтједоше их нагнати насилно, да им врате узету слободу и насљедство. Настаде борба неједнака, али тим сјајнија. И као што крв није вода, пробудило се осјећање родбинско у свим члановима раскомадане породице, те ко и како је могао пружао је ратујућој браћи помоћ. Ко је био моћан, ишао је и поставио им се раме уз раме, готов за њих пролити крв, а ко је био без помоћи, постицао их је и тјешио, везивао им ране и на њих налијевао капље балсама; а ко није ни то био кадар, ширио је бар руке пут небеса, молећи се за борце.

Знате, на кога мислим?!

Недавно прошли бој јужних Словена за слободу највећма је пробудио и оживио у раскомаданим словенским народима сазнање родбинства. Већ је само то велики успјех. Као што појединац подузима с већом енергијом борбу за опстанак (животни бој), ако зна, да мила и вјерна срца с њим заједно осјећају, тако је и за народе моменат веома важни, налазе ли њихове тежње одзива у других народа, поријеклом и језиком сродних. То их гони, распаљује и само дјело чини им се лакше.

Показаћу примјером, како се сазнање народне сродности пробудило.

Пред битком је било о нама Чесима познато теке по нешто само образованим

*) Из слика Јосифа Холечек. „Црна Гора у миру.“

Црногорцима, и то је све било нејасно, нестално. Народ није ни сањао, да нас има. Нико га о том није учио, а ваљда би и вјерска неједнакост довољна била, да Црногорци буду хладнокрвни према нама. Али ипак усхићено саучешће, које је наш народ показао црногорским борцима, пружио им је о нама боље мишљење. Срдачне наше су симпатије, надвисиле вјерске предрасуде, те је народност искрочила напријед.

Жалостило ме, што није мало који, па и важнији Црногорац нешто бар о Чесима знавао.

То није чудо, будући да је наша екзистенција и најобразованијем народима загоретна и нејасна.

Ми смо мирни народ, не бучимо, не пробуђујемо сензацију свјетског народа. Свјетска пажња треба да се изнуди а не измоли. Црногорци су је изнудили а ми не.

Сада већ нећемо наћи Црногорца, који не би о Чесима што год знавао, и који их не би љубио. Обично се сријетамо с нејасним појмовима, некад и с чудноватим, али то мислимо не мари. Само што је љубав словенска бар досада била већином платонска. Кажемо, да се љубимо, али не опћимо, не долазимо у додир један с другим и тим своје осјећање не оживљујемо. Чему се чудити што чешће искрсавају протуве, који експлоатишу словенску уважљивост у своју сопствену и беспримјерну корист.

Једном смо се последије вечере у цетињској Локанди разговарали о тим стварима. Наједном ме запитала домаћин Локанде Вуко: „Познајете-ли Коста Ефлерова“?

— Чини ми се, да познајем, премда до сада нијесам чуо, да је и то име придијевао.

— „Ко је то“?

— Послужитељ без мјеста, који се је у оскудици помагао словенском уважљивосту и користио чиле сусједе неких наших варошица ради тога, што се додуше ријечима боре за Црногорце, али се не старају, да што више знаду о њима. Издавао се за ва-

шег часног Маша Врбицу а они, добричине, носили га на рукама, приређивали му у почасти концерте и банкете и трпали му новчане дарове и кад их није искао.

Са свијех страна: — Приповиједајте, приповиједајте“!

Забунио сам се Чињело ми се, да сам више изрекао, него што би требало. Те добричине о сваком Чеху илузирају, мисле, да је цвијетом образовања и учености — а ја сам ваљда позван, да им покажем своје миле земљаке у смијешном руку? Нећкао сам се, али у колико сам се већма одупирао, тим су више наваљивали. А да се извучем, питао сам, хотећи обратити говор на други предмет: „А како ви познајете тога Коста Ефлерова“?

— Боравио је овдје неколико мјесеци као дописник некакве „Ческе Коруне“, чија га је редакција, бајаги, послала, да се освједочи о праведности ваших вијести о Црној Гори.

„Истина је“, кажем, „спомињем се, да је колинска „Ческа Коруна“ у прољећу имала од њега допис, којему је придодала примједбу пуну удивљења, да овдје има познанство с првијем личностима. Дела, приповиједајте, што је овдје радио и како је довршио“?

— Не, ви морате најприје. Његово је бављење на Цетињу посљедња глава из те историје, за то ваља о томе приповиједати напосљетку као завршетак. Одријешите већ, радознали смо, како су се показивали у Ческој у том комаду, да се измјеримо, ко је од нас осјетљивији“.

То ме подболо. Шта, зар би наш Колин у том боју подлегао? Не, није могуће!

Е па добро, приповиједаћу, а Бог ће дати, те ће част Колина бити освјетлана.

На Бадњу Вече г. 1880. понорио сам се у меланхолији као сваки осјетљиви сиротан, који је без породичног круга, гдје би бар те свете вечери прибјегао и у кући се разгријао пријатељством и љубављу. Не бих ли промијенио мисао, бануо сам пред вече у пивницу удаљене, уске, заборављене

прашке улице, гдје сам се састајао једанпут у неђељи с омладином словенском, која се учи у Прагу.

Зграда, која је обухватила нашу пивницу, била је у старо доба женским манастиром а тијесни клијет, у којем се разлијевала врућа крв угарске лове у голу-бијим ческим жилама, био је некада тамницом, гдје су калуђерице испаштале своје преступе. Сами локал својом погруженошћу, тајанственошћу и прошлошћу био је баш као удешен, да ту занемарни људи проведу дирљиви празник Бадње Вечери.

Дошао сам први на биљегу. Стоји ми над главом силни укрштени свод (волат). Из свода висе блијештећа петролејова лампа, која овдје сваку вече дими и слабу свјетлост издава. На главном зиду упиње се огледало, да допринесе украсу, које је прије сто година заузимало лијепи дио прђије некоје Пражанке, али би по стогодишњој употреби бар заслужило, да му дрводјеља урешени оквир бар мало поправи. На противном зиду над вјешаком висе двије слике једног те истог закрпљача посуђа (drátenika): на првој је представљен, како сједи за столом скрштенијех рука, приклоњеном главом и силно плаче; на другој у истој позицији, само што се блажено смије и подиже пуни пехар. Очевидно то представљање што ти ваља, радити, о путнице, залута ли твоја нога у овај простор а срце ти је тако погружено (забринуто) као овог дротара. На трећем зиду видимо сахат, који никако не иде, а више њега круцификс којему је дугогодишњи кал муха придодео боју монголског лица. Испод клупица бујају зими и љети печурке као клобуци и шире влажну атмосферу као у подруму.

Нестрпљиво очекујем, док се не сакупи гомила и док не започне пјесма ческа, словенска, српска и бугарска громким пјевањем; да одагнам досадне мисли, које се на Бадњу Вече и преко воље намећу у душа свакојег, коме није могуће провести је у породичном кругу. Сваки час погледујем на врата, да ли ће се браво отворити а

висећи звончић огласити долазак којег друга у невољи.

Напосљетку.... уиђе у клијет непозната и чудновата личност. Шта зар сам полудио? питам самог себе. Сањам или је јава? Је ли ово Бадња Вече или с. месојџе?

Дошљак је младић, малена раста, мршав, смеђег лица, клинастог; губице има танке, горња надвисује доњу те сачињава с њом шиљаста уста; под носом се прне мали брчићи; очи рзовите и изазивачке, али избјегавају поглед другог. Одјевен је таквом грдном крпљавином одјела, да се чини, као да је кренуо у машкаре. Капа је права црногорска, гуњац кратки, допирући до бедара, кројен од сивог сукна, које се мало прелијева у љубичасто, опточен црвеном свитом; то је гуњац као што носе турски војници, и не вара ли ме око, јест оригиналан. Гаће су широке тамно-модре до кољена а око паса су збрцкане узicom. На листовима женске чарапе с бијелим и црвеним пругама, нога лежи у њемачким превљама с тешком прегљаном.

Послужитељу се учинило одјело невиђеног госта: чудновато. Стао пред њим и мучи; одиста је мозгао, да ли је боље упитати госта: „што заповиједа?“ или услужно рећи, да није погодан локал.

Гост, као да није примјетио неповјерљиво понашање послужитељево, раскомада се на клупи као Турчин на дивану представљајући се отприлике оваквим преиначеним језиком: „Ја Зрногорец. Јесте ли чујали за какво звијере Зрногорец?“

Послужитељ ћутећи климну главом. Могло се познати, како се у њему неповјерење наједанпут промијенило у одсудно поштовање.

„А јесте ли ви чујали за Божја Петровић?“

„Као у сну.“

„Божја Петровић много славни јунак, много Турчинов побил. Ја јесу Божја Петровић.“

У послужитеља се опет појавило неповјерење, али веома нестално. Погледивао

је госта општрим погледом, који је исказивао чуђење: Ти да си, јадо, много Турака поубијаш?!! Али сами појам ријечи Црногорац побуђивао је у њему таково поштовање, да је, будући у неизвјесности, сваку зачету сумњу угушивао.

„Какво вино заповиједате?“

„Некаково силно, знајете, ми Зрногорци морамо пити силно вино, у нас на тура много силна.“

„Донијећу турске крви.“

Човјечуљку се заблисташе очи.

„Што сте рекли? Ви имате турецку крв? Ја турецку крв много рад а много сам је већ испио, море бити два рибњака. Ја добри човјек, али на Турчина рис. Турчина како уарим, распалим се, одкинем му главу а поганску крв испијем.“

Послужитељ му донесе врсту јагерског вина, које се зове „турска крв“ за успомену, што су овдје, гдје се рађа, Турци били страшно потучени.“

„Јунак“ обиде, стресе се и заврће главом.

„Ово неје права турецка крв. Кад ја био код Цетиње, то ја праву пио. А највише је попио на Вучи Дол. Чујали, што такове Вучи Дол?“

„Чујао сам,“ одговори послужитељ.

„На Вучи Дол ја највише Турчинов побил, како звјерка их тргал а крв пил. А как небии ја, Зрногорци би не добили на Вучи Дол.“

Било ми је довољно, да сам се могао увјерити, да пред собом имам становника куће умноболних, којем је испало за руком часом утећи; или дајбуди зрелог кандидата катеринског завода. Нигда не бих ни помислио, да би таковим бесмислицама вјероввао лијепо број Чеха образованих и који се чине да су образовани, а да ће то узети за готов новац. Ко је имао само мали појам о Црногорцима, како изгледају, обукују се и говоре, није требало ни часак сумњати, да не види пред собом Црногорца, већ манитца или протуву. Показало се, да је протува веома неумјешан. Сличне

преваре догађају се веома често и нико не може бити на тој висини, да би био пред њима сигуран. Мадари имају свог Самоскобе, Карлове Бање свог кавалира Хофмана, Црногорци Дуку од Медуна — наш Колин није ништа могао боље присвојити од свог Црногорца, који није имао у предузетој улози нити импозантни стас, нити истинито научено понашање, нити право одијело, нити познавање језика Цјелокупни фонд, с којим се усудио у опасној игри, лежао је у дрзвитом оку. Наш човјек избјегава на себе управљени поглед, а пред дрзвитим полаже оружје без погодбе. Погледати право у очи знак је мужевског, поноситог и самопоузданог карактера; нашем човјеку недостаје тих прта и за то немоћно као доказ душевне нејакости склања чело и змири пред очима оног, који их је смјело на њега управно. Ако су те очи сасвим дрске, могу се забести у нашег човјека као виљушка тако да ти дозволи осјећи десно уво, и лјјево, извадити језик, разломити главу и мозак на комадић хлеба намазати. Силом да све што има, и ако му није ништа претекло, потпише ти своју душу. Кад би се устевао примити дарове од њега, биће увријеђен и стрпа му их, или га понизно замоли, да их изволи милостиво примити. У нас је терен за подваљиваче и швиндлере ка нигдје друго. Кад би се пак неко нашем човјеку представио, коме је у истини потребна помоћ и заслужан је, па би стајао, подносећи своју молбу, скрушено и скромно, не усудив се стидљиве очи подигнути, претапкивао расијано и внојио се од муке — наш би човјек над тим сиромаштом слегнуо раменима! Избацио би прси и трбух, једну би руку метнуо у џеп а другу за прсник, напућио би уста а нос напео, и показвао своју надмоћност, ономе који моли, и одбио би му молбу.

Кад сам први пут видио кепеца, који је о себи тврдио, да је попио добре два „рибњака“ турске крви, нијесам сумњао, да неће та протува за кратко вријеме играти знатну улогу по нашим омањим варошицама и по-

стати живом сатиром у њима. Та су његова средства била тако малена, тако смијешно малена! Није имао ни појма о Црној Гори, за чијег се сина издавао. О њој није више знао, него што мора знати сваки необразовани човјек, само ако има добре уши, у којим је морало за вријеме последњих година неизбјежно остати неколико имена било појединих лица или мјеста. Српски је знао пет или десет ријечи, које је неумјесно употребљавао; у осталом се помагао смијесом, која се противила свим основним правилима словенске граматике. Рачунао је отприлике овако: у Ческој се гаји просвјета ванатлијски као цревљарство; образовани збира само такво знање, које му може послужити за издржавање своје породице — исто тако као што цревљар не набавља оруђа, које му није потребно за швеће пречавања; има ли тронозац, шило и кожарски нож, не набавља друго; коме је случајно ушло у глави нешто више, него му је потребно за свој занат, упиће се стрести то са себе заборавити и из мозга избацити, да буде лак, да нема главицу оптерећену излишним стварима и да не би био скренут с пута, којим се упутио. На ческим вишим и вишим школама не учи се о словенском свијету из познатих узрока, те зато нећемо кудити лажну пословицу „што се није научио Васичек, Васо се не научи“.

Нико не тежи, да се самостално бар толико приучи, да не буде проста незналица. О словенским језицима немамо јаснијег појма него да је то изврнути чески језик. Кад дакле чују у Колину изврнути чески језик, вјерују, да им звони у ушима неки словенски језик — који је на име, то им је споредно питање, воља им тако далеко не сизже за познањем, а можда и мисли, да се не препоручује човјеку много знати, јер постаје по бабској причи брзо стар; будући одгојени у духу латинско-њемачком, цијенимо само то, што нам запад а особито Њемачка пружа, против чега се до душе бранимо, али тако, да се и из нашег устезања увиђа тврдо увјерење, да мора ъемачка култура захватити цео про-

стор од Шумае све до кинеског вида; мјесто да бисмо ту деветоглаву (пст!) ъемачку културу снажно спречавали, ми јој подражујемо слабир отпором и нагонимо је да насрће; те тако и онако постајемо источном свијету заслужни „културтрегери“. Наши учењаци знају до подробности историју и домаћи живот старих Грка и Римљана, за то што им то служи као занат; али им је живот словенских народа не само у давној прошлости, већ и у садашњости, застрт непробојном тамом. Тако су и нашим новинарима довољне бечке новине и тим отрозом, који се сваком приликом сипље на све што је словенско, разблаживши га мало, да не буде тако јак, храни своје читаоце. Наша публика, испочетка распаљена Коларовим огњем, закључила је у кратко вријеме из ступаца својих новина, да је све словенско сурово, необразовано, незнајуће, просто, а што се о Словенима похвалног приповиједа, да је то гола тенденциозна лаж, која би имала застрашити наше народне непријатеље.

Бога ми, историја о том „Црногорцу у Колину“, премда смијешна, има озбиљности и нука нас, да премисљамо, како је могуће, да створење тако незграпно и неприкладно вуче пуну годину дава за нос читав број славних људи, друштава и вароши. Доиста су сви, који су га виђели, онај час у души признавали, да не вјерују ни писмено од свега онога, што им је било кадгод необично и славно о Црногорцима говорено, кад би могли само за часак вјеровати, да пред њима стоји познати црногорски војсковођа, дипломат, министар, војвода. Што вам вриједи, познајете ли стари новац пред хиљаду година ковани, ако не познајете новац, који вам иде кроз руке. Исто је тако бескорисно, бринемо ли се о познавању далеког свијета и туђег живота, ако немамо очи зато, што нам је близу и наше сопствено.

Ко је видео „Колинског Црногорца“ при првом виђењу са Србима и чуо, да ни толико не зна, да су и Црногорци Срби и да и не говоре „црногорски“, као што он

каже, већ српски, не би му дошло ни на крај памети, чега ће да се лати.

Друштво, које сам очекивао, сакупило се. Пекари зазвечаше, вино се разбисери, пјесме зајечаше, које су биле тако дивне, да су се и полицајци заустављали под прозорима прислушкујући. Кад је било у најљепшем јеку, речени „Колински Црногорац“ замоли, да му буде дозвољено запјевати нешто „зрногорског“, што му је радо примљено, зато што је он обећавао обилату забаву. Били смо веома радознали. Запјева. Што је пјевао? — Бог би га знао! Ријечи неразумљиве, а није то била никаква пјесма. Само је млио слоге по језику како му се који намауо и завијао из пуна грла смјесу најразличитијех оперских арија, које је на врат на нос надовезивао, да би се како тако скупа држале. Свршивши погледну побједоносно, као да би очекивао аплауз и пробуђено узбуђење слушалаца. Настала је тишина, нико се не миче но се погледају. Колински је Црногорац без сумње држао то мучање за оне свјешћење и мислио је, да ће најбоље учинити, ако се по таквом ефекту што прије удаљи. При одласку је пружио руку Србима, који су сјеђели близу њега, они га одбише; пружио је Бугарима, и они га одбише. Скупи лице тако жалостиво, чудо да се не заплака.

„Ви ми руку не подате верному Зрногорци? То је мине много љуто. Ја јесу славни јунак, али ми јесме Зрногорци народ хиди (сиромашни) а ви јесте богати.“

С тим је отишао.

—
Два или три дана по том шетали су се два позната ческа сликара, браћа, по тротоару државне жељезничке станице. Посматрали човјечуљка с црногорском капом, женским чарапама и њемачким превљама, гдје пажљиво загледа мапу јевропских жељезница и чудо да је не пробије носом. Стали му иза леђа и мотре га. Одмах су примјетили, да види мапу први пут, јер је трљао по њој цијелом руком и с једног краја на други прелазно. Наравно

да им није пало на памет, да пред њима стоји „Колински Црногорац“. Сажалевајући га прискочише му у помоћ.

„Што тражите,“ упиташе.

„Тражим пут код Зрне Горе,“ одговори, указујући руком Поморане, „Ја Зрногорец Божка Петровић.“

„Црна Гора лежи мало на другој страни, него је ви тражите. Морала би бити овдје доље, али тако далеко мапа не сеже. Што, зар по Црној Гори већ и жељезница иде? То је за нас новост!“

„Те још каква жељезница! У нас много гор, једна гора ведде (уз) друге гори, а жељезница им иде преко главџа, так високо, так високо, јџи, так високо!“

Уграбивши док се не би размислили, да ли су читали или чујали о црногорској жељезници, која би без сумње морала бити најновијим уређењем, обрати се старијему од браће, чија часна брада, црна, мало сребром проткана вије низ прса.

„Господине“, рече, „ја имам част знати вас.“

„Како? И откуда?“

„З Цетиња.“

„Никад нијесам био на Цетињу.“

„Знам, добро знам, али Књаз има ваш полтре, које му је израдио јадни Јарослав Чермак Књаз мој брат, ја Божка Петровић, војвода. Ја јесу био код Париза а све пењаве (новце) успратио (потрошио) и неммам на пут до куче доста.“

„Кад је тако, идите с нама. Замислите, да сте већ дома, јер сте међу браћом. Бићете наш гост, док вам не дођу потребни новци. А и да не дођу, не брините се, браћа Чеси вас неће пустити. Молим изволте.“

Узеше га међу се и одведоше кући. Колински се Црногорац није двапут нудио, није било дуго до ручка. Брзо се одомаћио. Играо се с дјецом, пјевао и приповиједао. Нашим је сликарима било што шта у његовом понашању чудновато и подозриво, али су добричине угушивале сваку помисао, која би се у њима појавила према госту. То толико им се сигурно

чинио, да немају пред собом Божја Петровића, братанића Књаза Николе, али испочетка нијесу никако сумњали, да њихов гост није прави Црногорац. Извињивали га самг пред собом, да се можда латно мале преваре и издао се за личност високу и познату, како би већма повјерења нашао, што не би доиста учинио, кад не би знао, да је Чеху сваки Црногорац, без равлике рода и положаја, добро дошао; сваки му је брат и радује се његовој љубави.

„Зашто не носите оружје?“ питали су га после обједа

„Несмјеју, полицајти не дају,“ одговори жалосно.

„Јаде,“ сажалевао га „Занста је Црногорац без оружја, као птица без крила, није слободан, тешко му је“

„Ах какове благо вернему Зрногорци као има ханџар, кумбуру, пушку и на груди медаљу. Але овде несмјеје носити, полицајти би све узели а не имал би ништа.“

„Не брините се зато, не жалите. Ми имамо срећом црногорску пушку, кумбуру и ханџар, и донијећемо их да се с њима огрешите.“

Донијеше му пушку, ханџар и кумбуру. Чим их виђе, као да сину. Поскочи, оружју. Већ је имао ханџар и кумбуру за пас, пушку на раме. Натмурио се као страшни турски убојица и шета се по соби дужим кроком дужим него што је сам.

„Какове благо,“ говорио је, „јен (само) је за мене та подлага (под) много равна, ја јесу научен ходити по горах, једну ногу једне горе на главу а друге горе, на главу другу ногу.“

Браћа су се радовала. Таквог ваља виђети Црногорца! Црногорцу сам поглед на оружје, чим је задобио својој домовини бесмртну славу може пробудити такву охолост. Како смјело погледа око себе, како држи јуначки главу, како презриво гледа, као да би хтио рећи: Сад ми није ништа цио свијет, не бринем се за новце на путу, које треба да ми дођу а не до-

лазе, и не бојим се ни десет хиљада ђабола! Дјечице, добро га погледните те се сјећајте и још као сиједи старци, како сте виђели најбољег сокола Црне Горе! Ух! ала му то пристоји, штета само, што није о двије главе виши!

Ми Чеси представљамо свакојег Црногорца као цина, а такви нам кепец у неколико квари илузију. Но, стварност увијек заостаје за идеалом, и морамо држати на памет, да је Давид био тако мален, па ипак је савладао цина Голејата.

Како би имали трајну успомену његове миле посјете, фотографовали су га у потпуној паради и с тим страшним погледом. Ко га још не познаје, може и дан дан виђети његову фотографију извјешену у ходнику „Народне Кафане.“ Затим су га проводили до „Умјетничке Бесједе“ гдје се држала баш нека забава, до „Варошке Бесједе“ и до неких гостионичарских локала.

Познанство са браћом сликарима отворило му је брзо приступ и к повученијим ческим срцима. Замишљени Црногорац блебетао је, и приповиједао ствари могућне и немогућне, вјеројатне и невјеројатне и помоћ за пут није капала, већ је сипала.

Споре су ческе мисли; много им треба времена, док се јаве, а још више, док се доврше. Колински је Црногорац одједанпут пробуђивао по десет мисли и ниједној није давао времена да се доврши; непрестано је пружао нешто ново, пробуђивао би увијек ново посматрање, изненађивао својим покретима, начинима, тобожњим знањем. Би ли му ко бацио замку, одмах је познао и измакнуо из ње. Ако би неко примјетио, да говори чудноватим српским језиком намах би баталио српски и похвалио би се, да говори француски. Позвали би познаваоца француског језика, и чим би с њим проговорио једну или двије фразе, које се обично протуре при првом састанку, непознати би, чувши прилични одговор, мислио, да је толика ученост за Црногорца и преко мјере, те се не би устезао огласити га, да француски говори добро. Ако би намјеравао француски даље говорити, колински би се

Црногорац избочио даљем разговору, као да тобож говори још боље талијански, шпањски, инглески. Друштво одмах тражи кога, ко би могао с њим проговорити неким од тих језика, а кад га је нашло, испитавани је показао праву бојазан, говорећи, да зна и руски, турски, персиски и т. д. Само, жали Боже, чески не зна, али већ послије неколико дана у Прагу почиње схваћати и вели да ће још за неколико дана не само све разумјети, већ да ће моћи и понешто говорити. „Ужасно — говорили су међу се наши, — како су ти Црногорци обдарени!“ Тек што нешто чују, — а већ су га појмили“. Унапријед ваља рећи, кад је „Црногорцу“ скинута маска, онда је сваки од оних, који су му свједоџбу давали, да је знаменити познаваоц туђих језика, потврдио, да није од тог ништа знао осим неколико јалових фраза; а сваки се изговарао, да су га као Црногорца протежирали, али би га као Чеха без милости смрвили. Највећег је успјеха достигао, када се показао као умјетник на билијару. Ако је гдје био још који скептик или песимиста, кајао се, што га је подовријевао и омаловажавао. Нико није до сад ни сањао, да би Црногорци могли на путу цивилизације тако знатно коракнути. Битке на Вучјем Долу и Фундини и многе друге, подигле су црногорско име високо, али су му тек праву славу добиле вјештине колинског Црногорца на билијару.

Не знам, како је о мени дознао, шта сам, да сам био у Црној Гори и да сам неке књижице о њој написао. На питање, познаје ли ме, одговорио је: „Како не познам? Познам. Голечек мој брат, књаз га много љуби“. Дознавши гдје би ме нашао, пошао је да ме посјети. Није ми умакло за препашћење, у којем се заплео, кад је у мене познао свједока своје прве комедије у прашком друштву. Да се и предамном назива Божом Петровићем, није се одважио; спустио је мало и од Петра учинио Павла, од Петровића Павловића. Навео је за узрок своје посјете, да се самном по савјетује, је ли боље изабрати пут до Цетиња

преко Котора или Бара. Већ је то само питање било доста као доказ, да се никад прије Црној Гори није ни примицао. Ради веће сигурности пропитивао сам, да ли су му познате бар главније личности црногорске. На питање: Познајете ли тог и тог, одговарао је на сваком: „Како не знам? Знам“. Али кад сам на њега навалио, да искаже, што зна, почео се измицати и тврдити, да зна другу личност истог имена, док напосљетку утјеран у шкрипац изговарао се, да већ дуго година није био у Црној Гори, да је позаборавио језик и личности. Склизнувши с главног предмета, приповиједао је, да је био пратилац некаквог шпањолског гранда (великана), с којим је цео свијет унакрст прошао; гранд му је недавно на путу изненада умро, неоставивши никаква тастамента иза себе, те тако је он сада свијех сретава лишен и мучи се, не би ли се како год дочепао своје куће. Непосредно пријеђе с гранда на неку бајку достојну Зеџевог фантазије. Описивао је веома спретно, како је на вацлавског тргу срио постаријег човјека оријенталног изгледа с фесом на глави; поздравио га је, мислећи да је Турчин, по турски; он му захвалио по турски и зауставио се с њим. Казали су се, ко су. Оријенталац је трговац с дијамантима и у истини Персијанац; и да не би чезнуо, води собом цијелу кућу, чију главни дио сачињавају двије младе робинје, њежније од анђела. Најмио је за свој харем стан у тихој улици на старом мјесту, како га нико не би виђао. Прије је имао у харему четири, али је двије путем продао. Жали се што нема у Прагу с ким би се по свом начину забавио, и захваљује Аллаху, што га је намјерио на таквог човјека. „Моја ти је кућа, сине, вавда отворена. Кад не бих случајно био код куће, кад ми дођеш, три пут закуцај на врата, три пут залупај ногом и три пут се накашљи, на што ће ти бити одмах отворено. Али ти то кажем да не употребиш моје повјерење рђаво и да ми не заведеш робинје у гријех!“ Колински је Црногорац добро запамтио назив улице,

кућни број и цијели опис, како је могућно наћи стан Персијанца. Ишао је посјетити га одма други дан, али у вријеме, кад је знао, да Персијанац није дома. Напао је кућу забрављену, полу разорену, брљаву, проворе разбијене и картом залијеplене. На вратима три пут закуца, три пут лупи ногом, три пут се закашља!

Пустимо га сада мало, нека говори бољијем језиком.

„Врата се отворише невиђеном руком. Уиђем а она се опет сама затворише. Обрео сам се у соби полутамној, пустој и празној. У њој није било намјештаја, слика, нити живе душе. Обузео ме страшни утисак и зима ми је обишла сваку ксст. Да сам могао, утекао бих, јер сам узалудно питао, како би се могла врата отворити. Било ми је, као да сам запао у скровиште убојице или анатемњака. Покушавао сам прибрати одважност, која ме нигда није остављала, али ми је одважност побјегла кључаницом, куда је нијесам могао слједовати, премда сам имао најбољу вољу. У толико се зачу дјевојачко кикотање као да би зацпнкао сребрни звончић а затим слаби звук пјесме. Још нијесам сигуран, чујем ли добро или је то обмана чула. Затим ми се у тамној соби унеколико разбистрило. Примјетно сам друга врата, која су водила до даљег простора. Примакао сам се на прстима до њих. Врата су била застрта богатим персијским ћилимом. Премда сам већ горио радозналешћу, што се за ћилимом скрива, и увјерио се, да ме Персијанац није слагао, ипак се нијесам усудио одједном завјесу одгрнути и ступити унутра. Мало сам је при крају одврнуо. И што видим? Соба ни велика, ни мала, уређена сасвим по источном обичају. Капци од провора затворени а стијене застрте финим ћилимима. На стародавном своду висе о златним ланцима неколико многограних хоџа (лустара) и свака се прелијева у друччију боју. Сријета ме необични мирис, који прати топлина, топлина као из купатила. Поред стијена су наоколо ниски и високи дивани, а на њима кофице дјаманата и разног драгог камења. У углу

бања у којој се као риба плуска дјевојка љепша од виле. Дуга и богата коса простире јој се по води и прилепљује се уз округла рамена и уз једва развијене дојке. Игра се и блажено тихо се кикоће као да грлица гуче. Сад искакује из воде до танког паса, сад се опет простре на воду, као да би хтјела пливати наузнак. С дивана из гомиле ћилима искукује се друга дјевојка, која се спрема, да скочи к својој другарици. Расплела густе плетенице, а свилена кошуља, попуштена на прсима, срозала јој се до лаката. Не дишем, али кад сам се највећма уздржавао, да не бих ничим издао своје присуство, наједан пут изнајбоље кихнем. Она, која се купала, понори се у воду, а она, што је косе расплијетала, завије се у ћилиме. Што сам морао радити? Одлучио сам се и живо уђем у собу. А што је сада било, не питајте. Проговорио сам с њима турски и објаснио им, да долазим као познаник њиховог газде и на његов позив. Она под водом није могла издржати, оној пак није дала женска радозналост, да испод ћилима не види странца. Кад су се од страха освијестили, споменуле су се, да се не морају тог часа бојати доласка Персијанца. Задржао сам се код њих око једног часа. Раздрагаше се и признаше ми да чезну за слободом и дневним сунцем. Хтјели су радо од Персијанца са мном утећи. Обећао сам им, да ћу другог дана доћи и одвести их собом. Али кад сам се опет прихватио свјежег ваздуха, минула ме је обмана чула а појавио се у мени глас дужности, који ме зове у отаџбину. Могао бих их узети и с благом Персијанчевим али — „господине, ја јесу Зрногорец а нехочу пузи (туђе) имјењи (имање) а ни не хочу жену, која јест друге вјери“, говорио је поштеним лицем, мећући руку на срце.

Престао је мало, да види, какав је утисак не мене учинио. Без сумње је био задовољан јер је рекао: „Ја непотребују него за пут до куче. Кад би мени дали пењаз (новац) на пут (за пут), ја бих казао, гдје ова куча с дјевојкама а ви их морете унести мјесто мене.“

Бајка ме је доста занимала, мање пак прозаички свршетак. Кад му сам нијесам дао новац, молио је, да му дам посјетницу и да потврдим на њој, да је прави Црногорац. Никоји му не хоће дати припомоћ, док не донесе моје свједочанство. Тек сад сам проговорио с њим неколико ријечи у том смислу, да своју улогу рђаво игра, и да може варати само оног, који о Црној Гори и Црногорцима ни појма нема. Незнам уопће ко је а нијесам полицајац, да истражујем његово поријекло и да упорим на њега личности које ме о том и не питају. Кад бих баш био питан, морао бих казати истину и њему би рђаво било. У Прагу, како сам чуо, побудио је неповјерење несрећним одговором на питање, зашто је тако мален, кад је рекао, да је као дјечко купећи орлиће из гњијезда с огромне врлети, која се уздиже над Цетињем, пао са стијене и скрхао се.

„Ја знам“, рекао је с галијотском простодушношћу, „да је то било глупо, али кад се мени то тако измакло.“

„Спремите се дакле, ишчезните и за живота се не показујте у Прагу.“

Послушао је добар савјет и изгубио се из Прага.

Почетком јануара 1881. читао сам у новинама чланак ове садржине: „У некој забаченој гостиони у Бечу дошао је у вече човјек чудновато одјевен, вечерао је и потрошивши око осамдесет новчића, хтио је умаћи а да не плати. Ухватили га на улици и предали полицији, гдје је најприје тврдио, да је Црногорац, затим Арнаут, Бугарин; напосљетку и Турчин. Кад је био ухваћен да лаже напосљетку је признао, да се зове Јан Ефлер, да је Чех из Бијеле под Беадјевем, да је био послужитељем на Смихову а сада је без посла. Полицијом је био кажњен неколикодневним затвором и затим као прогнаник кући послан. На том путу морао је преко Колина.“

Неколико мјесеци није се о њему чујало.

У мају ми дође из ненада писмо из Сланог, које овдје у цјелини доносим.

Kod Slane dana 19 tego 81.

Bráte Golečeku!

Molim tebe kogo Bratê da ja ovde pobyy Nêkoliko dana da menê moja Hadžar u s druge Pušky ka Bambitky odeselaju do Karlsbadu, uzmi dgugo Medailo od Moje Paky zapakuji do vrožde u ony s Bolegy — ki vernemu Zrnogorzi neče da mene uvêry ovde kâ Slânem da ja ni jsu Zrnogorec, s Podepišu na Gospodina Brixu na ovde da moja osoba pravo jest ony jsu zgubily Nêkoliko moja odgovory Prišlo na moje pismo, da ja morem opêt kod Karlsbadu podanu grašku zaboraju pisaji tako na Gospodina Mautnera da i ja da kaňa dolaziji Pozdravy kod mène Brati sve Srbiny u Bulgariny da u oni Pisaju menê na Parisu moje sdutansku. Dobim ja tvoju ruku

Costa Hermanovitz Vrbica.

На писму је било одштампано име М. А. Вриха. Писано је латиницом неспретном руком. То неколико редака довољно је, да се сваки увјери о неспособности бјелског послужитеља који је сада без посла, да би под маском Црногорца преварио поменутог човјека, који можда и не зна, да Срби и не пишу латиницом, не служе се словом „У“ и не акцентирају дуге слоге, али то мора дознати, да није ју ниједном словенском језику могуће казати „моја handžar“, „osoba pravo“ и т. д.

Не ћу зато да се хвалим особитом духовитошћу, да сам одмах познао ко ме интимним писмом части. Погодио сам, да се у Сланом позива на познанство са мном, да би могао лакше варати, и да је можда био принуђен то писмо написати за боље потврђење. Одмах сам отписао у Слану, да затворе варалицу и да му запријете, да не наноси други пут Црногорцима грдило.

О гостопримству бјелског послужитеља у Сланом добио сам следећи извјештај:

Слански сладек (који вари биру) М. А. Брикса упознао се с нашим пробисвијетом у вагону на путу до Сланог. Непознати га је човјек занимао на први поглед

и пробуђивао у њему мисао, да би то могао бити неки брат Славен. Ко би могао опсати радосно изненађење добричине, не баш много по свијету потуцаног старог господина, кад је чуо, да пред њим сједи брк у брк познати црногорски војвода! Да се тај познати војвода црногорски Врбица не зове „Коста Хермановић“, без сумње није знао ни један ни други. Још се већма господин стари радовао томе, што се с Црногорцем разумије; тамо амо му по гдјекоја ријеч утече, али смисао схваћа. С радошћу је скакао, што је свемогући Бог дао Словенима достојан чуђења језик, треба само да се из најудаљених крајева састану, па тек што једним пут отворе уста, већ се разумију.

Како је Бог моћан, нека буде његово име похваљено! Ту није потребно ломити главе, мозак учењем сушити, дебелим се књигама интересовати; могуће је ништа о себи не знати, једни другима бити непознати — а наједном Словен из Сланог срете Словена из Камчатке и већ као да би из малена друговали. Или — хеј, пст! — можда то није узроком чудне уредбе Божје, већ то, што стари господин има вриједну главу, из које изненада вири знање, о којем до сада није ни помишљао. Но, доиста ће се увјерити, је ли то или оно прави узрок, кад дођу у Слано, разумједну ли Црногорца и остали земљаци тако добро, као он, стари господин Брикса. Биће у Сланом сензација, кад се на улици ухвати испод руке с Црногорцем као с братом.

Дознао је, да су Црногорци веома сиромашни а војвода Коста Хермановић Врбица морао је после битке, у којој је сам самцит посјекао неколико стотина Турака, ићи у Русију, гдје се научи правити сатове (сајцилук). Сада путује у Карлове Бање, не би ли излијечио посљедице неколико рана, које је у битци добио. Новаца нема, али се нада помоћи се тим, да ће тражити рада код сатџија.

Стари господин чудо да није заплакао. Тако славни, тако јуначни народ па тако сиромашан! Генерал познати војско-

вођа, мора се издржавати занатом! Како ли су жалосне прилике у Црној Гори! Кад војвода обија по свијету као сајцински помоћник, како је онда нижој кисти? А да ли може бар владар живјети према својој висини?

Нашто му је одговорио, да сами Књаз црногорски оре, коси, Насљедник чува кове, Књагиња музе и сири.

Сажалење старог господина било је срдечно и дубоко.

„Не!“ повика горопадно, ударив се шаком у прса, тако, да би свалио бика од четири године, „још смо ту ми Чеси, та ми славски општинари, а кад ту нико не би био, ја сам ту Матјеј Брикса, који не дозвољава, да познати црногорски војвода трпи оскудицу и да се мора са десет ноката мучити за сваку капљицу лијека, којим намјерава поправити своје поткопано здравље. Ако не могне бити друкчије, ићи ћу с вама од прага до прага и скупити вам банканота, да ћете их имати као листова у требнику.“

Кад су дошли у Слано, стари господин учинио је, као што је обећао, али показивање црногорског војводе Коста Хермановића није допаљило оно што се очекивало. „Црногорац“ старог господина био је варошанима одмах некако сумњив; врћели су за њим главом и нијесу баш били спремни, да му сложе требник банканота. Глупо су се показали земљаци сусједне општине Хобшовић. Али је ипак трајало два до три дана, док су се они, који су сумњали, узајамно договорили и пристали.

Било им је чудновато, да би се црногорски војвода, којег су престављали као поносног мужа, тако занемарио и као просјак понизио. И то им се чинило одвећ дивљачким, да би црногорски војвода био путујућим сатцинским помоћником, а особито кад су чули из његових уста, да ће, кад се у Карловим Бањама опорави и измучи мало новаца, ићи у Париз ради дипломатске сврхе.

Сатџија се примио задатка, да ће га подврћи испиту и освједочити се, како је

спретан у реченом занату. Понудио га је, да ради код њега само неколико дана, зашто ће добити богату награду, тако да неће требати да просјачи и да ће достићи свој циљ достојним начином. Протува, по обичају, почео се измицати и на друге предмете одбијати, и кад је сатџија грчевито наваљивао обувеше га страшне муке.

То је било доста као доказ, да штићеник старог господина није сајџија. То је била и једна тешка околност за сумњу, да није ни Црногорац. Питали га, да ли ме повнаје, нашто су добили пријазан одговор као обично: „Каго не? Он мој брат. Каго је бил на Зрне Горе, бил гост код моја куча“. А да се и мене отресе позивао се на различне личности прашке. Неповјерљивци пак нијезу му допустили, да се удаљи од предмета и хтјели су, да ми пред њиховим очима напише писмо. Такав је постанак наведеног писма.

Стари господин осјећао се тим испитима увријеђен. Неповјерење, изјављено његовом Црногорцу, тиче се њега самог. „Како? мени не вјеровати?“ зашто питати?! Свака моја ријеч као да је извађена из светог писма. Па и кад би био рецимо швиндлер, кад ја кажем да је Црногорац као да га вадим из калоба, Црногорац је дакле и баста. У осталом ја ћу га сам искушати, што је“.

Започео је с њим испит у пивару. Испитивач је величанствено сио на преврнуту бачву, а на другу је намјестио кандидата. Међу њима је имао начети хектолитар лежјака (старијег пива) баш донесеног из леда.

Лице је старог господина било озбиљно и строго, како то изискива задатак судије. Бога ми није га радо подузимао, али каква помоћ, то мора бити. Можда ће се о госта огријешити, што га испитује; али даће Бог, те ће му гост бити захвалан, јер издржи ли, засијаће пред свијетом чистоћом анђела. Дубоко је с болом уздануо, наकाњљиво се, и већ отворио уста. Глас га је издао, није имао куражи (вјелости). Не, то не ваља тако. Најприје ваља испити врч

или два; то ће избистрити разум и памет и срцу дати одважности.

„Војводи,“ рекао је, „сад ће то почети. У име тог се напијмо.“

Врчевима се цукнуше, примакли к устима и не одмакоше, док је било и капи пића.

„Сад ћу да проговорим,“ помислио је испитивач. Хтио је да одријеши, али му нешто запиње у грлу. Није још у правој мјери, још један ћуп па ће бити добро. Наточи себи и госту.

„Војводи,“ подижући крчаг, „живјела ческа земља!“

„Живјела!“

Ново куцање ћупа а није ни једна ни друга страна попустила, док није дно виђела.

„Јуначина,“ мислио је стари господин, држи се? Било му је топло, крв је почеле брже радити, права мјера прилазити. Ту се сјетио старе пословице „без треће нема среће“ и напуни ћупе по трећом. Гост се није дао мољакати и потегне добар душак прије него угоститељ. Стари господин мотри.

„Хоће да ме застиди,“ мисли, „то му неће поћи за руком.“ Прихвати ћуп и сасу га у себе.

„То знајте војводи,“ рече побједоносно, „Чех не заостаје.“

„Ни Зрногорец не уступа,“ поносито рече војвода господина Сладка и за тренутак га стиже.

„Сад ћемо почети“, рече Сладек заповиједајућим лицем.

„Ја јесу готов; Зрногорец дицки (вазда) ки свему готов“.

„Е па добро. Реците ми дакле, војводи, како вам прија моја бира“?

„Добра бира, али нејака (слаба)“.

„Тандара мандара! Ви и не знате, што пијете, с допуштењем. То није обична бљуштака, да се не варате, већ је стара бира за благ дан, коју варим за сопствену потребу и у особитим приликама. Код куће и онако пијете млаћеницу а овдје вам је рђава таква стара бира као крен“.

„Не љутите се, господине стари, али на Зрне Горе млаћеница јача од ваше најјаче бире. Како бисте испили зрногорске млаћенице само чашицу, већ би вам ушло у главу. А ја јесу такви зрногорски јунак, да испијем зрногорске млаћенице пуну кацу“.

„То ћемо још виђети, повиче стари господин. „Кад се тако хвалишете, дед покажите, што умијете. Ако ме натпијете, признаћу, да сте јунак и Црногорац; заостанете ли, нијесте ни јунак ни Црногорац, већ некаква вуцибатина“.

Посље тих ријечи одахне. „То сам га насадио“, хвалио се, „и ако није прави Црногорац, бити ће му доста. Одрешит сам човјек! Вјере ми, могао бих бити чески посланик“.

Пили су, ко ће више. Ради контроле су биљежили сваки обрнути ћуп кредом на таблици. Дуго су се држали, али је напенада било мање цртица старог господина. Премда је натевао свом силом, заостајао је чим даље тим више.

„Тако ми Бога“! клео се, непопуштам! Овдје се већ не ради о том, да ли сте јунак и Црногорац, већ о част ческог имена. А да бих прскао као набита крошња, не уступавам. Црногорци су, е вала! не одричем, али се Чех не да ни од њих застиђети!

Узалудно све упињање, празних је ћупа у старог господина мање и мање. Напоследку призна, да је савладан и да више не може ни капи. Скочи и баци врч на земљу.

„Зашто не пијете“? упита побједилац и пунећи свој ћуп пише цртицу више.

„Нећу“.

„Мене тек почиње пријат“.

„Сад оставите то“, рече стари господин. „Ко сте да сте, изврсно пијете. Што је истина, то је истина. Али да сте и изврснији, не трпим, да посрамите чески народ. То не може тако остати. Да знате, избићу вас, и ако сте Црногорац. Не зато, што вас не љубим, већ да докажем, да нијесте ништа према Чесима. Кад бисмо ми на Турке дошли, видјели бисте, како би им

сијевале бакрачлије. Устаните, да се обидемо, ко је јачи: да ли је силнији Чех или Црногорац“.

Лажни Врбица је био без премишљања и к томе вољан. Ухватили се у коштак и за мало надјача малени, али чипорни провисвијет. Превалио га на трбух и савладао, сию му на плећа и почео га немилосрдно тући. Стари господин је изгубио сву наду, да ће побједити свог Црногорца. Али се није већ срчио, напротив засмијао се и повикао: „Доста већ, војводо, та ја сам вас само кушао“!

„Штета, опет морам престати, наго јесу в најљепшем (у најбољем)“.

Пусти га и рече: „Ја јесу такви страшни јунак. Морете Богу даковати (захвалити), да јесу престал код прови час. Јеште мали час а зрногорска крв би код мење почала зурити (манитати) а како бих имјел мој ханџар, главу бих вам уривл“.

Испит је срећно испао. Стари је господин устао и исправљајући се рекао: „Сада видим, војводо, да сте прави Црногорац а да сваки непоштено лаже, ко то одриче. Примакните се на моје груди, да вас загрлим и пољубим, тако!!! А што је у бачви остало испићемо на побратимство“.

Грлили су се и цмаклили, да је цијела пивара одјекивала. Одигравали љубав ко ће боље, тикали се као муж и жена, а срце је старог господина постало сасвим њежно, кад му је побратим обећао, да ће му изградити од књаза орден. Стари господин види у души сваку ријеч побратимову испуњену. Надима прса и гледа на мјесто, гдје ће му се орден сјати. Затим ће сваком задавати јаде, ко није био војводи пријатељ. Како ће жалити а њему завиђети! Тек му дође орден, иступиће из ниског друштва, и поћи ће или у стријељце или у ветеране. Зависиће од њих, које ће да почасти својом високоцијењеном личношћу. Поћи ће и они, који га учине већим господином.

С ческог Д. Букотнџ.

(Наславиће се.)

Један приложак за књижевност-просвјетну

историју Црне Горе

приопћио Марко Драговић

У свакоме раду први је услов за успјех слога — сложено учешће свих радничких снага у предузетом раду, сваки према својој могућности и способности. „Сложна браћа кућу граде, а несложна разграђују.“ Тако је исто и на просвјетно-књижевном пољу. Познато је свакоме, да међу људима постоје симпатије и антипатије, мрвости и милости; али кад се тиче каквога опћекориснога народнога посла, ма у коме правцу то било, те симпатије и антипатије, мрвости и милости, треба да се оставе на страну, па да се заједнички прегне да посао, који иде опћенародној користи, постигне повољан успјех.

Ми знамо, да је просвјета први и најглавнији покретач свакога доброга напретка, како појединога човјека, тако и цијелога човјечанства. Зато се сви народи старају да што више у просвјети напредују; зато се све више и више отварају учебни заводи, преко којих ће се просвјета у народу ширити што, с похвалним успјехом, према својој могућности, чини и наша држава, подижући школе. Но у школама се просвјета црпи и учи из књига, а по народу се просвјета шири преко књига, те се зато и цијени просвјетни напредак свакојега народа не само по броју школа, него и по књижевности, која се у појединим народима развија.

Да би се просвјета преко књига још боље могла ширити у народу, људи од науке и научна друштва, издају повремене недјелне, петнајесто-дневне, мјесечне журнале, и

омање листове, за књижевност. То су готово најзгоднији разносачи просвјете по народу, и преко њих наука може допријети и у најмање село, гдје писмен човјек живи. Успјех таквих просвјетно књижевних органа зависи од оних лица, која их издају, и од оних који су сарадници истих. Народ наш каже „каква јеђа, таква међа“, „какви мајстори, таква и грађевина“ Ово се у потпуности може примјенити у опће на књижевност и просвјету, те по томе, разумије се, и на просвјетно-књижевне листове.

Као што је речено, књижевне листове покрећу и поједини учени људи и разна књижевна друштва. Ако такав лист покрене поједини човјек успјех његов, по књижевном садржају, зависиће од истог лица, које лист покрене, и од његових сарадника. Кад на таквоме листу прочитамо у лицу уредника какво у књижевности добро познато и заслужно име, а међу сарадницима познате књижевнике, обратимо на њега добру пажњу и имамо тврду наду, да ће добар бити и добар успјех имати. И заиста по садржају такав лист оправда све наше добре наде. Но, е сажалењу, бива често да ни такав добар лист не дође до жељене сврхе, престане излазити прије него се је ико могао надати. Ко је у таквоме случају крив? Лист није крив, јер је садржајем одговорио својој дужности. Дакле крив је народ, којему је тај лист за читање намијењен, па се није хтио одазвати претплатом, да материјално осигура његов живот. Но лист сам по себе, ма колико кратко вријеме излазио, остао је на врхунцу свога достојанства и спомињемо га у историји књижевности с поштовањем.

Има и таквијех који још нијесу дорасли за издавање књижевних листова на своју личну одговорност,

нити могу својим именом придобити за себе добре књижевне радничке снаге, али имају добру вољу, имају велику љубав за просвјетни напредак свога народа, па покрену какав књижеван лист, који, при свој доброј вољи издавачевој, буде слаб по књижевној садржини, те због самога себе пропаше. Хвала и таквим књижевним прегачима; али жељети је да таквих листова не само мало буде, него у опће и не буде у нашој књижевности. Они који имају вољу за рад, а имају и неке способности за то, нека придруже свој књижевни рад добриме листу, и тијем припомогну обезбједити му опстанак. Није нам баш до тога стало да имамо бројну величину књижевних листова, него да имамо добру књижевну садржину; па ако такви добри листови умру због немарности народне тада се народу може рећи „погибељ твоја от тебје израиљу.“ И доиста сваки народ који нема своје просвјете, своје књижевности, чим ће просвијетлити и уздићи свој ум, мора пропанути под притиском ума изобразенога. Многобројни народи изобразени владају над многобројним милионима неизобразенога народа. Дивно је то наша народна пословица окарактерисала „ум царује, а снага (физична) кладе ваља.“

Осим књижевних листова, које, као што напријед рекох, издају поједина лица, има их које издају књижевна друштва.

На првоме мјесту међу таквим ученим друштвима стоје академије наука, а за тим књижевна удружења под различним именима.

Таква књижевна друштва имају своје књижевне органе, преко којих дају свијету књижевне радове како своје сопствене, тако и својих сарадника.

На таква књижевна издања често пута нема потписа по некоје личности као одговорног уредника, на неке потписује се „редакциони одбор“ (ово двоје не би се могло одобрити), на неке потписује од друштва изабрани уредник, што је најправилније. Ако пак хоће да лист уређује и „редакциони одбор“ имена таквих одборника ваља да су на листу потписана, јер је потребно читалачкоме свијету знати, ко лично носи на себе одговорност за садржину листа и, у случају потребе, ко ће за садржину листа и пред властима одговарати. Истина је да на листу стоји име друштва, чији је орган тај лист; али друштво у опће не може се узети као *лични* одговорник за друштвени орган; јер чланови једнога таквога друштва могу бити по широкоме књижевноме свијету, па како ће они одговарати за садржину листа једнога друштва, којему су они постали чланови.

Знамо да члановима једнога књижевнога друштва могу бити и некњижевници, па зар такви да носе на себе одговорност за књижевну садржину друштвеног органа?!

Члановима таквих друштава бивају обично тако звани *редовни чланови*. У такве би морали бити само књижевници, *Помажући чланови* — у такве се броје они који у неколико материјално помогу опстанак друштву. *Почасни чланови*, у такве се бирају они који су морално или материјално обилато потпомогли опстанак друштву, па ма то и не били књижевници; или су у отачаственој, или иностраној, књижевности, унијели у ризницу просвјете и књижевности дјела од трајне вриједности и добрих посљедица. *Чланови добротвори*, који су обилатом материјалном помоћу припомогли опстанку друштва. За редактора, и у редак-

ције одборе, бирају се књижевници и то према могућности најбољи.

Сад да узмемо за примјер један орган једнога књижевнога друштва, на којему је потписан један редактор, или неколико чламова редакционог одбора по имену.

Редактор не може се потписати на друштвени орган, без избора од стране друштвених чланова. Тако исто и вишечлани редакциони одбор мора бити изабран од друштва. Значи: кад је такав, или такви, изабран од друштва, да име метне на друштвени орган, друштво је морало имати у једнога, или више њих, повјерења да именом својим заступају друштво пред ученим свијетом; а кад је тако онда цијело друштво, а особито књижевници, морају редакцију потпомагати својом моралном помоћу у свему, а особито књижевни чланови својим књижевним радовима. Не буду ли овако друштвени чланови радили — у таквом случају они нијесу досљедни себи самима и тада друштво не може за неуспјех кривити редакцију, него нека криви само себе и своју кеслогу....

Опет да поновим: симпатије и антипатије, милости и мрзости не смију играти улогу у опћенародним пословима у опће. Нека се ради и нека се радови признају. Нека буде слога и нека се заједнички прегне да радимо на књижевности, па нам се неће никада моћи рећи да наша књижевна „Луча“ не свијетли.

Но колико год се жели да наша књижевност цвјета и напредује у рукама наших данашњих књижевника, и будућега покољења у вјекове, толико не смијемо заборавити оне старије раднике на томе пољу, који радише у она тешка времена нашега народнога живота. Ја бих драговољно свакојега таквога овдје не само споменуо, него му и кратак живот на-

писао; али гдје ћу то докучити? Привешћу овдје само име оних, које нађох записане, или их сам памтим.

Ко не би споменуо Петра Ђирковића, Которанина; Лазара Влаховића старином Морачанина; велезаслужнога сатрудника владике Петра П., острошкога архимандрита Петровија Лујановића; Ђорђа Срдића, Которанина. Ово су били учитељи у Црној Гори за вријеме владике Петра П.

Архимандрит Лујановић је нешто и у књижевности радио и под његовим уредвиштвом изишао је црногорски календар „Грлица“ за 1837. годину. Срдић је писао пјесме; али од свих мени је позната само његова пјесма „Цетиње“, 1874. године, и пјесма Љубомиру Ненадовићу, која је наштампана у „Гласу Црногорца“ број 21, година 1875. Посље ових долазе: цетињски архимандрит, доцније митрополит црногорски, Никанор Ивановић Његуш, који је био надзиратељ и наставник цетињске основне школе; па Антоније Мачура и Стеван Петрановић Далматинци; па Никола Мусулин Гомирац из Старе Србије. Мусулин је приопћио у „Гласнику српскога ученога друштва“ у Биограду (књ. XVII. 1863) оно знаменито писмо владике Данила о ударцу на црногорске потурчњаци. Ови су учитељавали у Црној Гори за владе књаза Данила; а Мусулин и Петрановић неко вријеме и за владе Књаза Николе.

К овима ћу придружити бившега цетињскога протојереја Стевана Капичића и цетињскога протођакона Филипа Радичевића. Ови заузимају угледно и заслужно мјесто међу учитељима црногорскијема, из онога времена док се буква учаше „авѣ“ „буки“, и док се оним грозно тешким и мученичким сријецањем слова учаше изговарање ријечи.

Протођакон Радичевић познат је и у нашој књижевности. Он је у „Магазину Далматинском,“ и другим књижевним листовима, објелоданио доста лијепијех приложака за историју Црне Горе. Скупио је повећу количину народних пјесама и наштампао их, у Биограду 1872 год. под називом „Гусле Црногорске.“ Наштампао је неке књижице о раду рускога „црвенога крста“ у Црној Гори, за потоњег црногорско-турског рата.

А ко не би још споменуо великоваслушне раднике на књижевноме пољу у Црној Гори: дичнога Милутиновића Симу Сарајлију, сина старославне српске Босне, који је написао „Историју Црне Горе од искона до новијег времена,“ и у Биограду је наштампао 1835 године; па драму „Дику Црногорску,“ коју је наштампао на Цетињу, у штампарији црногорској 1835 године. Приказ ове драме налазимо у „Грлици“ за 1836 годину, гдје се, измједу осталог, каже „да се нашег похваљеног појете ово дјело чистотом српског (готово црногорског) језика далеко одликује од свије његовије до сада напечатаније дјела.“ (стр. 130).

Милутиновић је живећи у Црној Гори, прикупио и на свијет издао под миловучним називом „Пјеванија црногорска и херцеговачка“ двије збирке народних пјесама. Прва књига наштампана је у Будиму, у штампарији краљевско-угарског свеучилишта 1838, а други у Лајпцигу код Б. Таухница 1837 године. Друга дјела Милутиновића овђе нећу спомињати.

Уза Симу дивно пристаје добри и за Црну Гору заслужни Милаковић Димитрије од старине из српске Херцеговине, дичнога војводства светитеља Немањића Саве. Поред свога обилатога службенога рада он се с

успјехом и пера дохватио и, уз помоћ свога великога мецената владике Петра II, почео је издавати црногорски календар „Грлицу,“ од којег је прва књига изашла 1835 године. Милаковић је издао „Грлицу“ још за 1836, 1838 и 1839 годину. Њој су сарадници били и владика Петар II и дубровачки прото Ђорђе Николајевић; али је у главnome потпуњао Милаковић својим радовима, од којих је најглавнији „крата историја Црне Горе“ и „Географско-статистички преглед Црне Горе.“

У „Грлици“ за 1835. годину Милаковић је почео штампавати историју црногорску, коју је написао владика Петар I, али даље ју је продужио као свој рад. Милаковић о томе пише овако у предговору „Грлице“ за 1836 годину:

„Ја сам обећао у „Грлици“ за 1835 годину, да ћу кратку историју Црне Горе, светопочившим митрополитом Петром списану, и у истој „Грлици“ прекинуту, продужити; но будући да при свом мом истраживању нијесам могао његов рукопис наћи, тако сам се потрудио писати је даље сам, и за ово кратко вријеме, нешто из штампаније књига, а нешто из приповиједања старије овдашњије људи, скрпио сам је које како, и довео до године 1797, (па је даље довео до 1830.)

„Истина да и ово није историја, него само материјал за њу, али опет за сада, кад немамо боље, надам се да ће и с њом читаатељи бити задовољни, док нам ко опише опширну. Боље је иколико, него николико“

Из ове историје радила се Милаковићева црногорска историја, која је наштампана у Задру, у типографији браће Батара, 1856 године.

Ево како сам Милаковић пише у предговору о овој својој радњи:

„Још пријед двадесет година почео сам био издавати у Црној Гори „Грлице,“ које су у пет части изишле (1835—1839). У њима сам, поред другог којешта, печатао кратку Историју Црне Горе, доведоу до 1830 године. Да ова историја није потпуна, и колико би требало изврсна, то стоји; али каква је да је опет је из ње по гдјешто превођено на њемачки, француски, талијански и руски, а може бит још и на који други језик.

Ти преводи свједочба су јасна, да је и другима народима мило упознати сес дјелима храбри Црногораца; па то још милије и драже мора бити нашем у опште народу, коме су у опште и биле намијењене „Грлице“; но почем су ове постале врло ријетке и већему дијелу Србаља непознате, зато ево сад на novo, и у једној књизи, издајем поменућу историју.

„Ово садашње издање није од ријечи до ријечи препечатано из „Грлице,“ него су ове најпријед пажљиво савијане с изворима и другим достојерним историјским дјелима, па је по овим на неким мјестима поправљено, на неким распрострањено; а на многима попуњено, осебито је попуњено из архива многима, нашем народу до сад непознатима, документима.“

Ова Милаковићева историја и до данас је најбоља од свих до сад наштампаних, и ако и она има врло много недостатака и празнина.

Овамо нам иде и Медаковић Милорад, који је био у Црној Гори државни секретар, којему је Књаз Данило дао назив војводе за његове службене заслуге.

Медаковић је и у књижевности много радио. Написао је „Историју Црне Горе од најстаријега времена до 1830 године“ и при њој наштам-

пао „Законик општи црногорски“ установљен 1798 године, за владе владике Петра I. Медаковићева историја има у себи доста грађе за историју Црне Горе, али та грађа није правилно сређена. И у документима има много погрјешака и празнина. Оно пак што је при документима унесено од стране писца слабо је, и на врло мало мјеста може издржати критику. Медаковићева историја наштампана је у Земуну, у књигопечатњи дра. Данила Медаковића, 1850 године.

За бављења свога у Црној Гори Медаковић је скупио и описао многе обичаје црногорске, и то је наштампао у књизи под називом „Живот и обичаји Црногораца“ наштампано у Новоме Саду, у јепископској штампарији, 1860 године.

Ова књига има велику вриједност за онога, који се бави изучавањем живота и обичаја Црногораца, и ја је сматрам за једно од најважнијих Медаковићевих књижевних дјела.

Медаковић је био сатрудник књазу Данилу при писању законика који носи назив „Законик Данила првог књаза и господара слободне Црне Горе и брда“ и на истоме је потписан као државни секретар. Овај законик наштампан је у Новоме Саду, у књигопечатњи дра. Д. Медаковића 1855. године.

О Медаковићевим књижевним радовима, које је писао пошто је отишао из Црне Горе, овђе нећу зборити, само ћу толико напоменути, да се и ти радови највише односе на историју Црне Горе.

Не могу пропустити да овђе не споменем нашега брата Чеха, Јована Вацлика, који је подуже времена био у Црној Гори државни секретар. Он је још 1858 наштампао у Лајпцигу књигу о независности Црне Горе „La souveraineté de Mon-

tenegro.“ Што је још писао о Црној Гори за његовог овамо бављења није ми познато. Пошто је отишао из Црне Горе настанио се у Русији, гдје је продужио пријатељски писати о Црној Гори, но те радове овдје нећу спомињати.

Долази крвава 1862 година кад Омер-паша, с великом турском војском удари на Црну Гору. Догађаји тога времена доведоше нам у Црну Гору једнога духовника из братске нам Херцеговине, а то је био тада млади калуђер Нићифор Дучић. Овај духовник, који је владао приличним знањем био бистар умом, брзо је узео на Цетињу угледно мјесто и био произведен за архамандрита манастира цетињског. Одмах по доласку на Цетиње окушао се и на перу и већ 1862 г. наштампао је на Цетињу своју похвалну ријеч, коју је говорио приликом доведенијех робова на Цетиње из Крњица (16 марта).

Дучић је био сатрудник великоме војводи Мирку Петровићу-Његошу при издавању јуначких пјесама, наштампаних на Цетињу под називом „Јуначки Споменик“ (књажевска штампарија 1864 г.). Дучић је написао предговор и поговор тој књизи и спјевао пјесму о ратовању 1862. године. Још је написао и на Цетињу наштампао „Степеник сродства“. Ова је књига намијењена свештеницима црногорским и била је за њих врло корисна, особито у оно вријеме кад свештеници наши нијесу имали богословскога образовања.

Год. 1864 при цетињској основној школи додати су још два разреда, који су били намијењени особито мало опширнијему изучавању неких богословских предмета; а уз то још историје, географије, физике, омилитике и риторике, како би уче-

ници те школе што спремнији изишли не само за ступање у свештенички чин, него по потреби и за учитеље и друге државне чиновнике. За управитеља тој школи постављен је Нићифор Дучић, а за учитеља био је постављен Филип Поповић, Цетињанин из Доњег Краја, човјек врло интелигентан и прилично научен и био би добар наставник; али неке околности биле су узроком те је врло кратко вријеме остао при тој школи.

Године 1867. Дучић се иселио из Црне Горе и отишао у Србију, гдје је обилато продужио књижевну радњу, од које се велики дио односи на Црну Гору; али ја о тим радовима овдје нећу говорити, јер пишем о ономе што се радило у Црној Гори.

У другој половини 1864. године догађа се једна важна промјена у школи цетињској. Те године долазе за учитеље два млади Далматинца, задарски богослови, Михаило Мршић и Божо Новаковић. Мршић је био назначен за учитеља трећег и четвртога разреда, а Новаковић првога и другог. Они су први почели ђецу учити по фонетици (гласовима), те се свако слово изговарало онако какав му је глас: а. б. в..., а не аз, буки, вједи, те су таквим начином ђеца могла научити буквицу много прије, и привикнути се читању много лакше, и избавила су се онога грознога сријецања. Такође уведен је у школу Вуков правопис.

У брзо за тијем долази у Црну Гору за Књажева секретара поп Јован Сундечић, бивши професор задарске богословије. Не гледајући на служебни положај, и обилати служебни рад, Сундечић је најодушевљеније, са свом силом свога обилатога знања, почео радити у корист просвјетнога и књижевнога напретка у Црној Гори. Пјесник „Кржаве

кошуље“ пропјева одма и на Цетињу и већ 1865 даде штампати у цетињској штампарији своју родољубиву пјесму „Петров-дан на Цетињу.“ О пјесмама Сундечићевима ја нећу зборити опширније. Толико ћу рећи да пјесме његове славе Српство и Словенство проповиједају хришћанске врлине и лијепу слогу међу Србима и Хрватима; уздижу и славе великане српскога и у опће Словенскога народа; а кад пропјева коју љубавну или жалосницу види се да је то био човјек добра, љубећа и бољећива срца, и ако је по спољашњости изгледао доста окрутне нарави.

Кад се такво нешто чита у Сундечићевим пјесмама, оне би се морале добро примити и читати, па и кад неби било у њима баш особито чисте појетичне жице.

Сундечић је још 1865 године покренуо на Цетињу календар „Орлић.“ Тим својим годишњаком, који је излазио 1865, 1866, 1867, 1868, 1869 и 1875 године, Сундечић је стекао прелијепу заслугу за нашу књижевност. То је био као неки књижевни орган тадашње цетињске интелигенције, а имао је за сараднике и неке познате књижевнике и од изван Црне Горе. У томе је календару штампао неке своје пјесничке производе и наш узвишени Господар, Књаз Никола I и између осталих и почетак трагедије „Вук шпиз.“ Поред радова Сундечићевих још тамо налазимо радове: Михаила Павлиновића, Здравковића, Дучића, Драгашевића и т. д.

Наступи за Црну Гору знаменита 1868 година. Свршетком те године отиде у Русију Књаз Никола у госте „Славенскоме Цару, Црне Горе пријатељу давном“, не да утврди савез међу малом Црном Гором и великом Русијом, јер је та веза искрено

постојала већ од давних времена, него да лично види великога покровитеља свога народа и да му „отвори груди и покаже што му срце жуди“. ¹⁾

Књаз Никола био је братски примљен од великога „Славенскога Цара“ Александра II и овај му је пружио своју покровитељску руку, па га богато обдарио даровима за њега и његов народ, и одликовао га одличјама, која се пристоје витешком црногорском Господару.

Почетком 1869 године Књаз се вратио у Црну Гору здраво и весело, и добрим вијестима из Русије обрадовао цео црногорски народ.

У другој половини те исте године обилатом помоћу руском отворена је на Цетињу Богословија, завод за васпитање црногорских младих, и Институт за васпитање црногорских ђевојака.

Године 1871 дозвоао је Књаз младога и ученога Србина, из српске Војводине, Сима Поповића и повјерио му је покретање једнога политичкога листа, који је Црној Гори, већ у ово вријеме, добро потребан био. Први број тога листа изишао је 23 Јануара 1871 године, под називом „Црногорац, лист за политику и књижевност“.

Заслужује да из приступа тога листа, који је из пера уредниковог наштампан у 1 броју, приведем неколике ријечи, пошто су врло значајне и за данашње вријеме.

„Својим јунаштвом и необичним пожртвовањем за слободу своју црногорски је народ чувен и прослављен у цијеломе свијету. Беспријерна борба његова за влатну независност бјеше до сада једини начин, којим се он дао чути међу бра-

¹⁾ Виђи лијепу Сундечићеву пјесму у „Орлићу“ за 1868 год.

ћом својом и у туђини... Но поред тога што је Црна Гора својим постојаним јунаштвом сачувала своју неоскврњену слободу, она се у потоње вријеме знатно развила и у својему унутрашњем животу. Уређење државно и просвјета народна нијесу више ни у Црној Гори у првобитноме стању.

„Страноме свијету нијесу, тако рећи, скоро ни мало познати одношаји Црне Горе, а сама, злијем уде-сом, поцијепана браћа наша радо изгледају прилику, да боље познају своју јуначку Црну Гору, чисто огњиште слободе српске, на које жељено погледају у часовима трпљења својега.

„Да би дакле створили прилику, да боље позна Црну Гору и страни свијет, који често грубе неистине доноси о њој; а и нашем свијету, који живо осјећа потребу ту, излазиће од новог лjeta на Цетињу нов и први лист за политику и књижевност под именом „Црногорац“...

„Зарад духа слободе и независности народне, који лебди над нама, и којијема ће „Црногорац“ излазити, зарад нашега уједињења народнога, од пријеке нам је потребе међусобно познавање стања и снаге наше и братска уважамност....

„Догађаје у Србији пратиће „Црногорац“ живи са братском љубављу. Сваки извјештај поздравитиће радосно као устијех укућнога народа нашега. Једно срце мора куцати у нама и једна мисао народна мора нас све одушевљавати. Томе увјерењу служи „Црногорац“ и то ће га увјерење увјек руководити прама Србији.¹⁾

„У истој мјери пратиће „Црногорац“ и све појаве у народном

¹⁾ Врсте које су овдје подвучене ја сам подвукао због особитога њиховог значаја, и које су вазда велика значајна за наше односе прама братској Србији.

животу наше остале браће словенске. Пружајући њима прилику овим подухватом да познају наше добро и зло, и невољу и снагу нашу, моћићемо и ми пажљиво њихово народно кретање.

„У томе уважамном познавању лежи снага наша, којом ће Словенство у скорој будућности, заузети значајно мјесто у овој дијели свијета“.

С оваквим дивним програмом изишао је први политичко-књижевни лист пред читалачки свијет. Садржајем својим потпуно је одговорио даној ријечи и кроз кратко вријеме постао је готово орган васколиком нашем страдајућем народу, те је преко њега јављао свијету своје јаде и страдања; с друге стране доносио је утјешне чланке, којијема је кријепио наш народ да издржи, да не клоне, јер мора доћи дан спасења.

(Наставиће се.)

— ❖ —

Старине

Запис Јеромонаха Пахомија

Добротом г. професора Божа Новковића, који има доста лијепи број старих рукописних и штампаних црквених књига, дошао сам до овога записа, који је на једној црквеној књизи, чија се садржина разна, а види се из њега самог. Књига нема почетних листова из „Мѣсяцослова-а“ а штампана је у Мљецима на пешнаестини а има лијепу орнаментику на сваком заглављу различно израђену.

Разгледајући „Каталог старих рукописа и штампаних књига“ тражио сам да ова књига, према годинама није гдје-год објављена, но то не нађох, те за то овај запис и донесох, а на саму књигу вратићу се доцније. Ево тога записа:

Изколеніемъ ѿца и съпо-
спѣшеніемъ сѣа. и съвръшеніемъ
сѣго дѣла. Язы грѣшніи и мѣ-
ншіи въ члѣвѣцехъ недостойны
хоу рабѣ вѣжидарѣ воуковикѣ.
Пришѣдшоуми ѿ чѣства мо-
его, ѿ зѣмли дѣиоклитискиѣе ѣже
ієсть въ прѣдѣлахъ македон-
скихъ ѿ града нарицаемаго
пѣдгѣрица. вѣизъ соущѣ града
гѣіемаго дѣиоклитіе. ѣгоже не
когда съзѣда дѣиоклитіанѣ кѣ-
сарѣ въ имѣ своѣ. Идошѣдшо-
уми въ градѣ венѣтіани. Бѣ-
дѣхъ съставляющіихъ вѣжѣве-
наа писаніа. натѣпарехъ. фрѣ-
гиче, и грѣкы и иніе ѣзыкы.
Желаніемъ вѣждѣлахъ и наша
срѣвѣскааже и вѣлгарскаа та-
кожде натѣпарехъ съставити.
Молихсѣ вѣсѣ вѣлгосрѣдомоу
чѣколіовцоу бѣ. вѣзвѣргохъ сѣ-
вѣ на поучиноу не иъзъ чрѣпа-
іемагѣ вѣлгоѣтрѣбіа ієгѣ. да
поспѣшити насѣа до съвръ-
шеніа, аще воудѣтъ ѣгѣоднаа
вѣсѣ вѣлгомоу хоу вѣцѣ моіемоу.
Бѣомъ свѣдѣтельствоую, не-
дѣхъ сѣбе нимѣла покоа. ма-
ложе и ѿчѣма моіма дрѣма-
ніе. ни пощѣдѣхъ ѿ имѣни моіхъ
іежеми дѣль ієсть гѣ. дондѣже
иъзвѣстими дѣло на съвръше-
ніе.. Оѣ вѣлгодѣтію хѣа моіего
вѣлкы, на съвръшеніе дѣла при-

спѣхъ. и съвръшнхъ въ тоуждѣи
зѣмли. Бѣсѣака писаніа цѣрѣковѣ-
наа вѣлицѣми словеси. Идроу-
гыіе кнѣгы съписѣхъ по мѣн-
шіи словеси. иже въ поутѣ
хѣдѣшнмъ ѣгѣдѣвъ нѣсимѣ вѣ-
ваютъ. И аще вѣсѣ вѣлгы гѣ бѣ
поспѣшити, хѣцоу принести
вѣсѣ тѣпари, вѣлики іеже и ма-
ліе въ своѣмъ ѿчѣствоу. да
иъспѣнимъ вѣсѣако недѣстѣ-
чѣство въ вѣжѣвнѣхъ цѣрѣвѣхъ
кнѣгъ. іеже ієсть ѣмалієноѣ
иновѣрнѣми ієзыкы.

Тѣмже колѣнѣ прѣклѣнь,
мѣюсѣ и мѣилсѣ дѣю. поѣущимъ,
и ли чѣтоущимъ, и ли прѣпис-
оущимъ. аще воудѣтъ цѣдѣ по-
грѣшено иъсправѣаите, и вѣсѣвѣте,
а не кѣните. да и вѣи спѣдѣ-
витесѣ ѣслѣшати, стрѣшнагѣ
и нѣлицѣмѣрнѣгѣ соудніе. вѣлгы
ѿнь ѿвѣтъ. Придѣте вѣвеніи
ѿца моігѣ, насѣдѣвѣте ѣгѣо-
товаіноіе вѣмъ цѣствыіе ѿ сѣло-
женіа мирѣ. Ієгоже воуди ѣл-
оучити въ сѣмъ намъ. слѣвѣце
вѣсѣи коупно, ѿца и сѣа и сѣгѣ
дѣла. и нѣа и прѣсно и вѣвѣкы
вѣкомъ, аминѣ.

Повѣлѣніемъ гѣа вѣжидѣра
воуковикѣа вѣдгѣорикѣ пѣдгѣ-
ричанина. Троудихсѣ ѿ сѣихъ
съписаніихъ аъзъ ѿкаанѣишіи и
мѣншіи въ иновѣцехъ, іѣрмонахъ

пáхоміе. Ѡ ѡстрóвъ дiѡклi-
тiнскáго ёзёра.. Мlюви ѡци
и вратiа. аще бодеть что по-
грѣшено. поiуще лiбве рáди
хвiи испрáвляйте. и насъ ѡ
сёмъ оусрѣдно троудившихсѧ
влáвiтеа не кльнете. Понiеже
неписа дхъ стѣи, ни аггелъ. на
роука грѣшнаа и вренна. и дхъ
оуниiи ѡкаанѣи и грѣшии.

Съврѣшише сѧ стѣи
книгы. Къ ниже съписахомъ
синаѣаръ безъ тропáрихъ. и чá-
сослóвцъ и мѣи нóцноуiю и днѣ-
вноуiю слоужбоу. И мlтвы раз-
личныiе ѡ оумиленiи дiиeвнѣмъ.
и акáдiсто прѣстѣи кiце. И
славѣ и кáтавасiе ксёго лѣта,
прáзникомъ нарóчитѣмъ. И
пáкi съписахъ парáклисе етѣмъ,
по днѣхъ сѣдмичнѣихъ мóльбнѣи.
И слоужбоу стѣго вьскрѣсѣнiа.
И нѣкаа житiа и моученiа
и зьврáннiмъ стѣи, вѣ двоiе
книгѣ.

Сiе съврѣшихомъ. вѣ лѣто
зкѣ. а ѡ рождѣстка хвa, ѣѣѣ.
кроугъ снiцоу, а. а лоуни, ии.
и идиктiонъ, и iпáхта, а.

Мѣца Мáртiа, 5. днѣ. оубнѣ-
цiѣхъ.¹⁾

¹⁾ оу са титлама, које је у тексту
морали смо гдје-гдје замијенити оби-
чним оу. Исто тако није имало у
штампарији и-е из терцијера те смо
замјењивали га са и.

Запис владыке Василија Петровића.

На минеју за мјесец јуни, који
се налази у манастиру *Подмалин-
ско* у храму Св. Богородице, има овај
запис Владике Василија Петровића:

Все пресветлеишаго Самодержав-
неишаго ея Императорскаго величе-
ства Елисавети Цетровне Всея Рос-
сиѣ и протчая и протчая и протчая
пожалование мне смиренному митро-
политу черногорскому скендерискому
и приморскому и трона серпскаго
ексарху Василию Петровичу въ цар-
ствующему Великому граде москве въ
лето 1753 г. генвара 5.

Самом резиденци храму рожде-
ства пресвятiе Б'д'це у Цетине. *)

Како што се види овај је запис
од 1753 од Христова рођења.

Једно сведочанство из доба св. Петра.

Свидѣтельство!

Данное черногорскоу уроженцоу.
Хоташу сыну Николаеу Филипови-
ћу, въ томъ что онъ находилсѧ 15
лѣтъ умоеи служби исполня домъ
свой вѣрно и усердно безъ свакога
порока. Того ради данно Ему сiе
Свидѣтельство за подписанiемъ На-
шимъ и приложенiемъ печати герба
Нашего.

въ Цетинѣ маја 14-го дня 1823-го
года.

Черногорскiй Митрополитъ
и Ордена С-го Александра
Невскаго Кавалеръ
Петръ Петровичъ.

Овдје се испод самог „Свидѣ-
тельства“ налази печат државни: дво-
глави орао са раширеним крилима
с криновима са стране и испод ње-
га лав у положају трчећем. Више
грба је круна а испод ове на угло-
вима штита, на коме је грб представ-

*) Како у штампарији нема из овога
слога правога У које се писало као осам
замијенио сам га обичним У.

љен с десне стране крст а с лијеве владичански жезл. Печат је велики као талијер само је елиптичног облика, са натписом унаоколо, но је тако нечитео да се неможе све прочитати.

Приопћио: Мирко Мијушковић.

—*—

К њ и ж е в н о с т

Српска Граматика за III и IV разр. основнијех школи у Књажевини Црној Гори, саставио Буро Шпадијер; прегледала К. Ц. Школска Комисија. Цетиње, К. Ц. државна штампарија 1900.

Књига чиј натпис горе исписасмо, као што се види, намијењена је као уџбеник за III и IV разред нашијех основнијех школа. Прво ћемо прегледати: распоред саме књиге; како је обрађена, па тек послје видјећемо, да ли је и ова књига као и многе друге, које одобрава наша школска комисија, или пак чини неки изузетак, и да ли је каква добит од ње за нашу школску литературу.

На првом је мјесту у овој књизи: *Пристуи* и под тијем заглављем имамо читав низ „подзаглавља“ и чланака. Подзаглавља су ова:

I. Граматика и подјела њена са овим чланцима: 1. *Шта је језик*. 2. *Шта је реченица*. 3. *Шта је ријеч*. 4. *Промијенљиве и непромијенљиве ријечи*; *шта су гласови и слогови*; *шта је српска грамашика* и *како се дијели грамашика*?

II. Врсте ријечи — ту је унесена подјела ријечи; дефиниције шта су именице; њихова подјела на стварне и мислене; подјела стварних на: особне, опште, збирне и вештаствене. —

Шта су придјеви? — ту је дефиниција придјева, њихова подјела и то погрешна, јер нијесу подијељени на описне и присвојне (гдје још могу доћи и градивни) но према видовима на: одређене и неодређене; род у придјева, степени поређења у придјева. Код њега има три степена поређења, а у ствари су само два: први и други. *О бројевима*, дефиниција бројева, подјела бројева; под бројевима писац нам је изнио још и бројне именице, бројне придјеве и бројне прилоге. *О замјеницама* тако исто дефиниције и подјелу. *О глаголима*,

дефиницију и подјелу глагола по трајању радње. *О прилозима*, дефиниције прилога; њихову подјелу не само према глаголима, но и према придјевима и прилозима само за ово двоје последње не наводи примјера. *О предлозима*, дефиницију и подјелу њихову по значењу. *О свезама*, дефиницију свеза и њихову подјелу.

Ово је био до сада само „*Пристуи*“, који, по свом склопу, никако не може одговарати ни по дефиницијама ни по подјели наставне грађе интелектуалном нивоу наше младежи. Дефиниције су врло тешке и за дјecu непримичиве а има их и нетачних. Навешћемо неколико примјера ради боље илустрације овога што рекосмо.

Говорећи о ријечима непромијенљивим и промијенљивим дефинише их овако: „*Неке ријечи, колико год их употребљавамо у говору (а зар друкчије не?!!) никад не мијењају нишпи свој почетак, нишпи средину, нишпи свршетак (крај) него вавда остају једнаке, те се ријечи зову непромијенљиве; а друге ријечи сваки час мијењају само свој свршетак (крај), такве се ријечи зову промијенљиве*“. Овдје је употребљено толико непотребнијех ријечи, а све се то лакше и за дјecu приступачније могло рећи у краће ријечи: *Непромијенљиве су оне ријечи, које никако не мијењају завршетак; а промијенљиве оне, које могу имати различит завршетак, а да им се значење не промијени*. Ово последње „а да им се значење не промијени“ није ни унесено у грам. г. Шпадијера, што може бити случај при грађењу основа и према томе дефиниција није тачна што не смије бити у уџбенику.

О слогу, ево каква је дефиниција: „*Говорећи, ми ријечи дијелимо, и сваки дио који једнијем отвором уста изговоримо, зове се слог*. Тако би изгледало да сугласници могу бити слогови, пошто се и сугласници изговарају отвором уста. То је новина до сада непозната! Не велим овим, да г Шпадијер не зна шта је слог и његову дефиницију, али свакојако дјеца ово погрешно науче па се послје доводе у пометњу.

За гласове вели се, да имају своје знаке или слова, те их можемо забиљежити (означити). *Гласови су* (т. ј. писани словима) а, б, в, г... Код њега се не зна за разлику између слова и гласа, њему је свеједно и *слово* и *знак*, а то није.

У српском језику има 30 гласова, а ти се гласови објављују *знацима*, који се *зову слова*.

У идућем дијелу у науци о гласовима, писац је то исправно, али је погрешка учињена у *Приступу*; као такво погрешно није требало уносити у први дио у „Приступ“, кад је о томе ријеч доцније.

Ми глас *a* не можемо видјети по само чути, али слово *a* можемо видјети, а кад се његов глас изговори и чути.

Сад ћемо прећи на: **Врсте ријечи**, да ту видимо је ли боље.

Дефиниција именица није потпуна „*Именице су ријечи којима именујемо (или називамо) лица или ствари,*“ а треба: „Именице су оне ријечи, које су имена лица, животиња, ствари“ (а да не помињемо још *стања* или *радњи* и т. д.).

Именице заједничке дефинише: „Опште (или заједничке), које припадају као име многим стварима или лицима“ и у овој одредби недостаје: *које су једне врсте*.

У именице збирне убројава и именицу *јашо*, која није збирна пошто има мношину: *јаша*; а збирне именице немају мношине, но својом једином чине мношину.

Као што видјесмо погрешних одредаба има о именицама, о гласовима, о словима; има их тако исто и код придјева; на примјер он вели за придјеве: „Придјеви су ријечи, које придијевамо именицама да покажу какво је лице или ствар.“ а није рекао: *и коме или чему припада неко лице или ствар*“ и т. д. а по томе се дијеле придјеви на: *описне* и *присвојне*.

Не би било тешко покупити доста и доста оваквих примјера, о погрешним и тешким дефиницијама, које су нашем школском уџбенику г. Ђура Шпадијера, кад ово све нађох у самој приступу.

Сад ћу прећи на остале дјелове ове књиге, која броји 110 стр. мале осмине.

Први дио обухвата: Науку о гласовима гдје је: *говорна оруђа*; *гласови и слова српског језика*; *шта је Кирилица а шта Латиница*; *шта су самогласници, а шта сугласници*; *самогласник р и сугласник р*; *подјела самогласника на нешчане и мешчане*; *подјела сугласника по говорнијем оруђима*; *подјела сугласника по звучности*.

Послије овога имамо: **други дио, наука о облицима: наука о облицима имениским и наука о облицима глаголским**. Ту су именице подијељене по некој новој системи према родовима; а родове је подијелио пак на раздјеле: тако именице мушкога рода имају три обрасца; именице средњег рода пет образаца, још к томе додаје именице: *оно* и *уто*. Именице женскога рода поди-

јелио је на два обрасца и то: *жена* и *ствар*, к њима је придружио и именице: *маша* и *кћи*. По коме је ова подјела израђена тачно не могу одредити, само главно је то, оваква каква је врло је тешка и непрактична. У њега нема помена о именицама, које имају „женску“ промјену а рода су мушкога. Тешка је с тога, као што рекосмо, што је то дјеци основнијех школа непојатно и неразумљиво, јер ту нема никакве системе, која би их увела у правило. Изгледаће им чудновато, кад су једнога рода зашто се и једнако не мијењају. Непрактична је с тога, што већ кад се пише граматика за основне школе у овом обиму, онда је ваљало тако удесити, да та подјела одговара оним подјелама, које су већ усвојене и с којом ће се ученици сresti кад ступе у средње школе. При томе задаћа је основне школе да буде *основа* за даље настављање, те да се послѣје не само настави оно чему је основа већ ударена.

О замјеницама се тако исто на дугачко и на широко говори као у граматичи Стојана Новаковића. Ту ћете наћи подјелу овѝјех на личне и придјевне и промјену једних и других са напоменама у одступању од главног правила. Цијелу је подјелу копирао из граматике Ст. Новаковића, само што није изводио упоређење како је било у старом словенском језику.

О промјени бројева послужио се такође потпуно Новаковићем.

Кад говори о видовима у придјева вели: да се придјеви дијеле на неодређене (просте) и одређене (сложене) а то не стоји. Сви се придјеви не дијеле по томе; већ на описне, присвојне и т. д.; придјеви могу имати два вида и то не сви, пошто има придјева само са једним видом или са другим.

Послије овога долази *Наука о облицима глагола*. Прво су, *времена*: а) садашње, пређашње свршено, несвршено, будуће, прошло сложено и давно прошло а уз њих и њихове дефиниције позајмљене, односно по нешто извађено из Новаковићеве синтаксе.

По овоме дошли су: прилови и придјеви глаголски, гдје вели, да трпни глаголски придјев има исто значење као што има и прошасти — чудновата погрешка или незнање?! Говорећи даље о начинима вели, да у одређени начин долазе сва времена осим начина неодређеног, и то је једна конфузија, пошто неодређени начин није врѝеме, а у одређени начин долазе сви *лични* глаголски облици (до душе он то није ни обиљежио, ма да је то једна

врло важна одредба, која се мора унијети при одредби реченице,) што је јасније и лакше. И ове је синтатичке одредбе унио у науку и облицима из Новаковићеве синтаксе непотпуно и нејасно.

У Шпадијеровој Граматици наћи ћете ријечи о „стању радње глаголске,“ ма да нигдје до сад нема помена о подмету и прироку, и овај синтактични дио унио је у науку о облицима.

Из свега до сад што на брзо навелосмо — пошто би нас далеко одвело кад би све погрешке тражили — види се да у раду г. Шпадијера постоји збрка, нема никакве системе, нити је и мало пажње поклони методској обради и према томе није никакво чудо што дјеца из основне школе по оваквој или (њој) сличној књизи не могу и неће ништа научити, ако се учитељ не аманципује такве књиге.

Сад долази нешто најтеже у овој књизи а то је подјела глагола на 6 врста према основн начина неодређеног; врсте су послије подијелене на раздјеле. Замислите има ли веће муке за једног дјечка у III или IV разреду основне школе, да мора учити подјелу глагола на врсте, а ове опет на раздјеле, поред иначе тешког материјала овакве или сличних књига какве пушта наша школска комисија. Ја питам г. писца, да ли он мисли е ће његови ученици то схватити и да ли им је јасна кад се она учи тек у III. гимназ. разреду, и то сад на много упрошћенији начин?! А ова је подјела потпуно пренесена из граматике Новаковићеве с том разликом што је негдје стављао правила о појединим раздјелима прије, а негдје после самог раздјела и без опширности појединих напомена. Данас пак постоји много лакша подјела према основама времена садашњег а иста је усвојена, за III гим. разр. а о оваквој нема помена за уџбеник основнијех школа

Послије подјеле глагола на врсте а увијек пак на раздјеле, долази заглавље: „О глаголским облицима сложеним,“ гдје понавља скоро оно што је о њима већ раније речено, понавља како постају неки од њих; а синтактично значење дошло је раније. И ово се не може ничим правдати сем ако не тијем, што је тако у Новаковићевој књизи дошло последије врста.

За будуће вријеме вели: „будуће се вријеме слаже из садашњег времена глагола хтјети (и то понавјеште од скраћенијех облика ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће) и

од начина неодређеног од оног глагола од којег се прави будуће вријеме, на пр.:

1. лице	учићу	учићемо	{	ја мислим <i>учи</i>
није начин не-
одређени,
2.	„ћеш	„ћемо		
3.	„ће	и т. д.		

већ основа начина неодређеног, а то није све једно исто.

Трећи дио. Обухвата у граматици г. Шпадијера: „науку о реченици.“ И у овом дијелу има доста што-шта погрешно. Он вели на стр. 81. гдје је вођена ријеч о подмету, да има реченица, које немају подмета али се подразумева, те га је лако наћи као: пјевам, пише, стоји и т. д., ово је аномалија, ако се подразумева значи, да га има, а да је изостављен; а гдје га нема ту се не може ништа подразумевати но само се замишља радња, а не замишља се радник од кога долази та радња и то су реченице без подмета. Кад се дају већ дефиниције онда морају бити потпуне и тачне; не смије бити излаза да се нешто тумачи двојачко, као што је и овај случај гдје дефинише просту реченицу: „проста се реченица зове у којој има само један подмет и један прирок“, и то није. У простој реченици може бити више подмета а један прирок; обрнуто: један подмет и више прирока; више и једнијех и других и само један подмет и један прирок, и т. д.

Може неко рећи па то није потребно за ученике основнијех школа, а ја ћу му на то одговорити: оваква ни икаква њој слична књига за дјецу основнијех школа није потребна; но већ кад се за основну школу пишу оволике књиге са много и много излишне грађе, онда је дајбуди требало унијети дефиниције, као што рекосмо, *поштине и тачне*.

Да не би овај приказ изишао сувише велики, ограничићу се даље, да набројим даље што сљедује у овој књизи; но ипак мало ћу се задржати.

Пошто је подијелио реченице на: *просте и сложене*, потоње пак дијели на *приређене и подређене*. За тим говори о „служби споредних реченица у реченици“ ту је ставио *подметне*, он вели за подметне реченице да се зову оне које објашњавају подмет; што је погрешно узео мјесто *априбутивних и аповитивних* реченица. Подметним реченицама зову оне које стоје мјесто подмета као на примјер: *ко ramo рани* (ранилац) двије среће граби. Реченице *предметне* овако дефинише: предметне реченице које објашњавају предмет главне реченице као на пр. *Донеси ми штап, који је при*

врашима. Из овога се види да г. писац не умије сâм разликовати предметну реченицу од реченице атрибутивне и апозитивне.

Предметне се реченице зову оне које су дошле мјесто предмета као на пр.: Па се крило на чекрџ окреће те казује, који вјештар чуше; реченица који вјештар чуше то је предметна реченица, пошто је дошла мјесто предмета.

Ово је доста да не идемо даље.

Послије тога долазе: *реченице за мјесто, за вријеме, за начин, за намјеру, за узрок, за погодбу и за уступање.*

При крају имамо: „*Употреба облика у реченицама*“: 1.) Именски облици (падежи без предлога и падежи с предлозима) и „*раставни знаци*.“

Изнијевши наставну грађу граматике, коју је израдио г. Ђуро Шпадијер, видјели смо у сво не много примјера с колико је брижљивости и пажње рађена граматика, која је данас „најбољи уџбеник“ за наше основне школе. Велим „најбољи“ јер је замијенила „Малу српску грамматику“ од Ђор. Магарашевића, која је изашла још 1875. г. и њоме смо се служили код толико добрих српских уџбеника за основну школу све до сад.

У овоме што сам до сад изнио узимао сам готово све сама правила, узео сам на нишан оно што треба да је најпрецизније у једном уџбенику, мислећи, да ћу ту наћи најмање погрешака; а каква ли је тек друга грађа?!

О примјерима за правило није се водило рачуна кад су и овакви узимати: *удари га шаком. Бије врућом. Попио је воду у којој бјеше удављена муха. Продаваше промрзле кршолџе за што му не шћаш дати ни ситне парџе. Ако ти је мио ти га учи, да тебе исује а не мене и...* Па, овакве ће примјере чути дјеца и у породици и на улици — може нам неко рећи. И ми већемо да је тако, али овакве примјере не треба уносити ондје, гдје се без њих може, за дјецу школа треба да ствара такве примјере, који оплемењују (облагорођавају), поучавају — примјере и естетичне и етичне.

То је што се тиче саме граматике, чиј натпис горе исписасмо, и сад да исту прегледамо: да ли је написана по програму за наше основне школе. Не знам како да кажем: у њој се налази све што је програмом обухваћено и то много и много опширније; има у њој доста и доста што програм не тражи, а што је сувишно, не само у поменутој граматичи него и у програму. За наше основне школе имамо премного грађе што се тиче граматике српског језика. Готово је

утврђено мишљење да је за основне школе из матерњег језика доста ако се унесе за III раз.: шта је реченица, разликовање подмета и прирока пошто се претходно спреме ученици да могу разликовати по предметима: име, особину, број и радњу; да се зна да ли је радња прошла, будућа или садашња; реченица у потврдном, упитном и одречном облику. Састављање најпростих реченица, и у њима изналажење подмета и прирока, броја и времена. Додатци подмету и прироку. Ово би била проста наука у језику, а претпоставља се, да су дјеца научила у II разреду да разликују ријеч од реченице, име и радњу и да су се упознала с лицима. У IV разреду: да се понови и утврди оно што се раније утврдило у реченици; проширење реченице споредним реченицама; познавање врста ријечи: именица, придева, бројева и замјеница (без падежа), глагола (и промјену у три главна и три прошла времена), прилога, предлога и веза, све ово ваља научити у курзорном читању. Кад се узме у обзир да је циљ наставе српског језика у основној школи да припреми ученика за разумијевање и правилну усмену и писмену употребу књижевног говора, а уз то јој циљ и развијање националних и патриотских осјећања, онда је јасно, да је за то потребно да обим срп. језика обухвати: наставу, посматрања, говорења, мишљења, читања и објашњавања угледних чланака, који су удешени према развиту учениковом; писмено вјежбање, грамматику и ортографију.

Ми ћемо, у овом случају, говорити искључиво о граматичи и њеној задаћи у основној школи.

Грамматика у основној школи не смије никако бити циљ већ средство, и већ кад станемо на то гледиште, да је потребна за основну школу, њена је задаћа у главном да појача интелектуалну моћ у дјеце; оно што се њоме жели постићи, то је да се развије логично мишљење. Ма да се циљ српског језика постигава: говором, читањем, писањем, то јест ствара се оно, што је најглавније, а то је језиковно осјећање; она је потребна као средство да се боље утврди оно — што се добило практичном употребом језика, — осјећање језиковно.

За основне, школе нема сумње, најпотребније је створити у ученика језиковно осјећање говором, читањем и писањем; особиту пажњу учитељ је дужан обратити на свој говор и на говор својих ученика, те да сваку погрешку исправи која се у том крају чује и тако исправљену ријеч да

ученици неколико пута понове, а из граматичних правила учити оно што раније споменуемо. Све се то може постићи без граматике штампане при курзорном читању, а још лакше без једне овакове каква је Шпадијерова, која нипошто не би смјела бити уџбеником у основним школама.

Мишљења смо, да много веће спреме треба за он, који пишу школске уџбенике, а поред тога, разумије се, дара, ту је неопходно потребно кад се већ приступи писању школских уџбеника, ма да се сад иде на то да се уџбеници истисну и да ученици помоћу агодних примјера, које им учитељ сам пружи или их упуту да сами до њих дођу, изводе дефиниције према свом речнику и према свом схватању и то ће тек бити њихова права душевна својина. У том случају настава може заинтересовати, оно што се учи биће за њих живо, топло и занимљиво; онда неће бити учење у школи мучење, већ пријатна забава. Као што рекосмо, ко се — пишући уџбеник — не умједне спустити у душевни свијет дјетце, ко нема способности да уђе у шаренило њихових представа, тај ће се огријешити о школу, о школску младеж и о школске раднике, који су присиљени да се његовом књигом служе.

Писац књиге, коју смо покушали приказати, није могао измислити нова правила из српске граматике, није могао бити потпуно оригиналан, али што је могао, кад се већ усудио да пише уџбенике, могао је да позна или да набави колико толико књига, које су намијењене за ту употребу, да изабере, ако умије изабрати оно, што је најлакше најпростије и најприступачније дјеци, па да према томе обради уџбеник, давши правилима законима подесан и прост облик према општој способности ученика, а ту способност ваљало би да познаје као толикогодишњи учитељ. Он то није успио учинити и не би требало да је писац школских учебника.

У осн. школи је довољно да се ученицима дају поједина граматичка правила изведена на примјерима као поука о језику а не овако „систематски уређена“ граматика.

При завршетку морамо искрено признати, да ни ова књига није одмакла од својих друга, које је одобрила наша школска комисија. Свакако корисније би било и по нашу младеж која се учи у основној школи и по нашу државну касу да она није излазила. Да књига није за нашу младеж то ће посвједочити сви они радници, који њоме се служе и који се на њу жале

— и ако не јавно — као неподесну за уџбеник а као таква, није заслуживала ни да јој аутор добије хонорара.*)

Кад већ постоји орган Министарства Просвјете лист „Просвјета“, у интересу је лијепог гласа Школске Комисије, да се штампају оцјене на школске уџбенике; да одговорност пада на личност која је књигу оцјењивала, а да је не носи цијела Школска Комисија, пошто овако Школска Комисија носи цијелу одговорност можда не-заслужену.

Мир. Мијушковић.

Каталог рукописа и старих штампаних књига, збирка Српске Краљевске Академије; саставио бив професор филологије на Великој Школи у Биограду г. Љуб. Стојановић. Биоград. српска краљ. државна штампарија 1901, цијена 2 дин. Као што само име показује у овај су каталог ушли сви рукописи, и старе штампане књиге које се налазе било у Академији, било пак у Народној Библиотеци. Уређена је овако, на првом су мјесту дошли: I *словенски рукописи*; за тим II *рукописи на туђим језицима*, III *фотографски и други снимци*; а на посљетку IV *старе штампане књиге*. У књизи су бројеви инветара а и бројеви под којима су у овом каталогу. Рукописи су подијељени по садржини, за тим по језику и по времену. На посљетку ко су писци рукописа, а на крају је регистар.

Од славенских рукописа има: *српских* (славено-србски и српски-словенски) којих је највећи број; *бугарских* (бугарско-славенски и влашко бугарски); *руских* (руско-словенски) и *чешких*.

Од несловенских има латинских, талијанских, влашких, грчких и њемачких.

Овај ће каталог користити свима онима, који скупљају и истражују старе рукописе и књиге, лако ће се моћи увјерити да ли је дати рукопис или књига већ објављена.

L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848. стр. 237 осмине. Lausane imprimerie constant pache-varidel 5 Eskaliers du Marché 1901. Тако се зове докторска дисертација. младог књижевника Јована Скерлића, коју је поднио факултету „des lettres“ на лозанском универзитету. Дисертација је примљена и Скерлић је промовиран за доктора књижевности, крајем прошле школске го-

*) Један ученик, који је по овој књизи учио, и од кога сам је добио, да је прикажем, на крају исте написао је: „Свршисмо ову тешку књигу 14/IV 1901. год.“ Колико ли је истине у овим наивним ријечима једног малишана!

дине. Скерлић се јавља са својим књижевним радовима има већ неколико година; још као великошколац, штампао је доста ствари у „Дјелу“, „Просветном Гласнику“, „Наставнику“, „Искри“ и многим политичким листовима; од кад је свршио београдску В. Школу, штампао је неколико критика у „Летопису“ и мостарској „Зори“ и т. д. Ми му топло честитамо положени докторат, а у толико више што је он први доктор књижевности у нас Срба.

Српска Православна Херцеговачко-Захумска Митрополија при крају 1900. (с додатком) издао *Серафим Перовић* митрополит, а уредио *Јован Муцковић*. Мостар 1901. год. 223 стр. с прилогом.

Ово је нека врста шематизма, пошто у самој књизи налази се „шематизам српске православне Херцеговачко-Захумске Митрополије. У предговору свога шематизма вајка се уредник Муцковић што му је било немогућно регистровати све догађаје за овога Митрополита и за што је то немогућно правда се извјесним разлозима. И док је он радио прелиставао сва дата (протоколе) и оно што је било важније и за штампу подесно уређивао, стизали су му извјештаји, па је то све уредио као што ће мо показати: На првом мјесту по предговору долази: Српска Православна Херцеговачко-Захумска Митрополија. Овдје обухваћа, шта долази под ову Митрополију, на име: који котари, колико ова мјеста броје душа, колико је од њих православних колико католика, колико мухамеданаца; унесен је табеларни преглед по котарима, колико има једних, других и трећих колико их је било ранијих пописа, колико сад, и наводи да је број православнијех порастао у 11 год. за 21835 душа. За тим је на реду Митрополитска Управа: Митрополит и Конзисторија; о избору митрополитову како се има поступати и по којој конвенцији ако се митрополитска столица управни. О конзисторији, како је установљена Српско-Православна Богословија Рељеви; у шематизму се вели да данас у овој богословији има у III и IV разреду шест питомаца а у I и II нема ниједнога. Ту је даље Мировински фонд за свештеничке удовице и сирочад; орган Митрополије Источник; манастири; протопресвитери; парокси; цркве; парокиско свештенство; црквено-школске општине; српско-православне основ. школе; учитељи у основним школама; комун. основ. школе и српско православна пјевачка дружина.

Послије овога долази расправа г. архим. Руварца „О Хумским епископима и Херцего-

вачким митрополитима до г. 1766“. Руварац почиње своју расправу од год. гдје Костан. Порфирогенит помиње свог савременика Михаила Вишевића захумског великог кнеза или архонта, па набраја све хумске епископе редом како су долазили све док је Хум под тим именом престао ексистирати и од кад имамо ново име по Херцегу Степану — Херцеговину, која сад има у неколико друге границе које су ишле од Пролошца Имоског и Вргорца до (Херцег) Новог и Пљевља, Горажде и Хоче (Фоче) закључно. Од сада имамо херцеговачке митрополите све до 1766. год. када је укнута пећска Патријаршија на мјесто митрополита Србина Стефана би постављен на његово мјесто у митрополији херцеговачкој Грк Антим, посље кога су долазили доцнији митрополити час Грци час Бугари.

Послије ове расправе нови је дио под насловом: „Шематизам Срп Православне Херцеговачко-Захумске Митрополије“; за овим пак: *Регистар неких догађаја и рада у овој митрополији за вријеме управе данашњег Митрополита, од 13. октобра 1888. до 1900. укључно*, за тим Додатак, гдје су наредбе земаљске владе, уредбе о фондовима, окружнице; правилник и правила за школе и пјевачка друштва, и Прилог гдје је статистички преглед за осам протопресвитерата Херцег.Захум. Митрополије са 9 таблица. М. М-ић

† Јово Калуђеровић

професор цетињске гимназије

Један млађани живот утасио се, један одушевљени радник на пољу наше просвјете, један честити и племенити друг, добар син, искрени брат, пријатељ свега што је узвишено добро и лијепо, престао је живјети, 11. августа ове године.

Јово Калуђеровић родио се 12. марта 1871. год. на Цетињу. Кад му се напунило 6 година, пређе 1877. у Боку Которску и тамо је у Главатима (Грбаљ) свршио I и II. разред основнијех школа. Због разних неприлика које су у то доба биле, школовање није могао продужити; остао је у Грбљу све до 1882 год. Желећи за науком, чежња да живи међу дјецом црногорском, гдје је ваздух слободнији, вукла га је на Цетиње и 1882. дође и буде примљен у III. разред, гдје је добио пристојну стипендију што се обично давало дјеци из неослобођених српских крајева, тако је могао свршити III и IV. разред основних школа. Основну је

школу завршио, као што се види из школских књига 27. јуна 1884. год. Те је исте године ступио у I. разред гимназије, одликујући се међу својим друговима за све четири године, живошћу, досетљивошћу и науретком у наукама. Године 1888. свршио је четири гимназијска разреда на Цетињу. Немајући гдје на Цетињу продужити гимназију, а жељан науке, одлучи се да настави школовање; срце га је вукло, другој слободној српској земљи и те исте године крене се ради продужења наука у Биоград. Дошавши у другу српску престоницу осјећао се као дома. И тамо му је стипендија слата, с којом је могао доста лијепо живјети и потпуно се, не трпећи оскудице, одати своје позиви. И заиста, који га знају као гимназисту, причају да је био међу најбољим и најовиљним ђацима, прве биоградске гимназије. Саме школске лекције савлађивао је прељезно, и неуморно радећи достизао је млађану душу питати узорима из српске литературе. Ниједан бољи српски књижевник није му био непознат, шта више могао је о свакоме дати чисти и непомућени суд. Год. 1893. јуна 8. положио је испит зрелости и о томе добио свједочанство с којим је стекао право да може ма на коме универзитету слушати науке које му се свиде. Млади се кандидат одлучи за позив свети и узвишен, али за то пун тешкоћа и велике одговорности. Исте 1893. упише се на биоградску Велику Школу у философски факултет — одсек филолошко-историјски. Пуне четири године марљиво радећи, прибарајући потребна знања летећи, као чела по цвијету, из једне књижевности на другу, обилато се спремио, да користи својој домовини, која га је, и ако доста сиромашна, пристојном стипендијом задужила. Након четири године покојни је Калуђеровић свршио философски факултет добивши потребне квалификације за наставника ма гдје у слободним српским земљама. — 21 јуна 1897 год. свршио је Велику Школу у Биограду, и добио врло добру диплому.

По свршетку наука похита у Црну Гору, да своје сили стави на олтар народној просвјети. Чим је дошао као веома постребан, примљен је за наставника у К. Цр. Држ. Гимназији и у Богословско-Учитељ. Школи. Савјесно и поштено вршио је своју дужност, и ако је осјећао трагове од тешке бољке, коју је још раније на Великој Школи опазио. Света дужност и озбиљни позив коме се одао, били су јачи, но поми-

сао да причува своје здравље. Није му било доста сами рад у школи, хтио је колико може користити друштву у коме се креће и другим начином. Цијенећи просвјетну сврху поворишта, упео се из петних жида да на Цетињу обнови дилетанску поворишну дружину у „Цетињ. Читаоници и Горском Вијенцу“ што је и успио. Не марећи за неумјесне приговоре људи, који било из незнања, било из пакости и злог срца, не воле никакво добро, нити икакви напредак грео је неустрашиво напријед. До душе овакви рад допринио је те је бољетица брже, корачала и младога и осјетљивог „Каћа“ како га су пријатељи из милоште звали, све осјетније притискивала. Послије двије године 1899. крајем јуна приморан је услед болести молити за одсуство ради лијечења. Министар Просвјете цијенећи његов рад и увиђајући озбиљност пошледица, учинио му је по молби а уз то му је израђена потребна помоћ да потражи лијека. Све је било узалуд, његов пут у Беч, Биоград, Дубровник био је посљедњи покушај. Неизлечива бољка обрвала га је; и скоро годину и по дана лежи што но кажу ни жив ни мртав, на досаду себи, родитељима и свакоме кому је мио био.

До посљедњег часа држао се јуначки, и ако свјестан као школован човјек, да бољки нема лијека, није никако губио присуство духа. Његове досјетљиве шале, у посљедње вријеме до душе помијешане са сарказмом задивљавале су другове му и пријатеље; увијек је био присебан и одважан.

Његово измучено тијело предато је матери земљи 12. августа ове године, на превелику жалост родитеља, браће, сестара и остале родбине. Другови његови немају ријечи да искажу губитак који их је снашао смрћу његовом. Губитак овако младих, поштених, одлучних и спремних људи за нас је неизгладим, и као што рече друг му Поповић опраштајући се с њиме на гробу, у толико већи што се „често се јављају екземплари без одређених душевних особина, људи без боје без икаквих сталних и општекорисних начела, који су само одштете својој земљи и народу“. Покојник је био међу оним честитим смјелим и одважним омладинцима, који се не страше истине рећи свакоме кад устреба, који су заиста истински одржављени за рад напредни, пошteni, патриотски, једном ријечи корисни и по Господара и по Отаџбину.

Вјечан му помен.

М—нџ

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
IX и X

Изази крајем овога мјесеца у свескама од 2 табана велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетињу. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

На вџс на Ловћен НА ГРОВ ВЛАДИЦИ РАДУ

Пун штовања — твој вјечити дом полазим, да
јуначке твоје кости једном врелом сувом сквасим...

Света ме је жеља вукла там' на бријег онај врли,
по којем се виле крију, и с којег си полет дава' пут
небеса, твој генију...
Б. Н. I.

Црна Гора висока је сва. Ловћен-вџс виши над-а све.

Црна Гора дигла се небу под облаке, да је свем Српству на видiku.
Ловћен вџс извио се, регби: на дохват сунца јарког, као да би са сунцем
да се загрли, на догледу Српства на све стране.

Црна Гора крш до крша, кам до кама, стење камење: сушти *горски
вснац* на мученичкој глави *Душаније силне*.

На вџсу на Ловћену црква малешна камена, у црквици пред олтарем
гроб је свештеника: *покојишће* првосвештеника, *поменишће* оца-владара,
славшће светлоноше-песника српског — *владике Рада, П. П. Негоша*.

„Гроб је красан — *црква*; споменик му је слобода!“

П. П. Н.

Црна Гора постоље, Ловћен-вџс *крсташ-споменик* је гробу томе — под
небом, под сунцем. Са врх' тога споменика засја часни крст, затрепери
свагдав, вори на уранку, к'о Даница звезда-преходница, кад ће да се
сунце роди из-а тавне, хладне ноћи — и овори и одани и огреје сав свет,
редом.

А ти мниш, који онуд минеш у тај мах: свештеник Божији, првосвеш-
теник, са вџса оног крстом, у десници, благосиља народ српски, унакрст,
сав — на четири краја распећа косовског..

и теши, и храбри Србадију *сву* — и оне, и данданас *страдалнике*..
онамо, онамо, за брда она: да не клону, да се не даду, да трпе још донекле..

„.. док јуначке оне чете: са Ловћена Црногорци, а с Рудника многи
борци на Косово не полете..“

Ј. П. Н.

„Човјек чојку, а народ народу, ако ни с чим другијем не може — а
оно му помаже плакати, те се тијем муке олакшају.

„Обичај је свагда црногорски: нит се хвалит ни клонут духом — у мукама највећим' *пјевати*, смртне ране преносит *без суза!*..“

П. П. Њ.

* * *

Гроб је светиња родбини — милих покојника: Гроб је *кажипрети* народу — великих покојника: на дела им велика, овог света, труде и подвига ва жива та.

Помен мртвих — часи Богу приступни: да се живи за њих Богу помоле; да их помену по добрих делих, по лепу гласу.. за пример млађима.

Помен великих покојника — часи народу свечани: да народ, Бога молећ', набраја заслуге им, велича дела им, на цену диже рад им за народ.. за углед омладини;

и рекне им, и по самрти: *Хвала!*.. И кликне им, бесамртником: *Слава!*..

Тамјан-мирисавац у цркви, и читуља и кољиво, излаз на гроб им и прекад, и прелив гроба вином и уљем — жалост својте онамо, жалост народна овде: утеха је души им оног света, сласт-блаженство у насељу рајском.

И великим људма, и после смрти им — и гробу места *достojна* даје народ; гробови им буду, до послетка, *споменици народни* — пред светом.

На вјесу на *Ловћену*, рекох гроб је светлоноше, *владике Рада*, песника „Горског *Вијенца*.“ Ловћен му споменик циновски — у Црној Гори, кршној, каменој.

На вјесу на *Стражилову* гроб је будилника, славуј *Бранка*, песника „*Бачког Растанка*.“ Стражилово му споменик вилињски — у Фрушкој Гори, убавој, цветној:

та два вјеса планинска — два горостас-споменика, два *горска венца* су гробовима великих покојника тих.. на два краја Српства растргнутог.

О Лучину појутарју — *помендан* је свечан владике Рада у Црној Гори; залећу орли и соколи Црногорци свесрпском песнику на гроб на Ловћен, на славословље и величање: црква кољиво приставља, кандило прислужује; гуслар поје уз гусле „српску славу и српске јунаке, љуте битке, муке“ — црногорске, испред гроба му.

Духовски Понедељак — *помендан* је радостан Бранков у Фрушкој Гори; излази омладина свом песнику на гроб на Стражилово, на славље и весеље: свирац свира, омладина игра *коло Бранково*, око гроба му.

И с једног вјеса на други — с Ловћена до Стражилова лѐта глас и долѐта, Срб Србина по сунцу поздравља, брат рођени брату докликује: *Једна* смо пѹт и крв; *једне* лове и корена разгран — *један* смо народ, Боже. дај! И помози ви Бог! И добра ви слога, да Бог да!

* * *

Велики пророци су и — песници. Свак велики песник — пророк је народу свом. Свак велики песник Божји је миљенко: славопојац величине Божје, славословац воље Божје.. будилац среће народне.

„Свемогућство — светом тајном шапти само души пламена поете.... Све дивоте неба и небесах, све, што цвјета лучам свештенијем, мирови ли, ал умови били; све прелести смртне и бесмртне: што је скупа ово свеколико — до општега Оца појезија!“

П. П. Њ.

Велики песници — велики су људи. Њих славећи, расте народ величином њихном. Певанијем њихном храбри се, сокоди, јуначи — подстиче на дела славна.

Свак велики песник — велеум-вельможа је народни. Песма му срце народу згрева осјећајем жарким, душу расплати мишљу огњаном. Песма му *љубав* народну рађа; песма му *вјеру* и *рођу* крѣпи, песма му *над* народни снажи; песма му народ држи; песма му народ диже — песма му чудеса ствара!

И песма песмара одуговчи, певанија песника обесамрти у народу свом, док је народа, и након народа у свету — у књизи казиваћи дѣла људских, у дни потоће, у векове...

и с века на век спомен му шири се и ширширом и висвисом: велик, светао, славан; име му буде озвездано, осунчано обворјем народним — слава његова дјела је и понос народа му.

„Званије је свештено поете, глас је његов неба влијаније, луча свјетла руководио му — дијалекат му величество Творца.“ п. п. њ.

* * *

Пола столећа, тѣком текући, протече, к'о извор у поток, к'о поток у реку, к'о река у море, у бездан, у неповрат, у бескрај — у вечност:

откако је, тамо, крај Орљег Крша, испод Ловћена, растао се с душом велик човек, велик песник; растао се с орли и соколи, растао се гусли јаворски — велик владар Црногорја, велик светлоноша... *Петар Други, Петровић-Његош* — од народа, од милоште звани: *владика Раде*, по имену крштемом;

шездесетница *лѣта* намири се, откад *он*, и ор'о и соко, и јунак и песник — санак снива вечни у цревици каменој на вису на Ловћену.

„*Кад умрем, овђе кете ме закопати!*“ рече владика Раде, за живота, једнога летњег дана ходајући по врху Ловћена, зауставив се на средину.

„И Црногорци су испунили његову жељу; он ту данас почива.“

„Већега и постојанијег споменика *нико**) нема; пирамиде, гробови египетских краљева, шта су друго нег малене гомиле камена према Ловћенском врху, према томе владицином споменику...“

„Камени врх његов изгледа као круна, као црева без звоника — као *гробница*, белим платном покривена. Ту је *гроб песника* неузелог „горског *венца*“... на тој висини, у тој страховитој самоћи.“

„На средини тога чудног врха стоји мала капела од камена, и у њој гробница владике песника. Иста капела само је два дорака шира и дужа од гробнице, која није укопана, јер је одовдо сам целокупам камен, него је изидаша одовдо, у висину до више појаса. Ту је положено тело владицино, а одовдо широким камењем поплочано...“

„Громова и морски вјетрови једини су, који ту тишину потресају.“

„Он је и гробом својим надвисио друге. Ловћен уздигао је његов гроб више свих гробова на овом свету, а његов гроб уздигао је Ловћен више свих Славенских брегова: претворио га у Олимп, у храм, где се Српске виле скупљају...“

*) То је *Љуба П. Немадовић* написао године 1868. пре, дакле, нег што је омладина српска пренела *Бранка* на вису на Стражилово, год. 1883. И Стражилово је сад — *сличан* споменик гробу Бранкову.

„На *дну* Ловћена он је угледао овај свет, на *врху* Ловћена гледа га овај свет...

„И кад на овом свету нестане брегова и људи, мени се чини, још ће трајати два *црногорска колоса*: *Ловћен* и *владика* — Раде!“

Љ. П. Н.

* * *

И сад, о Лучину дне, на појутарје — затинтикаће звоно мало са светишта тога, с гроба са Ловћена — одазваће се, забрујаће тај час, седмерим одјеком звоно велико с куле Старог Манастира: *на параштос* педесет-годишњи, на помен свечани у цркви, на славље свѣтло у народу..

и да је, као што није — дојекнуло би то звоно Цетињско до Милешева, Ћивотнице Светог Саве, и до Високих Дечана, и до Пећи патријаршије, и до Грачанице украј Косова; одјекнуло би са Никоље цркве испод Авале, и Никоље цркве, Стражилову на доглед, и Крушедола, Пантеона Српског, крај Убавца, и Јаска Фрушке Горе, Ћивотнице цара Уроша, и Раванице Фрушкогорске, Ћивотнице цара Лазара.. и одасвуд, отуд и одовуд — са свих страна.

И Србине брата — где си годе у тај мах, осврни се и погледај сунцу на Југ пут Ловћена, еџ да чујеш из даљина да звони звоно са Цетињског манастира — „и кров ваздух и облаке ори му се слатки јѣк, и *привлаче* све јунаке, којима се диви вјек..“

К. Н. I.

прекрсти се крстом и прекрстом Светосавским, и помени владикѹ Рада, и очати символ народни: камен-вере и љубави и наџа народног — *символ јединства* Српског;

и узбери са срца ти стручаџ-осеџај, *цвѣтак неувѣлак*, и отпрати га умом — лѣтом тамо, да се свије у *горски венац* свенародим — на гроб песнику „*Горског Вијенца*“..

И сваџ кликни и покликни једногртице:

„Свјетила *те* луче животворне носе к творцу, лучах источнику: луч је сјајна богословија *ти*, луч *ти* жртву у небо уводи, луч *ти* творца — освјетљава душу..“

П. П. Њ.

И славан-ли си, пророче-песниче, *кажи ти* с Ловћена: отеуд ће да сване Васкрс Српски. И хваљен-ли си, владико-владалче, *кажи ти* с Ловћена: куд се греде онамо, онамо, за брда она.. Спасову Српском, ослав-Ђурђеву, покај-Косову. И диван-ли си, шлетивенче горски, *углед* с Ловћена: како се плете Духовски венац јуначкој глави Србадије, *збрати мѣне* Богу хвала — *од Ловћена до Авале*!

„Теб’ је рука моћна у покој увела: *поклџ*’ нам се вјечно у пристану тихом, *рода свјетилниче*! — *Српско* ће се срце са твојим именом, *доклен Српства* *траје*, *усхићавати* вјечно!“

П. П. Њ.

* * *

Под-крили Фрушке Горе —

Пред Лучиндан. 1901.

Александар Сандић.

»«

Л о в ђ е н у

— Maurice Trubert —

Кад оно Петар Други, Господар Горе Црне,
Опази да смрт иде и хоће баш очајно,
Да му још цв'јетне дане копреном заогрне;
Он своје у вис диже још ув'јек чело сјајно;

Па сутон ноћи црне без страха погледива,
К Ловћену сњежном руку и поглед он управи:
„Други би хтио — рече — међ' цв'јећем да почива.
„А Моје т'јело тамо нек вјечни сан борави;

„На томе милом врху нек ми се рака рије
„Па са тог мјеста, гдје ће покој ми вјечни бити,
„Над родном земљом душа зраком ће да се вије
„И над народом мојим вјечно ће она бдити“. —

То рече и би тако... И Ловћен кршни с тога
Пламеном чежњом тежи, да буде небу ближе,
И поносећ' се славним накитом врха свога,
Заносом вишим изнад подгорског св'јета с' диже.

Орао само данас поносно крила шири
Изнад тог гроба, у ком почива владар врли
И ће прах његов трошни, у влату и порфири,
И двор усамљен сунце јутарњим зраком грли.

А као тамјан к сјени генија с' тога диже
Облак бојнога дима, што зрак га лаки носи,
А нада да слобода српска све је ближе,
С даном га сваким више опија и заноси... *

Ж. Драговић

* „Глас Црногорца“ 1898 год.

Страх

— ЦРТИЦА СА СЕЛА —

Вечерао сам; запалио цигару и гријем се уз ватру... Чујем у стрика Сава гдје се циквају.* Сјетих се, да су из сусједних кућа дошла нека момчад на посједак. „И ја ћу отићи, помислих, да посједим код њи“. Божићни је пост, ноћи су дуге, те се имам кад и наспати. Не виђаше се ништа, ал' познајући добро мјесто, лијепо пријеђох. Весело ме дочекаше и начињеше ми мјесто, те сједох.

Имаше нас десетак. До мене сједијаше Јово, а до овог Мићо, оба наши сусједи. Младићи су, теке их загариле науснице. Обрнули се један другоме и као да се нешто тајно равговараху. Знам да није лијепо, али — ја прислушах. Хвали се Јово Мићу, да има доста доброга дувана и то даровнога, па кресну оком враголасто и показа кутују с дуваном.

— Која је? — пита га Мићо.

— Ни поп не пита за име — одговори Јово готово заједљиво.

Мићо се љутну, и поче се пакосно разметати једном везеном марамом коју извади испод паса, па из ње расмота пет фишека од левора.

— Све ћу их преко ње испалити, кад у ору о Божићу поиграмо — вели он — тако ми је рекла, кад ми је све овако дала.

— Све је то знам... за мене куповато, а теби је од невоље дато — рече Јово.

— То је магла, што ти збориш, додаде Мићо врло љутито.

Јово се кћ поврати, кад видије да је набасао, па поче друга запиткивати *каква* је та, те је дала мараму, дако би се сјетио *која* је.

* Игра претима руку, примљена код нас од Талијанаца.

— Е, каква је — вели Мићо — лијепа вала кћ вила: танка, а висока, образи кћ груде сира, а бијели јој се испод грла кћ трбух у јегуље.

— Оставите тај шапат — повика Перо — па да се циквамо!?

Подијелисмо се у два друштва. Циквамо се, да немамо када ни цигару попуштити. У томе се зачу неки глас. — „Је ли ко у кућу?“ повика неко с поља. Ми се одзива, а он нема кад чути, колико јо виком зачестно. Истрчасмо пред кућу и изнијесмо свитак. У то човјек поред нас, и без „добро вече“ фук у кућу. Бос, гологњат, огрнут кратеом стручицом, која му не бјеше покрила ни пџс за којим се виђаше жутоглава кумбура. Направише му те сједе до ватре. Прогрну лопатом жар, нагвечи се нада њ, а разрогачио очи и гледа по кући; не говори ништа. Једва га познадосмо какав се чињаше: Шутто Живаљев из села сусједног нашем, а пут му из пазара покрај нашијех кућа (било је у вече пазарног дана). Шутто је сиромашан и човјек, онако.. али велика причалица. Знадијаше тај свакојакх прича, а особито: о вилама, вјештицама, ђаволима и тенцима. Кад год би се с њим ухватио, вавда би чуо нову.

— Мога ли доћи, Шутто, ка се не види ништа — запитаће га Саво.

— С јадам довле, а с девет ћу до дома — одговори Шутто.

— Анђио Божи, чоче! Да се нијеси убио о чем, како је невиђелица? — рече даље Саво.

— Убио се нијесам залуду, али јесам пропџ кћ нико мој — одговори Шутто, и поче махати руком, као да нам показује, да излазимо из куће.

— Окле та крџ под ногом стрика Шута, проговори мали Перо.

Погледасмо, кад ето се Шутто посјека по ножи до у кост! Дадоше

му те приви чађе и замота рану. Сви га Бога ми жаљасмо.

— Вјерујте, да до сад нијесам чуо, ал' се сјећам гдје ћу се бит убио, но не мари за то, пошто ће ми и памет трсити, вели Шуто, махајући главом, јер ништа не знам ни кудијен сам дошâ, ни знавах ђе сам, кад сам ви чуо грају.

— И невоља је — рече неки — не види се прста пред очима.

— Није то с тога, одговори Шуто, ходио сам и приђе по каранлуку* али сам увијек знавао кудијен идем до наџас.

— Биће ти се нешто чудновато вбатило? — упита Саво.

— Причаћу ви, пошто се и не ваља крити таква ствар, одговори Шуто, а да је иједан од вас био на мом мјесту би му друге тице пјевале, но ја ноџас не ваљах ништа, па ме нека вода носи.

— Што је, Шуто, да нијеси коју пару находио?

— Те на добро благо наџасх ноџас, да ми га баста освојит'.

— Ским си се отимâ?

С мновином, браћо. Бог да их убије!

— А што не покличе, да ти ко прискочи у помоћ? Ако није то њихово боље и сад да трчимо за њима, рећи ће Јово.

— То је прошло — одговори Шуто — Бог зна гдје су сад. Ноџас сам чисто видио, да сам се у несретњу уру родио. Дади ми који, да напуним ову земљаницу, у њу не стаје више но добра цигара, па ћу ви причати за ту моју несрећу. Без наџасе све валуду! Жалије ми је поради оне але ђеце, но поради мене, е доџох ноџас на дно, а поџох. мојом несрећом, без дијела.

*) Кад је мрачна ноћ и непогода.

— Прича што је, види се да имаш нешто — радознало ће Саво и даде му да напуни сисију.

— Причаћу ви — одговори Шуто — а пасјијем коритом право ме утућ'.

— Дану причај већ — рекох ја — јер слабо и дишамо, колико смо умирени да би чули.

Ванистину ћу ви казат' право, да знате кâ да сте очима гледали: примрекох у пазар, штетна ми бјеше чивија од табана ове кумбуре; погодих је јутрос рано, но ме извара они мајстор, зборећи ми: „ево сад ћу, сад ћу“, док мрче. Кад би готов, слабо се виђаху паре избројит'. Два чакмака бјесмо погодили за чивију, а за трећи чакмак купих нови крем. Крем привих и пушку припраших, па спучих кâ момче: хајд, хајд. Оно кâ знате ноџас у мрак — пухну вјетак, а удари киша; ја се осамио, нигђе никога. Кад изидох на Грабов Бријег, а на поглед Јечмених Рупа и Осоја, за свијетље ми нешто пред ноге, и зачух чактаре бравље, кâ да је стока цијелог села у један крд. Погледах, кад имам што виђети: покрај пута ологорио силни милет; наложили сгњеве, завргли кола, и Бог ће ви казат, што рађаху. Сјетих се да су ђаволи. Учиње ми се кâ да уз мене мрави миле; вас се најезих. Сабијам капу. Ништа да ви не заличем: капље крви у мене не оста, као да ништа живо у мене не бјеше, а само чујох, ђе ми срце лупа, кâ да ме стиштемном песницом изнутра бијаше, и спопаде ме вода, свака кап бијаше студена кâ од леда. Окренух се за собом, кад ево су ме заскочили! Богме ми се оладише пете! Промислих: „збогом свијету бијели, овако се трпаје“. У томе ми паде на ум, како је стари Дабић на њих наџасо, па кâ јунак убио једнога, и донио ону

кост од њега, ка знате у њега нема само једна шупља кост.

Већ од тада, хоће му се у свашто; вде душе томе дому не могу наху- дити; та кућа не зна чега више има.

Раде добро, а слушају се, па им се хоће, упаде неко.

Саво Покара овог, што смета Шута у причању, а Шута ће:

Ништа га не тичи, тако ми би рекла и нека најближа браћа, те их имам; да речем бијело је млијеко, би ми рекли није, а ја сам чујао, јесам ли од жена јесам, али сам то добро вјеровао, да се Дабићи би давно по- дијелили, да се могу око те кости погодит, а она се не ваља раздваја- ти. Помисли богме, тој кући од не- даће бржава не мајкаје. Што шћих да ви речем?.. Да, кад ми за то напале, стискох се и охрабрих, и помислих да једнога убијем. Доватих се за кумбуру, која би вавда упалила, па макар на оца преко трпезе, али се одмах сјетих, да на њих пушка не жеже, те се сагнем и дохватих, у руку један обилати кам и примичем се најближему. А знате ће је они дуб дебели, при врху бријега, те га за- диру коњи са товарима. Таман под њим, бјеше тај, на сред пута наложио огањ, и чељад му око огња, а он се замаха те сијече они дуб. Учиње ми се чељади око огња крд и бјеше им котла на огањ, готове дати вечеру, шта ли не знам, наоко да ве лажем; и ибрни бјеше, на крају огња. Они сијече ли, свјече, а жена му упи- ре једном рогљом у дуб, да приђе паве. Ја се примичем и намислио, да га убијем. Паде ми на ум и кад треба Вука да покликнем. Замахнух из петнијех жила!... Већ не зна- дох, или мојом несрећом усука главу, или предобро замахнух, те га надбацих. Пуче, браћо, у они дуб ка у празну бачву; одјекнуше рупе и осоја, а ја викинух „ха вуче од те

стране у њих.“ Стаде цика и писка они силни милет. Лијепо виђех кад смаче жена они котла с огња па врже. А што ћу ви причат, ко то није гледа не умије Бога хвалит'. Стаде уз оне главнице лелек и кука- ње и пријед их нестало ја вама ово причам, да их је типа и анаћема!—

Не оста на оном огњишту, ни пе- пела. Мрче као у тиву, ни прста се пред оком виђети не могаше. Већ отоле довле незнам како сам до- шао. Само сам чујао, као звонце да цука са моје лијеве стране, све док сам овђе дошао на праг.

Донесите Шуту да пије ракије, рече Саво, и за вечеру му што си- гурајте, јер је ноћас имао посла и одвише.

Ми се за вријеме причања про- риједисмо, пошто неки немогаху да се не смију, па одоше напоље да издуше, а додуше многи и жа- љаху једнога Шута, па да би га утје- шили хваљаху га како се јуначки показу.

Пошто Шута вечера леже гр- дан, а ми настависмо причање о његовој несрећи, па се развеза дуго и широко као кад се почне о ђаво- лима, само је Јово шапатом погађао: која је Мићу дала мараму са фи- шецима.

Ј. В—ћ.

Султанија

Сваког дана, кад западу
Сјајно сунце зраке клони
Султанију дивну, бајну
Жубер води, жудња гони.

Сваког дана ту стајаше
Младо ропче, пламен ока,
О валаску сунчевоме
У близини водоскока

Али ропче, сваког дана
Све сјетније збира вјеђе,
Са образа румен губи,
А у лицу све је бљеђа.

Једно вече Султанија —
У грудма јој огањ гори —
Приђе ближе робу младом,
Па му рече: збори! збори!

Твоје име? твоје племе?
Отаџбина гдје је твоја?
Збори, робе, кад те пита
Успламтјела жеља моја!

А роб рече: из Јемена,
Мохамед је моје име,
Авра, то је племе моје
Које љубећ' мре и гине.

Амица

Клизач и вуци

Тек је сумрачак почео да се хвата и ја сам изишао из куће у намјери да се мало поелизам по залеђеној ријеци, чије се корито пружа баш испред наших врата. Ноћ бјеше ведро, на небу трептаху необичним сјајем мјесец и звијезде, чија се свјетлост одбијаше од замрзнуте ријеке и поља покривеног снијегом.

Залеђене гране на дрвећу изгледаху као да су дијамантима окићене. Тако бјеше чаробан приказ.

Бјеше јака цича, да камен пуца, замрзао се и ваздух, и вода и дрвеће и све живо.

Свуда је у наоколо владала мртва тишина, коју прекидаше звонки одјек мојих шличуга одбијајући се од ближњег брдашца.

Превалио сам скоро двије миље уз ријеку док не наиђох на ушће

једне омање рјечице и ја обрнух уз њу.

С обје стране уздицаху се горостасни стогодишњи храстови и јеле и грлећи се својим гранама прављаху као неки тријем дуж цијеле рјечице, усљед чега бјеше врло велика помрчина; но ја сам био млад и слабо сам се од тога застрашивао. С обје стране надалеко пружала се шума, кроз коју је одјекивало моје дивље „ура!“ По кад-кад би само застао да послушајем одјеке од тога који се повраћаху опет и опет, док се најзад све не утиша. Ту тишину прекиде изненадни глас који се чинио као да долази испод леда; најприје је лично на нејасан лавез, који се доцније претвори у страховито и дивље урлање. Ја преблиједих као крпа; никада дотле у животу моје уши нијесу чуле тако ужасан глас. Чујем најзад шуштање сувог лишћа и пуккарања гранчица са цбуња, као да је нешто ишло преко њих. Крв ми појури у главу... Снага ми се поврати и ја се освртох у наоколо, не би ли гдје нашао спаса. Погледнух иза себе. Тамо се подаље на ушћу ријеке гдје сам и ушао таласаше читаво море свјетлости; ја окревух тамо. Летио сам као стријела, једва да би ме могла ластва достићи. Бацим поглед на ону страну од које долазаше урлање и угледам неке црне предмете, који се мичу кроз цбуње готово два пута брже од мене — ја познадох да су то вуци. Жбуње и дрвеће на обалама изгледаше као да бјежи истом брзином само у супротном правцу.

Још мало па да изиђем из ове помрчине, кад на једанпут појавише се моји гониоци на обали изнад мене, која је била висока до десетак стопа! Ту не бјеше времена за размишљање. Ја само сагнем главу и појурим са још већом брзином. Вуци поскакаше,

али преваривши се о моју брзину, остадоше много иза мене, ја извиђах на чистину. Нагон ме је упућивао мојој кући и ја скренем низ ријеку. Поновно вучје урлање казиваше ми, да ме опет гоне. Ја нијесам хтио да се окрећем назад; нијесам хтио да будем жалостан или вјасео: једина мисао о кући, о укућанима који очекују мој долазак, о њиховим сувама ако ме никад не виде, врала се по мојој глави — и сву силу ума и снаге употребио сам на бјегство. Ужасно урликање мојих бијесних пратилаца пробијаше ми уши, они ми се све већма и већма приближаваху. Чујем лупкање њихових ногу по леду, а почео сам да осјећам и њихов задах!... Сав се бијех укочио, дрвеће дуж обале трепташе ми некако чудновато. Случајно скренух нагло у другом правцу. Вуци који бјеху иза мене не могући да се зауставе, а још мање да промијене правац, поклизнуше и попадале сви. Бјеху исплавили језике, разјапили кржаве чељусти; космата прса бјеху им попрскана бијелом пјеном, а из очију им сијеваше необична свјетлост.

Мене сину мисао у глави да бих овим начином могао да им умакнем. тако да чим ми се приближе одмах скренем у другом правцу, пошто по склопу њихових ногу они могу по леду да трче само у једном правцу.

Ја сам се по овоме већ управљао. Вуци понова бјеху устали и упутили се право к мени. Ужасна трка отпоче понова, већ ми се бјеху приближили и ја магновено направим круг око њих и продужим у истом правцу. Они опет склизнуше и попадале. Њихово ужасно урлање одјекивало је необично кроз ноћну тишину. Каквом ли су бјесиоћом кипили, но узалуд. Сваким оваким обртом ја сам им прилично

одмицао; ово је било понављано више пута, и они су постајали све бјешњи и раздраженији. На једном задоцним са мојим уобичајеним обртом и моји крвожедни противници бјеху ми се толико приближили, да бацаху своју пјену на моје хаљине; тек да поскоче и да ме шчепају! Да сам се само за тренут ока зауставио, да сам се нешто спотакао о какву пукотину леда — причу коју вам сада причам не би никада чули.

Ја помишљах на све могуће случајеве. Знао сам гдје би ме најприје шчепали, кад бих пао. Помисљах колико би у том случају требало до моје смрти; па онда како ће узалуд да траже моје тијело, које неће имати свога гроба; ох како човјечији ум брзо прелази све грозне слике смрти; њих могу да ређају само они, који су били на њеној ивици.

Најзад ја дођем до наше куће, и моји пси — познавах им крупни глас — тргоше се овим шумом и отимаху се од ланаца, чија звека допираше до мене. О како бих желио да их поотекају — онда бих имао заштитнике, који би ме одбранили од бијесних шумских становника. Вуци осјетивши псе зауставише од једанпут своју луду трку и после кратког времена окретоше се назад и побјегоше. Ја сам гледао за њима, док ми не испчехоше испред очију. После тога скидох шличуге и уђох у кућу са задовољством, које је лакше замислити него описати.

Од онда, кад год бих видио залеђену ријеку према мјесечини, сјетио бих се свагда мога страховитог доживљаја.

Солун.

С енглеског Спасоје Ј. Илић

Старчева пјесма

— Кољцовъ —

Оседлаћу коња —
 Коња брза, врана,
 Полећети хоћу
 Кров то равно поље
 Преко мора, страна
 Од сокола боље.

И вратићу натраг
 Бујну младост своју;
 Васкрснути спомен
 Најранијег жића, —
 Вратит' рујну боју
 И слику младића.

И грлићу многу
 Дјевојчицу младу. —
 Али јао! пута
 У прошлост не нађе!
 Сунце на западу
 Никад не изађе!..

Р. Кривокапић

ЗНАНОСТ

— Schiller —

Један у њојзи угледа слику
 бајне богиње;
 Други је љуби да не би мора'
 јести глогиње.

* * *

Што те рајском слављу очарава
 То другога у несвијест баца; —

Што је теби предмет исмјевања
 То је другом изрека мудраца.

Ср. Карловић

Секула Дрљевић

Протува Земљак

— Јосиф Холчек —

(Наставак)

Градоначалник, извијешћен, ко је у исти-
 ни самозвани Црногорац, пошље општинске
 стражаре у пивару, да ухапсе побратима ста-
 рог господина. Стражари су заузели све
 стратешке тачке, да им не утекне. Једни су
 чували излазе, други уходили, трећи при-
 прављали помоћнике, ако би дошло до муке.
 Укућани нијесу смјели спречавати чинов-
 нички рад, нити о том, што им је наређено,
 извијестити старог господина, јер је строго
 заповиједио, да га нико, кад се забавља с
 гостом, не узнемирава и нико да не долази,
 док сам кога не зовне.

Уходе су гледале кроз прозор, о ко-
 јем смо већ проговорили. Кад су видјели,
 како је Црногорац старог господина осед-
 лао, пружио им се најбоља прилика, да
 се умијешају. Али су они, који су при-
 прављали помоћнике, ако дође до стани
 пани, мислили, да би добро било призвати
 већу помоћ. Таквоме Црногорцу јаво би
 вјеровао. Ко зна, колико Турака има о
 души, а без сумње не разумије шале.
 Умлатили те, не поможе ти никаква света
 вода, а жена ти остаде удовица, дјеца си-
 рочад. Али ако те убије на мртво, још није
 такво зло, јер си опрошћен свих обавеза
 к овој сузној долини, а на оном свијету
 Бог ће бити милостив твојој грешној души,
 за то што си погинуо као војник вршећи
 своју дужност. Али је горе, друже, ако те
 испребија. Господа ће ти одузети службу,
 нећеш имати што јести, што обуквати,
 чиновничко поштовање, које сада уживаш,
 биће сарањено, и тако ћеш се жалосно
 вући. Дакле, љепше је изахода на те „Враб-
 це“ а најсигурније је потражити већу помоћ.

Искрело је то тешко питање: ко-
 лико би људи требало. Уходе се поново
 привукоше к прозору, да то ријеше. Како
 им је срце заиграло од радости, кад су
 видјели, да је главни дио тешке улоге
 извршен — дошли баш у право вријеме,
 кад је стари господин притискао свог вој-
 воду у наручје, радосно га грлећи. Рачу-
 нали су овако: кад се тога Црногорца стари
 господин сам самцат не боји, не пријети
 нам никаква особита опасност, ако јурнемо
 на њега заједнички. Уреде се и зауцају
 на врата.

„Ко се усуђује?“ загрми стари господин „зар нијесам заповиједао, да ме нико не смије узнемиривати?“

„У име закона отворте!“

Стари господин, мислећи, да долази финансијска комисија да контролише, да ли вари више, него што му је дозвољено, похита да отвори, да се не би одуговлачењем компромитовао. Али тек је упознао опћинске стражаре, поврати се.

„Које је добро?“

„Наређено нам је, да ухапсимо тога Црногорца.“

„Само преко мојег трупа!“ узвикну стари господин силним гласом и затвори врата својим тијелом. Оружана сила Славог, није смјела преко те барикаде и уступила је.

„Како заповиједате, стари господине“ — учтиво салутова и врати се натраг. Стари господин је добио за такву храброст признање од свог Црногорца и поново се загрлише.

„Бога ми, брате, ти јеси славни јунак каго ја!“

„Пст! Још нијесмо добили, брате војводи. Очекујем навалу веће трупе. Морам да се приправимо за најгори случај. Нека ме Бог чује, кад би цијела варош на мене навалила, недам се, а тебе, брате војводи, нећу издати! Кад се на нешто одлучим, нико ме не одврати. Ко се одважи метнути на тебе руке, смрћу ће платити своју дрскост. Али не смијемо одуговлачити. Сваки је часак скуп. Ако дођу за тебе још један пут, биће многобројни. Ми ћемо им ипак одољети! Мрквичко, Хниличко Кубате! Гдје сте, љенчине? Колико пута вас морам зовнути? Затворите врата, све излазе и стоје на стражи. Чим се ко усуди насилно ући, сломите му главу. Утуците сваког на моју одговорност. Ах, то је грозно, такву војску имати под собом; што вриједите на стражи без оружја? Мрквичко, узми стажу и витлај њом мјесто мача. Хниличко, ти и онако гледаш једним оком у пакао, а другим на сто ђавола, узми виле и сваког ће ухватити од тебе страх као од ђавола. А ти, руњати Кубате, узми куку чим се дрва ломе! Тако, сад си прави дивљи човјек. А ми, брате војводи, хајмо да се наспавамо. Кад би била мука, стража ће нас пробудити. Браћо војници! Нека нико од вас не утече са страже и нека не заспи и с непријатељем не уговара. Брате војводи, не смијемо лећи на мекшину, то јунака веома олабави. Извалимо

се крај постеље, и би ће нам, као да отпочијевамо у црногорском логору на земљи и камену. Нећемо се ни свуковати, да се не бисмо задржавали обуковањем, кад би нас дужност вазвала.

Јуначине одоше да почину. Легосе у потпуном одјелу на под. Стари господин метне главу на подножје од стола; његов се Црногорац извали на мекој кожи од срне, а кад је зачуо прво хркање свога побратима, скиде с постеље подглавач и метне га под главу, заспа као праведник с мирним осмјешком на устима. Побратим сладек није спавао тако мирно; његова ратна мисао била је разјарена, те јој ни сан не поврати равнотежу. Оружници Мрквичка, Хниличка и Кубат вирили су кров кључаницу да виде, шта раде њихове јуначине, да ли могу без страха бацити оружје и напустити стражу. Видјели су, да њихов храбри командант почиње са спавањем тешки и окрутни бој. Снјивало му се, да ратује с непријатељима; заповиједао је својим војницима, постицао, обећавао награде.

Кад је вјерна стража напустила позицију, њихов се војсковођа још борио; али кад се пробудио, био је страшно изнурен. Ратоборност попустила и није се опирао, кад му предложи побратим, да више не главобоља с њим и да му да новаца за пут. Ћутећи му испуни молбу, а кад је био опет сам, задубио се решавањем загонетке, да ли се у истини борио или је о томе само сањао.

Љети се наш протува потуцао по туђини. Почасћавао је својом посјетом чешко-словенска друштва и издавао се и надаље за Црногорца. Срећно је пролазио, док му у дражђанској бесједи не скиде маску извјесни смиховски грађанин, који се случајно тамо десио и у њему уочио старог познаника. Лажни Црногорац и не зацрвени се признаде, да је некада био у смиховској гостионици послужитељ „код принца“ и љубазном прстодушношћу понудио је своју услугу дражђанској бесједи. Примили су га, а кад би неко из Ческе дошао, престављали су свог послужитеља овако: „Где, то је тај лола, који се издавао за Црногорца К. Х. Врбицу.“ На то би се он са осмјехом уклонио.

У јесен је опет кренуо у Ческу, у обећану земљу. Најприје је одио у Карлине, гдје су му приредили говбу, при којој су купили за њега новчане дарове. У Праг се није усудио доћи. Послије неколико

дана почело се ипак ћеретати, да је то тај лажни Црногорац, који се лани појавио у Прагу. Карлинци су о свом проналаску опрезно мучали, а протува напустив мирно Карлин оде у Младу Болеславу. Ту је његова игра имала добар успјех. Опет гозба и то необично славна. Скупили се први заступници вароши, посадили га у чело од трпезе јели, пили и говорили свјетским језицима. Војвода се понашао достојанствено, био је ганут дочеком тако неочекиваним и врућим, обећавао ордене на десно и на лијево; а кад га упиташе има ли довољно новаца, претварао се, да је увријеђен како може некеме и панути на ум, да је ваљда за то дошао да моли. Не, он је с тога предузео далеки пут у Ческу, да упозна тај знаменити, срдљачни народ, који много жртвује и који је за вријеме рата указивао Црногорцима очигледну љубав. Није пристао, кад су га нудили, да се задржи подуже у Младој Болеслави; одговорио је, да неће да је на терету, и да намјерава посјетити још друге градове Ческе. Доиста се спремао на то, бојећи се да ће му лукавство бити а прије а последије откривено; кад би му се последије доказало, да је мамио од народа новце, могао би бити кажњен за подвалу, међутим другчија је кривица и кад би признао то, да је себи надијевао туђе име, то је само голи полицајски преступ.

Свршив дакле веома јевтино продуцирање у Младој Болеслави, наш јунак је отишао мало даље од свог родног мјеста, пошто му близина није обећавала довољно сигурности.

Првих дана мјесеца децембра г. 1881 појави се у Колину. Уредник „Колинских новина“ био је баш на доручку. Сједио је за писањем столом, плећи је био обрнуо к вратима. Полагано је умакао масни колачић у каву са скорупом и разговарао се с ђачићем, који се код њега учио за новинара.

„Кажите ми, колего, кога се бојимо?“

„Никога.“

„А ко се нас боји?“

„Нико.“

„А какво је наше начело?“

„Само кастрит и кастрит и кастрит и кастрит и кастрит и кастрит!“

„Колего, ви сте необични талент. Ако унапредујете на предуветом путу, постаће те брзо већи журналиста од шефа и биће те поштовани од публике. Радостан сам, што сам добио у школи тако даровитог ђака. Убрзо ћу вам показати све тајне

журналистичке вјештине. А зато од вас, ништа не тражим, ништа.“

Неко закуца.

„Погледајте, колего, ко је то? Тако ми је у јутру пријатно, не ћу да се срдим и нервирам. Већ ће те сами узнати, да ли треба тога унутра пустити или свршити с њим изван.“

Поново закуца.

Ђак изађе пред врата и брзо их за собом притвори тако, како би се у случају могла пред гостем отворити, у случају пак лако затворити. За вратима није био нико други, него наш протува. Престави се као „Коста Х. војвода Врбица,“ рече, да долази из Прага, позове се на препоруку неких познатијех личности, показао је и њихове посјетнице, које је добио рђавим начином, казао је, да путује по Ческој, да би упознао славни чешки народ и све његове прваке. Био је обучен као кад се први пут појавио у Прагу, само што је још имао зимски капут, који му је до кољена допирао. Ђак није знао шта ће, није још учио шта ће чинити у оваквом случају. Остави га пред вратима и уђе к учитељу за упутство.

„Ко је то?“

„Црногорац.“

„Тражи помоћ?“

„Није кавао ништа о томе.“

„Добро, и онако је народ непрестано давањем притијешњен. Како се зове?“

„К. Х. војвода Врбица; има из Прага препоруку, а по Ческој путује, да упозна све наше најбоље људе.“

„Колего, тог морамо поштовати, тај ће да повуче. Од идућег броја ћемо отштампати пет стотина примјерака више. Како говори?“

„Већ се научио доста лијепо чешки; замеће, али му се разумије доста.“

„Да ли је свратио прво к нама или је већ био код „Коруна?“

„Нијесам га питао.“

„Но, но но! Какав ће од вас бити журналиста.“ Заборавили сте на главну ствар. Позовите га унутра. — Здраво, војводо. Пружите ми своју братску, словенску десницу, да је срдљачно стиснем. Кад сте дошли у Колин?“

„Пред годинком.“ (прије уре.)

„Јесте ли већ негдје отпочинули?“

„Јесу пришед примо к вам.“

„Приписујемо то за особиту радост и част. Веома жалим, што ми овог часа потребан рад не дозвољава, да бих се могао

посветити тако ријеткоме миломе госту. Проклета дужност! Вјерујете ли, војводи, да би журналиста могао завијети пећарској кобили. Ништа до дрења и дрења а за све сама неважност. Журналиста остане увијек неоцијењен. О колико сте ви срећнији у Црној Гори, што још у вас траје златни вијек јуначких надметања и и поштења. Колего, поведите господина војводу к доктору Шилу. То је поштени нашаца, родољуб прве врсте, миран, гостољубив, услужан. Ми га држимо за овакве прилике. Ослоните се на њега с пуним повјерењем.

До виђења, војвода, сервис!

Баче је одвео „Црногорца“ до стана доктора Шила. Мишљаше о томе како изискује корист листа, да се у њему раструби по цијелом Колину, да је дошао војвода Врбца и да је уредништво „Колинских новина“ било прво његовом посјетом почашћено. Углед ће се „Колинских новина“ тим значајно подићи. Земљаци ће с поштовањем рећи: „Где, „Колинске новине,“ су и у Црној Гори познате, а ми смо их тако багателисали! Морамо се поправити.“ А кад чује уредник „Ческе коруне,“ о одликовању нашег листа, пукнуће од зависти. Нека га! А кад би га капља убила, тим боље: затим би „Колинске“ остале једини кокот, нико им не би хладио кашу нити сметао, да сакупе све претплатнике из вароши и простране околине под своје окриље. А кад дозна учитељ, како је заборавио учинити важни корак у корист свог листа, мораће таленту његову двоструку хвалу одати, а можда ће се сјетити и плату да му повиси.

Коста Херманов, завони у доктора Шила. Млада госпођа отвори врата, да види ко долази. Видећи у зимском капуту непознатог са шаренијем женским чарапама, мислила је да има пред собом некаквог еквилибристи, акрабата, комедијаша или нешто слично:

„Овдје, ништа нема,“ одвраћала је пријављеног.

„Молим, милост господине, ја не јесу жебрак (просјак).“

„Шта желите?“

„Хочу говорит с господарем докторем.“

Госпођа оде да га пријави.

„Молим, на вратима је некакви комедијаш хоћу ли га пустити к теби?“

„Дакако, мила. Љекар мора бити чо-вјекољубив. Комедијаша су вазда у опа-

сности живота, може бити да се ту ради о брау помоћ њему или некому од његове породице. Можеда му болује жена, дјетешце, мајка. Сиротиња више зависи од помоћи и присуства других. Претпостави, дјевојчице златна, кад би нам боловао синчић, како би те то бољело. Само га пусти к мени, био ко био“.

Госпођа докторова, одилазећи из докторове собе за примање преко ходника у кухину, остави за собом отворена врата, што је К. Херманов добро схватио као миг, да може ући. Једва је икоме назвао тако искрену, чисту и бескорисну радост као доктору Шилу. Тек је чуо, ко је к њему дошао, а још препоручен од уредника „Колинских“, био је његов цијелим срцем и душом. Слети у кухину.

„Женице, приправи данас објед за једну особу више“.

„За кога? Ко је тај изненадни гост?“

„Тај комедијаш.“

„Мичи се! брзо ћеш ми почет доводити на ручак и повукеш с улице.“

„Дјетињарија, којешта, то није комедијаш!“

„А ко је?“

„Црногорски војвода, познати јунак; читао сам о њему чешће за вријеме рата, добро се спомињем.“

„То је сасвим нешто друго. Само пази (мене се није тај човјек на први поглед допао), да то не буде варалица, који долази до новаца преваром.“

„Што ти то паде на памет; Он сам предвиђа, да би то неко о њему могао мислити и за то унапријед каже, да не долази скупљати помоћи, већ само да се упозна с првацима краљевине Ческе. Помисли, каква част! Ја сам први од само-сталнијих лица из наше вароши, на кога се обраћа. То ваља цијенити. Кад се то разгласи, педесет других је нам завијети, а наш ће се углед подићи веома високо.“

„Но добро, ја ништа немам против тога.“

Вративши се госту, изнесе из књижнице једну од својих књига о Црној Гори, разреже неколико листова и упита, знаде ли ко је ту књигу писао.

„Како невједају! Вједају. Голечек, мој брат. Како је бил на Цетињу, бил је гост код моја куча, а имјел се много добро“

„Хвала вам, војводи, што сте тако љубазни и гостопримни према Чеху, који

вас посјети. Дао Бог, да се ни Црногорац не пожали на гостопримство чешко! А молим вас (нека остане међу нама): је ли све то истина, што Холечек пише?"

"Невједају, господине. Ја не добре чешки разумјеју. Прерикајте (прочитајте) ми кусечек (комадић)."

Доктор отвори књигу и чита сасвим безначајно мјесто. Коста Херманов поче викати: "Тако је то било, так! Све правда, на хлупек (на длаку)."

"Идимо сада, да вас преставим господину градоначалнику, савјетницима и цијелој хонорацији варошкој."

Већ се по вароши проћукало, да је ту црногорски војвода, који је дошао у Ческу, да разгледа знамените вароши и да позна уважене личности; Колин је прва његова штација. Ко год је био добар Колинац, осјећао се поношљив. Али се мора госту за то одликовање указати сјајном добродошлицом. Колин мора употребити све вјештине, да би у "Црногорцу" утврдио мишљење о себи.

Срећан случај! За неђељу је објављена академија "Занатлијске бесједе". Не би ли се могла академија давати већ данас? Само јесу ли дилетанти већ како треба спремни, да се не бламирају. Треба се постарати за сваку маленкост, ради се за историју рођеног мјеста, која може прокрчити пут у далеки и широки свијет, а може јој такођер бити пољуљан углед. Главно је правило у свему: не пренаглити. Кад не би академија могла бити већ данас, војвода ће се ипак привољети на молбе и остати до неђеље.

Али ако не хтједне? Црногорци су као гвожђе, што једном кажу, не опоричу, што замисле, то изврше Бога ми је најпаметније и не предлагати му да остане до неђеље, ако му то не падне на ум самом.

Ако се све узме у обзир, ипак би било боље, да академија буде већ данас.

Данас ће госта изненадити, а сјутра ни најмање. А кад се изненади, пријатнији ће и силнији утисак имати. А враг би га знао, кад се не би то могло убрзати! Једна проба може бити још до подне, друга по подне а у вече продуцирање. Само ако се хоће, само с вољом и све мора добро испасти! Напосљетку — академија ће се и скрати данас; но зло ће бити ако даме не буду готове с тоалетама до вечера. Шта, не ће бити? Мисли можда неко, да колинске даме имају само по једну кошуљу и по једну котулу? Ако не буду приправље-

не с тоалетама, које су приправљале за неђељу, узеше за данас друге.

Потоње је питање већ споредно: неће ли се противити госп. окружни капетан, сврши ли се академија за три дана прије? Доиста ће попустом угодити жељи публике, особито наштукне ли му се, да би противљење могло проузроковати по вароши и буну.

И настаде врполица као на селу пред славом. Депутација се сабавног одбора спрема к окружном капетану и ако јој испадне за руком, рећи ће другијем одборницима, који ће јавити дилетантима оба пола, да одма дођу на пробу. Послије окружног капетана депутација ће посјетити прве варошке породице, да им јави промјену и њезин узрок и да их позове, да свакојачко дођу. Пјевачице пију јаја, тенори слатку воду, басы биру, декламатори се затварају под шифит, како би неузнимиравани доучили своје задатке. Кораци, пиле, стативе престају, игле се међу у игличник. Рубље се калупи и утијава, обућа чисти. На пећи се међу велике пињате с водом, која се потом налијева у бање и умиваонике, како би топла учињела бијела тијела колинскијех госпођица бјељим. Модискиње имају пуне руке посла, не знају што ће прије. Чешљарице грију клијешти на жепириту, нема времена да навијају косе на папирима. Мириси се сипљу на хаљине и на прси — љепотице комбинирају тако: У Црној су Гори планине, у планинама мајкина душица, а мјесто њена мириса мора се војводи награда пружити.

Доктор корача с "војводом" по вароши. Бира пут окукама, да покаже госта свакоме. Господину градоначалнику је поручио, да му долази преставити славног црногорског јунака, како би га достојно примио. Госп. градоначалник брже боље оставља свеје мјесто пред млином, збади са себе брашњава хаљине и одјене се у црно; можда је и орден метнуо на прси, ако га има. Мушки пол без разлике година изашао на улицу, да види из близу "Црногорца" и да учтиво пред њим скине капу. Младеж до двадесет година упоредила се за "Црногорцем" и чини му почасну свиту; очи им горе, прса се надимају; тог часа није било међу њима страшљивца, који не би на миг "Црногорчев" рекао збогом оцу и мајци, да иде за њим на Турчина. А старији слиједећи душевни покрет млађијех, говорили су међу собом: "Нема таквог народа у колико сунце грије

као што су Црногорци. Гле, сама њихова присутност електризује и прави од јагањаца љуте лавове, који би свакојег непријатеља на командиће разтргли, и на ситно раздробили“.

Женски је пол у Колину ерамежљивији од мушког. Премда жели, не одважује се, према насљественом обичају, изаћи на улицу и придружити се „Црногорцу.“ Мора се задовољити скровитим гледиштима с прозора и отуд га процијенити. Критика је уопште повољна. Боже, то његово око! како је смјело, срчано огњевито, права муња. Што је према њему око ческог јунака! Као да метнете зрно пијеска поред драг-г камена. А какви има елегантни нос! Сваки би му аристократ могао честитати. Који се колински ворлија може таквим носом похвалити? Истина, колињаци имају такође носове, носове у великом избору, дуге, кратке, дебеле, танке, модре, црвене, љубичасте, преседласте, прџасте, покуњене, али сви колински носови не вриједје један црногорски. А јесте ли видјеле, дјевојнице, какве има љепушкасте брчиће? До сада сте представљале (да богме, ако сте се таквом преставом интересовале), да је црногорски војвода строг, мрк, одуран и да има брке од лакта — а погледајте, овдје је црногорски војвода весео, насмијан, млађан, само да га је изљубити.

Није му мане, у свему је красан, пријатан и нема у Колину тако каменог срца, које се не би растопило само тим, што му је у близини. Како му је лак корак! Сваки би га учитељ бала желио. А је ли ожењен? То је најважније питање, на којем међутим ниједна од заинтересованих није могла одговорити. У вече ће то све сазнати. Благо оној, коју су му небеса изабрала! А шта, кад би се у Колину заљубио? Света Терезијо, заштитнице чисте љубави, то би било романтично и нешто особито! О тој пресрећној, у коју би се заљубио, не би се говорило само по Колину, већ по цијелој околини, по цијелој земљи, а можда и још даље. То би била слава! Колико би хтио прџије? Би ли му било доста петнаест, двадесет хиљада? „Голико би без сумње било „лако,“ ваља имати на уму, да је висока личност, која своју титулу не позајмљује жени за маленкост: петнаест или двадесет хиљада. Ко ће нам казати, дјевојнице, што значи „војвода“ по нашки? То је без сумње официр, велики официр, може бити пуковник или чак и генерал. А није ли официр, до-

иста је војвода. Како би звучало и мило се слушало „Госпођа Аманија, војвоткиња von Врбица“ — а при потпису би се немарно повукло пером, да се близу учини елегантна мрља. А ћери сиромашне, али добре, лијепе с домаћим васпитањем немају никакве помисли, никакве наде, да би војвода изабрао коју од њих? Рекао би, да имају О ви невјесте с много хиљада, које умијете презирати, радујте се, али ће вам убрзо поткова пасти! Што? мислите, да су и Црногорци тако покварени, те да само за богатством теже? О никако! Црногорци су чисти, сачувани и узимају животног друга само према срцу. Ах, каква је то раскошност бити милована од јуначког Црногорца, увијати се у подручју његова рамена, онесвјештавати се под пљуском његових пољубаца! Но, вечерас ће се све видјети. Све ће љепотице без разлике, богате и сиромашне, раширити мреже за његово срце, тако да неће бити могуће да склизне. Заљубиће се без сумње. Само кад га је за то господ Бог надахнуо даром духа светсга и улио у њ моћ да изабрану свог срца позна! То би било баш боговски! О романтико, дадиљо, чије млијeko сиса наша женска младеж из невјероватнијех романа; од десет година, па до удадбе, увијек си била, особито милостива колинскијем дјевојкама, буди им и данас!

Такве и друге мисли витлају се у пријем, кестењавијем и плавијем главицама, које из скровитих прозора прате сваки покрет „Црногорчев“. Срца им играју, слатко чекање, нестрпљивост и бојажљивост да не буду преварене мораху их. Није им нигда вријеме било тако дуго као данас. Сваки се минут чини бесконачност. Ах! како већ не дође седам часова! Да, седми вечерашњи сахат — тај ће бити тек најгрознији. Почеће досадна академија с отрпцањем пјесама, свакодневним брнкањем на пјано и декламацијама које заглашују — која тај час срећно дочека, опростиће се на свијету грехова. Кад ти људи немају људских мисли! — Треба приређивати академију! И онако су академије само доказ, како су људи у наше доба ништавни, како су поклизнули. Кад не би тако било, не би приређивали академију, него само игранку. Али посље академије морају отпријебити салу и започети коло, иначе ће пасти у немилост!

Неке су се разумније и начитаније споменуле, што су некад читале у њемачкијем новинама о положају жена и мужева у Црној Гори. Жена је тамо бајаги роб

мушва, који је ваљда и бије. Било би се лијепо удати за таквог мушва? Не у Ческој, него у Црној Гори — па била она нешто и друкчија. Гдје би такви Црногорац, који се не боји десет Турака, сву своју силу употребио?... Погледа ли некада жену мало јаче, није то још никаква суровост, а жена то радо поднесе, знајући, да је то само жешћи налив мушке силе и љубави.

Замишљене су посјете биле свршене, само није било мог. ће посјетити окружног капетана, јер није био присутан у граду, а к вечеру ће доћи. — Да је био „Црногорац“ свуда примљен с раширеним рукама, не треба говорити. Ипак је остало у Колину доста таквих, који су посјетом заборављени, што им је било веома непријатно, те су се љутили на оне срећне, који су посјетом одликовани. Јављено им је, да „војвода“ жели позвати све прваке у Колину — а мајстор се и дрвођеља пита огорчен: „Има ли у нас неко, ко би знао начинити боље постеље, колијевке, армара од мене? Има ли ту неки првак, ја сам! Али нека га, не мари. Зар ће то бити Црногорац! — некакви пробисвијет“. Исто тако је роптао увријеђени швац, кожар, пекар, месар. То је непријатно такло и уредника „Коруне“. Занемарени претенденти на привијенство сакупише се код њега; он је као заступник јавног колинског мијења најтеже постиђен и могао је у тој ствари нешто учинити.

„Што мислите о том, уредниче?“

„Што бих мислио? Ништа не мислим.“

„Какав ће те положај заузети према том Црногорцу?“

„Никакав, не чините, молим, неуједна питања. Знате да немам никаква положаја, усиљавам се само, да и ја будем тумачем већине. Као што видите, већина се весели доласку Црногорчевом и мени ништа друго не остаје, него да то уврстим као што се пристоја.“

„Овај пут не говорите по правци. Именом ће већине у овом случају говорити уредник „Колинскијех“, који ће вас избити из седла: он ће бити на коњу, а ви у блату. То је веома лако, рече ли уредник „Колинскијех“: ово је бијело, ви морате тврдити: Не, то је црно; и покаже ли уредник „К.“ хесло на десно, ви морате пазити на лијево. Само ће те се уздржати таквом тактиком.“

„Дјечија посла! Кад би сте били на мом мјесту а ја на вашем, и ја бих вама давао добре савјете. Савјетовати је играчка, али извршивати није тако. Да ли би

требало објавити у нашем листу, да то није Црногорац, већ вуцибатина и опкламиша?“

„Не баш. Да је то Црногорац, види се из сваког погледа и покрета. Не би било умјесно, кад би сте посумњали у његово црногорско поријекло, али је доста, ако најавите сумњу, да је војвода.“

„Промислићу о томе, а држим да није потребно увјерават вас, да бих рад био изнаћи зачуцицу у тој ствари. Ако је не нађем, „Колинске“ ће славно сјати. Али како да узем ту ствар? Ипак је штета, што се нијесам научно имати особите замисли — видите, сад не знам куд и камо. Само кад би му се нашло ма шта, готово не примјетно, на што бих могао посумњати!“

„Нако ово: Црногорац има на лијевом гњату мало раздрту чарапу, а кроз прслотину провирује памук.“

„Нијесам привикнут сам радити, те ћу запитати наше јавне признате ауторитете, у коју врсту људи спада Црногорац, који има на лијевом гњату мало раздрту чарапу, гдје му провирује памук.“

Без помисли на препреке, које му се из потаје кују „Црногорац“ је међутим добро ручао и последије ручка на канабету пушећи се наслађавао; при чем је рад боље пробаве прискривао црну каву, коју му је домаћица сама донијела. Уредио се сасвим војводски.

Доктору се никад није толико болесника пријављивало као тога дана. Нијесу га пустили, да секунд мирно с „војводом“ посједи, непрестано је звонце звонило у соби за прегледање.

Дошла тридесетогодишња, мршава госпођица — као ружа која је преко љета на цбуну заборављена.

„Ах, мој наклон, господине докторе, ах! То ме, ах, наједанпут спопала мигрена, ах, чудо што не паднем у несвијест. Ах, помозите!“

„Мир ће вам најбоље помоћи, госпођице. Нерви ће се стишати, а глава ће престати да боли.“

„Мир, ах, мир! Како ћу се, ах, умирити, кад имам, ах, до вечера извршити, ах, сто послова, да бих, ах, могла на академију.“

„Савјетујем вам, госпођице, да вечерас мирно проведете код куће.“

„Ах, докторе, то ме раздражује! Ах, кад би ме дома и приковали, отргла бих се и лећела бих, да видим тог војводу. Ах,

докторе, то је персона! То је стас, то је поглед! Хвала Богу! мигрена слаби. Кад сам већ ту, докторе, молим вас, је ли јео много?"

"Хвала, пријало му је."

"А што сте му дали?"

"То је доста тајност куvariце, али ћу је вам, госпођице, казати, ако ми обещате, да ће остати међу нама; не би ми било мило да се то поговара."

"Ваљда ме знате, мили докторе, да нијесам блебетуша."

"Чорбу је поновио. Говеће је месо било с гарнитуром; без сумње је мислио, да је гарнитура боља од меса, јер је одмакао, оставио је за нас, а месо изио. Затим су донијели на сто овнујски бут. Тек га виђе, повика: „То је црногорско народно јело!“ Кад је то црногорско народно јело, оставили смо му цио комад, да се наслади ситан. Нудио нас је сирмама много да једемо с њим, али нијесмо ни окусили овновине. Нека се наједе и зна, да није у Ческој као у црногорском табору. По буту дошло је на ред пипле (нека мала птичица)!" Чудио се. Хтјели смо му и малу птичицу оставити, али то није никако допустио и изио је само једну задњу четврт. Од колачића није ни обишао. Кад смо га питали за узрок, одговорио је: „Црногорац би изгубио снагу, кад би се хранио јелима од брашна; да буде јачи од Турчина, мора се насићавати само месом.“ Које припада част, томе и нека је част; показао се при обједу као прави јунак."

"Но, зато могу Црногорци бити тако снажни. Захваљујем вам, господине докторе. Мигрена је већ сасвијем прошла! До виђења вечерас. Кад вам се не би чинила моја молба нескромном, још бих вас молила, да би сте ми га вечерас привели у близину, да му чујем говор. Мој поклон, докторе, поздрав милостивој госпођи."

Заборављена је ружа средла пред кућом докторовом бућеласту, црвену пријатељицу, кћерку месарева. Рекла јој је у брзо, што је дознала, и придодала: „У доктора се такви јунак обилато не наједе."

"Рећи ћу оцу, да га позове сјутра код нас. С Богом!"

"Куда тако прешно?"

"К доктору."

"Болује ли ко у вас?"

"Ја сама. Почео ме страшно зуб бољети. Кад ме јухвати болијест, видим све звијезде."

Угојена кћерка месарева зазвони у доктора, који је био тек код госта сио.

"Клањам се, господине докторе. Боли ме зуб!"

"Онда га извадимо."

"То је несигурно, нећу се томе подврћи. Можда ће доста бити, кад ми дате на њега неке капи, да ми утрне."

"Посље тога би, мислим, мировао само за кратко вријеме. Болесни је зуб најбоље извадити."

"Сјутра може бољети колико хоће, само нека је вечерас мирна."

"На којој је страни?"

"Шта, зар не видите? Та ми је образ отекао."

"Оба, госпођице. Бујате, не било урока."

"Да не заборавим, отац поздравља и моли, да би сте сјутра пустили тог Црногорца у нас на објед."

"Жао ми је, да морам вашег господина оца одбити, да се не рече, да сам штедио комад меса за Црногорца."

"Али господине докторе, отац је месар."

"Знам, а ви сте његова госпођица кћерка."

"Идите, ви сте немилосрдни!"

"Чувајте се, госпођице, и не говорите много, иначе ће вас јаче бољети."

"Чини ми се, да се већ мало утишао. Станните, видјећу се у огледало, какав ми је образ. Ако се не варам, оток је у неколико спануо."

"Сасвијем, госпођице, и можда већ у путу к мени."

"Још ми се подругивате! Сваки је лекар без осјећања."

"Ако се упустите у приповиједање заборавиће те, зашто сте дошли."

"Имате разлог. Будите тако љубавни пије? ли тај Црногорац толико као што једе?"

"Као сунђер. Види му се. Но нека се уздржи у снази, како би могао још један пут толико Турака посјећи."

"Знате, колико их је посјекао?"

"Каже не марећи за каквих десет, око пет стотина."

"Мајко Богородице, то је страшан човек! Али му то и из очи вири. А је су ли имали ти Турци такође мајке, сестре, миљенице?"

"Ко то зна."

"Жао ми их је несретника. Пет стотина, је ли то истина? С Богом господине докторе!"

„Чувајте се, госпођице и не отварајте уста на улици, па срели кога му драго. Могла би се повратити зубобоља.“

Бућеласта је љепотица послушала лекарски савјет и није отварала уста, док није била па улици. Ту је срела своју млађу пријатељицу шеснајесто гдашњу дјевојчицу са уснама као малина, љубопитним носом, просторечивим језиком, котулицама још кратким, тако да су мале, окретне ножице остале непокривене.

„Гдје си била?“

„У доктора.“

„Јеси ли болесна?“

„Пст, доктор ми је забранио, да отварам уста.“

„Само једну речичу!“

„Немогу, несмијем.“

„Кумим те свијем на свијету, само ми кажи: је ли Црногорац у доктора?“

„Јест.“

„Хвала, с Богом.“

„Куда?“

„К доктору.“

„Шта ти је?“

„Други пут, мила Чувај се не отварај уста, док ти доктор не дозволи.“

„Стани, не бјези, све ћу ти испричати.“

„Не могу, журим.“

„Ко је болестан у вас?“

„Ја сама, извинула сам ногу.“

„Дјевојчицу би морали приковати да се још часак задржи. Хита ножицама, иде као на гуми — већ је у доктора. Не иде као прве у собу за преглед већ право у стан. Рамље, јадница.“

„Јао, госпођице, ако се не варам, нога вас боли?“ Дочекује доктор нову болесницу.

„Страшно.“

„Идите дакле за мном у собу за преглед, да прегледамо, што је узрок болести.“

„У вас је овдје красно, господине докторе. Ах жила! Не могу се маћи с мјеста, морам сјести. Гле албум. Смијем ли видјети?“

И отварајући албум, ђаволица погледа у Црногорца, који је разумио, да се дјевојчица разболела ради њега и радо јој срета погледе пуном живошћу.

„Гдје дакле ножица боли? На малом прсту, не? Та се болест назива: „жуљ“.

„Господине докторе! Ја немам никаквих жуљева, јер носим простране ципеле, као што се можете увјерити.“ И поизбаци ножицу, да је боље покаже.

„Али још нијесам дознао, гдје вас боли.“

„Без сумње сам ногу извинула.“

„Коју.“

„Станите. Десну — није, лијеву — ипак десну. У мало што не заборавих. Ала сте ви чудотворни докторе, тек болест осјети да сте јој близу, већ се изгуби некуда за деветом гором.“

„Много ми је мило, што ће те моћи вечерас играти.“

„Каква се несрећа могла догодити!“

„Каква несрећа?“

„Наравно, кад би ме нога болела. Умије ли тај господин такође играти“ упита показујући главом на К. Херманова, који се претварао као да не разумије. Домаћин је настајао да му се питање учини јасније тим, што је изврнуо његово ческо значење.

„Господине, госпођица пита, умијете ли тако (показујући прстом) у округ, до кругу танцовати (у коло играти)?“

„Добро знају.“

„Каже да умије добро играти“, тумачи доктор.

Малешна би се радо обећала за играчку. Каква би то слава била, кад би с њом Црногорац прво заиграо! Кроз цио би се живот тог тренутка сјећала, унуцима би и праунуцима о том причала. Премда је брзо реки враг, ипак јој дјевојачки стид брани изјавити тајну жељу. Помишља, да је та част и онако не може мимоићи, јер је природно, да ће Црногорац најприје играти с том, с којом је познат. Међутим јој је пало на памет важније питање

„Је ли ожењен?“

„Запита ћемо. — Господине, госпођица пита имате ли драгу половину?“

Коста је Хермановић извалио неколико нејасних звукова, које ни доктор није разумио; али је одговарајући, завртио главом, што је доктор предпостављао негативни одговор.

„Није ожењен“, тумачи је госпођици.

Улога је К. Херманова изискивала, да се у разним приликама друкчије понаша, него је обичај у Колину. Остао је на канабету лежати као што је лежао, а радозналу дјевојчицу гледао је преко главе. То се све чињело доктору мало по источном начину. Дјевојчица је нагађала, да је можда Црногорац научио по обједу мало тренути и за то се на канабету извалио. Да буде сигурна питала је доктора, а овај је опет госту питање протумачио.

„Господине, госпођица пита, да ли су Црногорци навикли по обједу тренути?“

„Каго не? Као прави Зрногорци кажеди (сваки) си по обједје — годинки (часак) здримне (трене). То је код Зрногораца то-корка (тако рећи) народни обичај. И каго јесме проти Турчину, каго игоди (избије) дванацта година, (сат) приде (дође) на нас дримати (дријем). Гнед (одма) са (си) одту-та. — Пардон, господине, разумите мене, каго рку „одтита?“

„Не разумијем.“

„Таго са тута“ (труби у стиснуту руку).

„Аха, већ разумијем. Ми кажемо „Трубјети.“

„Таго. Гнед са одтута, Зрногораци ле-гну и годинки (час) дримају (спавају).

„Чудновато. А шта међутим Турци раде?“

„И Турчини имају такви обичај, и они по обједу дримају.“ А каго мине година Зрногорец и Турчин гоппе. — Разумите, господине каго рку „гоппе“?

„Коппе.“

„Каго?“

„Таго“, одговара доктор, који веома брзо прима „црногорски језик“ свог војводског госта. „Таго“, рече и показује ударање ногом.

„Не таго“, врти главом К. Х. „Гоппе, знајете, таго“ — живо поскочи.

„Аха“, потврди талентирани доктор, којему би јасно, да у језику његовог војводе „гоппе“ значи исто што „хоппе“, учини „хоп“.

„А каго јесу гоппи“, тумачи даље велики јунак, „Зрногорци почну пуфати пуф! пуф! а Турчини каго грушки гњилички падати“.

Дјевојчици је било међутим доста. Осјећала је потребу, да разнесе вијест из аутентичног извора; такођер је памтила, да мора до вечера извршити још велики посао, да би се могла појавити у академији у хаљинама достојним дама којој се пружи-ла ријетка част, што је баш из уста славног јунака чула многе занимљиве по-јединости из црногорског живота. Праштала се, а кад се на одласку војводи поклонила, он, како је био у чарапама, галантно јој приступи, уве је њежно за врх од прста и притиште на уста. Дјевојчици је најурла сва крв у лијепу главицу. Света заштит-нице, то је превелика част! Бућеласто се створење одмах предало војводи. Одмах јој се допао, чим га је видјела, али кад јој је прсте пољубио, био је у њезинијем очима мужем најљепшим, најславнијим, нај јунач-

нијим па и највишим, премда је једва имао обичну висину. Сви су јој се колински момци чињели грдни, богаљаста, наказни, грбати, глупи, а сами „К. Х. војвода Вр-бица“ муж идеално савршен, каквог може само фантазија ученице више дјевојачке школе замислити. Мреже су јој кружиле испред очи, да није ни знала, како се опет обрела код куће, али већ није рамала.

Вијести трију болесника разлећеше се по Колину, те продријеше до најмање колибице. Кад би све књиге, које има ческа литература, говориле само о Црној Гори и Црногорцима, не би Колин из њих попрлио толико знања, као из неколико ријечи К. Х.

„Ехе!“ говорили су учењаци вароши Колина, „таква је сила живе ријечи!“ Говорили су, да до сада ниједан писац, који је својим језиком Црну Гору описивао, није изнио њено потпуно лице. Наштукнуо је на пр. неки, да су Црногорци убичајили по обједу спати, и да тој навици угађају и за вријеме најжешћег боја? Радованост је учењака била необично подгријана; чез-нули су, да би непосредно из уста војво-диних чули поуку те нијесу могли ишче-кати вече исто тако као и преставнице красног пола. Политичари су вароши Ко-лина ковали у звијезде конзервативност Црногораца, који се тако тврдо придржају простодушних обичаја и спавају послје обједа, као њихови претци. Зар не би било лијепо, да се чески народ угледа на њих и да избаци оно шта га руши и узнемирава, а по рукама секунду да зазме очи, да за-спи као њихови стари?

Што се тиче варошке општине, часни је К. Х. показао, да му није до странака, што је допринијело као већине становништва, да га још већма заволи. Понудио је сам свог домаћина, да га поведе к уреднику другог колинског листа, с којим би се радо упознао. Доктор је признао и поштовао ту тактичност, премда је још тада био привр-женик „Колинскијех“. Испунио му је жељу тим радије, што се хтио ослободити болес-ника, који су се у њега ређали по обједу.

Уредник је „Коруне“ био одмах у-мирен и молио је војводу, да му о себи исприча неке потанкости, како би се могао о њему расписати у идућем броју свог листа. Незадовољнике, који су га подба-дали, да посумња у Црногорца, одбио је. Олакшало му је, пао му је терет са срца. То би била жалосна улога, кад би морао бацати сјенку сумње на човјека, чије је само. присуство цијелој вароши на част служи

Осим тога ваља да се Колин миломе госту не покаже у неслови и несагласју. Што би помислио, што би дома причао? Рекао би: Колинци су људи несложни, загрижљиви, у ничем се не могу сложити, а овако ће морати рећи: Колин је једна мисао, један одобрава другом, нико се не противи никоме, ту се само чује „да“ а никада „не“. Припоменув о себе скромно и као у мимогред (дакако да Црногорац то није знао и као за први пут му се може та погрешка опростити), да је „Коруна“ највећи колински лист, дао је Црногорцу значајним погледом на знање, да се сам сјети, што је наштукнуо, и да зна, да има пред собом највећег колинског уредника. Приповиједао је о значају Колина у народу и испричао војводи о њему поуку, латио се да тумачи, од каквог је значаја Колин за ческу поезију. Тај је значај без спора велики, као што је могуће видјети из најстарије народне романце, која почиње строфом:

Nedaleko Kolina — a Kolina } — — —
 jest tam jedna hospoda, } — — — крча
 prišli tam tri pani — a tri pani } дошли су три господина
 a to byli zemaru. } и то су били жупани.

Жали Боже, остаје Колину тајна, ко је саставио ту знамениту пјесму, премда се највећи колински књижевници упињу, да га пронађу. Захвални му је Колин замислио подићи споменик; зато што је био досад узалудан сав напор највећих књижевника, а Колин хоће да подигне споменик, било како било, изабрао је за ту сврху у недостатку заслужнијих вародњих покојника витеза Хорског при Хоракисфелду, који је до душе био ренегат, али иначе највећи колински репљар. Штета, што још није мртав Карел Легер! Имали би бар коме дићи споменик.

„Јесте ли чули, господине војвода, о највећем и једином колинском пјеснику! Да није Вам, господин доктор о њему приповиједао? Види се, докторе, да нијесте још потпуни Колинац. — Наш је највећи пјесник, господине војвода, чудновати човјек, о чему намјеравам опширније написати у „Покрок“,*) камо вас упућујем. Овдје ћу у кратко само толико рећи, да сам један пут јахао крајем његовог имања а кобила ми је била гладна. Зауоставим се, да је нахраним у највећег колинског пјесника. Замолио сам га за руковет сијена и — представите живо ту слику — он ми је властитом руком збацио с тавана искану дову сијена. Још Колину фали најславнији сли-

кар, да тај приказ нацрта. Можете ли замислити већег случаја: сијено — мени“!

Учинив малу паузу, уредник „Коруна“ уздахну: „Бога ми срећан је то човјек: Треба му завијети, не баш за славу, већ зато, што је у колину у свом занату самац.“

Подигнувши очи запливао је у мисли и почео бунцати: „Ах, како би лијепо било, кад би био један Бог, један папа, један цар, један народ, један Ригер, једна „Ческа Коруна“ а ја једини уредник! И кад би био једини законик с једним параграфом, по којем би сваки пунољетни човјек био приморан смрћу претплаћивати се на мој лист! Онда би у свијету настао вјечни мир: иначе ће бити бојеви, препирке, полемике и Младочеси до пропасти свијета. Ах, лијепи, али узалудни снови!“

Увријеђеним је незадовољницима уредник „Коруна“ поручио, да се умире, и да ће вечерас добити сатисфакције. Он је сам из личног разговора с војводом познао да је по роду између првака Црне Горе и да није само познатији војсковођа и ненадмашни лични јунак, већ је човјек високог и свестраног образовања. У таквој прилици и мора бити сваки отпор и негодовање угушено; ради се, да се у војводи побуди најбоље мишљење о Колину, што ће доста користити слави варошкој, која мора да буде сваком њеном сину милија од свега.

Наступи вече. Тек је откупало шест часова, почеше оживљавати главне и споредне улице. Они који ће учествовати у академији довозећи се, састајали су се, Мушки су били салонски обучени, госпође за игранку. Свак се журио, да дође шта је могуће прије, док другда бива да маловаршани касније долазе. Како дјевојке тако су и госпође гореле од нестрпљења, да из близу виде страшног Црногорца, који је око пет стотина Турака посјекао. Кад се довео К. Х. сала је била тако пуна, да не би јабука на земљу пала. Сакупљену је публику хватало нестрпљење. Кад је Црногорац уишао, једва му се могао пут учинити до првог реда сједишта, гдје је у средини стојала од плиша столица као престо. Одборници су га тамо водили. Сједећа публика устаде и сви повикаше „слава“ и „на здар“. На десној страни војводиног сједишта било је сједиште окружног капетана, којем га је доктор тек сада могао представити. Окружени је капетан примио војводу веома учтиво, а војвода стискајући срдечно

*) Види „Покрок“ у Јануару 1885.

његову десницу рече: „На здар, гејтмане!“ Посиједаше. Доктор је био на лијевој страни од војводе. Оба су уредника дошла и стојали су пред војводским сједиштем те чинили госту услугу. Уредник му је „Коруне“ представио увријежене незадовољенике, које је умирио тиме што се дотакао војводске руке, и промијенио их у најусхићеније обожаваче. Некоји су од њих били чланови ветеранског друштва; ти су одмах почели тихо претресати питање, да-ли би изабрали војводу почаснијем чланом; у главном су се слагали, само је то спречавало што је војвода иностранац. Преовладао је мишљење, да то не смета, исто тако као што не би сметало чланом војске, само што најприје би морао ступити у њу као добровољац.

Продукција је испала преко сваког очекивања. Свако испијено јаје, сваки испити литар пива показао је благодарну силу. Дилетанти су додуше били испочетка унеколико стијешњени, али то се мора приписати таквом славном тренутку. Публика се није сјећала, да је икад прије имала такву душевну наслалу. Ипак премда је била у цјелини усхићена, не хиташе у раздавању похвала и уљудно је чекала, што ће рећи војвода. Војвода је био у правом смислу занесен. Силни, живи утисци су му ушли у тијело као жива, те му нијесу дали мирно сјећети. Вртио се на столици као голуб на камену, плескао је што је игђе могао и викао „браво“ као у њемачком парламенту. Очи су свијех присутнијех заљубљено у њ упрте. „Колико је у њему живота, а колико огња!“ Шаптали су на свијем странама; „види се да је јужно дијете, наша хладна крв није у стању, да се тако одушеви. Тог су заиста Турци поштовали!“ Кад је војвода показивао такво задовољство, публика није смјела изостати, хотећи показати, да се такође разумије у умјетности. Приређивачи, пријатељи и сродници дилетаната давали су знакове погледима на војводу и на себе и намјерним полагањем прста на чело, да као онај војвода има нешто у глави и да изненађује висоном свог образовања, кад је у стању оцијенити умјетничка дјела, која се пред њим догађају. Учени кроничар вароши Колина, који с неуморном марљивошћу заводи сваки колипски догађај у дебелу књигу, прогурао се близу војводе и чудо што га очима не прождре; општро је пазиво сваки његов покрет, сваки покрет мишића, осмијак, мицање вјећа и у души је слагао, каквим ће ријечима посјету војводину у дебелу књигу

забиљежити да читају сва будућа покољења вароши Колина.

Јуче је записао: „Anno... de decembris.... отелила се у предграђу земљаку Н. Н. први пут крава, а теле је имало двије главе, из које су необичне природне игре старији и у окретању свијета познатији људи прорицали, да ће се у нашем мјесту нешто догодити, што није до сада чујано. Предупредљиви и мудри савјетници варошки бојећи се, да би из тог могао произаћи многи неред, што једно теле су двије главе мора неизбежно утицати на јавни морал ђавољском силом, закључе, да речену немам варошки стрводер однесе и срамотно спроведе за вјечни примјер свим немирним, који се не задовољавају с једном главом.“ А сада ће по припадајућем уводу сљедовати: „Item необичан се случај догодио, да је храбри црногорски војвода К. Х. Врбица нашу варош милом посјетом своје јуначке личности изволио почасти“ и т. д., и мастило ће потећи без милосрђа, док не буде потпуна и потпуна вијест о њему написана на радост и успомену свијем идућим вјековима.

(Наставиће се.)

С чешког Д. Вукотић.

Један приложак за књижевно-просвјетну историју Црне Горе

приопћио **Марко Драговић**

(Наставак)

Поред одличнога политичкога садржаја „Црногорац“ је донио и неколико лијепих књижевних радова у прози и стиховима. Неке поглавније ћу овђе споменути.

У 1 и 2 броју, 1871 године, наштампана је pjesма Сундечићева „Наполеон III.“ У броју 3, 4 и 5 лијепи патриотично-историјски чланак Милана Костића „Божић на Цетињу“. У броју 7, 9, 11, 12 чланак тадашњег секретара Сената црногорског Т. Илића „Домаће потребе црногорске“. У броју 10, 11 и 12 чланак

Милана Костића „Народна правно-вјерица“. У бројевима од 13—18 „Огранци из историје Црне Горе“ од Вука Врчевића.

У 4 броју „Црногорца“, 1872 г., почела се штампати приповијетка противу цјанства „Танасија Воркапић“ од Ђ. Станковића, из Великог Бечкерека, а довршена је у броју 10. У бројевима од 11—14 наштампан је лијепи превод учитељице цетињског женског института Милеве Станојевића „Лијечење у Монт-дору“. У броју 15 почео се штампати превод исте учитељице „Срећа и новац“, довршено је штампање у броју 41. У броју 42 и 43 наштампан је чланак „Положај женкиња“ (по Штруве-у) без потписа; а у броју 47 мој чланак „Јуначки споменик“.

У издавању „Црногорца“ имао је учашће и Јован Сундечић, који се и потписивао као власник листа до свршетка 1872 године.

Лист овај под именом „Црногорац“ престао је излазити са 6-им бројем 1873 године.

На четвртој страници тога броја читамо да су и турска и мађарска и аустријска влада забраниле „Црногорцу“ улазак у своје земље; па је лист због тога и престао излазити; али уредник листа обећаје читаоцима, да ће се брзо виђети — што значи, да ће у брзо почети излазити други лист.

И доиста мјесто „Црногорца“ би покренут лист под именом „Глас Црногорца“ под власништвом и уредништво истога Сима Поповића. Од тога листа 1 број изишао је 21 априла 1873.

И приказ овога листа врло је важан по садржају, те ћу и из њега овђе привести неколике врсте.

„Мјесто „Црногорца“, који је вабрином од стране турске, мађарске

и аустријске владе био ограничен на саму Црну Гору, почиње данашњијем даном излазити „Глас Црногорца“.

„Црногорац“ је морао престати излазити, јер и да смо га могли и даље издавати с материјалном штетом, цијељ не би била свакојако постигнута; јер „Црногорац“ није био ни покренут само за Црну Гору. „Црногорац“ је имао задаћу да буде тумач осјећања и жеља свега Српства, да буде слободни вјесник патећа Српства народу и свијету са слободнијех висина црногорскијех; да буде борац за мисао и тежњу свеколика народа нашега. А затворен у саме границе Црне Горе то није могао постигнути.

„Да би се тако дохватили свога поља, и избавили незгоде у коју смо пали, спремили смо се за издавање овога листа.

„Можда ће неко запитати: какав нам је програм? Ми држимо да нам није потребно излагати га. Ко познаје „Црногорца“ познаће и „Глас Црногорца“...

Из ове изјаве уредникове видимо да је „Глас Црногорца“ прави наслѣдник „Црногорца“; да је лист промијенио мало само име, а остао је исти програм.

Истина је да је „Глас Црногорца“ достојно заступао „Црногорца“ у опће и бранио права народа нашега; али што се тиче стварих тичућих се Срба у Аустро-угарској држави био је много мекши него „Црногорац“.

„Глас Црногорца“ продужио је доносити лијепих радова и из књижевности. Да именујем неке. У 7 броју, 1873 године, почела се штампати прича „Мајчин Спомен“, а свршила се у 27 броју исте год. Није потписан ни онај ко је написао, ни ко је превео. У броју 28 и 29 донесена је лијепа прича Вука Врчевића „На-

родна пресуда вјерене па развјерене Ђевојке“. У 33 и 34 броју штампан је рад истога Врчевића под насловом „Примјери негдашњих просто народних писама (до постанка царског законика у Херцеговини)“. У 36 и 37 броју лијепо је описана изложба бечка од 1873, а описао је Тодор Стефановић Виловски. Са 37 бројем завршена је „Гласу Црногорца“ 1873 година.

Први број за 1874 изишао је 5 јануара, без икакве особите пријаве читаоцима. У 1, 2 и 3 броју дошло је на првом мјесту важан чланак „Поглед на прошлу годину“, а то је приказ читаоцима свега што се у тој години значајнијега догодило у Црној Гори.

Од књижевних радова ова година донијела нам је, између осталих, и ове:

У броју 2 и 3 „Суд добрих људи између једне жене а два мужа“. У бројевима 6—12 „Пом Андоровић, нови Обилић. Приповијест паштровска друге половине осамнајестог вијека“ од Стевана Љубише. У броју 13 причу „Жена оженила мужа“ од В. Врчевића. У 20 броју „Земаљски суд послје погибије двају несретних сватова“ од истога. У 26. броју „Суд добрих људи“ препштампано из Права. У 27, 28 и 29 броју наштампан је лијепо чланак Шпира Ковачевића „Наше школе у год. 187³/₄“. У 36 броју наштампана је моја бесједа „О васпитању“, коју сам говорио на учитељском збору 6 септембра и. г. У 38—40 броју наштампан је превод из „Нове пресе“ „Сјеверна експедиција“ на параброду „Финмаркен“ мјесеца септембра 1874. У 42—44 броју наштампан је превод Митра Бакића „Славенска узајамност од најстаријих времена, па до XVIII вијека“ од Перволфа. Број 45—48 дошло нам је лијепу бесједу, коју је

говорио Маша Димитријевић, предсједник Матице Српске, приликом прославе двадесетпетогодишњег пјевања Змај-Јована Јовановића.

С четрдесет осмим бројем „Глас Црногорца“ почиње нам доносити пјесме нашега Љубе Ненадовића и у истом броју налазимо његову пјесму „Марко“. У 49 броју пјесму „Аманет с неба“; а у 50 броју пјесму „Је ли Зора“.

Први број „Гласа Црногорца“ за 1875 годину изишао је 6 Јануара. У подлистку 1 и 2 броја налазимо лијепо говор которског пароха попа Лавара Ерцеговића о живинарству, пчеларству и свиларству, који је изговорио на бокељском учитељском скупу, 18 октобра 1874 године. У 3. 4 и 5 броју читамо заносну пјесму Љубе Ненадовића „Душан“. У 3 броју почео се штампати мој рад „Посмртна слава“, а свршен је у 6 броју. У истом шестом броју имамо лијепу пјесму владике Петра II „Људевиту Штуру“ из 1847 године, која је први пут овђе наштампана. У 7 броју почињу се штампати знаменита Љубова „Писма из Њемачке“ и с малим извезетком продужавају се до 31 броја закључно. Сад баш кад иде ријеч о Љуби Ненадовићу споменућу још и ове његове пјесме: „Нови Ускок“ (број 25) „Болник“ (број 26) „Општа кућа“ (број 33).

У то наступише знаменити дани, дани великога покрета нашега народа за ослобођење, дани ерцеговачкога устанка, дани великих брига Господара црногорскога и црногорскога народа, да помогну браћи својој избавити се из туђинскога ропства. У то вријеме „Глас Црногорца“ би приморан поклонити сву своју пажњу тим златним догађајима, а радови књижевни оставише се за боља и срећнија времена; па ћу и ја овђе преканути преглед књижевних радо-

ва, који су се од тада штамповали у овоме листу, т. ј. оставићу их за сад, да другом приликом о њима проговорим.

Овко мало опширније проговорих о књижевним радовима у „Црногорцу“ и „Гласу Црногорца“, да се види колику је бригу водио уредник његов, да поред богатог политичког садржаја даде читаоцима и лијепе књижевне забаве.

Године 1876 објавила је Црна Гора Турској рат. Књаз Никола с Црногорцима пође на бојно поље. Са својим Господаром отиде и тадашњи уредник „Гласа Црногорца“ Симо Поповић, као Књажев лични секретар, да буде своме Господару у помоћ и мачем, на бојном пољу, и пером да се славе јуначка дјела црногорска, и кад се буду водили мудри дипломатски разговори с јевропским дипломатским мудрацима, око народних послова. Остао је за уредника листу надзорник црногорских основних школа Стево Чутурило, који је и уређивао лист за један дио 1876 и не цијелу 1877 год.

Потоњих мјесеца 1877 и скоро цијеле 1878 године, наступиле су такве политичке прилике, да „Глас Црногорца“ није могао зборити ону отворену и вазда поштену ријеч у корист народа српскога, те је за то вријеме и престао излазити.

Године 1879. опет је лист покренут, и први број, од те године, изишао је 6 Јануара под уредништвом у српству добро повнатога новинара Јована Павловића, који се због неких уврока није на листу потписивао, него се као уредник потписивао цетињски професор Божо Новаковић.

Године 1886. Павловић је наименован за управитеља министарства просвјете и после њега уређивање листа прикио је др. Л. Костић;

али се исто као уредник потписивао Божо Новаковић. Тек од неког доба 1891 године почео се Костић на листу потписивати; али то није дуго трајало, јер је он отишао из Црне Горе.

После Костића постављен је за уредника „Гласа Црногорца“ др. Лазар Томановић, који га и сад уређује.

Сад да се повратим мало натраг.

Не гледајући на доста обилату књижевну садржину, коју налазимо у „Црногорцу“ и „Гласу Црногорца“ Симо Поповић (сада војвода и министар просвјете и црквених дјела), у жељи својој да још више припоможе књижевном напретку у Црној Гори, покренуо је поред „Црногорца“ и књижевни лист „Црногорец“.

У 23 броју „Црногорца“, од 1871 године, он је дао на првоме мјесту листа овакву објаву:

„Почетком Јулија, ако Бог да, намјерни смо учинити неку измјену у листу, која ће, увјерени смо, јако задовољити и наше читаоце и свакога пријатеља озбиљна рада, који се почео у Црној Гори развијати. Задовољни са досадашњим одзивом народа српскога „Црногорцу“, а с изгледом и на већи још, ријешили смо се, да с почетком другог полугодија, од 1 Јула, издајемо и један књижевни лист, који ће сваке нећеље ићи уз „Црногорца“, па смо га због тога и назвали лијепим именом „Црногорец“. У овоме листу доносићемо ствари научне и поучне, путописне, приповијетке, пјесме и т. д., а умолити смо наше најбоље књижевне снаге, да нам помогну у овом новом раду.“

Уз ови позив и програм листа уредник додаје још ове лијепе ријечи: „Ми смо најјаче убјеђени да је овакав лист потребан за ове крајеве народа нашега, ће је српска књига најслабије одомаћена. С тога ћемо и садр-

жину његову увијек бирати према тој цијељи, да се читање овђе, у Боки, Далмацији и т. д. омили, да се родољубско осјећање негује и ум обогати кориснијем знањем.“

Ево с таквим је програмом изишао пред читалачки стијет први књижевни лист у Црној Гори; али не гледајући на то лист је, на жалост, био врло кратка вијека. Од њега изидоше само 23 броја и у 1 броју „Црногорца“, за 1872 годину, читамо објаву о престајању тога листа. У осталом уредник се нада, да ће опет покренути „Црногорку“: „Настану ли, као што се надамо и желимо, згодније прилике „Црногорка“ ће опет излазити и то одвојено од „Црногорца“, на много већем формату, као самосталан књижеван лист.“ Овако се уредник опрашта са читаоцима; али кануо је у вјечност лијепа број година, док се појавио опет на Цетињу нови књижевни лист. О томе ће бити ријеч на своме мјесту.

Као што сам споменуо отворена је на Цетињу Богословија, којој сам и ја био ученик од оних најпрвих те су ступили 1869 године. Прве године постанка ове школе примљено је на државни трошак десет ученика од све Црне Горе, а о своме трошку било их је четири. За ученике Богословије примани су младићи, који су добро свршили четири разреда основне школе, а за државне питомце они који су свршили с одличним успјехом.

Прве године Богословска Школа имала је два наставника, од којих је један био ректор. За ректора постављен је Милан Костић, родом из српске војводине, из Сивца, који је учио више богословске науке у Кијевској Духовној Академији и свршио са степеном магистра. За наставника постављен је цетињски учитељ Шпи-ро Ковачевић, родом из Далмације.

Благодарећи наставницима Богословије, који су се најсавјесније старали да даду својим ученицима не само што више знања по предметима, који су се у Богословији изучавали, него и да развију у њима вољу за самосталан рад, и љубав према свему што иде у корист миле домовине, ученици су најодушевље-није били занесени мишљу да обилато послуже својој домовини у сваком корисноме раду, а особито на просвјетно-књижевноме пољу. Под упливом скоро свакодневних разговора, које су водили наставници са својим ученицима о користи просвјете и књижевности за сваки народ, ученицима Богословије дође мисао да оснују једно књижевно друштво. Ту своју жељу саопћили су ректору Костићу и професору Ковачевићу, који су с најбољом вољом одобрили ту ђачку намјеру и обећали у томе послу сваку могућу своју помоћ.

Дође вријеме да се и та жеља оствари.

Једнога дана, друге половине фебруара мјесеца 1872 године, наставници Богословије сазвали су своје ученике, да поведу разговор о оснивању књижевног друштва.

Диван је то био скуп. И данас ми је пријатан у души мојој. Сјећам га се као да је то јуче било. Жал ми је што нијесам сликар да га насликам. Заслуживало би.

У великој авлији дворца „Биларде“, где је тада био смјештен богословски завод, на отвореном пољу, близу једне бистерије која се у тој авлији налази, сјели наставници, а око њих око тридесет красне момчади црногорске, који се од свих крајева Црне Горе, а неки и из дивне српске Боке которске, бјежу прикупили, да се користе плодовима науке у овом просвјетном заводу. Водио се живи разговор о уређењу друштва

и разговор је био тако слободан и равноправан, да неко са стране не би могао примјетити, да је то разговор међу наставницима и ученицима, него би рекао да су ту сви равни, сви једнога положаја.

Кад је дошла ријеч какво име да се да друштву сјећам се да су неки предлагали да се назове „Ловћен“, неки „Горски Вијенац“, а било је и других имена. У толико је провборио ректор Милан Костић и предложио да се друштво назове „Црногорски борац“, што је једногласно и усвојено. Сјећам се и садржаја ријечи, коју је том приликом племенити и родољубиви Костић изговорио. Тај говор његов био је овакав:

„Црногорац је вјечити борац за крет часни и слободу влатну, коју је том вјековном борбом и сачувао на част и славу себи и васколикоме српском народу. И просвјета хоће своју борбу и издржљивост, па зато желим да се и прво просвјетно-књижевно друштво у Црној Гори назове „Црногорски борац“ у част онога црногорца, вјековнога борца мачем и пушком. Желим да ово друштво устраје и издржи у борби за просвјетно књижевни напредак Црне Горе и уздигне је у томе до славе, као што су је бојни борци уздигли до војничке славе.“

Тај дан се најоцушевљеније и највеселије провело у заводу. Од стране наставника и ученика изговорено је више родољубивих говора у славу црногорскога јунаштва, за ослобођење и уједињење српскога народа, за књижевно-просвјетни напредак Црне Горе, за здравље, дуг живот и срећно владање узвишенога Господара Књаза Николе, који је очински кренуо да даде просвјету своје витешкоме народу. По подне, до времена од вечере, ученици су

играли у авлији црногорско оро уз пјевање народних пјесама. По вечери продужило се весеље у великој ђачкој соби. За све вријеме весеља присуствовали су и наставници, као родитељи код своје миле ђеце. И доиста мислим да је ријетко икада постојало такве љубаве међу наставницима и ученицима, као што је тада било у цетињској Богословији.

У 12 броју „Црногорца“, од 25 марта 1872 године, изашла је оваква биљешка о основању реченог друштва.

„Предпрошле неђеље установили су овдашњи богословци књижевно друштво под именом „Црногорски борац.“ Цијел је овога друштва: да се усаврши на пољу умном, просвјетном и књижевном оним путем, као што су то чињела друга таква друштва „Преодница“ и т. д. За предсједника изабран је једногласно Стеван Самарџић Кривошијанин. Тако су изабрани и остали чланови. Благајница друштвена састоји се из 12 талијера, које је даровао на ту цијел брат Пелагић, кад је, при поласку с Цетима, повзео браћу богослове да оснују такво друштво. Књижица друштвена састоји се из једно 20 књига, које је на исту цијел даровао брат Пелагић.

„Надати се да ће се књижица и благајница друштвена што скорије умножити добровољнијем прилозима од наше браће, која желе напретка омладини црногорској.

„До сада су држане три сједнице, на којима је њих више младића читало своје оригиналне саставке и преводе. Показује се код младића особита воља к раду на пољу просвјетноме. Ми се веома радујемо томе појаву код младих Црногораца; јер то показује да су они свјесни своје садашње задаће и будућега положаја свга.“

На овај јаван приказ првога бар по имену књижевно-просвјетнога друштва у Црној Гори имам, као бивши члан тога друштва, да учиним ову исправку.

По ономе што је јављено у „Црногорцу“ изгледа да је „брат“ Пелагић био иницијатор, покретач оснивању тога друштва, а то не стоји. Нећу зборити ово да тим бајачи пренесм заслугу Пелагићеву на другога, не, Боже сачувај, него да се каже како је у ствари било; јер оснивање овога друштва и ако није имало жељенога успјеха опет је први почетак и то племенит почетак. Велики владика Петар II рекао је: „Ако чиња бити ће најбољи; а ко изда онога те почне свака му се сатвар скаменила“. А наш узвишени Књаз Пјесник вели „Туђе немој, своје не дај, греота ти вјеруј није, па да ће се око тога море крви да пролије.“

Далеко прије него је „брат“ Пелагић дошао у Црну Гору у глави најстаријих богословаца поникла је мисао о заједничком књижевном раду, и у смислу тога о оснивању једнога књижевнога друштва. Ми старији богословци, и пријед објаве друштва, састављали смо понекакве радиће из историје и ђеографије и записивали народне пјесме и приче, које је који запамтио од оних које је чујао у мјесту где је живио. Преводили смо пођешто с рускога, па смо то међу собом читали, а често пута и својим наставницима показивали, и они су нас очински поправљали, и савјете нам давали како ћемо такве радове љепше и савршеније израђевати. Ми смо, по Костићевом упутству, записивали народне правновјерице, па смо то њему давали, а он је према њима написао и у „Црногорцу“ број 10, 11 и 12, године 1871, наштампао чланке под називом „Народна правновјера“,

ђе је ријеч о вјештицама и вилама. Ја сам пак од мојих тадашњих радова наштампао у „Црногорцу“ број 39, за 1871; чланак написани поводом пушака, које су дате богословцима. Уредник је тај чланак пропратио оваквим ријечима: „Саопштавамо ову биљешку од потписатога г. Марка Драговића богослова, без икакве измјене, а истом приликом изражавамо нашу радост, што су ученици богословскога завода задахнути оваквијем одушевљењем и слободнијем духом. Нека у томе као и у науци напредују, па ће очекивање, које народ на њих полаже, бити основано.“ У 21 броју „Црногорке“, за 1871. годину, почео се штампавати мој превод „Животописи славних људи“, који се рад шћаше и даље продужити, да „Црногорка“ не престаде излазити. У 36 броју „Гласа Црногорца“ наштампана је моја бесједа „О васпитању“, која је била написана још док сам ђак био.

Од других богословачких ђачких радова, колико памтим, није ни један наштампан, што је врло жалити, јер их је било добрих и бољих од мојих.

Што се тиче Пелагића ствар стоји овако: Он је тада живио на Цетињу дуже времена. Зв то вријеме он је врло често долазио код нас богословаца и ми смо били изванредно одушевљени његовим причама о стању нашега народа у Турској и о његовом личном прогонству и страдању. Приликом тијех разговора наших с Пелагићем било је више пута ријечи о значају просвјете, књижевности и т. д. Тада смо зборили о нашој намјери да оснујемо књижевно друштво и Пелагић нам је одобравао ту мисао и обећао своје пријатељство и помоћ. Доста кад је кренуо с Цетиња препоручио нам је оснивање таквога друштва и у ту

сврху учинио дар, као што је споменуто у „Црногорцу“. Пелагић је дакле био пријатељ оснивању овога друштва; али покретачи су били сами ученици Богословије и оно је постало онаквим начином, као што сам напријед рекао.

Не могу пропуштити да не приведем овдје што о тадашњим богословцима и друштву „Црногорски борац“ што пише наш бивши ректор незаборављени Милан Костић.

„Ко жели да се увјери како су успијевали ученици у цетињској Богословији, нека завири у протоколе, у којима су најтачније и најсавјесније заведене биљешке свакога течаја....

„Како милина бјеше учитељима предавати у таквом заводу, поред таквих ученика! С каквом веселошћу ишчекиваху и они и ученици испите!

„Они бјеху потпуно увјерени, да ученици с најозбиљнијом пажњом прате њихова предавања, да слушају, или да речем гутају њихове ријечи, њихове показане мисли, и да се труде, и беспримјерно муче и раде, око тога, да усвоје све оно што им учитељи предају, говоре и савјетују.

„И не само да су ученици научили вавда само онолико, колико им је говорено и предавано, него је већина њих читала осим уџбеника и друге помоћне књиге, желећи да науче из сваког предмета што више, што опширније....

„Што би се урадило с таквим ученицима, да су свршили гимназију, или реалне школе, па да су онда дошли на више школе, то можемо лако претпоставити из овога, што смо рекли о овом богословском заводу.

„Осим овога рада у школи радили су ученици и изван ње доста,

желећи да се усаврше што боље у наукама.

„1872 године установили су они књижевнo мало друштво под именом „Црногорски борац,“ да се упражњавају у књижевном раду.

„Мисао ту, да се установи то друштво, ускорио је архимандрит Пелагић кад је био на Цетињу.“

Даље у примједби Костић збори по Пелагићеву дару, о томе како су достина даровали друштву ваљаних књига, па кори српске новинаре, који се слабо одазваше позиву друштва, и вели: „Бадава је, браћо, наздрављати Црној Гори! Од наших наздравица немају они никакве користи! Него и радимо за нашу браћу и жртвујемо за њих бар ту — чашу наздравице“¹⁾.

У истоме броју „Црногорца,“ у којему је објављено оснивање друштва, наштампали смо позив уредништвима српскијех и славенскијех листова, који ћу, због његове садржине, овђе цео привести

„Прошлога мјесеца основали смо ми ученици богословског завода књижевно друштво, с цијељу да заједничким радом вјежбамо и његујемо своју умну снагу. За ову сврху потребна су нам и нека средства, а особито листови, као израз народнога кретања у сваком погледу. Зато учтиво молимо честита уредништва свију српскијех и словенскијех листова, да нам дарују исте.

„Вјерујући у живо родољубље њихово, ми се надамо, да нам неће ни једно одрећи ту припомоћ, а одужићемо им се за тај брацки дар, ако не друкчије. оно тијем што ћемо се старати да будемо корисни при-

¹⁾ Школе у Црној Гори. Написао Милан Костић, бивши ректор цетињске Богословије, а садањи окружни прота Ст. Бечејски. Панчево 1876. стр. 221 и 222.

вредници слободе и напретка народног, што и јесте циљ друштва.“

Не могу пропустити да не споменем, поред наших наставника, да су највећи пријатељи нашем друштву били тадашњи уредник „Црногорца“ Симо Поповић и Књажев секретар Јован Сундечић.

Држим да ми је дужност овђе с благодарношћу споменути нека лица, која прва притекоше друштву у помоћ шиљањем књига за друштвеноу библиотеку. Ти су: Ристо Ковачић гимназијални учитељ у Котору посла нам на дар 35 комада различних књига; младина српска посла нам на дар свој лист „Младу Србадију;“ Нике Мандукић свој лист „Вршачку кулу,“ госпођа Јелена Вицковића из Котора 33 комада различних књига. Још су нам неки родољуби шиљали књига, те смо у брво имали доста лијепу друштвену библиотеку.

Ми ученици Богословије пријенули смо били најовољивије за раду, разумије се у границама нашега знања, и састављали смо књижевне чланке по разним предметима, које смо сваке неђеље наизмјенице читали на друштвеним сједницама, којијема су више пута присуствовали и наши наставници. Важније од тих радова остављали смо у друштвену библиотеку. Но најважнији књижевни рад, који је израђен од чланова нашега друштва, био је превод оне историје од Иловајскога. О томе Костић пише овако: „Три гаспитаника трећег разреда: Митар Бакић, Марко Драговић и Јован Николић, превели су са руског језика на српски историју Иловајскога и предали су је Његовој Свјетлости Књазу, да је прими од њих као мали знак њихове благодарности, што им је дао прилике да се умно даље изобразе.“¹⁾

¹⁾ Школе у Црној Гори, стр. 222.

Ова је историја била добро преведена, благодарећи руководству и поправкама, које је нам чинио Костић; али, на жалост, и наш и Костићев труд пропао је, јер овај превод не би наштампан.

Год. 1872 ректор Костић оставио је Богословију и повратио се у своју домовину. Шпиро Ковачевић био је постављен за главног надзорника основних школа...

На ово прекидам ријеч о нашој Богословији и друштву „Црногорски борац.“

Као што смо виђели из објаве о престајању излагања „Црногорке,“ од 1871 године, уредник је изјавио наду, да ће брво покренути засебан књижевни лист. То би се, без сумње, и остварило; али наступише у брво важни догађаји, кад се Црној Гори није радило о књижевности, него о бризи за јадни српски народ, који је пропиштао од непријатељскога злума, готово као никада до тада. Писка и јаук сиротиње раје допираше до небеса и зваше срећнију, слободну, браћу у помоћ. Од давно је остала мудра изрека: „Што је суђе, но, вбити се мора;“ а пријед него оне нешто особито да се догоди појаве се неки важни предзнаци, који наговјештавају наступање знаменитих догађаја, као што нам то онако дивно пјева велики народни пјесник Филип Вишњић:

„Боже мили! чуда великога!
Кад се наше по земљи Србији,
По Србији земљи да преврне
И да друга постане судија...
Небом свеци сташе војвати
И прилике различне метати.“

Те грозне прилике овога времена бјеху: пушка и нож, колац и конопцац, којим објесни непријатељ нашега народа убијаше и касапљаше српску и бугарску рају свуда на све стране, не штедећи ни изнемоглог

старца, ни слабу жену, ни нејако дијете, па ни дијете у материној утроби. Није било чекања, морало се радити. „Јер је крвца из земље проврела“.

Баш у ово доба догоди се једна важна прилика на самој црногорској граници, у вароши Подгорици; догоди се онај страховити и у историји међународних, и у опће човјечанских, односа ријетко кад чувени догађај — покољ невиних Црногораца.

У почетку Октобра, 1874. год., убио бјеше један Куч*) чувенога подгоричанина Јусуф агу Крњића, којом се приликом бјеше десило у Подгорици неколико Црногораца које Турци побише. Овај догађај узрујао је свакојега Црногорца, почињући од престола, па до простог војника. И ако ми није намјера писати у овоме чланку о каквим другим догађајима у Црној Гори, осим једнога погледа на неке наше књижевно-просвјетне прилике, особито посвећене нашим књижевним листовима, опет ћу провести неколике врсте из онога што написа „Глас Црногорца“ о овоме догађају, у 40 броју и. г.

„Без мисли на демонстрирање, без усамљенога разматања, него са искреношћу, из дубине срца, исповиједамо данас свему свијету жалост и гњев безгранични, који нас је обувео слушајући глас о невинијема жртвама које падоше....

„Жица с Давилова-града доноси нам прошле ноћи поражавајућу вијест. Нечовјечност и дивљаштво турско, које није никад имало граница, разувдало се и опет на начин до сада нечувени.“

Даље се у чланку описује догађај, па се свршава свако: „Настаје сада, осим преговора, и друга, управо једина дужност. Црна Гора се мора приправити, мора готова

бити на сваку могућност. Црна Гора није никада тријела увереде ни најмањег значаја, па она неће, не може и не смије тријети ни оваку грозну повреду. Сад кад је тражила мор^т јој се много јачи доказ дати. Од преговора, које ће сигурно о овоме предузети јевропска дипломатија, Црна Гора не смије своју увијек у част једино зависном учинити. Народ црногорски мора устати на оружје. Не похита ли му се на сусрет с правicom мора је он сам потражити.“

Ово је изговорила сва Црна Гора пред лицем све Јевропе, а Црна Гора се научила од вјекова, да држи своју витешку ријеч, па макар пала жртвом и потоња мушка глава црногорска. И овога је пута одржала своју ријеч, спремају се и спремила се. Ствари су се дивно развијале док су се предивно развиле у устанку херцеговачке и друге робујуће браће наше; па за тим у рат црногорско-турски и србијанско-турски, из којег се роди и руско-турски рат. Сљедоваше славне побједе једна за другом, док се писање крвљу сврши тек 1878. године и закључи злогласним и неправедним берлинским конгресом, ће Срби и Руси на зеленом столу изгубише много од онога што су славно добили на бојноме пољу.

Давно је речено да од рата страда не само побјеђени но и побједитељ. Тако и Црна Гора посље скоро четворогодишњег ратовања није се могла тако лако опоравити и поклонити потребну пажњу просвјети и књижевности. Али опет ни у томе није било особитога застоја, него су већ 1879. године отворене по унутрашњости неке основне школе, које су због рата биле затворене.

Године 1880 имали смо у школству црногорскоме једну принову. Те године отворена је на Цетињу гимназија под именом реалне. У тој

*) Перо Поповић.

У.

гимназији предавали су се ови предмети: Наука вјере, Српски језик, латински језик, Француски језик, Математика, Ђеометрија, Ђеографија, Историја Природна историја Физика, Хемија, Техника у коју је спадала калиграфија (краснопис), Ђеометријско цртање и просторучно цртање, Пјевање и Гимнастика.

Год. 1881 наштампан је наставни план и закон за ову гимназију.

Почетком 1883 године учињена је једна велика промјена у управи просвјетној у Црној Гори. До те године није било одјелног министарства просвјете, него је управа просвјете неко вријеме била повјерена министру иностранијех дјела, а неко вријеме министру финансија. Те године уређено је особито министарство просвјете и управа тога министарства повјерена је тадањем црногорском митрополиту Висариону Љубиши који је био родом из аустријског бокешког приморја, а из племена Паштровића; ја сам му додан као помоћник са чином министарског секретара.

Нови министар постарао се, да се што је више могуће унаприједи школство црногорско, те је 1883 године отворено још неколико основних школа, и те године дошао је број њихов до 33 у којему је учитељевало 45 учитеља; држава је пак трошила на те основне школе 18.000 фиорина.

Не могу пропуштити да овђе не споменем, да је при цетињској гимназији био уређен и један пансионат, који се код нас звао „Питомачки завод.“ У овоме питомачкоме заводу живјели су они ученици гимназије, који су се издржавали о државном трошку. Овај завод имао је свој особити Правилник, у којему се објашњавало како се примају ученици у тај завод и какве су њихове дужности.

Гимназија је имала свога управитеља, а питомачки завод свога особитога главнога надзорника, којег је лично постављао Њогово Ђр. Височанство Господар. Сву контролу над овим заводом водио је његов главни надзорник. Нити је у чему зависио управитељ гимназије од управитеља питомачког завода, нити пак овај од управитеља гимназије. Међу њима је постојала свега само у овоме: ако је који ученик-питомац погријешио противу опћега гимназијалног закона, па би та погрешка била толико крупна, да је ученик морао бити изкључен из гимназије, то се достављало управитељу питомачког завода ради надлежног поступка и у заводу. Тако исто ако је који питомац учинио, коју крупну погрешку у заводу достављало се до знања управитељу гимназије. Управитељ гимназије био је Јован Павловић, а главни надзорник питомачког завода био сам ја.

Основне школе имале су свога особитога главнога надзорника, који је био непосредно потчињен министру просвјете. У ово вријеме бјеше главни надзорник основнијех школа Симо Матавуљ, данас добро познати наш српски књижевник; али је овај у тој дужности остао неко кратко вријеме. Почетком 1884, године наменован је за главног надзорника основнијех школа Ђуро Поповић дотадањи учитељ основнијех школа, који надзорничку дужност врши и до данашњега дана.

Године 1885. укинут је питомачки завод. Новац, који се трошио око издржавања питомаца трошио се доцније на стипендије, те су се таквим начином потпомагали око тридесет ваљаних ученика гимназије и и дата им могућност, да могу школовање довршити.

Школске 1884/5 г. умножио се и број основних школа, те смо их те године имали према нахијама овакав број: у Катунској нахији осам мушких и једна женска на Цетињу. У Никшицкој нахији осам мушких. У Морачкој нахији три. У Васојевичкој нахији двије. У Брдској нахији четири. У Зетској нахији седам. У Љешанској нахији двије. У Рајечкој нахији четири. У Црмничкој нахији пет и у Приморској нахији двије; а свега 46 основнијех школа.

Године 1885 цетињска је гимназија преуређена, те се и наставни план удеоко прама класичним гимназијама. Наставни план био је наштампан само за прва четири разреда и по њему одређено је, да се предају ови предмети: Наука вјере, Српски језик, Латински језик, Грчки језик, Француски језик, Географија. Историја, Математика (Аритметика, Алгебра и Ђеометрија), Природопис, Физика; а као споредно учио се краснопис и вјежбали су се ученици у гимнастици.

У септембру мјесецу 1885 год. наименовао је Господар за управитеља министарства просвјете дотадашњег управитеља гимназије Јована Павловића. Нови управитељ просвјетног одјељења својски се заузео око што бољег просвјетнога напретка у Црној Гори. Цетињска гимназија добила је нови исправљени и допуњени закон израђен Јов. Павловићем. Око што бољег уређења основних школа такођер се Павловић добро побринуо, те је издао више корисних упуштава и наредба за учитеље и школске надзорнике. а такође и за племенске главаре, у којијема се препоручује, да се обрати добра пажња на школе, како би исте што боље могле одговарати задаћи, за коју су и отворене. Прерадио је устав за женски црногорски инсти-

тут и штампао га у 36 броју „Гласа Црногорца“ за 1885 г.; а школски закон за ученике гимназије у Црној Гори наштампао је у 38 броју истога листа и. г. Издао је више наредба управи гимназије као: о пријаму ученика, о пријамним испитима, о поновним испитима, о вођењу протокола и т. д. Издао је упуство управи гимназије о наставном плану, у којему је објашњено како и у којим границама да се предају поједини предмети. Издао је упуство о надзору, који се мора волити над ученицима ван школе; упуство о разредним старешинима, у којему су објашњене њихове дужности и т. д.

Поред свога обилатога службенога рада Павловић није занемарио своје перо, него се најмарљивије постарао, да њим користи и нашој књижевности. Год. 1884 покренуо је на Цетињу самостални књижевни лист, којему је дао име „Црногорка“, пошто је такво име носио и онај књижевни лист, којег поче издавати Симо Поповић још 1871 године.

Да би читаоци наши виђели с каквима је племенитим мислима и с каквим одличним програмом, изишао Павловић пред читалачки свијет са својом „Црногорком“ привешћу овђе цио његов чисто класичан приказ, који налазимо у 52 броју „Гласа Црногорца“, од 25 децембра 1883 г.

„Године 1871 изазила је на Цетињу „Црногорка“ као прилог „Цр-„Црногорцу“ за забаву, књижевност и поуку.

„Што је до сад вазда у Црној Гори прекидало сваки рад коме се хоће мира и доколице, то је обуставило живот и „Црногорци“ од 1871 год.

„Бијаху наступили крвави дани, који не тражаху од Црногораца пера ни мастила, него љута јатагана

и оне драгоцене црвене течности, те се точи из срца живота.

„Црногорка“ се није могла писати ни штампати на карти, јер је она са свијем својим мислима и осјећањима, са цијелим животом својим морала стојати уз друга својега — као права стопаница његова, не само испод домаћега шлемена, него и на крвавом бојном пољу.

„Писана и штампана „Црногорка“ није могла излазити, јер је она, чије лично име носи, морала брашњенике мијесити, својега војна у бој испраћати, додавати му фишке, тешка бремена праха и олова преносити, рањеницима на помоћ бити, љуту жеђ им гасити студеном водицом, па и соколити у боју соколове.

„Бојеви су престали. Мирна су времена наступила. Опет се пјева и запјева и мисле се мисли свакојаче.

„Није ли вријеме, да се и „Црногорка“ чује, да се и она опет појави?

„А на што и рашта? запитаће многи. Зар немамо већ довољно књижевних листова?

„Имамо их. Има и ваљаних међу њима, који с достојанством своје мјесто заузимају.

„Али потреба, из које није „Црногорка“ особите је природе. Она није на земљишту онога дијела нашега народа, који је до данас Српству много привриједио својом јуначком борбом, но који још није примио сав свој таленат у састав културнога живота српскога народа.

„Може ли се Црној Гори одрећи позив да и *умљем* својим засијече у колосјек душевнога живота нашега народа, и свој дио унесе у културну зграду, на којој раде просвијетљени умови његови?

„Не може и не смије, јер гдје је „Горски Вијенац“ оплетен, гдје су никле Љубишине приповијести, ту се претпостављати мора, да су све прилике подобне, које и на књижевном пољу рађају људе великих, оригиналних дјела.

„Усуђујем се и више шта претпоставити. Књижевност српска није стара; али јој већ треба занова. Од куд ће се увести та занова, ако не са земљишта дјевичанственог, које нит је исплакано усиљеним радом, нит је засуто туђинским муљем и наносом, над којом сија чисто сунце народнога духа, а под којим је адравица чисте крви народне?

„Народ је црногорски дио народа српскога, но он је и по карактеру и по цијелом строју душевнога живота један тип за себе.

„Чини ми се, да производи ума његова морају носити на себи све знакове тога типа; а под тијем знаковима књижевна радња црногорска не само да ће лијепо пристати у културну зграду народа српскога, него ће и много допринијети да та зграда буде потпунија, солиднија и трајнија да се у њој проспе што више свјетлости и што више нових боја.

„У „Црногорци“ отварамо поље за радњу умова црногорских у том правцу. Нека се у њој огледа сав свијет душевнога живота, са цијелим садржајем мисли и осјећања, којим живи наш народ на овим странама. Нека се у њој отворе врећа нашега народнога живота у прошлости и садашњости, из којих ће нам временом синути потпуна слика нашега историјскога развоја. Нека се из ње виде погледи црногорских умова на сва савремена питања, којијема се наш и инострани свијет занима на пољу литературе. Нека се чује сло-

бодан суд црногорски о предметима и појавима дневне књижевности наше и туђе.

„У то име „Црногорка“ ће доносити производе лијепе књижевности у везаном и неvezаном слогу, као: равне појетске саставе умјетне и народне, пјесме лирске и епске, драмска дјела, приповијетке и т. д. Доносиће расправе о појединим неосвијетљеним питањима наше историје, саопштаваће разна градива за боље познавање наше прошлости; доносиће расправе о појединим питањима наше књижевности, а по потреби освртаће се и на страну књижевност. Доносиће критичне претресе појединих књижевних дјела наше књижевности, и биљежиће вјерно све што се у њој појави.“*

Ево с оваквим мислима и с оваквим програмом појави нам се Павловићева „Црногорка“ 12 јануара 1884 г.

Држим да неће бити сувишно упознати у неколико читаоце са садржајем овога листа, помињући, разумије се, само називе повиших радова; а овај садржај привешћу највише ради тога, да се види у колико је „Црногорка“ одговорила више изложеном програму.

У првом броју налазимо почетак доста опширног уредничког рада „Мозак и срце у књижевности“ и почетак Матавуљеве приповијетке „Милош од Поцерја“. Даље неколико записа преписаних са старих србуља налазећих се у ризници цетињског манастира (мој прилог) и уредничков приказ „Балканске Царице“, која се први пут престављала на Цетињу

* „Црногорка“, је излазила један пут неђељно, на цијелом табаку, а била јој је цијена: за Црну Гору и Аустро-Угарску, са Босном и Ерцеговином, фиор. 6. За Србију динара 20; а за остале земље 20 франака.

2 јануара 1884. На свршетку је књижевни преглед. Ово је у прози; а од пјесама имамо на првом мјесту једну пјесму „Из пјесама једног пропалог пјесника“ и „Станко и Хајка“, црногорска легенда од Ј. Поповића-Липовца. Ово је цио садржај првога броја.

Павловићев рад „Мозак и срце у књижевности“ продужавао се са малим изузетком цијелу годину; а Матавуљев „Милош од Поцерја“ прекинуо се штампати недовршен у 22 броју. У другоме броју почео се штампати мој рад „Митрополит Црногорски Василије Петровић“ и довршио се у 18 броју. У овоме броју свршен је приказ „Балканске Царице“. Од пјесама налазимо на првом мјесту доста лијепу Липовчеву пјесму „Повратак у отачбину.“ У трећем броју нових прсаичних радова немамо; а од пјесама имамо на првом мјесту пјесму „Над гробом вјере“, из пјесама пропалог пјесника. У четвртном броју имамо нови уредничков чланак „Горски вијенац“ (приказан немачкој публици). Пети број у главном садржи продужење започетих радова. У шестом броју почиње се штампати предговор Павла Ровинскога к јуначким народним пјесмама из Васојевића. Те пјесме, од којих свака готово има свој особити предговор, почеле су се штампати у 7 броју, и свршило се штампање у броју двадесетом. Седми број продужава исте радове и има једно писмо из времена митрополита Петра I, као прилог историји црногорској од С. П. За осми број можемо рећи то исто са додатком да се у том броју почиње штампати рад Ј. Поповића-Липовца „Ахал-Текинци“, који се свршава у тринајестом броју. У деветом броју налазимо дивну и веома дирљиву пјесму „Над остатком једнога цвијета“, коју је по француском

спјевао наш Књаз-Пјесник (потпис је Н. М.). У овоме броју почињу се штампати Сундечићеве пјесме жалоснице под називом „Одисаји родитељскога срца“, које се продужују у неколико бројева. Све до једанаестог броја немамо новог саставка, осим неколико пјесмица; а у једанаестом броју почињу се штампати „Зимње приче“ од Е. М. Вогне, превод Сима Матавуља, који се продужава у више бројева. До четрнајестог броја иде тако исто. У овом броју налазимо пјесму Лаза Костића „Ој, Авало....“ Томановићев рад „На повратку с Бранкове свечаности“, који се продужава у више бројева, и причу „Чико Прокофије и Ваљотка“ од Голенишчева-Кутузова, превео Н. Ковачевић. Петнаести и шеснаести број не доноси нам ништа особито ново; а у седамнаестом броју налазимо нови чланак дра Томановића „Живе ли Срби или каква друга безимена славенска смјеса на приморју Неретве до Бојане?“ У осамнаестом броју на првом мјесту читамо лијепу пјесмицу „Вече“ под којом је потписат Приморац, а тај Приморац, колико сам могао дознати, јесте наш пјесник војвода Симо Поповић. У деветнаестом броју на првом мјесту имамо лијепу пјесмицу од истог Приморца под називом „Самац“. На овоме броју сад ћу се мало задржати. Осим поменутог овђе садржаја „Црногорка“ је у ово деветнаест бројева донијела још неколико приличних оригиналних и преведених пјесама од Ј. Поповића-Липовћа, дра Л. Томановића, Маринка (Марка Врбице), Радоја Рогановића. Скоро сваки број имао је доста лијеп књижевни преглед наше и иностране књижевности.

Колико је „Црногорка“ оваквим садржајем одговорила онако дивноме своме програму — то ће пресудити читаоци. Ја ћу с моје стране рећи

да је лист био добар и да је заслужио, да стече пријатеља код нашега читалачкога свијета; али у једноме, и то баш у ономе зашто је лист највише и покренут, није имао особитога успјеха; а то је: није било особите занове са овога нашега, како Павловић вели, неначетог и дјевчанственог земљишта за књижевност. Умови црногорски врло су мало унијели књижевне радње у културну зграду народа српскога. Али „Црногорка“ није заслужила да баш тако брзо угине.

(Наставиће се).

Ријеч-двије о Скадарском језеру — „Блату.“

— Мир. Мијушковић. —

Скадарско језеро или како га наши зову, а под тијем је именом искључиво код нас и познато, *Блато*, дијели се на: *Мало* или *Горње Блато* и на *Блато*.

Мало или *Горње Блато*, одвојено је од *Блата* а комуницирају овако: из *Горњег Блата* изтиче ријека *Бишевина* и утиче у *Карашуну* која се тако зове, тек као један дио старог тока ријеке *Мораче* чије данашње корито није давнашњег поријекла. Стари ток морачин ишао је јужно од Понара, и данас за вријеме поводње вода превирући из *Мораче* тече под именом ријеке *Шегртнице* које име носи на малом одстојању, па се опет зове *Морача* и то јој име траје до *Превалине*; одатле се тек зове *Карашуна*, која прима с лијеве стране воду из ријеке каручке која извире из „ока“ *Каруча*. У овом су „оку“ четири дијела као риболови и познати: *Волач*, *Ђурово Око*, *Калуђерово Око* и *Каруч*. Кад се саставе

ове двије ријеке онда носе заједничко име: *Бијеле Воде*.

На пет-шест километара од Блата Морача губи своје име и зове се *Куриопштица* а неки је зову *Куријечница*. Ова Куриопштица Ј. И. од Жабљака одваја омањи крак који тече испод Жабљака а зове се: *Сјерава*. Сјерава с Морачицом и водом од Превалине чине *Малу Морачу* која увире у Блато Ј. З. од *Велике Чаковице*. Куриопштица (односно Морача) утиче И. од Врађине у Блато са широким ушћем.

Овдје имамо врло интересантан речни сплет. интересанту бифуркацију.

Право Скадарско Језеро — Блато рачуна се да почиње од става Црнојевића Ријеке с Каратуном, (Бијелим Водама) код „Крста.“ Ово се мјесто зове Крсти с тога што су ти сигнали у виду + за улазак парабродића који врше саобраћај по Блату, између Скадра, Вира, Плавнице и Црнојевића Ријеке. Блато се завршује на југ. ист. крају излазом Ријеке Бојане и то му је највећа дужина. Рачуна се да се Блато завршује на 1000—1200 метара Ј. И. од села *Широке*.

Са Скадарским је језером у вези Кастратско и Хотско Блато. кога Арбанаси зову „Ljičeni Kastrati и Ljičeni Poti.“ Да ли оно с Блатом Скадарским чини једну цјелину то се научно није утврдило будући је немогућност испитати га. Наши га зову *Хумско Блато*.

Највеће ширине на Блату рачунају се оне које би ишле од Говеђег-Брода до Мурићских Горица и од Хумског Блата до Морачника; износе од 12—14 километара. Дужина пак од ушћа Црнојевића Ријеке, од Крста до излива Блата у Бојану око 40 километара.

Како се звало данашње Скадарско Језеро у старини, дошли смо до ових података. У римско доба помиње се као *lacus labeatis*. У нашим пак најстаријим споменицима имамо за њ спомен у XIII вијеку од год. 1234. Monum. Serb. XXXII, на мјесту гдје Стеван Владислав краљ српски даје нека села манастиру Св. Николе на Врађини, обиљежавајући манастирску земљу, помиње међе „..... отъ доба.... тѣ... рица оѣ мицѣ право оѣ блато....“ Ово је спомен да је у XIII вијеку блато допирало до Врађине и да је данашње острво било и онда острво, што се опет може видјети из спомена једне хрисовуље коју даје архијепископ Сава манастиру Св. Николе на Врађини, Monum. Serb. 1233. (6741) „XXII.... и азъ видѣхъ иере не има гдѣ тежати ерѣ иста ѣ острове. Даље у доцнијим споменицима од г. 1520 јеромонах Пахомије вели за се да је „отъ островъ діоклитискаго ѣзера.“ А у једном ранијем запису, на првом Октоиху који је штампан у Млетцима од 1519. каже да је „отъ Црне Горе, отъ Реке.“ Пошто је ово иста личност, биће да зове данашње Блато „диоклитијанско језеро,“ јер се и Божидар Вуковић називље да је „одъ земље діоклитискаго.“ Или је пак случај да се сјеверни дио звао по граду Диоклеји. Што велим да се можда само један дио звао диоклитијанско језеро дало ми је повода то што се за вријеме сина Божидара Вуковића — Виценца налази запис у предговору к псалтиру од 1546. која је он приредио, а гдје помиње заслуге свога оца вели: да је год. 1540. „на его влциноу мртво тѣло его отнесено истѣ и поковано ѣ цркви Старце (данашње Старчево) горница езернштѣ отъ скоутари.“ Овдје се дакле помиње као „езернштѣ отъ скоутари.“ Да ли се звало диоклитијанско или скадарско или

једно или друго тешко је одредити. Биће више вјеројатноће да се звало скадарско — езерште отк скоутарн. А што га називље јеромонах Пахомије диоклицијанско биће му се учинило гласовитије и у млетачком свијету познатије, јер је то чинио и Божидар Вуковић, позивљући се час да је од *Црне Горе*, час од земље диоклицијанске.

Да се називље Блато има помена и од године 1771 у извјештајима пећског патријарха Василија Брекића: „описаниѣ провинциј турѣцкиа држави.... које су око Јадранскога Мора, а ни питања руског адмирала Орлова од 1771 год.

Блато се називило по Вас. Брекићу у „кнажеству скендерѣискоме.“ које је обухватило простор веома који се граничио с југа Српским Дримом, с истока и сјевера има високе, широке гдје-гдје непроходне горе и у њима живи народ, који се зове Брђани, од којих има и Албанева и Славјана (Срба) други су „нашега влагочестиа“ а први Албанези „латинскога“ од запада граничи с Црном Гором, осим два града (Бар) Антивари и Улцињ што су турски. У овом „кнажеству“ помиње Брекић: Скадар, Бар, Улцињ, Подгорицу, Спуж и Жабљак. Ту баш гдје је ријеч о Жабљаку вели: Горња Зета, има такође: „два каѣла и једини городъ, првѣи назикемѣи Жаблакъ при самомъ ономъ Болотъ.“

Из ових споменика види се да је име Блато давнашње.

Ове године мјесеца августа дошао је у наше крајеве познати научник, уважени професор биоградске Велике Школе Д-р Јован Цвијић у научној сврси, да проучи пружање планинских ланаца западном страном Балкан. Полуострва; требало му је да обиђе западни крај Црне Горе:

један дио Катунске, Ријечке, и Приморску Нахију. Пошто је дошао на Цетиње, а претходно је с Његуша ишао на Ловћен, упутио се преко Ријечке Нахије на Црнојевића Ријеку. Одавде у Скадар гдје је обишао околину, па се вратио преко наше Приморске Нахије опет на Ријеку да премјери дубине Скадарског Језера. За ту сврху стављен му је на расположење малени дворски бродѣ „Ластавица“.

Мјерење језера отпочето је 30 авг. у 11 час. и добит је била у мјерењу и по томе, што она језера која је до сад измјерио г. Цвијић, на Бал. Полуострву измјерена су помоћу чамаца-барака, тим начином учињене су на сваки начин погрешке у отступањима, пошто је немогуће тачно одмјерити једнаку снагу код морнара да једнако веслају. Међутим наше је језеро имало то преимућство да се измјери тачније, будући је г. професор имао на расположењу парабродѣ, чија се брзина тачно могла одредити помоћу „лога“. При премјеравању одредило се тачно да парабродѣ прелази за минуту 175 метара, или за 2 минута четвртину миље 350 м. Правац се могао тачно држати и ова је страна боља но што је могуће с чамцима учинити. Још је вриједно забиљежити да се парабродѣ може уставити на оно мјесто гдје је баш потребно вршити премјеравање, и с те је стране тачност била осигурана.

Одмах у почетку ваља ми напоменути да је Блато премјеравано од аустријског ђенѣраштаба који је имао справе за мјерење одстојања, а на челу му је био познати географ Ха-серт, који је толико пута већ долазио у Црну Гору. Они су извршили око 70 мјерења, дочим је г. Цвијић учинио много више, и нађене су доста велике разлике и у оним тачкама гдје су Аустријанци вршили мјерење,

а да не помињем колика је велика разлика у мишљењу о дубини Блата. До сад је постојало мишљење, да у Блату нема већих дубина од 7—8 метара, а професор Цвијић нашао је око 44 метра.

Ја ћу изнијети у главноме светачке које су премјераване, будући сам и ја учествовао у томе раду, у толико у колико сам биљежио, и помагао као секундарна личност.

При ушћу Ријеке Каратуне у Црнојевића Ријеку па у тој околици, мјерило се барком, пошто су дубине невнатне изузев само угао код „Крста“. С лијеве стране од ушћа налази се главица Липоњак (код Аустријанаца погрешно забиљежено Липовњак), доста је кршевита, само је мало шумом обрасла. Ту је у близини дубина ријеке 1.75 м. 2.20. Ушће је по дну од муља који вода наноси. На самом је ушћу дубина већа, код „Крста“ је 5 м. а дно је од ситног зеленкастог пијеска. На више за 60 мет. уз ријеку дубина опада и износи 1 м. на дну је пијесак. Сва мјерења која су извршена од ушћа Каратуне па профили Вељи Врх; Комарски Врх — Липоњак — Каменик извршена су чамцем — барком, не износе највеће дубине више од 3.3 м. — а најмање мјерење 1.15. Овим је завршен рад с чамцем.

Одмах пошто је ово премјерено упутили смо се за Вир и ту припремили све што нам треба за даљи рад, будући нијесмо могли долазити на Вир или Ријеку, да не би губили вријеме. Сад је отпочет рад на параброду „Ластавица“. Апарат за мјерење дубине инсталиран је прије подне, све је било спремно да се започне посао.

Опште опаске на измјереном простору. Од Каратуне па све до Вир—Пазара (Црмница) боја је воде зеленкаста скоро као у зеленог лишћа.

Таква је боја Ријеке Црнојевиће, Каратуне па Црмнице; гдје год се дно види, а и по многобројним пробама утврђено је да је покривено бјеличастом модрикавим муљем (тиња) без икаквих врнаца само се виде овдје ондје ситна влакна (као најфинији кончићи) од биљака.

Површина воде од Црн. Ријеке па до Вира, уза стрме стране, покривена је лопухом чије кожасто и широко лишће плива по води; осим ове биљке има још једна, коју употребљују за „браве“ а та се биљка зове *касороња*. Сријетали смо пуне чамце с женама, дјевојкама гдје је беру и гоне дома.

Од Вир-Пазара почело се мјерење и увет је профил:

Вир-Понта Обода.

послије 1 минута поред обале на 750 м. — 2 м.
 " 1 " " " " 1.9
 У овом су правцу и мјерења на аустриским картама готово иста.

Понта Обод — на ушће р. Мораче. Мјерење је отпочело на 20 мет. од обале; нађено је да је дубина

1.)	—	—	—	—	—	—	2.5
2.)	послије 2 мин.	у истом прав.					2.8
3.)	"	4	"	"	"	"	2.9
4.)	"	4	"	"	"	"	2.65
5.)	"	3	"	"	"	"	1.80

Као што се види идући од обала средња дубина је највећа (2.9).

Одатле је увет нов профил на „Пијеске.“

Ушће Мораче — Пијеске.

1.) послје 8 мин. на одстојању 1120 метара — — 2.5 (дно је чисто — крупни пијесак.)

Види се да је заиста вода панијела своје седименте.

2.) 4 минута бочно према Морачком затону — — — мет. 1.9

3) послѣје 2 минута 1.5
у оба посљедња мјерења на дну је
тиња (муљ).

4)	послѣје 6 мин.	2.25	} на дну тиња
5)	" 6 "	1.9	
6)	" — "	1.3.	

Пијеске Радун.

1)	2 мин. од Пијеска	1.95	песк. тиња
2)	2 " " "	2.95	модр. тиња
3)	2 " " "	3.30	тиња .
4)	1 " " "	3.40	мас. тиња
5)	2 " " "	3.50	на дну је

дебео слој тиње (муља) тег, који је на
апарату дубоко упада.

6) посл. 2 м. од посл. мјер. 3 4 деб. сл. тиње

7) " 2 " " 2.6

седмо је мјерење било на ушћу ра-
душког затончића.

8) у самом затончићу . . 34.70.

При мјерењу дубине обично се
пази и на провидност воде. У дуби-
нама на 3. метра провидност је тек
0,70 а овдје смо мјерили провидност
и нађосмо је око 1.5 мет. види се да
са рапћењем дубине расте и про-
видност.

9)	опет у затончићу	—	—	19.3
10)	—	—	—	25.5
11)	—	—	—	30.15
12)	—	—	—	31.10
13)	највећа дубина у Блату	—	—	44.
14)	при излазу из затона	—	—	2.4.

Опазило се да на дну ове велике
дубине нема тиње (муља) већ је дно
чисто или је пијесак крупни пошто
тег не износи ништа.

По овим се дубинама констато-
вало да радунски затончић — вир није
ништа друго до сублокациона врта-
ча. Језерски басен почиње од дубине
3.4 па има бедем гдје је дубина само
2.4 мет. а одмах одатле настаје дубина
у близини од 44 мет.

Ова је вртача врло стрмих страна,
што се види по великој разлици у
дубинама.

Пред сами валив налази се бедем
и покривен је биљком *муравом*: ње
има и ува страну гдје је село Радун¹⁾.
тако исто *мураве* има и уз лије-
ву страну гдје се далеко пружа у
затону. С десне стране нема *мураве*.
Дно је вртаче стеновито, а међутим
на странама — бедему тег показује
да је на дну тиња (муљ).

Слојеви страна правца су СЗЈИ
падају у језеро и ово је један доказ
од најбољих да је ове крајеве језеро
потопило. Нијесмо имали термометар
за мјерење водене температуре. Ин-
тересно је да сељаци причају да је
зими вода у „виру“ топлија но у
језеру и да се ту скупи многа риба.
кад је и лове. Љети пак вода је ту
студенија, биће по свој прилици из-
вор на дну. Боја је воде затворенија,
зеленија но на Језеру а провидност
два пута већа.

Профил Радунски—Вир(—Лиман) на Пијеске.

Од радунског лимана па за 8
минута измјерена је дубина, мет. 3.5
профил од ове тачке на Грможур

1)	4 минута	3.2	фина тиња
2)	6 "	3.	"
3)	6 "	3.75	" "

У „валив грможурски“ послѣје
4 минута 2.2 мет.
1 1/2 " 2.1 "

Под Стубице Обида
послѣје 3 минута 2.35 мет., дно
фина тиња.

За овај се годињски затон може
рећи да није вртача и ако га Грмо-
жур мало заграђује.

Ово је било посљедње мјерење
тога дана.

¹⁾ Село је југо-источно, а овдје су само
станови за рибу.

Најближа станица за конач била нам је Вир-Пазар.

Сјутри дан почело се мјерење од Вир-Пазара.

Профил — Вир-Пазар — Пијеске.

Будући се раније мјерило око Вира то се увело дуже одстојање и прво мјерење учињено је послје 11 минута.

1.) 11 минута	—	2.9	на дну модрикас.
2.) 11 "	—	2.8	та фина тиња.

На ЈЗ. страни види се низ стране да су се стварали главичасти врхови између којих су вртаче и удољне; терен подсећа на онај код Добрског Села.

3.) послје 11 минута	—	2.1	на дну су ситна зрна са и без ситних финих влакана.

Профил Пијеске — Зетица.

1.) послје 11 мин.	2.9	} фина и пјес-ков. тиња
2.) " 11 "	2.2	
3.) " 1 3/4	1.7	

Профил Зетица — Петрова Понша.

1.) посл. 11 мин.	3.5	} фина тиња.
2.) " 4 "	3.9	
3.) " 4 "	4.	фина тиња без зрнаца и влакана.
4.) " 2 "	4.1	
5.) " 4 "	4.3	
6.) " 2 "	4.45	
7.) " 2 1/2	5.5 мет.	на 50 мет. од обале.

Петрова Понша — Лука Крњичка.

1.) посл. 2 мин.	50 м. од обале	— 4.8
2.) " 3 м.	(середина улаза у залив)	3.7
3.) " 2 мин.	— — —	2.8
4.) " 1 1/2 мин.	— — —	2.4

Профил Излаз из Крњ. Луке — Старчево.

1.) тачка	3.4
2.) послје 3 мин.	4.05
3.) " 4 "	4.6

На излазу из Крњичке Луке има под водом остењака, као да је ипак вртача.

4.) послје 4 мин.	4.35	
5.) " 2 1/2 "	на 40 метара од обале острва — Старчева	4.2

Проф. Старчево - Мурићска Кула (Чот)

1.) тачка мјерена	4.75
2.) " послје 4 минута	4.55

Велико и Мало Старчево нијесу ништа друго до шкољи који не премашају висину од 20 метара састављени су из кречњака.

На западној страни Великог Старчева била је дубока вртача, данас је потопљена и кроз њу протиче вода од Блата. Ова вртача чини прелазни тип к вртачи радушкој. Види се ли-нија око шкоља, која је за 3 метра над водом, а дотле допире вода док је велико стање воде у Језеру.

Раније је споменуто, да се данашње Старчево по имену датира још из XVI вијека као *Горица Старац*, кад је било у вези с копном не само оно но цио низ шкоља поред крајинске обале — „Горица.“

Профил Мурићска Кула (Чот) — Мурићи.

1.) пос. 4 мин.	4.25	} муљ од обале Мурића
2.) " 2 1/2 мин.	на 80 метара	

Обала је ниска око Мурића — ниско жало састављено из шљунка пијеска и црвенице. Таласни бедем далеко је 5—6 мет. обале. Обала је лучна и правилно удубљена. На дну се јављају извори мањег пречника око 4-5 м. да је најдубљу тачку тешко наћи. Терен је такође вртачаст или из јаруга.

У *Шестанском Оку* нађена је највећа дубина од 9 метара, а било је тачака од 8,7,6,5 до 2.2. м. Одсејци

су на странама кршевити а и дно је такође кршевито. Како су ове дубине веће у околини налази се зими доста рибе, гдје се и лови, па се и једна страна зове рибна страна.

У *Крњичком Оку* мјерене су дубине и нашла се највећа дубина 14 мет., на једном мјесту 12 м., послје 9, 6, 5, па до 1.7. На ивицама „Ока“, зона касорође. Изнал кућа које служе Крњичанима као зимски станови голе су стијене са стрмијем нагибом од 35 степени голи кречњак, иза тих страна терен од вртача.

Крњичко је око најбогатије од свих ока на језеру рибом, има рибе више но у радушесм оку, и зову онај крај гдје рибу лове, пошто се зими много накупи „рибна пасишта“.

Горица Мурић то су мали остепљаци које вода топи за вријеме великог стања воде.

Нов Профил од *Мурића* — *Говећи Брод*.

1.) прва тачка измјерена је послје 4 мин. — — — — 5.5 (тиња)	
2.) послје 4 минута 5.8	{ фина
тиња
3.) „ 4 „ 5.7	
4.) „ 8 „ 5.65	
5.) „ 11 „ 5.5 (по неко	
6.) „ 11 „ 5.05 (врн. пиј.)	

На овој је тачки вода затворено зелене боје као маслинка, у неколико помијешана са бјеличастом што је дошло од бјеличастог муља који је услед слабог кретања таласа суспендован, и ту га увијек има.

- 7.) послје 11 мин. 3.5 (дно пјесков.)
8.) „ 8 „ 1.8

Одавде се окренуло новим профилем.

Говећи Брод на тачку запад. од улаза у Хумско (Кастратско) Блато.

- 1) послје 11 мин. 2.75 (мало пјеска)
сјеверна страна обале сва зеленилом с брасла

- 2.) послје 6 минута 3.4
3.) „ 5 „ 3.2

Западни Рт. (од улаза у Хум. Блато) — *Морачник*

- 1.) Тачка послје 11 мин. 4.5 мин. (глинасти пијесак.)

Од ове тачке већ смо имали вјетар, који је познат као ораховина а то је било послје 4 часа по подне. Боја воде пријатно зелена, таласи кратке дужине врхови им се ломе цјенушајући.

2.) тачка послје 11 мин. 5.4 пјес. дно	
3.) „ „ 11 „ 6.	
4.) „ „ 11 „ 6.4	
5.) „ „ 10 „ 6.5	
6.) тачка послје 8 мин 6.6 (фина ме-
ка тиња)	
7.) „ „ 8 „ 6.7	
8.) „ „ 3 на сто метара од	

Морачника према СЗ. 4.8 (ф. тиња)
9.) послје мин. 4½, улаз у Мачи — Луку — — — 4.10

Мачи Лука — *М. Морачник (Марачник)*

- 1.) послје 5 мин. а на 100 метара од обале Морачника Ј. 4.9

Морачник — манастир према селу Бобовишту.

1.) 4 мин. на 50 мет. од обале 4.5	
2.) 6 „ „ 5.	
3.) 5 „ „ 60 мет. од обале 7.10	

Профил: *Понта Бобовиште - Јубица** (Јубица)

1) послје 2 мин. 6.65	фина тиња
2) „ 4 „ 6.85	„
3) „ 11 „ 7.15	„
4) „ 11 „ 6.9	„
5) „ 11 „ 6.95	„
6) „ 11 „ 6.6	„

Око Морачника и Мачи Луке налазе се многе незнатне *горице*, но ни В. Морачник не премаша висину од 30 мет. Све су остале ниске испребијане таласима.

*) *Јубица* су погрешно забиљежили Аустријанци.

- 7) послеје 11 мин. 5.9 фина тиња
 8) „ 4 „ 5.2 од ове тачке.
 па до обале има око 800—1000 мет.

Профил: (Љубица) *Љубица — Кадрум*

- 1) тачка послеје 11 мин. 5
 2) „ „ 11 „ 4.5 пјеск. тиња
 3) „ „ $7\frac{1}{2}$ „ 4.2 пијесак

Профил: *Кадрум — Сијерче*

- 1) тачка послеје 11 мин. 6.7 мет.
 2) „ „ 11 „ 7.05
 3) „ „ 22 „ 7.—
 4) „ „ 11 „ 6.9

Ово је готово централна равнина скоро свуда равна на 3—4 килом. са диференцијом 3 м.

Од 5 часова по подне духну врло јаки југ, бура; таласи знатно високи до 1 мет. а изгледају као гомиле.

- 5) послеје 11 мин. 7.4
 6) „ 4 „ 4.35 ово је угао у заливу (лиман) Сијерче.

Лука Сијерче — Ри Бобовиште.

- 1) на понти Сијерча — 7.7
 2) послеје 4 мин. на улазу у залив 6.5
 3) „ $2\frac{1}{4}$ „ у залив при крају 5.
 4) „ $2\frac{1}{4}$ „ — — 4.5
 5) „ 1 — — — 4.

Ртови између сијерчанских лука јако су претањени те при великом стању воде огреву у води, постају привремене шкоље. На њима се опажа да су на оним мјестима, гдје таласи бију (Ј. или СИ.) да је земљиште голо и разришено.

Профил *Сијерче — Топхана*

- 1) тачка мјерења 5.7
 2) између Градца и обале 10.8
 3) тач. близу обале на 40 м. 4.5 дно пјеск.
 4) — — 3.0 дно чврсто
 5) лиман Смоквица 3.15 „ „
 6) Градачко око 14 м. „ „
 7) }
 8) } оквир ока од 9 м. 5.5, на дну је муљ.
 9) }

Мјерење појединих тачака у околини.

„Око на пошук.“

- 1) — — 14.4
 2) — — 9 }
 3) — — 5 } ове су три тачке
 4) — — 5 } на оквиру „ока.“

- 1) тачка на 15 метара обале 10.8
 2) „ „ 15 „ „ 13.
 3) „ „ 10 „ „ 12.3

Тачка на средини између Градца и Топхане 5.2 с лијеве стране Топхане 6.5 метара.

Мјерења око наше границе код острва *Топхане*.

- 1) на Ј. И. од Топхане } од обале 8.5
 2) „ С. И. „ } на 20 мет. 8.9
 3) „ И. „ „ одст. на 30 м. од об. 7.3
 4) „ И. „ „ 35 „ „ 8.7
 5) „ С. И. „ „ 50 „ „ 10.6
 6) „ С. И. „ „ 80 „ „ 12.6
 7) на минут и по од Топх. на С. И. 8.5
 8) „ 3 мин. западу 8.6
 9) „ $1\frac{1}{2}$ мин. од 8) тачке „ 7.3
 10) „ $1\frac{1}{4}$ од 9. тачке 8.2

Профил од *Веље — к Малој Топхани*.

- 1) тачка послеје $2\frac{1}{2}$ мин. 6.5

Од *Мале Топхане — Плочи*.

- 1) тачка послеје 4 мин. 5.8
 2) „ „ 4 „ 5.5

Плоча — Штитари.

- 1) тач. пос. 4 мин. код остр. Бисаге 4.3
 2) „ „ $\frac{1}{4}$ „ 4.2
 3) „ „ 4 „ 5.
 4) „ „ 4 „ 5.5
 5) „ „ 3 „ у заливу Корћеле (Кошћеле) 3.1
 Код *Плоче* — — — 8.5

Плоча — Фљаке (Eliaka на карти)

- 1) тачка послеје 4 мин. 5.6
 2) „ „ 3 „ 5.5 између
 два шкоља према селу Фљакама
 3) посл. 2 мин. 4.9 м. на понти Фљака

Мјерења на ријеци Бојани извршена су помоћу чамца.

Бојански профили.

I.) Профил од порушене куће, па на десно од царинарница (112 мет. дуга.)

- 1) на 5 мет. од лијеве обале 1.10
- 2) " 60 " " 3.5 дно пјесковито
- 3) " 80 " " 0.5 "
- 4) " 10 " од десне 0.9 мет.

Мјерења на десној обали.

- 1) 10 метара од обале испод I цркве 6.5
- 2) 30 " ка дубини према тој тачки 6.3
- 3) 50 " " " " 1.5

Према овим дубинама види се да је корито Бојане примакнуто према десној обали.

П.) Профил црква Св. Ник. — дрво на лиј. обали (дужина 80 мет.)

- 1) 5 метара од обале 0,85 чврсто
- 2) 40 " " " 4.50 тиња
- 3) 60 " " " 0.90 чврстодно
- 4) 10 мет. од лијево обале (рт подзидан) 5,0.

Мјерења на десној обали.

- 1.) 10 мет. на више уз обалу 3.8 муљ
- 2.) мин. и по послвије " 1.25 пјесак
- 3.) минут код бусена 1.3
- 4.) минут горе (спрам цркве св. Франћеска) 1.00 мет.

III. Профил испред сигнала гдје стају бродови.

- 1.) 5 мет. од десне обале 1.15 чврсто дно
- 2) 50 " " " 1.60 муљ
- 3.) 20 " до лијеве " 1.50 "
- 4.) 5 " " " " 1.30 "

IV. Профил од станице бродова па до излава Бојане из Блато.

- 1.) Пос. 8 мин. на 20 м. од дес. обале 2.00 мет. на дну муљ

Лијева обала ниска — спрудови.

- 2.) На 1½ мин. од изл. у Блато 80 мет. од десне обале 1.8
- 3.) Од ове тачке. 4 мин. према Добрачком Рту 2.8
- 4.) На 5½ минута даље 2.8 } тиња

Добрачки Рт — Широка.

- 1.) Пос 4 мин. 2.8 тиња
- 2.) " 4 " 3.—
- 3.) " 1 " на 40 м. од об. 3.7

Широка Зогај

- 1.) Пос. 6 мин. на 80 м. од дес. об. 4.80 муљ
- 2.) " 8 " " 40 " " " 5.5
- 3.) " 11½ " " 100 " " " 4.6

Стране су Тарабоша, који се уздиже над овом обалом, мало ерозијом избраздане налик на Ренцит (спуштање). Таласни одсејци од 2—3 метра, а мало виже има вирчића, врло малог пречника незнатне дубине ниже под Зогаја.

Зогај — Брака.

- 1.) тачка послвије 2 мин. 5.3 муљ
- 2.) " " 4 " 5.9 "
- 3.) " " 8 " 6.15 "
- 4.) " " 11 " 6.— "
- 5.) " " 11 " 5.7 "
- 6.) " " 11 " 4.00 дно чврсто
- 7.) тач. пос. 1. м. (500 м. од об.) 3 5

— Ријека Брака — р. Риоли.

- 1.) Посл. 11 мин. 800 м. од об. лиј. 5.2 муљ
- 2.) " 11 " 500 " " " " 5.5
- 3.) " 11 " 900 " " " " 4.3

Проф. Риоли — улаз у Хумско Блато.

- 1.) тач. посл. 11 мин. } од обале 5.2
- 2.) " " 11 " } 4-500 мет. 4-8

Послије посљедње тачке прекинути смо у раду, пучњавом Арбанаса са обале, који су нас гађали.

Остало је неиспитано Хумско Блато. Одавде смо се упутили да учинимо још неколико мјерења око Лесендре.

Западно од Лесендре.

1) тачка мјерења — 3 10

I Профил *Лесендра* — *Гавриловац*

1) послѣје 2 мин 3.5 муљ
 2) „ 3 „ 4. — „
 3) „ 2 „ 3.5 „

II Профил *Гавриловац* — *В. Чаковица*.

1) послѣје 2 мин. 3.3 тиња
 2) „ 4 „ 2.7 „
 3) „ 2 „ 2.3 „

III Профил *Вел. Чаковица* — *М. Чаковица*

1) послѣје 3 мин. 2.3 тиња
 2) „ 2 $\frac{1}{2}$ „ 2 6 „

IV Профил *М. Чаковица* — *Модра Ока*

1) послѣје 3 мин. 2.8
 2) „ 3 „ 3.2
 3) „ 2 $\frac{1}{2}$ „ 2.7

V Профил *Модра Ока* — *Липоњак*

1) на 3 минута 2.9

Између Вучије Горе и В. Чаковице дубина мјерења износи 1) 3.2

Средина улаза у врањински залив послѣје 8 мин. од тачке 1) 2.4

Ово је била посљедња тачка мјерења и извршена је 2. септембра 1901 у 1 час и 24 минута по подне.

Резултати до којих је дошао уважени г. професор Цвијић, у колико су му дати податцима мјерења и у колико сам их ја схватио и прибиљежио били би ови:

Представа о (Скадарском Језеру) Блату, као Блату нетачна је: оно није ни плитко ни мутно а ни блатњаво. По његовим странама има ба-руштина пошто му се ниво мијења доласком притока и великим кишама.

Блато је дубока котлина међу великим планинама албанским и ал-

писким — Румија, Совина и Тарабош Планине Албанске имају алпску сценарију; то су гломазне масе са оштрим врховима, које су кренулиране, а обавито су беличастим облацима и пулиране им гомиле од кречних, бијелих главичасто купатских врхова. Не мање је интересантна црнгорска страна Блата. Виде се дугачки голи гребени а под њима подгорина од главица осамљених које су у гомилама; уз страну планине Румије и Тарабоша, низ пољица потопљених у Језеро и то не одавно, те главице некадашње данас више из Језера као (шкољи малена острвца) „горице“ многобројне, а гдје гдје голи крши остењаци од неколико квадратних метара, и друга зелена острвца.

Узев цијело Блато оно долази у плитка језера, но румјском страном има читав низ виров а с дубином у једном виру од 44 метра. Г. професор вели за њих да су једна научна интересантност пошто сличних има врло ријетко.

Распоред дубина интересантан је: 1. средином ближе јужнијем крајевима налазе се највеће дубине од 7—7.4 метра. Овакав је исти распоред дубина по пољима западне Босне Херцеговине, која нијесу ништа друго до исушена језера. У овим пољима понори су — уз југо-запад. стране. Већ самим тим дубинама оно одступа од обичних поља и не може се само као потопљено поље схватити. Дно му је испод морског нивоа за 1—1.5 метара.

Велике су дубине споредније, ограничене на мали простор, скоро на тачке, уз југо-западну обалу. Дубине су од: 9, 14, 44 дакле оне се налазе за 3, 8, 38 метара испод морског нивоа. Истина и данас има таквих поља која имају дубина, чије дно није равно; па у тим дубинама по правилу постоје језера. (Такав је

случај са Купрешким Пољем); али ове су знатно испод морског нивоа.

Према томе Скадарско Језеро — Блато има пластику потопљеног поља и њиховог депеденца; но пошто дно слави мјестимице испод морског нивоа, оно спада у зону врло интензивног спуштања — тектонско улегнуће. Изгледа да оно почиње од Добрског Села и иде до Љеша, читава је та област нарочито интезивног спуштања, најинтезивније у јадранском приморју; а Скадарско Језеро-Блато јесте најљепши примјер тога спуштања.

Блато није постојало у неогену, нигдје нема неогенских седимената могло је постати у дилuviјуму, ако не и доцније. Од дилuviјума па до данас било је спуштање најмање од 38 мет; ако би се претпоставило да је дно језера још у дилuviјуму било у ниво-у мора. Према овоме дно Скадарског Језера је најниже утолегнуће ниже од дна остале скадарске котлине будући је оно једино испод морског нивоа.

Лијеп бих примјер, у прилог овоме мишљењу, навео да се заиста интезивно спушта од сељака из околине Скадарског Језера-Блата, од наших Зећана и Црмничана; они велe да Блато прије неколико десетина година није било толико пространо као данас а његове поплаве бијаху за двадесет пута мање но данашње. Асо Крстовић из села Голубоваца који је прије 10 год. умро имао је тапију на неколико рала земље, која је данас под водом, а у данашњем језеру за 1500—2000 мет. од обале. Недавно прије 60—70 година села зетска Карабеже и Плавница цвјетаху данас их не само што нема, већ земљиште гдје су она била то је већином рит. Прије 20 година камење од тих села употребљено је за грађење магазина на Плавници гдје је подигнут вјештачки хум, на коме је магазин на-

мјештен. По неким мјестима гдје је данас ритина памте и данас живи људи да се ту сијала пшеница. Она стара родна и богата земља данас је под водом; гдје су данас ритови и пишталине ту је била гора са дивљом звјерађу и Зећани данас обрађују оно земљиште гдје су њихови дједови и праједови имали пашњаке, пошто је оно земљиште гдје су им биле њиве потопљено. Данашње врањинско острво на коме је позната црква св. Николе, било је острво још у првој половини XIII. вијека. Цијелој Доњој Зети како они мисле пријети опасност од поплаве, ако се не исуши језеро. Тако исто причају Црмничани да има и данас људи живих код којих има тапија од вемаља које су потопљене у заливу око Вир Пазара.

Огромна количина воде коју снесе ријеке и потоци чини те вода расте. Дрим који је тек при крају прве половине овог вијека продро кроз скадарску раваницу, а данас увире у ријеку Бојану под скадарским градом пошто прими Кир; све то заједно успорава ток ријеке Бојане, која је као канал за изливање воде језерске у море. Једна од највећих притока Скадар. Језеру јесте ријека Морача, чије је корито при ушћу тако широко да се једва може прегледати што долази од великог наноса. Околни Зећани велe да је раније било врло великих дубина при њеном ушћу, а данас је то васуто.

Ваља ми нешто споменути и о вјетровима који дувају на Скадарском Језеру — Блату.

1) *Гарбин*, са запада од Сотонића, поглавито дува зими, љети само уз облаке и кишу.

2) *Сјевер*, (од Подгорице) дува и зими и љети, уз велике посте

најачи; но слабији је од југа; не замути Блато до дна.

3) *Југ* у прољеће је најачи, то је најачи вјетар на Блату, узмути воду до дна. Чини велику буру, дуго не престаје кад већ почне. При мјерењу дубина у профилу *Кадруж* — *Сијерче*, ухватио нас је јаки југ око 5 часова по подне и уз највеће таласе ушли смо у залив, који је прилично заклоњен. Сву ноћ и ако смо били у заливу били су велики таласи гдје су се с Блата распостирали. Вјетар је трајао цијелу ноћ и сјутра до подне.

4) *Мурлан*. душе од истока од Скадра, он душе доста равномјерно. слабији вјетар прави плитке таласе. Хладнији је од сјевера, а траје од захода сунца па дубоко у ноћ, кад га обично замјењује сјевер.

5) *Ораховина*, почиње дувати љети око 3—4 сахата по подне, траје до захода сунца.

6) *Даник* познати вјетар који харлија по дану с истока.

7) *Ноћник* сличан по јачини данику дува ноћу са сјеверо-запада или пак са Сјевера.

За сада оволико о Блату.

Цетиње, 22/IX. 1901 год.

— жж —

Полазак Јана Собјеског на Беч 1683. г.

од Н. И. Павлишчева.

С руског превео Ж. Драговић

Пошто је краљ Пољски, Јан Собјески, сјајно одбио напад султана Нуредина на Лавов (у јесен 1675), крунисао се у Кракову 22 Јануара 1676 године. На сабору, који се био скупио поводом крунисања, он је предао велики хетмански штап Димитрију Вишњевецкоме, а мали Станиславу Јаблановскоме; а да би повољио краљици,

која је била наклоњена Јаблановскоме, одрекао се је од намјере, да ослаби неограничену хетманску власт тијем, да власт њихова траје само три године, а не читавога живота. Но главна његова брига на сабору била је та, да од сабора добије новаца, да продужи, а по могућности и да доврши страшни рат с Турцима. И ако то није била лака ствар, опет се је сабор показао овога пута послушнији, него икад прије, и одредио је, да се покупи троструки данак, а осим тога, да сваке 28 кућа даду по једнога добро наоружаног пјешака, ушљед чега би број војске порастао до 73 хиљаде. Даље, краљу је дато право, да може сазвати општу скупштину републике.

Али чим су се посланици са овога сабора вратили на мјесне саборе, шљахта је подигла грају и одсудно се је отказала да изврши саборске закључке, нарочито кад су агенти аустријске и француске партије просули глас, као да се краљ не спрема против Турске, с којом преговара о миру, него му је намјера, да помоћу францускога краља узме у своје руке само државну власт. Краљ је доиста послао био кнеза Константина Вишњевецкога у турски логор, да преговара о миру, на који је и Турска вољна била; али у исто вријеме, шаљући у Москву Чихровског, да честита цару Теодору Алексијевичу ступање на пријесто, наредио му је да захтјева, да Русија пошаље 30.000 војске, која ће заједно с пољачком војском ратовати против Турске. То питање о заједничком ратовању, које је и до тада више пута залуду подизано, било је и овога пута негативно у Москви ријешено. Посланику је одговорено, да је већ послата војска с кнезом Черкасκιјем против Кримске орде и да се у Москви зна о краљевој намјери да се мири с Турцима, те ако се преговори доиста отпочну, онда на основу андруевскога договора, резидент Тјапкин мора на њима присуствовати.

Док су ови преговори ишли између дворова и док се шљахта срдила на саборске закључке, у јулију мјесецу почну Татари нападати и пустошити Подољ и Волињ, пружајући се до самога Заслава. „Одвели су Татари у ропство око 40 хиљада душа, — писао је у Москву резидент Тјапкин, „а Пољаци једно те једно: нека гину погани Руси, шивматици!“ Кроз мјесец дана, крајем Августа, нападе и сераскер Ибраим-Шеитан. Не чекајући пољске комесаре, он пријеђе Дњестар са сто хиљада

Татара и Турака, разори Поток и Бучач и упути се Станиславу. На сусрет му изађе Јан III. из Лавова 9. септембра са тридесет хиљада људи, четврти дан дође у Журавно, ту се утабори и утврди. Није прошло ни пуна два дана, а појаве се Татари, а 19. септембра приближи се и сам сераскер, опколи краљевски логор и почне се опсада, која није трајала више од 15 дана, благодарећи преговорима, које је за то вријеме водио Вишњевецки у турском логору. Краљ није жалио злата и сераскер пристане на мир. Прелиминарни мир потписан је 6 октобра 1676, по којему је измијењена она срамна тачка бучацкога договора о плаћању харача и уступљене су Пољској двије тачке у Украјини: Бијела — Црква и Паволоча; (бје су се стране обвезале, да помажу једна другој на сваки захтјев. Ради разграничења Подоља и потврде мира морао је отићи нарочити посланик у Стамбол.

За посланика у Цариград био је одређен Гнински, војвода Хелмски. Он је с огромном пратњом од 300 људи отишао идуће 1677. године, али је био пуштен у Цариград тек у јануару 1678. Кад је велики везир Кара-Мустафа видео његову пратњу, рекао је подругљиво: „За освојење Стамбола одвећ их је мало, а за посланство одвећ их је много!“ Сујетни пољски магнат наредио је да му коње поткују сребрнијем потковицама, које су лако опале, те их је народ купио. Кад су једну од тијех потковица довијели великоме везиру, он је опет подругљиво рекао: „Потковице су сребрне, а главе оловне. Посланик сиромашне Рјечипосполите морао би корисније употребљавати новце!“ Гнински се надао, да ће што добити приликом разграничења Подоља, али му је везир поносито рекао: „Ти си дошао овамо, да буквално утврдиш журавински уговор Бијелу Цркву и Поводочје ја нећу, јер смо вам то дали под Журавном; а Бар, Межибож, Немирово, Калник и Запорожје припада Порти.“ На томе је основу мир и потписан.

Журавински мир с Пољском био је потребит султану, да би се могао разрачунати с Русијом за Дорошенка, који се је баш тада предао био цару, а Чигирин је заузела царска војска (1676. г.) Краљ је тај мир потписао у нужди, али нужда не оправдава вјероломство: он је потписао, или боље рећи, изradio за себе чланак, по којему су се Турци и Татари обвезивали, да

помажу Пољској на сваки захтјев. Да јој помажу — а против кога? То није био прости мир, него савез с Портом, који је успркос андрусовскоме уговору закључен без учашћа рускога посланика, којему нијесу ни допустили, да присуствује уговарању. Краљ, као да ништа није ни било, наредио је своме резиденту у Москви, Сви-дерскоме, 12. јануара 1677. г., да се жали, што кијевски војвода, кнез Голицин, на-рушава андрусовски уговор и не пропушта, да се провози тајин у Бијелу Цркву, а Самојловић се незаконито назива хетманом од „обје стране Дњепра“ и заузима за дњепровске, т. ј. Дорошенкове градове. На то је цар одговорио 25. јануара, да је Пољска, по бучацкоме уговору, уступила западну Украјину Турској; а пошто се је турски хетман Дорошенко са својим пуковима вјечно предао Русији, то се Украјина Пољске не тиче; а што се Самојловић назива хетманом од обје стране Дњепра „то се тиче Турака, а не Пољака.“ Краљ није могао ништа рећи против овога, него се је старао, да се како год оправда. Пошто је сабор потврдио журавински мир, краљ је, 21 марта 1677 примио посланика Тјапки-на и рекао му је између осталог, да се чуди, зашто цар и његов савет подозријевају на њега. „Познато је, да сам веома био противан и да сам карао хетмане, кад су наши пукови ружно под Чудновом поступили и предали бољара Шереметјева у Крим. Нека се не гледа на то, што сам ја с Турцима мир закључио. Мир тај нити је дуг, нити ми је пријатан; на њ сам ја принуђен био страшном силом поганском. Сад се поганици спремају на Чигарин, Кијев, па и на саму Московску државу, и ни чим неће царско величанство тако застрашити Турчина, као што ће их застрашити, ако пошаље Козаке на Крим и на Црно море. Пиши о томе цару, да не би то дознао сенат и република.“ Рјечи ове нијесу одвећ искрене! Краљ се је с једне стране хвалио миром, који је закључио без учешћа хришћанскијех држава, премда је тај мир био мало бољи од бучацкога, а с друге господи шљакте, па и сами Собјески, тјешили су се тијем, како је писао Тјапкин, „што ће се сва злоћа султана и ханова обрушити на Москву,“ па је тако било.

Идуће 1677 године, 4 августа, онај исти сераскер Ибраим-паша, који је био обсијео Собјеског под Журавном, јавио се под Чигирином са 60 хиљада Турака и 40 хиљада Татара, да освоји не само Чигирин,

него и сами Кијев. Он је собом водио и JURASA Хмељницькога, којег је султан ослободио из Једикуле и наименовао га за „кнеза Сарматског и хетмана војске од Запорожја,“ одредивши му Немирово за привремену пријестоницу. Одбрана Чигирана и Дорошенкове украјине била је повјерена војводи кнезу Ромодановском и хетману од лијивобрежне Украјине, Самојловићу. Почела се жестока борба, у којој је краљ пољски играо пријатну улогу простог посматрача. Турци су цијелу годину обсиједили Чигирин и пошто су, најпослије, њим завладали, спалили су га и разрушили до тла, 20 августа 1678 г., па су се вратили, а оставили су JURASA, да хетманствује на голој степи. Рат је трајао још двије године, али са самијема Татарима, а Турци се нијесу показивали, и спор се ријешило дипломатским путем.

У Цариграду су добро знали, да журавински мир није стајан; па и сам краљ пољски није крио намјеру, да га поруши, и кад су Турци нападали на Чигирин, Собјески је нудио цару рускоме савез против Турака, кад је преговарано у Москви о продужењу андрусовског примирја. Примирје је било продужено на 15 година, до 1 јуна 1693 г., с тим, да се Русији на свагда уступи Кијев, а Пољској да остане Невељ, Себеж и Велиж, и да јој плати Русија 200 хиљада рубаља; али на савез цар није пристао, јер је знао, како се Рјечипосполита лако односи к међународним уговорима. Русији је требало да сврши тешки и штетни рат с Турском. С том сврхом цар је, у децембру 1678 год., послао властелина Даудова у Цариград, да преговара о миру. Султан, и ако није о томе знао, опуномоћио је такође влашког господара Дуку, да преговара о миру. Господар је, у мају 1679 г., послао ради тога у Москву капетана Биљевића, који је изјавио, да Porta захтјева само један дио украјине, „ће би могао живјети JURAS.“ Цар је пристајао на мир, само да Турци не улазе у земље дњепровских Козака. Одма за овијем дошли су у Москву пољски посланици, Бржостовски и Гвински, и изјавили су, да ће краљ прекинути мир с Турском, ако цар уједини своју војску с пољском и ако буде издавао на издржавање војске по 200 хиљада рубаља годишње. И ако је доста надувано ово потраживање, цар је одбио само постојећи услов, а за први пристао је да сазове нарочиту комисију, у јуну 1680 г., у којој ће се то питање претрести. Осим тога, у Москви су

хтјели знати и мишљење Самојловића о томе питању, ради чега су и послали к њему, крајем октобра 1679 г., ђака Украинцева. Хетман је рекао Украинцеву: „Достави царскоме величанству, нека учини мир са султаном и хагом. С краљем се чинити савез не може, јер Пољаци хоће новаца и траже да обје војске иду к Дунаву и преко Дунава... Ако и одржимо побједу, они ће је себи приписивати... Ако заједно изидемо против непријатеља у степу, одма ће нам Татари отети коњску пћу... Пољаци ће почети нарочито бунити Козаке и наговарати на свако зло. Бојим се још и тога, да они у одсудном тренутку не издаду царску војску и Запорошце, јер су они људи слободни и својеволјни, који неће да трпе нужду... А сад је послао краљ у Запорожје к Сијерку бјелопкрвничког попа, да тамо мути и буну.“ Разлози Самојловића били су за овај пут уважени; пољски посланици били су отпуштени без успјеха а у Крим к хану послани су ради преговарања Сухотин и Михаилов. Преговори су се протезали читаву годину и свршили су се миром, који је на 20 година закључен у Бахчисарају 3 јануара 1681 г. са овијем главнијем условима:

1. Да Дњепар буде граница међу Русијом и Турском;
2. Да Кијев са околином остане цару;
3. Да се од Кијева до Запорожја градови не граде;
4. Да Запорожци и низови Козаци буду при цару;
5. Да султан и хан не помажу царским непријатељима.

По овоме уговору повраћени су и руски заробљеници из Крима, а међу њима и Шереметјев, који је 21 годину провео у ропству.

Не може се рећи, да је Бахчисарајски мир био повољан за Русију, премда је опет он радосно приимљен у Москви, али му се нијесу радовали у Варшави, ће се Собјески спремао, да обнови рат с Турском. Улоге су се сад промијениле; Русија је сад постала посматрач борбе Пољске с Мусломанима, али није ни то било за дуго: кроз четири године Русија се је опет, лукавством пољске политике, заплела у бескрајну распру Рјечипосполите с Турском због Каменеца и Дорошенкове Украјине.

Послије журавинскога мира, Јан Собјески нашао се је међу двије струје, које су радиле у супротном правцу. Лудвик XIV захтјевао је од њега, да чува мир

Татара и Турака, разори Поток и Бучач и упути се Станиславоу. На сусрет му ишаће Јан III. из Лавова 9. септембра са тридесет хиљада људи, четврти дан дође у Журавно, ту се утабори и утврди. Није прошло ни пуна два дана, а појаве се Татари, а 19. септембра приближи се и сам сераскер, опколи краљевски логор и почне се опсада, која није трајала више од 15 дана, благодарећи преговорима, које је за то вријеме водио Вишњевецки у турском логору. Краљ није жалио злата и сераскер пристане на мир. Прелиминарни мир потписан је 6 октобра 1676, по којему је измијењена она срамна тачка бучацкога договора о плаћању харача и уступљене су Пољској двије тачке у Украјини: Бијела — Црква и Паволоча; с ње су се стране обвезале, да помажу једна другој на сваки захтјев. Ради разграничења Подоља и потврде мира морао је отићи нарочити посланик у Стамбол.

За посланика у Цариград био је одређен Гнински, војвода Хелмски. Он је с огромном пратњом од 300 људи отишао идуће 1677. године, али је био пуштен у Цариград тек у јануару 1678. Кад је велики везир Кара-Мустафа видео његову пратњу, рекао је подругливо: „За освојење Стамбола одвећ их је мало, а за посланство одвећ их је много!“ Сујетни пољски магнат наредио је да му коње поткују сребрнијем потковицама, које су лако опале, те их је народ купио. Кад су једну од тијех потковица донијели великоме везиру, он је опет подругливо рекао: „Потковице су сребрне, а главе оловне. Посланик сиромашне Рјечипосполите морао би корисније употребљавати новце!“ Гнински се надао, да ће што добити приликом разграничења Подоља, али му је везир поносито рекао: „Ти си дошао овамо, да буквално утврдиш журавински уговор Бијелу Цркву и Поволочје ја нећу, јер смо вам то дали под Журавном; а Бар, Межибож, Немирово, Калник и Запорожје припада Порти.“ На томе је основу мир и потписан.

Журавински мир с Пољском био је потребит султану, да би се могао разрачунати с Русијом за Дорошенка, који се је баш тада предао био цару, а Чигирин је заузела царска војска (1676. г.) Краљ је тај мир потписао у нужди, али нужда не оправдава вјероломство: он је потписао, или боље рећи, израдио за себе чланак, по којему су се Турци и Татари обвезивали, да

помажу Пољској на сваки захтјев. Да јој помажу — а против кога? То није био прости мир, него савез с Портом, који је успркос андрусовскоме уговору закључен без учашћа рускога посланика, којему нијесу ни допустили, да присуствује уговарању. Краљ, као да ништа није ни било, наредио је своме резиденту у Москви, Сви-дерскоме, 12. јануара 1677. г., да се жали, што кијевски војвода, кнез Голицин, нарушава андрусовски уговор и не пропушта, да се провози тајин у Бијелу Цркву, а Самојловић се незаконито назива хетманом од „обје стране Дњепра“ и заузима за дњепровске, т. ј. Дорошенкове градове. На то је цар одговорио 25. јануара, да је Пољска, по бучацкоме уговору, уступила западну Украјину Турској; а пошто се је турски хетман Дорошенко са својим пуковима вјечно предао Русији, то се Украјина Пољске не тиче; а што се Самојловић назива хетманом од обје стране Дњепра „то се тиче Турака, а не Пољака.“ Краљ није могао ништа рећи против овога, него се је старао, да се како год оправда. Пошто је сабор потврдио журавински мир, краљ је, 21 марта 1677 примио посланика Тјапкина и рекао му је између осталог, да се чуди, зашто цар и његов савјет подозријевају на њега. „Познато је, да сам веома био противан и да сам карао хетмане, кад су наши пукови ружно под Чудновом поступили и предали бољара Шереметјева у Крим. Нека се не гледа на то, што сам ја с Турцима мир закључио. Мир тај нити је дуг, нити ми је пријатан; на њ сам ја принуђен био страшном силом поганском. Сад се поганици спремају на Чигирин, Кијев, па и на саму Московску државу, и ни чим неће царско величанство тако застрашити Турчина, као што ће их застрашити, ако пошаље Козаке на Крим и на Црно море. Пиши о томе цару, да не би то дознао сенат и република.“ Ријечи ове нијесу одвећ искрене! Краљ се је с једне стране хвалио миром, који је закључио без учешћа хришћанскијех држава, премда је тај мир био мало бољи од бучацкога, а с друге господи шљакте, па и сами Собјески, тјешили су се тијем, како је писао Тјапкин, „што ће се сва злоћа султanova и ханова обрушити на Москву,“ па је тако било.

Идуће 1677 године, 4 августа, онај исти сераскер Ибраим-паша, који је био обејео Собјеског под Журавном, јавно се под Чигирином са 60 хиљада Турака и 40 хиљада Татара, да освоји не само Чигирин,

него и сами Кијев. Он је собом водио и JURASA Хмељничкога, којег је султан ослободио из Једикуле и наименовао га за „кнеза Сарматског и хетмана војске од Запорожја,“ одредивши му Немирово за привремену пријестоницу. Одбрана Чигирана и Дорошенкове украјине била је повјерена војводи кнезу Ромодановском и хетману од лијивобрежне Украјине, Самојловићу. Почела се жестока борба, у којој је краљ пољски играо пријатну улогу простог посматрача. Турци су цијелу годину обсиједили Чигирин и пошто су, најпослије, њим завладали, спалили су га и разрушили до тла, 20 августа 1678 г., па су се вратили, а оставили су JURASA, да хетманствује на голој степи. Рат је трајао још двије године, али са самјема Татарима, а Турци се нијесу показивали, и спор се ријешо дипломатским путем.

У Цариграду су добро знали, да журавински мир није стајао; па и сам краљ пољски није крио намеру, да га поруши, и кад су Турци нападали на Чигирин, Собјески је нудио цару рускоме савез против Турака, кад је преговарано у Москви о продужењу андрусовског примирја. Примирје је било продужено на 15 година, до 1 јуна 1693 г., с тијем, да се Русија на свјгда уступи Кијев, а Пољској да остане Невељ, Себеж и Велиж, и да јој плати Русија 200 хиљада рубаља; али на савез цар није пристао, јер је знао, како се Рјечпосполита лако односи к међународним уговорима. Русији је требало да сврши тешки и штетни рат с Турском. С том сврхом цар је, у децембру 1678 год., послао властелина Даудова у Цариград, да преговара о миру. Султан, и ако није о томе знао, опуномоћио је такође влашкога господара Дуку, да преговара о миру. Господар је, у мају 1679 г., послао ради тога у Москву капетана Биљевића, који је изјавио, да Porta захтјева само један дио украјине, „ђе би могао живјети JURAS.“ Цар је пристао на мир, само да Турци не улазе у земље дњепровских Козака. Одма за овим дошли су у Москву пољски посланици, Бржостовски и Гнински, и изјавили су, да ће краљ прекинути мир с Турском, ако цар уједини своју војску с пољском и ако буде издавао на издржавање војске по 200 хиљада рубаља годишње. И ако је доста надувано ово потраживање, цар је одбио само потонји услов, а за први пристао је да сазове нарочиту комисију, у јуну 1690 г., у којој ће се то питање претрести. Осим тога, у Москви су

хтјели знати и мишљење Самојловића о томе питању, ради чега су и послали к њему, крајем октобра 1679 г., ђака Украинцева. Хетман је рекао Украинцеву: „Достави царскоме величанству, нека учини мир са султаном и хагом. С краљем се чинити савез не може, јер Пољаци хоће новаца и траже да обје војске иду к Дунаву и преко Дунава... Ако и одржимо побједу, они ће је себи приписивати... Ако заједно изидемо против непријатеља у степену, одма ће нам Татари отети коњску пјћу... Пољаци ће почети нарочито бунити Козаке и наговарати на свако зло. Бојим се још и тога, да они у одсудном тренутку не издаду царску војску и Запорошце, јер су они људи слоб и својеволјни, који неће да трпе нужду... А сад је послао краљ у Запорожје к Сијерку бјелоцрквичког попа, да тамо мути и буну.“ Разлози Самојловића били су за овај пут уважени; пољски посланици били су отпуштени без успјеха а у Крим к хану послани су ради преговарања Сухотин и Михаиллов. Преговори су се протезали читаву годину и свршили су се миром, који је на 20 година закључен у Бахчисарају 3 јануара 1681 г. са овим главнијим условима:

1. Да Дњепар буде граница међу Русијом и Турском;
2. Да Кијев са околином остане цару;
3. Да се од Кијева до Запорожја градови не граде;
4. Да Запорожци и нивови Козаци буду при цару;
5. Да султан и хан не помажу царским непријатељима.

По овоме уговору повраћени су и руски заробљеници из Крима, а међу њима и Шереметјев, који је 21 годину провео у ропству.

Не може се рећи, да је Бахчисарајски мир био повољан за Русију, премда је опет он радосно примљен у Москви, али му се нијесу радовали у Варшави, ђе се Собјески спремао, да обнови рат с Турском. Улоге су се сад промијениле; Русија је сад постала посматрач борбе Пољске с Мусломанима, али није ни то било за дуго: кроз четири године Русија се је опет, лукавством пољске политике, заплела у бескрајну распру Рјечпосполите с Турском због Каленеца и Дорошенкове Украјине.

Послије журавинскога мира, Јан Собјески нашао се је међу двије струје, које су радиле у супротном правцу. Лудвик XIV захтјевао је од њега, да чува мир

с Турцима и да помаже Маџаре против Аустрије, а папа Инокентије XI и Ђесар Леополд мучили су се да га принуде, да раскине мир и обнови рат с Турском. По-ложај Собјеског био је тежак, јер је дво-јипу потоње морао да слуша: првог због благодарности што је добио круну, а другог због ревности према католицизму; но пошто се та покорност условљавала још покорношћу према наредбама своје жене, то је он лавирао међу Сцилом и Харибдом, увјеравајући у исто доба и папу и руског цара, да ће раскинути „непријатни“ за њега и за сву Пољску журавински уговор, а међу тим је, да угоди Француској, до-пуштао Пољацима, да ступају у редове ма-џарскијех усташа против Аустрије. Питање то рјешавало се је у краљичином кабинету, који је прозват „гроб Пољске“.

У то вријеме Маџарска, од које је три четвртине припадало Турској, борила се је с Аустријом. Маџари, који су остали под Аустријом, гоњени за протестантску вјеру, устали су против Аустрије, коју је руко-водио језуатски фанатизам. Послије уми-рења прве буне, 1670 г., букнуло је кроз седам година други још жешћи устанак под предвођењем Емерика Текелија, који је 1678 г. приморао бечки двор, да закљу-чи с њим примирје и да остави у његове руке сву горњу Маџарску. По себи се ра-зумије, да се Текелија непрестано спремао и оружјао. Француски посланик де-Битен, који је био ожењен сестром Марије — Ка-зимире, помагао је маџарски устанак и ку-пио је за њ пољске добровољце по одобре-њу самога краља, у кога су подгријавали наду на маџарску круну.

Но одједанпут све се промијенило: краљица се посвадила са версаљским дво-ром. Лудвик XIV није био вољан да јој ука-же краљевске почести, на које је она рачуна-ла приликом намјеравања посјете Париза, што је и учинило, те она није путовала у Француску. Осим тога, Лудвик није хтио дати њеноме оцу, пропалом капетану маркизу д'Аркену достојанство пера и кнеза Фран-цуске. За ову увреду осветила се је кра-љица на сабору, који се је 4 децембра 1678 скупио у Гродну, баш кад се је Фран-цуска у Нимвегену договарала о миру с Аустријом, који је и закључен 26 јануара 1679 г. На сабор су дошли папски нунције Мартели и Ђесарски посланик Алтхајм, а дошли су и руски изасланици ради рати-фикације андрусовскога уговора. Зашто Мартели а и Алтхајма била је да на сабору

омаловаже француску политику и да удесе савез Пољске и Русије против Турака. Са-вез се продужио до априла 1679 г. Кра-љичин љубимац Димитрије Вишњевецки окривно је на сабору Љубомирскога, што је својевољно купио Пољаке за маџарски устанак; други су јако напали краљеву политику и ствар се је свршила тијем, што је ријешено, да краљ „не желећи срдити Ђесара“ изда наредбу, да се сви Пољаци из маџарског устанка, под пријетњом смртне казне, врате кући. Овијем поступком краљ се одрекао од сваке солидарности с маџар-скијем устанком и учинио је важан корак да се приближи аустријској политици. У то доба вратио се и Гнински из Цариграда с потврђенијем уговором о разграничењу Подоља. Везир није хтио ни знати ни за какве уступке и захтјевао је, да се одма преда Бар, Межибож, Калник и Немирово. Раздражени краљ почне сад још живље радити, да подигне општи рат против Ту-рака. Сабор, због нимвегенскога мира из-међу Француске и Аустрије, пристане на све: одреди субвенцију, даде суму, која је одређена била андрусовскијем уговором за војску, допусти краљу, да ради дипломат-скијех односа држи код себе стални сабор од 116 сенатора и шљакте, а уз то је одре-ђен био и број војске на 42 хиљаде, круп-ске и литванске.

Поред свега тога журавински уговор био је ратификован, а идуће 1680 године учињено је с тугом и јаком оно што је уговор одређивао. Турски и пољски коме-сари, у пратњи турскога конвоја од хиљаду људи, чинили су разграничавање од Јазлова до Межибожа и Новог Константинова. На ову је ствар пазио Дилавер-паша, који је са 10 хиљада људи стојао под Каменецом, а Ахмет-паша налазио се подаље с толиким исто бројем Турака и Татара. Горко је било краљу, који се је налазио у Јаворову, гледати на то. Он је осјећао сву ненакнад-ност тога губитка, који је поднијела Ријеч-посполита од украјинскога пораза и козач-ког пада. Као у некој нади да ће попра-вити погрешку и прикрити обнављену гра-ницу, он је склонио сабор, те је дао коза-цима пограничну земљу око Тереховла и Каменца, да се тамо населе и пожртвовано је за то од својих новаца 60 хиљада злат-ника. Доцније, кад је по смрти Јурага, влашки господар Дука купио турску Укра-јину (1681 г.) и Собјески је дао Козацима хетмана. Први хетман био је Гогољ, а за тијем ћемо виђети Куницкога, који учест-вује у поласку на Беч. „Сад су се тек

Љахи опаметили“, пише украјински летописац, „и досјетили су се, према оној пословици: „паметан је Пољак тек послјиде невоље“, пошто су деснобрежну Украјину, а с њом и Козаке, храбре јунаке најприје сами, а доцније преко Турака и Татара потпуно раворили и ископали“.

Краљ се је надао, да ће на сабору 1681 г. коначно ријешити питање о рату с Турском; али се је сабор, благодарећи интригама француске партије, у самом почетку показао врло непослушан. Произашли су бурни призори и пролила се је крв. Пац и Сапјега хтјели су да се кољу у сенату; слуге магнатске биле су се по ходницима до смрти. Побједници су вукли убијене и бацали у Вислу; ако би се какав странац чудео томе, што се је збијало свуда по улицама и раскрсницама, одговарали су му са смијехом, „да су такве пољске слобостине.“ Када су се тј. безобразлуди утишали и на сабору су почели слушати рапорте од посланика, који су шиљати по Јевропи ради војене субсидије, подигла се изненадно бура због радзивиљског питања. Јединица кћер Богослава, познатог баљара литванског и министра Курфиршта Брандебуршког, који је имао огромна имања у Литви, удала се је за сина Курфиршта Лудвика. Почели су да вичу, да је то издаја и да ако треба ратовати, прије треба ратовати с Курфирштом, него са султаном. Француско злато још је више потпирило огањ и посланик Пршијемски објавио је, да ће, ако тога дана сабор не донесе своје закључке, протестирати прогив свега, па је умакао. Краљ се побојао од ове пријетње, те се енергички заузео и закључци су за неколико сати били готови. Али ту су два друга посланика, Дрибровски и Чарнецки, протествовала против тијех закључака, коју су учињени у осутству Пршијемског; послали су да траже бјегунца, али је он био умакао из Варшаве. Краљ огорчен тијем што се је сабор морао без успјеха разићи, повиче: „Пропала је прилика, да се Каменец узме! Турци и Татари нападше на нас, чим дознају наше намјере. Ко је жив нека се оружја за спас отаџбине!“

Не вјерујући више аустријскијем обећањима, Текелија оде у Будим к Ибраим-паши, у марту 1682 г., и ступи у поданство Порте. По учињеноме тада уговору Маџари су добили религиозну и политичку слободу и сувише султанску заштиту, а они да плаћају годишње 40 хиљада дуката

харача. У септембру, у логору под Фулнеком, паша је предао Текелији плашт, мач и књажевски жезал. С друге је опет стране Текелију подржавао Лудвик XIV, преко свога агента Ди-Верне де Буко, који је био послан у Пољску с огромнијем новцима. Јадни положај хришћанства није ни најмање узнемиривао Лудвика XIV; он је исказивао султану осјећања најљежнијег пријатељства, а да би што више штете учинио Леополду, старао се је, да што више осујети свештену лигу и да одвоји од ње Собјеског. Поред свега тога Собјески је већ 1 маја 1682 изјавио посланику Витри, да уступајући наваљивању нунција Палавићини и Ђесарскога посланика Зеровског, мора стати на пут даљим интригама против њих. Краљица се заузела, да ту задаћу изврши, гонећи француске агенте, хватајући куријере из Маџарске и т. д. Узалуду се трудио Витри да превласти краља; ни књажевска титула дата маркизу, д' Аркену, ни дато му обећање, да ће га произвести за пера, није могло ублажити краљицу, а Витри је то приписивао томе, што су повољнија била обећања, која је Ђесар давао и то: да ће удати кћер за Јакова, сина Собјеског, и осигурати наслједство пољског пријестола у кући Собјеских.

Сабор који се састао 7 јануара 1683 г. имао је за задаћу, да рјешити питање о савезу с Аустријом против Турака. Великиш Рафаил Лешчински, отац доцнијег краља пољског Станислава Лешчинског, као присташа француске партије, изјаснио се је у самом почетку, премда врло опрезно, против савеза, и кад су папски нунцији и Ђесарски посланик изашли с пројектом за лигу, чули су се многи гласови против рата с Турцима. Многе више дужности биле су повјерене францускијем присташама, као: велико хетманство Јаблановскоме, мало Сјењавскоме, литванско Сапјеги, управа над Краковом Потоцкоме, те је и то знатно помогло, да француска партија ојача. Кад је то увидио краљ рјешити се је, да једнијем ударом разбије ту интригу.

Но Лудвик XIV није трпио никаквијех препона у својим политичким рачунима и засновао је опширан план завјере против краља, да га збаци с пријестола. Његов посланик де Битеп хвалио се је у својим писмима, да ће раскинути лигу с Ђесаром, да преко великаша Морштина зна све планове варшавскога кабинета, да је премамао на своју страну оба Сапјеге, а, што је

још главније, и Јаблановског, обећајући му круну, да је на ту сврху издао већ више од 50 хиљада влатника и да је покушавао и то, да поткупи и премама и самога краља, али да није успио. Морштин, као главни чинилац у томе послу, спремао је шлахту на мјеснијем саборима против краљевскога плана, и писао је Каљеру, секретару министарства у Паризу, да се „лига у кабинету кроји, али ћемо је ми раскинути на сабору.“ Проносили су се гласови, да су завјереници готови били и убити краља, а на пријесту увиди Јаблановскога.

По срећи краљ је ухватио ту преписку, изишо је пред палате и рекао: „Не знам, што да мислим о овим писмима: јасно је, да је Морштин с друштвом поткупљен; не разумијем, како да Сепјега продаду своју вјерност, а још мање вјерујем, да Јаблановски помишља о круни и издаје краља и отаџбину. Вријећа нас посланик, кад представља наш народ као такав, који се даде поткупити, без вјерности и части; не допустимо да се то обистини раскидом савеза, који је учињен у присуству свију чиновна. Турчин се спрема на рат, па ако пропадне Беч, питам вас, која ће држава спасти Варшаву?“... Ове су се потоње ријечи односиле к онијем кратковиднијем политичарима, који су рачунали за погрешку сваку помоћ, која би се учинила Аустрији. Сви су једногласно захтјевали, да се ствар испита и да се мутити пронађу и казне. Завјереници, а међу њима први Јаблановски, аплодирали су краљу.

Али Собјески вјешто их је све оградио од подозрења и задовољио се само једном жртвом. Морштин је био лишен свију дужности и морао се је уклонити у Француску; још прије њега отпутовао је француски посланик Витри, и не опростив се с краљем. Тако је и пала француска партија и на њенијем рушевинама потписан је 21 марта 1683. г., савез за одбрану и напад међу Јаном III и Леополдом, у присуству сената и посланичких депутата. Вриједно је опазити то, да су се обје стране, нарочитијем чланком обвезале, да неће, у случају нужде, тражити од папе дозволу, да наруше узајамну заклетву. Као што је н. пр. Филип II, кад су се Холандци побунили, свечано објавио, да је законито прекршио заклетву, јер га је папа од ње ослободио.

По овоме уговору обје су се стране обвезале:

1. Да обје стране воде рат с Турском до закључка повољног мира под гаранци-

јом папином и да једна страна без друге не чини мира; 2.) Њесар ће наоружати 60 хиљада војске у Мађарској, а краљ 40 хиљада у Пољској; 3.) Ако буде нападнут Беч или Краково, онда ће пољска војска похитати на помоћ Бечу, односно Њесарска Кракову; 4.) У случају ако не буде потребе за непосредну помоћ, онда ће обје државе помагати једна другој војничкијем диверсијама, — Пољска у Украјини, а Аустрија у Мађарској; 5.) Њесар враћа натраг дипломату, којом је 1656 г. изабрат за пољскога краља и отказује се од права на руднике соли у Велички и Бохни; 6.) Њесар ће одмах платити краљу 300 хиљада талијера; 7.) У овај савез биће позвани сви хришћански владари, нарочито руски цар; 8.) Који од владалаца буде у војсци, тај и да буде главнокомандујући.

Присташе француске партије осуђивали су тај савез и тврдили су, да га је краљ склопио због личнијех интереса, да ожени сина великом војвоткињом аустријском и да му осигура пољску круну. Но кад би и било тако, опет је опасност од Турака захтјевала, да се ради сигурности потраже савезници. Нико још није знао, кад се је савез уговарао, куда ће из Цариграда кренути Мухамед IV. Једно се само може рећи, да Собјески, знајући безалаберност Ријечипосполите, није имао разлога да обећа 40 хиљада војника, пошто сва пољско-литванска војска није бројила више од 18 хиљада људи; он је себе везао одвећ широким солидарношћу рата и мира. Покушај једнога посланика да осујети саборско ријешење остало је без успјеха: њега су нашли и приморали, да се одрекче од својега вјешто.

У исти дан кад је савез потписан у Варшави, Мухамед IV послао је јаничаре из Цариграда, а сјутрадан и сам је отишао у Јелрсне, а отоле у Биоград. Ту је добио вијест о савезу, који је закључен у Варшави и одма је предао великоме везиру зелени барјак Мухамедов и команду над војском, у којој је бајаги било, судећи по савременијем новинама, 700 хиљада људи, 100 хиљада коња, 22 хиљаде кампа и више од хиљаде топова. Све је то, као што ће се даље виђети, преувеличано: такве масе могле су се кретати само у уображењу писаца. Велики везир, дошавши у Осјек, примио је Текелију и држао војени савјет, у којему је ријешено било да се иде на Беч.

Кад је султан стигао у Биоград, Њесар Леополд је под Пожуном прегледао

своју војску, које је било око 44 хиљаде, његове и најамне војске. Леополд је предао главну команду над војском Карлу, Херцегу Лотариншком и наредио му је, да се крене к Ујвару и да заузме ту тврђаву, а сам се повратио у Беч. Опсада је била безуспјешна, а безпр је, међу тиме, 2. Јуна кренуо из Осјека к Рабу, ушљед чега и Лотариншки скине опсаду и одступи к острву Шиту. Он није био кадар да спречи Турцима прелазак преко Раба и последице неуспјешног окршаја под Петронелом, 27 Јуна, хитно одступи к Бечу, па оставивши ту графа Штаренберга са 12 хиљада пјешадије, сјутрадан пријеђе на лијеви бријег Дунава. Леополд, чим је извијештен о Петронелском поразу, отпутује из Беча у Линц, а отоле у Пасау.

Везир је опсио Беч 4 јула и ноћу је примакао своје танчеве на 200 корака близу спољних бечких утврђења. Логор његов опасивао је Беч као полукруг на двије миље дужине, почевши од Швехата, на десном бријегу Дунава, до Хајлигенштата и Нусдорфа, а број његове војске долазио је до 200 хиљада Турака, Татара, Маџара и др.. Бечки гарнизон имао је свега три хиљаде пјешака и око 5 хиљада наоружанијех бечких становника, а с доласком Штаренберга тај број се је повећао до 20 хиљада. Штаренберг је изао војсци прокламацију, којом их је охрабрио и умирио, наглашујући, да је Беч умио себе одбрани и у вријеме грозног напада султана Сулејмана (1529 г.) и да ће у помоћ доћи не само књажеви империје, но и краљ пољски, и да, најпослије, храбри херцег Лотариншки, неће оставити Турке на миру, док год стигне помоћ, који се чека. Ноћу 7 јуна Турци су заузели Пратер и Леополдштат, а тијем су прекинули саобраћај између опсађенијех и лијевог дунавског бријега и град опколили потпуно. Везир је разapeо свој шатор у парку, близу дворца Ла-Фаворит. Главни напад он је управо на Ла-Фаворит и Замачку кулу и на утврђења, која су их прикривала.

Беч је био добро снабђевен храном, али је слабо био утврђен са 12 кула и полуразрушенијем опкопима и насипима. Гарнизон се је бранио јуначки, чинећи по који пут и излете, али су нападачи млакаво нападали и пошто им је 15 јуна одбијен јуриш, изгубили су готово цео мјесец, док су заузели само Равелин 13 августа. Штаренберг се је споразумијевао с херцегом Лотариншким, преко нарочитијех гла-

вника, који су препливали Дунав, и између осталог јавио му је 17 августа, да у гарнизону бијесни срдобоља, која односи дневно до 60 људи и да је у турском логору погинуло од те болести више од половине све војске. Прва вијест од херцега стигла је 11 јула преко једнога поморца, а потоњ преко Пољака Колчицкога; та је вијест охрабрила гарнизон, јер им се јављало, да ће краљ пољски скоро стићи у помоћ и ако је прошао још цијели мјесец док се то остварило. Артиљерија турска, како увјеравају очевидци, није чинила граду особитога квара. Везир је, по мишљењу његовијех паша, штедио град за своју будућу пријестолницу, а међу тиме је без сваке потребе рушио околине до тла, шиљући татарске чете у плијен.

Међу тиме херцег Лотариншки није дријемао на лијевом бријегу Дунава и штедио је пут у Моравску, којим се је очекивала пољска помоћ. Он је прије свега ослободио Пожун од Маџара и разбио их је на ријеци Морави; за тиме је одступио ка Клостернајбургу, на Дунаву ујединио се с једнијем одјељењем императорске војске, које је туда пролазило и 4 августа савршено разбио Варадинскога пашу, који је хтио, да с Турцима и Маџарима пријеђе Дунав.

Чим се је дознало, да Турци из Осјека иду право на Беч, Леополд је на основу уговора захтјевао од Собјеског, да му пошаље помоћну војску, али пошто је знао, да није лако код Пољака скупити војску, и да у то вријеме сва сила Ријечинсполите није превазилазила 18 хиљада људи, Ђесар није могао са сигурношћу рачунати на ту помоћ, те је зато преко Ђенерала Карафе написао краљу: „Знамо, да због даљине не може твоја војска стићи на вријеме, да изврчи град, с тога ми и не чекамо с толикијем нестрпљењем твоју војску, колико тебе самога, јер смо увјерени, ако ти будеш хтио стати на чело наше војске, да ће твоје страшно име бити довољно за пораз Турака“. Ђесар није вјеровао гласовима, које је просуо француски посланик Витри, по повратку у Париз, као да краљ због дебљине и гуте није кадар ићи на војску. Сви јевропски дворови били су увјерени, да ће Пољаци ићи у помоћ Леополду без краља.

Херцег Лотариншки, побједитељ Француза под Филипсбургом, није био мање страшан за мусломане, но Собјески; али су у савезничком логору биле распре, као

оно међу Грпима под Тројом. Нико није хтио да слуша, а сваки је хтио да запо- виједа. Курфиршти Баварски и Саксонски јавно су радили, да узму главну команду. С тога је сам херцег Лотариншки молио Собјеског, да што прије дође у савезнички логор, те да узме главну команду, надајући се, да ће он, попут Агамемона, по- мирити супарнике.

Собјескоме, као владару, није доли- ковало, да, у пркос тек што закљученоме уговору, дође сам без војске; с тога је он употребио сва усиљавања, да скуп и бар малу војску. Но ни онијем Пољацима, ко- ји су рачунали Пољску као бедем про- тив мусломана, није се свиђао овај далеки полазак под Беч, а тијем мање се је он могао свиђати присташама француске пар- таје. Нешто папин глас, који је успио да обустави и Лудвика XIV од даљег рато- вања на Рајни прстив Аустријанца, а не- што злато, које се просуло из касс папине и Собјеског, морало је расположити По- љаке у корист тога предузећа. Краљ је скупио 16 хиљада Пољака, већином на- родне кавалерије; пјешадију хтио је да скуп и од Козака, ради чега је и папа Ино- кентије XI био послао огроман новац. „Ја сам сто пута чуо, пише очевидац, како је краљ хвалио ту војску. Жалио се је, како се споро скупља, и полазећи на војску, препоручио је краљичи, да новобранце час прије шаље напријед, како који стигне, као да је спас Беча зависно од Козака.“ Та је ствар била повјерена пуковнику Менжин- скме, али је ишла тако споро, да Козаци нијесу стигли под Беч. Собјески их је не- престано ишчекивао, тако да су се њемачки ђенерали, који нијесу знали, како краљ цијени козачку војску, чудили, кад би он узвикивао: О, Менжински, Менжински!

Литванска војска скупљала се још спорије, тако да је Собјески није ни чекао, него је наредио својој војсци, да се саку- пља у Гарновици, пограничном шлеском граду, а сам је кренуо из Кракова тек 5. августа. Он је показивао своју војску Ће- сарскоме изасланику, ђенералу Карафи, али је крио своју јадну пјешадију и још јад- нију артиљерију, у којој је било само 28 топова, од којих су вриједили за употребу у пољу само 6. Карафа је молио, да пољ- ска војска, која је била брза на пљачку, не прелази преко Шлеске, но преко Ма- ђарске, па је то и учињено. На молбу ђе- нерала Карафе, да се креће што прије, Собјески узме собом 4 хиљаде одабране кавалерије, те се 12 августа форсирањем

маршем крене на пут, тако да 21 августа стигне у Холабрун, прошавши сву Шлеску за 9 дана. У Холабруну српо је краља жер- пег Лотариншки, некадашњи његов супар- ник за пољску круну. Они су одмах сту- пили у најпријатељскије одношаје, који су трајали за вријеме читавога заједничкога ратовања. Краљ је цијенио херцегове вој- ничке способности и пажљиво је слушао његове савјете. Ту је дошао к њему и гроф Фон-Валдек, командант франконске војске. У исто доба почели су да граде мост преко Дунава код Тулна, 5 миља далеко од Беча. У Штаделдорфу представио се је краљу Курфиршт Саксонски, а сјутрадан 6 ав- густа, стигао је и хетман Јаблоновски с осталом пољском војском. Послије војеног савјета, почели су истога дана прелазити преко моста и прелазаак је трајао два дана и двије ноћи. У Тулну се придружио краљу Курфиршт баварски са својом вој- ском. Собјески је узео главну команду над савезничком војском. Из Тулна су савез- ници кренули 29 августа двама путовима: Пољаци деснијем, лакшијем, а Њемци ли- јевнијем. Не наишавши ниђе на неприја- теља, трећи дан, т. ј. 1 септембра, сретно су стигли под вис Каленберга (на 1 миљу од Беча), гдје су одма намјестили топове и наложили огњеве, да опсађени знаду, да су стигли.

Међу тијем је велики везир упорно продужавао опсаду, надајући се, да ће град узети прије, него што савезници стигну, да га спасавају, због тога је учинио уси- љена примицања, поткопавао лагуме, бацао бомбе и камење и у исти дан кад су савез- ници кренули из Тулна, послао је јаничаре на јуриш, али ни тај јуриш није успио. Сјутрадан дошао му је улак и јавио, да су не само Њемци, но и Пољаци, под коман- дом краља Собјеског дошли на Каленберг; но та вијест није ни мало збунила везира. Он је само наредио да се к подножју брда покрене авангарда од 10 хиљада ко- њаника, која би у случају потребе могла и похитати. Али је у логору завладао страх. На савјету, који је држан 1 септембра, паше су биле мишљења, да се скине опсада; особито је то настојавао паша једренски, доказујући, да се је за вријеме двомјесечне опсаде војска преполовила, нешто због по- гибије, а нешто због болести, и да она није у стању дочекати хришћанску војску, коју предводи добро познати краљ пољски, да град брани јуначки гарнизон, да кишљиво вријеме и хладне ноћи повећају смртност у војсци. да је, најпослије, и сами знаме-

нити Сулејман био принуђен, да одступи од Беча. Али је везир одговорио, да би срамно било одступити, кад је гарнизон доведен већ до крајности и није у стању, да се држи три дана; а Пољаци и ако су храбри, опет су уморни и нијесу у боју издржљиви; да, најпослије он више воли умријети с оружјем у рукама, него чекати вјешала. Одговор везиров није задовољио паше, који су се били коначно ријешили, да се спасавају брзијем одступањем.

У самој ствари број турске војске био се је преполовио, тако кад би оставили 20 хиљада јаничара, да чувају шанцеве, везир није могао повести у бој више од 70 хиљада, а и савезничка војска имала је такође 70 хиљада и то: 16 хиљада Пољака и 54 хиљаде Њемаца (Аустријанаца 20 хиљада, Саксонаца 10 хиљада, Бавараца 12 хиљада, Франконаца и других добровољаца 14 хиљада), у томе броју било је 35 хиљада пјешадије. Никада прије није Собјески командовао тако великом војском.

Краљ је послао у извидницу једнога Француза, којег је држао при себи и сматрао га за инжењера. Њему је наређено, да извиди земљиште од подножја Каленберга до турскога логора. Ово су земљиште рачунали за валовиту равницу, али која је погодна за дјеловање кавалерије, но Француз је доставио, да је она сва испресјецана ритовима и кланцима. Према овоме краљ је прорачунао, да ће потребовати најмање три дана, док се избије непријатељ из позиција, те је и показао приближно мјеста, куда војска може проћи 2 и 3 септембра.

По распореду, који је учињен у ратном савјету, Пољаци су, под командом Јаблоновскога, стали на десном крилу, пратежући се попут полумјесеца, десно од Каленберга по шуми и долинама, да Татари не би могли заћи за леђа војсци која је у боју. На лијевој крилу били су Аустријанци, Саксонци и Баварци под командом херцега Лотариншког; они су заузели Каленберг, па се опирали готово на сами Дунав; у средини код Каленберга налазили су се Франконци под командом грофа фон Ваддека, а ту је био и сам краљ Собјески. Војске су биле разређене по у три линије, а за трећом налазила се резерва. Везир се задржао у своме логору, пославши напријед, као што смо рекли, 10 хиљада јаничара.

У освит дана 2 септембра, у нећељу, почео се је напад, Саксонци су први почели препуцавање с Турцима, потиснули их и сагнали с висине, коју су одма заједно с

Аустријанцима заузели. У своме окршају драгуни и Пољаци Љубомирскога били су потиснути и претрпјели су губитак; али се Турци нијесу даље држали, те су Саксонци и Аустријанци наступајући кроз хајлигенштатски кланац, дошли до Деблина. Кад је то опазио везир, он сам изаше из логора и устави се недалеко од њега, и пошље око 30 хиљада коњаника против савезничкога деснога крила. До два сата послје по не у центруму није се ништа дгађало; Баварци и Саксонци кретали су се корак по корак, равнајући се према своме десном крилу, где се налазио краљ. Пољаци с Јаблановскијем почели су излазити из Дорнбахске шуме. Турци су жестоко напали краља и потисли пољске хусаре, али су их срели жестоком ватром четири њемачка батаљона, који су били у резерви. У то баш врјеме краљ угледа првени везиров шатор, па узевши њемачке батаљоне и 2 топа крене се напријед, пуцајући из топова у првени шатор, док су све жетке истрошили. У то стигне и пољска пјешадија. Бој се започео још жешће него прије и краљ је најпослије, заузео ону висину, на којој је он, према распореду, мислио да се заустави први дан боја. Али ту му је изашла пред очима неочекивана слика: Турци су одступали на свој линији. Он одма јави херцугу Лотариншком, да пошље што брже појачање, нареди двама ескадронима хусара, да сађу доле, а он се сам крене напријед. Први ескадрон под командом грофа де Малињи, брата краљичина, ударио је на турску коњицу, која није издржала, окренула је натраг и довела у неред задње турске редове, ушљед чега се одступање Турака преокрене у право бјегство. Везир се узалуд старао да их заустави и умољавио кримскога хана, да му помогне, — хан је, као што ћемо даље виђети био први присташа бјегства. Краљ није гонио Турке, но се упутио право у сред турскога логора, где је био везиров шатор. Он је тамо стигао у 6 сати у вече, кад се већ десно крило турскога логора налазило у рукама херцега Лотариншког. Тек сјутрадан, 3 септембра, пошаље краљ Менжинскога са хиљаду људи у поћеру за непријатељом. Менжински кад је дошао до Пожуна, пошаље око 50 људи к Рабу, где су Пољаци гледали, како Турци мирно, три дана и три ноћи прелазе преко моста на другу страну.

Ова побједа, тако сјајна по својим последицама, није коштала савезнике више

од 6 стотина људи. Тако тврде многи писци. Волтер пак у својим „Annales de l'Empire“ своди тај губитак на 2 стотине, само је прва линија била у боју; Пољаци пак Јаблоновскога и аустријски кирасири нијесу ни виђели непријатеља. Губитак Турака, по милости краљевског секретара Таленти, био је преувеличен до 40 хиљада; њега је другог дана послје битке послао Собјески к папи Инокентију XI, да му однесе мухамедов барјак, који је нађен под везировијем шатором. Таленти је причао папи, да је путовао читаве 4 миље далеско од Беча по пољу покривеноме турскијем лешинама. Знате губитак савезника није превазилазило 800 људи. „Овијем ја не мислим, пише један савременик, да умалим славу пољскога краља, која је сјајна, како по величини самог подухвата, тако и по мудрој распореду, огромности успјеха, а нарочито по јуначкоме прегнућу, да дође своме савезнику у помоћ.“ Ми ни тијем нећемо умалити славу побједитеља, ако оазнмо, да барјак који је послан папи по прилици није био барјак мухамедов Барјак тај чува се у златном ковчегу, заједно с алкораном и мухамедовим хаљинама, и на камили га носе пред султаном или пред везиром, па кад га за вријеме боја рашире, онда барјактар „Наик брз-спрет,“ емир од куће мухамедове, пази на ток битке и ако се ма икоје побједа почне клонити на страну непријатеља, он се одма уклони с том свештеном залогом. Велики везир, разумије се, није у бјегству изостајао од емира-барјактара; у везировом шатору био је, по прилици заборављен везиров барјак, који није ружњи од првог и на ком је арапски натпис.

Не умањава славу побједитеља ни за околност, што је побједа лако одржана. Бјегство Турака није се почело с бојнога поља, нити од стотине пољских коњаника, који су бајаги обратили у бјегство цијелу турску војску, него из самога логора, ушљед необјашњивог паничког страха, који упропашћава поћекад и најхрабрије војске, као што се то догађало и с Пољацима, н. пр. под Пиљавцима. Страх је завладао Турцима, чим су добили вјест о доласку савезника под Каленберг. Паше су одма говориле да се одступа, а нарочито хан кримски, који је желио час прије умаћи с награбљенијем благом и с неколико хиљада робова, којијех је свега у Турка било до 108 хиљада. У само јутро онога дана кад се је битка збила, паше су послале к Швехат свој пртљаг,

камиле и коње под заштитом кавалерије, а то је било доста, да се цио логор преплаши. У тој забуни умакли су и јаничари, јер кад су се Њемци примакли к шанчевима, нијесу у њима нашли никога, а и шаторе су нашли празне. Турци су подозријевали од издаје паша, а особито кримскога хана мислећи, да су подмићени од краља пољскога: то се мишљење могло чути и у пољскоме логору. Ње су се сјећали, како је Собјески умрио под Хотинским развијем обећањима разјединити Турке и влашког и молдавског господара; али, како опажа један савременик, та претпоставка нема мјеста у овоме случају.

Поред свега тога савезници су нашли још много пљачке под турским шаторима, особито Собјески под шатором везировим. Перцег Лотајиншки хтио је да пошаље поћеру за Турцима, али краљ није дао, јер се бојао да не наиђу на засједу и забрано је да се пљачка до у јутро, што су, уосталом, али језици приписали његовој жељи, да сам за себе изабере оно што је боље. Поред свега тога, пљачка се почела успркос наредби и у празнијем шаторима нашло се још доста блага и за војнике и за главаре. Сам краљ нашао је у дивном везировом шатору у развијем драгоцјеностима до два милијона дуката као што је он сам писао својој „Маруси“, која није мање вољела сребро од свога мјџа, али новаца није нашао. Говори се, да су имперци узели око три милијона дуката: Турци су оставили у логору 15 хиљада шатора, 160 топова, огромну количину муниције и гомиле лешина од заробљеника, које су при узмицању поклали. Није сувишно споменути, да су побједитељи нашли и огромну количину кафе, те је било допуштено већ познатоме нам Колчицкоме, у име награде за његове услуге, да отвори прву кафану у Бечу, близу цркве св. Стефана, зашто му је и кућа дарована. За спомен тога догађаја у свакој кафани морала је висити његова слика. Од тога доба кафа, готово непозната до тада, постала је омиљени напитац у Бечу, а отуда се раширила по свој Јевропи.

Беч је био спасен. Собјески је сјутрадан прегледао један дио логора и посјетио Беч, па се повратио у свој везирски шатор одакле је послао писма о томе догађају ћесару и папи; својој жени писао је о томе такво писмо, које је она могла и другјема читати као званично извјешће. У заносу краљ је приписивао побједу пољскоме народу. Разумије се да Пољаци

нијесу допринијели успјеху мање но други савезници, али главна заслуга и слава припада лично Собјескоме, као главнокомандујућему и та се слава не умањава ни тијем, што је херцег Лотариншки прије започео бој и прије узвео турски логор. Јевропски владари похитали су да честитају Собјеском, називајући га спаситељем хришћанства, а тијем су имали узгредно и ту наміјеру, да мало подраже Лудвика XIV. Сам Собјески, желећи убости непријатеља Хабсбуршке куће, писао му је, да рачуна за дужност, да му „као хришћанскоме владару“ јави о одржаној побједи и спасењу хришћанства. Поред свега тога, Лудвик XIV, још прије него се је опсада свршила, наредио је својој војсци, да уђе у аустријску Белгију; а кад је пдуће године дошла у Варшаву вијест, да је Луксенбург узет, рекао је један француски хирург, који је био на служби код краља и радио нешто у краљевом кабинету: „Ето то је прави краљ!“ а на то Собјески гњевно рече: „А ја што сам?“

Леополд се вратио у Беч 4 септембра уз групу топова и јавио је Собјеском, да се жели с њим виђети, да му захвали за учињену услугу. Ту је подигнуто питање о етикецији, којом треба германски император да прими краља. „Како треба примити краља?“ — „С раширенијем рукама,“ рекао је племенити херцег Лотариншки.

Ријешено је било да се оба владара срету на коњима на отвореном пољу. Виђење је било 5 септембра, на 1½ миљу далеко од Беча, на Еберсдорфској равници. Послије узajамнијех поздрава на латинскоме језику, краљ је представио ћесару својега сина Јакова, будућега мужа надвојвоткиње; ћесар није знао што да му рече и само је климнуо главом. „Взпе величанство, ви, без сумње желите виђети моју војку, — рече краљ, ево моји хетмани, они ће вам је показати.“ Иаговоривши то, он поврне коња, а ћесар прође испред свега фронта и удаљи се. То виђење, које није трајало више од четврти сата, произвело је силно огорчење међу пољацима, а увриједило је и самога херцег Лотариншког. Поред свега тога, кроз два дана Леополд је послао краљу писмо, у коме се извињавао, и скупоцјену сабљу краљевоме сину. За бечку ствар он је једино наградио Штаренберга, који је славно опсаду надржао. У осталом бечки двор, није се одликовао благодарношћу. Прије 20 година он није љепше доступио с Французима, оставивши их да

гладују; сад су отказивали војничке части курфиршту саксонскоме, а доцније су хтјели изагнати курфиршта баварскога из његовијех владавина.

Сенатори и војводе, који су били око Собјеског, били су врло незадовољни него-стопримством ћесара Леополда и његовијех власти, који нијесу ни војсци издавали обећану храну, па су савјетовали краља, да се враћа кући, а то је жељела и краљица и сва Ријечпосполита. Сам ћесар је жељео, да га час прије испрати из своје земље, јер се бојао, да Маџари не испуне своју наміјеру, т. ј. да не даду своју круну краљевом сићу Јакову. Но Собјески је једино мислио о томе, да дотуче Турке, а у души је гајио наду, да ће Леополд, задобивши таквијем подвизима, дати своју кћер краљевићу. Но везир је био прикупио војску у Будиму и био је још тако страшан, да је војнички савјет у Бечу нашао за добро, да задржи пољску војску ради освојења Ујвара, те је ријешено било, да се савезници крену у горњу Маџарску. Херцег Лотариншки с њемачком војском остао је у Бечу, а Собјески је 7 септембра кренуо к Пожуну, а 15 септембра пријешао је на острво Шит или Коморан, преко моста између Тулна и Пожуна.

Овдје су му тек стигли козаци с пуковником Менжинским и Вороном; а други опет, с пуковником Миклашевским и Баликом, под командом старешине Гогоља, дошли су под Гран, где су козаци, не зна се зашто, убили Гогоља, а на његово мјесто поставили Куницког. Прелазак с острва на лијеви бријег Дунава трајао је неколико дана, те је краљ тек 23 септембра био с логором под видовима Коморана, где је стојао два дана, док је дошао херцег Лотариншки са савезницима. Ту су дознали, да су Турци такође пријешли Дунав код Грана и заузели тврђаву код моста у Паркану. На војном савјету у Висвару, под Комораном, ријешено је било, да се наступа даље по лијевом бријегу Дунава. Ту се је повратио краљу камергер и секретар краљичин Далејрак, којег је шиљао, да јави краљици о ослобођењу Беча, овоме повратку краљ се веома обрадовао, јер није знао, да Далејрак има наредбу од краљице, да пири незадовољство међу сенаторима и војводама, те да тијем принуди краља, да се што прије врати у Пољску, — њега, који је горио од нестрпљења, да се што прије потуче са Турцима

Послије узалудног попиљања извидница, да би се сазнао положај непријатеља, Собјески се ријешо, да их сам потражи, те се 27 септембра, без знања херцега Лотариншког, крене, да сам заузме тврђаву код моста у Паркану. Тврђава је била посједнута са 7 хиљада турскијех спахија, под командом младога и храброга Кара-Мухамеда; а у Грану се је налазио турски гарнизон.

Авангарда је наишла на Турке. Кара-Мухамед је напао; драгуни, оклопници и козаци повили су се натраг; све је било обраћено у бјегство и исијечено. Краљ са 4 хиљаде хусара и друге кавалерије похита у помоћ и двома жестокијем нападима потисне Турке; али хусарима од једанпут овлада панички страх и даду се у бјегство, бацајући оружје и барјаке. Општи побјег занесе и краља. Он је трчао на коњу у васмах, а други бјегунци су га претијецали и гурали, а пошто је био сувише дебео, он је тако напнемогао, да је пустио уаде; два пратиоца подржавали су га за руке са обје стране; коњ је летио преко ритова и винограда, али срећом није се ни једанпут спотакао под својим тешким бременом. Најпослије, показа се пјешадија, а за њом артиљерија и Њемци. Турци прекину поћеру и врате се. Краљ је лежао на простртоме сијену готово без душе. Кад је дошао херцег Лотариншки с пратњом, он је мало прибрани снагу и отворено рекао: „Признајем, да сам хтио одржати побједу без вас, ради славе мојега народа, па сам зато кажњен; али ћу се осветити с вама и за вас.

Колико је Пољака пало у овој боју, који је од савременика назват касацином, није познато; то се не зна и с тога, што су прва три дана послје боја употребљена на сарањивање убијенијех, по прилици зато, да се утаји права цифра губитка. У осталом и сами број пољске војске од почетка је загњетан. У овој боју, по ријечима самога краља, није било ни пунијех 5 хиљада, јер их је много раније погинуло (?) и умрло од болести; много је болеснијех остало у Пожуну, а при комори остало их је још више. Ако их је у почетку било 16 хиљада, или као што неки говоре 20 хиљада, онда је губитак био огромен и то највише од срдобље. Пољска војска није се славила дисциплином. „Наш пораз, пише Собјески, ми морамо узети као казну Божију за плачкање пркава, разбојништво и друга недјела“. Даље он говори: „Чудновата је ствар: кад сам другога дана послје наше погибје

питао моје старешине за савјет, што треба да радимо, већина од њих била је мишљења, да се са свијем тијем стидом на нас вратимо у Пољску. Ја сам им на то рекао, да они то говоре од страха, па сам им показао Њемце, који се ни мало нијесу препали“.

Било како му драго, Собјески је ријешо, да по сваки начин узме Паркан, што је и херцег Лотариншки одобравао, тијем радије, што је савезничка војска бројила више од 40 хиљада људи. Кара-Мухамед, охрабрен побједом, примио је бој. Краљ је распоредио војску у три линије, метнувши ради суревњивости наизмјенично Пољаци и Њемце, па је 29. септембра, напао. Успјех је био очеван. Турци су били сатрвени и притијешњени к Дунаву. Они који су били у тврђави заискали су „аман“; али Пољаци, који су горели за осветом, све су их поклали; много их је погинуло на мосту а много потопљено у ријеку. Рањени Кара-Мухамед само са 2 хиљаде спасао се у Гран. Ова побједа коштала је јевтино. Собјески, као прави шљактић, био је сујевјеран. „Чудновата је ствар, писао је он сјутрадан својој драгој жени, — кад смо прије три дана ишли против Турака, прво прето непрестано се мотало испред нас, а при орао био се је изнад нас; а јуче је бијели голуб летио испред нас, а дивни бијели орао спуштавао се је до земље, као да нас је водио против непријатеља.“

Кад је Кара Мустафа чуо да је Паркан изгубљен, оставио је Будим и отишао у Биоград. Своје драгоцености дао је једноме Чивуту да му их носи, па шиљући га напријед хтио је да му даде пратњу, јер се бојао, да га сами Турци не опљачкају. „Није потреба, рече Чивут, ја имам њемачку капу, па ћу је натаћи, а кад је твоја војска види, сва ће се разбјежати.“ Собјески је био готов да потражи везира у Будиму, али га је Лотариншки од тога одговорио и увјерио га, да је боље опсјести Гран. За ову сврху био је из Коморана спуштен мост, преко којег је Лотариншки, 9 октомбра с Аустријанцима и Баварцима пријешао на десну обалу Дунава, а сам краљ с Пољацима остао је на лијевој обали, јер Пољаци нијесу никако хтјели прелазити Дунав. Хетману Јаблоновскоме, који се је налазио под утицајем краљичанин, и другим сенаторима, досадила су та војничка подухвја; краљица, огорчена надувенијем поступком ћесара Леополда, опет се почела склањати на француску страну и звала је мужа кући и корила га је, што се

није одмах послѣје бечке побједе вратио. Краљ пак, који је мислио и зимовати у Маџарској, да би на прољеће опет наставио рат, доказивао је жени, да ће Турци ако их остави, напасти на Пољску; да се свечано заклео папскоме нунцију, да неће оставити савезнике и да, најпослије, кад би се он вратио, ћесар би могао учинити с Турцима мир на штету Пољске. Једном ријечи, Собјески је имао велику вољу да се још туче са Турцима; али да не послуша своју љубљену „Марисенку“, — то није био кадар.

Опсада Грана није трајала дуго; кроз 4. дана она се предала на капитулацију, али не Аустријанцима, него краљу, који је допустио гарнизону да изиде без оружја, а градске кључеве предао је херцегу Лотариншкоме. Савезници су се растали 24 октобра на бреговима Испела; херцег је отишао к Ујвару, а краљ у горњу Маџарску. Текелија се повукао у планине, да појача гарнизоне по градовима, а везир је отишао у Биоград, где га је срио султански конопац. Док је краљ стојао на Испелу, дошли су код њега изасланици од Текелије, и он је радио да штогод добије од ћесара за Маџаре, али се све ограничило на просто обећање амнестије. По несрећи ту се Текелија посвађао с краљем због недјела, која је починила литванска војска, што је у септембру са Сапјегом ступила у Маџарску. Текелија је то рачунао као издају од стране Пољака, због чега су Пољаци на повратку морали проламати пут оружјем, трпјети зиму и глад и мислити, како ће што прије доћи у своју земљу. Још би Текелија и задржао Маџаре од нападања, али их је сам краљ изазивао: он је хтио да иде као побједитељ и да по путу осваја градове за ћесара.

Први град Сечени, у којему су били Турци, предао се је краљу на капитулацију, а овај га је предао аустријскоме генералу; град Кошице није пустио Пољаке, а из Прешова су шта више учинили и излет за напад, те је на војном савјету ријешено, да се иде кући, а да се у Маџарској остави само један дио војске и Коваџи. Чете маџарске тукле су на сваком кораку пољске пљачкаше, те су ту изгубили више но под Бечом и Парканом, па и онај дио војске који је преостао и кући се вратио, преостао је само благодарећи Текелији, јер је он још чекао користи од посредовања пољскога краља, па му је дао знати, да што прије измиче, иначе ће га Маџари

пресећи од Карпата. У Ујвару се шта више било чуло, да је сва пољска војска уништена.

Идући даље од Прешова, краљ је морао бојем узимати још град Кис-Себен, под којим се је налазио Сапјега, али се је град бранио и није се хтио предати док је дошао краљ с Пољацима, а тада се је, 19. децембра предао на капитулацију. Официри се никако нијесу хтјели заклети на вјерност аустријскоме ћесару и пошли су заједно с пољском војском; али кроз неколико дана вратили су се натраг у град и изагнали отуда Пољаке; тако су Маџари поступали с пољскијем гарнизонима и по другим градовима. Поред свега тога, кад је краљ послао Денгофа к папи, препоручио му је, да се својски заузме за Маџарску. Најпослије, Собјески код Љубовне ступи на пољско земљиште, а у очи Божића 1683 г. стигне у Краков.

Тако се је свршио бечки полазак. Собјески као главнокомандујући, а херцег Лотариншки као командант њемачке војске, приморали су Кара-Мустафу, да скине опсаду с Беча: њима је слава, а Штаренбергу част за јуначку одбрану града. Битка 2. септембра, коју узимају као главну, у ствари није била велика ствар: двије трећине савезничке војске нијесу ни виђеле непријатеља, а једна трећина виђела га је само, како послѣје првог окршаја бјежи. Али послѣдиче битке биле су тако важне и тако су ласкале народноме самољубљу, да су се Њемци и Пољаци отимали о славу за побједу. Као судија у томе послу јавио се је папа Инокентије XI као главни чинилац свештене лиге и ријешно је спор у корист Њемаца. Он је у част хришћанске побједе уредио празник с црквеном процесијом, у којој су носили хоругве с ликом ћесара Леополда и папе. Леополд је наредио, да се у Бечу подигне споменик „спаситељу хришћанства“ А ко је био тај спаситељ? — папа! То је казао један проповједник у Паризу, у бесједи, коју је у присуству двора говорио на Божић. „Нека се ћесар не хвали, да је он својом силом и храброшћу својих савезника обратио у бјегство азијатскога тиранина. То је „анђео Божији“, који је разгњао војску Сенахириба (Кара Мустафе) и поразио је паничким страхом. Истина да је дошао на помоћ Јосифа (краљ пољски) и побјео се, али није он, но Мојсеј (папа) побједио Амалика.“

У колико су се Леополд и Лудвиг XIV старали, да омаловаже подухвате Собјеског,

у толико су га други јевропски владари, који им нијесу симпатизирали, узносили и славили. Исте крајности виде се и у сувременим и доцнијим списима о томе догађају. Историјска истина остала је у среди ни и ми смо се старали да њу нађемо.*

* Извори:

1. *Рокот* — Vienne deux fois assiégé par les Turcs: en 1529 et 1683, heureusement délivrée. Leyde 1684.
2. *Далејрак* — Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets de Jean Sobieski III de nom. Paris, 1699 2. v.
3. *Залуски* — Epistolarum historico-familiarum etc Brunnsbergae, 1709.
4. *Величко* — Лѣтопись событій въ юго-западной Россіи въ XVII в. Кіевъ, 1848—1855.
5. *Које* — Historie de Jean Sobieski. Varsovie 1761.
6. *Генсау* — Geschichte der Hauptstadt und Residenz Wien; Wien 1793.
7. *Салварди* — Histoire du roi Jean Sobieski etc. Paris 1827, 1844.
8. *Ватнер* — у листу Pamietnik и т. д. Krakow 1835.
9. *Соловјев* — Историја Россіи, т. 13. 1863.
10. *Шујски* — Dzieje Polski podkug и т. д. Lwow 1866.

К њ и ж е в н о с т

ИЗЈАВА.

У јунској свесци „Књижевнога Листа“ од ове године приказали смо школски уџбеник „Приповијетке из Старог Завјета“ од А. Јовићевића. Наш је приказ наљутио писца и он је написао „Одговор“ на критику у „Просвјети“ за септембар од о. год. Противу тога не може имати нико ништа; сваки има право бранити се. Само је једно по сриједи чему се има замјерити: што је писац у своме одговору вријеђао лично референта и што је те увреде личне донијела „Просвјета“ званични црквено-школски лист.* То, а особито ово пошљедње, принудило нас је, да смо били спремили одговор одговору у „Просвјети“ и предали га „Књиж. Листу.“ Но по изричној жељи и савјетовању једне личности, коју цијени-

* Уред. „Просвјете“ напомиње, да је Јовићевићев „Одговор“ био намењен нашем листу, па да смо га ми одбили. У ствари је то: да смо ми одбили „Одговор“ онакав какав је изашао у „Просвјети“ и повратили га писцу, по његовој жељи, да му да такав облик каквим ће се моћи у „Књиж. Листу“ јавности предати. Међутим рукопис је послјије понуђен „Просвјети“ и она га доноси без илменације!

Уред. „Књиж. Листа.“

мо и уважавамо и која се у тој ствари није руководила обзирима личним, него нашим просвјетним интересима, ми смо радо обуставили наш одговор на одговор.

Оволико да се зна. Додајемо још ово: пропратили смо „Приповијетке из Старог Завјета“ по дужности и по своме знању, напоменувши у своме приказу, нешто о нашим уџбеницима уопште. Тако ћемо и у будуће радити, а у томе раду неће нас никад и никакве личне побуде руководити, које не смију имати мјеста у озбиљном научном раду, јер оне се само истичу и завлађују, гдје ослаби моћ разлога, а воде правце у лачно препирање.

Цетиње, 8 новембра 1901.

Саво П. Вулетич.

Н о в е к њ и г е

(Кратки реферат и библиографија.)

Кратки црквени устав, за свештенике и ученике Богословско Учитељске Школе. По Михайловском и Николајевићу написао *Миширополиш Миширофан Ван*. Прештампано из „Просвјете“. Цетиње К. Ц Државна Штампарија. 1901. год. Цијена 60 новчића. — Стручна ће критика свакако достојно одијенити ово дјело, а ми као некомпетентни не можемо дубље улазити у његово оцјењивање, само можемо толико рећи, да је Високопреосвећени Г. Писац овом књигом попунио једну веома осјетну празнину у нашој црквеној књижевности, те тим истој учинио неоцијењену корист. Књига је добро дошла нашим свештеницима, учитељима и онијема, који се припремају за ове чинове, односно добро је дошла нашој цркви, јер ће иста условити да се свештенорадње врше тачно и једнообразно. Предмет којим се књига бави и Писац њен најбоље исту препоручују.

Н. de Raaf: *Елементи Психологије*, превео *Др. Стев. М. Окановић*. Трће издање. * Издаје књижара Анте П. Ђорђевића. Београд. Електрична штампарија Наумовића и друга — Васина улица. 1901 год. Цијена 1-50 дин. — Брзо прештапвање овог дјела најбољи је доказ: како га је дочекао српски васпитачки свијет. Поред онога што смо раније о књизи у овом листу рекли не знамо што би се и сад о истој казало. Доста је ако к томе додамо: да прногорски

* Друго издање ове књиге приказано је у овом листу у свесци јануар — фебруар о. г.

учитељи не би требали да буду без ове, за њих веома корисне књиге.

Неколико докумената о вјековној независности Црне Горе. Приредио *Марко Драговић*. Прештампано из „Књижевног Листа.“ К. пр. државна штампарија. Цетиње 1901. — Наш вриједни историограф и етнограф г. Драговић и овим је дјелцем принио драгоцен материјал за нашу општу историјску зграду. Колико је овај човек задужио свој народ својим неуморним радом изнијећемо у једном од идућих бројева нашег листа, а за сада биљежећи његов најновији рад велимо само: тако побољшет Србину од пера!

Истина о научној педагогији. Одговор г. Сретену Хаџићу, од *Др Стев М. Окановића* (одштампано из „Учитеља“) 1901. Београд. Штампарија Павловића и Стојановића. — У овој је брошури лијепа лекција читана представницима традиционалне педагогике код нас Срба. Научени Окановић у овој књижици бистри појмове о такозваном *хербартовском* или *научном* правцу педагогије, за који је правац већина српских педагошких радника, те исти преовлађује у српској школи, због чега се јако на зло меће онима тако рећи „рудиментима“ на пољу нашег педагошког напретка. Један од тих је дао повода г. Окановићу да ову књижицу напише, као што се и у њеном наслову види, и ваистину је тијем користио, јер иначе не шћасмо доћи до ове заиста корисне расправе. Напредне мисли у нашој школи побјеђују и конзервативци могу само успорити еволуцију, а не и спријечити је сасвим.

Ловћен, народни календар за просту 1902. годину. Уредио Милан Ј. Павловић. Цетиње К. Ц. Државна Штампарија. 1901. Цијена 50 хелера. — Поред лијепо и тачно уређеног календарског дијела у овој књижици има и разноврсних занимљивих, поучних и корисних биљежака. Као веома практична страна овог календара јесте та, што у њему има забиљежен: 1) Поштански распоред, који ће врло лијепо поучити оне, који имају да упућују ма какве поштанске пошиљке у земљу или на страну; 2) Телеграфска тарифа за Црну Гору и иностранство; 3) Цијене подвоза на поштанским колима за возњу по нашој држави, као и вријеме одласка тих кола из појединих мјеста и доласка у иста; 4) Распоред парабродске пловидбе по Скадарском Језеру и Јадранском мору и цијене за путнике. — Као

зачин ове књиге јесте прикладна слика из народног црногорског живота: *Душан или раш!* из пера уређивача календара.

Ми *Ловћен* најтоплије препоручујемо.
В.

Српска Краљевска Академија: Свечани помен просвјетном добротвору, пок. Нићифору Дучићу архимандриту и академику, 22 априла 1901 год. у Београду (са сликом покојниковом). У Београду. Штампано у српској краљевској државној штампарији 1901. — Обухвата:

Записник свечаног скупа Српске Краљ. Академије: 1. Поздрав Академијина предједника генерала *Јована Митковића*. 2. Извод из *завјештања* архимандрита *Нићифора Дучића*. 3. Стање *књижевног фонда* архимандрита *Нићифора Дучића*. 4. О књижевном раду архимандрита *Нић. Дучића* од академика *Љубомира Јовановића*.

Додатак: а) *Правила задужбине* архимандрига *Нићифора Дучића*; б) *Живот и рад*; в) *Војнички радови*; г) *Књижевни радови*; д) *Владалачка одликовања*; ђ) *Национална одликовања*.

Забавник Српске Књ. Задруге, свеска 16: Рат и мир, роман грофа *Лавја Н. Толстога* у српском преводу *Милована Ђ. Глишића*. Књига четврта — посљедња.

Љетопис Матице Српске. Књига 209. Свеска V за годину 1091. У Новом Саду. Издање Матице Српске Уредио др. *Милан Савић*, секретар Матице Српске — према одлукама Књижевног Одбора. Преглед: *Билешке једног писца VIII — С. Матавуљ*; Цртице из историје Сењских Ускока — *Јован Н. Томић*; Омер-ага - цртица, Светозар Ђоровић; Ка раду Уроша Стеф. Несторовића — прилог историји народне просвјете Срба у Угарској, *Андра Гавриловић*; Добри дјела не пропадају — српска народна приповијетка, прибиљежно *Јеремија Живановић*; Књижевност; Прикази; Гласник; Нове књиге.

Књиге за народ, издаје Матица Српска из задужбине Петра Коњевића:

Свеска 93.: Мали Пчелар. Кратко упутство за пчеларе. Написао *Иван Машингевић*. Нови Сад 1901. Цијена 10 новчића (20 потура)

Свеска 94: Свети Апостол Павле, живот му и рад. Написао *Милутин Јакшић*. Нови Сад 1901. гол.

Свеска 95.: Занати, занатлије и наш народ. Написао *Љубомир Лошић* (I свеска). Нови Сад 1901.

Свеска 96: Косово — народне pjesме о боју на Косову 1389. год. За народ и школу приредио *Тих. Остојић*. Нови Сад 1901.

Свеска 97.: С мора и с планине. Приповијетке (Први Божић на мору — Поварета — Водене силе — Филипенда — Амин) од *Сима Матавуљ*. Нови Сад 1901.

Календар Матице Српске за г. 1902.

(Пет књига за народ и свој Календар Матица Српска даје онијема који се претплате за — 1 круну! Претплатити се треба сад за идућу 1902. гол.)

Повјереник Матици код нас јесте г. проф. Мирко Мијушковић, код којег се може претплатити и за ова Матичина издања.)

Пјесме Алексе Шантића. Мостар 1901, издавачка књижарница и штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, стр. 190 мале осмине. Цијена?

Фатиме-Кадуна, приповијетке из српске прошлости написала *Мила* Нови Сад штампарија Ђорђа Ивковића; цијена 1 дин. или 1 круна, стр. 96 мале осмине.

Б и љ е ш к е

Педесетогодишњицу од смрти Петра Петровића Његоша — Владике Рада обиљежило је Српство веома симпатично. Већином наши журнало политички и књижевни донијели су значајне чланке о српском генију, а многе културно-просвјетне корпорације у Српству приређују забаве и сијела за спомен педесетогодишњег борављања Владичиног на Ловћену. Од часописа до сад се најбоље за ову прилику одужио Његошу ваљани београдски лист „Коло“, које у свесци од 16. октобра о. г. доноси девет чланака, који су веома пригодни за ову прилику. — Ти су чланци: 1851.—1901; Нештампана пјесма П. П. Његоша, саопштио *А. Гавриловић*; Његош и Ст. Књићанин од *М. Ђ. Милићковића*; Необјављена пјесма Симе Милутиновића (Петру II), саопштио *А. Гавриловић*; Два нештампана писма П. П. Његоша; Владичина смрт по одзиву он-

дашње штампе, биљешке А. Г.; Његош у талијанској књижевности, од *Дан. А. Живановића*; Владичина пјесма о Помпеји, књижевна биљешка од А. Г.; Његош у Чеха, од *Зорке Ховорковске*

„Бранково Коло“ донијело је за сад поводом педесетогодишњице само пјесму нестиховну *Александра Сандића: На вису на Ловћену на гроб Владичи Раду**, а обећаје се да ће се потпуно пјеснику за ову прилику одужити тек на идућу Нову Годину.

Слика Владике Рада — Петра Петровића-Његоша. Наш млади талентиран сликар г. *Мило С. Врбица*, од дуже времена ради на Цетињу и већ је израдио доста одличних портрета и неколико — и ако тек у скицама — оригиналних композиција. На свима овим радовима опажа се вјешта кичица и богатство у извођењу идеја. Поводом педесетогодишњице нашег Великог Пјесника г. Врбица се подухватио те је израдио његову слику с оригиналног рада умјетника *Веса* коју је овај радио из природе. Слика је одлично израђена, и то је једна од најистинитијих ликова Пјесникових. — И ако ово није оригинални рад господина Врбице ипак се и у копирању огледа слободни потез, вештачко извођење и сливање боја; једном ријечи и овим је радом г. Врбица показао свој умјетнички таленат.

Да би свака српска кућа по јевтину цијену ову слику добити могла, послата је у једну чувену ческу хромо-литографску радоницу, да се репродукује Ми је најтоплије препоручујемо.

Срђ. Тако ће се звати нови српски књижевни лист, који ће излазити у Дубровнику, а уређиваће га одбор, којем је на челу проф. *Лука Зоре*. — Главни ће сарадници „Срђа“ бити чувени Срби Дубровчани: Др. Валтазар Б. гишић бивши црногорски министар правде, Др. Петар Будмани, Др. Лујо кнез Војиновић заступник министра правде у Црној Гори и Вид Вулетих-Вукасовић чувени српски фолклориста, наш сарадник.

Од срца се радујемо овој новини у српској Атини.

* И ми смо добили овај Сандићев рад и пошто смо га већ били штампали, довојело га је и „Бранково Коло“ и неколико политичких листова. Дакле г. Сандић је рукопис послао на више страна!

Научни Преглед зваће се научни журнал, који ће од 1. јануара идуће године сваке петнајест дана излазити у Београду у свескама од 8—10 табака великог формата, као велики руски и француски журнал. Доносиће научне и популарно-научне чланке из природних наука, економије, историје, философије, социологије, уметности и т. д.

Најстарија библиотека на свијету. Професор Уајтбурског универзитета (у Пепсилванији) недавно је открио важну старину. Професор се 11 година бавио раскопинама у Нипиру, првој престоници Вавилоније. У раскопинама нашло се преко 30.000 свезака књига, које су поникле у добу прије 4—5000 година до Хр. т. ј. у времену Аврамову и које свједоче о цивилизацији, што је ишчезнула прије 60 вјекова. Међу њима налази се састав географских религиозних, хронолошких таблица, прометних и трговачких уговора, планова, цјесама, речника, једном ријечи — документи неисказаног историјског значаја. Сви су са стави сачувани добро, јер су написани на штицама од иловаче. Тијем начином добијемо јасни појам о дугачком периоду човјечијег живота, који се до сада рачунао као историјски. Хилпрехт је већ извадио 18.000 свезака из развалина, а по његовим ријечима има да извади још 10 до 12 хи-

љада, које се датирају нарочито 228. годином до нашег рачунања година, т. ј. у времену кад је Нипур разрушен као престоница Халдеје.

К њ и ж е в н и о г л а с и

Црногорски Митрополит-Господар Петар I, зове се историска монографија, коју је написао професор Богословије *Л. Поповић* и која ће се штампати кроз неколико мјесеци, те писац позива за претплату на књигу (цијена за претплатнике 1'60, а књижевна 2 круне). Претплату ваља слати писцу на Цетиње.

Јован Николић умировљени професор, који сада живи у Никшићу објавио је да ради на опсежном дјелу „Ратовање“ (из којег су неки одјељци штампани у „Лучи“), које ће обухватити и посљедња црногорска ратовања, те моли све оне који имају података о тим ратовањима, да му их уступе, а ако су те податке гдје штампали, да га упозоре на мјесто, гдје су подаци изашли.

Г. Николићево подухвато: да опише наше посљедње ратове, јесте благодарни рад који вапије за радника и ако г. професор успије, да учини што је ~~намјерно~~, доста ће привриједити нашој историји.

Напомена. Пошто је г. Саво П. Вулетић тргао један свој рад (види његову Изјаву стр. 346 о. св.), који је био примљен за овај лист, те је исти рад већ био сложен и слог му преломљен, то се овај број листа и задоцнио за десетак дана. Што смо пак и сад комбиновали двије свеске у једну, томе је узрок што и прије: налога рада у штампарији.

У свесци пред овом, а у чланку „Неколико докумената о вјековној независности Црне Горе“ због хитње при штампању прокрало се неколико штампарских погрешака, које овдје исправљамо:

Стоја наштампано:										треба:
Стр. 238	врста 16	ово (други ступац)	Илариона	—	—	—	—	—	—	Илариона
" 239	" 13	" (други ступац)	његову	—	—	—	—	—	—	његовог
" 240	" 20	овдо (први ступац)	А ако дође	—	—	—	—	—	—	А ако ко дође
" 243	" 17	" (први ступац)	непобједљиво	—	—	—	—	—	—	непобједљива
" 245	" 5	овдо (први ступац)	данашњи	—	—	—	—	—	—	данашњег
" 246	" 18	овдо (први ступац)	правијем	—	—	—	—	—	—	правијем
" 246	" 9	овдо (други ступац)	на	—	—	—	—	—	—	но
" 247	" 5	овдо (први ступац)	приликама	—	—	—	—	—	—	приликама
" 148	На овој страници, врста 10—14,	слова су измијешана и моле се читаоци да сами прима	сми-							слу исправе.
" 248	врста 12	овдо (први ступац)	пријатељски	—	—	—	—	—	—	непријатељски
" 250	" 9	овдо (други ступац)	те	—	—	—	—	—	—	то
" 254	" 21	овдо (први ступац)	изговораше	—	—	—	—	—	—	изговорише.

У овом броју на страни 324 у другој колони погрешно је у 9 реду одовдо „које је имао сираве за мјерење одстојања;“ а треба „за мјерење дубине.“

Крајње је вријеме, да нам већ пошљу претплату они, којима смо вјеровали и лист им слали на вересију. — Многи можда мисле е им се наш лист шиље као дар, пошто им се и за „Лучу“ за толико времена није ништа тражило. Тијема поручујемо да ће и стари дуг (од „Луче“) бити нова плаћа и тај ће се дуг наплатити ако никако, а оно судом. И за претплату овог листа још ћемо само неко вријеме причекати.

Администрација „КЊ. ЛИСТА“.

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
XI

Издази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табак велике осмине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетинју. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

На врху Дурмитора

„Онам’ онамо за брда она,
Милошев кажу пребива гроб —
Онамо покој добићу души,
Кад Србин више не буде роб!“

Никола I.

Кад је прве рујне враке,
Разасула бајна зора
И врхунце повлатила
Поноснога Дурмитора,

Већ на њега пало бјеше
Јато дивно соколова:
Књаз Никола су два сина
И кита им витезова.

Па пошто се прекрстише,
Књаз Данило с Мирком братом,
Са старијем војводама
И осталом свитом младом,

Ухватио лако коло
Наврх врха највишега —
На погледу српског мора,
На погледу Српства свега....

Ведро чело коловођа
Не уступа сјају зоре;
А пјевање витезова
Момчилове тресе дворе:

Чини ти се и њег’ видиш
На крилатог б’јесног хата
Како лети с Пирлитора
Да с’ у ово коло хвата. —

Хајдлберг, 1901.

Лети коло, лако лети,
Од пјесме се небо пара;
А душа ти занесе се
У времена српска стара.....

Лети коло пјесма с’ ори —
А крај кола сјетно сједи
Књаз Никола орловскијем
Просторвију оком гледи;

Гледа сјетно, гледа дуго:
Саме земље српског рода
Но највише ону преко,
Што дијели Тара вода!

— Од румених врака зоре
Црвене се горе њене —
Чини ти се то је слика
Крви наше проливане!! —
....Гледа сјетно, гледа дуго
Снажне му се груди дижу —
Да се ближе видно би
Сузе, како сузе стижу!...

Мисли свога Господара
Погодило коло само,
Па запјева — заори се
Громко једно „нам’ онамо.“

Пјева коло громко пјева
Од пјесме се небо пара
А душа ти занесе се
У времена српска стара!...

... Па потоњи кад одјекну
Стих те пјесме божанствене,
Књаз се диже... још погледну...
— И знак даде да се крене!

Стево.

Патница

Приповијетка

Било је то подавно....

Освануло је дивно прољетње јутро. Сунце се помолило иза Проклетије и својим животворним зрацима поплавило равну Зету, те сва трепери у најдивнијој повлати, коју је у стању само свемоћни Златар врћи. Али средиште Зете дивно село Г.*, као да у овој прилици особиту Творчеву љубав уживаше и сунце као да му бјеше при излазу особити осмијех поклонило, те од њега створило блистави рај за испавени народ: Срби Г—ни су у својој средини у жељи видјели цркву, са чијег се звоника јутрос чује брујање, које је одавно замукло, те даје знак да се у Г.*, послје предугог одсуства служи служба Богу Србинову. — Врви и старо и младо, да принесе Богу жртву — праву хришћанску.....

Цијело село пливаше у неописаној радости, и само се једна душа у њему топљаше у чемеру, а коме је суђено тугу сносити она му је много тежа, када је у томе осамљен, када је све око њега срећно! Испод нове г—ке цркве бистри поток жубори и преко њега се кроз густо дрвеће промаља лијепа кућа снјежне бјелоће, а пред њом дивна башта — рај подигнут зрацима јужног сунца. На расцвјетаним мајским ружама трепере росне капљице и њима се играју јутрењи сунчеви зраци упијајући их полако... Тица запјева и очара те, а обаспе те мирис — не знаш од чега, мирис који је постао од мјешавине више мириса. Све је у свијету милина — живот!... Ал' у весељу природе, тамо међу бокорима цвијећа квалено је једно млађано и

лијепо лице гровним сузама, бистрим као оне капи росе што на цвјетним листићима врцаху. — Поток удараху о малену обалу, бистри му се вали сустиваху и чујаше се тихи жубор, који као да жељаше заглушити јецање красног дјевојчета.

На цреви звоно завони; кроз отворени провор разлијеваше се глас црвеног пјевача: „Тебе појем, тебе благословим...“ — Дјевојци се растужи још више; окрену се к истоку и преко плача прошапта кратку молитву простога свијета, које нема ни у једној књизи, али која је нешто најсветије од оног, што се са земље к небу управља.

— Маре! — зачу се глас из дворишта.

Дјевојка се трже и убриса сузе.

— Маре! — понови се.

— Чујем, јајо.*

— 'Оди, кћери, вика те отац.

— А што ћу му?

— Да идете у цркву.

— Ја нећу!

Стасит човјек, већ средовјечан, наслони се на баштенску ограду:

— Маре сине, зар нећеш с бабом у цркву и на сабор?!

— Нећу, бабо, нешто сам бона.

— Слабељава је нешто и убећућена ево неколико дана, но иди ти сам, Томашу! — проговори жена, па отворив вратаца, којима се из дворишта у башту улазаше упути се к расплаканој Мари.

— Што ти је дјевојко анђо с тобом, што губиш сама себе, и мене црној дајеш јада и преко главе?

Мара не одговори, а једнако брисаше очи.

— Не плачи, мала, за Бога јутрос на ови благи дан, кад се свако живи у селу весели — вели Јана Томашева, тек да се нешто рекне.

* Тако већином у Зети зову мајку.

— Нека весели — проговори Мара јецајући и хтједе још нешто додати, али јој то заприје у грлу.

Старица је дуго стојала заблунута поред свог удвјељеног јединчета; премисљала је да нешто почне говорити, али није знала шта ће; кћерино држање је вријеђало, поимала је неколико пута, да оде од ње, али кад баци поглед на расплакану Мару жапце је нешто, зажали своје дијете и остане даље, гледајући у оно анђеоско лице сузом орошено и стидом зажарено.

Мара се мало утиша и тек пожеки риједак уздах надимаше јој млађана прсја. То даде старој повода да настави:

— Немој тако, кћери, не чини несрећу и себе и нама. Сама видиш да си пошла злијем трагом.... Ах куку мене!... Мартин!... Туђи слуга. Па, ако ћемо право, не знамо ни које ни шта је: отац му је доша ко зна откуда и то кућом у врећу ка гурбет... Скаменила сам се кад ми је твоја другарица све синоћ испричала. Кукала не, стави се што си наумила!

Мара ћуташе. Била је поражена мајчином исповијешћу: да све зна. Јана је то осјетила, па настави поуданије:

— А ти каква си и чија си? Ђевојка зафалит' Богу да немаш друге ни у девето село, а кћер кнеза од села, гласовитога Томаша Попова, којег и везир познаје... Ђе си загазила ради Бога? Ми 'оћемо и тебе да надомимо и да нађемо пријатеља према себе, и нашли смо га Блгу 'фала ка ико до данас у Зету. Но да је и како другојаче, зар ти би могла рећ' неку за оно што ти отац 'оће!? Како би било кукала, да сјутра пукне глас по Зети е 'оће кћер кнеза Томаша, да се по својој вољи удаје, а не ће је отац и мајка, по Божјој вољи дају? Ух, ух, у кам зло удрило!

То није до сад ниједна зетска кћер чињела, па нећеш ни ти ја мним, ако си налице кршћена.. Таман то би било за Томаша да изгуби цје и да не може међу људе испанути!.. А ти Бого ми најзад знаш и како је он пријек, но се немо', кукавице. још пред ким изговорити. а и Анђушу зкуми. да никоме не кажује! Могла си и њој да не збориш и ако ти је другарица, е што чују тридес и два зуба чуће и тридес и два друга, а душе ми ако дође до уши њему.. Он је мухамат, па се бојим!..

Док је Јана на дуго причала Мара је занешено ћутала; бјеше се тупо загледала у један оближни бокор цвијећа и једва примјетно љуљаше цијело тијело. Горак осмијех јој бјеше развукао лице, а то је био израв чељадета, које је убијеђено, да је изгубљена његова нада, која му је заслађивала живот, те му тај живот постане мрвак.

Јана се Томашева врати кући убијеђена, да је својим разговором код кћере постигла успех, а Мара је остала у башти, да и даље рони сузе на рушевинама своје среће.

Звоно на црквеном капањелу поново зазвони; глас пјевача је умукло и замијенио га други, некако изнемогао, који једва и на махове преко црквених видова излазаше. То стари г-ки свештеник држаше слово. Мара је чула попов говор, али га није могла разумјети, па ипак јој се чињаше, да све лијепо разумије; нешто као да јој на ухо шапташе е се тај говор и на њу односи. Падеше јој на ум мајчине ријечи, које јој малочас изговори и као да поц нешто слично томе збораше, јер га је Мара толико пута чула ће проклиње млађе, који не слушају старије. Стресе се: учине јој се, да пред собом види разгоропађеног оца каквог га је често виђала; сјети се како она није пред

њим никад смјела своју вољу показати ни за што обично, а камо ли за удају. Удаја!... Она би прије умрла од помијешаног страха и стида, но ту ријеч о себи пред оцем и поменула. Хладан је зној прѣђе!... „Нијесам никад рекла да га нећу послушати“ — правдаше се Мара. Уплаши се од говора свештеникова, који јој се чињаше све страшнији, ма да бјеше поприје престао; уплаши се од себе и од свега што око ње бјеше и као да чу материне ријечи „...а душе ми ако дође до уши њему... Он је муханат знаш, па се бојим!“..

Тихим шапатом искрено мољаше Бога да јој опрости.

Коље на баштинској огради крцну. Мара се трже из заноса. Шуптање лишћа на шибљу све јој се ближе примицаше....

— Мартине! — врисну дјевојка очајно — што ћеш ту?!... Бабо!... Ах виђеће неко... срамота!...

Момак застаде. Нит је тај, да иде напријед ни назад. Осјећаше се као лупеж ухваћен на дјелу; лице му се бјеше зажагрило као сач, а по њему се развукао тужан осмијех.

— Маре! — промрља он задрхтаним гласом, а бунило га све више обувимаше.

Дјевојка се окрете око себе. Густо их је дрвеће заклањало, да их лако није могао нико видјети. Бв јој жао Мартина и она му се примаче.

— Што је Маре? — упита момак још једнако збуњен.

— Зло, зар не знаш?!

— Не.

— А окле си сад?

— Искрај цркве. Као што видиш тамо веселе. Ђевојака пуно, а тебе нема. Питах ти неке другарице ће си и оне веле да не знају, а међу собом нешто говоре, видим за тебе. Окренух се овамо и завријех

те на томе пропламку. Зађох одовуд иза Марића зграда, да ме ко не види и завирих кроз ограду, кад видим ти плачеш. Нешто ме жацну и као да ме неко нагура преко ограде: дођох да виђу што ти је, ништа друго, и сад ћу знаћи, но кажи жив ти бабо што плачеш?

Мара се бјеше мало умирила. Исповјест безазленог младића и његово неспретно држање обратише јој пажњу и изазваше у ње неку врсту сажаљења.

— Сјутра ми је вјеридба — рече мирно.

— Теби?! сину Мартин, а живот му се прекиде као да га пушка уби. Учиње му се као да се све на свијету обрну наопако.

— Е, мени.

— А за кога те дају? — пита Мартин бољећиво, а као да га снага надаје.

— Из Б.*. је. Не знам га, нити му знам имена. Анђуша ми је казала како му се братство зове, па сам заборавила; некако је смијешно то име.

— Па?....

Дјевојка је ћутала, а ћутао је и Мартин као скамењен. Мара је гледала преда се, а момак у њу... Учиње му се лијепа, љепша но икада до тад. Онај витки стас као јелика; једра је — хаљине јој пуне, хоће да прсну; лице прикладно и некако сија, обасуто неким жаром, а рек би да је пером тичјим по образу ударих крв би потекла. — Мара и даље ћути, а Мартин је још гледа. Он се није никад у животу тако осјећао, не ни онда кад је родитеље за навик јек испраћао. Као да му је била некаква кила у грлу: хтио би нешто рећи, али не може; усне му врцају као каквом малишану пред овбиљан плач. Мара му се мало по мало тужаше. Још једном уприје поглед на

њу и она га још не погледа. Сад му се учиње готово као свака друга дјевојка. Луда нада му се помало из главе брисаше... Мартин осјети, да није лијепо учинио, што је ушао у башту, гдје га нико није звао; ушао је к туђој дјевојци. „Шта ћу ту?“ помисли и окрену се бојажљиво око себе, а по том пође натраг.

Мара тек сад подиже очи. Двије горње трепавице као два ластина крила подиглоше се, а испод њих као муња синусе два црна ока и као да опалише биједног Мартина. Корак му се скамени, а дјевојка полети к њему.

— Мартине!

— Маре!

Двоје љубављу распламтјелих прсију бректаху једна на другима; двије млађане душе слијеваху се једна у другу као оно сузе из двоје очију по Мартиновој ћенерли-кошуљи и Мариним опшвицама...

Пошто је црква пустила младеж се ухвати у коло, а старији посматраху испод гранатих грмова. Под старим бријестом, који бјеше своје у пола опале гране наднио над црквени олтар сјеђаше мала група људи све постаријих, а међу њима поп Раде. Смирено и блиједе лице свештениково чудновато сијаше, а дуга сиједа брада необично красаше светитељски му лик и поглед један само на њега, па као да те нека сила гони, да приступиш руци овог сиједег служитеља Божјег олтара и да потражиш његова благослова.

— Ево нам цркве попо — вели Томаш Попов.

— Бог нас благослови, да му не пињемо више молитве са пољане — вели поп.

— Слава му и милост! — повикаше неколицина из друштва, а сви подиглоше руке и руке махи-

нално полећеше, те начинише знак крста.

— Бојим се жив нијесам, да се влотвори не досјете што смо учињели — проговори један старчић, што 'но се каже, колико кућелица, ласа.

— Не бој се, Боже, Бог ће чувати своју кућу — вели поп — Турцима смо згријешили, али смо Богу угодни, јер каква би нам била та црква, да смо је начинели онакву какву је забит забиљежио?

— Колико оно измакосмо казике*? — упита један.

— Сваку по шежањ од оног мјеста, ће су их Турци први пут поперили — одговори други — а и укопали смо цркву шежањ, те кад је откопамо биће коџа. — Зло ће бити, ако Турци за ово сазнају убрзо, а позније ни за пару.

Коло је бивало све жешће.

— Баш се младеж развеселила — вели Томаш Попов.

— Младина, а весеље; ово ни није нико дочекао од Косова.

— Твоје кћере нема, Томашу? упита неки.

— Нешто се жаљаше, а Богме се и срами; навалили просци, па хоћу да је и обиљежим.

— Кома ћеш је? — упита Цеко Марић.

— Иву Лукачевићу за сином.

— Што је у Бога просила дао јој је — додаде неки.

— Оцак је добар — допуни други.

— Предијете је младожења — шапће један с краја оном, што до њега сједи, зимус га бјеше убо три у ногу, па плакаше ка беба!

— Доћи ће дијете — вели они коме се шапће, а у такву кућу људи би дали за диреком, а камо ли за ђететом.

Пошто мало побегну Цеко Марић позва Томаша Попова на страху.

*) Мотке — биљега.

Дуго су нешто разговарали, а кад се повратиле Томаш бјеше зелен у лицу као гуштер.

— Да ми нијеси то више поминуо! — вели он Марићу ијетко — не дам ти ја кћере бескућнику, а ако буде истина што велиш, да му се она ерменисала*, то ће Томаш знат' како ће раскрстити. Сад идем па.. па.. и ту застаде, а Марић блене у њега и најпослоје ће:

— Ја нијесам, брате, то учинио онако, но ме момче замолило, а ако рекох не посјекох. За ово друго Бого ми зборе, а мени ђ...

Томаш прође скакалицама преко потока и оде кући. Потражи кћер по кући и авлији, и кад је тамо не нађе упутити се к башти. Ушавши у башту звијераше тамо амо. Густо му дрвеће сметаше, да може све по башти разгледати, те једном стазицом ступи напријед. Цвијеће, које се око њега указиваше као да га хоћаше заварати, да не види за њега ужасни привор, али разјарени старац немилосрдно гаваше природну љепоту не поклањајући јој никакву пажњу. Уђе у густин; окрену се тамо и тамо и шта видје! Мартин и Мара притисли једно другог на груди!

Томаш погледа боље. Бјеше за тренут ван себе.

— Истина је — прошапута — јест Мара, моја Мара! Право рече Цеко.

Крочи два корака напријед, али не мога даље; његове силе бјеху онемоћиле... опет крочи; смисли у тренутку нешто ужасно, али паклена мисао само сијевну, па се одмах угаси. Он немаше силе; срце му омекша као у слабе жене, кад промисли да пред собом има своје јединче..... Тихо се поврати ка кући ухиљен као сирота и шапташе: „Мара, моја

* Дошао јој се.

Мара.. јест истина је.. она.. она..“ и разжали се његовој увријеђеној души — заплака као дијете!

Од како се Томаш из баште вратио није остављао кућу. Био је поражен, сатрвен. Наслонио би главу на отворене руке, а ове на кољена и тако скупљен као клупко стојао би подуже уздишући дубоко и као из заноса тргао би се:

— Нећу, не дам му је! Неке ми сиједи на огњишту плете! — викнуо би и у томе као да налаваше неко задовољење.

Небо се пред ноћ натупшти; густе се облак спусти до земље. У први мрак пљушти киша као из кабла.

У Г.* не бјеше живе душе ван кућа до биједника једног, који као авет блуђаше једном сеоском улицом, која води к цркви. Нив тијело му ври вода, а обувен гацка до чланака. Муња за тренут осветли пред њим водом покривено тле, па је одмах замијени густа помрчина и грмљавина раздере небо и земљу, као што јаднику том туга раздираше срце.

То је био Мартин. Изгубио је сву наду. „Сјутра ће се вјерит“ — једнако му бјеше на устима.... Надао се, ма да је појмио свој положај. Знао је, да га у селу држе за поштена момка и то му је сам Томаш Попов толико пута у очи рекао, па је помишљао на многе случајеве: да је богат човјек дао своју кћер сиромашку и удомазетно га, па може тако и Томаш. А сад?! И опет му прелети преко усана оно: „сјутра ће је вјерит“.

Примицао се цркви.

Мартин се ријешо био не чекати сјутрашњег јутра у Г.* и при помисли на то сјети се шта у селу

оставља. Остављао је гробове родитеља. Ражалило му се. Нема се коме у свијету пожалити, ако не оном нијемом камењу, што му покрива све што је имао.

— Идем да их пољубим, да им рекнем збогом. да их замолим да ми опросте што их остављам, а их не могу више чувати... не могу... и би му тешко, да свисне од муке!

Пљусак је престао. Муња и грмљава се утишала, природа се умириваше.

Мартин ступи у гробље, које је око цркве у Г.*. — У глави му се гомилаху мисли о ономе што је у причама слушао још од дјетинства. Тенци и друге авети, које се по гробљу врвљају, не спадаху му с ума. Помисао на то као да му је лед бацала на срце — бојаше се, али савлада страх и пође напријед.

Гробови ка којима је ишао, како је црква ограђена, остали су били с источне стране ове, до самог олтара, а Мартин је био ушао у гробље вратима од црквене авлије, од којих се иде трашкем право к вратима црквеним, те је и он туда морао проћи.

Кад је био близу цркве, застаде те прислуша. До ушију му долазаше нека подмукла лупа! Коса му се најези и одмах помисли да су тенци! Не хтје даље, но би и бјежао, али се не надаше утећи. Био је још присебан и непомично је упирао поглед ка оном мјесту, гдје се лупа чула. Мало послје чујаше се само неко шупкање, а затим Мартин најбоље чу ријечи: „Паде ђарм!“ и разумје их. „Малисори“ — помисли он, а у тај мах се онамо чу ударање огњица о кремен и према крупним варницама Мартин видје

човјека. Кресање престаде и он чу још неке арнаутске ријечи.

— Што ће они ту? — питао се Мартин — да краду или ко зна?!

Десна му се рука заустави на кумбури, која му за пасом бијаше. „Ма је су ли људи?“ — помисли вадећи пушку. „Ко је да је“ — одговори друга мисао и — пуцањ пушке проломи ноћну тишину. Буљна се раздери на старом бријесту до олтара и заљепрша кров густу помрчину, а зликовци као без душе оставише свој посао недовршен и растегоше некуд.

— Хај стани! — дрекну Мартинов глас некако чудновато. Страх узбуђење — читава вјерка у његовој души; виче, дере, се да би рекао, ко га чује: е је у неизбјежној опасности.

— — — — —
Мара је дошавши из баште опазила очино нерасположење. С мајком није ништа говорила, нити ју је ова ништа питала, већ је једна старица само стријепила гледећи свог ијетког мужа. — У кући се није тог дана замећало ни ручка ни вечере.

Чим се смрче Томаш оде у кревет, а Јана је нешто радила у клијету.

Мара једва дочека да се осами; изађе у авлију и кроз помрчину оде потоку, који од плахе кише бјеше набујао, те хучаше бијесно.

Мара се заустави под један стари опали кошар, који бјеше до самог потока.

Пред очима јој лебђаше Мартинова слика. — Невин је, искрен и воли је од њиховог раног дјетинства, па до данас, а и она је њега свакад вољела, па и данас га воли више него кад. Преко ума јој је ишло њихово друговање; сјећала се како јој је он међу дјецом свакад на руци био, па се сјећала свега онога што је било кад они н-ћ нијесу били дјеца и то јој је сјећање било слатко

* Дај огња.

— преслатко. У том се Мара сјети свог оца и ова ужасна слика помрачи све прве, а она ивађе на вадик сама самцита и као у некој полутами туми-јескаше се само данашњи привор у башти: Мартин одлази и каже: „Збогом Маре! Нека ти је сретно, а ја идем; више се нећемо гледати! Ја немам среће!“ Нека јој туга обујми живот; срце јој се препуни јада и хоће пусто да препуке; ломила је руке, а сузе су ишле као цијепцом. У томе пуче пушка код цркве и вачу се ужасан кријештећи глас, као да онај који викаше бијаше стегнут за гушу.

— Мартин, куку Мартин! Убише га! — врисну Мара очајно и то је више пута понављала.

На пуцањ пушке и вриску истрча сусједство. Томаш и жена му бјеху ван себе од чуда видјевши кћер под кровом старог кошара, гдје је пала у прашину и већ несвјесно виче: „Погибе Мартин, не дајте га!!“

И другима загонетна ова ствар, па се тек погледују.

Пред црквом се за тренут слегао велики свијет. Чула се пушка, па по том вика, а кад тамо нема никог!

Неко примјети ров уз западну црквену листру. Запалише зубљу и видјеше поред зида дубоку рупу, а у њу положена је цна бачвица.

— Мина! — повикаше неколицина у један мах, видјевши намјештен фитиљ.

Мало даље нађоше један малисорски ћелепуш и један пештемал.

— Малисори! — повикаше зачуђени.

Јасно је било, да су Малисори хтјели лагумисати цркву, али ко их смете? Ко оно пуца?

Дође и поп. Распитивао се, али нико да му умије казати. Чула се пушка и клицање; види се што се

хтјело, али ко смете, да се то и не изврши?!

Један дође с друге стране потока.

— Знате ли што је овамо било? — упита задуван.

— Што? —

— Помамила се Мара Томашева; не зна ништа за себе, а запомаже и виче: „Недајте Мартина, убише га“. Нашли су је ту над потоком, пошто је пушка пукла

— Има ту нешто — рече један и досјетке почеше да лете са свакоје стране.

— А је ли ту Мартин? — упита поп.

— Није — одговорише му.

— Да се нађе тај ђетић — додаде свештеник.

Неколицина пођоше по Мартина, а поп се са постаријима упути својој кући и нареди, да му се Мартин тамо доведе. Светина се опет развије кућама, само су неколицина остали, да се нађу код цркве до свакућа.

О догађају је тумачио свако на свој начин; нарочито је случај с Маром давао повода за размишљања и испирање уста.

Мартин се надао, да за његову ноћашњу улогу неће нико сазнати. Вратио се кући не извршив оно што је наумио: не приступивши гробовима својих родитеља, јер то није могао учињети послје онаквог догађаја. Дошавши кући размишљао је о свему што се збило; загонетан му је био рад Малисора код цркве и често би себе упитао „ма бише ли оно људи?“ Помишљао је затим на Мару, на растајак с њом, на њену сјутрашњу вјеридбу, на свој одлазак да не види то. У том му неко залупа на врата и кад отвори пуна му се кућица напуни сеоских момака, који бјеху за њега дошли. Испричали су

му све: како је неко хтио да лагу-
мисхе цреву — сигурно Малисори,
јер се нашао ћелепуш и пештемал
прави малисорски; како је неко на
њих, пуцао и рашћерао их, али се
не зна ко је; како се Мара Томашева
помамила што ли. Рекли су му да
га зове поп, да га нешто пита.

Мартина је причање другова му
још више збунило, и распитивао је
усплахирено: зашто га поп зове, а
момци се само сумњиво погледаху и
нико му не каза, што је повод ње-
гову позиву.

Једва су га наговорили да са
њима пође.

Када су дошли поповој кући,
Мартин сав скрушен приступи к
руци старог свештеника.

— Благослови попо! — промр-
ља младик.

— Бог и сви свеци! — долаје
поп Раде.

Мартин се по том измаче неко-
лико корака, обазре се у наоколо:
око попа је сједјело неколико поста-
ријих људи, а ту бјеше и његов
пријатељ Марић.

Изиђите ви ђецо! — рече поп
онијема што Мартина доведоше и
они изађоше.

— Је ли, Мартине синко — пита
поп тихо и свечано исто као на
исповијест — да нијеси ти пуцао на
оне зликовце, што хтједоше да ни очи
изваде готово прије но их отворисмо,
што хтједоше да ни цркву обале?

Мартин се сав стресе чувши ово
питање. „Тајна је откривена!“ —
помисли у себи, а на овом мјесту
не бјеше времена да погађа, како се
до тога открића дошло; подиже очи:
поп Раде озбиљан, сви око њега
озбиљни. „Знаду“ — прошапута Мар-
тин за себе и оборн очи, не рекав
ништа.

— Ти си, синко, учинио бого-
угодно дјело, — наставља поп Раде

— за које ти једини Бог може пла-
тити, но не кри ништа; ево сви који
смо овђе волимо те ка своје дијете
и мним да је право да ни све испри-
чаш како је било.

Мартин опет диже очи, погледа
у попа, погледа у остале и поглед
му се заустави на Марића; сретоме
им се очи, и из Марићевих очију
Мартин као да прочита: „Знак све
како је било и зашто је било, по-
зната ми је твоја недаћа, но причај,
не мучи људе!“

— Ја сам пуцао! — проговори
Мартин једва чујно и загледа се у
врхове својих опанака.

Старци се погледаше и нијемом
мимиком даваху израза свог великог
дивљења.

— Па од куд ти синко у оно
доба код цреве — пита поп — да
нијеси знао што су вељуђи наумили?

Мартин као да не бјеше пред-
виђао да ће морати и на овако пи-
тање одговарати, а када је на оно
прво одговорио, сада је на путу,
гдје се не може застати. Очи још
није дигао и једнако ломи прсте од
рука. Мора одговорити нешто; то
ти је исповијест, баш ка'но ти у
цркви: поп пита, да слаже не иде,
згријешити. Једва диже очи и опет
му се поглед сусрете с погледом
Марићевим и опет Мартин из тог
погледа читаше своју тајну. „Морам
све признати“ — помисли он оборив
поглед и поче тихим гласом причати
све што ми већ знамо.

— А је ли Мара била пошла
с тобом? — упита поп.

— Не ни дао Бог! — одговори
Мартин и стресе се јадније од овак-
вог питања — не, попо, свега ми!...
и ту застаде.

Ћутало се подуже.

— Сине — отпоче поп — не
остављај нашега села за живу гла-
ву; ти си ни много ваљао и ми ти

дугујемо, па ћемо ти се и одужити: ми ћемо те помоћи у твојој невољи. Не губи наду; биће ти оно, што ти је Бог записао.

И као мелем на рану тако пристадоше ове ријечи доброг свештеника на удвијелено срце заљубљеног младића; бура на његовој души притаји се и врачак наде овари његов биједни живот.

— Хајте, браћо, да видимо ту ђевојку — рече поп.

Сви отидоше Томашу Попову до Мартина, који се упути свом кућерку преображен. Попове ријечи: „Не губи наду; биће ти оно, што ти је Бог записао.“ не остављаху га, он их једнако чујаше.

— — — — —
Мара се бјеше освијестила, кад је поп с друштвом дошао Томашевој кући. Сједи скрушена, а чињаше се страшна, као да се не бјеше годину дана од постеље лигла. Једва мало мрдну, кад људи ступише у кућу, а попу се и не маши руке како је навикла од како је још била „шака ђетета.“

Томаш сјели; натмурио се као да му црна маст из очи точи. Људи започеше говор, а он тек ако климне главом, а можда и не зна о чему је ријеч? Поп га нешто упита, а он продудори, да му се одговор није разумно.

— Томашу, јадан не био — вели поп оптро — не буди такви, хоћеш наљутити Бога; умири се, веселнице, на што слутити?!

— Нашло ме зло, попе! —

— Није, жив био, није тако, ти не знаш што Бог мисли.

— А знаш ли ти, попо, што ми је на глави?

— Знам, знам, ми сви знамо.

— Тешто, тешто! моју бруку зна цијело село, а сјутра ће за њу чути и сва Зета.

— Мара скочи и изађе.

— Ја хтједох скрити — наста-
вља Томаш — али обејани Бог преко анатемника, којег родих и подњивих за своју срамоту!...

Немој, Томашу, тако — вели поп — не буди јунак, мајковићу, и учини ка чојак: дадни кћер, ће је срце вуче! Она ће бити срећна, а и тебе неће бити лоше! Остави се чоче, старијех работа.

Томаш погледа попа; поглед му бјеше страшан. Попове ријечи царнуше његову увријеђену душу. Поглед му пријеђе са попа на Цека Марића и тад бјеше још страшнији.

Цеко као да је све прочитао из Томашевог погледа, што би му овај имао рећи, кад би се између њих говор започео, па обори очи.

Поп још нешто проговори.

— Неће, попе, моја кћер никад поћ' за онога којег ја не милујем — разгоропади се Томаш — прије ћу је својом руком заклат', но је дат' ономе правноторбићу, који осрамоти и девету капљу крви у мојој кући. Јеси ли ме чуо?....

Свак заћута. Сви разлови падаху код чврсте воље разјареног Томаша. Поп покуша да му исприча све што је било под цревом онако како му је Мартин причао и да му објасни, како тај догађај нема никакве везе с Маром, али га је Томаш прекинуо млатајући рукама по ваздуху као бијесан и вичући на попа да му о том не говори.

Сјутрадан се распричао у Г** и ко није био причалица, а причало се све о синоћњем догађају. Причало се да је црква поткопана и да јој је у темељ била стављена фучија пушчаног праха; причало се и то да би црква била лагумисана, да није било Мартина, који је аликовце рашћерао; знало се најзад да је ту негдје била и Мара, да је запомагала, да је пала у несвијест и т. д. И све ово да-

вало је материјала за шпредање разних прича, које је ковао свако на свој начин, али су се сви слагали у томе: што нијесу препуричивали Мартина и Мару. Жене пустиле свој дугачки језик па причају ли — причају и све се труде, која ће више изнијети података, којима ће доказати, да је знала е ће Мара оваква испасти.

— Остави је, нево, штрига је то, да је нема горе — прави непреског; играју јо' очи ка' ђаволу; знала сам душе ми, да ће таква бити — тврди једна.

— Јест', јест' безочница једна — прихваћа друга — од ње се елинци ковали!... Но јадуља у што очи уве? — да бјежи с празничном, који нема ни пепела, а она онаква ђевојка, и још од куће!

— О јадна не била, ђаво ни оре ни копа но о влу људскоме ради, па је и њу — тамо он типатник, далеко од нас био — подлизао; увела је вла нерка па, то ти је; орезали и живо и мртво, да јо' се и девето колено по прсту кажује.

— Није ово добра биљега ни за цијело село — зборили су многи.

О томе како ће се Томаш кћери осветити причало се опет разво и док неки тврђаху, да ће је расјећи јатаганом, други вељаху, да ће је убити пушком, трећи да ће јој отекнути нос и т. д., али у очекивању: да једно од тога буде догоди се у Г.*.* нешто ново, те се Мартин и Мара готово заборавише.

Кајмакам из оближње вароши П.*.* чувши што се збило са црквом у Г.*.* узео дваестак сухарија и дојури у село.

Рупчага је још стајала поред црквеног темеља и у њој положена фучија с прахом. Кајмакам је то дуго разгледао. Чудно му је било да је дубина рова доста велика, а

темељ опет није поткопан. Загледа боље. У темељу је био, вид углачен као и над земљом! Као да се досјети у чему је ствар. Нареди те се црква отвори. — Имао је шта видјети!

— Црква је укопана — повика Турчин нијетко — ви сте учињели преко наредбе!

— Јадни Срби погледаше у црну земљу..... Оне свете иконе у цркви чини ти се да плачу!

Кајмакам измјери дужину и ширину цркве!

Истрага доби одмах други карактер. Поп, кнез и остале старешине сеоске, бише узете на одговор. Мало би питања, а још мање одговора. Ни дужина ни ширина нити висина цркве не одговара датом плану.

Поп Јаков хтједе нешто рећи у одбрану, али ућута, уста му се завеваше — немаше ријечи. Кнез Томаш и не покуша ништа; чињаше се, као да му је све једно, било што било.

Поп, кнез и још многи из села бише одведени у П.*.* а послје неколико дана спроведоше их у главни вилаетски град Скадар.

(Свршиће се.)

Очекивање

Ој мјесече! ој мјесече!

И мирисно благо вече

И стазице танана,

Што вијугаш са планине,

Кроз дубраве и долине,

Кад ће доћи драгана?...

Мјсец св'јетли, вече гори

А дубрава дријема, —

Нит' што папће нит' што збори,

Ставица је нијема....

Ој ти ноћи мила ноћи,
Звјезде јасне у самоћи
И вјетрићу лагани
И поточе дивље горе,
Што ти ситни вали зборе —
Кажи ставу драгани!
Ноћца ћути, звјезде сјају
Дољом вјетрић лахори....
А у цвјетном загрљају
Тихо поток жубори....

Ој зорице са горице,
Твог ти сјаја и данице
И осмејка лагана;
Што трепериш у румени,
Као младост и спомени,
Хоће л' доћи драгана?...
Зора свити, румен лије
И чедно се смијеша:
„Њене усне други пије
Утјеша се... утјеша“....

Воботово Гробље, 1901.

Новица Ј. Николић

— * —

Протува Земљак

— Јосиф Холечек —

(Наставак)

Кад је програм првог дијела свршен приређивачи су упитали војводу, да ли су лепше забаве на Цетињу од ове колиנסке. Овај одговори, да је на Цетињу све жешће и силније и изјави да би он програму додао још три тачке, које би представиле нешто црногорско, кад би му се само то допустило. Рекли су му да би их то занимало од свега више, али су додали да би за то требало нарочито допуштење господина окружног начелника. Војвода се за ово сам обратио начелнику, који до њега сјеђаше и он му ствар одобри не хотећи свакако негативним одговором изазвати у публици незадовољење.

Војвода изађе на подијум. Изведе га један од приређивача и објави публици, да господин војвода из особите наклоности према Колину намјерава увећати данашњи програм академије са три црногорска комада, које ће он сам изводити: најприје

ће запјевати црногорски, затим декламовати pjesму, коју је сам саставио, и напошљетку ће заиграти црногорски бал, који се зове „Коло“. Изјестилац придодде објави своју примједбу: да ће овај додатак сакупљене госпође и господи примити захвално и са насладом и да ће славном госту поклонити особиту пажњу.

Настаде тишина: публика просто није дисала. Штедише су рачунали, колико ће их запасти та црногорчева продукција: кад би ишли ради ње у Црну Гору, могуће да би их стала сто или више форинти; уштедиће дакле лијепу сумицу; времена су наопак, човјек мора бити сама цифра.

Војвода запјева. Извали пунијем гласом из адравијех прси и гласина му наиђе на бубне опне свијех, који бјеху упи к њему наперили. Таквијех тонова од памтвијека нико није у Колину чуо. Сад као да би шакал завијао, сад опет као да би међед мумлао, мачка маукала, лав урлао, јарац вечао, магарац рикао, коњ ржао, вобукао, теле мукало. Било је то пјевање тако чудновато, да су се косе на глави слушаоцима, који их нијесу изгубили, јежиле, другијем је избио на чело самртни зној, а неке би даме слабијих живаца доиста пале у несвијест, кад не би била напетост свијех упрта на подијум.

Музичари су свом вјештином грамзили за новијем мотивима, да их упамте и прилагоде; нијесу могли дакако постигнути све ново, чим их је пјевач изненађивао, јер би морали прво све у памети поређати. Учењаци су жалили, што није још до сад у Колину добављен онај знаменити stroj који је скоро пронађен и који може звукове ухватити, задржати и на даље сачувати.* Сви су се пак слушаоци у томе сагласили, да је војводино пјевање оригинално и карактеристично, премда у неколико неуглађено, могло би се рећи дивље; то је још сакривено алато у руди, које се мора умјетношћу непотребног опростити и очистити, да сине потпуни његов сјај. О самој су pjesми судили музикални критичари, да је испала за руком, само би пјевачу препоручили да штеди глас и да јасније изговара. То су била дакако пребацивања неумјесна, јер је код Црногорца природно, да пјевајући сасвијем виче, зато што је привикнут на своје слободне горе. Кад пјевач сврши, грациозно се поклати; пријеђе очима преко публике и десницом метну према срцу, да на врху прста по-

* Фонограф. Пр.

шаље присутнијема срдачни пољубац. Публику обузе весеље, које не би преставало, да није казано, да треба мира за други црногорски комад.

Валови се снажног утиска утишаше и настаде тишина као у цркви које љетне недјеље послје подне, кад сво хришћанско стадо побожно спи. Војвода се појави као витез. Означи име пјесме: „Смрт цара Лавара, од К. Х. војводе Врбице,“ на што протрнуше чланови књижевног друштва, који су се бојали, да ће им војвода понудити своје пјесме.

Пријатељи домаћих књижевних производа нијесу могли олмах закључити: је ли та пјесма и по духу црногорска, или не; оставе, да по свршетку питају самог ауктора, да их упозна, какви су у Црној Гори књижевни смјерови и којег се он држи. Уредници су на први мах били мишљења: кад је војвода књижевник, што им до сад није било познато, замолиће га за сарадничтво. Тајни су књижевници завијели ауктору, што му је дозвољено сопствени производ изводити, и жељели су бити на његовом мјесту; али је њихова завист била племенита, нешкодљива и тјешили су се надом, да ће и њима доћи тај блажени часак, који ће корисно употријебити и неће престати декламовати, док не изађе посљедњи слушаца.

Војвода почне. Што је декламовао, није знао нико од слушаца, а кад би и знао, не би могао то казати. Ми смо чули само како је декламовао и какви је глас давао. Вртио се, као да је имао горопадање, чупао је себи косе, шкрипао зубима и кезио их, исколачио би очи, стискао песнице, лупао, скакао напријед и назад, чучнуо би као мачка, која хоће да нападне миша, искакао у страну као злочинац из засједе, сиктао као змија, падао на земљу, разметао се као каква сила и напошљетку се разплакао као човјек над гробом умрлог добра пријатеља. Декламација је војводина пружила драматичарима доста значајнога и они су се одлучили, да га имитирају, како би дали својим комадима живахност и природност. Најмаснија је била поука за филологе и историчаре. Одјекивале су из декламације разне интерјекције: ха! хо! хе! ој! хој! еј! кеј! ај! холо! хало! хопса! хејса! ху! хуху! хохо! охо! аха! ехе! Из тог су судили неки филолови, да нијесу чули сопствену пјесму војводину, већ неку стародревну црногорску пјесму, коју је војвода одјенуо у модерно рухо. Честе су интер-

јекције знак душевне примитивности, гдје се још у човјека силно мноштво осјећања не може стиснути у нешто биранијех ријечи и пролијева се на све стране. И у рукописима: „краљ. дворском“ и „зеленогорском“ може се наћи потврђење те истине, али ипак умалој мјери. Мјеста: „ај Влетаво!“ „пастојте i ves svoj um atd.“ (тежите и сав свој ум и т. д.) и друга јасно томе свједоче али је ипак у обје староческе усомнене према пјесми сад реченој велика мирноћа, да је пјесма коју војвода износи хиљаду или чак и двије хиљаде година старија од ческих рукописа. Историчари су се саглашавали с филоловима и попуњавали су њихово мишљење у томе, што су тврдили да изобиље интерјекција у црногорском пјевању пружа доказ, да су црногорци у својој домовини аутохтони (старосјединци), јер кад би речена пјесма била сложена у другој домовини, а кад би била истинита наука некијех о сељењу словенскијех народа у половини прве хиљаде година после Христа, доиста би исељеници путем изгубили већи дио интерјекција, те би словенски народ од сто и више милиона био сада њом сиромашнији. Сви су слушаоци уопште опавили, да се у војводинијој пјесми чула ријеч „твор“, тако као што се у Ческој изговара. Филолови су судили, да у Црној Гори нијесу твора познавали, док није први егземпляр тог живинчета био из Ческе донесен. Питали су оне, који су га собом довијели: „Што је то?“ — „Твор“ — и тако се та ријеч у Црној Гори укорујенила и остала. Сви су народи нове појмове примили именима језика, оног народа чији су их представници к њима доносили. Чеси на пр. нијесу знали, што је то пунчола (чарапа), док су им Њемци показали свој „bundschuh“ нити им је било познато што су kalhoty (гаће), док није француска револуција довијела к њима „sansculoty.“

Приврженици су се словенске уважајности радовали, да су и Чеси принијели на олтар те мисли прилог и позајмили Црној Гори *швора*, која им је услугу вратила преко К. Х. Лакомци нијесу испрва у себи одобравали Црној Гори ческог *швора*, али су се брзо измирили са стањем ствари; Црна је Гора сиромашна земља, зато могамо нешто учинети за њу.

Политички су чиновници захваљивали Богу, што тај Црногорац, који собом врти као шилом, није Чех; таквим жестоком и непобједивим народом не би било лако управљати. Не би било добро, кад би војвода овдје

душе остао, јер би својом хитрином пробудио мирне им земљаке. За сад пак још није његово присуство од штете.

Аплауз од публике био је послјије првог комада велик, сад је пак био необуздан. Особито су га даме много давале. Зажеље се, да се већ аплаудирање, дакако заслужено, сврши, да дође на ред трећи комад — црногорска игра.

Обично се већи успјех постизава играњем него пјевањем и декламовањем, па тако је било и са војводом. Подупре бокове, заигра ножицом ради пробе — капелник пун јада, пита оздо шта ће свирати. Војвода показа, да не треба музике и замоли за тишину. И гледаоци су видјели чудо. Играч се најприје изахода размахивао, као да није знао на коју ће се страну обрнути. Затим је ударао ногу о ногу као у чардашу, претрчавао је и поцупкивао. Наједанпут брзијем покретом сједе по турски и поуздигнув се поче ногама млатити напријед и назад, на десно и на лијево, доље и горе, при чем је уставао и сиједао, више пута. Затим се опет исправи, подуприје бокове, и поче малијем кроцима трчати унаоколо, као да ћера своју сјенку. У то се взубаха праметну на руке, понови то неколико пута и напавши равнотежу извођаше играчку вјештину на рукама. Уморив се, сједне у клупку, ухвати рукама кољена, сави се и прекољачи пет шест пута. И баш кад је био при „најљепшем“, а гледаоци трну; брзо се распусти из клупка, усправи се, крочи на десно, на лијево, поклони се, пошље пољубац и с непрестанијем поклонима силази с подија.

Гледаоцима се чињело као да су тек сада схватили црногорски карактер. Пјевањем и појезвијом разданило им се у томе, игром им је свануло. Али ипак нијесу могли себи одговорити на питање: је ли војвода играо салонску или народну игру? Кад се неки са тим питањем обрати војводи, он примјети, да је играо народну игру и да његова игра тек лијепо испане, ако се игра у гори; салон је за њега одвећ узак и раван; ту није могуће сву силу употребити, и тек се у горама, гдје играчи слободни ваздух црногорски на рукама премјећу, пружа прелојепи поглед на сву игру. Хтио је — рече — само имитирати како се у Црној Гори игра, а истиниту слику играња показао би само онда, кад би га повели на високе а неразда лепе горе. Гледаоци су требали још поуке, како се на примјер при тој

народној игри жене понашају, на што се војвода стидљиво засмија и рече, да је то игра само за мушке. Напосљетку буде упитан: да ли неко пане међу горе, кад се премјеће с једне на другу. Одговор је гласио, да се наравно то догађа, али између гора стоје дјевојке, које су ту, да предуприједе несрећу: по долинама оне разастру јастуке и чекају, кад би неки играч доље летио, да га ухвати у наручје. Ако није онај који је пао ожењен, мора дјевојку, која га је ухватила, узети за жену. Тај се народни обичај присутнима веома допадао, а све дјевојке од удадбе биле су једнаке мисли: кад би биле Црногорке, да не би никог другог хтјеле, да им пане у наручје, него војводу Коста Херманова.

Ст. лице и клупе се одстрале, под омете и покропи. Даме сјеле на столице поред зидова. Госпође мајке достојанствено као квочице, кћери уз њих као пилићи. Мало се која усудила показати, за чим већерас жуди.

Скоро су све сједјеле скромно као бачвице, пошмуркивале, играле се расијано лепезом, те се нијесу усудиле на себе обратити пажњу храброг војводе каквим заносним осмијком, округлијем раменом или крстићем, који се трептећи крије међу бијелим њедрима. Док се није све уредило, војвода је шетао по сали, опкољен варошкијем првацима, еличан овну, око којег се сакупило стадо оваца. Поучавао их је као учитељ, а на њиховијем се лицима видјело, да су сваке секунде бистрији.

Кад је све било готово, приправљачи се пред војводом поклоне до црне земље и замоле га, да изволи игранку започети. Војвода одобри и поче по сали разгледати љепотице. Бирање није дуго трајало. Оде у страну и поклони се здепастој дами пријех очи и косе. Обухвати је око паса и заокружи по такту неког валцера. Играчица га је страшно к себи привукла, шију исправила, главом охоло замахнула, а прамен расплетене косе, пребачен преко рамена, опшине кад-кад играча по лицу. Притискивали су се јаче и јаче. Предали се сами себе и игри и нијесу се сјећали, да нијесу у колу сами, нити су чули, што се у друштву шапта.

„Нетактичност!“

„То је очита увреда!“

„Довиста имају Црногорци чудновате начине!“

„То да је војвода?!“

„Ферина зна на чију ће се адресу обратити!“

„Једва се види поред ње.“

„Идите за микроскоп, да га нађемо, ако би се изгубио.“

„Тако нијесмо замисљали Црногорца.“

„Обмана свијетом влада.“

„То су све криви ти Младочеси.“

„Тако нам враћа нашу доброту.“

„Ипак су још варвари.“

„Дивљаци.“

„То смо још прије увидјели.“

„Није-ли пјевао као Индијанац?“

„А није-ли предавао као Матлапин?“

„А није-ли играо као мајмун?“

„Извиждите га!“

„Махните га!“

„Па, али кад ће се с њим свршити?“

„Баво нам га је послао на врат!“

„Ко га је довео?“

„Уредник „Колинскијех.“

„Ах за Бога! Кад уредник „Колинскијех“ има ту прсте, не може из тог ништа добро изаћи.“

„Морамо га некако скинути с врата.“

„На сваки начин.“

„Дед причекај!“ пријети у души бућеласта наша познаница, „ја сам највише доприносила његовој слави, цијело сам послуже подне тумачила, да пије као сунђер, а он ме и не погледне. Ну нека; има разлог што штеди своје здравље, и онако бих га у руке згњавила, кад бих га мало јаче дохватила.“

Заборављена ружа на коријену раздражена је до боја. „Ај птичице! кити у себи, зар ме зато онда ради тебе бољела глава, да ме и не погледаш? Доиста ми нећеш утећи! Разастријећу за тобом своје мреже и ако до сада у њих није нико упао, ти ћеш се заплести! Мораш ми дати сатисфакцију!“

Дјевојчица малинастим уснама насловила главицу на мајчино раме. Бјеху јој се очи заросиле; кад не би ту било толико људи, зајецала би, али се мора пред свијетом уздржати. Тишти је срце. Толико се спустила, да га је под доста негоднијем изговором сама посјетила, а он је и не види! Каква срамота, а каква туга!

Њих двоје нијесу престали, док су могли дисати. Играч и играчица су живјели тог часа једно за друго. Чврсто се закахили па пливају. Да су се случајно десили на отвореном простору, ваљда би преиграли до на крај свијета. Прса су им се силно надимала, образи румењели. Како је играч био

мањи његов је дах разхлађивао њедра играчице, која, посагнувши се, издасаше врући дах на играчево чело. У једно зло доба зауставе се, не могући више. Играчица занесена ослијеђена славом ишла је к свом мјесту кочећи се, а играч, испратив је и удворно јој се захваљив, окрену к друштву првака, који, видећи, да се к њима упутно, разбјеже се по угловима, да га избјегну. „Црногорац“ поче ословљавати тога овога. Нико му не одговара, а понеко само промрља нешто неодређено, неразумљиво. Војвода ублијеже. Не намећући се даље оде брзим кроком до гарде-робе, гдје заиска свој зимски капут и капу.

„Увријеђен је“, шапћу за њим.

„Где, како је одмах увријеђен.“

„Ипак је зор делија. Погледај, како се одмах одлучује.“

„Не треба да га тако пустимо.“

Угоститељ га задржи.

„Куда?“

„Збогом, господине, ја морам прич (даље)!“

„Куда пан? Без мене не можете.“

„Молим вас, пустите мене, а не гњевајте са (не срдите се).“

„Видимо, да се кајете за свој поступак.“

„Мене је много љуто, јесу спахал (починио) грех на вашем погостинству.“

„Не морате то баш тако схватити, ми вам радо праштамо.“

„Не гњевате са?“

„Не будите као дијете, но се вратите у салу; све је умирено и већ до сад све заборављено.“

„Војвода свуче капут. Доктор га узе испод руке и поведе назад, па задовољан, што му је пошло за руком зауставити госта, чисто се поносио и ишао некако званично као да води невјесту. Да би нешто зборио рећи ће госту: „Али, војводо, ви имате врућу крв! пријеки сте, што 'но се вели: „с неба па у ребра.“

Војвода уприје на доктора упитни поглед. Није се надао по том интермецу, да ће бити титулиран „војвода“. Помишљао је, да је његова тајанственост откривена и да је то узрок, да публика према њему онако брво охладни. Он се само зато и хтио нагло одстранити не гледајући ни на доба ноћно, ни годишње. Кад га пак доктор држи за војводу као прије, знак је, да његова прегвара није још откривена. „То не јест геске (лијепо)“, рече пребацујући „да за такovu глупост таго сте са гњевали.“

И доктору то пребацивање даде повода да помисли на прави узрок војводина удаљивања и њему некако постаде сумњиво то војводино гледиште на узрок, због којег публика охлади према њему.

„Како то мислите?“, упита, „чини ми се да је међу нама неспоразум.“

„Того мислим, да се гњевате за то, шта ја јесу дуго с гескоу (лијепо) голком (дјевојком) танцувал, а никог другог до њеј не јесу пустил.“

„Ха ха ха!“ смијао се доктор из пуна грла, „да сте друкчије поступили то би смо доиста пожељели, али је у ствари друга закутица. Стани, примакните ухо. — Ваша је играчица била — Чивутка!“

„Гром и пакао!“ крстио се војвода, „а ја не јесу вједјел (знао) ничег.“

„Оставимо већ то. Што је било, било, трудите се само, да поправите оно што сте у незнању погријешили.“

Војвода већ није Чивутку ни погледао. Чинио се, као да је не зна. Узалуд је за њим бацала удике својих примамљивих очију, није се више хватао с њом, да не би покварио добру вољу. Играо је, као да је био плаћен. Да би се изређао са сваком играчицом, није с ниједном дуго играо. Али халапљивост присутнијех дама, да с њим скоче, била је грозничава, да није ни с великим напором могао угодити захтјевима свијех. Није већ гледао ни на младе, узимао је све редом. Чим би се примакао неком скупу дама које сједе, одмах би по пет шест наједанпут устале. И часне су госпође мајке чезнуле, да би се могле с војводом окренути. Прваци, који су могли војводу ослонити, молили су га, да не заборави игром ту или ону, која им је била по ђуди. Према је сваки комад играо, ипак није могао све задовољити. Које су излизиле из стрпљења, мољакале су прваке за проекцију; које се пак нијесу надале у проекцију, кипћеле су завишћу и љубоморношћу, блијеђеле, жућеле, модриле и зелениле. Било је и таквијех неколико, које су потпуно изгубиле наду, да ће их војвода провести, и кришом су — плакале!

Рехабилитација је војводина била јасна и потпуна. Они који су га мало час грдили, стидјели су се. Кад су им зато други, који су се мирније понашали, пребацивали, нијесу признавали. Сва су уста опет хвалила војводу. Опет је био: лијец, јуначан, образован, ватрен, услужан. Његов јуначки поглед, бистро око, ведро чело, танке усне све је импоновало; одјело му је изврсно приста-

јало шта више и малени му стас чини се за двије главе виши но што је у ствари и достојан црногорског бана. Његово пјевање, декламација и народна игра све је то било ненадмашно. Ко год се мало час о томе рђаво изразио сад се стидио свог незнања и зломислености. Неке су чиле главе ухватиле, како се црногорски говори, те у говору замјењиваху *x* са *g*, и још штогод. И тако је њихово поштовање према војводи порасло, да би га на општински рачун самјели у прах и раздијелили га, да сваки добије нешто од њега за успомену. Археолози су нашли на поду масивног пуце, које му је пало с гуњца. Не вратеше му га, већ замисле, да у Колину оснују црногорски музеј, гдје ће бити пуце војводе К. Х. Врбике на првом мјесту. Зоолози су се договарали, како би било корисно, да војводу не пусте из Колина, већ да га оставе ту за сјеме, а мудри и чили оци вароши договарали су се, да му лик метну у варошки грб.

Подсмјешљиви и побједоносни погледи, који су лећели као стријеле на Чивутку, разјаснили су јој, да су против ње употребљене клевете, да је Црногорцу омраве. Схватив ситуацију, диже се да пође. Скуп се размаче, учини јој пут и пусти је да прође као улицом. Кад би сваки поглед, који ју је пратио, постао бичем, здепаста би Чивутка дошла кући размрскана.

Не можемо се задржавати потанким описивањем свијех дама, које је војвода својом пажњом при игрању одликовао, те им и ранији гњев ублажио, нити пак можемо подробно описивати: какве је мисли пробуђивао у главама тих дама и каква осјећања у њиховијем срцима; то би нас далеко одвело. Обраћамо пажњу читаоцу само на оне из ранијег читања познате му даме.

Она бућеласта, коју су због војводе зуби бољели, играла је са њим галоп. Била је мало љута и замишљала је, да ће завитлати Црногорца, да не дотиче ногама земљу, већ да се праћака по ваздуху. То би јој и испало за руком. Војвода се већ уздизао у ваздуху, али срећом закахи ногом о најближи пар, ради чега је његова одлучна играчица изгубила равнотежу; пала је и одмах скочила и силно задувана похитала је на своје мјесто.

Најсрећнија је била дјевојчица с малинастијем уснама. Стоји ли поред војводе, скоро је с њим једнака; била је мала још,

недорасла, а мушка страна мора бити увијек у пару нешто виша. И у колу је примјећавала да је он виши од ње; био је крупнији а у игри срећан. Једина та дупица није варала саму себе испитујући и утврђујући на војводи све врлине човјека. Чудила му се, допадао јој се, али у њеним осјећањима није било самообмане. Како се у руљи играча с њим окретала, било јој је то тако слатко, тако неизказано, тако као никад у игри прије тога. Чињело јој се, да су јој порасла крила, и да лети испод облака, гдје нико није осим њих двоје. Отац као далеко, мајка далеко, а њих двоје сами, само свијет под њима, а небо над њима. За дерт који је имала у почетку игранке, стоструко јој је плаћено, сад је била у чисто невином блаженству. Војвода је према њој мање одважнији, него према другима, али за то и њежнији, као да је увиђао, да је пробудио у грудима хладне, искрене дјевојчице осјећања, којих он не заслужује. Кад би је оставио, она није била љубоморна, што и с другима игра. Не никако; то она зна, како би га грдили и оговарали, кад не би тако учинио, а она жели, да о њему сваки лијепо и похвално говори. Згучила би се у таким случајевима на столици, гледала би пред се са осмијехом на устима и жељом у срцу, да је нико не види сем Црногорца. Стрпљива је, сигурна је пак па ће војвода опет к њој доћи, кад сврши започето играње с другом, и тада ће бити према њој отворенији и повјерљивији. Премишља о његовој отаџбини, о Црној Гори, али о њој ништа не зна. Фантазира, да је то висока планина, обрасла шумом, а у тој шуми пуно мириса, пуно хлада, пуно маховина, пуно дровгова, косова, кукавица, пуно поточића и студенаца. Знање њено о Црногорцима не обухвата више, него да је К. Х. војвода Врбница и да је неочењен. Осим тога је чуда из његових уста, да је народни обичај код Црногораца послје ручка спавати, што јој никако није сметало, да их сматра за најљепши и најсавршенији народ. Замишља да борави с војводом К. Х. у Црној Гори и да је она његова Црногорка. Гази с њим по планинској маховини те купи јагоде и малине, додаје му из грети воду захваћену из студенца, игра се са срнама, љуља се на границима. И снова се снују у младој главици даље и даље.

Заборављена је ружа ускиптала љубоморношћу. У цијелом друштву дама има само неколико другарица, које као и она

трпе. Што је она поднијела ради Црногорца, а он је и не погледне! Имала је жестоку мигрену, глава јој се могла растрожити (вјерује да ју је глава бољела) па ипак је ишла да запита за њега. О, ти су мушки сама незахвалност, а срце им је као стијена! Заборављена ружа већ тридесет година прибира нове и нове документе за ту истину о мушкарцима, а кад би још и сто година живјела, не би их, све колико их има скупила. Молила је доктора за протекцију и рекао би, да јој је доктор услишао молбу и пажњу војводу на њу обратио. Виђела је, како му је показивао — у том тренутку јој се срце грчевито стисне, зажме очи, бојала се, да их подигне, те да јој не пребаци, што нема пристojности — а кад је подуже потрајало одважи се, да погледне: војвода је већ видио у коло дјевојчицу са малинастијем уснама!

— Ах, ти ништавчино, пријеварниче, лицемјеру. За то ли си дошао у Колин, да овдје квараш младеж? Колико је томе кепцу година? Кад би Господ Бог дао, ма не било му још ни четрнаест, да га затворе ради неморалног понашања! Али не брини се, заборављена ће те ружа надмудрити! Мораш с њом играти, па и кад би се зарекао, да нећеш! Брао ћеш увиђети, шта ће се догодити. Примиче се поноћ. Послије поноћњег одмора даме ће бирати каваљере, а ту, браде, не ћеш умаћи оној која одличава тридесетогодишњу љепоту. Заборављена те ружа неће смаћи с очи, непрестано ће ти пратити стопе, и тек музичари даду знак, да ће свирати, привиће се уз тебе, тебе ће јединог изабрати и неће одустати, па да би и душу испустио у њеном наручју! Ах, то би било романтично, кад би наједанпут обоје пали и нестало их! Оставили би их у загрљају, положили у заједнички гроб као у свадбену постељу, обасули би их цвијећем, посадили на гробу мирту, а можда би се ипак на овом поквареном свијету нашао пјесник, који би над њима зацјевао: „На близу за вароши тамо видиш гроб; но кога љубиш сузом ка кроз!“

Дошло је поноћи и настао је одмор. Прваци су се постарали, да свог војводу достојно почасте и да се у тој прилици с њим повјерљивије разговоре и да се зближе. Сједоме га у чело трпезе, а са обе стране посиједаше остали редом по чину и годинама као на дворском банкету. Мора се рећи истина, да су мјеста заузимања у похвалном реду, да се госту докаже, с међу варошанима влада добар ред, братска слога

и споразум; знао је ту сваки човјек, да част једног мјеста изискује, да се становништво туђинцу представи као сложено, да се чини као једна цјелина, да себе изнесе као једно примјерно друштво, у ком влада слога, љубав, попустљивост и узајамно поштовање. Говба је почела заносном здрављем: „На здар“ словенској солидарности и побратимству свијех словенских народа, на шта К. Х. захвалио као члан најхрабријег словенског народа, народу међу Словенима најкултурнијем и у овом народу особито милом, просвећеном и гостопримном Колину и узбуђенијем је гласом позвао цијели Колин у госте на Цетиње, гдје ће се сваком по могућности одужити за узану љубав. Утисак његових ријечи био је сиљан; неки су се захвално смијали, други опет ганути плакали. Користољубивог човјека, у којему би се само и мисао породила, да тај позив употреби, није било у скупу. Како?! У Колину од старине путују из крчме у крчму; даље се не би одважили ради жалости, коју би идући, ма и за трговином, у туђину, нанијели оцњима, мајкама, женама, дјеци. Воли су чекати, док народ, који их занима, дође к њима, да га ту упознаду, а што потроше они ће платити.

За вријеме јела забављали су се слободним разговором о важнијим стварима, као о времену, репи, усјевима. Политику су сасвијем избјегавали, да не би била порушена друштвена хармонија. Косто Х. упита, колико се хиљада бачава колинске воде годишње изрази у Колину, на што питани мало порумене и помисле, да брига о историји вароши то изискива, да оног који пита оставе у заблуди, али ипак не хотећи му погрешну мисао потврдити, претварали су се, као да би се његово питање односило на колинску фабрику за умјетно гнојење, и који су били о томе компетентни, извијестили су војводу подробно. Војвода одаде хвалу ческоме производу, који израђује два артикла свему свијету позната: колинску воду и пилзењско пиво, ради чега је много хвалио локални патриотизам колински. Газде су га увјеравали, да се ни у варошкој пивари у Пилзену не вари такво пиво, као у Колину.

Кад су донијели на сто младог кокота, прваци га упиташе знали он која је то типа, он одговори да је то славуј. Одговор побуди свеслупе чуђење, које је војвода опазио. Рече, да су црногорски славуји толике величине, а да их нико не лови ради њихове ништавости. Учењаци му тумаче, да је

кокотић кокошињи сунух. Војвода одврати, да у Црној Гори нема сунуха, него да су у Турској. Питали су га, које пернате животиње у Црној Гори за домаће потребе држе. Он одговори, да држе само орлове; његова мајка сама има у кокошињаку јато од шесет орлова.

За столом је сјеђело такође неколико чланова удружења, које се отприлике прије десет година завело под надзивом: „Прво ческо удружење за умјетно гајење француских кралика (питомих зечева)“ и увело је шта више за циљ реформирати ческо газдинство и увести у домовину благостање, које прије није било. Таква се човјекољу бива тежња није појавила од времена краља Хенрика IV, који је хтио као што је познато, да сваки његов сељак има по дјелом у лонцу своју кокош. Колинско је удружење примило мисао знаменитог краља као своју, с том разликом, што је кокош замијенила питомим зецем, а лонац с тигањем. Зече је удружење благодатно напредовало дотле, док није Крел Легер изашао с новим реформаторским идејама, гласајући: „У Ческој неће бити дотле добро, док сваки сељак не буде пјевао за своју и породичну потребу“. Зече се удружење осјећало надмашено и распусти се. Чланови зечевог удружења за тим дођоше на заједничку мисао, да би могли свој програм даровати Црној Гори, која је од душе особита земља, како су дознали из говора К. Х. али поред тога ипак веома сиромашна и назадија од Ческе. Тамо би гајење питомих зечева уродило добрим успјехом и Колин би Црну Гору за увијек обвезао захвалношћу, кад би је научио размножавати питоме зечеве у пусте планине и крпе. Кад би се размножили до једног милиона, не би се Црна Гора морала за вријеме рата бринуту за храну. Гладни би црногорски војник само пожелио и већ би имао питомог зеца.

Али како ће војводи славну мисао изразити? Знаде ли, што је то краљик питоми зец? Гле, маше главом, не зна. Ваљда би се с њим доктор Шил споразумио. Што се тако десило, нека буде хвала бистрој глави докторовој. Одмах схвати. Одмах схвати, зашто војвода поред све сродности ческог и свог језика не може разумјети, шта значи ријеч краљик. Ствар је веома проста, треба мало промовгати. Црна Гора није краљевина, већ књажевина: нема краља, већ књаза; значи не може имати краљине, али мора „књажини“.

као што Црногорци називају кнеза „књазем.“ Војвода потврди, да је у Црној Гори доста „књажића,“ на што се развила специјална дебата о различитијем врстама краљика о њиховијем добријем странама и користи. Ко год се прихвати ријечи, потврди доказ, да што се тиче краљика предњаче Колињаци специјалним знањем. Војвода је могао дознати за француске краљике, шумске, ческе и друге. Свака је врста имала своје привременике и противнике. Краљици су француски најплоднији и најукуснији; њихово месо има кокошињи укус а жабију мекост. За шумске краљике је војвода чујао, чујао је и то да њихово месо има укус дивљачине, и да су за лов веома занимљив предмет; није га лако ни погодити зато што кукато и неправилно скаче на лијево и на десно. Неки су с поносом бранили чешког краљика доказујући, да ниједан родољуб не смије на њега ништа допустити, јер „то је краљик чешки, дакле — ерго красни.“

Ни за шта је птица, која се не радује својем гњијезду, а и Чех, који не устане за одбрану чешкијех краљика, кад се даје преимућство туђинцима. То је срамотно обешчашћење, непоштени поговор, тврди ли неко, да чешки краљик не презире љубав пацова. Дебата је била све јача. Нијесу сви били сагласни с хвалом чешког краљика; подигли су се гласови, кудећи шкодљиву саможивост која хоће и себе и свијету на силу показати, да је савршенија, него што је у ствари. То ништа не помаже. Краљик је чешки мањи, грђе се множи од француског. Ко би га хтио у Ческој оплеменили?! Тек овамо дођу, прогласе се за ческе и ниједан их адвокат не може повратити. На који начин можемо присвојити француске краљике, показали су нам наши пјесници с француском поезијом. То је одвећ лако! Узме се француска пјесма, остригу јој се уши и реп, притисне јој се на леђа чешка марка као овци, па нека француски пјесник протестује колико му драго. Ти мисао нађе на отпор и већ се било бојати, да ће се слога Колињаца порушити. Противници су се одзивали говорећи, да није лијепо красти ни француске краљике, ни француске пјесме, а није ли друге, већ да морамо красти, пружити ће нам стотиници словенски народ за то доста материјала. Зашто на пр. не заведемо у Ческој црногорске краљике? Господин ће војвода доиста радо помоћи и рећи ће нешто о црногорскијем краљикима.

Прије свега, какве су боје црногорски краљици. Војвода вели, да су зелене. Сви се чуде, неповјерљиво погледују један другог, и војводу. Чини им се то немогуће. Никад нијесу у Колину чујали о зеленијем краљикима.

„То није истина!“ одзове се познавалац краљика расрђен.

„Пст, сусједе, пст!“ умиривало га и опомињало десет гласова наједном.

„На свијету је све могуће, не хулите на Бога. Бог је свемогућ и прохтјене ли му се, може створити и зеленог краљика. Ко тврди, да то није истина, одриче свемогућност Божију.“

„То је могуће,“ рече најславнији колински природњак: али онда нијесу црногорски краљици чиста раса, већ помијешана од жуте и модре. То пак зна свако дијете, да смјеса жуте и модре боје дава зелену.“

„А није ни то истина!“ одупирао се онај расрђени. „Никад није било модрог краљика.“

И да докаже то лупи шаком преда се.

„Мало знате, сусједе,“ рече природњак, зар не знате, да су такође краљици модри. Ја сам имао краљика, који је био модар као чивит.“

То није истина!“

„Молим, господине, ја кажем, да сам имао краљика модрог као чивит, а ко каже, да то није истина, назива ме лажљивцем пред цијелим поштованим скупом а то не могу претрпјети!“

Дебата је непрестано трајала. Они, који су мировали, били су као на драчама. Каква срамота! Шта ће помислити господин војвода! Цијело је представништво Колина овдје. Кад дође дома, рећи ће: колински је народ неслоган, незна учтивости. О проклета неслого, ти си увијек била наш зли дух, била си, јеси, и бићеш!“

Војвода је прибавио осим поштовања и захвалност колинску, кад се умијешао, да их изравна, да узроке одстрани сопственим богатим знањем. Потврди, да има и модријех краљика и да су садашњи црногорски краљици, смјеса од жутијех и модријех. Вели да је видео код куће и такве примјерке, који су постали тројним укрштањем краљика модријех, бијелијех и црвенијех, те њихова длака преставља потпуну словенско тробојницу. То је да богме ријеткост и црвено бијело модре краљике гаји само он и Књаз.

Кад је то изрекао то мора бити поуздани човјек. Чланови га краљичког удру

жења опколе и топло замоле, да им пошље бар два пара таквијех краљика, на што ће ново удружење настати, које ће се називати „Прво чешко удружење за умјетно гајење црногорских краљика.“

Зашто ће Колин помрачити славу Колара и Шафарика и све, који су писмено или усмено гласали за словенску узајамност. Кад узимају у свакој чешкој колиби словенског краљика, настаће у историји епоха. Бога ми је то сретан случај, што је господин војвода дошао у Колин.

Попоћна почивка прође. Музиканти означе, да ће свирати. Приређивачи означе да ће бити дамски избор. У сали је уско, чило двадесет љепотица и похитало к војводи. Али им није упалило. Заборављена ружа очекивала је тај тренутак. Била је код војводе. Поносито, с побједоносним осмијеком водила га у коло. Благујући се расћертали. Природњак рече своје противнику:

Сада си увјерен, сусједе, да има на свијету и модријех краљика.“

„Али ипак кажем, да нијесу као чивит.“

„Но, баш не као чивит, али кад им распунете длаку, опазите, да се прелијева на модро.“

„А то је друга ствар, то сам и ја видио.“

Кад бисмо међутим били присутни у сали, опазили бисмо човјека, који једини није учествовао забави ни веселу. Стојао је у углу подупрен на зид, гледао је пред собом натуштено и мрско. Нико га није пазео, осим тајног чиновника варошке полиције, који је потајно пратио сваки његов покрет. Био му је сумњив, премда му је био познат као поштени човјек, што да-како, како из искуства знамо, не смета, да буде друштву и држави опасан. Неколико пута примачао му се, не би ли начуо какву реченицу или му видио у џепу револвер или динамиду. Обратио је на њ пажњу свог шефа, који похвали његов фини нос и обећа му добру награду, ако изнађе узрок сумњивог понашања. Натуштени човјек подигне главу теж онда, кад је дивљи галоп започео, али се с мјеста није помакао.

Ђегово се око није мицало с К. Х. и пратило га је с једног краја сале до другог. И општинском је чиновнику његово понашање било сумњиво. Приближи му се, да се упусти с њим у разговор. Тајни се чиновник привуче опрезно, не би ли што из разговора начуо.

„Што си тако невесео, пријатељу?“

„Посматрам тог Црногорца.“

„И ми га посматрамо, али смо расположени и пливамо у веселу и усхићености што нас је такав гост одликовао посјетом. Само гледајте, како елегантно игра, једва се дотиче земље.“

„Зар вам се не чини да се кокоти као неко, коме у Прагу кажу „Пепик чивутски? (пепик значи мангуп, факин).“

„Истина, има у својим покретима нешто сличног, само што је то углађено. Али не мојте то тако узимати.“

„Друкчије не могу. Ја сам тог човјека већ видио.“

„Што зар сте били у Црној Гори?“

„Не вала у Црној Гори, већ овдје у Колину.“

„Не лудујте“

„И ви сте га виђели и говорили с њим. Само се спомените. То је онај послужитељ из Бијеле, којег су из Беча послали кући трговачким возом (пострком) а ви сте га примили, да га даље пошаљете.“

Војвода је баш играо поред ових који су се разговарали. Заборављена га је ружа тврдо држала, да га не би ухватила која друга. И да се мало забаве, лагано су по такту корачали. Речене ријечи су обоје чули. Играчица крикне, одјурну жестоко од себе војводу и заврће се као од несвјестиче. Војвода је трчао преко сале вичући „воду! доктора!“ К онесвијешћеној дотрче родитељи. „Што ти је ћерко? Што ти се догодило, дијете?“ На сва је питања одговарала само „дома, дома!“ Одведу је.

Општински чиновник стисне своје приповиједачу руку и нагласи:

„Варате се. То је Црногорац.“

Тајни чиновник бјеше трећа особа, која је чула фаталне ријечи. Пође на прсте од нога к своје шефу, да му рапортује. Шеф му рече да ћути и пожури, да сам буде у близини војводе. Војводу није било могуће умирити. Окривљивао је случај, зато што је играо дуго и жестоко. Показвао је толико сажалења својој играчици, особито кад су је повели, да су јој другарице и на ту несвјестичу завиђеле. Узалудно су га тјешили. Рече, да није толико неосјетљив, да се по тој несрећи још забавља, и замоли свог домаћина, да га одведе кући. Он га и послуша.

Тајност је војводина била откривена, али је међутим остала позната само петини.

С чешког Д. Вукотић.

(Свршиће се)

Момче на потоку

— Schiller —

На потоку младо момче,
Цвјетне вјенце плести оде, —
Затим гледа како цв'јеће
На таласи коло воде.
„Ка' што лете хитри вали,
Тако лете моји дани!
Тако вене младост моја,
Ка' цвјетови покидани!

Не питајте што сам тужан
У цвијету жића свог'! — —
Све се новом надом кр'јепи
Новог' жића прољетног'.
Ал' природе пробуђене
Ти усклици бурни сад
Буде само у груд'ма ми
Тешку тугу, већи јад.

Шта ће мени прамалеће
Шта ли радост срцу моме,
Кад ме мрви срце ђле
Комшинице л'јепе моме.
У лудилу пружим руке
Да ухватим њену сјену,
Да оживим мртво било
Њену срцу залеђену.

Ој, сиђи ми душо моја,
Дед остави дворац ти,
Цв'јећем, чедом прамалећа
Крило ћу ти китити. — —
Слушај драга глас славуја
Где валова загрљај. — —
Двоје драгих кад се грле
И колиба им је рај.“

Ср. Карловиц.

Секула Дрљенић.

Један приложак за књижевно-просвјетну
историју Црне Горе

приопћено Марко Драговић

(Наставак)

По ево једнога јутра, и то баш
7 јунија, донесе нам равносач 20-ти
број „Црногорке.“ Како грозно из-
ненађење после онако лијепих нада;
какав гром из ведрога неба, у оно
дивно, ведро јунско, љетње вријеме
за нашу „Црногорку“ на артији?
На челу тога броја најосмо непри-
јатан и за око и за ухо и за нерве
„Мртачки оглас Црногорки.“ Зашто
Павловић није могао ужаснијега на-
зива дати огласу, којим је објавио
свијету неуспјех своје „Црногорке.“
Толико је тај оглас важан и поучан.
толико је пријекоран за нашу све-
опћу српску немарност према нашој
књижевности, да ћу га цијелога
овђе привести:

„Навршиће се скоро по године
како „Црногорка“ излази. За то
вријеме она је стекла толико иску-
ства, да може сама себи судити:
ваља ли јој и даље „бити ил' не
бити.“

„Кад сам прије по године по-
крено „Црногорку“ имао сам на
уму, да преко ње послужим раз-
витку умнијех сила црногорских си-
нова, на књижевном пољу, и да
упознам свијет српски и словенски
са душевним кретањем народа црно-
горскога.

„Је ли „Црногорка“ као што
ваља одговорила тој цијељи за ово
по године, то нека пресуди други.
Моје је да с благодарношћу признам
несебични труд и добру вољу си-
нова црногорскијех и пријатеља њи-
хових, који су до данас радили на
овом листу.

„Ради опстанка листа нијесам могао рачунати на Црну Гору. Знао сам добро да Црна Гора не може издржавати ниједнога листа; али сам рачунао на народ српски, па и словенски, коме је „Црногорка“ у равној мјери намијењена.

„Преварио сам се у рачуну. Народ српски — о осталим Словенима и да не зборим — не ће да чита „Црногорку.“ Ја тако морам судити по томе што „Црногорка“ до данас, за ово по године, није стекла више од 83 претплатника.

„Кад сам потоњи пут о овом за уредништво веома непријатном појавом зборио, ја сам се тјешко свачим што ми је могло пасти на памет за извињење тако слабога одзива на „Црногтру.“ Данас се тјешити не могу ничим, јер погодишње искуство сатире сваку утјеху. Ваља ми признати на голо: народ српски неће да чита „Црногорку.“ Доказ томе: 83 претплатника!

„Питао сам се више пута, шта може бити узрок томе? па сам увијек долазио до овога закључка: или не ваља „Црногорка“ или (Боже опрости) не ваља нешто у народу српском.

„Колико је сваком човјеку мило да му иде од руке посао кога се лати, па и мени „Црногорка,“ којој сам уредник, ипак бих радији био, да она не ваља, него да се због ње мора рећи да народ српски не ваља. Ја то и не велим, ни дао Бог! Било би абсурдно напасти на народ и рећи да читав народ један не ваља за то што не хоће да чита овај или онај лист; па кад би још то рекла редакција тога листа, гдје би јој био образ? Узимам ријеч натраг. Али ако се и за „Црногорку“ не може рећи да не ваља, гдје би онда лежала кривица слабом одзиву на њу?

„Јавни књижевни суд добро се изразио о „Црногорки“ већ при самом појаву њеном; листови наши и страни похвалили су је, а држим да јој при том нијесу ласкали за то што се зове „Црногорка.“ И од појединих књижевника наших јакога темеља и гласа, имам доста писмених и усмених увјеравања, да је „Црногорка“ добар лист.

„Кад је народ српски ваљан, а „Црногорка“ дсбар лист, за што онда тај народ не ће да чита „Црногорку“? Да није „something rotten“ да није нешто труло у томе народу? Да видимо!

„Народа српскога има пет милиона. (!! у. „К. Л.“) Да Бог да га било и више, али књижевност српска од то пет милиона не може да ухвати ни неколико стотина; а „Црногорка“ ни једну стотину! Гдје је тај народ и што чини? Чита ли што и занима ли се чим? О томе би се могло писати много са сваке стране; али мени се не мили. Остаћу само при књижевној страни.

„Тежимо за јединством народним, а не хоћемо или не умијемо, да га изведемо ни ондје, гдје нам нико у том не смета. И сама књижевност наша као да има своје географске међе. Војводина има своју књижевност, Србија своју, па би се ваљда хтјело да и Црна Гора има своју. Но она је не може имати и неће да је има без свезе са својом браћом. Смета ли нам ико јединству у књижевности? Не, ми сметамо сами себи, јер смо нехатни и немарни за своје.

„Црна Гора има лијеп глас у српском народу. Црној Гори много се наздравља у Српству. Но од лијепијех ријечи и здравица до прегнућа и дјела — велик је размак. Свједочанство је томе и одзив на „Црногорку“. Мислио сам, да ће се

бар свака иоле већа општина српска интересовати за оно што се збива на пољу душевнога покрета у народа црногорскога, да ће држати лист, који је намијењен да буде вјерно огледало тога покрета; — али како сам се љуто преварио! Једва их има 83, који маре за књижевну радњу црногораца!

„Овладао је нашим народом крајњи немар и нехат за своје! Колико има н. пр. у Војводини богатих и имућних општина и приватних људи, па не држе ни једнога броја „Црногорке“! *Кикинда* највеће мјесто српско у Војводини, броји 12.000 Срба, а не држи ни једнога броја овога листа! Је ли могуће, да има на једном мјесту 12.000 имућних Срба, којих се ни најмање не тиче што се збива у Црној Гори, који не маре да прате развитак културни ове браће своје? *Кикинда* доказује да је то могуће. *Велики Бечсерек*, са 10.000 Срба, то исто доказује, то исто *Нови Сад*, *Панчево*, *Сомбор* и т. д., сва велика и имућна мјеста српска, у којима „Црногорка“ једва ако има по једног претплатника.

„Нека нико не мисли, да ја овдје кукам себе ради и „Црногорке“ ради. Ни „Црногорка“ ни ја не можемо живјети од претплате народа српскога. „Црногорка“ ће престати излазити, а ја ћу гледати „свога посла“, па — мирна Босна!

„Није то само „Црногорка“ која ће да погине са студени на грудима Српства, него су тако прошли прије ње и многи други српски листови књижевни, којима је ваљаност са свијех страна призната. Да не помињем другижех довољна би нам била прспаст „Отачбине“ и „Илустрованих Српских Новина“, па да се од свег срца ражалимо, кад погледамо на наше књижевне прилике.

„Такозвани горњи слојеви нашега народа, који би по својој интелигенцији и материјалном стању у првој линији позвана били да издржавају нашу књижевност, не маре за своје, омаловажавају своје, нагињу к туђему.¹⁾ Увјерен сам да би се на хиљаде „Нана“ и „По-Буља“ нашло на столонима интелигентних и имућних српских породица, и да се у хиљадама примјерака растурају извесни њемачки, француски и талијански часописи по српским кућама. Немам ништа противу ових потоњих, ако су добро одабрани, јер не спадам међу оне, који туђу књижевност одбацују само за то што је туђа. Али ко своје одбацује само за то што се зове његово, а туђа прима и издржава само за то што је туђе, тај ради хотимице или нехотице о прошлости свога народа, јер одбијати се од свога, а прикљанјати се туђему, не марити и не пазити своје рођено, а савијати се око туђега, значи одрећи се себе сама, издавати себе сама. Наред најприје прошадне кад сам себе изневјери, изда.“*)

Ову лекцију коју нам је читао озбиљни карактер и добар наш књижевник Јован Павловић не треба никад да заборавимо. Збиља ми много зборимо о нашем народноме јединству, а што радимо у корист тога? При данашњој нашој народној поцијепаности ми врло слабо и познајемо један другог. Један Француз или Инглез боље познаје на пр. наш народ у Србији, него ли што га познаје Србин Црногорац и обратно. Да лакше дођемо до политичкога народнога јединства потребно нам

*) Курзив је мој.

¹⁾ На жалост и послјеге толико година; колико ли има српских синова који су се „школовали“ на страни и добили „више“ образовање, немајући појма ни о срп. језику, а камо ли да су што прочитали из српске књижевности. Зборе како се у срп. књижев. нема што лијепо прочитати.

Уред. К. Л.

је најпријед морално јединство; а то морално јединство постићи ћемо једино упознавањем помоћу књиге, помоћу наше чисто народне књижевности.

Има једно мјесто у Павловићевом огласу с којим ја, као Црногорац, не могу бити сагласан. То је оно мјесто где каже да Црна Гора не може сама издржавати ни једнога листа. Ја узимам у обзир оно исто вријеме кад је писан више приведен оглас (1884 г.) и кажем да смо могли баш ми Црногорци издржавати претплатом наш лијепо књижевни лист „Црногорец“, па да она живи дуговјечно, да цвјета и напредује, па да се нашом папирном „Црногорцем“ дичимо, као што се дичимо живом. Ево како:

Свештеници и учитељи црногорски могли су, да су хтјели, дати „Црногорки“ најмање стотину претплатника. Чиновништво могло је дати најмање педесет претплатника; трговци и други писмени Црногорци могли су дати опет најмање педесет претплатника, па их ево *двје стотине*; а с толико могла је „Црногорка“ лијепо свој опстанак обезбиједити. Па богме не би сметало да јој је и држава дала у помоћ коју стотиницу фиорина, као једином књижевном листу у Црној Гори. Дакле колико имамо разлога да се мало иједимо на Српство изван Црне Горе, за немарност према нашој „Црногорки“, толико још више имамо да укоримо сами себе за нашу немарност прам њој, не само с материјалне него и с моралне стране. Ми смо морали притећи „Црногорки“ у помоћ не само претплатом него и књижевном сарадњом, како би она могла пред Српством одговорити садржајем према објављеноме прогласу. Ми смо морали вишу пажњу обратити упознавању српскога и словенскога свијета са животом наше

Црне Горе у сваком погледу, па би нам и „Црногорка“ пред свијетом постигла бољи успех.

Павловић је хтио да „Црногорка“ наврши по године живота, па је због тога издао још четири броја. У двадесетом броју налазимо нов рад „Под Острогом 1884“ путничке биљешке и утисци од др. Л. Томановића, који се продужио и у даље бројеве. У двадесет првом броју налазимо једну „Сентенцу“ из 1797 године, као прилог судској историји у Црној Гори (мој прилог). У двадесет другом броју мој прилог: „Клетва и Благослов.“ У двадесет трећем мој прилог: „Материјал за историју Ерцеговине.“ Остали су радови продужења већ започетих и има неколике пјеме Ј. Поповића — Липовца и једна Томановићева. Двадесет трећи број свршава новом објавом уредништва: „Из узрока, који су наведени у 20 бр. овога листа „Црногорка“ престаје излазити с овим бројем.“

Тако ми читаоци и сарадници „Црногорке“ мишљасмо да остадо смо без нашега књижевнога листа, око опстанка којег ми неки много смо се трудили, ако не материјално. јер то нијесмо ни могли, оно својим радом и ако, признати се мора, нијесмо Бог зна што особито и важно написали.

Но где, освану лијепо, топли, двадесет шести јули и тај дан дође нам опет у руке наша „Црногорка“ којој на челу прочитасмо радосну изјаву уредништва „Читаоцима“, која овако почиње:

„Љубав ка књизи и просвјети у Онога, који на пријестолу Црногорском сједи, има се захвалити, што ће „Црногорка“ и даље излазити. Његово Восочанство Књаз имао је високу милост, да нареди, да се из његовијех средстава подмирује дефи-

цит „Црногорке,“ докле број њених претплатника не нарасте толико да не буде више дефицита.“ *

Посље пријаве читаоцима овај број пам доноси на првом мјесту трагедију „Хамлет“ у преводу Лазе Костића, која се продужава до 30. броја закључно. — Рад Павловићев „Мозак и срце у књижевности“ продужава се под насловом „Меня сапа in согроте сапо“ У двадест петом броју почео се штампати доста ли јеп опис Бјелопавлића, којег сам ја саопштио по рукопису Максима Шобанића У двадест шестом броју налазимо на првом мјесту предивну пјесму владике Петра II „Србин Србима на части захваљује,“ са објашњењем Ј. Сундечића Још имамо од припове „Маријам“ прича из старог Вавилона, од Н. Ковачевића. До 31 броја од нових радова имамо Ханзенову причу „На кривом путу.“ У тридесет првом броју на првом мјесту имамо класичну Књажеву пјесму „Једно питање сина и очин одговор.“ У истом броју почиње се штампати „Омирова Илијада“, превод с грчкога од Л. Врбнице, који се завршује у тридесет осмом броју. Тридесет други број доноси нам опет на првом мјесту Књажеву пјесму „Селим-бегова кула.“ Тридест трећи број доноси нам као нов рад за „Црногорку“ приповијетку од Пјетрантони—Манџини: „Моја удадба“, превод с талијанског од Филипа Ковачевића, који се рад продужава у неколико бројева, и причу од Тургенева „Пољубац.“ Тридест четврти број има на првом мјесту монолог Станков Даници „Кад бих султан Турства био.“ (из „Балканске Царице.“) У том истом броју почиње се штампати прича Едгара Поа

„Кладенац и шеталица“ превод, Ј. Љ. (Јована Љепаве), а свршава се у тридест осмом броју Тридест пети број донио нам је лијепу припову: рад Јована Павловића „О пјесништву нашијех дана,“ који се продужава у неколико бројева за ову годину. До тридест седмога броја немам што особито забиљежити, а на првом мјесту овога броја са задовољством читамо предивну родољубиву Књажеву пјесму „Домовини.“ У овоме броју налазимо мало разговора о правопису међу Лазаром Томановићем и Јованом Павловићем Нека ми не замјери г Томановић, што ћу овђе изрећи моје мишљење да је он комад далеко изостао у српскоме језику од покојнога Јована Павловића. Држим да има врло мало и гласовитих српских књижевника, који су љепшим српским језиком, и правилнијим правописом писали од Јована Павловића. Његове радове „Мозак и срце у књижевности,“ „О пјесништву нашијех дана“ и т. д. и да не би човек читао ради њихове лијепе садржине и једрих здравих, мисли, читао би их ради предивнога српскога језика. — У тридест осмом броју налазимо једну биљешку о коњу Јабучилу у народним пјесмама од Лазе Костића У тридест деветом броју имамо нове чланке „Неговање духа у тијелу,“ који се продужава у неколико бројева, и „Сократ“ (његов живот, карактер и наука) Овај је потоњи чланак од Ф. Ковачевића У четрдест првом и другом броју имамо као нов рад историјску причу „Поштен човек“, превод Ј. Љ. У четрдест другом броју почео се штампати мој рад: „Главни бојеви међу Црном Гором и Турском у XVIII вијеку“ Четрдест четврти број донио је на првом мјесту моје прилоге за историју црногорску, који се продужавају и у четрдест петоме броју. Још сам у те исте два

* Овога пута спуштена је цијена на „Црногорку“ са 6 на 4 фиорина, односно са 20 на 15 франака годишње.

броја приопћио „Љетопис,“ у којему су забиљежени неки догађаји, који се односе на историју црногорску, а почиње се са 1471. годином.

Осим овђе споменутих радова „Црногорка“ је за ову годину добијела лијеп број пјесама од Ј. Поповића—Липовца, Л. Томановића, Ф. Ковачевића.

Ево нам сад у главном садржају „Црногорке“ за цијелу 1884 годину и према томе могу цијенити читаоци, какав је био овај лист за прву годину његовога излажења.

Сад ћу пријећи на преглед садржаја „Црногорке“ за 1885. годину.

Први број изишао је 10. јануара. На првом мјесту тога броја налазимо лијепу Сундечићеву пјесму „У Зети на нову 1885. годину“. Даље се продужавају већ започети радови: моја прилови за историју црногорску, по кривовуљу цетињском, „О пропасти свијета“ од Павловића. У овоме броју почиње се лијеп приказ „Балканске Царице“, која је престављана у Подгорици 31. децембра увече, или, како би рекли, уочи наступања нове 1885. године. У другом броју налазимо на првом мјесту пјесму Л. Костића, епилог на свршетку треће преставе „Балканске Царице“ у Подгорици 3. јануара. Даље се продужавају већ започети радови. Трећи број доноси као нов рад причу од Н. В. Гогоља „Нечисто мјесто“, превод Ј. Љ. У четвртм броју почиње се штампати приповијетка М. Сераја „Два егстрама“, превод с италијанскога. Пети број доноси један мој прилог за историју Црне Горе из времена књаза Данила. Шести број почиње нам доносити шаљиву игру у три чина „Синовац као стриц“, коју је посрбио Ф. Ковачевић; она се продужава у више бројева. У седмом броју налазимо нови рад „По-

братимство у српским народним пјесама“ од Сава Стојаковића, који рад се свршава у осмом броју. У овом броју има мој прилог за историју Црне Горе. Девети број има као ново један чланак у спомен Манцонију од С. М. и почиње се штампати Гоњева прича „Мајска ноћ или утопљеница“ превод Ј. Љ. У десетом броју почела се штампати Матавуљева приповијетка из црногорског живота „Ускок Јанко“, која се продужавала у више бројева. Дванаести број има један мој прилог за историју Црне Горе из времена књаза Данила.* У четвртм броју почео се штампати рад Лазе Костића „Гете и његова народна свијест“, који се продужава у неколико бројева. У деветнаестом броју почињу се штампати два нова рада: „Срећа просјака“ и „Отац Нико“, који се продужавају у неколико бројева. У двадесетом броју почела се штампати моја приповијетка из црногорске историје „Сеоба Ивана Црнојевића на Цетиње“. Двадесет пети број почео нам је доносити врло важан и занимљив рад „Жена по Шопенхауеру“ од П. М.**

Опет овђе да се зауставимо, опет нови догађај са „Црногорком“, опет престаје излазити! Збиља нека лоша судбина ћера нашу „Црногорку“ на артији. Напуни некако годину, уљеже у другу и ево напуни по друге године, па престаје излазити; а ако погледамо на њен књижевни садржај виђећемо да је добар у опће. Лијепи давно започети радови продужавају се, лист добија добре нове

* Оне бројеве у којима се продужавају само већ споменути радови не спомињем. Прилоге за историју Црне Горе напоменух, да би их историописац могао тражити и њима се користовати.

** Држим да се под овим „П. М.“ кривају два презимена: Павловић и Матавуљ.

сараднике и за прозу и за поезију.
Дакле што јој би?!..

Јулија 11. освану нам на Цетињу нови књижевни лист „Зета“. На четвртој страници првога броја пријављује се читаоцима уредништво „Зете“ и каже: „Данашњим даном почели смо издавати нов књижевни лист на Цетињу под именом „Зета“. Пријављује при том и свој програм, а то је онај исти који је имала и „Црногорка“. За узрок престајања „Црногорке“ ни ријечи. Спомине се само толико, да ће претплатници „Црногорке“ добијати у замјену ови нови лист. На „Зету“ потписан је као уредник Филип Ј. Ковачевић.

Сад ћу ја навести мојим читаоцима оно што сам чуо:

У двадест првом броју „Црногорке“, на првом мјесту, напечатана је пјесма Ј Поповића — Липовца „Манита мајка“ У тој се пјесми не каже ко је била та манита мајка ни окле је била. У пјесми се прича како је она поманитала за својим објешеним сином Јанком, па су је довели к свецу под Острог дако би се од манитала излјечила. Грозна је та пјесма и грозан догађај, који се у њој пјева. Ево неколико стихова из ње:

„Маниту воде пут цркве жену
На пола голу — неодјевену.
Густи јој прами пријех коса
Низ лице пали; а суза роса
Кићаше коси и блједо лице
И око мутно и трепавице.
Чемерна чела, погледа страшна,
Израза тужна, лица ужасна
Устима модрим мртвачки вео
Копрену смрти бјеше оплео.
На руке трошне јака је веза:
Дебо коноп руке јој стеза...
Такву је добри вођаху људи.
Те да у бјесу ком не науди,
Јер кад бјеснило на њу наиђе
На очи крв јој велика сиђе,
Устима пјена густа зацјени,
Те врисне болно — за час он'јени,
По земљи клекнув главом се бије

Док крви мало не изаврије,
Тек тад јој свијет мало просине,
Манитлук за час из главе мине,
Па прича јадна и све казује,
Несрећа која срце јој трује...
Ах таква бјеше мајка манита,
Када је свако несрећну питах:

Што ти је жено, каква те туга
Мори и дави сред овог луга,
Те хиташ горе у црно сг'јење,
Манастир бјели, гдје с' гордо пење?

Што ми је? питат јадну ме смијеш?
Питањем таквим грозно ме бијеш!
Питаш ме зашто?.. питаш ме рашта?..
Изгубих памет, и луда машта
Пред очи ствара вјешала танка,
На њима видим ах сина Јанка,
Мог сина жртву слободе страсти,
Мог сина жртву кржаве власти,
Мог сина чедо слободе српске,
Мог сина жртву туђинке мрске...
Он виси... гледај.. сузно му око
Гледа пут неба тамо високо,
Гледа на престо вишњег Творца,
Гледа пут земље — на Црногорца!

Без даљег објашњавања казаћу да сам чуо, да је ова пјесма била узроком престанка излажења наше „Црногорке“. Док је ова пјесма прокоментирана ће треба и како треба, провукло се неколико бројева „Црногорке“, па је тада морала престати.

„Зета“ је непосредна насљедница „Црногорке“ с истим програмом и уредником и ако се Јован Павловић због неких узрока, није потписивао као уредник, него је потписан Филип Ковачевић. Зато у првом броју „Зето“ видимо продужење истих радова, који су се штампали у „Црногорки“ као „Ускок Јанко“, „Сеоба Ивана Црнојевића“, „Жена по Шопенхауеру“, „Јаков Леопарди и његова обитељ“. У трећем броју наводимо нов рад „Крича Брзика“ од др-а Л. Томановића, који се рад свршава у четвртном броју. У четвртоме броју почиње се штампати Гогољева прича из малоруског

живота „Ковач Вакула“ у преводу Н. Ковачевића. Седми број доноси нам на челу листа дивну пјесму „Гласоноша“, коју је по Пушкину спјевао Књаз У истом броју ја сам саопћио по једном рукопису нађеном у цетињском архиву чланак „Српска епопеја“ (у српском и њемачком језику). Осми број доноси нам на челу врло важну по садржају, а и дивну по поезији, пјесму под насловом „Correspondenz Вугаи са Цетиња“. Пјесма је без потписа, али знамо да је и то пјесма нашега Књаза. Овај број почиње нам доносити нови рад од Ф. Ковачевића под насловом „Учитељев радост“. У деветом броју почиње се штампати Есхилова трагедија „Оковани Прометеј“ у преводу Ф. Ј. Ковачевића У десетом броју има један мој прилог за историју Црне Горе, из времена владике Данила. Једанаести број почиње нам доносити чланак Ј. Поповића - Липовца „У обраду Бранка Радичевића“ (одговор д-ру Лази Костићу). И у овом броју има један мој прилог за историју Црне Горе из времена владике Данила У дванаестом броју саопћио сам једну „Сентенцу“ (пресуду) из истог времена. У тринаестом броју почињу се штампати јуначке пјесме Ф. Ј. Ковачевића, које носе назив „Новосињки“. И у овом броју саопћио сам једно писмо владике Данила. Четрнаести број доноси нам на првом мјесту Тома новићев чланак „И још за Бранка“, који се свршава у петнаестом броју. Четрнаести број почиње доносити чланак под називом „Студије и успомене“, који није довршен. Петнаести број на првом мјесту има превод Костићев из Шекспировог „Хамлета“ *To be or not to be...* и почео је доносити Хофманову причу „Виолина из Кремоне“ у преводу Ф. Ковачевића. У седамнаестом броју почиње

се штампати мој превод „Руски пјесници у биографијама“ од Н. В. Гербела

Даље до свршетка године немамо у „Зети“ ни једнога новог рада, који би заслуживао да га споменем. него се продужавају већ започети радови.

Ни наши пјесници нијесу заборавили китити својим пјесмама „Црногорцу“ и њену насљедницу „Зету“ Особито је обилато пазиво ове листове својим пјесмама Ј. Поповић - Липовац У њој имамо, осим споменутих, још пјесама Ј. Сундечића, Филипа Ковачевића, Томановића, Н. Ш. Црногорчевића, Сава Рачете, Митра Ивљевића (Косовка Ђевојка), Змај Јована Јовановића. (његову, на жалост, само једну и чудити се је, како је тако Змај заборавио својом сарадњом ове црногорске књижевне листове). Ж. Драговића, Стевана Л. Ивановића Књижевни преглед био је добар и обилат, а морао је такав бити, јер је њим руководило добро перо Јована Павловића.

Према прегледаном садржају рекао бих да су „Црногорка“ и другарица јој „Зета“ били добри нећелни књижевни листови и да су заслуживали да дуже живе Али и „Зета“ као ни „Црногорка“ не живље дуго. У потоњем двадестом броју „Зете“ на свршетку налазимо крупним словима ову, за нашу књижевност, немилу лаконичку изјаву уредништва:

„С овим бројем „Зета“ престаје излазити“.

Уредништво не даје никаквога објашњења ни зашто „Зета“ престаје излазити ни да ли ће је који други лист замијенити.

Ја бих с моје стране овако објаснио узрок престајања „Зете“:

Павловић, фактични уредник „Зете“, био је у септембру мјесецу 1885 године, наименован за управи-

теља министарства просвјете и црквенијех послова и услед тога разумије се, узе на себе обилат и важан значајан рад. Он се је потрудио те је придржао „Зету“ до свршетка године, даље је није могао уређивати; а можда нијесу могли наћи другога, коме би се могло предати уређивање листа. Овако ја држим, а може бити и да није овако, него да је био какав други узрок.

Но било како му драго — ми остадосмо без нашега црногорскога књижевнога листа.

(Свршиће се)

Грађа за историју

Запис о освојењу Жабљака 1835. г.

[Кућа *Дивидовића* — *Радичковића*, из Зете из села Врања, јако се била истакла приликом напада Петра II Петровића на Зету и устанка Зећана на оружје 1832. год., те кад је побуна у Зети утишана Радичковићи не могаше више остати у свом завичају, већ као и многе друге зетске породице пријеђоше у Црну Гору и овамо се задржаше. Они су највише живјели у Ријечној нахији, те одатле чињели излете у Зету водом и сувијем и јављати се чак под белима Скадра. Храбри цеклински четници никад не би што важније предузели, а да не буде међу њима који Радичковић. Успомена на *Иља Милова*, *Петка Машова*,¹⁾ и на друге Радичковиће остала је свјежа у нашем народу и још и данас их се ужасава сва Малесија. То су заиста били узори јунаштва. — Један од Радичкови-

¹⁾ Овај је *Петко* учествовао и у борби нашег народа с Маџарима 1848. год. и помиње га народна пјесма из тог доба као *Петка Капешана* (у истини је био *капетан*).

ћа се десио и при освојењу Жабљака 1835. год., и то поп Томе и он је, као очевидац и значајни учесник у догађају, освојење Жабљака и описао. Запис попа Томе је у једној прилици употребљен,²⁾ а сада се предаје јавности у цјелини.³⁾

Црногорци Жабљак похараше:
1835 године мјесеца марта: 15.

Наиперви Периша и Петро зборише како те га похарати и Периша Петру говорио: А мене се санакъ привидио: уз бедем се стубе саме направише. А у томе приказаше Кену, па Периша пође у гору зелену и донесе четири дрива. За по године никоме не казаше па казаше Милошу и Николи и казаше кнезу и сердару и они су господару приказали и отъ њега добре гласе донеше, праха и олова. Ноћнемъ поћоше, па Жабљакъ, па гледају бедемъ. Ноћ блеше иош: виђаше и Периша казаше: Ми смо бедемъ очима виђели едва може тица излегети, а нека ли твоје стубе досићеи, па Периша говораше: По биеломе данку очима ћу бедемъ погледати. Па ми пође по Жаблакомъ градомъ уза село Труше и при Мо-

²⁾ У мајској свесци „Књ. Листа“ од о. год. изашао је чланак: „Похара Жабљака 1835. год.“ од А. Јовићевића и М. Стругара, а у свесци за овом (за јун) реплика о том догађају под насловом: „Нешто о похари Жабљака 1835. год. од Ј. М. К., гдје се рад Јовићевића и Стругара износи као неистинит и тенденциозан нарочито с погледом на изношење улога у овом догађају: *Перише Павишића* (досађеника из Ђеклића) и *попа Томе*.
Уредн.

³⁾ На запису нема написано ко га је писао, али је пренашано с оца на сина да је то запис попа Томе, а ко зна неке дијалектичке одлике зетског говора и без тога неће посумњати да је запис, у којем се те одлике виде, писао Зећанин, а то други, сем попа Томе, није могао бити. Као што се види Запис није довршен, а да је свакако био би и потпис писца на њему.

рачи дође и измери бедемъ очима, па се врати низа село Труше, а сrete га побратимъ Петро и сrete га Милошевъ Никола: еси Жабљак уходио, хоћемо ли га ми примити? А Периша нима говораше: Хаи не боите се, моя браћо драга, досете ни стубе на бедему, е я нећу поћи ни повести друга, док не питамъ Слав Господара. Па Периша поће господару, те онъ пита господара свога, свиетлу му пољубио руку: елѣ заповиcтѣ твоима слугамъ похарати Жабљак града. Господар му тако говораше: Куче су ми Турци преварили, хаите слуге похараите града.⁴⁾ Господару слуге говораху: Подаи ни благословъ И даде имъ боже благослове. Али Петро на Риеку чекаше у риечки га гратъ причекао докле ноћца замрачила и сrete хи поцѣ Томо: Хоћу ли с вама Пе-

⁴⁾ Ко хоће, да пише историју, мора оно што напише потврдити фактима, мора имати за доказ оног што напише „црно на бијело.“ Географија и хронологија прво овјеравају, потврђују. Оно пак што се напише на основу предања више је бајка но историја — управо ово друго није, нити може бити никад! Предање је предање и не може бити факт, па нема смисла назвати историјом оно, што се пише на основу предања као што чињеше нека господа која писаше историју Цеклина (од које се наштампало само један одломак, али и то је доста да се зна какво је цијело дјело.) — О побуди освојења Жабљака има доста предања и за то баш, што их је доста не може се ни једном поклонити пажње, већ морамо вјеровати оном што је о томе написано, а предања нека се причају као — предања. Једно од тих многих предања и овдје ћемо навести. У селу Додошима становао је у оно доба *Пуран Вукотић*, чувени јунак. Једном у Пурана заночи некакав странац у калуђерским хаљинама — ваљда калуђер и кад су Пуранова чељад поспала странац је са великим интересом запиткивао Вукотића о Жабљаку, као и о томе како би се могло на Жабљак напасти. Кад му је Пуран о свему томе испричао странац је наваљивао на њега да покрене Жупљане, да нападне на Жабљак, што је овај и учинио.

риша и Петро? Опрати хи кнеже и сердаре: Хаите збогомъ, мила браћо наша, ако ви Богъ да и срећа отъ Бога и примите се тврдоме Жабљаку, ми заиста влеру ви даемо да ћемо се рукама за бедемъ дофатити. Три војника возом пођоше на Проваљине доше; сrete хи Кено и Милошъ: Ёсте ли, Кено, што војске скупили. — А ми есмо седамъ осамъ друга, а ни они наприед ходити ноте докѣ не кажемо ће ћемо удрити. Ево они међу нама доше и дружина сва вићеше, да те ударитъ на Жабљак. Како ћемо, браћо, ударити; око града варошъ велика, а да не дванаест стодина и не би смо ударили, а некимали дванаест друга Па говори Периша и Кено: Ми ћемо, браћо, до града И половина друга поће отъ пазара отъ моста стара Кагъ при вароше доше важге лаю, Турци халакају и турске врата много уминуше, сокатима ево при бедему доше и Периша састављаше стубу, па е ћераху уз бедем, али стубу не могаху исправити и Периша се прише уз бедему, у бедеме стубу исправио. Поћерају стубу уз бедему и закучи, за пастъ отъ града Периша се пенѣ да стубу откучи, али е откучити не може, па се на стубу исправио, теке за бедемъ се рукама прифатио, а натракъ се повратити не може, но изиде на бедемъ биати, па се сагну да стубу дохвати, а цусту стубу досећѣ не може, па се другомъ дале сагиняше те довати стубу отъ бедема, па ћераху стубу уз бедему, па и Петро изиде на бедему. Периша и Петро по граду поше, али е гратъ на поли преграђенъ. Стаде Петро да отвара врата, а периша њму не даваше: Немо Петро, да не чују Турци е е Кено и Милошъ под бедемъ, ед њих ѣ Костића Микатъ и Газивода Ивашъ; дружина наша ни Морачу приешла нису, што те нама помоћи дружина? И натрак се повратише на бе-

демъ и на топове се наклонише и Кеня дозиваху и Кено се уза стубу примакнуо. Ханде Кено за дружину. Кено се каменом у Морачу бача и дружина при варошу доше. Кено ни ма кажеваше: Ето Периша и Петро у градъ на бедему. Катъ у гратъ улегоше од истока зора забиели По граду се разредише у чампио починуше, чебехани страже поставише и чардаку стражу поставише. Периша и Петро и Кено пред харем поше. От харема се отворише врата; изиде Якупова маика и не виђе од насъ друга ниеднога. Загна се Периша и Петро да нађу у постелю Турке. Уграби хи Кено: Срамота е барзо погинути, а данас хоћемо свакояко. А они се натрагъ варнуше. Виђе була Якупова три воиника. викну була Якупова: Ево у нашъ градъ кавури. а стара була говораше: Што су ту кавури. Селаметом турскием, кияметом кавурскием. Не блешъ була ево ти кијаметъ. Тадаръ по граду кавгу заметнуше. Якуп-ага пушку на прозор изнесе, Периша пушку каменом гађа. Мичъ, Турчине, пушку с прозора немо данасъ мећат. Веля Якупъ: Сли мене рая ударила? Није тебе рая ударила, него есу с мѣста Черногорци. Рече Якупъ: Ко есте. Каза хи се Кено. Рече му Кену: Ти ли се Кено бокъ те не убио? Хол ме пуштитъ на аману и на влеру божу. И даде му влеру тврду и Турчин стаде варатъ Кеня: поизиде на пергую прос прозор па руком зове Турке. Чарлаке ломе каменима. Из чардака избѣжаше Турци. Аливодиѣъ низ нови бедем, а Юсуфа при бедему жива уфатише; Павишиѣъ му узе оружѣ, па га води, да га види Якуп-ага. Пушта Кено, да се спремимо заедно и Кено га пушти и до врата дође, но не даде Петро, па га у чардак поведоше; пак Периша по граду пође от веселя да каже дру-

жини: ер се њима предадоше Турци. Кад изиде на бедемъ сташе Турци проз варошъ блежати; на град виде крстата баряка. Погледа Периша и виђе Николу и Турке. едно Туре тако проговара: што си Црногорче рано доранио на нашему граду. Рече хи Периша: Већ е бриѣме да се погледамо. Турци се пограбише на оружје. Периша се загна под нима подъ прозоръ. Крајм куле пре вратима дође, па Периша Кеню говори: Чува Кено сатъ залуду стражу: улегоше е нама Турци, а я виђу много оружја, кое ние едно другоме прилично; но за Бога кулинъ улазе Турци? А Периша у кулу вратима улеже. Онъ хоћаше Турцима у кулу улести, да не гледа, ће му гиву дружина; но га друга сретоше а врата су добро затврѣна, а у кулу велико веселе беше. Буле соколяху Турке: Саћете удритъ на кавуре. Пробачи Периша десну руку проз врата: Што је у дворе велико веселе. Данас ће бити невеселе? а злом ћу ве смрти погубити; па избѣжа из куле, а Якупъ изнадъ неѣа на прозор: Што је, Кено, за Бога, добро мене причува стражу. — Залуду Кено тебе чува стражу, я сам у твоју улазио кулу, ти некакво веселе градиш, ти изъ куле излазит нећеш. Па Якупъ Периши говори: О ти си, што си преко влере у моју кулу улазио — Мучъ, Турчине, саћеш ти вићети, а кои ће юнакъ боли бити. Па потрча по граду на нову бедему да и онъ види кудивн Турци улазо али их вићетъ не могаше. Па завика Пеовиѣъ Нико: О Периша прозъ прозор ви улегоше Турци. Периша се обарни дружини, а дофати се о Давдаревој кули: А ће сте ми, моя злосретна дружино, пените ме уз бедем од куле. Ал су Турци стубу прениели, а от стубе до вароша многи Турци кодъ бедема блеху, па излазаху уза

стубу Турци. Кад хи виће Периша пушком меће, а каменом бача. Каменима стубу саломпо. От бедема поблегоше Турци и у варошѣ улегоше и то гледаху неколико Жу-пљана, прегазеше воде провалине на Морачу Малу лоше и Морачу Малу прегазит хоћаху: из вароши многе турске пушке запуцаше. погубоше два добра юнака: Лопичић Драговъ Никола и од Костића Коичинъ Ђу-ране, па се воиска натрагъ повр-тила а Турци халакъ учинише: Ханте збогом Црногорци, за ове у гратъ не мислите. ми ћемо за нихъ мислити; па се бране огнем ис пу-пушака. Юсуф вика брата Якупа: Гаиратъ, брате, ништа мене нисе-нако што нисам абдесъ узима. Ско-чи Периша с бедема у гратъ и рече му: Доста је мене око града вике о Турака, да ти код насъ ту проз гратъ не викашъ Периша га за гарло дофати и уве му пушку иза паса. па е даде попу Тому: Води, попе, то отоленъ пахшче, е га гле-јатъ очима не могу. У то вика Якуп-ага: Хаиде Кено, ти индата⁵⁾ ника-квога немашъ, далъ не видишъ, е те е индатъ оставио, но хаиде те искупи дружину и хаите из мојега града е ће доћи сила о Турака. ни-шта ти нећу моћи помоћ.⁶⁾ А Кено му говори: Ми иош нисмо роби, кадъ будемо тадар ће се знати. Кено Перишу руком зваши и оку-пише се кодъ нихъ три, четири дру-га Говори Кено: Слушате, браћо што говоре Турци, да можемо изле-ћети и здраво повесъ свакогга друга боле е оћен свиема погинути но сра-мотно из града поблећи; ми већ образа не бисмо имали. Периша се на кулу поврати а Якуп-ага иошъ боле вика: Ви изласте из моего гра-

⁵⁾ Помоћи

⁶⁾ Њих двојица као да су били лични пријатељи.

да. Периша му тако проговара: А што си се, Туре, посилио; ми смо ти узели чебехану; ја ћу поћи у чебе-хану, на себе ћу узети товар праха, у кулу га по тобом донијети, на мене ћу заждитъ прахъ и твоје Тур-ке све у кулу изгорети и у Морачу воду бачити. Слуша Туре хоће л битъ истина. — Стаде купит по ку-ли камене. по кули му ломитъ ће-ремице: Чулѣ Турчине, сиротиня лавдарину дае Стаде Турчин вичи Кепа: Не даи, Кено, и речи вашему Периши, е ми сву кулу раскапа. А Кено Периши говори: Остави. Пе-риша, већ ни Турци говорити ништа нете Већ хи Турци ништа зборитъ ноте. Петро пита Якуп-агу: Хоћу лъ минутъ испредъ твоје куле, да се станем ја својомъ дружином. Вели Якуп: Неће нитко испредъ куле минутъ. Искрај барјака, Петро дру-жином мећаше пушкама и проз про-зоръ ранише Якупа.⁷⁾

Прислштио Ј. М. К.

— * —

К њ и ж е в н о с т

Домаће његовање и васпитање дјеце у Црној Гори. *Написао Андрија Јовићезић. Цетиње, к. ц. државна штампарија. 1901. Цијена 50 новчића. Страна VI и 104, на осмими.*

Ту скоро појавила се ова књига, која је изашла и у „Просвјети“ са засебном пагинацијом скоро читаву годину.

Често пута се у друштву употребљава један виц: неко се тобоже за нешто кж-

⁷⁾ Запис је писан старим црквеним словима. Нигдје нема е, већ је свуда е, а ми смо ово друго задржали само на мјести-ма, гдје служи као двоглас. — Гдје треба ђ и ђ свуд је ђ, па смо тај знак и задржали. На неким је мјестима а мјесто ја, а ми смо преписали ја. У Запису нигдје није било интерпункције нити великог слова, само су се великим словима почињале ријечи: „Слав Господара“ (ова је друга ријеч скраћена и под титлом је). Многе су ријечи у Запису спојене.

њава тиме, што му се нареди, да чита извјесно дјело. Бог и душа, да нас је неко у истини осудио, да прочитамо књигу, чији наслов горе исписасмо, роптали би; па ипак смо је прочитали и то не једном по дваред, али не што нас је књига занимала, већ с тога, што смо били ставили себи у задатак, да исту прикажемо. Релулат тог нашег читања јесте ово, што сљеђује.

Поред тога што ћемо у главном изнијети материјал књиге, оцијенићемо и њену садржину и облик, те јој према томе потврдити или одрећи литерарну вриједност.

Као што се по наслову може погодити књига има два дијела: I **Његовање** и II **Васпитање**, а та два дијела садрже по више одјељака и то први: 1. *Навори о дјечи*, 2. *Његовање бређе (ђетиње) жене*, 3. *Његовање рођенчета и матере му послјије рођења*, 4. *Његовање дјеце док проходају*, 5. *Његовање дјеце док почну школу посјећавати*, 6. *Његовање дјеце за вријеме школовања*, 7. *Његовање дјевојчица, које не посјећавају школу*, 8. *Његовање момчади и дјевојака* и други: 1. *Васпитање дјеце док почну школу посјећавати*, 2. *Васпитање дјеце за вријеме школовања*, 3. *Васпитање дјевојчица, које не посјећавају школу*, 4. *Васпитање момчади и дјевојака*, 5. *Навори о жељидби и удадби*. *Спрема за друштво и јавни живот*.

Овијем ћемо радом књи у и прегледати.

У одјељку: „Навори о дјечи“ у главном писац износи фразе, којима се, не без рефрена, пјева химна толико и толико пута отпјевана, а има вам ту погђешто и из Библије пренесено на наш народ. „Црногорац своје дијете љуби као себе и више него себе.; он га пита и држи као оно мало воде на длану; он га штити и брани од свега што његовом дјетинству и незрелости нашкодити може“ (стр. 1.). У каквом је контрасту ово што наведосмо са многим и многим ставовима, који сљеђују, читалац ће видјети, кад прочита извјесна мјеста у овом приказу. Писац даље говори нешто онако уопште, што нема вриједности више за Црногорца но за оног који живи на обали Њемачког или пак Црног Мора и ту вам је ужасно гњављење са понављањем истих ствари по неколико пута. На страни 1. нпр: стоји: „Он (Црногорац) не жели да му Бог даде једно или двоје дјеце; он се моли Богу, да му их даде колико је његова воља, да му их даде што више“, па послјије неколико редака: „...да му је од потребе имати што више дјеце“; потом на истој страни при дну вели се: „да му је пријека потреба изродити што више дјеце“, а на

сљедећој страни (3.): „...Зато се Црногорац моли Богу, да му даде не једног или два сина“, на страни пак 4.: „...да му треба што више дјеце имати“. Као што читалац види, сво већ прелази у право заповећање, видјећемо да је у цијелој књизи). — У овом се одјељку вели, да се у Црној Гори држи за оног, који нема дјеце с је на њега казна од Бога, за гријехе његове или његових старих; „истражник је што и отпадник“. Као што поменуемо ово је нешто библиски, али је истом и једна крупна неистина; овакав назор није нам познат код Црногораца. —

У одјељку „Његовање бређе (ђетиње) жене“ говори се у главном то: што раде чељад из породице, кад примјете, да је у породици која женска затрудњела; како се она од тога стиди итд. Чељад је чувају, да не „избије“ дијете, а ако се то случајно догоди поремете се — знате — у жени „прибори за зачеће дјетета“ (sic). Говори се како се његуја бређа жена, ако се разболи и како се домаћи труде, да ова помоћу „народних или љекарских средстава што прије оздрави“. И у овом одјељку додје има пуно ставова, који се понављају по неколико пута а 11: „то исто мало друкчије“, као: „ђетиња жена не ради већ оне тешке послове“ (стр. 5.); мало за тим: „причујива је од рада, који би јој могао наудити“, при дну исте стране: „онда се таква жена устручава од тешкога рада“ итд. — Даље се на дуго и на широко прича у перу што се ради, кад жена тешко рађа (стр. 7. и 8.); наводе се народни начини помагања оваквим породицама и ту се писац тако за ове начине одушевио, да његово писање о овом прелази у апсурдност, а на једном је мјесту и веома баналан! Нек нам читалац опрости што морамо то мјесто навести. На страни 8. стоји: „Мучила се жена при порођају и већ су је хтјеле муке сахрвати и у гроб сурвати; у томе дође путник, странац, на конач у исту кућу. Пошто му казаше, шта је у ствари, он нареди, те домаћин спушта гаће на оба кољена и жена му се провуче између гаћа и стегана, и гле, чуда, — послјије врло кратког времена жена срећно роди дијете здраво и читаво“. — Вјерујемо да има и таквих, који хоће да „тјерају шегу“ на овако безобразан начин, па је наравно то могао учињети и тај пишчев „странац“, али је зар било овијем радовима мјеста у једној књизи и то са оним пишчевим „и гле, чуда“ и т.д. — чиме се даје важност овим баналним глупостима?! И

писац је знате народни учитељ, који би требао да сузбија у народу сујевјерје, нарочито које се испољава овако, на начин, који убија морал! — Опет се писац враћа на рад бремених жена и кори оне, који траже да им такве жене раде (ово је у контрадикцији са оним што је прије о раду бређих жена речено), а мало за тим препоручује специјално Црногоркама (оне су особити организам?!) да се крећу (то значи да раде), јер су оне „од давнијех давнина много па и јуначке муке дијелиле са својим мужевима“. Ако би и имале те „јуначке муке“ какве везе са порођајем — као што случајно немају — би ли се могло писцу примјетити да Црногорке, што су „од давнијех давнина“ муке подносиле нијесу ове, које хоће да по данас рађају и којима се г. Јовићевић обраћа са савјетима?! — Час се вели да се у Црној Гори бређе жене штеде радом, а час опет да се не штеде; час се наводи како је зло радити бременој жени, а час јој се рад препоручује и — то вам је једна збрка; не зна се што би се хтјело рећи.

Сад долазимо на одјељак „Његовање рођенчета и матере му послје порођаја“. Тамо се вели да се при порођају код породиље налазе не само жене из куће: „свекрва, јетрва, стрина и још која“. Према овом ако породиља и нема ове својте за овај је случај мора имати ма и — поручену. Описује се по томе брига присутних око тога, да родиља избаца „кошуљницу“ у којој је дијете било и кад то буде свршено, писац вели, да се рече: „Добро је; рођење је добро свршено, опасности нема“. (Баш тим ријечима?!) За тим се — вели писац — родиљи утеже доњи трбух, и ми отуда дознајемо да чељаде има више трбуха. — Говори се о храњењу породиље и њена се храна толико и на толико мјеста помиње, да то читаоцу постане веома досадно. Тако на стр. 12. стоји ово: „Пошто се родиља мало примири, даје јој се, да једе масна јела“; на страни за овом: „обично јој се даје најмаснија храна“; а на страни 15.: „дају јој обилату масну храну“ и т. д. — Говори се о доношењу повојнице и то се описује сасвим другојаче, но што ми за неколико крајева знамо. — И пише се у овом одјељку даље о свему и свачему онако — „да се пише“, и што би вриједило, да се помене то је, да је на страни 17. дватут речено, да мајка испрва не доји дијете, а на 19. стоји: „Купање дјетета врши мајка, ако може, а ако не може, онда свекрва, заова или јетрва“. А молимо, чија свекрва,

заова или јетрва? Излази да новорођенче има свекрву, заову и јетрву! —

У одјељку: „Његовање дјеце док проходају“ износи се на првом мјесту, што се додаје дјетету при његовој природној храни — материном млијеку, па се вели да му се даје млијеко цијело или **забијељено**. Није нам јасно како се млијеко забјељује, те нам је писац требао ту тајну отворити. Но пардон! можда писац мисли на млијеко помијешано с водом, али ми знамо да вода млијеко не забјељује, већ му од бјелоће одузима, када се с њим помијеша. Можда је писац чуо у народу овај израз, који је могао постати на основу аналогije, али се не може свакад писати оно што се говори. — Писац за овим напада родитеље за једну, како он вели; „грдну и шкодљиву ману“ што прије времена дају дјеци „жесточе отрове“: папрена и љута јела и пића. „И гле дивна чуда“ — увикује писац, да би ваљда ками бољи ефекат постигао — „виђао сам да дијете грку, ни мало незапукрену кафу пије као с медом“. Ово није ни до навике, како писац хтио би рећи не поимајући развитак чула код дјеце и доба у том развитуку, кад се дијете може лако сугерирати, да гризе тикву у име пицуна, или диње. — Говорећи даље о храни дјеце „док проходају“ — дакле дјеце одојчади до навршетка прве године, писац наводи како сиромашни родитељи хране ту дјецу сухим хлебом, качамаком (наравно посним) и кртолом печеном или вареном, и тврди, да су та дјеца најздравија, те према томе сљеђује логички закључак: да су: сух хлеб, посни качамак и печена или варена кртола најбоља храна за дјецу и то дјецу док проходају (јер је о њима ријеч). И писац то тврди јер на страни 22. вели: „а овамо не зна, (онај, који се бајаги чуди, што су дјеца храњена поменутом храном здрава), да премасна храна није ни мало пробитачна за нејаку дјецу.“ А ми опет *овамо не знамо*, каква то може бити храна за малу дјецу: сух хлеб, качамак и кртола?! Зло је то, кад хоће човјек да даје савјете онако на памет, као ово г. Јовићевић, па се тиме чини смијешан. Дјечија пљувачка тек допније добије онај састојак, који има моћ да скроб претвара у шећер, а и у желуцу желијезде му за комад времена луце само толико сока, да овај може једино беланчевину пробавити; храна пак дјетету у доба, које се овдје узима, стоји у желуцу највише до 2 сата, а сам тај желудац по облику није ништа друго, до једно проширено пријево и онда, како ће се то јад-

но дијете помоћи г. Јовићевићевим сухим хљебом, качамаком и кртолама, кад њему треба лака и већином течна храна, која у извјесној сразмјери садржи: беланчевине, шећера и масти, која сразмјера није у оној храни, коју писац препоручује, па и кад би могао дјечији стомак из те грубе хране и извадити оно хранљивих састојака, који се тамо налазе. — Писац напада родитеље који дају дјеци слаткише и наводи за примјер шећер (он га зове „цукар“), па се поводи за оном бајком о шећеру као рђаву по здравље, а нарочито рђаву за зубе — приписује му онај утицај, који чине шећерни препарати. — „Нека дјеца од неуредног и прећераног јела добију велики трбух“ — вели писац даље. *Јело* је именица, којој је представа оно, што се једе, а *једење* значи радњу глаголску, и једење може бити *прећерано*, а вала *јело прећерано* не знамо што значи! — Писац напада на чистоћу односно нечистоћу народа у Црној Гори. Вели да се код нас чистоћа узима као споредни „фактор“ здравља. „Чистоћа се не сматра као услов тјелесне љепоте и допадљивости, као знак естетичког чувства, **чистоће** и уредног држања.“ (Стр. 28). Ово вам је прави галиматијас — чудо од стила!... Заста и не може бити чистоћа знак тјелесне љепоте и ко је ружан, он остаје ружним ма се мио и прао без престанка, а да је **чистоћа знак чистоће**, то неће мислимо нико посумњати, па ни добросретњи црногорски сељак. — Писац детаљно описује црногорску колијевку вичући и на њену нечистоћу. Говорећи о простирци у колијевци помиње пљеву из чега се види, да он не зна разликовати пљеву од сламе. — Савјетујући да се дјеца навикавају на хладноћу писац се „класички“ изражава: „јер његови (дјетињи) нерви мириса не би нагло прелазили из топлоте у хладноћу“ (!!). — На стр. 26. писац препоручује, да се дјетету, кад је у колијевци, држи глава откривена, а на страни за овом то понавља готово са истим ријечима. — Сад писац на дугачко и широко даје мајкама савјете да држе дјепу чисто и наводи све последице нечистоће с погледом на дјечије здравље. Противу тога нема нико ништа, али само то не ваља, што је писац недоследан, те је малочас рекао, да има сасвим нечисте дјеце, која су тако здрава „да би њима крш разбио“, а сад опет нечистоћа има злих последица, а то знате све услед „поремећеног излучивања коже“ како се писац „логично“ изражава. — Даље писац још говори о нечистоћи онако на

дохват, не водећи рачуна о том, што, по у овој књизи уобичајеном правилу, неке ствари помиње, које су толико пута помињате. На стр. 29. вели: „Док је дијете одвећ лудо оно се никако не држи на рукама“, а последије неколико редака, који за овим следе: „За првијех пет шест мјесеци не носе се дјеца на рукама“. — Даље писац на једном мјесту вели: „Многа дјеца се зими ријетко обувају“ — заборавив да говори о оној дјеци, која нијесу проходила (наслов је „Његовање дјеце док проходају“), те наравно и — не обувају се. Ово је као што се се види таква непажња, којом не би требало писати једно обично писмо, које се упућује једној личности, а камо ли књигу која се предаје јавности. — Описујући један начин, како се дјеца носе писац вели поред осталог и ово: „Тада дијете мора сјести на лакат своје мајке или жене, која га носи.“ Излази да му мајка није жена! — Послије овог писац даје „инструкције“ о том: како треба дјецу носити и наводи имена болијести, које дјеца добијају „од назеба и превеликог сакања с дјецом, од неумјереног држања (какво ли је, Боже, то неумјерено држање?!) и неумјереног узглавља у колијевци.“ У овом навођењу имена писац је начинио збрку да га нико не би разумио (послије тачке и запете стоји ту: „а језичак — кад му се *врх* подвије“). Писац располаже чудним знањем и из Сома тологије, кад вели, да неке двије кошчице могу да искоче унутра у уста (ако се може искочити *унутра*!) те да искрене болијест *врашма кост*, или оно: „а та је болест кад спадну вратне т. ј. *кључне кости*“, а оне спадну онда, кад се припоје уз тијело, да се прстима не могу закучити.“ Које су то кости, које се зову „вратне т. ј. *кључне*“ и како се оне могу припојити уз тијело кад су ваљда у тијелу — Бог свети ће знати! — Говорећи о успављивању дјецe у колијевци писац напада на шिकाње или љуљање, које он „суптилним“ језиком зове „колендрцање“ и то своје нападање мотивише тиме што вели, да се тим љуљањем „мозак и ум онесвјешћује.“ *Мозак и ум онесвјешћује!!* Шта је мозак, а шта је ум и шта значи ријеч онесвијестити?! О психологији, психологијо! Лијепа ли је она латинска о ономе, који *ћути*! — У неколико редака за овим писац износи, како се дјеца уче да проходају, а по том се опет враћа на држање дјеце у колијевци и пише како се дјеца носе у поље на рад истичући у томе Зету. Вели да се дијете остави „на крају баштине“ те се „дере,

плаче и криви.“ Писац мисли да су с овог у Зети најкржљавији људи од све Црне Горе и да с тога има тамо много ромих. Не знамо како је писац могао до овог тврђења доћи! Зато што се дијете оставља, да се у пољу на чистом ваздуху исплаче, да буде доцније кржљаво и да ороми (ово друго вели писац особито важи за женске)! Због овог, што писац наводи не долази ни кржљавост ни ромост — напротив препоручује се, да се дијете пусти по који пут да се добро исплаче на мјесту, гдје је чист ваздух, како би му се боље развијали органи за дисање и у ствари Зећани нијесу баш ништа кржљавији од осталих Црногораца, који су им нахијама сусједи, изузев ако се то може рећи за оне Зећане из оно неколико села, што их плави Скадарско Језеро, па ту влада блатна грозница по већи дио године, те онај којега дере грозница од повоја до покрова мора бити кржљав. Што пак у Зети има доста кривих чељади, поглавито женских, томе је други узрок и свакако та мана у својој првобитности има везе са мјестом, изузетно можда са држањем дјетета, па је то последице по природном закону прилагођавања постало наслеђено, те ће се данас наћи да по која крива жена има по неколико кћери, које у свему кривају као мајка им. И у Приморју има доста кривих чељади. Сва како је ово дакле до мјеста — у главном, па прелази у наслеђе, а није му узрок у ономе што мајка остави дијете на њиви да се добро исплаче, као што госп. Јовићевић тврди (!!). — Зле последице тога, што мајке остављају саму дјецу при ватри јесу — вели писац — те, што дијете изгори или остане „сакато, хазно или чурчво.“ Не знамо само каква је разлика у значењу ове три последње ријечи, које су елементи некаквог чудноватог *волашика*! —

Сад прелазимо на одјељак „Његовање дјеце док почну школу посјеђавати“. Говори се прво о храни дјеце и откривају се „чудне ствари“: да црногорска дјеца ију на само „у засебном суду, ваганчићу, санчићу или пљату“ и знате ли што бива? „Ту често пута и до свађе дође: побију се преко вагана ожницама због јела“ (стр. 35.). Боже баш чудновато! Писац овим чини неко „откровење“, јер, ко би му то знао да се и Црногорчад могу побити на трпези?! — Писац даље открива да: „Које дијете добро и слатко ије, оно брзо напредује и расте да одмијени старије у кући“ — а да нема намјеру да одмијени старије, оно по овом пишчевом свакако не би ни

расло! — Писац потом говори о раној употреби дјеце у Црној Гори на послове, а затим удара на нечистоћу у којој се дјеца овог доба држе. На овом мјесту су Зећанке добиле од писца комплимент: на 39. стр. књиге вели се, да се најчистије дјеца држе у Зети, јер „њихове мајке руке не шале, те и себе и своју дјецу чисто држе.“ Указујући на ово писац користи остале Црногорке за нечистоћу, што нек му је од нас просто, али само не знамо од куд му дође то, да као узрок нечистоће код неких жена истиче њихову неморалност (стр. 39. последњи ред), јер ми не знамо у каквој је вези *неморалности* и спољашња чистоћа. Чини се по овоме, да писац нема јасан појам о томе, што је моралност. Код гладуна варошких је сто на сто пута више неморалности, но код оних у глибу огреалих сељака.

Писац у одјељку „Његовање дјеце за вријеме школовања.“ Наглашује, како је обавезност школовања код нас узаконена, али се закон не може примјенити, због околности „у којима се неки, доста велики, дио нашега народа налази, а никако не схватање или непоимање“. (Чега не схватање и непоимање?!). Напротив — вели писац — да се народ отима о школу „и честе су молбе па и давије околу школа, отимајући се око њих да се сагради на средини општине, племена“. (стр. 44.) Види се до душе што је хтио писац рећи, али овако се не би изразио ни неписмен Црногорац, као човек; који хоће ни више ни мање но да књиге пише. Нека читалац процијени је ли у горњем наводу мјеста оном „около“ и како је пристао ту глаголски облик „отимајући“. — Писац вели да је љубав к писмености основ за љубав народну према школи, али ко би испитивао мотиве Црногорца, зашто он дијете шаље у школу, не би се последице у овоме с писцем сложио. — Као знак љубави Црногораца према школи писац наводи и то: како писмени родитељи купе дјетету буквар и таблицу прије, но је ово пошло у школу, па га код куће уче читати и писати. „Ово је врло умјесно“ вели писац, а ми се дивимо овим ријечима једног учитеља! Да, да, то је врло умјесно, ако дијете последице иде у школу у којој је учитељ, који се у наставној методи разумије колико и они писмени сељаци, који му дјецу шаљу, а тешко педагошки спремно учитељу који у I разред прима дјецу, која су код куће почела читати; ни при крају IV разреда ова дјеца неће читати онако, како треба

да се чита, па ма им учитељ био најспремнији и заузимао се за лијепо читање најобилније, — мало смо рекли: ко научи у почетку ружно читати, до смрти неће то исправити. Писац даље говори нешто, што као и оно о чему рекосмо неколико ријечи пред овим, нема мјеста у овом дијелу књиге, који носи наслов: „Његовање.“ Пише како неки родитељи воле да им дјеца сврше школу раније, а неки доцније; биљежи мотиве и за једно и за друго. Затим вели, да су многи родитељи рад, да им дјеца понове поједине разреде и ако су их већ једном добро свршила, говорећи при том „нека потврди“. Писац се о овом изражава овако: „...из овога се види, да су назори нашег народа о школи и школовању врло повесљни и на своме мјесту“ (стр. 46) У колико писац у ово неколико ријечи истиче, своју нестручност, нека процијени стручни читалац! Наставна грађа у осн. школи учи и васпитава; она је душ. храна и сваки њен дио одговара добу дјечијег узраста, исто као тјелесна храна и, као што би било несмислено и последице навршене године дијете задржавати искључиво на матер. млијеку, тако би било несмислено вратити га да учи онај разред, који је изучио и у којем је настава учињела на дијете оно, што је имала учињети. —

Даље се говори о храни и одијелу дјете, која походе школу, и вели, се да је и једно и друго боље, но док дјеца не бјежу у школу пошла. Опет наступа, оно понављање једног истог по неколико пута, као и у одјелцима, које прије пропатисмо. Тако се на једном мјесту на стр. 46. вели: „Одијело ђачко већ није баш онако, као што је прије тога било“. Пошто прочитамо једну читаву алинеју, наилазимо опет на: „Дјеца, која иду у школу носе новије и окрпљеније аљине“, и т. д.

На завршетку овог одјелка опет писац прелази на нешто чему није било мјеста у овом дијелу књиге: говори о сметњама, које кућа чини дјетету у учењу, а на име помиње како неки родитељи дјецу у школско доба тјерају, да врше извјесне послове, мјесто да их пусте, да се спремају из оног што им је задато; други пак родитељи — вели писац — принуђавају дјецу да изостају од школе. Они први по нашем мишљењу нијесу за осуду, кад мисле е је довољно учења оно, што ученици осн. школе науче приликом настављања. То је ванштину напредна мисао, али ето писац је осуђује!

Сад смо на одјелак „Његовање дјевојчица, које не посјеђавају школу.“ Пи овај одјелак не чини никакав изузетак од предходних му: материјал набацан на двоје на троје, те кад човек ово чита види у њему један ужасан хаос. Док се на пр. на једном мјесту вели како се „срамота гађе“ мајци, да јој кћер иде гола, обрљана и т. д., те је држи чисто и уредно, дотле се на другом мјесту исте стране (49.) вели: „Чистоћа аљина није похвална,“ а мало за тим: „Наше дјевојчице до дванајесте године носе се обично, у млађим годинама, доста нечисто, а у старијим све чистије и љепше.“ (Да ли чистије и љепше до 12. или послје 12. из наведеног се не може сазнати). — Досадно нам је више цитирати ону збрку, која се даље у овом одјелку валази, гдје се час тврди једно, а час опет супротно томе, гдје једна реченица побија другу, — већ ћемо пријећи на одјелак „Његовање момчади и девојака,“ а то је посљедњи одјелак првог дијела књиге. — Дакле, да рекнемо коју и о томе одјелку.

„Момче се почне љепше носити; на њему аљине нијесу већ онако избуцане, нечисте, не окрпљене. (Како онако?!) — вели писац, а одмах за тим наставља: „Сиромашнија момчад мало су одмакла у ношњи; запуштена су, нечиста и неочешљана.“ Кад знамо да су Црногорци сиромаси бар у већини — и то великој већини, онда ово друго пишчево тврђење потиरे оно прво, те нам према томе пред очи излази мизерна слика црногорског младића. Но тјешимо се знајући, да није онако како писац каже, већ му се омакло перо, а то је могло бити, пошто он пишући књигу, која је пред нама, није уопште водио рачуна, шта ће написати, већ онако — да се пише У каквом ли је тек контрасту наведени став са оним пишчевим ријечима, које налазимо на првој страни његове књиге, гдје се, као што смо прије навели, каже: „Црногорац своје дијете љуби као себе и више него себе, он га пита и држи као мало воде на длану.“ Кад би наведено држање било „као мало воде на длану“ не знамо онда, шта би се звало недржање — немарност према дјеци. По том искршава одједном: како Црногорац сину, кад одрасте, купује „левор,“ а шта је чудније искршава ти ту и „берданка“ и „моковка“ — велики дар моћнога цара Николе II.“ Не знамо какву везу све ово има са *његовањем дјете*? Ово вам је у правом смислу ово: „Жив ми Тодор да се чини говор,“ а на то су нешто и инструкции пишчеве, које за

овим сљедећу, а које су, рецимо, могле имати мјеста у другом дијелу ове књиге, а овде баш никако. „Веће т. ј. одраслије (sic) дјевојке већ се не носе овако као мање дјевојчице“ — вели даље писац и наводи, да се дјевојке из старе Црне Горе, које су мало имућније (све неодређеност) држе чисто, „док дјевојке по мјестима нове Црне Горе нијесу тако чисте и уредне.“ Колико је безначајно ово пишчево категорисање, најбоље ће знати онај читалац, који је имао прилике да види дјевојке из нашег Приморја, Крајине или Зете (за ове последње сјећамо се што је и писац у својој књизи рекао) и дјевојке из неких крајева старе Црне Горе, па их буде у памети сравњивао. — Сад се писац баца на критиковање неких „бустина“, којима наше дјевојке стезају прса, да им не расту. (Писац није употребио лијепо еуфемизам „прса“, који употребљавају и селаци, већ као да му се јако допао вулгарни израз „спаса“, те је ту ријеч на једва пуној страници текста поменуо равно 14 пута!) Бустини се изnose као ствар веома опасна, али је то изношење тако наивно, да би му само наиван могао и вјеровати. — Износи се какве радове врше момци и дјевојке и вели се како сиромашнија младеж служи код имућнијих људи. Овај се став завршује са: „Неке дјевојке дворећи у другога прикупе лијепих новаца и аљина, па се с тијем прилично и удоме. Овако понајвише раде сироте дјевојке“ — Прије је писац рекао, да сиромашни иду у службу, а и да није рекао, то се по себи разумије, те не знамо што ће му сад опет: „Овако понајвише раде сироте дјевојке?“ — Писац укратко напомиње нешто о обући и одјећи црногорских чобанчади и о храњењу момчади и дјевојака, рекав да се ови боље хране но дјеца (?!), па се по том опет враћа на црногорску сиромаштину, те тумбе окреће све оно, што је о извјесним појединоцима раније у књизи написао На страни 58. ужасно слика сиромаше Црногорце — то значи велику већину нашег народа — и управо их износи као какав народ, који још није ни на степену номада. „Он је задовољан онијем, што му јутро донесе“ — вели писац за Црногорца, а за тим: „... па је Богу хвала здрав и ако бос, гђ и гладан скаче по сунцу, леду, киши и снјегу.“ Цвијеће ли су при овоме: чергаши, лазарони и томе слично!! „Благо“ Црној Гори, кад има овакве „књижевнике“, као што је г. Јовићевић, који ће своју домовину представити свијету „у правој боји!“

Овијем смо завршили преглед првога дијела књиге, а сад прелазимо на други: **Васпитање.**

Писати о васпитању дјеце у Црној Гори значи много — премного. Није то шала испитати васпитне елементе у животу једног народа, који је својим дјелима задивљивао свијет, јер све што је Црногорац учинио на позорници историје, све то има основ у његовом васпитању, а према свему томе, што је учинио на тој позорници, може се закључити, да му је васпитање у главном било сјајно Појединости у поступцима васпитним ако би се с извјесног гледишта и даље осудити, с другог пак би се потпуно одобриле. Да се пак црногорско домаће васпитање (не само негдашње, већ и данашње, које у главном увек није далеко одмакло од оног ранијег — али наравно одмиче се), испита да се његови елементи као дјелови низа радњи и утицаја оцијене, за све то треба имати спреме, које није имао г. Јовићевић као *метедогаг.* те према томе овај дио његове књиге, који носи тако звучан наслов, може свашта прије бити, но слика црногорског домаћег васпитања. Познајући дакле писца није нам ни мало било чудно, што смо у овом дијелу књиге мјесто цртања васпитних утицаја Црногорца и Црногорке на њихов пород, мјесто класификовања тих утицаја и подвођења истих под етичке принципе и т. д. и т. д. нашли нешто, што је свако, ама баш свако, ко је иоле писмен, могао бацити на хартију. — Но о овом, што смо започели, говорићемо у закључку овог реферата, а за сад да пратимо грађу и овог дијела књиге.

Први је одјељак у овоме дијелу „Васпитање дјеце док почну школу посјећивати.“ Овдје се цртају први почеци васпитања дјетета у кући и изnose се многе мане, које се у томе чине. Дјетету се — вели писац — почиње обраћати пажња, кад оно проговори. „До тада се многи очеви стиде прихватиће дијете, а послеје и они постану мекшега срца, па му тепају воде га и носе.“ Ко познаје Црногорца оног правога Црногорца, који није заложни наше варошке „цивилизације“, порећи ће ово пишчево тврђење. Црногорац неће да мази своје дијете ни кад прохода, ни кад проговори; он се у истини стиди, да то чини; његов је положај према дјетету некако чудноват — озбиљан — рекао бих идеалан, те тим положајем улијева решпекат. Но доста; нећемо тај положај овдје у детаљу цртати, то је требао да учини г. Јови-

кевић у својој књизи. — Писац напада рад Црногораца на томе, да код свог дјетета развије љубав ка освети и не износи, како би се имао овај васпитни утицај регулисати, већ га суђује у принципу, не знајући наравно да се у љубави к правичној освети огледа код нашег народа развијеност идеје правичности, а без тога не шћаше никад бити Црногорац оно, шта је био према свом непријатељу. — Писац пртајући рђави утицај околине на дјецу вели, да тај утицај траје онда „кад се представе дубоко зарежу у вољу, срце и ум“. (Стр. 63.). Упитајмо се: *шта је представа, шта је срце, а шта ум?* Није овдје мјеста да развијамо психолошку теорију, али ћемо само толико рећи, да је велика кураж — ако не и дрскост — излазити на јавност са писањем о оном о чему се нема ни појма. Воља је н. пр. посљедица — учин представе, а тако и срце, ако се ова ријеч узела као фигура, да се њом означи осјећање, и онда како ће се представа урезати у вољу и срце?! Лијепо ли је ћутати! — Писац сад готово дословце понавља нешто са стране 61., а по томе прелази на моралисање о послушности млађих према старијима, не одредив каква је послушност у васпитању потребна. Писац је свакако за апсолутну послушност јер вели: „Послушност је извор свих врлина“, — а ми кажемо, да послушност може бити и извор многих зата, а да ли ће бити извор добра или зла, зависи од тога, какав је онај, према коме се врши послушност. Подлаци нпр. лијепо слушају оне од којих зависе без обзира, да ли је та послушност моралан или неморалан посао и са послушношћу често обрљају образ и поштење. — Ианосећи свој опширни и доста на страни рецепт о казни дјече писац завршује: „Који родитељи поступају другачије злоупотребљавају повољни исход казне“. *Злоупотребљавају повољни исход казне!* Заиста пречудноват стил! — Прије је у овом истом одјељку говорено о манама дјече, па се то опет сад понавља онако без икаквог реда, а по том се одјељак завршује нечим о чему је такође већ било ријечи: говори се о томе, како треба да се дјеца понашају према старијима и као модел се износи нека „навијена моралност“, којом избилује сваки жандарм, али не за то, што је моралан, већ што је тако дресиран. — Писац рђав појам има о томе, што је *гемије*, па вели, да је то личност, која је изображена и васпитана, а да није тако, то знаду свакако и ученици ниже гимназије.

У одјељку „Васпитање дјече за ври-

јеме школовања“ писац износи настране појмове Црногораца о школском запчу, а вели, да је „доста мало родитеља“, који ће доћи у школу да распитају о свом дјетету. Ово „доста мало“ би рекли, да некако не звучи — но јединствен је стил у цијелој књизи, те и ово „пристаје“ као остало.

За овим сљедује одјељак „Васпитање дјевојчица, које не посјећавају школу“, у којем се на првом мјесту износи, како Црногорац нерадо школује шћер нарочито, кад у мјесту нема женске осн. школе, но женска и мушка дјеца морају заједно учити, и пошто је писац, по већ познатој пракци, која је у његовој књизи заступљена, ово двапут поновио, наводи за узрок ове Црногорчеве конверзивности то, што Црногорац не воли, да му шћер ствара познанства са мушкитема још изарапа, пошто отуда произлазе рђаве посљедице. Заиста је ово пишчево резоновање чудновато, кад се зна, да се познанство између црногорске мушке и женске младежи може створити и ствара се на сто других начина и ако се не школује заједно. Мушко и женско је код нас свакад у друштву: код стоке, у млину, у пазару, на сијелу и т. д. — Затим је неколико пута напоменуто, како се дјевојке, кад буду веће, либе састајати са мушкитема — описује се стидљивост дјевојка, а „први почетак васпитања састоји се у стидљивости“ — вели писац, и ми у смртни ову реченицу не можемо разумјети!

У одјељку „Васпитање момчади и дјевојка“ писац прво износи своје наворе о томе: докле траје домаће васпитање; затим удара доста оштро на наше данашње школско васпитање, кад вели, да домаће васпитање има јачи утицај на нешколоване, но на школоване младиће, јер су ови други, како писац вели, „развратни и галијостасти.“ Ако је истина ово што писац наводи, онда је жалосна наша данашња школа! — Писац даље наводи узроке пропадану наше задруге, но наравно то му је излагање површно, а већ у самом излагању таква је збрка од стила, да се то не може описати. „Треба стећи љубав и покорно слушање“ — вели на пр. писац у овом ставу, а ми не знамо како се то тече покорно слушање!! Но што да наводимо даље, кад је мало реченица у цијелој књизи, које не би морали због понечег навести, кад би хтјели ову књигу вјерно представити. — Писац напада црногорско сијело — представља га најружније, што се може — управо износи, да је то сијело као какав најразвратнији састанак у којем бурдељу. „Те мане (н. пр

дрмање, играње срамних игара и т. д.) нијесу добар знак (зар и мане могу бити добар знак?); оне издају осјећаје њихове душе (мане никад не могу издавати осјћаје) и понижавају их“ (дјевојке) -- вели писац на једном мјесту. — На завршетку овога одјелка писац препоручује родитељима, а особито мајкама да им буде „у свету дужност“ поред осталог дјевојке „оградити од пријекора са невиношћу (Боже, шта се хтјело са овим рећи?!), облагородити њихово срце, оплеменити им чувства.“ Не знамо само у чему је разлика између овога двога, кад се ријеч „срце“ узима у духовном смислу?!

С. П. Вулетих

(Свршиће се.)

Библиографија

Павле Поповић: О Горском Вијенцу. У Мостару, 1901. Издавачка књижарница и штампарско-умјетнички завод *Пахера и Кисића*. Цијена 2 круне или 2:50 дие.

Цртице из историје сењских ускока од Ј. Н. Томића I. У Новом Саду. Штимарија српске књижаре Браће М. Поповића. 1901. Прештампано из „Летописа“ Матице Српске. — 0:70.

Диван човек. Сложио *Симо Лукић Лазич*. Издање пишчево. Цијена 1 круна или 1 динар. Загреб. Српска Штампарија. 1901.

Общедоступная Богословская Библиотека; выпуск восьмой: Историја христјанской церкви въ XIX вѣкѣ. Съ иллюстраціями представляющими портреты знаменитѣйшихъ дѣятелей и изображенія важнѣйшихъ событій XIX вѣка. Издаѣе А. П. Лопухина. Томъ второй. Православный востокъ. Часть первая и часть вторая (двѣ засебне књиге). Петроградъ. Бесплатное приложеніе къ духовному журналу „Страникъ“ за 1901. г. Тип. А. П. Лопухина, Телѣжная ул. *М* 5.

„Часть вторая“ овога дјела на 17 страница доноси историју црногорске цркве XIX вијека; слику манастира цетињског и портрете: Њ. Краљ. Височанства Књаза Николе I, Њ. Високопреосвѣщенства Г. Митрополита Митрофана и двор. протођаконa и секретара Црногорске Митрополије г. Филипа Радичевића.

Б и љ е ш к е

Друштво „Цетињска Читаоница и Горски Вијенац“ држало је своју редовну го-

дишњу скупштину 25. новембра ове год. под предсједништвом друштвеног предсједника г. *Војводе Сима Поповића*, министра просвјете и прквених послова. Главне тачке дневног реда биле су читање годишњег извјештаја Управног и Књижевног Одбора, давање оставки ових одбора (по друштвеним правилима) и избор новог часништва. Скупштина је похвалила рад оба одбора и изразила им је захвалност, која је заведена у скупштински записник. Тајним гласањем изабрат је опет стари Управни Одбор и само су у њему попуњена нека мјеста, која су била упражњена пресељењем извјесних чланова са Цетиња. Тако је за потпредсједника изабрат г. Мило Дожић, а за књижничара: г. Мил. Павловић. — Књижевни је Одбор у свом извјештају нагласио, да друштвени орган „Књ. Лист“, који тај Одбор уређује, под досадањим материјалним условима не може даље излазити, па да буде бар онакав, какав је до сад био. Одборници моле скупштини да их више не бира у „Књ. Одбор“. Но при тајном гласању изабрати су опет стари чланови Књиж. Одбора, само је мјесто *Д-ра Н. Ковачевића (Граховског)*, који је са службом пресељен у Улцињ изабрат проф. *Ж. Драговић*, а на име у одбор су ова лица: *Др. Лазар Томановић, Ж. Драговић, Д. Гашало, Мирко М. Мијушковић и Саво П. Вулетих*. Кад су се ова лица понова изразила, да не могу вршити повјерену им дужност, ако друштво не испуни листу извјесне услове, скупштина је Књ. Одбору предложила, да овај промисли о тим условима, па да скупштини поднесе сходан предлог, те ће друштво, ако и како могне, учинети по предлогу Одбора.

Распис награде. Друштво за опште осигурање Србија предала је Српској Краљевској Академији суму од *четири хиљаде (4000) динара у сребру*, да је изда као награду ономе писцу, који буде израдио најбоље дјело *о животу и владавини цок. Краља Милана*.

Српска Краљ. Академија позива овим све оне књижевне раднике, који желе добити ову награду, да изволе своје рукописе послати предсједништву академијину најдаље до *15. јуна 1906. г.*, како би се на дан *10. августа 1906. године* могло објавити коме је награда досуђена.

Бр. 480. Из канцеларије пресједништва Срп. Краљ. Академије, 1. децембра, 1901. год., у Биограду.

КЊИЖЕВНИ ЛИСТ

ОРГАН „ЦЕТИЊСКЕ ЧИТАОНИЦЕ И ГОРКОГ ВИЈЕНЦА“

Свеска
XII

Изази крајем сваког мјесеца у свескама од 2 табана велике оомине
Цијена је листу за Црну Гору 4 круне, а за иностранство 6 круна — на годину.
— Рукописе, писма, часописе и новине у замјену, ваља слати Уредништву;
а претплату Администрацији „Књижевног Листа“ на Цетинју. —
Рукописи се не враћају.

Година
I

Ћ Е Г О Ш У

Гробови казују славу што је земљом прошла, —
Казују и путе к слави, што још није дошла.

Св. Сава од Никанора Грујића.

*

Гдје је дух, ондје је слобода.

Св. Павло.

Гром удара у високе горе,
Али Ор'о грома се не боји,
Већ с Ловћена пази на злотворе
И гр'јехе им из висине броји';

*

Хитру муњу под небом освоји,
Па гдје страшне стихије се боре,
Ту Дух врли за слободу поји,
А пјесма је као бурно море.

*

Србин слуша ту пјесму ватрену,
По б'јеломе св'ету разглашепу
Па узима Горског В'јенца цв'јеће.

*

Залијева, те увенут неће... —
То је понос српском у племену,
Вјечна слава РАДИНУ имену!

Дубровник.

Поп Мико.

Патница

(Свршетак)

У души сваког Г—на бјеше паклена рушевина, а у оним кућама из којих бјеху одведени: дјед, отац, муж... јаук и запјевка бјеху напли стално пребивалиште. Како ли је тек било у кући Томаша Попова?! Јана Томашева и кћер јој кукаху као кукавице. Јадна Мара у истом врту, гдје је некада пјевала жалопојке својој љубави, нарицаше сада очајно за онијем, којем њена љубав бјеше најнепријатнија.

Све новији и новији гласови стизаху у Г.*.* о попу Раду и дружини му. Они су отјерани негдје далеко на исток и тамо су, како се чуло, удављени. Сво се село у црно зави за својим првацима.

На кућу Томаша Попова није се нико обраћао. Од ње се бјеше отуђила и најближа својта. Мара је изгубила цјк и себи и дому. Свако је мрзијаше, као да бјеше десеторо под капом родила. На просца није могла ни помишљати. Не шћаше је узети ни онај, који нигдје дјевојке не могаше наћи.

Мартин је био мекуд отумарао. Послије године дана поврати се опет у село. Бјеше се сасвим промијенио — ни у чему онај, који је некада био.

Једног се дана разнесе глас по Г.*.* да је Мартин Никић испросио Мару Томашеву.

— О ђ! напли су се! — рекао би неки. Други слегне раменима, а трећи се подругљиво смије.

Село је остало без попа. Испрва се ишло к околним свештеницима, кад је била потреба, али кад се већ „посигурно“ знало, да поп Раде није у животу, Г—ни почеше размишљати о његовом замјенику.

У селу бјеше неки Бокун Куковић, сиромашак и не баш доброг гласа. Зли језици су говорили, да и не божићкује од своје муке. Самоучки је био научио нешто књиге, те се припијевао уз попове и пратио их по парохијама носећи им торбице или котлиће са водицом. Од тога му је понешто пријењало, ако ништа, а оно по који добар ручак или вечера. Умио је ревати „проскурњаке“, па је и од њих по коју пару текао; а већ рекох што му се зборило: ако неком замркне бравинче у пољу, тражећи га, прво је помислио на Бокунуов нож.

— Пошто је поп Раде из села одведе, нико у Г.*.* не знаваше књиге до Бокунуа. Почело се зукати, да би се Куковић могао запопити. Испрва је овај глас сваком био чудноват, али што је више разговор о том по селу кружио, то се ствар чињаше све обичнија, а најпослије боље је било имати ма каквог попа, но никаквог. Бокун бјеше обиснуо око сеоских старешина. Мјесецима је молио, да га изаберу за попа, а све је удешавао да својим понашањем угоди и малом дјетету у Г.*.* Селу се учиње као да му је овог човјека судбина намијенила.

Бокун је најпослије добио црквени печат, те с њим потврдио препоруку, коју је он сам, од стране општине, минејским словима написао. Једног дана га нестаде. По селу се причало, да је отишао у Призрен к владици, да га запопи.

Куковић се повратио с брадом и објави, да се запопио, у шта није нико посумњао и село га прими за пароха. Његове су раније мане тонуле у заборав, а и његово сиромаштво брзо излиња. Несрећан је био у томе, што му понадија убрзо послије овога премину!

Прољеће се већ трећи пут јавило од онда, кад у мал не би срушена црква у Г**.

Зора је. Даница се појавила и тице је поздрављаху умилном пјесмицом. Људи мирни — још се спава и видиш на сокаку тек понеко од оне чељади, што жртвују јутарњи сан, гдје дремљиво жура за послом. Свиће; лупа виједро о бунарску лубуру, а водарица разјапила уста: „Ха-а-а...ха-а“ — зијевне. Закокотале кокоши и прхају с легала. У Г** бива све живље — заборавих вам рећи, да смо опет у овом лијепом селу. — И ратар је пошао к њиви. Пред собом гони волове у јарму, а преко рамена превргао сјеме у тањестру*; жапне бадљем а љевака а деснака, а вслови трпућу по неравном путу. — „Уешо!“ — виче пастир на угиче, а они хитро тапкају, и по таету њихова хода ударају јасна звона, која је прости чобан дивно сложио, те су им звуци у хармонији. Ето већ дана и тамо далеко на истоку блиста се Проклетија у руменилу, које нам сунце ива те величанствене кулисе помаља. — Краве ричу по селу, а поређар** завикао: „Пуштајте говеда море-е-е!“ Јутарњи зефир однесе овај груби глас по селу и домаћице хитају, да марву ослободе веза. — На гранатој мурви, која је пред кућом некада Томаша Попова, а сада Мартина Никића зачакори једна сврака.

— Некакав абер -- вели Мартин, који у дворишту спремаше седленика.

Стасита младица, сва у црини, достојанственим кораком ступи пред Мартина и нешто му додаде. Нешто проговори, а глас јој звонак... Вјетрић подиже црну мараму над лицем спуштеном, те јој се могаше видјети ли-

це, дивни примјер класичке љепоте лица Српкињина, а свака црта на том лијепом лицу показује ти стварност. Изаз јој тужан те свједочи, да је ова жена много претрпјела. — Читалац погађа, да му говорим о јунакињи моје приче, о Мари, кћери Томаша Попова, а жени Мартина Никића.

Коњиц врдаше поред бињекташа, а Мартин гледа прилику, да га узјаше. Мара се загледала у једну прилику, која се бјеше одвојила од главног сеоског пута и упутила се младом пару. Човјек је то висок, погурен; сиједе му власи више испод поабаног феса, те се вјетрић с њима титра. Костато му лице покмашћело и испијено, те издаје слику правог мученика. Корача журно, нервозно. Понекад дигне главу и погледа око себе; у том као да му малени зрачак тумијесне по испашеном лицу. Ступи већ пред Мартина и Мару. Бијесни коњ се још не даваше узјажати, већ сјџкну у страну и Мартин се развика на њега, а Мара у том врисну. Муж јој се изненади, па пусти коња и окрену се жени, ал' она у загрљају чудноватог старца!

— Бабо .. сунце огрејало... Је л' истина?! — клицаше Мара збуњено, а Томаш Попов, човјек, који је као мргав ожаљен, ћути у загрљају своје јединице!

Мартин се окаменио од чуда и кад се Томаш отрже из кћериног загрљаја, приступи му бојажљиво. Томаш га пресјече страшним погледом и Мартин стаде као укопан.

— Шта ћеш ти ту?! — упита старац сурово.

— Ја... ја... заустити Мартин, па заћута.

Томаш се окрену Мари и мјераше је ужасним погледом.

Мара клече:

* Врећица.

** Сеоски говедар.

— Бабо! Опрости! Ми... ми смо чули за тебе... ја сам... ја... увела Мар...

— Ха-ха-а-а — насмија се Томаш јадовито, а на лицу му се указа знак бијеса, који му душу раздираше; — то бјеше онај исти Томаш, којег израније познајемо. Он одјури као фурија пут кутњих врата, и не окренув се више на зета и кћер.

— — — — —
Сјутрадан је задимила једна сиротињска кућица на крају Г** која је подуже била без становника, те сва бјеше зарасла у аптовину. Томаш Попов отјера Мартина и Мару из своје куће у чему се затекоше, да нијесу са собом ништа однијели.

Јана Томашева је преминула три мјесеца прије, но јој се муж повратио и сад овај чамаше сам на огњишту и не остављае га. Светина је нагрнула, да види мученика и њему то није годило. Питали су га за другове му, а он је само кратко рекао да су сви помрли од своје, тамо негдје далеко у туђини. Народ се од Томаша одби и по селу се чудновато о њему причало. Свак је био увјерен да је „шенуо“.

Мартин и Мара су пребдили прву ноћ по досељењу у свој кућерак, јер се нијесу имали на шта ни спустити, наоу на голу земљу. Ватра је сву ноћ горела, а они поред ње ћуте, понекад уздахну, очи се за- свијетле....

— Из пуне куће изађосмо као глијето иза паса — вели Мара преко плача.

— Е — даде глас Мартин и не погледав жену.

И Мара се замисли; мислила је на догађај, на самохраног оца. „Ко ме га чува?!“ упита она себе и у мало не вајоца. Сузним очима погледа Мартина; поче размишљати о њему и као да је нешто охрабри. Њена погрешка, ради које је отац

гони, учини јој се ништавна; она се осјети праведна и очев јој се поступак учини такав да га се гнушаше.

Када је свануло Мартин изађе у село, па се брво поврати кући.

— Крећу сељани у Стамбол — вели прилазећи Мари.

— Па нека и' — прихвати Мара, а Мартинове је ријечи убодоше.

— Боље ола, да и ја идем.

— Што велиш, ако Бога знаш?!

— циену Мара.

— Ја не би тамо дуго оста, док измучим толико, да могу купит' једне волове, е не можемо овако; како ћемо се мучит' без ајвана? — Креће и Ајдар Омеровић — и продаје волове, а с њима и рало и сјекирицу и остањ... само да се човјек закуса и да заоре.

— Је су ли добрити волови? — пита Мара.

— Ка иједни.

— Ми ћемо и' купити!

— За шта? — вели Мартин зачуђено.

— Имамо за шта, пред душом моје мајке — рећиће она — знаш да ми је још док сам мала била, намијенила оно, што је имала особлака; равно је сад педесет талијера: дваес у Гвозда Маскића, а триес у Петра Ганића. Отиди и кажи и' како смо остали. Добри су љуђи, дако ти дадну *главне*, а добит нека и' је проста. Ја мним ћеш моћ' за тал'ко купит' те волове.

— Ја нећу, да ти руке исправним — вели Мартин тронут.

— Не гледам ја на то, ми хоћемо да кријепимо дом — соколи га Мара — но иди, да не прођу ти волови!

Мартин је купио волове и мало по мало завијаше своје сиромашно гнијевдо. Бјеху обоје задовољни, али и то задовољство не потраја дуго.

Послије неког времена Мара почне одлазити очиној кући. Не даваше

јој срце, да потпуно напусти самохраног и изнемоглог родитеља. Он ју је испочетка злогољно примао, а који пут је и отјерао, али је она опет уринтавала к њему. И Томаш се на њу привиче, па послѣје ватраживаше, да му дође и кад њој није било по вољи. Неки пут би је по више дана код себе задржао, а она јадница не смије да му се противи.

— Да идем дома — вели једног дана Мара.

Томаш је погледа попрѣјек.

— Дома?! — вели он подругљиво — баш си се удомела, лијеп варок — и усне развуче на смијех, који вријеђа, уједа за срце.

Мара се окрену од њега и брзну у плач; немаше моћи да се одупире.

Мало по мало па Мара почне оставати код оца по више дана, недјеља, па и мјесецима. Њој је ово испочетка било врло тешко, али је била немоћна према очевој суровој вољи; послѣје се и она томе привиче, а Мартин јој за дуго ништа и не примјети.

Томаш се мало по мало почео мијешати са свијетом. Стари га пријатељи почеше похађати, а и он њих. Бог му је био дао доста. Бјеше све издашније руке. Чинио је у кући говбе и позивао на њих сву својту сем Мартина, па и многе што му не бјеху ништа. Мара је у оваким приликама свакад бивала код њега. Отац је поче слати на славе и свадбе у својих пријатеља и то не само у Г.*.* но и у друга села. Ова се жена привиче чудноватом животу. Гдје је човјек није могао видјети. Ни један сабор у Зети није прошао, а да она не буде на њему.

На све женинепуступке Мартин се само показивао злогољан и ништа више. И радним даном и свечаником налазио се у пољу, а понекад се затвори у кућу, па ту чами. Није

могао бити у друштву с њим, јер је опазио да га сељаци узимају на подсмѣх. О Мари се по селу говорило свашта и Мартину је то све до ушију долазило. Пријатељи су га нукали, да већ не трпи срамоту, коју му жена наноси. Сигуран је био с тијем, да све ово није без нечега, Бјеше му већ тешко трпјети поругу. Колико ли је тек пута чуо, сеоске алапаче, гдје јавно о жени му ружно зборе. Иде он тако путем, а сељанке пред њим развезале о Мари.

— О, она не мари за њега, живота ми браћина, кол'ко да га нема живог — тани једна.

— А зар је ја не знам — калијезницу — додаје друга — има кучка јарана и пребројит и' не може.

— О друго, зар не знаш, кол'ко се јада око ње учиње, кад бјеше ђевојка — прихваћа трећа — богме друге се не удају по својој вољи, па се опет нађе нека, да шара, а камо ли неће она?! Оставила живог мужа; готово никад није код њега.

Мартин од природе бјеше ћуталица; не бјеше пријек ни за најосјетљивије ствари, — за све чекаше лагани исход. Али му срце бјеше као восак, на којем се сваки утисак вјерно познаје — вазда је за готово примао ма шта чуо. Злогоља га све више обузимаше. И према Мари постаде осорљив. Она јадница није ни слутала о томе, што је на његовој души. Чујала је и она, што се о њој по селу говори, али је била толико наивна, да је мислила, е је то све ништавно. Мартин за њу бјеше човјек, који је предобар, који њој вјерује, који њу познаје — зато и није била према мужу опрезна, те му је сваки даном давала прилике, да појачава своју сумњу о њој.

— Мартин се најпослије поста-
рао, да се увјери о Марином невјер-

ству, али поред све муке не мога ништа докучити....

Био је тројичински понедјељник. Мартин устао рано и отишао у поље, да види је ли му ливада већ приспјела за косидбу. Мару је оставио код куће. У пољу је провео цео дан и кад се пред ноћ врати не затече жену дома. Сио је уморан пред кућу. Сунце је зашло и хладни ноћник пиреа од језера, па те освјежава послије дневне жеге. Попад је у трњаку започео своју вечерњу пјесму, а кокошке се намијештају на легалу и удариле у свађу. Мартин се занио; срце му је обавила туга и све што на чула осјећа несносно му је. Чисто би запријетио вјетру, да га не дира; готов је био сподбити неку мотку, те омлатити трњак у којем се попад чујаше и растјерати кокоши, што несносно цакаху.

Маленим трапком, што се као змија вијугаше кроз густе коров од главног сеоског пута до куће, промицаше се једна прилика. То је била Мара.

Бе си била? — вели јој Мартин набусито, кад му се приближи.

У В.*. вели Мара.

— А што?

— Па био је сабор, зар не знаш — пита усиљено.

— Зло би било, да је то без тебе прошло?!

Мара га погледа зलोљно и не проговори ништа.

— Нећемо више тако! — наставља Мартин ијетко.

Мари све теже. Од како се Мартином састала никад није овако строг према њој био. Не одговори му ништа, већ погледавши га испод очију оде у кућу...

— Што ли му је? — говорила је Мара сама собом — промијенио се; много се повлио... Нека ме и он почне ћерати, па да се давим, другог ми лијека нема... Може бити

чуо је, што зли језици зборе!... О разгубали се да Бог да!!!...

Уђе и Мартин. Мара стави у чело огња трножац, те јој муж сједе. Ђугао је, а ћутала је и Мара загледавши се у комад свињске печенице, који пршташе на ватри. То је била вечера за сву кућу. — Мартин одједном диже главу и погледа у черен; постоја тако неколико тренутака, па сагну главу и протрља се руком по челу. Лице му се мало озари; скочи хитро, те приступи кревету и поче се свлачити.

— Зар нећеш вечерати?! — пита га жена.

Мартин не одговори, већ хитро леже у постељу.

Мара измаче ражањ са месом и блесаво се загледа у ватру на којој пуцкаше сува врбовина... Једна умиљата мачица таре се о Мару и преде погледујући на месо; тражи, да јој се што удијели, али гавдарица на њу и не помишља. Стари се мачак дошуња до ватре и зграби месо онако с ражњем и одвуче га под оближњу бачву. Мачица дрекну и отрча грабљивцу, да му се понуди за ортака, али се маџор ужасно раздера, те она јадница уплашена дотрча Мари и маукањем јој се жаљаше на неправду. Мара није ништа од овога опазила. Била је занијета.

— Чујеш, жено! — виену Мартин и трже је из заноса.

— Чујем! — одговори Мара и скочи.

— Подмажи кола, а с петра скини они казан. Јеси л' чула? —

— Добро — вели Мара.

— На што му казан — мислила је — што ће да работа?! Сјутра је трећи дан Тројичина-дне, не работа се, што ће му кола?! И опет сједе и задуби се у мисли. Мислила је на мужа, на оца, на себе, на своје поступке, којима је вријеђала Мартина,

али се ипак правдала сама себи, правдала се тиме, што се не може оцу одговорити; осјети свој негодни положај међу људима — у свијету. „Ох мајко моја!“ отрже јој се из уста са уздахом и бривну у плач....

Мара је легла. Превртала се час на једну час на другу страну. Мисли блуде и одгоне сан. Не трену ни мало.... У једно доба се Мартин промигољи и јевну.

— Жено! — виену он рогобатно.

— Чујем — одговори Мара бојажљиво.

— Знаш ли, је ли поноћи?

— Ја мним јес’.

— Диг’ се те запали луч!

Мара се диже. Распршка ватру, дуну и припали луч. И Мартин се диже, обуче се, обу и уми. Оде у појату, те одријепи волове и до-тјера их до кола. Окрену се к истоку и прекрсти се.

— „Боже и света Тројце, праштајте греховање!“ промрмља за се и по том упреже и натовари казан и још неке ствари. Попе се на кола и развио се на волове, те кренуше. Позва Мару, да и она с њим пође.

— — — — —
У расвитак стигоше Мара и Мартин на Кадића Бријег, који дубоко васиједа у Црни Жар, рит, што се пружа поред Скадарског Језера. По рити се тице расћеретале — веселе се зори. Лишће на густој трсци шушћаше покренуто јутарњим вјетрићем, а том шуштању глас чудноват, потјећа на неку тајанственост. — Буљуна са врбовог шуља невграпним гласом јавља, да је добро оброковала и да ће отпочети дневно спавање.

Мартин се скиде с кола, уве волове за пороже и проведе их кроз густич од свакојаке траве, из које се промаљаше по који цбун

ивовине. Кола су ишла коњицима, који се кроз траву једва разликоваху. Одједном се указа једва десетак корачаја широки и мало нешто дужи лазић опкољен врбама, густим шеваром и трском.

— Ја — еја! — виену Мартин на волове и они стадоше. Кола закрчаше и мачков* тресну о тле, пошто Мартин извади спице из телига. Волови потрчаше преко лаза и кљупштише у густич, а јата тица преплешана зацакаше тамо у луку; оставише легала и лепрпаху у јутарњем враку.

Мартин скиде сацајак** с кола и поче га намјештати на средину лавића. Мара само блене; приступи и она колима и поче скидати казан. Мартин јој поможе. Мара га погледа бојажљиво. Још је онако натмурен као синоћ. Намјестише казан. Мартин узе један котлић, који су са собом понијели и вађе у густич. Мало доцније врати се пунијем котлом воде, коју изасу у казан и по том оде, да још донесе.

Мара видје, да се спрема вода за гријање, па вађе испод неких врба те накупи, нарамак сухог грања. Принесе дрва казану.

Кад бјеше све готово, Мартин укреса; подложи ватру под казаном. Сухо грање запршта; огањ плану и кроз кратко вријеме поче се мрштити површина воде у казану, а мало затим кључ проби њене боре.

Мартин скиде табан са свог цефердара и спусти га у казан!

Мари све чуднаје. Муж је погледа. Бјеше страшан! Она га никад није таквог видјела. Из очију избија злоћа, а на лицу му читаш одлучност.

* Руда.

** Гвоздени трножац, на који се намјешта казан.

Мартин подиже мало десну руку, на којој бјеху прсти стиснути, а само кажипут истакнут и рука се покрену у правцу ка казану.

— Извади ови табан голим рукама! — грмну Мартинов глас.

Мара се облену.

— Мартине!?

— Чујеш што ти рекох?! — раздријесе Мартин страшније, но малочас.

— Рашта Мартине?!

— Ти ме вараш ти си....

— Ја?! прекиде му Мара по сљедњу ријеч.

— Ти, ти, мислиш; да ја не знам све.

— Што знаш?! Мартин!!

Он само показа руком на воду, што се комешаше у казану!.

— О нијесам Мартине ... Нијесам живога ми Бога! Нијесам

— Ја вељу јеси, а то збори и цијело село, — а ако нијеси, то ће се сад виђети; ако си права ето....

— О не мучи ме, Мартине кућо моја! — виену јадна жена и полети мужу. Он је немилосрдно одгурну. Поглед му сада бјеше преврив. То Мара прочита из његовог лица. Нађе се усамљена, бев некога. Свијет се заклео да ју мучи. Мартин је само строг извршилац тог свијета; нема јој помиловања! Смирну јој се пред очима; замисли се и занесе.... Сузе престадоше и јави се одлучност. Још једном погледа мужа. Он још онаки...

Мара се окрену к истоку.

— Боже смилуј ми се — јечи јасни глас, а зефир то равнесе по пустом лугу, по трави, по цвијећу, што је обасуто росним капљицама њежним, осјетљивим, као што је срце часне и увријеђене жене.

Мартин диже главу. Сунчана се кугла помањала иза Проклетије. Лијепа природна слика, бјеше страшна човјеку који је грови корак пре-

дузео, а у двоумици је и великој душевној борби... Жена васукала рукаве и хоће да рукама кљушти у кључалу воду; на лицу јој одважност и мирноћа анђеоска. Она се вада у Бога и његов праведни суд. Њено лице некако величанствено, а тамо преко ње сунчана кугла као крвава... Мартина ова појава збуни; престрави се од страшног привора и као у смртној борби — полети својој жени. У тренутку стегну њене руке свјима, када Марини прсти тек што не бјеху заронили у воду... Мара се трва, хоће да изврши што је наумила. Мартин је одвуче од казана, и ова се буђаше као из неког сна.

— Маре, добра Маре, простими! — мољаше Мартин скрстив руке пред својом женом.

— Нек ти је просто! — одговара Мара мирно, изнемогло.

— Нек не зна нико за ово!

— Нико, никада — вели Мара — но идимо, да нас ко овђе не ватекне.

— Да прежемо....

— Али нема нам волова, сигурно су отишли горе у ливаде. Не, да не прежемо, би се људи досјетили. Ја ћу упрегнут', пред мрак па ћу поноћи доћ', а ти иди одма'.

— Добро — вели Мара — остани збогом!

— Да ти је добра срећа!

И растадоше се обоје преображени.

— — — — —
На Велику Суботу одноћи бјеше се скупио пред црквом у Г.*.* велики свијет. Чељаде по чељаде улазише к свештенику на исповијест. Дође ред и на нашег познаника Мартина Никића. Младић смјерно ступи у цркву. Кад на царским дверима угледа попа Бокуна чисто се изгуби; чињаше му се, као да је на небесима и да пред собом гледа Божји престо, гдје мора дати рачуна

о свом животу. Обузе га страва; кретао се као каква справа — без свијести..... Неспретно стаде пред свештеника и немаше моћи, да га погледа. Поп поче махијално говорити савјетовање, којим се сваком без равлике при исповијести обраћа, а које се тицало признања грехова оног, који се исповиједа.

— Не завири од мене — вели поп — ја сам само свједок, а ти говориш невидимом Христу, који је сад међу нама!

Мартин се на ове ријечи трже. Убуђено и страшно грмну његов глас:

— Ја сам грешник, мој је grijех велик!

— Лакше, лакше — вели поп — смири се; Бог прашта грешницима, који се од срца кају.

— Кајем се, али је мој grijех превелик — викну Мартин још јаче, а они, што поред црквених врати ред чекају, престадоше причати и прислушкивају.

— Мартиново држање је зачудило Куковића и чисто је зазирао налазећи се са њим сâм. Склањао је момка, да му исприча све што му је на души. И Мартин је почео: испричао је све, што је с Маром чинио, да би се увјерио о њеном поштењу. Поп му над главом чита опроштајну молитву и он се по том срушен повуче из цркве.

Чим је Куковић свршио исповиједање отишао је Томашу Попову и задржао се тамо подуже. — Сјутра дан је Томаш поручио за Мару и кад му је дошла нареди јој, да се не враћа више Мартину. Она то није схватила за озбиљно и послје неколико дана хтједе поћи мужу. Кад је то оцу рекла, он је пресјече очима.

— Идеш му, да те мучи, да му вадиш мазију — вели Томаш презриво.

Мара се на ове ријечи пренерази; била је ван себе од чуда; пре-

мишљала је о том, откуда је Томаш тајну дознао. О одласку мужу није смјела више ни поменути, јер је још једнако била она иста Мара: знала је само слушати и трпјети.

Једног свечаника напуни се пуна Томашева кућа виђенијих сељака. Био је ту и поп. — Дуго се сједило без ријечи. Окупљени су знали, зашто их је Томаш призвао и камењаху се при помисли на оно, што овај сурови старац намјерава учинити.

— Томашу — прекиде тајац један од сељака — тако ти душе и онога свијета, не чини што си намислио! Није лако, јадан не био, Божји вијенац прекинути; не слушај што ти злуреди зборе, да не наљутиш Бога!

Мара, која стојаше до кутњих врата, кад чу ове ријечи, заплака се. Онај, што је говор започео, хтједе да настави, али га Томаш оштро прекиде:

— Нећу више трпјети, хоћу већ да прекинем с тијем никоговићем; она његова више не може бити и нећу, да ми се даље о томе збори! Ко неће да буде свједок *распуштања* по адету, нека иде одлен, ја га не задржавам.

И ако је још ко од присутних намјеравао што рећи, е да би Томашу сломио срце, сад бјеше спријечен и нико више о том не прослови.

Томаш се за тренутак изгуби у дну куће и вративши се носаше у рукама једне женске *подвезе*, дивну тканину, свакојако ишарану и опточену свиленим концем.

Мара погледа на оца и на своје вјенчане подвезе* и тад јој бјеше свака нада изгубљена. Врисну, али кад јој се поглед стучи са погледом свирјепог јој оца, ућута, а само суве говораху. На Томашев миг маши се десном руком за један крај од подвеза. Поп приступи те и он лијевој руком прихвати други крај.

* Којима је била опасана при вјенчању.

а у десној држаше нож. Очита „на-
памет“ неку молитву; заврши са:
Боже нека је у добри час! и удари
магновено ножем по средини подвеза
и у које се оне показаше у полови-
нима присутни допунише попове ри-
јечи са зловолјним: *Амин!*

Брак између Мартина Никића и
жене му Маре бјеше раскинут. —
Поп написа „Свидјетелство“ о раз-
воду, и сви који ту бјеху прихватише
се за перо, а Куковић нацрта оно-
лико крстића, колико је њих било и
потписа њихова имена.

Мало послѣје овог догађаја раз-
гласи се по селу, да хоће поп Бокун,
да се распопи и да се ожени с Маром!
Чудно сваком и не могу људи још
да вјерују, али се ствар чињаше све
вјероватнија.

— Није ни био за попа — ре-
као би неки када би се о овом за-
пођели.

— Није чуда слакомио се на
Марину љепоту и на мал Томаша
Попова, који ћему останути у мираз
— додаје други.

Г.*. опет остаде без свештеника.
Поп Бокун се спремаше за свадбу
и сељаци га не позиваху више, да
им „оправља.“

Било је у очи дана вјенчања.
У кући Томаша Попова чињаху се
велике припреме. Злочести старац
хоћаше својој подивљалој сујети да
угоди тиме, што ће у кући учи-
њети оно, што је хтјело бити некада,
али је спријечено догађајима; зану-
сио се биједник и чињаше му се е ће
пребољети од свега оног од чега је па-
тио, ако проведе свадбу онако, како је
некада хтио, кад Мара бјеше дјевојче.

Ноћ је била тиха. Мјесец помр-
чао; спустио се облак, на земљу пао
мрак густ као тијесто.... Лавез паса

умукао, све живи у мирупочива, а са-
мо једна прилика блуђаше по Г.*. То
је била Мара! Дуга, предуга душевна
борба свршена је, и она је изашла
као побједилац: неће се више пода-
вати суровој жељи свог оца — иде
Мартину, да његова буде до смрти!
Грабила је коракком, ма да бјеше
клонула; узбуђење, страх од гони-
лаца, још.... не знам што! душу јој
испуњаху... Псето жалостиво за-
вија пред њиховом кућом, а Мару
јеца обузе и кљушта у кућу рег' би
не стајући на земљу. Више пријекла-
да је жијак једва треперио, те бацао
нејасну свјетлост на старо сужљиво
лице Мартинове тетке — јединог му
остатка од родбине.

— Те-е-то! Ђе Мартин! — ви-
ену Мара очајнички.

Старица јој се баца у наручје
и сузе јадних жена квапаху опуш-
ћели дом!..

У расвитаку зоре на пристаништу
Плавници спрема се једна лађа
за полазак. Путника је било много,
а пратилаца или још више. Могло се
видјети да праћени крећу на далеки
пут. Одједном настаде на обали рида-
ње; сваки је путник опекољен свој-
том, која му сузама изражаваше же-
љу за срећни пут. Једног само од
путника нико не праћаше; он бјеше
стао подалеко од осталих и тужно
погледаше око себе. То је био Мар-
тин Никић... Није више могао трпјети
неприлике, које му је таст чинио; не
мога гледати, гдје му се жена иза
жива њега удаје... Имао је снаге да
то и на други начин спријечи, али
не хтје ради Маре, којој је много
дуговао; пришао је не једном нео-
пажен кући попа Бокуну с намјером
да му се освети, али се у том свакад
би сјетио Маре. „Може бит' да је све
ово њој мило“ — помислио би и
тек се сјети догађаја на Кадића Бри-

јегу: као да гледаше ону воду, гдје кључа у казану, над којим је Мара засукала рукаве и хоће те хоће да зарони руке у — у смрт!.... „Нећу јо' сметати, крив сам јо' идем;“ — помислио би пошто би му се у памети изређале слике, које му не даваху мира.

Са великом тугом коракну Мартин ка лађи, кад видје да остали путници улазе. Жељно баци поглед на свој лијепо завичај и удахну дубоко.

Сунчеви су се зраци већ грлили са дебелом јесењом росом, која се блисташе на мекој ливадској отави по пространој равни, што се пружа дуж Скадарског Језера. По катунима мијеша се лавез паса, с блеком оваца, с риком говеда, с писком чобанчади; катунарке залармале млаћењем масла у стапу, — све то чини једну вбрку гласова, али не непријатну. Само је ту близу на Плавници мирно као на свакој станици после одласка путника. Становници мјеста устали су јутрос раније но обично, па су се опет повратили постељи, да доспавају. Једна млада жена само тумарала је узнемирено по обали, а очи упрла тамо далеко на плаво језеро, гдје се на воденом огледалу као плас уздизаше једно једрило.

— Оде, оде! — муцаше жена, и груди јој се надимаху да прсну.

Малени прамичак магле подиже се од подножја Румије и поче се листити по језеру. Једрило се само још мало видјело, а једна жена гледа у ту тачку и стење очајно....

Једрило се није више видјело и на небу бјеше једна душа више: са лијепош тијелом Маре Мартинове играли су се водени таласи!....

У Г.*.* се дознало све како је било. Сељаци навалише, да растопљеним оловом залију уста, која су

открила тајну исповјести и Куковић се од тога једва спасао.

Мало за овим дође у Г.*.* епископ. Једва се понеко старије чељаде могло наћи у селу да по други пут види владикеу.

Епископ је потражио Куковићу синђелију и он је није имао; тражио је да му каже: ко га је запопио и он му то није могао казати!... Лажни поп је осуђен да му се брада исчупа, а они, које је он вјенчавао и крштавао, морали су се поново вјенчати и крстити.

И народ је изрекао своју пресуду: да из куће Куковића не буде никад више попа.

За дуго после оних догађаја виђао се по гробљу у Г.*.* један изнемогли старац. Тумарао би тамо амо, па се поврати једној уздигнутој гробници и нешто ради око ње. Дјеца би га задикивала, а он не проговори ништа, већ само пријети витлајући штапом по ваздуху. Задјене ли га ко што-год, да му прича, он прича само о својој кћери, о својој Мари. —

Божун Куковић је ишао одрпан од куће до куће и продавао проскурњаке, док га је у томе затекао и крај живота му. —

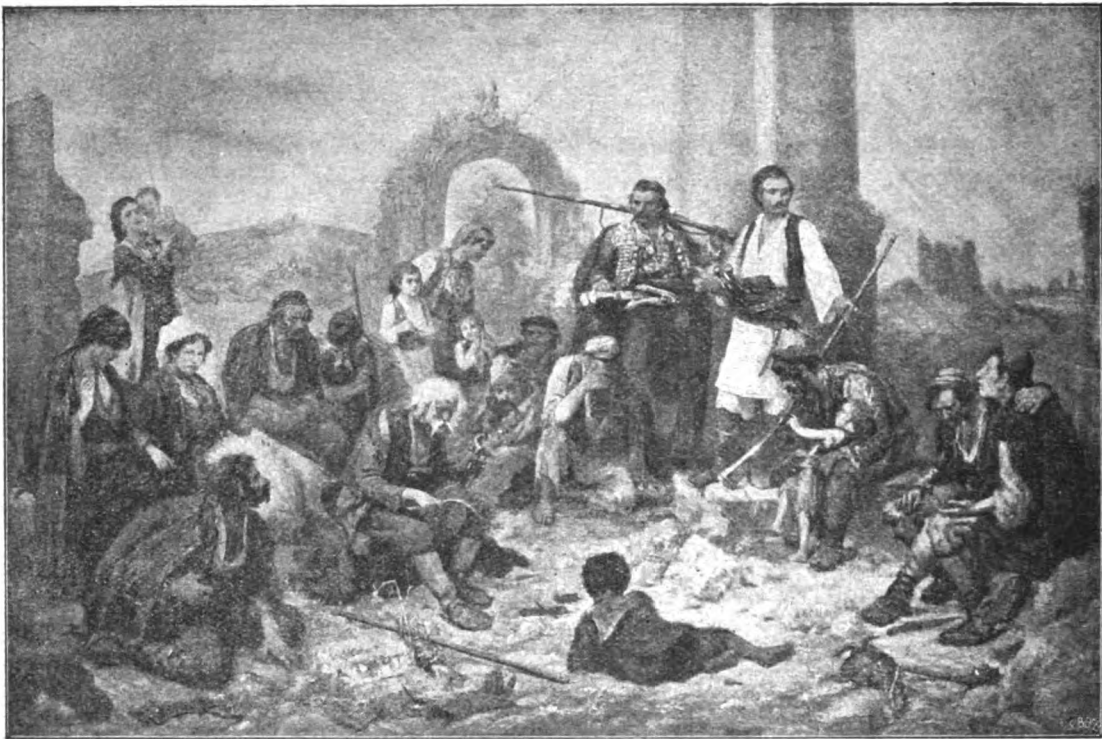
О Мартину се није више у Г.*.* никад ништа чуло.

Неком је суђено борити се вјечно са онима, који га не разумију. У оваквој је борби живјела и Мара, па је најпослије — побједила... Зар није?..*

Алексинач, 1898. год.

Саво П. Вулетих.

* У првом дијелу ове приповијетке, а у свесци пред овом на стр. 361. у другом ступцу, у дваестом реду озго учињена је једна крупна штампарска погрешка: рјеч „Јаков“ стоји, гдје јој није мјеста.

Пред Боцарићевом сликом
„На развалинама српскога царства.“

Ево ме пред њом забринута чела...
...Пред сликом стојим поражен и нѐм.
У оку трепти једна суза врела,
К'о да ме пита: „Да ли канут' смем?“

Ох, стани тако, сузе капљо мала,
И блистај блистом к'о васкрсли наџ.
Кроз тебе, као кроз зрно кристала
Гледаћу ову и радост и јад.

Кроз тебе, сузо, коју извор свѐти
Често нам шаље да разбије студ.
Кроз тебе гледам како време лети
И болом пўни Србинову груд.

Па шта је ово? Је л' то сликар хтео,
Да нас исмеје у најгорчи смех?
Или је руком тамни здер'о вео,
И упр'о прстом у отаца грех?

Дâ,... неумитан кист је ово био,
Гени је диг'о на беднике прут.
И њиме шин'о ко год се је свио,
Гњило и бапски под туђинов скут.

Тако је, тако; лагати се не сме.
Не лаже онај ко је вичан мрет'.
У слици овој гле ужасне песме!
Што ј' и сад кадра да потресе свет.

Ето нам песме, која огњем гори,
На киме жељно греј'о би се роб;
Ето нам песме, којој глас се ори:
— „Слободу свима! Слободу, или — гроб!“

.....Ево ме пред њом забринута чела...
Пред сликом стојим поражен и нѐм.
У оку трепти једна суза врела,
К'о да ме пита: „Да ли канут' смем?“

Не капљи сузо, — да кроз тебе око
Сагледа боље закосовски дѹг.
Гле, тамо стоји: уз сокола соко,
А крај њих тужни стегао се круг.

У тужном колу сѐди гуслар слѐпи,
И држи гусле, у њима је моћ.
Зар ту ће рају, он да песмом крепи,
Што празно гледа у дубоку ноћ?

Ох, кад би нешто, кад би нешто саде,
Слепому старцу вратио се вид;
Тресн'о би гусле пусте, у комаде,
И умирући јекнуо би: „Стид!“

Од тога јѐка тужан круг би прен'о,
И онај стари прожео га плам,
Па кликн'о: Збогом, мајко! оче! жено!
Дошла је хора, да се скида срам!

Бил' тако било?... Ај судбино кивна
Сумњом нас појиш из пехара твог.
Ал' ти би — знамо — Црногорко дивна,
На олтар слоге дала сина свог.

И ти га пружаш као права мати;
А где ти сестре, у ње већи број:
Два мила сина обадва ће дати,
На исти олтар даће пород свој.

Даће за оног', ком за храброст вајну,
Лијући вечно узалудно крв
На дрто руво пришише колајну,
Да после опет вије се к'о — црв.

Даће за оног', што се болу пред'о,
И погн'о главу већ под јарам свој,
Ког' ено пита оно мушко чедо:
„А где је бабо светли ханцар твој?“

Где ти је бабо?... Гле, крај овог стуба
Онај, па овај оружани лик.
А која сила теби узе груба?
Зар и ти ниси истог' соја нѣк?

...Даће за ону што се руком хвата,
И коју тепки већ обхрва јад;
Па кида ђердан са белогa врата,
Да ђердан распе к'о раскинут' нѣд.

Даће, ох, даће, за све даће редом.
Даће за овај мукотрпни круг;
Када би прен'о, па јуначким гредом,
Откајо стари неиспаптан дуг.

*

....Ал' где је среће после ропства дуга?
И после ноћи где је жељни дан?
Гле'те на земљи руке старог Југа,
Где од вас тражи завет свима знан!

А где, где, даље перна буздована
И шљем и копље сад просјачки штап!
Јесу л' то знаци из славнијех дана?
Оста л' на њима крви која кап?

...Где је крв била, ту је рђа сада,
И немо седи око слепца круг.

На срце жалост као мѡра пада; —
Па шта ће гусле и гудала струг?

Шта ће, док стоје она врата кáмна,
Кроз која може само сложан Срб;
С којих је рука порушила срамна,
Знамење свето — самосложни грб.

Кроз њих се виде где таковски знаци:
Грмен и црква... облива их сјај.
Допиру амо, као светли зраци,
Па светлост пада и у мрачни крај.

А тамо даље где, Косова поља,
И горди Ловћен и манастир свет'.
Ох, тамо, тамо, до времена боља,
Србине тужни, пусти души лет.

Па скокни! прегни; нек' ти снага нова
У срцу дигне већ учмали наđ
И не чај вером! ма да ј' слика ова
На тужној жици опевани јад.

Загреб

Ст. Бешевић — Петров.

Протува Земљак

— Јосиф Холечек —

(Свршетак)

Заборављена се ружа други дан раз-
бољела. Добила је грозницу. Била је раја-
рена; очи су јој биле узнемирене и бунцала
је. Госпође сусједке, које су је сажалева-
ле нијесу дознале правог узрока зашто је па-
ла у несвијест у наручју војводињу, али су
ипак имали довољно материјала, да нагађу,
да с Црногорцем није све у реду. Лећеле
су о њему свакојаче приче. Зборило се да
је то бајаги руски кнез, који је завео
нихилизам и утекао испред вјешала. При-
шаптао је у колу својој играцици, што
је, а њу обувео такви страх, да је чудо
што није сирота пркла. Друге су увјера-
вале, да је то сами — Боже нам опро-
сти — ђаво из пакла; да је заборављена
ружа бајаги спасила два мала рога, који

су му извиривали из косе, и запрепашћење
је њезино лако могло бити посљедњи час
живота јој.

Разумије се, да образовани нијесу
фермали ово бапско брбљање.

Послије каве дође госп. војводи про-
фесорска депутација и учтиво га замоли,
да изводи посјетити њихов завод и разне
збирке и кабинете у њему. Војвода при-
стаде. Био је приказан и ученицима. Тако
лијепо прође до подне. Кад је завод оста-
вљено, дадне му сваки од професора по
једну књигу за успомену. Професор Ша-
франек му дарује свој „Извјештај о чес-
кој литератури за потоњу годину,“ који је
имао само петнаест страна у прекрасном
повезу. Ко се није могао показати својим
списом, дао му је што од другог ауктора:
читанку, граматику — сваки по својој мо-
гућности и звању.

Шеф полиције се затвори у својој
канцеларији, да се с тајним духом поса-
вјетује, шта ће радити. Навикао је својски

радити и предпостављене изненађивати готовим стварима. У овој би можда прилици најбоље било, кад би јавио за ствар господину градоначалнику и добио од њега инструкцију. Мислио је при том, какви би му сјај то допринијело, кад не би питаони Петра ни Павла и сам развезао уже на част и добро вароши. Колебао се.

Дао би војводи знак, да се одмах из Колина миче, али док не буде објелодањено, да је варалица, ко ће заслугу његова чина оцијенити? Затворио би га, — али што ће кад би Црна Гора ради тога Колину објавила рат? Није немогуће, да се његов тајни дух пречуо и преварио, а кад би уапшени доказао, да је Црногорац и војвода, како би много самом себи нашкодно!

Немогући се одлучити на једно или на друго, шеф се задовољи с тијем, што је заповиједио, да се непримјетно стражи кућа, гдје је војвода био као гост.

Послије подне је отишао Ђачић „Колинских“ у Праг, да уреди штампу листа, који је требао сјутра дан да изађе. Зато што сам био један од оних, на које се војвода позивао, учитељ му нареди, да ме запита о Црногорцу. Ђачић ме нашао послѣ четири сата. Одговорио сам: „То је варалица и ништа роба; нека га одма затворе.“ Ђаче је пожурило на телеграф и извјестило о том учитеља. Та се вијест у накрет по вароши разлећела. Шеф полиције изда налог, да се уапси. Тајни је дух то казао угоститељу војводину, који је био тврдо увјерен, да полиција чини самовољу и неправду, али се није усудио спречавати је. Само је замолио, да се корак не предузима у његовој кући.

Војвода је из непромијењене учтивости свог угоститеља и из почастѣ, коју му је јутрос учинио професорски збор, судио, да његова тајна није раструбљена, а да личности, које је знају, ради сопствене и опште користи о том ћуте. Ослободио се и није му ни на крај памети било, да ће се за неколико сати надвити над његову главу црни облаци.

Било је пет сати у вече. Војвода би радо запушио, али ипак није хтио примити дуван, који му је угоститељ нудио, говорећи, да је навикао на цигарете и да ће отићи за паклић турског дувана.

Угоститељ га је задржавао, да се не удаљује. Указивао му је, на то да је већ мрак, зима, али људи на улици, да ће забасати и не погодити кућу при повратку.

Ко не прима савјет, нема му помоћи. Војвода је мислио, да се доктор љубоморно боји, да му га на улици други угоститељ не преузме. Увјери га, да ће се одмах вратити и ради више вјероватности остави у залогу своју црногорску капу. Тек пријеђе праг, ухвати га полицајци, који су га вребали, и без капе га одвуку у пандурицу.

О људска судбина, како си промјенлива! Кад је јуче водио доктор војводу по вароши, сви су скакали и играли му и обожавали га! И сад се сакупило много људства, које га је пратило до врата непријатног ноћишта; али данас му је скућ лајао, срамотио га, грдио и гађао љускама. Стас, који им се јуче чинио импозантан, био им је данас мали, слаб, погурен. Ако је био још неко у скупу, који није сумњао, да је јуначина јучерашњег дана истином био оно, зашто се издавао, сад се освједочио, да је ништавни лажљивац. Шта, зар би се пустио Црногорац неколицини колинских полицајаца, да га воде као разбојника, а да их не смрви једнијем ударом?! Кад би се размахнуо и вође побио, дао би најјаснији доказ, да је говорио истину о свом поријеклу и јунаштву.

Шеф је полиције очекивао ухапшеника са строгошћу као Перун. Војвода, брзо прибере сву одважност и дошав пред судију претварао се, као да не зна, хоће ли се смијати или љутити. Тим је судија био пометен. Уобичајно је, да се пред њим сваки, криви или прави, тресе као јасикови лист, а овог би ухапшеника испребијао, колико највише може поднијети, кад би био сигуран, да хапшење није учињено из какве пометње. Ал' зла, он је слушао за више примјера, да је слична судбина постигла високе личности, па онда што је било извршиоцима!

Војвода непозван засједе за сто, комотно се завали и упре у шефа полиције поглед одважни, упитни и шаливи. „Харамбашо,“ рече му, „имаш Бога ми присне (строге) заптије. Јен (само) се мење спи, да дјевају вјец (више), неш (него) морају. Ништа не шкоди. Јесу са много насмах. Могу господину Богу дјакувати (захвалити), да мење приведли код добри гумор, иначе би је на куски разтргал.“

Харамбаша искочи на челу смртан зној, обузе га несвјестница и било му је, као да су га зле очи урекле. Увиђа, да је пренаглио, особито за то, што је сву одговорност за поступак на себе узео. Ох да се може то још раздијелити на комадиће веће

и мање, према снази, на леђа варошког савјета! Заклиње се самом себи, да се већ никад неће ријешити на самовољу, и да ће све, слично овом данашњем, одбацити на предпостављење. Само како ће се измаћи из ове замке, коју је сам себи на врат метнуо? То је ипак војвода! Кад не би знао, да по војничком рангу стоји високо над њим, не би се усудио да га чпка. Тако говори само виши с нижим и то с нижим за читаво Чимборазо. Шта да се ради, и како да се погрешка исправи? Свети Мартине, ти си био војник, премда не полицајац, ти једини можеш схватити муке харамбаше и наштукнути му спасоносну мисао! Ко се моли, умоли. Харамбаша се одлучи на двоје: јавиће господину градоначалнику и славном варошком савјету, што је урадио и зашто, па нека они даље о свему ријеше, да може сам умити руке. Намисли бити љубазан и према војводи, како би га умирио и све непријатности му отстранио.

И поче га молити за опроштење, што су његови људи с њим тако сурово поступали; говорио је да су то радили самовољно и да неће утећи заслуженој казни. Били су послани за господина војводу, да му изруче најоданију жељу господина градоначалника и варошког савјета, да би изволио украсити својим потписом варошки записник. Пукао је глас, да господин војвода намјерава сјутра у јутру оставити Колин и зато је требало с тим још данас пожурити. Можда да то није истина и господин војвода ће се умолити, да остане међу својим поштоваоцима, колико му буде највише могуће, али господин војвода схваћа, колико је господину градоначалнику и славном варошком савјету до тога, да бар потпис господина војводе остане краљевском Колину за вјечну успомену.

„Принес књигу“, заповиједи војвода.

„Нека ваша војводска екселенција изволи милостиво опростити“, врцкао је харамбаша. „Кад би господин војвода љубавно обећао, да ће сјутра још међу нама — пардон! међу господином градоначалником и славним варошким савјетом — остати, то бисмо могли потписивање за сјутра оставити, а ако је по вољи и за недјељу, једном ријечју, како господин војвода изволи. А ја узимам слободу, да испратим господина војводу кући“.

Војвода се диже, да пође. И као да је тек сада опазио кавалете, које су биле приправљене за несретне госте. Тврде, голе

кавалете му се допану тако, да је молио, да му се дозволи на њима спавати. Презире као рођени војник меке постеље. Рђаво на њима спи, и кад не би имао добре савјести, која га на путу прати, не би могао на мекој постељи ни тренути. Овдје ће се и лијепо заспати и снијевати се о турскијем биткама и страшном крвопролићу. Такви га сни највећма веселе.

Војвода је прозрио харамбашу до утробица и оружје, које је било против њега наперено, употрејеби у своју одбрану. Кад би војвода хитао из пандурице, — у харамбашу би се поново пробудило подоврење; што се баш одлучио, да ондје остане, утврди харамбашу у мисли, да га к томе наговни оригинална жеља, коју велика господа имају. Харамбаша није могао изустити ријеч, није знао, хоће ли жељу војводи примити или одбити.

„Каква је то част за то рђаво мјесто“, говорио је трљајући руке, сплетено а повизно се клањајући. „Али се то можда добро не слаже. Кад би се бар донио простирач, хе — хе. Радо бих господину војводи учинио по вољи, али што би људи помислили, кад бих га оставио, да спи на голе кавалете. Осим тога, хе-хе, ми имамо овдје новине, зле, превале, а то би им била вода наврнута на њихов млин“.

Војвода је само у толико промијенио мисао, што је дозволио, да му донесу простирач. Харамбаша на то оживне; Црногорац није тако задрт само се мора с њим лијепо поступати. Одмах пошље доктору Шилу глас, да господин војвода жели данас преноћити у стражарици, те за то да га ту посјети и да му се донесе простирач. Тако је и бил'. Доктор је учинио и још више и послао миломе госту бремене бочиља пљенског пива и вина. Кавалете су биле очишћене, а два мангупа, који су требали на њима да леже, буду одведени на друго мјесто. Жандарми простру на кавалете, а харамбаша сам удеси подглавач.

Кад је љубазни угоститељ војводин дознао, што се догодило, од срца се насмијао оригиналној и значајној мисли. Сви су се тројица изули и извалили се на јастуке. Војвода је своје другове научио, како се сједи по турски скрштенијех нога, што је обојицу јако занимало.

Уредник „Коруне“, дознавши, да је колински гост прави војвода, писао је о њему у свом листу, пун блажености, полетни чланак. Натпис је чланку метнуо: „Мила посјета“. Тесао га је, дјељао, стру-

гао и на његовом „дрвету“ све могуће цвијетове ишарао, да буде достојан онијех, који су га проузроковали: војводе, што је дао материјал и уредника, што га је формом заодно. Хвалио је Бога, што није као онај уредник „Колинскијех“, противу кога су се пред судом заклели газде обију колинскијех штампарија на име: да неће његов лист штампавати. Који би од њих заклетву порушио, морао је по погодби другијема платити глобе 5000 ф. Ради тога се морају „Колинске“ штампавати у Прагу, и сва је прилика, да њихов уредник не може забранити, већ касно увече, да не донесу чланак против војводе. А што ће онда бити! Публика ће повећати мржњу према „Колинскијема“, и нико се већ неће усудити, да их штити од пребацивања, да су зломислене, штетне, осветљиве, да Колину не жале уживање поштовања нити икакве радости, већ да ческе вароши руже. Ова ће их прилика затрпати у гроб.

Није тако весео био уредник „Колинскијех“. Био је разјарен; очекивала га је бесана ноћ пуна брига. Шта би дао, кад би био сигуран, да неће бити сјутра у његовом листу погрдна вијест о војводи, која га назива ништавчином и варалицом! Телеграфирао би свом ђачету у Праг, али га без сумње неће наћи телеграф по кафанама и гостионицама прашкијем. С каквијем ће образом изаћи пред црногорског јунака? О да би дошао наћас потоп свијета, који би све живо уништио, или земљотрес, који би развалио све штампарије! У овој криви шћаше заповиједити Богу, да затруби оглас за страшни суд.

Чега се бојао, није се убојао. У суботу у јутру донесе ђаче из Прага нови број „Колинскијех“ и у њему наштампан његов чланак, који се почињао са: „Ишћерана варалица“ и т. д. Уредник узвехућом руком лист. Отвори га, спазив чланак — лист му пада из рука! Изгубљен је!

„Баче“, — виче — „ви ни зашто не ваљате! Убијате ми новине, узимате живљење мени и мојој фамилији. Ви сте ми од штете, непријатељ. Мичите ми се с очи и никад не излазите на нишан. Чувајте се од мене, јер сам као разјарени тигар. А ако сам вам нешто дужан, не бојте се, да ћу вам ишта — дати!“

Баче се брани, да је написало пуку истину и прича, што је од мене дознало о колинском Црногорцу... Уредник је био у неколико умирен, премда му то није давало потпуну сигурност.

„Баче“, рече мирније, „ако је тај чланак истинит, ви сте идеални човјек; али ако је то лаж?! Мајко Богородице! добићете батина!“

Оба су се листа разпрострла међу публиком, чије се мисли, једва мало умирене, изнова побунеше. Кћерке, које су прексиноћ с војводом играле, и њихове породице биле су зато, да он буде прави Црногорац; оне пак, које су до сад чезнуле, што нијесу с њим играле, радовале су се и задавале јаде својим другарицама. Тај се дан није радило у Колину. Људи су се купили у гостионицама и на улици и разгађали о том, да ли је њихов гост прави Црногорац или је варалица. Око подне је узрујаност прећерала границе. Преставништво града је увидјело да треба нешто чинети ради умирења масе. Али што? То баш није никоме пале на памет.

Војвода се испавео. Кад се пробудио, зазове харамбашу. Харамбаша га је зловољнијем, али не неучтивијем гласом молио, да му покаже своје пасоше. Војвода покаже пасош написан турски, који је био недавно потврђен у Минхову од турског консула, а гласио је као што војвода рече на име „Алеко.“ То је било споредно пи, тањем: да ли се зове Филип или Јаков, Алеко или Коста Херманов, само ако дође из Минхова потврда, да је тамо такви пасош потврђен.

Да није колински гост Црногорац, било је већ јасно; бар су толико у Колину знали, да Црногорци не говоре и не пишу турски; могуће је да им је и то било познато, да Турска нема у Минхову консулат. Зато што су се господин градоначалник и цијели варошки савјет до сад из свега, што се тицало непознатог госта, вјешто измицали, харамбаша сам телеграфира у Минхов од стране полицијског представништва. Адресу и све ситнице кавао му је војвода, који је био замољен, да међутим остане у кауши, док дође какав одговор.

Буна је по вароши непрестано расла. Колин је варош, која прије свега љуби мир и ред. Да не би ред био нарушен, нико не смије на улици ни куп гноја подићи. Ко се о то огријешо, прогоњен је у име реда као бунтовник. Пријатељи мира и реда су настојали, да у општеинарима одрже вјеровање у мудрост Богом постављенијех вођа и у добру звијезду њиховог краљевског мјеста.

И који су пристали на страну мира и реда, смртнијем су гњевом пламтјели на

оне, који су њиховога Црногорца прогласили варалицом, А ти, нашавши се у небраном грошћу, нијесу се усудили изаћи из куће, око које су се згрнуле гомиле људи — поборника мира и реда.

Пролазио је сат за сатом, а из Минхова не долази одговора. Општа се разјареност разбуктала и јачала је сваког минута.

„Истину на сриједу!“ — винало се са свијех страна. — „И сигурност, да ли је то поштењак или варалица!“ Апостоли су мира и реда остали као глас вапијућега у пустињи. Већ није било могуће размахане валове уздржати.

Кад жуђени телеграф не дође, сјете се, да бих им ја кавао истину, који сам био узроком, што је колински Црногорац проглашен варалицом. Доктор је Шил и ђачић „Колинскијех“ кренуо поноћи за мене.

У тај час, кад су кренули, завоне сва звона колинскијех црква као о Ускрсу. Господин градоначалник и варошки савјетници пођу на договор. Општинари напусте јавна мјеста и оду у цркву, гдје су се скрушено молили, да би добри Бог, који је до сад био Колину милостив и дао им куће и долине, разбистрио умове варошких отаца, који ће сада решавати питање, што узбуђује мирне општинаре. И наједанпут је настала тишина као пред катастрофом.

Ко је видео господу савјетнике, како засједоше за зелени сто, морао је помислити, да ће нешто паметно размислити. Лица уопште здрава, добро урањена; рамена су им широка, ципеле високе; неки до душе имају дуге салонске капуте, али већина чамаре (ческа салонска хаљина); уопште добро изгледају, само око, душевни прозор, као да су лажним платном застрти. На средини зеленог стола био је крет и пред свакијем чланом свијећа, лист хартије и писаљка.

Господин градоначалник тихијем гласом отвори сједилицу. Само је изјавио, што се догодило и какво је питање на дневном реду. Сврши ријечима: „Ради се, господе, о тешкој ствари, коју не може глава једног човјека савладати. Сазвао сам вас, да марљиво промозгате, о овом шта јесте и шта ће бити. Знате, да се у оваквијем приликама обично разболим и идем у бање, али овог пута ради кратког времена и озбиљности саме ствари није ми било могуће. Надам се у вашу љубав, да ће те ми с уобичајеним понашањем опростити. А сада се позволите изјаснити о том, што би било најбоље.“

Остали се гледају испод очи као не вјесте. Један се при томе игра писаљком, други прстеном, трећи ланцем од сата. Премда сваки има разума и преко мјере, ипак нико не проговара, да се не рече, да даје иницијативу. Помало, помалчице се очи дижу и постављају питање најближијем сусједима, шта они о томе кажу. Пошто је господин градоначалник двапута поновио, шта је предмет саборског рада, онда на посљетку несигурно рече најподузмљивији од госпде савјетника: „Па, најбоље би било, кад то не би била истина.“ Сви то одобрише. Већ је кора проломљена, почетак срећно учињен и из уста госпде савјетника изаше сада јасне мисли и предлови као златни ток.

„Тако је. Боље да се тај човјек из нашег мјеста уклони.“

„А кад је већ дошао? Да се није обратио на уредника „Колинскијех.“ Да је најприје дошао, да се представи шефу наше полиције!“

„Ко зна, да га није уредник „Колинскијех“ навлаш наручио.“

„То је страшни штеточин Колина.“

„Морамо му заврћети капицу. Наручио га или не, предлажем, да га објесимо.“

„То би заслужио, али, жали Боже, немамо таквог права.“

„Шта немамо? Зар немамо самоуправу? Та сама ријеч „самоуправа“ не значи ништа друго, него да смо „сами над управом.“ Ја сам над неким, неко је нада мном, а ми смо над ~~провом~~ и можемо с њим радити што нам је воља.“

„Све је света истина, али немамо права осудити на смрт.“

„А куда нам је то право? Ко нам га узе? Ко нас поткрада? Тражимо га! Рашта имамо полицију?“

„То се догодило давно и давно, ствар је закржљала. Ни наши дједови нијесу имали права осуђивати на смрт. Вароши је то било одузето још прије.“

„А зар они нијесу ухватили тога лупежа, што им је то право отео?“

„Па не.“

„Вјечита штета! Предлажем, да наредимо нашем делегату, да нам поново врати право осуђивања на смрт. Кад га узимамо, објесимо сваке сезоне по некога, да наше право не псаће из моде. Госпде Боже! како смо изостали иза прошлога вијека, у којем је свака варош могла извршивати и казну смрти!“

гао и на његовом „дрвету“ све могуће цвјетове ишарао, да буде достојан онијех, који су га проузроковали: војводе, што је дао материјал и уредника, што га је формом заодио. Хвалио је Бога, што није као онај уредник „Колинскијех“, противу кога су се пред судом заклели гавде обију колинскијех штампарија на име: да неће његов лист штампавати. Који би од њих заклетву порушио, морао је по погодби другијема платити глобе 5000 ф. Ради тога се морају „Колинске“ штампавати у Прагу, и сва је прилика, да њихов уредник не може забранити, већ касно увече, да не донесу чланак против војводе. А што ће онда бити! Публика ће повећати мржњу према „Колинскијема“, и нико се већ неће усудити, да их штити од пребацивања, да су зломислене, штетне, осветљиве, да Колину не желе уживање поштовања нити икакве радости, већ да ческе вароши руже. Ова ће их прилика затрпати у гроб.

Није тако весео био уредник „Колинскијех“. Био је разјарен; очекивала га је бесана ноћ пуна брига. Шта би дао, кад би био сигуран, да неће бити сјутра у његовом листу погрдна вијест о војводи, која га назива ништавчином и варалицом! Телеграфирао би свом ђачету у Праг, али га без сумње неће наћи телеграф по кафанама и гостионицама прашкијем. С каквијем ће образом изаћи пред црногорског јунака? О да би дошао наћас потоп свијета, који би све живо уништио, или земљотрес, који би развалио све штампарије! У овој кризи шћаше заповиједити Богу, да затруби оглас за страшни суд.

Чега се бојао, није се убојао. У суботу у јутру донесе ђаче из Прага нови број „Колинскијех“ и у њему наштампан његов чланак, који се почињао са: „Ишћерана варалица“ и т. д. Уредник узе дрхтућом руком лист. Отвори га, спази чланак — лист му пада из рука! Иагубљен је!

„Ђаче“, — виче — „ви ни зашто не ваљате! Убијате ми новине, узимате живљење мени и мојој фамилији. Ви сте ми од штете, непријатељ. Мичите ми се с очи и никад не излазите на нишан. Чувајте се од мене, јер сам као разјарени тигар. А ако сам вам нешто дужан, не бојте се, да ћу вам ишта — дати!“

Ђаче се брани, да је написало пуку истину и прича, што је од мене дознало о колинском Црногорцу... Уредник је био у неколико умирен, премда му то није давало потпуну сигурност.

„Ђаче“, рече мирније, „ако је тај чланак истинит, ви сте идеални човјек; али ако је то лаж?! Мајко Богородице! добићете батина!“

Оба су се листа разпрострла међу публиком, чије се мисли, једва мало умирене, изнова побунише. Кћерке, које су прексиноћ с војводом играле, и њихове породице биле су зато, да он буде прави Црногорац; оне пак, које су до сад чезнуле, што нијесу с њим играле, радовале су се и задавале јаде својим другарицама. Тај се дан није радило у Колину. Људи су се купили у гостионицама и на улици и разгађали о том, да ли је њихов гост прави Црногорац или је варалица. Око подне је узрујаност прећерала границе. Преставништво града је увидјело да треба нешто чинети ради умирења масе. Али што? То баш није никоме пале на памет.

Војвода се испавео. Кад се пробудио, зазове харамбашу. Харамбаша га је зловљнијем, али не неучтивјем гласом молио, да му покаже своје пасоше. Војвода покаже пасош написан турски, који је био недавно потврђен у Минхову од турског консула, а гласно је као што војвода рече на име „Алеко.“ То је било споредно пи, тањем: да ли се зове Филип или Јаков, Алеко или Коста Херманов, само ако дође из Минхова потврда, да је тамо такви пасош потврђен.

Да није колински гост Црногорац, било је већ јасно; бар су толико у Колину знали, да Црногорци не говоре и не пишу турски; могуће је да им је и то било познато, да Турска нема у Минхову консулат. Зато што су се господин градоначалник и цијели варошки савјет до сад из свега, што се типало неповнатог госта, вјешто измицали, харамбаша сам телеграфира у Минхов од стране полицијског представништва. Адресу и све ситнице кавао му је војвода, који је био замољен, да међутим остане у кауши, док дође какав одговор.

Буна је по вароши непрестано расла. Колин је варош, која прије свега љуби мир и ред. Да не би ред био нарушен, нико не смије на улици ни куп гноја подићи. Ко се о то огријешо, прогоњен је у име реда као бунтовник. Пријатељи мира и реда су настојали, да у општеничарима одрже вјеровање у мудрост Богом постављенијех вођа и у добру звијезду њиховог краљевског мјеста.

И који су пристали на страну мира и реда, смртнијем су гњевом пламтјели на

оне, који су њиховога Црногорца прогласили варалицом, А ти, нашавши се у небраном гроњу, нијесу се усудили изаћи из куће, око које су се згрнуле гомиле људи — поборника мира и реда.

Пролазио је сат за сатом, а из Минхова не долази одговора. Општа се разјареност разбуктала и јачала је сваког минута.

„Истину на сриједу!“ — винало се са свијех страна. — „И сигурност, да ли је то поштењак или варалица!“ Апостоли су мира и реда остали као глас вапијућега у пустињи. Већ није било могуће размахане валове уздржати.

Кад жуђени телеграф не дође, сјете се, да бих им ја казао истину, који сам био узроком, што је колински Црногорац проглашен варалицом. Доктор је Шил и ђачић „Колинскијех“ кренуо поноћи за мене.

У тај час, кад су кренули, завоне сва звона колинскијех црква као о Ускрсу. Господин градоначалник и варошки савјетници пођу на договор. Општинари напусте јавна мјеста и оду у цркву, гдје су се скрушено молили, да би добри Бог, који је до сад био Колину милостив и дао им куће и долине, разбистрио умове варошких отаца, који ће сада решавати питање, што узбуђује мирне општинаре. И наједанпут је настала тишина као пред катастрофом.

Ко је видео господу савјетнике, како засједоше за зелени сто, морао је помислити, да ће нешто паметно измислити. Лица уопште адрава, добро урањена; рамена су им широка, ципеле високе; неки до душе имају дуге салонске капуте, али већина чамаре (ческа салонска хаљина); уопште добро изгледају, само око, душевни прозор, као да су лажним платном застрти. На средини зеленог стола био је крет и пред свакијем чланом свијећа, лист хартије и писаљка.

Господин градоначалник тихијем гласом отвори сједницу. Само је изјавио, што се догодило и какво је питање на дневном реду. Сврши ријечима: „Ради се, господе, о тешкој ствари, коју не може глава једног човјека савладати. Сазвао сам вас, да марљиво промозгате, о овом шта јесте и шта ће бити. Знате, да се у оваквијем приликама обично разболим и идем у бање, али овог пута ради кратког времена и озбиљности саме ствари није ми било могуће. Надам се у вашу љубав, да ће те ми с уобичајеним понашањем опростити. А сада се позволите изјаснити о том, што би било најбоље.“

Остали се гледају испод очи као не вјесте. Један се при томе игра писаљком, други прстеном, трећи ланцем од сата. Премда сваки има разума и преко мјере, ипак нико не проговара, да се не рече, да даје иницијативу. Помало, помалчице се очи дижу и постављају питање најближијем сусједима, шта они о томе кажу. Пошто је господин градоначалник двапута поновио, шта је предмет саборског рада, онда на посљетку несигурно рече најподулимљивији од госпде савјетника: „Па, најбоље би било, кад то не би била истина.“ Сви то одобрише. Већ је кора проломљена, почетак срећно учињен и из уста госпде савјетника изљезе сада јасне мисли и предлози као златни ток.

„Тако је. Боље да се тај човјек из нашег мјеста уклони.“

„А кад је већ дошао? Да се није обратио на уредника „Колинскијех.“ Да је најприје дошао, да се представи шефу наше полиције!“

„Ко зна, да га није уредник „Колинскијех“ навлаш наручио.“

„То је страшни штеточин Колина.“

„Морамо му завршити капицу. Наручио га или не, предлажем, да га објесимо.“

„То би заслужио, али, жали Боже, немамо таквог права.“

„Шта немамо? Зар немамо самоуправу? Та сама ријеч „самоуправа“ не значи ништа друго, него да смо „сами над управом.“ Ја сам над неким, неко је нада мном, а ми смо над ~~твом~~ и можемо с њим радити што нам је воља.“

„Све је света истина, али немамо права осудити на смрт.“

„А куда нам је то право? Ко нам га узе? Ко нас поткрада? Тражимо га! Рашта имамо полицију?“

„То се догодило давно и давно, ствар је закржљала. Ни наши дједови нијесу имали права осуђивати на смрт. Вароши је то било одузето још прије.“

„А зар они нијесу ухватили тога лупежа, што им је то право отео?“

„Па не.“

„Вјечита штета! Предлажем, да наредимо нашем делегату, да нам поново врати право осуђивања на смрт. Кад га узимамо, објесимо сваке сезоне по некога, да наше право не псаје из моде. Госпде Боже! како смо изостали иза прошлога вијека, у којем је свака варош могла извршивати и казну смрти!“

„Ја пак предлажем, кад нам се извојује право за осуду на смрт, да првог објесимо уредника „Колинскијех.““

„К чему ја додајем, да буде до тога времена из вароши истјеран, с том погодбом, да кад нам дође из Беча право осуде на смрт, да се врати и објеси.“

„Господо, ко је за тај предлог? — Једногласно примљен.“

„Но, господо, не удаљујмо се од предмета. Морамо ријешити питање, шта ћемо с тим Црногорцем.“

„Ако се докаже, да то није Црногорац, биће велика погрешка.“

„А ко ће то доказати?“

„Доктор Шил је отишао ради тога у Праг за некаквог Холечека.“

„Холечека? То ми је име некако познато. Није ли то син оног Холечека, што... што је умро?“

„Није, то је син оног старог Холечека.“

„А тако! тако, тако.“

„А ипак паметан човјек, тај Холечек? Има ли кућу? Има ли поља?“

„Којешта! имаће ваљда кућу и поља! Нако — с опроштењем...!“

„А што је дакле?“

„Кажу, да је писац.“

„Аха, писац! То је такође надашно.“

„Е није него! Сама прошња. Ја му не бих дао моју Антонију...“

„Али, молим, бити књижевник ипак није рђав позив!“

„А ви доводите, да учтиво упитам, знате ли, што је то писац?“

„Како не бих знао! То је адвокат за невољу, што би рекли *буџаклија*!“

„Није истина, то је човјек, који пише.“

„Дакако. Пише петиције, оптужбе, молбе...“

„Е баш! Меће људе у новине.“

„Господо Боже опрости нам грехове! И за таквог је човјека отишао доктор? Да нас метне у новине? Није ли нам дозвољено и уредник „Колинскијех?““

„Доктор није отишао за њега, да нас метне у новине, него да посвједочи, да ли је тај наш Црногорац прави или лажни.“

„Како ће он то познати? Нас је овдје пијели скуп око Црногорца, па не знамо, на чему смо.“

„Али је он од тога посла; он је познавалац те ствари.“

„То бајаги, што је шкелован?“

„Тако.“

„Дакле је, да се тако изразимо, доктор цјелокупног црногорства?“

„Тако, тако.“

„Но, ја бих му дао моју Антонију.“

„Он је шта више био у Црној Гори, ратовао с Турцима и грозно их убијао.“

„Он је то сам приповиједао?“

„Не, карел Кегер.“

„Тај то може знати, јер има имање и високе ципеле.“

„А што је за то добио?“

„Црногорски му је књаз дао свога хата.“

„А, кад је тако, дао бих му не само Антонију, већ и Мару.“

„Пст, сусједе! Та то је ружитељ чешкијех вароши, закleti непријатељ Колина и творац комедија.“

„Ухапсимо га!“

„Није могуће, док сад немамо право осуде на смрт. Кад би смо га затворили и опет морали пустити, што би нам користило? Али кад узимадмо право осуде на смрт, онда ће мо га не само затворити, већ и објесити.“

„Најкраће би било, кад би га свемогући Бог изволио к себи позвати.“

„А је ли тако зао човјек, да би био кадар рећи, да је наш Црногорац лажан?“

„Све је у стању да учини.“

„Господо, то је наша несрећа, што је тај Холечек био у Црној Гори.“

„Превелика несрећа.“

„Господо! Очеви ове краљевске вароши! Не губимо наду, још није најгоре. Уживамо неограничену милост и повјерење свијех варошана. Што ми речемо, биће као Свето Писмо. Саглашуете ли се сви за то, да би било најбоље, кад Црногорац не би био варалица? Ако буде то заиста прави Црногорац, биће све у најбољем реду и част ће варошка бити сачувана. Да све тако буде, јесте и главни циљ нашег збора. Кад ми, господо, одлучимо, да је тај Црногорац баш прави Црногорац, биће *прави*. Цијела ће га варош за таквог примити и окосиће се на свакога, ко би противно доказивао. Кад га дакле прогласимо за правог Црногорца, настаће мир, мисли ће се утишати, а историја ће вароши остати без mane.“

„Изврсно!“

„Господо! Добро је наштунуо мој предговорник. Нама ништа не може спријечити, да не одлучимо, да је то Црногорац.“

„Изврсно!“
 „Предлажем, господо, да се о овоме гласа.“

Примљено је једногласно. —

„Господо, јављам вам радосну вијест, услед које ће вам се разиграти срца као телада, кад се пусте ван ограда. Нашу је краљевску варош изволио посјетити славни црногорски јунак, господин војвода К. Х. Врбица. Знајте то сви, који то још не знате, устаните и идите за мном, да га прикажемо нашијем милијем општинарима. Хајдемо, господо.“

Савјетници пођу к војводи до стражарице. Изјавили су му, како га признају као правог војводу, а господин градоначалник заповиједи харамбашу, да га господину војводи сатисфакцију, зато што се усудио задржати га и досађивати му. Харамбаша је понизно молио за опроштење, а војвода га покуца по раменима, говорећи: „Ништа недјелаје, ја се не гњевам.“ Затим изађе на главну чаршију опкољен савјетницима. Тамо је маса нестрпљиво очекивала, да чује како ће бити одлучено о коллинском Црногорцу. Часна је свита војводина била знак општинарима, да је онај, кога прате, прави војвода. Из неколико стотина грла заоре се гласови. Капе су лећеле у ваздух. „Слава!“ „На здар!“ (Здраво). „Живео!“ „Нека нам коју проговори!“ — викало се у маси.

Војвода стојећи на степеницама општинске куће проговори народу: „Господо!“ „Слава! На здар! Хоће у крчму! На ногу у „Мексико!““

„Само мир и ред, господо! — опомињао је један од савјетника — смирите се и станите у четвороугао. Уредите се, а ја ћу међутим послати за ветеранску музику.“

Кад је дошла музика, уређивачи су већ били готови. Побожни су изашли из храма и првима се придружили. Звона опет зајечаше на хвалу, што је Бог освјестио господу савјетнике. Музика засвира марш Радецког. Процес се настави уз свеопште весеље: „Литија“ обиђе главну чаршију, прође главнијем улицама и врати се на рогаљ главног трга, гдје је пљенска гостионица названа „Мексико.“ Музика остане на тргу, да свира, а пратња поведе војводу у гостионицу. Овдје су га још једанпут сви варошки преставници јавно молили за опроштење; он је свијема великодушно праштао. Два су савјетника отишла по варошку књигу, да је војвода својим потпи-

сом уреси. Кад је то војвода урадио, сви су се згнурли, да и њима свој потпис остави за успомену. Војвода сједе за сто, да се потписује на карте посјетнице, које су му давале. Капу остави поред себе. Никакав писац, од кад је вран поцрпио, није према оном што је написао добио тако богату награду. За обични су му потпис бацали у капу петице, десетице и више суме, како је ко могао и био у оном трену усхићен. Војвода се узалудно од тога бранио и тврдио, да није просјак и да није дошао, да купи милостињу. Што се већма нећкао, тим више је за себе придобијао своје усхићене обожаваче. Није му друго остајало, већ да се преда судбини, да се трпеливо потписује и да не спречава кишу од банканота, која му је лила у капу.

Тек кад је најмарљивије посао свршио, опази, да нема његовог угоститеља. Запита за узрок. Рекоше му с устругавањем, да је отишао у Праг за некаквог Холечека, да каже о њему, о господину војводи, свједочанство. Војвода ја говорио да је „Голечек“ његов брат, да се радује његовом доласку и замоли, кад прође влак за Праг, да га испрате на станицу, јер би му рад био иваћи на сусрет.

Прослављена је свечаност мира као код народа израиљског. Сва су срца у Колину постала мека, очи блажене, лица насмјана. Освета и непријатељство према војводи уступише мјесто љубави и споразуму је потпуно достигнут. Али је најгаљутљивији час настао увече, кад су започели многи и дуги говори. Ту се војвода побратио са свима првацима вароши Колина, не изузимајући ни уредника „Коруне.“

Уредник је „Коллинскијех“ међутим умирао од страха, да се на њега не искали срџба грађана. Сва је врата закључао, прозоре позатварао. Није му се ништа рђаво догодило, јер су грађани ради госта и побратима одложили срџбу за другу прилику.

Кад би доктор Шил о том ишта знао, вратио би се без мене у Колин, да учествује у свеопштем весељу. Али за то што није ни сањао, како се ствар обрнула, изврши оно, за што је у Праг дошао. Ја сам услужан човјек, а особито у оваквој прилици, гдје се тиче рела и мира хиљада, не могу да не послужим. Ништа нијесам пропустио да му обратим пажњу на посљедице, које ће мој долазак у Колин побудити. Говорио сам му, да чила публика неће радо примити свједочанство о ман-

гупу и да ће ванемарити оне, који буду свједочили. Добродушни доктор, непрестано вјерује, да код његовог војводе нема ни мало преваре; молио ме непрестано, да још те ноћи пођем с њим у Колин. Напо-сљетку се сагласим. У једанајест сати сје-ли смо у вагон. Бачић је „Колинскијех“ био с нама.

Путем су ми приповиједали све, што се потоња три дана догодило у Колину. Довнао сам за многе занимљиве околности и потанкости, које су ме у ноћном путу раз-гаљивале. Никад прије нијесам био у Ко-лину и скоро сам себе пребацивао, што се нијесам још давно постарао, да познам те-мељито варош, која је у краљевини Ческој јединствена Моје срце, од природе мило-стиво, жељно је изискивало, да се Колину одужим.

Кад је било све испрљено, што се тицало колинског Прногорца, онда ми је дружина с вољом приповиједала знамени-тости свог мјеста. Чинило ми се, да сам код њих опазио много локалног патриотиз-ма, који се показује у поноситости и ђа-чић је показао у том погледу одушевљење, чему сам се изасмијао. О колинској је полицији на пр. приповиједао од при-лике овако: „Ми Чеси имамо од увијек несрећу, што нас свијет не познаје, за-боравља, и неопажене оставља. Али ипак имамо доста ствари, које би ван мале ције-ли свијет, кад би вијести о њима продрле изван граница домовине. Већ су и браћа Руси сретнији. Кад би Руси имали у нај-забитнијем углу Сибира такву полицију, као што је Колинска, већ би давно о њој знала цијела Јевропа. Сад имамо тек свр-шетак деветнајестог вијека, а колинска је полиција таква, да би била достојна десе-тог вијека по Христу. Да је имао при-руци који шпањолски инквизитор, захва-лан би јој био и израдио би јој опро-шћење за сто година. Ту вежу тамничаре у презногу; туку мокрим конопима, које бјени мора из захвалности љубити; запо-виједе, да отвори уста у која му пљују; свезаног удижу до тавана и брзо спушта-ју; или га узме један за руке, а други за ноге и цуљају га тако, да задњим дијелом тијела удара о земљу. И још много и мно-го метода знају, којијема, за вријеме досад-не ноћне службе кратке, вријеме. Једном би се историја о овом далеко разнијела, али жали Бже, она, који је хтио у тој ства-ри послушати, умре послје петнајест дана. То је био неки Рус, који је преко Ко-

лина ишао у бање. Сео је на перон и није послушао полицајца, кад му је рекао, да се одатле миче. Можда није разумио, мож-да је био рђав, те није могао брзо испуни-ти налог полицајца, али је морао послу-шати. Ухватили га, одвели у пандурицу и он умре послје двије недјеље.“

У два сата послје поноћи стигнемо у Колин. Видјели смо кров стаклена вра-та К. Х., који је очекивао наш долазак опкољен од неколико усхићених младића. Доктор ме грчевито ухвати за руку.

„Познајете ли га?“

„Дакако.“

„Не варате се?“

„Не бих се преварио, па и кад би сте ме у Прагу оставили.“

„Молим вас, не говорите пред оста-лијем, да је варалица.“

„Не бојте се, нећу поћи по тргу да то разгласим; али ко ме упита, морам му истину казати, иначе бих учествовао у његовој превари.“

„Реците, за Бога, бар да га не по-знајете и да вас вара сличност!“

„Не могу.“

Уђемо у штацију. Војводини нам тра-банти дођоше у сусрет и осорише се на сиромаша ђачића, пребацивањима и пријет-њама. Говорили су му без околишења, да је учинио непоштени нападај на милог колинског госта, којег је својим чланком прогласио за мангупа, и повукао на се српбу цијеле вароши, у којој већ не може остати. И ако му је мило да буде здрав, нека још ове ноћи за увијек Колин остави.

Доктору је било врло тешко. Није се могао пријатељски према војводи показати, а није му хтио пред свједоцима маску смаћи.

Војвода исто тако, видећи да је зло ту, размишљао је, како ће се понашати према своме домаћину. Стајали су један према другоме у малом размаку, мучали претварајући се, као да се не виде. На мене је војвода погледивао равнодушно као на непознатог човјека. Доктор напосљетку прибере одважност, приђе војводи и упита га, познаје ли ме. Промотривши ме мирно ману главом говорећи, да ме није никад видно. Мали арачак наде појави се у души докторовој. Каза му моје име. Војвода на то одмах приђе к мени и поче говорити, да му је мило, што има част видјети ме.

Повеломо га у чекаоницу. За часак није хтио признати, а кад су на њега ца-

ваљивали, претварао се као да не разумије; био је миран, питао је доктора, ко га је увјерио о његовој превари и обећавао је, да ће се осветити. Молио је, да с њим говоре полагано, јер не схваћа смисао, кад се брзо говори чesки.

Досад нијесам ништа говорио. Хтио сам опробати, не би ли било могуће ударити на неку тању страну његове душе. „Видите“, рекох му, „како сте лакоислени“. Не боли ли вас као Чеха савјест за овакво пребацивање, што код својих земљака срамотите поштени и храбри народ као што су Црногорци? Зар не схваћате, да кварице не само симпатију према Црногорцима, него и њихову материјалну корист? Кад би вашом ставом, последице вас наишао прави Црногорац, и то заслужни, а да му је помоћ потребна, шта ће бити с њим? — Би ће немилосрдно одбијен. Кад Црногорци опет зарате и обрате се на братска срца која би с њима осјећала, и на братске руке, које би људима дале оружје и дебану, рањенијем завоје, гладнијем кору хљеба, онда у онијем варошима, у којим сте ви представљали Црногорца, зар ће имати за њих осјећања, утјехе или дара.“

Рекао би, да је то на њега упливисало. Све је признао и молио за опроштење, а особито за то, да га кући не пошљу трговачким возом (пострком). Одлучимо, да га испратимо до стражарице на ноћиште, гдје ћемо рећи, да нам је још потребно прегледати његов пасош и да ћемо ријешити истину о његовој личности, кад се испавимо. Учинили смо тако, не хотећи, да му још те ноћи буде у стражарици суђено. У јутру ће поновити своје признање пред неким свједоцима, те ако његова превара узимадне какве последице, нека то самом себи припише.

Пођемо. Кад ми је већ једном пошло за руком, да упливишем на његова осјећања, хтио сам наставити и обрнути га к честитом животу. Жалио се, како је тешко човјеку, који нема средставити вишег брзовоћа, удржати се поштено, ако ће да живи. Упињао сам се, да га из те заблуде изведем и пострекнем, да би к својој тјелесној снази придао часни циљ живота и издржљивост. Обећавао је све и био је веома ганут; бар тако се причинало.

Ноћно сам у доктора. Милина ме обузимала при помисли да сам људском друштву повратио заблуђелог члана и извео га на бољи пут и то ме успавало. Прваци колињски нијесу спавали тако бла-

жено. Сусјед је будио сусједа, те су се још те ноћи сакупили на савјет, да ријеше шта ће сад с „Црногорцем“, кад није Црногорац. Одлуче, да одлука варошког савјета мора остати у вриједности и да се у Колину не смије ствар открити. Платили му пут и отпустили га из вароши прије, него сам се пробудио.

Добро сам предвиђао, да ће Колин замјерити не само онијема који су му „Црногорца“ довели, већ и мени, што сам их увјерио, да су се преварили. Тако се и догодило. Већ је у идућем броју прогласила „Коруна“, да сам ја узрок свему, да ја рушим чesке вароши, да сам народни непријатељ и али и осјетљиви човјек.

Одбио сам из Колина болијест, од које сам морао полежати. Није ми било могуће јавно увјерити Колин, да се не срдим на њега и да не говорим са осветом против њега. Забавља ли ме неко, зашто бих се на њега иједио?

Симпатије и усхићење за Црногорце ишчезнуше сасвијем у Колину. Чим добију у руке новине, у којим је телеграф о Црногорцима, бацају их. За „Коруну“ од тог времена не постоји Црна Гора. А најгоре би онај прошао, који би упитао Колинца: „Шта ради ваш Црногорац? Пишете ли вам?“

Историја о „Црногорцу у Колину“ није никог од мојих слушаца у цетињској Локанди растужила. Напротив могао бих потврдити, да је била предметом свеопће забаве, и дуго је трајала, али се бојим, кад би то дознали Колинци, не би се тијем повосили.

Црногорци су узајамно приповиједали, што је наш протува међу њима радио. У кратко ћемо то свршити.

За новац, који су му у Колину дали, дође на Цетиње, гдје се преставио, као дописник „Коруне Ческе“, именом Косто Ефлеров. Код Црногорца је радо примљен као Чех и нико није имао у њему неповјерења. За кратко вријеме придобије срца на Цетињу. Црногорци не позивају радо туђинце у круг своје породице. Косто се Ефлеров брзо одомаћи у свакој кући и људи су и то трпјели, ако је и њихове жене забављао. Био је гост свијех. Гдје је дошао, дали су му јести и пити. Занимао их је својим хумором, прилагодљивошћу и несталношћу, јер је био права противност озбиљном Црногорцу.

гупу и да ће занемарити оне, који буду свједочили. Добротушни доктор, непрестано вјерује, да код његовог војводе нема ни мало преваре; молио ме непрестано, да још те ноћи пођем с њим у Колин. Напослетку се сагласим. У једанајест сати сјели смо у вагон. Бачић је „Колинскијех“ био с нама.

Путем су ми приповиједали све, што се потоња три дана догодило у Колину. Дознао сам за многе занимљиве околности и потанкости, које су ме у ноћном путу разгађивале. Никад прије нијесам био у Колину и скоро сам себе пребацивао, што се нијесам још давно постарао, да познам те мељито варош, која је у краљевини Ческој јединствена Моје срце, од природе милостиво, жељно је изискивало, да се Колину одужим.

Кад је било све испрљено, што се тичало колинског Црногорца, онда ми је дружина с вољом приповиједала знаменитости свог мјеста. Чинило ми се, да сам код њих опазио много локалног патриотизма, који се показује у поноситости и ђачић је показао у том погледу одушевљење, чему сам се изасмијао. О колинској је полицији на пр. приповиједао од прилике овако: „Ми Чеси имамо од увијек несрећу, што нас свијет не познаје, заборавља, и неопажене оставља. Али ипак имамо доста ствари, које би зан. мале цијели свијет, кад би вијести о њима продрле изван граница домовине. Већ су и браћа Руси сретнији. Кад би Руси имали у најзабитнијем углу Сибира такву полицију, као што је Колинска, већ би давно о њој знала цијела Јевропа. Сад имамо тек свршетак деветнајестог вијека, а колинска је полиција таква, да би била достојна десетог вијека по Христу. Да је имао прируци који шпањолски инквизитор, захваљан би јој био и изradio би јој опроштење за сто година. Ту вежу тамничаре у презногу; туку мокрим конопима, које бјени мора из захвалности љубити; запомиње, да отвори уста у која му пљују; свезаног удишу до тавана и брзо спуштају; или га узме један за руке, а други за ноге и цуљају га тако, да задњим дијелом тијела удара о земљу. И још много и много метода знају, којијема, за вршме досадне ноћне службе кроте, вршме. Једном би се историја о овом далеко разнијела, али жали Бже, она, који је хтио у тој ствари посаушити, умре послје петнајест дана. То је био неки Рус, који је преко Ко-

лина ишао у бање. Сно је на перон и није послушао полицајца, кад му је рекао, да се одатле миче. Можда није разумио, можда је био рђав, те није могао брзо испунити налог полицајца, али је морао послушати. Ухватили га, одвели у пандурицу и он умре послје двије недјеље.“

У два сата послје поноћи стигнемо у Колин. Видјели смо кроз стаклена врата К. Х., који је очекивао наш долазак опкољен од неколико усхићених младића. Доктор ме грчевито ухвати за руку.

„Познајете ли га?“

„Дакако.“

„Не варате се?“

„Не бих се преварио, па и кад бисте ме у Прагу оставили.“

„Молим вас, не говорите пред осталијем, да је варалица.“

„Не бојте се, нећу поћи по тргу да то разгласим; али ко ме упита, морам му истину кавати, иначе бих учествовао у његовој превари.“

„Реците, за Бога, бар да га не познајете и да вас вара сличност!“

„Не могу.“

Уђемо у штацију. Војводини нам трабанти дођоше у сусрет и осорише се на сиромаша ђачића, пребацивањима и пријетњама. Говорили су му без околишења, да је учинио непоштени нападај на милог колинског госта, којег је својим чланком прогласио за мангупа, и повукао на се срдбу цијеле вароши, у којој већ не може остати. И ако му је мило да буде здрав, нека још ове ноћи за увијек Колин остави.

Доктору је било врло тешко. Није се могао пријатељски према војводи показати, а није му хтио пред свједоцима маску смаћи.

Војвода исто тако, видећи да је зло ту, размишљао је, како ће се понашати према своме домаћину. Стајали су један према другоме у малом размаку, мучали претварајући се, као да се не виде. На мене је војвода погледивао равнодушно као на непознатог човјека. Доктор напослетку прибере одважност, приђе војводи и упита га, познаје ли ме. Промотривши ме мирно ману главом говорећи, да ме није никад видио. Мали врачак наде појави се у души докторовој. Каза му моје име. Војвода на то одмах приђе к мени и поче говорити, да му је мило, што има част видјети ме.

Повезамо га у чекаоницу. За часак није хтио признати, а кад су на њега на-

ваљивали, претварао се као да не разумије; био је миран, питао је доктора, ко га је увјерио о његовој превари и обећавао је, да ће се осветити. Молио је, да с њим говоре полагано, јер не схваћа смисао, кад се брзо говори чески.

Досад нијесам ништа говорио. Хтио сам опробати, не би ли било могуће ударити на неку тању страну његове душе. „Видите“, рекох му, „како сте лакоми-слени“. Не боли ли вас као Чеха савјест за овакво пребацивање, што код својих земљака срамотите поштени и храбри народ као што су Црногорци? Зар не схваћате, да кварице не само симпатију према Црногорцима, него и њихову материјалну корист? Кад би вашом ставом, последице вас наишао прави Црногорац, и то заслужни, а да му је помоћ потребна, шта ће бити с њим? — Биће немилосрдно одбијен. Кад Црногорци опет варате и обрате се на братска срца која би с њима осјећала, и на братске руке, које би људима дале оружје и дебану, рањенијем завоје, гладнијем кору хљеба, онда у онијем варошима, у којим сте ви представљали Црногорца, зар ће имати за њих осјећања, утјехе или дара.“

Рекао би, да је то на њега упливи-сало. Све је признао и молио за опроштење, а особито за то, да га кући не пошљу трговачким возом (пострком). Одлучимо, да га испратимо до стражарице на ноћиште, гдје ћемо рећи, да нам је још потребно прегледати његов пасош и да ћемо ријешити истину о његовој личности, кад се испавимо. Учинили смо тако, не хотећи, да му још те ноћи буде у стражарици су-ђено. У јутру ће поновити своје признање пред неким свједоцима, те ако његова пре-вара узимадне какве пошљедице, нека то са-мом себи припише.

Поћемо. Кад ми је већ једном пошло за руком, да упливишем на његова осјећања, хтио сам наставити и обрнути га к чести-том животу. Жалио се, како је тешко чов-јеку, који нема средставити вишег бравовања, уздржати се поштено, ако ће да живи. Упињао сам се, да га из те заблуде изведем и пострекнем, да би к својој тје-лесној снази придао часни циљ живота и издржљивост. Обећавао је све и био је веома ганут; бар тако се причинјало.

Ноћно сам у доктора. Милина ме обузимала при помисли да сам људском друштву повратио заблуделог члана и из-вео га на бољи пут и то ме успавало. Пр-ваци колински нијесу спавали тако бла-

жено. Сусјед је будио сусједа, те су се још те ноћи сакупили на савјет, да ријеше шта ће сад с „Црногорцем“, кад није Црно-горац. Одлуче, да одлука варошког савјета мора остати у вриједности и да се у Ко-лину не смије ствар открити. Платили му пут и отправили га из вароши прије, него сам се пробудио.

Добро сам предвиђао, да ће Колин замјерити не само онијема који су му „Цр-ногорца“ довели, већ и мени, што сам их увјерио, да су се преварили. Тако се и догодило. Већ је у идућем броју прогласила „Коруна“, да сам ја узрок свему, да ја рушим ческе вароши, да сам народни непри-јатељ и зли и осјетљиви човјек.

Одбио сам из Колина болијест, од које сам морао полезати. Није ми било могуће јавно увјерити Колин, да се не срдим на њега и да не говорим са осветом против њега. Забавља ли ме неко, зашто бих се на њега вједио?

Симпатије и усхићење за Црногорце ишчезнуше сасвијем у Колину. Чим добију у руке новине, у којим је телеграф о Цр-ногорцима, бацају их. За „Коруну“ од тог времена не постоји Црна Гора. А најгоре би онај прошао, који би упитао Ко-линца: „Шта ради ваш Црногорац? Пише ли вам?“

Историја о „Црногорцу у Колину“ најје никог од мојих слушаца у цетињској Локанди растужила. Напротив могао бих потврдити, да је била предметом свеопће забаве, и дуго је трајала, али се бојим, кад би то дознали Колинци, не би се тијем повосили.

Црногорци су узajамно приповиједали, што је наш протува међу њима радио. У кратко ћемо то свршити.

За новац, који су му у Колину дали, дође на Цетиње, гдје се представио, као до-писник „Коруне Ческе“, именован Косто Ефлеров. Код Црногораца је радо прим-љен као Чех и нико није имао у њему неповјерења. За кратко вријеме придобије срца на Цетињу. Црногорци не позивају радо туђинце у круг своје породице. Ко-сто се Ефлеров брзо одомаћи у свакој кући и људи су и то трпјели, ако је и њихове жене забављао. Био је гост свијех. Гдје је дошао, дали су му јести и пити. Зани-мао их је својим хумором, прилагодљивошћу и несталношћу, јер је био права против-ност озбиљном Црногорцу.

Убрзо им је било загонетно, што тај сарадник „Коруна Ческе“ има мало знања у свом занату. Павле Аполоновић Ровински казао је да збиља зна доста имена из чешке јавности, али о раду политичком, књижевном, журналистичком тог човјека није ништа знавао.

Ту су већ разумјели, да није могуће, да је Кристо Ефлеров дописник, неког листа, па била то и „Коруна Ческа“. Њему нијесу о том говорили, понашали су се према њему непромијењено, мотрећи бистро, како би се сам издао. К. Е. је тим добивао одважност и осмјеливао се све више. Једном се похвалио, да је добио повив од великог илустрованог чешког листа, да буде његов „специјални артиста“. Позове неколико Црногораца, да виде, како ће цртати Цетиње. Пођу. Мислио је да вара, а међутим је сам ишао у замку. Чинио је на карти окуке, које су свједочиле, да му је рука мање навикнута на писаљку, него на карту. Црногорци су стајали иза њега и причињали се као да се чуде његовој умјетности и као да опажају огромну сличност између брчкарије и предмета. Протува се радује, што му тако сиједају на лијепак, и пружају му грађу за варање, до миле воље. Мислио је, да се може према Црногорцима без казне за себе латити какве драго будалаштине

Јасно је било, да је и други пут лагао. Али како ће се дознати, ко је и зашто је дошао? У Херцеговини и Боки Которској били су се усташи с Аустријанцима. Црногорцима се од аустријске стране не престано приговарало, да су они узрок немиру.

Било је веома оправдано, да и Црногорци подозревају на човјека, који је дошао из Аустрије и издавао се, за оно, што није био. Али — Црногорци не иду „с тамбуром на врапце.“ У колико је њихово подозрење било јаче, у толико су то већма крили, да не би птичицу полашили.

Једном је протува био сам у трпезарији Локанде. Домаћин Локанде Вуко из потаје га је посматрао. Протува из дуга времена узе слагати ручнике, који су лежали на разастром столу, и правити од њих разне фигуре: право је из њих капице, кућице и т. д. Вуко се одмах досјети у чему је К. Е. специјалиста. Брзо ступи у трпезарију и рече, као да је то већ давно знао: „Ви сте послужитељ (келнер)?“

„Да, послужитељ“ признао је протува, прихватив се за кључаницу. Али се

не збуни. „Господине Вуко“, рече, „молио бих вас, да ме примите за послужитеља.“

„Потребан би ми био послужитељ“, рече Вуко, „да сте ми одмах у почетку поштено казали, ко сте и што сте, могли сте код мене наћи мјесто добро и трајно. А овако сте се лажима компромитовали, тако, да вам могу дати само добар савјет: да без оклијевања напустите Цетиње и Црну Гору.“

Учинивши по савјету, пође он у Кривошије, гдје су га ухапсили аустријски војници.

Истраживали су да рије ухода, али је срећно доказало, да није. Затим се повратио у отаџбину и 1882. г. показао се у Мјелници као србијански официр, који иде у чешке бање, да излјечи ране, које је у бојевима добио. Имао је на прсима таковски орден и још нека одличија. Сједио је увече веома озбиљан у гостионици Виксановој, ни с ким није говорио и чинио се, као да не разумије разговор гостију. Новаца је имао још из Колина. Све је плаћао готовином и добар бакшиш давао. После вечере пође да леже. Пошље слушкињу доље к друштву, с молбом да пита, да ли има неко од господа папира картица; говорио је да је тобож навикао пушати турски дуван, те не може поднијети аустријске цигаре. Гости, сами не имајући папира, похиташе одмах те наредити, да му се из некакве продавнице донесе. Пошаљу му кило папира, а дувана за читаву годину. Ганут њиховом срдечношћу, тобожњи српски официр дође да им се захвали. Рече, да се зове Димунић и приповиједао им је о себи (језиком, којег је назвао руским.) много занимљивих ствари.

Случајно сам то дозвола. Написао сам о његовом новом покушају вијест у „Народним Листовима“, који су је донијели баш оног дана, кад је протува оставивши Мјелник отишао у Роудницу. Није ни помишљао, да му се је доскочило. Посјети читаоницу „Ршиц“, гдје га дочекају с „Народним Листовима“ у руке. Познавши, да му већ нигдје не ће израсти тако богата пшеница, као у Колину, преварен у својим надама отиде некуда и више му трага не знамо

Пра

С чешког Д. Вукотић

Један приложак за књижевно-просвјетну историју Црне Горе

приопћио **Марко Драговић**

(Свршетак)

Од како је престала излазити „Зета“, па до 1889. године нијесмо имали у Црној Гори књижевнога листа. Те године наш познати књижевник д-р Л. Томановић* почео је издавати на Цетињу мјесечни књижевни лист под именом „Нова Зета.“ Ни овај књижевни лист није био дуга вијка, јер је излазио само двије године и четири мјесеца. Са четвртом књигом треће године престао је излазити, а узрок је престанку био тај, што је уредник листа Томановић наменован за уредника званичних новина „Гласа Црногорца“, па му није било могуће поред толикога посла уређивати и један књижевни лист.

Томановић је био прикупио око свога листа лијепо број старијих и млађих наших књижевника; а и још би више, да лист тако брзо није угинуо.

При покретању листа уредник се није рекламирао каквом особитом пријавом читаоцима. Он само јавља да покреће тај лист, а из садржаја првог броја, да ће читаоци виђети правац и сврху „Нове Зете“ и да ће се старати да к постављеној сврси удареним правцем до краја истраје.

Пошто је тако уредник рекао, да видимо у потпуности садржај

* У овом раду, у IX и X свесци „Књижевнога Листа“ заборавио сам напоменути, да је г. Томановић уређивао „Глас Црногорца“ за четири мјесеца 1886. године и то почињући од објаве рата. Пошто је г. Томановић отпутовао с Цетиња предузео је уређивање листа Стево Чутурило. Овијем попуњам тај недостатак овог свог раду.

тога првога броја. На првоме је мјесту чланака „Наше књижевно јединство“. На другоме „Освојење Бара“ од С. Поповића. На трећем „Сеобе“ прича Сима Матавуља. На четвртоме почетак превода „Хомерове Илијаде“ од Л. Врбице. На петој „Свети Сава“ Никанора Груића, критичка слика од Л. Томановића. На шестој „Мом цвијету“ пјесма Ж. Драговића, па пјесма „Бацу Драговјеву Дрекаловићу од Р. Ц. (Радоје Рогановић). Има даље једна народна пјесма „Ђевојка и прстен“. Даље долази књижевни преглед, умјетност, и културне биљешке. Према садржају овога броја видимо, да је почетак добар, те су се читаоци могли надати да ће „Нова Зета“ имати лејепу будућност.

Осим радова започетих у првом броју „Нова Зета“ за прву годину донијела нам је неколико умјетних пјесама од Ј. Сундечића, Сења Дјакковића, Филипа Ковачевића, Бранислава Нушића. Из народнога блага било је неколико народних женских пјесама. Од других радова заслужује споменути „Учини као Страхинић“ — прича С. Матавуља, „Прић Пантина Шубара“ од М. Савића, „Тешко ли је за недрага поћи“ од Т. К. Поповића. „Живи мртац“ од Толстога превод Вукића и „Камени крст на мора“ од М. Србинића. Ово су приче, а од разних чланака споменућу ове: „Црна Гора према књижевности српској“ од Ј. Павловића. „Враћајмо се старијема“ од Марка Цара. „О косовској петстогодишњици“ од уредника. Од научних чланака споменућу: „Бранич српскога језика“ од Ј. Живковића. „Враћајмо народне ријечи на своје мјесто“ од С. Матавуља. „Прилог српскоме језику“ од М. В. Веселиновића. Од чланака из књижевности имамо: „Народна епика наших Мухамеданаца“ од Томано-

вића и „Бранко Радичевић“ од Л. Војновића — Ужичког. Историских чланака било је врло мало и споменућу „Грађа за историју Васојевића“ од П. А. Ровинског и „Васојевићи и Хераковићи“ од Вида В. Вукаловића.

Осим ових има још неколико чланчића. Књижевни преглед доста је обилат, а такође и приказ умјетности.

У другој години донијела нам је „Нове Зете“ неколико умјетних pjesама од већ споменутих pjesника, којима имам додати још: Огњеслава Утјешковића—Острожинског, Јована Поповића—Липовца, Јосипа Берсеу, Алексу Шантића и Васу Крстића—Љубисава. Донијела нам је тринаест јуначких народних pjesама и 28 женских. Од драма и приповиједка споменућу: „Дјевојка справљеница“ од Никше Градића, „Широко“ од Ђена Равића, „Вампири“ од М. Равнића. „На гаршћу“ од М. Србинића, „Успомене из гокељског устанка“ од В. Трипковића, „Из витешкога доба“ од Марка Цара, „Из спахијског доба“ превод с рускога од Јулије Петковића. Међу књижевним чланцима имамо: „Бранко Радичевић“ од Л. Војновића—Ужичког. „Пушкинове драме“, с руског од Ж. Драговића, „Евгеније Онегин“ с руског од истога, „Народна поезија и поезија умјетна од М. Цара, „Типови белетристичких талената“, с руског од Ж. Драговића.

Од других разноликих чланака споменућу ове: „Стара Србија и Македонија у српско-бугарском спору“, од уредника, „Неколико народних обичаја из Старе Србије“ од М. Равнића, „Грчке мисли о етнографији Балканског Полуострва“, од уредника. — У овој години „Нова Зета“ има нешто чланака из језикословља и историје као: „Број Срба и

Хрвата и етнографске прилике у њиховијем земљама“ од М. Д., „Петар П. Петровић—Његош“ од Л. Томановића, „Два дана на Лопуду“, од Л. Војновића—Ужичког. „Чакавштина у Дубровнику“, од дра М. Решетара. Од путописних биљезака имамо: „Међу Сибирцама“ с руског, од Јулије Петковића, „Писма с пута“ и „Послије свечаности у Макарској“ од Л. Томановића, „Из Цуца“ од Ј. Ф. Иванишевића. Имамо нешто мало биљезчица о старинама као: „Вукова међа и трешњевске градине“ од Ј. Ф. Иванишевића, „Барске преве“ од Радића, „О Дукља“ од Томановића, „О дукљанским ископинама“ од истога.

Четири свеске треће године донијеле су нам ове главније радове: „Петар П. Петровић—Његош“ од Томановића; два чланка Милана Решетара „О чакавштини у Дубровнику“; „Бранко Радичевић“ од Луја Војновића; „Још нешто о старинама српскијем у Босни“ од М. Саве; „Понешто о Горском Вијенцу“ од Јосипа Берсе; „Прилог за коментар Горског Вијенца“ од Ж. Драговића и „Издаица“ приповијетка из бокељског живота од Вића Трипковића.

Знам да би ваљало сваки рад мало критички претрести, али ја то нијесам узео за задатак овога рада, па нећу о томе ни зборити. Може ми ко рећи, као што и хоће, да није лако критиковати туђе радове. Ја то признајем и да ми се не збори. Али се опет зна и то да сваки човјек има право дати о нечему своје суд, те по томе праву и ја бих могао исказати своје мишљење о овђе споменутих књижевних радовима; мо нека то за сада стоји, па, Боже, дај здравља! би ће и томе времена.

За „Нову Зету“ може се рећи оно што и за „Црногорку“ и „Зету“ да је Црна Гора у њој била врло

слабо заступљена: и у њој налазимо мало радова из црногорске историје, географије, археологије, фолклористике и д. д.

Осим „Нове Зете“ Томановић је издавао на Цетињу календар, којему је дао име „Грлица“ у част оне „Грлице“, коју је издавао Милаковић. Овај календар, осим календарског дијела, имао је и кратак шематизам грађанских, војничких и духовних власти. Донио је такође неколико чланака, од којих ћу споменути следеће:

У „Грлица“ за 1889. годину: „1389—1889“ чланак посвећен петогодишњици Косовској. „Важнији догађаји у Црној Гори г. 1888“, „Цетиње, 1484—1889“ од П. Ровинскога. „Прљепчиве болијести на нашој дјечи“ од дра П. Миљанића. „Грлица“ за 1890. има ова два чланка, који заслужују пажњу „Важнији догађаји у држави 1889 г.“ и „Како да се бранимо од једне наше народне болести — од грознице“ од дра П. Миљанића. „Грлица“ за 1891. годину има такође опис важнијих догађаја у држави за прошлу годину и има чланак „У чему живимо? хигијенско-економска црта“ од дра. П. Миљанића. „Грлица“ за 1892. годину доноси опис знаменитијих догађаја у Црној Гори за прошлу годину и чланак „Педесетогодишњица Њ. В. Књаза Николе I“. „Грлица“ за 1893. доноси поред описа важнијих догађаја у држави чланак „17 јунија 1892“ — написан поводом рођен дана Престолонаследниковог. Још су у „Грлицу“ штампани неки дјелови Томановићевог рада „Петар П. Петровић-Његош“.

Године 1889. почела је на Цетињу излазити „Просвјета“ лист за школу и цркву. Овај је лист издавало књ. министарство просвјете и црквених послова. Лист је излазио за 1889.

1890. и неколико бројева за 1891. годину.

Године 1892. опет је почела излазити на Цетињу „Просвјета“, али не званично него приватно под уредништвом Јована Сундечића. Овај лист излазио је не пуне три године. Године 1895. опет је почела излазити званична „Просвјета“, која излази и до данас.

Године 1894. основано је на Цетињу друштво „Горски Вијенац“. Оно је идуће, 1895. године, почело издавати књижевни лист „Лучу“; а од почетка прошле године „Луча“ је престала излазити и исто друштво састављено с друштвом „Цетињска Читаоница“ под заједничким именом: „Цетињска Читаоница и Горски Вијенац“ почело је издавати „Књижевни Лист“, који и сад излази.

О званичној „Просвјети“, Сундечићевој „Просвјети“, оснивању друштва „Горски Вијенац“, друштвеном листу „Луча“ и органу двају уједињених друштава „Књижевном Листу“, биће ријечи други пут, а за сад ова приложак завршујем са овим.

Улицу, 1901 год.

—жж—

Једно писмо из доба црногорског напада на Зету 1892. године

Благородној Господи сердарима војводама, кнезовима, и свијема Црногорцима и Брђанима поздрав и благослов Божи.

[У средњим печата је двоглави орао, а подну лав; наоколо је наслов, али није сачуван на овом отisku у цјелини и може се прочитати само: горе „Мохур“; што се настављало за овим, а на десној страни отиска, избрисано је; овдје на с лијева и у полукругу до врх печата стоји: „Черне гори.“]

М. П.

Познато је свакоме Црногорцу и Брђанину како је кућа Поповића у Зету добро стојала и живјела и

како је Црногорцима и Брђанима свагда се пријатељски показивала, и знате добро како је нас и сада у Зету дочекала и примила, и да ње није боло доста бисмо се срамотили. Но ова мста сада биједна кућа Поповића за не осрамотити нас упр. пастила се сасвијем и оставила је и своје куле и стоку и имуће у Зету, а с голом душом толико силно робље добјежало је међу нас, неимајући није ништа; за то љубезни Христијани учините по дужности братској и Христијанској, помогите ову кућу сваки ко бравом или с чијем, ко што може, сотијем ћете придобити Царство небесно, које желим да получите од Господа Бога — Амин.

И дасе здраво.

Цетиње 15 маја 1882.

[Довијали смо били, да се у кући Поповића у ветском селу Голубовцима налази једно писмо П. П. Његуша из доба, када је Владика био подигао Зебане на оружје и валожио се, да их ослободи турског јарма. Постарали смо се, те смо добили писмо у препису од једног свог пријатеља, који живи у оном селу. Писмо истиче учешће куће Поповића у ондашњим догађајима, у којима су се Поповићи природно морали истаћи као фамилија у којој онда бјеше неколико свештеника, а свештеници бјеху у народу све и сва. Но свакако у писму се носе Поповићи као персонификација свог онда пострадаога ветског народа пред којим су они као старешине, као попови морали ићи у прошњу по Црној Гори, пешто је то робље, у што се било затекло, морало напустити Зету. На писму нема потписа, с чега се може посумњати да је Владичино, али је ту печат, а и завршетак писма издаје исто, да га је писао врховни духовни пастир.

Писмо је написано правописом старим, а преписач је употребио нови правопис.]

— т — љ.

Једна биљешка

о границама

међу Црном Гором и Аустријом
које су уређене за вријеме
Владике Петра II.

Из которскога опћинскога архива
прибиљежио

Марко Драговић.

Кад сам љетом године 1888. неко вријеме живио у Котору, добио

сам прилику позабавити се мало у которскоме опћинском архиву. Зато имам захвалити г. которскоме начелнику Нику Стефановићу. Том приликом преписах погодбу и два протокола о границама, које се уредише међу Црном Гором и Аустријом, за вријеме Петра II владике црногорскога. Овакви су протоколи били уређени међу свијема опћинама бокешкијема, које граниче са Црном Гором. Старао сам се, да и друге протоколе нађем и препишем, али због краткога мога бављења у Котору то не могах учинити. Што имам од рукописа — то ћу и предати историји.

I.

ПОГОДБА

међу Владиком Црногорским и Ц. Кр. комисијом Аустријском за уређење граница. О условима на ударене границе у опћинама Аустријским: Маине, Побори, Шкаљари, Шпиљари, Доброта и један дио Оравца, у окружје Которско.

Будући да су биле установљене и у записнике од дате данашње уписане границе за Аустријске опћине: Маине, Поборе, Шкаљаре, Шпиљаре,¹⁾ Доброту и једнога дијела Оравца и међу Црногорским селима: Угњанима, Мирцем, Жањевим-долем, Малим и Вељим Залазима, који припадају Катунској нахији — би написана ова посебна погодба у погледу увјета, под којима има бити обиљежена граница међу реченима опћинама Аустријским и Црногорским селима.

1. Црногорци, а за њих потписани њихови главари и старешине, одричу се за вавда на сваки захтјев властитости и уживања, а особито што се тиче пашњака, у границе горепоменутих Аустријских опћина. И зато ће удаљити њихове стоке од

¹⁾ Документе саопћавам језиком, којим су писани, а новим правописом.

мјеста што је погодбом састављено са Ц. Кр. окружним поглаваром на 18/30 септембра године 1849 — што би њима сахрањено по уговору за пашу у опћине од Доброте, Шпиљара, Шкаљара и Побора и неће допустити унапријед вратити се под никакв м изликом.

2. Обвезују се Црногорци оставити у вријеме од осам (8) дана сваку кућарицу што њима припада и што се налази у окружије Аустријско, на које драго мјесто од гореречних опћина: Ораовца, Доброте, Шпиљара, Шкаљара, Маина и Побора и неће моћи унапријед градити новијех; а Ц. Краљевском поглавару окружија Которског остаје сачувано право срушити коју драго кућарицу, што би била ограђена којег драго Црногорца, узпркос ове наредбе.

3. Одричу се свечано Црногорци на свако захтијевање на мјесто *Ловица* и на сваки комад земље који се може радити, или је узвраћен у посједу од Шпиљара и Шкаљара. Исто тако за радњу од неких комада ораница у околишу Поборском, близу кућница од обитељи Кустудија, који нијесу били законито купљени, чувати ће се вато исти, да се неће даље пачати на иста мјеста, која ће остати на слободно расположење Аустријске владе.

4. За накнадити обитељи Црногорске, које услјед ове погодбе имаће поднијети штета, платиће дољепотписани Ц. Краљевски Дворски Савјетник на руке пресвијетлога Владике Црногорског и Брдског, а у присутности дољепотписаних главара и старешина народа, своту од фиорина 35.000 (тридест и пет иљада), тек ће бити увјерен потпунога извршења како би утаноачено у поменутих чланцама. У примању ове своте од стране Владичине би ће

потврђено у особитоме чланку, који ће се додати на дно ове погодбе и који ће се потписати, преко Владичиног потписа, од главара и старешина горепоменутих опћина и села.

5. Обвезује се сувише нижепотписани Ц. Кр. Дворски Савјетник од стране владе Аустријске, да ће бити сходно одређено да становници од Шпиљара и Шкаљара, који су до сада у љетње мјесеце употребљавали пашњаке црногорске — почињући од идуће године 1842. неће ићи са њиховом стоком, без нарочитога допуштења, у границу Црногорску.

Ови акт би потписан од чланова, који састављају комисију за уређење граница међу опћине Аустријске од окружија Которског и граничеће Црне Горе; а са страну Црногорску од главара и старешина села погранични од Вељих и Малих Залава, Врбе, Жањев-дола и Мирца као и од два Сенатора и од истога Владике од Црне Горе и Брда.

Учињено у Котору на 15 јулја 1841 године.

Владика Црногорски Петар Петровић Његош.

Лазо Пророковић.
Томо Николић.
Ђуро Љесар.
Јоко Љесар.
Нико Попов Врбница
Шпиро Врбница.
Вуко Јовановић.
Никола Перич.
Поп Вукале Сенатор.
Филип Ђурашковић Сенатор.
Протопоп Никола Калуђеровић.
Петро Петровић, брат Владичин.

М. П.

II.

Описаније од граница међу Аустријским селом Шпиљарима од опћества и околине Которске и Црногорскијем селима Врбом и Жањевим-долем, нагђене међу нижепотписатијем главарама од истијех села.

Граница међу поменутијем селима почиње на поток *Шкурда* код великога крша именоватога *Старац*,

ђе је на југо-источној страни забиљежен крст и число (број) 11.

Одавлен линија гранична иде пут југозапада и долази наврх *Пракишта*, ђе над једнијем мекијем каменом био је усјечен крст и ч. 1.

Одавлен граница, обходећи пут истока и југо-истока нисходи у долину именовату *Шума* крај пута, ђе у прегибу једнога живога камена био је усјечен крст и ч. 2.

Одавлен, обративши се пут југа, граница сљедује у мјесто именовато *Селиште* и под колибама, које ту суштествују, над једним каменом пирамидалнога подобија, близу 6 (шест) мога висок, био је усјечен крст и ч. 3.

Одавлен, идући повише готово истијем ходом, граница тиче врх од планине *Врангина* забиљежен крстом и ч. 4.

Одавлен граница обраћа се пут југо-истока и долази у једним наклоњеним, огромним и природним набивањем крша именовато *Чаквица*, на нижем крају којег био је усјечен крст у ч. 5.

Одавлен пут југа и југо-запада граница пење се на оstri хребт планине *Мокрица*, или *Трешња*, над једним великијем кршом, с којег трудно види се рива Которска, био је забиљежен крст и ч. 6.

Одавлен линија гранична сљедује пут југа до наклоњенога хр бта планине именовате *Пријечево гувно* забиљежен с крстом и ч. 7.

Одавлен, сљедујући готово исти ход, граница иде наврх планине *Свируњак*, у једном изнешеном кршу био је усјечен крст и ч. 8.

Одавлен, наконца, граница нисходи на поток исто именоват *Свируњак*, гдје у једном великом четариуголном кршу био је усјечен крст и ч. 9.

Овдје свршава се граница међу поменутијема селима: *Шпиљаре* село

Аустријско и Врба и Жањев-до села Црногорска.

За бољу јавственост овога описанија приопштава се настојаштему протоколу чертеж (план), у исто вријеме учињен, који показива ход од граница међу поменутијем селима.

Примјечава се тако, да данас била је учињена и потписана једна особита погодба касателно о уговорима под којима имало је и има ће мјесто горспоменуто установљење од граница међу Аустријским селом Шпиљарима и Црногорскијем селима Врбом и Жањев-долом.*

Настојашти протокол од стране села Шпиљара потписују:

Крсто Франовић главар од села, и старешине: Шпирдон Мошков, Перо Франовић и Михаил Франовић; а од стране црногорскијех села Врбе и Жањев-дола потписују га:

Нико Попов Врбца, Шпиро Врбца, Ђуро Љесар и Јоко Љесар.

Учињено и закључено у Котору данас 15 јулија 1841.

Виђено и потврђено:

М. П.	Sigilo del Cancellista de Grizogon per Comune Austriaco di Spigliari.
М. П.	Mühleisen I. R. Ispettore censuario.
М. П.	Орешковић капетан.
М. П.	De Grizi.
М. П.	Барон де Шалер.
М. П.	Протопоп Никола Калуђеровић капетан перјанички свједок крстима.
М. П.	Перо Петровић, брат Владичин.
М. П.	Владика Црногорски: Петар Петровић Његош.

III.

Описаније од граница међу Аустријским селом Шкаљари од опћества и околине Которске и Црногорскијем селима Жањев-долом и Мирцем нагођене међу нижепотписатијема главарима истијех општествах.

Граница међу поменутијем селима почиње на поток *Свируњак* ђе

* Ова погодба приопћена је на првом мјесту.

је на горњој страни једнога великога четириуголнога крша усјечен крст и ч. 9.

Одављен линија гранична уздиже се пут запада и југо-запада до недалеког хребта од планине под једним видимим путићем. На једној хрпи крша на мјесто именовато *Више кућиште на чисту страну* био је усјечен крст и ч. 1.

Одављен линија примјетно нисходи ходом пут југо-запада и долази над једним великим каменом у равно мјестоположеније више кршах од *Пландишта*. Ова је кам био забиљежен крстом и ч. 2.

Одављен, обративши се пут запада, граница достиже брдо *Солар*, на сјеверноме крају кога био је усјечен крст и ч. 3.

Одављен, наконџ, линија гранична сљедује до извора *Питољевац*, трострука граница Аустријских села Шкаљара и Дуба и Црногорскога села Мирца. Овдје су усјечени три крста и ч. I.

Овден свршава граница међу Аустријским селом Шкаљарима и Црногорскијем селима Жањев-долом и Мирцем.

За бољу јавственост овога описанија приобштава се овоме протокулу чертеж у исто вријеме учињен, који показива ход од границах међу поменутијем селима.

Примјечава се пак, да данас била је учињена и потписана једна особита погодба касателно о уговорима, по којијема имало је и имаће мјесто горепоменуто постановленије од границах међу Аустријским селом Шкаљарима и Црногорскијем селима Жањев-долом и Мирцем.

Настојашти протокол од стране села Шкаљара потписују:

Божо Ђурановић главар од села, и старешине: Јован Петровић, Трифон Петровић и Трифон Гергуровић; а од стране Црногорскијех

села Жањев дола и Мирца потписују га:

Ђуро Љесар и Јоко Љесар, Иво Већир, Иво Раков Радонић, Перо Каштелан, Перо Станојев Каштелан и Перо Савов Каштелан.

Учињено и закључено у Котору данас 15 јула 1841 године.

Виђено и потврђено:

М. П.	Sigilo del Comune Austriaco di Scagliari.
М. П.	Mühleisen I. R. Ispetore censuario.
М. П.	Orešković kapetan.
М. П.	De Grizl.
М. П.	Barone de Schaler.
М. П.	Протопоп Никола Калуђеровић капетан перјанички, свједок крстима.
М. П.	Перо Петровић, брат Владичин.
М. П.	Владика Црногорски: Петар Петровић Његош.

Ко би желио даље испитивати о границама међу Црном Гором и Аустријом, које се уредише за вријеме Владике Петра II, мислим да ће наћи за то податке у архивима бокешких мјеста: Доброта, Ораовца, Пераџа, Рисна, Грбља, Маина и Побора.

Цетиње, 16 јуна 1891 год.

Да разбистримо

— Одговор на Одговор —

„Ко бесједи што хоће
мора чути што неће.“

Кад сам у VII и VIII свесци „Књижевног Листа“, приказао Граматуку г. Ђура Шпадијера, која је одређена као уџбеник за наше осн. школе, далеко сам био од сваке помисли, да коме вло чиним, да кога потцјењујем или вријеђам. Једино што ме је бољело, а и сад ме боли, што

видим да наша Школска Комисија пушта и ради школске уџбенике, који су без сваке сумње несавремени, не одговарају духу времена, неподесни су и претешки за нашу младеж, па да је далеко та младеж бистрија и бистрија но што је сматрају наши радници на школским уџбеницима. Мислио сам колико узмогаднем и ја припомоћи, да се учини поправка; велим, мислио сам и то сам учинио јавним путем, не никогa да омаловажавам, но само да констатујем факт, који је ту, који се не да порећи и да укажем на оно, што не ваља, дако би се у поновљеним издањима, (која су, буди узгред речено, врло честа) учинила поправка. При завршетку своје рецензије указао сам, да би ваљало све реферате о школским уџбеницима штампати у органу Министарства Просвјете: „Просвјети“, да не носи одговорност сама Школска Комисија, но онај који је реферисао уџбеник.

Обично у нас пишу и реферишу школске уџбенике великом већином чланови „Школске Комисије“ што ми се чини, нека опросте господа, на смјелости, да је неправилно. Као што рекох, сами пишу и реферишу па би свијет непосвећен могао помислити, да они само један другоме одобравају и — штампају уџбенике; што ваљда неће бити, ни да Бог.

И заиста моја оцјена није премашила сархе, велим није кад се, одмах послѣ четири мјесеца јавља одговор на њу, и то одговор од онијех, којијех се оцјена мало дотакла а потписан је на то г. Ђуро Шпадијер.*

* „Просвјета“ св. XI и XII. 1901. Да би се пак показало, колико су озбиљно узели моју оцјену, најбољи је доказ засебна брошура издата од истијех, а потписана и растурана по вароши од г. Ђура Шпадијера управитеља цетињ. основ. школа.

Једино ми се не допада у овоме, што видим, да се није имало храбрости изићи с правијем именима, но су преда се истурили г. Шпадијера, што не даје лијепу свједоцбу о васпитању. — о односу васпитача и васпитаника. Солидарност у раду похвална је на сваки начин; али треба да буде допљедности и у примању одговорности за заједнички рад. Ја тако мислим о солидарности тако су ме васпитавали моји васпитачи. Сам одговор такве је природе да издаје „писца“; сваки ћерећи, да он, по својој спреми, није могао заронити тако „дубок“ у филологију да се позива, на Миклопића, Добровскога, Копитара, Даничића, Соларића, Луку Милованова, Ханку и Штајхера. Не ћу да кажем овијем да г. Шпадијер није чуо о овијем именима, Боже сачувај. Он је имао ваљаног професора, који је ово стручно познавао, али при свем том нека ми се допусти да не вјерујем, а је г. Шпадијер проучио филолошке списе, да не кажем свијех, а оно и некијех, заиста великана на пољу славистике. Само се чудим, не знам да ли више онијема, који нешто пишу, а другога потписују, да ли г. Шпадијеру и његовој смјелости да туђу ствар потпише као своју. Како би крстили оне тиче што подмећу своја јаја другијем тичама ако не.....?!! Или ко се кити туђијем перјем?! Што овако мислим, знаће и моје колеге, који су били присутни једној нашој дебати о овоме. Да се овакво што десило у ком другом друштву, а не међу просвјетним радницима, дало би се некако и опростити, али међу васпитаником и васпитачима за осуду је.

Ово тек узгред споменух, и с тога ја не одговарам г. Шпадијеру, пошто бих се огријешо о правичност. Он би и овом приликом одговарао за туђе гријехе, што ниј сам рад да буде; а разријешо ме је од

обичне пажљивости, да му се обратим. Они који су му писали или помагали знаће, кога се ово тиче.

Сад ћу се поново осврнути: на оно што сам ја написао као оцјену и на „одговор“ који је *дописао* г. Ђуро Шпадијер. Да не бих ређао све оно, што сам прије рекао, прво ћу и овдје напоменути, да сам мишљења, а то није само моје, но су то старији и спремнији од мене рекли, да граматика не смије бити никако циљ у основној школи, она је само средство. Ваља видјети, зашто да није циљ, и у чему се састоји њена улога. Циљ се учења српскога језика постижава: говором, читањем, писањем, то јест, ствара се оно, што је најглавније, а то је *језиковно осјећање*, чему се у одговору замјера и вели се, као обично што бива у оскудици факата, то су „фразе каквог педагога и философа“. Дакле, као што видјесмо: говорeње, читање, писање све су то средства да се постигне оно што је циљ срп. језика. А граматика, односно поједина правила њена имају задаћу да појачају, и да утврде оно што се горњијем средствима постигло. Тај би се рад могао назвати, а тако га и обично крсте „поука о језику.“

Професор Велике Школе биоградске Др. Вјислав Бакић, који се држи као најбољи српски педагог у, својој „Посебној Педагогији“ стр. 40. 1901. год. гдје је ријеч о основној школи и о настави о срп. језику, вели ово: „*Поуке о језику* дају се уз читање и говорeње. *Засебна предавања из граматике била би за ученике ове школе сувише тешка и без интереса*;“ тако и граматичка анализа једнога чланка, која би подуже трајала. А најнепријатније би за њих било учење граматичких дефиниција и правила из

књиге.*). С тога је најбоље да им се ове поуке дају у zgodним приликама, те да они поред интересантне садржине и не осете тешкоће при упознавању разних врста речи, реченица и граматичких облика. Тако на пример могу ученици сазнати у најмањим разредима, да има речи које показују имена ствари, других које показују какве су ствари, трећих, које означавају радње и т. д.; а још им се не казује да се оне зову: именице, придеви, глаголи и т. д. А у старијим разредима улазе они мало по мало и у граматичку из које свакога часа предавања, могу по нешто научити и *прибележити*, а ове белешке преписане начисто и прегледане могу заменити уџбеник. При томе се могу написати на табели zgodне *исловице*, изреке или правила, па пошто се у кратко разјасни садржина њихова, прелази се на граматичко објашњење. Пошто се наведе више примера изведе се из њих граматичко *правило*, које после тога ученици примењују.“

Ето, што вели један професор педагогије на Великој Школи, а ја немам смјелости у овом ставу ни запете промијенити, будући је то један од присталица хербартијанске школе, чију важност не смијемо порицати ни ја, ни они који ми „одговорише“. У толико више кад узмемо да је г. Бакић био толико година управитељ оне школе, која спрема учитеље, који је предавао педагошке предмете, па је стога, као одличан стручњак, изабрат за професора Велике Школе за педагошку групу. Поменутог се гледишта држе и многи вриједни и спремни радници, којима је позната педагогија. Толико о томе какву улогу игра граматика у основној школи.

*) курзив је наш.

*) гротески је наш.

Кад би пошли с тога гледишта, ми о овој граматичи не бисмо ни говорили, нити уопште може бити ријечи о њеној методичној страни ова је управо нема. Ствар је овдје увела други карактер. Ја сам нагласио да је већ учињена погрешка, али кад је учињена с педагошке стране, дајбуди се могло олакшати самијем излагањем. И оно што се изложило, ваљало је изнијети онако, како су га нове научне тековине предале.

Прочитавши цио одговор, видим е се хоће да оправда не само педагошка, но и филолошка вриједност реченог уџбеника.

Но да пријеђемо сад на оно што се хоће оправдати одговором, на моју оцјену; да видимо: јесам ли ја учинио какву погрешку у оцјени; или они, који бране уџбеник.

Одмах, да се послужим ријечима мојих одговарача, да пријеђем на саму ствар. Унапријед напомињем да ћу се држати саме ствари и у колико она има везе с онијема који одговарају.

Сваки рад, без сваке сумње, носи отпечатак, онога који га је радио, а непаметно је мислити да се дјело сасвијем независно од писца може оцјењивати.

У одговору мени упућеноме, вели се да је у граматичи г. Шпадијера: „по начину поступности *изнешено* у Приступу све оно, без чега дјеца не могу разумјети даља предавања из граматике“.

Не каже се *изнешено* већ *изнесено*. зашто, нека господа узму граматичу било Новаковића било Даничића било Караџића и свијех на које се позивају. нека виде да ће бити *изнесено* а не *изнешено*. А могу им то и објаснити. Од основе начина неодређеног *износ*, и наставка за партицип пасивни—*ен* биће = *изнесен*.

Они су се побркали, због глагола носи—*ен*—носј—*ен*—ношен.

Тамо се вели. да је у Приступу то изнешено по начину *поступности*. Да видимо је ли то. Узећу Приступ по Граматичи г. Шпадијера — *ad litteram* Но прије тога, да се објаснимо, какву поступност ваља тражити за дјецу основнијех школа. По општој дидактици, како ваља обрађивати наставно градиво, има четири равна гледишта, од којијех се два прва не употребљују данас, но треће и четврто, ма да је последње право научно гледиште у педагогији. У једном се захтијева да се иде: од онога што је лакше, ка ономе што је теже; од познатог к непознатоме, од ближњег к даљему, од стварног к апстрактном, од простијег к сложенијему. А у другом, које тражи да се наставно градиво бира тако, да одговара психичком развоју васпитаника — што је схватљиво за дух дјечији. Дакле треба бирати такво градиво, које ће будити интересовање — стварати вољу и тијем образовати морални карактер, било посреднијем било непосреднијем путем.

Ево „Приступа“ па нека се види у колико ова *поступност* одговара дјечијем схватању:

Грамматика и подјела њена: (стр. 3 : 1) Шта је језик; 2. Шта је реченица; 3. Шта је ријеч; 4. Промјенљиве и непромјенљиве ријечи; 5. Шта су основе, коријени и облици ријечи; 6. Шта су гласови и слогови; 7. Шта је српска граматика; 8. Како се дијели граматика.

Врсте ријечи: (стр 7.) Колико има врста ријечи — 1. *Именице* шта су именице. — Подјела именица на стварне и мислене. — Подјела стварних именица. — Колико рода имају именице. — Колико броја имају именице — 2. *Придјиви*. — Шта су придјиви. — Подјела придјева. Род

у придјева. — Степени поређења у придјева. 3. *Бројеви*. Шта су бројеви. — Подјела бројева. 4. *Замјенице*: Шта су замјенице. — Подјела замјеница на личне и придјевне. — Личне замјенице. — Придјевне замјенице 5. *Глаголи*: Што су глаголи. — Подјела глагола по предмету радње. — Подјела глагола по трајању радње. 6. *Прилови*: 7. *Предлови* 8. *Свеце*. — 9. *Усклици*“.

Ово је *приступ* из једне граматике која је намијењена за наше основне школе, па нека виде они, који ово цијенити знаду, колико одговара потреби за наше ученике. Да би се видјело како је све ово повађено из приступа „Српска Граматика“. Стојана Новаковића, упућујем читаоце на њу, да не бих преписивао и изводио паралелу, одакле ће се видјети како је на примјер *све* што се тиче „Врсте ријечи“ *преписано* из Новаковићеве; а из „Језик и његов склоп“ *нешто оvdје нешто ондје*, како сам напоменуо у својој оцјени. Новаковићева је књига била прије, а не сад, намијењена ученицима гимназиским за прва четири разреда, данас се њоме већином служе ученици VII и VIII разреда за спремање о матури, а за ниже гимназијске разреде уџбеник је Љ Стојановића до IV разреда; а у IV се служе синтаксом Јанка Лукића. Будмана, Миленовића Новаковића и другијех професора који пишу лекције за своје ученике.

Мени се опет чини, да ово није никаква поступност, нити одговара дјеци и њихову схватању. А мислим, да би ваљало почети прво од онога што је најелементарније, а то су гласови, па постепено ићи све даље и даље, док се дође до реченице. То се чини у гимназијским уџбеницима, а у толико прије то би ваљало учинити у уџбенику за основну школу, кад се већ пише уџбеник.

О приступу у опште сад сам говорио јер ми је примијећено, да у оцјени цијела нијесам навео.

Прелазим даље. У својој оцјени рекао сам, а и сад кажем, да је подјела придјева по видовима погрешна, јер нијесу подијељени на: *описне* и *присвојне* (гдје још могу доћи и *градивни*.) На ту ми се замјерку у одговору каже, да се ваља „у овој подјели придружити као и у многим Вуку, Даничићу, Бошковићу и Новаковићу. Боље је да се држимо ових стараца, јер они записаху да придјеви показују четворо: а) *како* је што на примјер бијело; в) *чије* је, на примјер, попово Јованово, српско, трговачко, *божје* (треба Божје) овче; г) *мјесто*, н. пр. овдашњи, предњи, горњи; г) *вријеме* на пр: синоћни, негдашњи. Зашто бисмо по овој служби придјева и дијелили их, кад имамо краћу и бољу подјелу по видовима. Према подјели г. Мијушковића далеко бисмо пошли. Зар не можемо дијелити придјеве како на градивне, тако и на придјеве за мјесто за вријеме за укус и т.д. и т.д. Подјела на видове и за то је нужна, што према видовима имамо и двије промјене облика у придјева. (Sic!) Подјела придјева на присвојне и описне није од неопходне нужде (па завршује). „На пошљетку што бисмо теретили дјецу тим подјелама па да их сваки прима?!“ Навео сам све да се види колико је ту логике, колико је истине и дошљедности. Вели се треба се држати Вука, Даничића Бошковића и Новаковића. (Боље је да се држимо ових стараца). Добро, дакле ја ћу узети једнога од ових за које кажу, да их се треба држати. Узеху г. Новаковића (до душе сад старца али Вук, Даничић и Бошковић били су и млади и стари и писали као такви; и ја поштујем старост, држаћу се Новаковића као

старца, и у колико су његова издања новија он је бивао старији и обрнуто. Увима његову Срп. Граматiku од 1894. г. као најновију (мени бар познату). Стр. 12. §. 26 придјеви. „Придјеви стоје уз именице, описујући* по чему било оно лице или ствар. која се казује именицом уз коју придев стоји на пр.: леп, ружан, сјајан, мек, тонал, зелен и т. д.

„Многи придеви казују само да ствар којој се придену, припада** оном“. што значи основа од које су образовани на пр.: човеков, *Божји*, зимски, пољски и т. д.

Ето нека виде читаоци како стари Новаковић говори у својој најновијој граматичи о придјевима? и како их је он подијелио. Сад да видимо, може ли се од описујући начинити описни, а од *припада* — присвојни, као што сам ја рекао. Да може, то види и ланк. Они су се позвали на Новаковића, а видјесте што о том вели Новаковић. Има ли код њега и помена о томе, да се придјеви дијеле: на одређене и неодређене. Има, ама не у овом смислу него у неком другом.

У одговору се вели: „Подјела по видовима нужна је и стога што према видовима имамо и двије промјене облика у придјева“ Сад да видимо, колико су ондје у праву они, који пишу одговор. *Према видовима немамо двије промјене*, нити су оне учињене ради придјева; но су придјеви у одређеном и неодређеном виду пошли по двјема промјенама, и то неодређени вид у главноме по именичној, а неодређени вид иде по сложеној промјени. *Имена* се уопште мијењају по двјема промјенама, и по томе имамо двије промјене и то: „*промену именица и промјену замјеница*, пошто се само именице и за-

мјенице по својим особитим наставцима мењају“ (Ст. Новаковић — „Срп. Граматика“ стр. 146. §. 316.) „Промена придева није никаква засебна промена, него је састављена из промене именица и промене замјеница“. (Исти Новаковић 147 стр. §. 316.) Господа се позивају на наше научне ауторитете, па и ја им слѣдујем држећи се баш онијех на које се они позивљу. Још се ова промјена по којој се мијењају придјеви у одређеном виду, зове *дружчије* и сложена, будући је састављена, из неодређеног вида и замјеница *и-ја-је*. Но стога, што је мало тијех облика од сложене промјене остало, остали су се *изједначили с простом замјеничком промјеном*.

Овај став о придјевама завршен је у одговору као што смо напријед цитирали овако: „на пошљетку што би смо теретили дјецу тим подјелама, па да их сваке прима.“

Г. г. мисле, нека цео свијет увима как, му драго, ми можемо бранити г. Шпадијера, да ради како хоће; у нас може проћи, што не може код другог. Г. Ђуро Шпадијер може прсати граматике за основну школу по својој увиђавности, а Сл. Школска Комисија која то одобрава и брани „у праву је“. Па кад је тако на част им! нека и у будуће тако раде. Ја не знам како би смо *дружчије* ове ријечи разумјели, осим ако се не базирају на превеликом самопоуздању или пак на методској обради уџбеника; а да последње није рекао сам у почетку, а то ће се видјети из даљег тока ове расправице.

Рекао сам у својој оцјени да се данас у науци држе свега: *два ступња поређења*, а у Граматичи г. Шпадијера и у овој одбрани његове Граматике, тврди се упорно да су *три ступња поређења*, и како веле ми се у овоме држимо онога чега се држе:

*) гротески је наш.

**) гротески је наш.

и Руси и Нијемци и Французи и други.

Да видимо колико су и овдје у праву. У латинском језику, па и свијем романским језицима од њега изведеним постоје три: *gradus*-а, за адјективе: *gradus positivus*, *gradus comparativus*, *gradus superlativus*. Па лијепо и у срп. језику постоје три градуса, ја то не поричем; но нешто друго ја тврдим, а то је да су два *ступња поређења*; то сам рекао, то опет кажем, то каже Новаковић, на кога се они и позивају, то се каже у Синтакси Будмановој од 1901. То се каже код Стојановића, академика, и професора славистике на Великој Школи у Београду; то се каже код професора В Школе Јанка Лукића. (који предаје класичне језике) у његовој „Срп. Синтакси,“ и т. д.

Рекох да и ми имамо три градуса код адјектива и то, *positivus* — сам придјев; али ријеч, *comparativus* означава одакле почиње *поређење* и то је *први ступањ поређења*, а *superlativus* по свој прилици биће *други*. Ја држим, да ни у једном језику не може бити *три ступња поређења*, али може бити, односно има три *gradus*-а, а *свега два ступња поређења*. Поређивање се врши код предмета истог квалитета — исто каквоће, а развог интензитета — односно у колико је та каквоћа заступљена, код предмета код којијех се чини поређење. И ту може бити ријечи о томе, да је квалитет заступљен негдје у јачој, а негдје у слабијој мјери. Или кад их имамо више, један је квалитет најинтензивнији, — односно његова је каквоћа у најјачој мјери заступљена међу предметима који ту каквоћу имају. За ово није потребно особито филолошко знање па да се може разумјети, ако се будемо држали логичног мишљења.

У објашњењу, к придјевима у овом одјељку замијерају ми г.г. браниоци књиге г. Ђ. Шпадијера да сам се *повео за новином*. Ако се сматра као гријех у политици бити новијех мисли, ја држим да је то у науци једна врлина. Напротив неопроштени је гријех задржати се на теоријама, које су владале у науци прије толико и толико деценија. И наука је дошла новијем истраживањем до новијех тековина. По свој прилици допустиће ми г.г. да сам у праву, кад кажем, да и наука напредује, да се усавршава и према томе, новине су свакојако резултат дугог рада и истраживања. И биће све дотле научне новине, док се *радом* (а не примањем старог за готово) и марљивијем истраживањем не дође до новијих резултата, који ће прве потиснути, као што су ови раније потисли. Ко би се данас држао теорија Аристотелових о земљи, а занемарио нове научне резултате и тековине, ја не знам како би се сматрао ако не, као човјек, кога је вријеме прегазало.

Па ја баш мало прије показвах како се „старац Новаковић“ повео за новијем, млађијем теоријама. Али код њега није све што су писали Вук, Миклошић, Добровски, Шлајхер, Ханке и друга као Свето Писмо, да се не може промијенити; он иде или тежи к новијем резултатима до којијех развитак науке долази. У науци има ствари које се неће промијенити или што се није још промијенило, али има доста и доста старог што је пало, као што бива и у животу организма и неорганизма. Подмлађивањем се све усавршава. Много што-шта промијенио је Миклошић, што је примио од својијех претходника; његови посљедовачи много што-шта његово и т.д. Данас смо колико толико корака у науци о језику, а што се није знавало, ни за вријеме

Соларића од 1812. ни ва Луке Милованова 1810. чије тековине г. г. узимају као да и данас вриједе. Нека ми се опрости, ја с дубокијем пијететом уважавам њихов рад, али, не могу поћи у назад за читав вијек са мојијем одговарањима, те да апсолутно вјерујем у све оно, што они написаше. Ја не могу да вјерујем, као што тврде „неки“ од писаца одбране г. Шпадијера (и ако не у одговору) „да је велика погрјешка што је Ђ избачено“; па и ако га је употребавао: Соларић и Лука Милованов.

Браниоци Граматике господина Шпадијера веле, да његове дефиниције нијесу теже од дефиниција у Граматици Љ. Стојановића. Свакоме стоји до воље да вјерује једно или друго. Мени заиста тешко пада, да чиним поређење између ова два човјека — између академика и професора словенске филологије на Вел. Школи и г. Ђура Шпадијера; само ћу толико рећи да је Граматика г. Стојановића за мали број година доживјела већ пет издања у земљи, гдје је толико одличнијех зналаца језика и удешена је за гимназ. разреду, а Граматика г. Шп ва основ. школе. Ко се буде интересовао овим питањем нека учини поређење.

У том истом одјељку, гдје је рјеч о појединачним дефиницијама замијерају ми г. г. браниоци Граматике г. Ђура Шпадијера, да не могу разликовати способности дјечије у основној школи и у гимназији, нити да разликујем моћ њиховог разумијевања и схваћања: „Ово нерозликоване способности једне и друге дјеце и њине моћи разумијевања и схваћања провирује свуда код г. М.“

Ствар се ова односи на методу. Изнијевши у почетку само *Присут* из Граматике г. Шпадијера показав сам самијем тијем фактом колико се водило рачуна о методици

и њеној примјени у свој књизи. Далеко ли смо, Боже благих, од сваке методике узимајући ову Граматику!! О методици и о излагању по њој може говорити човјек, који је свјестан њеног значаја, њене улоге, и зашто се она учи. И методика је коракнула „дајбуди мало,“ господо моја, није данас она методика, која се — задовољавала, да да ученицима, васпитаницима мало знања из буквара, часловца и исалтира, и ако је тако било некада. А да се водило рачуна о схваћању и разумијевању способности код дјеце, вјера и Бог не би се пустила лоша граматика, а најмање ова г. Шпад. у основне школе. Али то ваља знати!

Да би се неке дефиниције у Граматици оправдале и дала им се боља основа, као на примјер: о слогу, увели су браниоци: „*Опити наставаљања к србској сличноречности*“ написао 1810 Лука Милованов. „*Шта јест слог?* Слог јест једнога или више писмена једним *уста јазом* изговорен глас.“

Мислим да се није морало тако далеко ићи, па да се дефиниција оправдава. Па ипак нека је то Лука Милованов од 1810., па и нека је то Вук издао 1833. ја опет не вјерујем, да је добра. Ево зашто. Један глас ако није самогласник не може бити слог. А уста се, или „јаз уста“ отвори (можда мање) и кад се изговори глас „б“ или „х“ или други који. Разлика је само у томе што *при изговору самогласника глас кроз уста пролази без икакве препреке*, а међутијем *при изговору сугласника глас кад прође из гласнице заине било о језик наслоњен на разна мјеста нешта*, или о јзик наслоњен на зубе и т. д.; но ипак глас прође кроз *јаз уста* — или кроз уста. Да не прође не би га ни било, не бисмо га чули и не би био глас. Да ли је пак добра дефиниција у

Граматичи г. Љ. Стојановића нећу овдје говорити; и били могла бити јаснија. Но на сваки начин г. Стојановић зна што пише, и он претпоставља да ђаци, који су већ ступили у гимназију имају извјесну спрему о томе, те није му потребно, ићи до крајности. У осталом одмах послѣ његове дефиниције о слогу слиједи: „у сваком слогу мора бити по један самогласник, и он сам за се може сачињавати слог, а могу уз њега доћи и један или више сугласника.“

Жалим што морам констатовати да су г.г. браниоци књиге г. Шпадијера, извртали моје ријечи а нијесу се хтјели обазирати на смисао мојих ставова, хотећи ваљда да ме представе као човјека, који нешто не зна или не хоће да зна. Да се ово вјерује, навешћу, у току свога објашњења, све оно што сам рекао, а и оно како су они изврнули — изопачили, само да би им одговор био „умјеснији“, па нека виде читаоци: ко изопачава, ко подмеће и ко говори неистину. Ја сам у својој оцјени рекао, кад сам говорио о Приступу: „код њега се не зна за разлику између слова и гласа њему је свеједно и слово и знак, а то није.“ Даље сам рекао: „у срп. језику има 30 гласова, а ти се гласови обиљежавају *знацима*, који се *зову* слова.“ Одмах послѣ овога додао сам, да је та погрјешка исправљена у оном дијелу, гдје се говори о гласовима; али је погрјешка учињена у Приступу и није је ваљало као погрјешну ни уносити. Да је истина што сам рекао, наводим то мјесто из Граматике госп. Шпадијера: „Гласови имају своје *знакове* или *слова*“) те их можемо и забиљежити (означити).“ стр. 6 §. 6. Ово је један *случај извртања*.

*) курзив је наш.

У параграфу 8. одговора на моју оцјену, гдје сам изнио да је дефиниција о именицама (унесена у Граматичи) непотпуна и навео дефиницију: „Именице су оне ријечи, које су имена: лица животиња, ствари“ (а да не помињемо још стања и радње и т. д.), змијера ми се овако: „Чудновато је што г. Мијушк. придаје и ријечи: *животиња*, *радњи*, *стиња*, кад све оно што можемо опазити нашим чулима, спада под ријеч *ствари*, спадају и мислене именице дакле и његова *стања* и *радњи*.“ Молим г. читаоца, нека обрати пажњу на ову реченицу, молим га по неколико пута, па нека види с ким сам ступио у препирку. Још ћу једном навести: „*кад све оно што можемо опазити нашим чулима спада под ријеч ствари.*“) Ми чулима можемо опазити Петра, Јанка, Марка. Ђура. лава, вола, овна и друге животиње; па ја ипак не знам ко би од људи за себе признао да је *ствар*. Ми чулима можемо опазити какав мирис, смрад и т. д. па ипак то нијесу ствари. Даље... *те под ствари спадају мислене именице, дакле и његова* (знате моја) *стања* и *радњи*.“) Према њиховоме, мислене именице: *светиња*, *слава*, *радост*, *жалост*, *љеноша*, *ијевање*, *кукање* и т. д. и т. д. *биле би ствари*. Не само да то нијесу ствари, моја славна господо, знаће то и најобичајни човјек, а нека, ко се књигом бави. Но да је то рекао ко други, рекли бисте, да није при чистој свијести, да је чак јеретик. Ја мислим, да се нигдје није отицало толико одсуство мишљења, толико необавијештености писаца, колико у ово неколико редића. Нико не може другоме дати љепше свједочење но он сам себи. Ово не може бити омашка пера, штампарска по-

*) курзив је наш

**) курзив је наш.

грјешка или што сатније; ово је оно што цио одговор карактерише „*знањем, стремом и здравијем расуђивањем.*“

У §. 9. одговора правда се дефиниција у Граматици г. Ђ. Шпадијера: *оштите* (или ваједничке) *су именице оне које припадају као име многијем стварима или лицима.* Ја сам примјетио да је ова дефиниција непотпуна и рекао сам да још ваља додати „које су једне врсте“ из чега се не може никако закључити као што они хтједоше, да то: „једне врсте“, значи, да су *исолушно једнаке*, но ће прије значити „у главноме једнаке“; ја сам тако мислио. Ја бих вам навео толико и толико, ствари лица и животиња и чега хоћете, да су једне врсте. а да никад не буду *исолушно једнаке*, но *само у главноме једнаке*. Па се онда дефиниција правда тијем, што се ва дјецу основнијех школа друкчије пишу одредбе, а друкчија ва средње школе — „*требало би је друкчије поставити ва дјецу старијих разреда средњих школа.* Треба пазити с ким човјек говори, па подесити говор према моћи разумијевања *слушаоца**“ а још више то треба имати у обзир кад се пише“. Опет долази питање из области методике, но о методици сам говорио раније, а сад ћу рећи, да сам се у оцјени строго држао методског писања ва Граматику г. Шпадијера, оцјена би испала далеко и далеко неповољнија, но што је иначе. Управо ту је одуство сваке помисли на методику. Ја ћу у овом ставу (што га наведох) на нешто друго обратити пажњу. У одговору г. г. писци не знају у којим се разредима средњих школа учи граматика — наука о облицима имена, кад веле: (у овом дијелу, гдје је ријеч о

дефиницијама именица) „у старијим разредима средњих школа“. Старији разреди средњих школа рачунају се у гимназији бар од V навише; но узмимо — *што није* — да су то III и IV, опет се не учи у тијем разредима о томе. То што они кажу, обично се учи у I или II разреду гимназије. Тамо се вели „*треба пазити с ким човјек говори*“..... Ја се потпуно слажем с тијем погледима у одговору реченим. А да видимо, пази ли они, кад могу рећи „*према моћи разумијевања слушаоца*“. Не каже се други падџ множине од именице *слушалац*, *слушаоца* већ *слушалаца*. Јер оно л које се мијења у о кад је ва крају слога, овјје се не може промијнити. пошто није *на крају* слога већ *у почетку*. Да раставим ва слоге слу-ша-ла-ца. Кад би се пазило, као што они *пишу* да ваља пазити, а *не чине*, не би у једном језикованом препирању учинили погрјешку тако просту ва писмена човјека.

У §. 10. одговора навело ми се као да сам учинио погрјешку рекавши да именица *јато* није збирна именица, пошто има множину *јата*, а збирне именице немају множине, но својом једином чине (ваља значе) множину.“ Па се онда наводе примјери, питајући ме као у чуду да ли су именице: народ, стадо, пук, чопор, крд и т. д. збирне именице. Ја им ево опет тврдим, да све ове именице ва које питају, *нијесу збирне* — нека су ма шта друго, но збирне *нијесу*. И ако све опет значе више лица или животиња. оне се узимају као *једна цјелина*, као *једна јединица*, а таквијех цјелина, таквијех јединица може бити више. На примјер: *јато соколова*, под Орловијем Кршем, и *јато соколова* под Дурмитором или *јато соколова* под Војником, под Комовима и т. д. Овдје имамо *прма*

* курзив је наш.

томе 1, 2, 3, 4..... јата а то је множина. Народ српски, народ француски, народ њемачки, народ китајски и т. д. — то је, дакле 1, 2, 3, 4, 5 и т. д. народа и то је множина.

Таквијех бих примјера могао навести о *круд*, о *стаду*, о *шк*^у, и т. д., колико год хоћете; немојте мислити, да ме ваши даљи закључци могу збунити. А то, што сам прије рекао, велим опет, да збирне именице немају множине, или како вели Новаковић: није им потребна, но својом једнином значе неодређену множину. И ако има изузетака, које сте ви хтјели употребити, да докажете неоправданост мога тврђења; изузеци су изузеци, и они долазе да што јаче утврде правило и одступања од правила. И *особне именице немају множине*, по правилу, то не можете порећи, и ако и ту има изузетака, и ако припадају као име само једном лицу или једном мјесту или једној ријеци, и тд. А да има изузетака и код њих навешћу примјере, *само су онда употребљене као заједничке*: „Нема више *Милош*“; То су неврјерне *Томе*; „На *Борисе*, *Вукашине* општа грми анатема.“ И *вештаствене* или *материјалне* именице по правилу немају множине; а ако се и употребе у множини, онда означавају више развијених врста: (а не више једнакијех) вода, вина; гдје могу бити разне воде: сумпоровите, јодне, топле, вруће, гвожђане и т. д.; вина разна: црмичко, цеклинско, крајинско, смеревско, шампањско и т. д. Као год што смо видјели случајеве код збирних, особних и вештаствених именица, које се по правилу не употребљавају у множини, или које *по правилу* немају множине, — тако исто има одступања од правила и код заједничких именица. Оне се у множини никако и не говоре — изобиљају су је — већ узимају множину од збирних именица, која је од њих начињена,

(мада неко паметни не би порицао, да заједничке именице немају и множине и једине), на примјер: брат, господин, дијете, пиле и т. д. Множина за њих узима се као збирна именица: браћа, господа, дјеца, пилад и т. д. Све ово, што до сад наведох, иде у прилог моме тврђењу. А што господа узимају изузетке, као што рекох, и ја бих могао доста их навести, што ипак не може порећи главно правило. Према свему до сад казаноме, збирне именице немају множине. Да то потврдим и наводима: Љ. Стојановић вели: „Треба добро упамтити да нису збирне именице: војска, народ, јато, стадо, чета и т. д. јер ове именице имају и множину.“ („Српска Граматика“ за I раз. гим. V издање, страна 17. §. 99.); Јанко Лукић проф. В. Школе: „Синтакса српскога језика“: Употреба врста речи, вели: „Именице“ §. 64 стр. 92 и 93. „Неке именице имају: само једину: а)..... б) збирне именице, које својом једнином казују множину.“ Ст. Новаковић на кога се и позивају вели у својој „Граматици срп. језика, у синтактичном дијелу § 597 стр. 268. „Неке именице се говоре *махом само у једини*“ такве су: особне, мислене и *збирне*“ исти Новаковић стр. 11. §. 24. *Збирне именице које обликом једине значе неодређену множину или количину и по томе им множина није потребна*“. Будманова „Синтакса“ од 1901. Глава III. „Синтакса именица и придјева“. §. 14 1^о стр. 13. „Знамо из етимологије, да неке именице немају множине, као човек, брат...; то је исто и код неких именица које значе материју, и код мислених и *збирних именица*“. Нећемо више никада цитирати, мислимо да је ово доста свакоме. Подвлачили смо оно што је потребно да падне јаче у очи о чему се води ријеч.

* курсив је наш.

Нека се сад свако увјери ко гријеши: да ли браниоци Граматике г. Шпадијера, да ли ја.

У §. 11. Одговора, примјећује ми се да сам дефиницији о придјевима додао нешто из граматике Стојановића од ријечи до ријечи. Истина је, да сам додао, па то било од ријечи до ријечи из Граматике Љ. Стојановића или како му драго; а каквијех новијех правила ја нијесам кадар направити. Тек је ту факт, да је дефиниција у књизи г. Шпадијера непотпуна што се и признаје у самом одговору, правдајући се за ту, непотпуност како се тобоже дјеца вбуњују и како не могу добро равликовати придјевне замјенице од придева. Па се онда упућујем, да погледам „и у друге граматике, које су одређене..... за основне школе, па ће и у другијема видјети да су све тешке и заплетене дефиниције удешене за дјецу без обзира обухватају ли оне све. То се налази на некијем мјестима у Стојановића. „Лекције из српске Граматике за II раз. гимназије.“ (Није су то Лекције из српске Граматике за II разред гимназије, већ: Лекције из српскога језика за II разред гимназије). Дефиниција о придевима код г. Стојановића горња књига 76. стр. 340. §. „Придеви су ријечи које показују какво је неко лице или ствар или коме или чему припада неко лице или ствар“. „Према овоме придеви се дијеле на *описне* и *присвојне*“. Шта је овдје тешко и заплетено има ли што, да дјеца II разреда гимназије не би могла схватити, па и у основној школи, кад се то поткријепа примјерима.?!!

У §. 12. уписује ми се у гријех што сам рекао: „*Сад ћу прећи на остале дијелове ове књиге, која броји 110 страна мале осмине.*“ И сасвијм су ми правилно схватили смисао

ријечи: *да је ова књига превелика за дјецу основнијех школа!* Да би се то оправдало, избројене су стране, за тијем редови, по том примјери и дошли су до резултата, да је књига могла бити од 31 стране, „а за примјере узмемо 21 страну, то је свега 42 стране.“ Колико се пажње обратило на ово и колико се мисли о ономе што се пише, ево примјера: $31+21=42$, или како они веле 21 лист. До душе, ово је погрешка рачунска, није граматичка! На то ће се рећи, требало је читава четири мјесеца па да се дође да је 31 стр. и 21 страна равно 42 стране или 21 лист. Ово је један доказ с колико је пажње ово рађено. То они знају без сваке сумње, но погријепили као смртни људи. Завршује се „*Зaista није велика ова граматика и ако се г. Мијупшеовићу привиђа.*“

Мени се не привиђа ништа осим оно, што постоји; факат је ту, да Граматика г. Љ. Шпадијера има 110 стр. мале осмине. Били она могла бити мања, у то не улазим. Сад ја питам кад је могла бити мања — од 21 листа, односно 26, јер $21+31=52$ $52:2=26$, зашто и није толика, но два пута већа?!! Елем се ја морам домишљати, и мисли, мисли... мора се доћи до тог, да је књига двапут већа но што је могла бити само зато, *да се узме два пута већи хонорар.* Е, тако се може „правдати.“

У својој оцјени рекао сам, да је промјена именица неумјесно израђена, а уз то је и тешка и непрактична. То сам рекао, и данас остајем при томе, а ево зашто. Понављам, већ толико пута, да не би требало граматике особито овако израђене, за уџбеник осн. школа. Али већ кад усвојимо да нам је потребна граматика, онда је ваља удесити дајбуди тако, да оно знање, које се помоћу ње стече, послужи као основ за доцније продужење у сред-

њим школама. При томе је задаће осн. школе да, уз васпитавање, буде основа за даље настављање, те да се последице не настави оно, чему је основа већ ударена. И по томе носи име основ школа. Из моје је оцјене у *Одговору* изостављен читав дио, који је о потреби друге системе говорио; разумије се, није им то ишло у рачун, и не би могли изводити закључке којима су покушали читаоце обманути.

За средње је школе удешена промјена именица по врстама према роду и наставцима за 1 падеж јединине; па и у уџбеницима за основне школе, које се сад употребљују. До душе то није урадио Ђ. Магарашевић и ако је радио по Миклошићу и Даничићу. Али то није никакав доказ, ако није код Магарашевића у његовој Граматици од 1875. кад нас од тога доба раздваја скоро пуних 27 година; па је мислим и литература школских уџбеника за то вријеме ма и за длаку напријед коракнула.

Та је подјела изнесена у књизи Стојановића, у Новаковића, који је радио према Миклошићу, Даничићу и другијема, те је могао и г. Шпадијер унијети, и нека ми вјерује, ако се не буде држао, мање ће се дјеца бунити по подјелом, коју је он учинио по Магарашевићу и другијема. Таква је подјела у главnome и у старом словенском језику, само је сложенија. Код нас у српском језику, пријешле су све именице мушкога рода из IV, V и VI врсте из старословенског језика у I и добиле ту промјену с некијем модификацијама. Случај је тај био и с некијем именицама из V врсте у старословенском језику; а женског су рода неке пријешле к III врсти, а неке су остале и образовале IV врсту и т. д. Остало је ипак пет врста у срп. језику. У

V су врсти оне именице средњег рода, које су у старословенском биле у VI врсти и свршавале им се основе на: *и=а*; на *ес* и на *ет*. У српском су пет а не шест као у старословенском, јер су именице IV врсте мушкога рода с наставком *ъ* (које је постало од кратког у) пријешле к I врсти именицама мушкога рода с наставком *ъ* (које је постало од кратког о.) Ове су се промјене дешавале у току времена, постепено, тако да је данашња филологија срп. језика кадра побројати поједине вијекове, у којима су се те промјене дешавале. И ово је доказ да се језик није окаменио. У гимназији се данас уче два позната класична језика: грчки и латински гдје нема напретка и за то се зову *мртви* језици за разлику од живијех језика, који се мијењају и усавршавају. Па кад се непрестано позивате на старину, на традиције, зашто не узесте бар за углед *најсловенскији језик* (кад би се тако могло рећи) — *старословенски*.

У оцјени сам примјетио, да код г. Шпадијера нема помена о промјени именица, које имају женску промјену а рода су мушкога. Тврдим, да би боље било, да је узео промјену коју сам му ја рекао, јер тамо гдје је ријеч о III врсти, рекло би се: *по трећој врсти мијењају се именице мушкога и женскога рода, које у 1. падежу јединине имају наставак а.* У овој се дефиницији не опажа ништа теже но у оној што је Граматици г. Шпадијера. Ево нека се види: „Именице женскога рода.“ „У ову промјену спадају именице женскога рода с наставком а у првом падежу јединине као: *жена*, и именице женскога рода без наставка у првом падежу јединине као ствар, *мати* и *кћи*. Све именице женскога рода мијењају се по ова два обрасца.“ Има ли доведе помена о имени-

цама мушкога рода?! — Нема. Он је то поменуо, али знате гдје — у напомени; а у напоменама стоји оно, што се не може обухватити главнијем правилом. Оволико ради јасноће.

У §. 15. писци Одговора, правдају г. Шпадијера од мојих замјерака, што је позајмио диобу замјеница од Ст. Новаковића, говорећи, да је г. Шпадијер позајмио од Новаковића, овај од Даничића, Даничић од Миклошића... „па неко је на томе радио и прије њих, *иа се писци користују један другим.*“) Чини ми се, не би било паметно, довијати се и измишљати нешто ново кад је и старо добро.“ Сад виђите, како су дошљедни! По том настављају: „Добровски (код њих Дубровски) је радио на подјели глагола, Ханке и он нешто, Шлајхер и он, па тек Миклошић дође у том послу до нечега, што сви Словени примише; а Даничић за нас Србе (па биће и за браћу Хрвате) ту подјелу потпуни и удеси према особинама нашега језика.“

Нема сумње, да је на језику рађено и прије Граматике г. Ђура Шпадијера; не поричем то. Али је прерађивање било друкчије и то је истина. Ја сам у својој оцјени рекао и замјерио стога, што је подјела замјеница из Граматике Ст. Новаковића удешене за гимназијске разреде, а ова је за основне школе. По свој прилици не може се наставно градиво из срп. језика по истом методском начину обрађивати, будући се мора водити рачуна о индивидуалности — или да се јасније изразим — о моћи разумијевања и схватања код дјеце. Да би доказали г.г. писци одговора, наводе позајмљивање, и стављају у исти ред као писца српске граматике г. Ђура Шпадијера с Новаковићем, Даничићем, Миклошићем

*) курсив је наш.

и другијема. Чини ми се незгодно срањивање: „*писци се користују један другим.*“. Најинтереснија је ствар гдје се каже: „не би било паметно довијати се и измишљати нешто ново, кад је и старо добро.“ Све пусто „старо добро“ И ја сам за то, да се очува и да се пошта ода свему оном, што је старо а — добро. Но ако је нешто старо а лоше; а међутим ново је боље, онда мислим, да то ново ваља по сваки начин примити.

Даље се, у Одговору, наводи, како је Добровски радио на подјели глагола, Ханке нешто, Шлајхер и он, па тек Миклошић дође у том послу до нечега што сви Словени примише. Колико ли је овдје логичности, што ћемо тражити ново кад је старо добро а овамо одмах иза тога помињу нове тековине као „нешто“ „до нечега“ и т. д. Докле Даничић ту подјелу за нас Србе потпуно не удеси према особинама нашега језика. Сви су ови тежили к новинама као што се тврди, а највише Даничић, па и поред свега тога вели: што ћемо држати се и измишљати ново, кад је и старо добро“. Ко је радио о подјели глагола на врсте, па било то: Добровски, Ханке, Шлајхер, Миклошић и Даничић, овдје, гдје је ријеч о замјеницама није било мјеста помињати, јер све ово што се навело не односи се на сами предмет о коме је ријеч. Ја бих могао навести ове и још много радника, који су радили не само на подјели глагола, но уопште на славитици, разумије се, и то би изгледало смијешно и као неко самохвалисање, гдје му мјеста није.

У својој оцјени рекао сам, да се у Граматици г. Ђура Шпадијера не зна за разлику између прошастог или трпног глаголског придјева, будући се у њој тврди да „*трпни глаголски придјев* има исто значење

као и *прошаст* глаголски *придјев*“ пошто су истог својства. Неће ми требати много труда, да покажем, колико су у праву они, који то покушавају правдати. Да не улазим у побијање њиховијех ријечи навешћу разлику како стоји у Граматици Стојана Новаковића: „*Прости глаголски придев*..... „Значење му је, да је радња, која се глаголом казује, извршена *на своме подмету* те се последак њен као *својство* придева именима“. „*Трини глаголски придев*..... „Значење му је, да је радња која се глаголом казује извршена *на своме предмету*, те се последак њен, као својство придева именима. (§. 698. стр. 312. и 701. 312. §.)

Мало прије рекох, да су хтјели оним „својством“ да заведу читаоца, „пошто оба придјева имају исто својство,“ шљедствено по њиховоме имају и исто значење. До душе, својство придјевско имају и један и други *јер су оба придјеви, те обадва имају и придјевско својство*. Са значењем је, г.г. моја, друга ствар. Да није исто значење види се по њиховој служби у српској синтакси, која је различна, што ће знати сваки гимназиста, да не рекнем који млађи ђак. Код једнога се радња извршује *на подмету*, а код другог *на предмету*; а *предмет и подмет неће бити једно исто*.

Колико су оповргли моје тврђење, о неодређеном начину, да није вријеме, нека читалац види о томе у Одговору како је.

У §. 18. Одговора изопачили су моје ријечи, те ћу их опет ја навести, па последице и њихове, нека се и овом приликом види ко изврће туђе ријечи: „Говорећи даље о начинима, вели, да у одређени начин долазе сва времена осим начина неодређенога, и то је једна конфузија, пошто начин неодређени није вријеме. А у одређени начин долазе сви лич-

ни глаголски облици (до душе он то није ни обиљежио, ма да је то једна врло важна одредба, која се мора унијети при одредби реченице) што је јасније и лакше.“ „Књ. Лист. VII и VIII св. стр. 381 и 382.“ А у одговору „Просвјета“ (или засебна брошура) стр. 636. тачка 18.: „Напомиње да би требало подијелити глаголске облике на *личне*, а не *каже* и на *именске*. Ето, нека се види да ли се у мојим ријечима, може наћи што о подјели, коју сам ја тобоже савјетовао и је ли погрјешно што речено. Овдје нема помена о подјели глагола на личне и именске. Кад сам рекао да у начин одређени долазе само *лични глаголски облици* а не *именски* (као што би хтјели да изврну, тобоже с подјелом глагола), имао сам право и то је једна истина, која се не може порећи. Тако је код Новаковића и код свијех, на које се позивају.

Говорећи „о стању радње глаголске“ рекао сам да је тај синтактички дио по Граматици г. Шпадијера у *науци о облицима*, ма да ни гдје дотле, нема помена о подмету и прироку. И ово се у Одговору покушало оповргнути, но с колико успеха да видимо. Тамо се вели: „О стању радње глаголске говори се у науци о облицима с тога, што зато нема мјеста у нашој синтакси, јер у њој нема ни помена о глаголским облицима. Ушљед овога принуђени смо били да и без ријечи *подмет* и *прирок*, објаснимо овдје, што се зове *радња* а што *трино стање*.“ То је истина, да у синтакси нема ни помена о стању радње глаголске, а је ли то оправдано видјећемо. У свијема синтаксама говори се „о стању радње глаголске“ о употреби и значењу појединијех глаголскијех облика; а што то није унесено и код писца наше Грама-

тике, то је погрешка, апстрахујући факат, да оваква граматика није за основне школе. Било би боље међутијем кад је већ о томе говорено, да је у синтактичком дијелу који већ у књизи постоји а не „у науци о глаголским облицима“ кад већ раније није говорено — ма да се могло — о подмету и прироку.

У том се истом параграфу жали, како ја не нађох „ни најмање једне ријечи, као похвала нашој граматичи.“ Вјерујте, жалим јако — као што сам још у почетку нагласио — што књига нема у себи тога, што би се могло похвалити. Ја бих се веома радовао да је што било, па бих на сваки начин то нагласио. Но што ћу, преда мном је само оно, што хвале не заслужује.

Напоменуо сам, да дјеца наших основнијех школа није требало учити подјелу глагола на врсте, и ових на раздјеле. У одговору се хтјело то оправдати: „Ми никога на то не приморавамо, нити зато имамо власти. Те подјеле нијесу одређене да их дјеца уче, а што се налазе у мојој граматичи, то је с тога што нам није познат ни један глагол, по коме би се могли мијењати сви остали.“

Одавна је освештано правило, да у уџбеницима буде увијек мање грађе, но што сам наставник предаје, (ако ови не служе као лектира). Уџбеници су само колико репетиције ради, или подсјећања на оно што се у школи пријешло; а нипошто да у њима има више, као што је овдје случај. За то и јесу за школску употребу уџбеници (кад се већ употребе) *кратки, јасни и прегледни*. Кад не би сама предавања дала више, или више вриједила но књиге, онда би књиге замијениле школу, што никак-о не може бити случај с дјецом. То је једно; а друго, зашто уносити

грађу у уџбенике кад за дјецу није одређена да је уче?! Овдје ми се опет намеће оно, што сам мало прије рекао: хтјело се, да књига буде већа, да се узме већи хонорар. Другога а најмање педагошког разлога, према свему до сад реченоме, није могло бити. Је ли ово разлог, нека виде компетентни.

Дошли смо редом до подјеле глагола на врсте, а ових пак на раздјеле. Ја сам с овога замјерио Граматици и рекао, да је то једна од највећих њених мана. А кад је већ ту подјела на врсте и раздјеле што се није извршила подјела на врсте према основи времена садашњег, пошто и сами у одговору признају да се мање глаголскијех облика гради од основе времена садашњег. И према томе биће мање врста, као што су то већ паметнији урадили, а за ученике је и лакше научити, кад их је мање. Нема сумње, оно што је лакше за гимназиске разреде, лакше би било и за основне школе. Дијели ли их, било то према основи времена садашњег, дијели ли их према основи начина неодређеног, глагол се мијења једнако; само што ће се у једном случају мијењати по једној врсти; а у другом по другој, ствар се у суштини не мијења. *Оах велим, оно што је простије, лакше је и дјеци приступачније, па ма које школе она била.* Данас се не сматра као педагошка врлина, мучити дјецу тешком, неприступачном грађом; но напротив, врлина је олакшавати им учење дотле, да им то буде једна пријатност, чиме се и може створити непосредно интересовање код дјеце, без чега нема успјеха.

Да би показали филолошко знање, г. г. писци одговора, наводе историју подјеле глагола на врсте, почев од Добровскога, па до Даничића, цигарајући све раднике за ко-

је су они знали. Само ћу рећи толико, да они све не знају што је на том рађено, јер не би учинили погрешке, питајући ме, управо чикајући, да покажем и једну ваљану граматикеу гдје је ово друкчије. Лијепа је то ствар знати нешто и то извести како ваља; ја се томе клањам, знаоце цијеним. Но ипак ја мислим, да је још људи радило на словен. филологији осим онијех, који се споменуше у Одговору. Данашњи уџбеник, у србијан. вишим гим. разредима „Граматиџа стар. слов. језика“ без сумње је одличан, а написао га је г. Љ. Стојановић, толико пута већ спомињати, Он је то радио по Лескину, професору славистике на лајпцишком универзитету за кога се зна, да је међу најбољим филоловима. Код поменутог Стојановића, који је радио по А. Лескину подјела глагола на врсте извршена је *по основи времена садашњег*. А према томе, је ли основа начина неодређеног једнака с глаголском основом, или је од ње постала нарочитијем наставцима, дијеле се даље врсте на раздјеле. Глаголи, код којих је основа начина неодређеног *једнака с коријеном* зову се „коријенити“ или како би гласно латински термин *примарни*, што је преведено „првотни“, као што се у одговору каже. А глаголи који су непосредно од коријена постали наставцима, а код некијех од именске основе, зову се *изведени*. Према томе није то само Шлајхерово, као што они веле.

Толико о старословенској граматици рађеној по Лескину.

Показаву господи и *ваљану сриску граматикеу* гдје је такође подјела глагола на врсте извршена, по основи времена садашњег; то је Граматика Љубе Стојановића у којој се готово искључиво говори о глаголима, о њиховој подјели, о промјени и т. д. Но ствар се не мијења, ја

сам рекао у оцјени, да подјела глагола на врсте није никакве потребна за основне школе, па ма по коме рађена. А господа показују неразумијевање туђих ријечи или хитично извртање кад веле. да сам ја савјетовао икакву подјелу за основне школе. Напоменућу само то, подјела глагола на врсте учи се по Новаковићевој Граматици у нас (гдје су дјеца бистрија, гдје се много више учи и научи, но гдје друго, како они веле) у II гимназиском разреду, и према томе у праву сам био, кад сам рекао, да није ваљало уносити за уџбеник основнијех школа ту исту подјелу.

Гдје се ријеч води о *будућем времену*, опет су ми *изврнули смисао*, и *подметнули* оно, што не би нико вјеровао. Навешћу све да се види у коликој су мјери чували истину они који бране г. Шпадијера. О његовом „Будућем Времену“ реко сам ово. („Књижевни Лист“ VII и VIII свес. 283. страна.)

За будуће вријеме вели (г. Ђ. Шпадијер): „будуће се вријеме слаже из садашњег времена глагола хтјети и то понајвише од скраћенијех облика ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће и од начина неодређеног, од онога глагола, од којег се прави будуће вријеме на примјер:

1. лице *учи-ћу* учићемо
2. „ ћеш
3. „ ће

Ја сам додао ово: ја мислим (а сад додајем још: ја тврдим) да *учи* није начин неодређени, већ основа начина неодређеног.

Ето, што сам ја рекао; још једном да поновим: „да *учи* није начин неодређени, већ основа начина неодређеног. Нека свако види — молим по неколико пута!

Они међутим веле: „Будуће вријеме, као што се може закључити из његове примједбе (знате моје) не постаје од начина неодређеног, већ од *основе начина неодређеног*“, па ва тијем се наставља, али пазите мо- лим вас, како: „Овдје треба, да се ми њему, као он нама задивимо: Чудновата погрешка или незнање?! Ово је нешто ново!“ (Пресвјета св. XI и XII стр. 639. за 1901. год.)

Како би се ово могло крсити, ја не знам?! Је ли ово „озбиљно пре- тресање“?! Извртати смисао, под- метати човјеку оно, што ни у сан није снито, је ли *то* „озбиљно пре- тресање.“ Мука је то, кад се људи ухвате „у све четири;“ онда се до- вијају и не превају ни од недопу- штених средстава. Мислио сам, да сам кренуо полемику с људима, ко- јима је стало до истине, до поштења; који се боре за то, да извјесна пи- тања изведу на чистину; а кад се оваквијем начином служе сваке види, да ме разрјешавају од сваке пажње према себи.

Дакле, по томе што сам рекао: да *учи* *није* *начин* *неодређени*, *но* *основа* *начина* *неодређеног*, они могу закључити, да ја тврдим: да будуће вријеме не постаји од *начина неодре- ђеног*, већ од *основе* *начина* *неодре- ђеног*. Бога ми је то здрава логика! Послије овога, наводи се постанак будућег времена како је у „Обли- цима“ Даничића у „Малој Грама- тичи“ Караџића у „Скупљеним Спи- сима“ Бошковића, у „Српској Гра- матичи“ Новаковића и т. д. Та за Бога, што им је хтјело ово! Ја се томе чудим. Не треба толико „разглагол- ствија“. То знаду ђаци основнијех школа; то знаду објаснити према старословенском наши ђаци IV гим- нав. разреда. Па чак ови посљедњи знаду и нешто више, но што се у одговору показало о постанку буду-

ћег времена у старословенском јези- ку. Господа браниоци не схваћају то, кад веле, да се у *старо-словенском језику* гради „будуће вријеме од на- чина неодређеног, кад му се придода садашње вријеме (или будуће)“ од кога глагола није речено, но ја прет- постављам и ако нијесу рекли, да је од глагола, — а и примјер је наве- ден за — хотѣти. „По овоме било је у старословенском језику хоцѣ оучити“.

Ово се не би смјело казати сем ако се хоће да покаже, као што су г. г. показали, да не знају разлике између *старо-словенског* и *црквено-сло- венског језика*; а то без сваке сумње није свеједно.

Кад се већ води језиковна по- лемика, потребно је знати дајбуди о томе, пошто се то захтијева од уче- ника који хоће да сврше IV гимна- виски разред; а камо ли од људи који се позивају на уважене сла- висте.

Хоцѣ се није писало никад у старословенском језику. Слова ѣ не- ма у старословенском, о чему се мо- жете увјерити из буквице старосло- венске. Тако би се ваљда рекло у црквено-словенском језику или упра- во у руско-словенском, јер црквено- словенски језик није ништа друго но руско-словенски. Назвали смо га пак црквено-словенским, јер нам је дошао с руским књигама за нашу цркву, будући су наше црквене књиге почеле нестајати, а нијесмо их могли даље израђивати. Према свему, будуће вријеме у старосло- венском не гласи, као што рекоше „хоцѣ оучити“ већ: „хошѣтѣ оучити“. Још нешто, будуће се ври- јеме не гради само од глагола хотѣти, с начином неодређенијем, већ и од глагола имати: имама, начати: на- чѣнѣ и од глагола быти: бѣдѣ. Од свијех овијех садашње вријеме и начин

неодређени од онога глагола, од којег се хоће будуће вријеме. Од хоштј у току времена постало је хоћу. Од *шт* бива *ћ*; а *ж* = *у*; хоштј = хоћу.

Да о будућем времену завршим: опет велим да учи није начин неодређени, већ основа начина неодређеног; а како се оно гради у српском језику, рекао сам, то знаду дјеца из старијих разреда основне школе, а камо ли из гимназије.

Како су се оправдали у Одговору од мојих замјерака на реченице просте и реченице подређене, да не бих непрестано наводио, молим г. г. читаоце, нека виде „Просвјету“ или ко је био срећан да добије „брошурицу“ из ње општаману нека њу види. Само ћу обратити пажњу читалаца на ријечи, у којима се вели да је г. Шпалијер у одјељку, гдје се говори о подређенијем реченицама „одступно у неколико од Новаковића“. Ја сам рекао да г. Шпалијер не разликује реченице *атрибутивне* и *апозитивне* од реченица *подметних*; то сам, ласкам себи, објаснио и примјерима потврдио (што се свако може увјерити), на начин тако очигледан, да не треба никакве филолошке спрема ономе ко има здраву логику да то разумије. Да разлика постоји, нијесу могли порећи ни у Одговору, али су нешто друго хтјели изврнути: што значи *подметни*, односно какво је значење *суфикса* *н*, па онда говоре: како „*подметне* или *предметне* реченице“ значе реченице, које се тичу подмета или предмета, или које припадају подмету или предмету“. Господа покушавају аналогично то објаснити, што је погрешан пут, а што сваки зна који је и ма колико назрео: шта је наука. Аналогичи се прибјегава само у онијем случајевима, гдје се не може наћи јачи ослонац; гдје нема факата да се нешто потврди. Друго је значење, кад се каже или „за реченице које

се тичу или које припадају подмету“, а друго за оне реченице, које стоје мјесто подмета. Прве се зову *атрибутивне* или *апозитивне* (према својој улози); а друге *подметне*.

Реченице: 1.) Човјек, који је поштен, неће пропанути; 2.) Ми, који смо познавали војводу Милоша, који смо слушали, његове заповијести.... сачуваћемо све његове успомене; 3.) Ко рано рани двије среће граби. Све су ове три реченице различитог навива, и различнога значења. Ево да то покажем: Прва је атрибутивна — придјевна реченица уз подмет, јер је замијенила атрибут, овдје придјев. Човјек, који је поштен, неће пропанути; мјесто „Поштен човјек неће пропанути. Друга се зове *апозитивна* или именична реченица уз подмет, јер је дошла мјесто апозиције; а *апозиција* се подметова зове онај додатка подметов који га изближе одређује другом којом *именицом*, на примјер: који смо познавали војводу Милоша.....; ко можемо мјесто тога рећи: ми, познаваоци војводе Милоша. Трећа: ко рано рани, двије среће граби. „Ко рано рани“.... зове се *подметна* реченица, будући је замијенила подмет, или боље рећи: *стоји мјесто подмета*: на примјер *ранилац* двије среће граби. Ово је мислим доста, па да је свакоме јасно, е има неке разлике између овога, што ја рекох, и онога, што г. г. у Одговору веле.

Молим читаоца да ме и даље прати, ако га већ нијесам „зјело“ уморио, та и невоља му је. Но ипак мислим, коме је стало да види: на чијој је страни истина, па ма се и помучно, пратиће ме јер: „без муке се сабља не сакова,“ „без муке се пјесма не испоја“...

Рекао сам, да се није водило рачуна о избору примјера за правила, и то сам потврдио некојим примјерима.

Међу тијем навео сам као разлог: да за дјецу ваља бирати такве примјере „који оплемењују, (облагорођавају) поучавају — примјере и естетичне и етичне,“ па и ако ће дјеца оно што се у њима (примјерима у Граматици г. Шпадијера) каже, видјети или чути на улици или у породици. У Одговору би хтјели да то оправдају на свој начин. Види „Просвјету“ свеску XI и XII за 1901. г. стр. 640. §. 26 гдје су ове ријечи:

„Зар нијесу дјеца никад видјела или није никад било, да неко некога удари шаком из љубави или из мрвосте? Питање је куда га удари шаком, као и то да ли сам казао удари га шаком из мрвави по образу или из милости“.. Како је ово правдање или њему слично, нека виде читаоци; — ја нећу, нити имам потребе да га обарам. Само ћу рећи: да ми је неповнато да ће неко неког удариши шаком, из љубави. Навешћу још оне примјере, за које сам рекао, да немају ни естетичне ни етичне вриједности: „Пошио је воду у којој бјеше удављена муха“. „Продаваше промрале кртиле, вањшому не шћаш дати ситне ичре“. „Ако ти је мило, ти га учи да тебе исује а не мене“. и т. д....

У §. 27. Одговора покушали су одбранити Граматику господина Шпадијера од тога што сам рекао да се: „у њој налази све што је програмом обухваћено и то много и много опширније; има у њој доста и доста, што програм не тражи, а што је сувишно не само у поменутој Граматици него и у програму“. Па се чуде, што не рекох шта је то сувишно. Ја сам рекао тијем самијем кад сам говорио, колико би грађе требало из срп. граматике за нашу основну школу, и кад сам говорио о задаћи српске граматике. Па и г. г. писци одбране признали су у свом Одговору: да у Граматици

коју бране има нешто што је сувишно, а ево нека саме њихове ријечи то посвједоче. Гдје се водила ријеч о подјели глагола на врсте, страна 637. §. 20. „Просвјета“ стоји ово: „Те подјеле нијесу одређене да их дјеца уче, а што се налазе у мојој граматици... и т. д.“ Пред том је реченицом ова: „Ми никога на то не приморавамо, нити за то имамо власти“. Ево њихове сопствене ријечи тврде, да има у њој више нешто програм тражи — чим има нешто, кад никога не приморавају да то учи; и још: „те подјеле нијесу одређене да их дјеца уче“. А да зашто су, молим вас?!!

О програму, и какав би требало да је, овдје ми остаје мало времена да говорим; за то се хоће особита расправа, но и о томе ће бити ријечи у своје вријеме.

Чуде се, што у програму срп. језика за IV разред осн. школе нијесам споменуо промјену облика имена, па завршују тај став: „Како ће научити дјеца у I. раз. гимназ. нијењање облика имена туђег језика, кад не познају промјену облика имена у својем језику“? И овдје су изврнуте моје ријечи, а ја ћу их навести од ријечи до ријечи, из оног дијела, гдје сам говорио о томе: „познавање врста ријечи: именица придјева, бројева и замјеница (без падежа) види „Књ. Лист“ VII и VIII стр. 283. Код замјеница „без падежа“, што значи, да се код осталијех имена (гдје се урачунавају именице, придјеви, бројеви и замјенице) подраву-мијена промјена по падежима; само сам изузео замјенице. Дакле мислим, да сваки види како ствар стоји.

Мишљење о задаћи граматике у основној школи ево како су пропратили.

„Грамматика у основној школи не смије никако бити циљ већ средство,

и већ кад станемо на то гледиште, да је потребна за основну школу, њена је задаћа у главном да појача интелектуалну моћ у дјеце; оно што се њоме жели постићи, то је да се развије логично мишљење. Ма да се циљ српскога језика постижава: говором, читањем, писањем, то јест ствара се оно што је најглавније, а то је језиковно осјећање; она је потребна као средство да се боље утврди оно — што се добило практичном употребом језика, — осјећање језиковно.

„За основне школе нема сумње, најпотребније је створити код ученика језиковно осјећање говором, читањем и писањем; особиту пажњу учитељ је дужан обратити на свој говор и на говор својих ученика, те да сваку погрешку исправи, која се у том крају чује и тако исправљену ријеч да ученици неколико пута понове, а из граматичних правила учити оно што споменуемо“. „Књ. Лист.“ св. VII и VIII стр. 283. 284.

Господа завршују овај став: „Све готово фразе каквог педагога — филозофа, које су могле овдје изостати јер им нема мјеста“. Дакле, што је овдје речено, то су „фразе“ каквог педагога — филозофа?! Па нека би то биле „фразе“ — а што није, види сваки паметни човјек — боље је да су фразе педагога или филозофа, но да су фразе „писаца“ који бране г. Шпадијера.

А ево износим њихову одредбу, шта је задаћа граматике у основној школи: „Циљ је граматике да упознамо дјецу са законима језика, а на основу развијеног им осјећања и тиме то осјећање да се доведе до свијести“. Колико ли се овдје показало сиромаштине у знању психологије!! осјећање и свијест; кад се не зна да је и осјећање један облик свијести, и да га не може бити без свијести.

О замјеркама на мој стил, на језик и правопис, нећу им на све одговарати, не што не бих могао доказати да г. г. нијесу у праву, већ што је то ствар педантне природе, да сметрам гријехом тражити за то влатно вријеме; али ћу ипак нешто рећи:

Може бити да се поткрала која штампарска погрешка, или томе слично, омашка пера, као оно што се једанпут налази „школска комисија“ написана почетнијем малијем словима.

Замјерили су ми, што други падеж код замјеница и придјева пишем час с наставком *мјех*, час с наставком *их*. Свак од нас зна, ко се и мало књигом бави, да се то мијеша. Многи угледни наши и хрватски књижевници пишу и овако и онако. Пишу, на име, и замјенице на 0 основе и на 10 једнако: *самијех* и *самих*, *самијем* и *самим*; *напијех* и *наших*; па и код придјева меће се *бијелијех* и *бијелих* и т. д. То су по свој прилици знали, па при свем то драго им је да то назову „несталност и знању“. Ја сам пак хтио да ово изнесем, па нека виде људи како је. Један од бољих наших радника на језику г. Јован Живановић пише „српским, богословским, старословенским (види његову Граматику црквено-словенскога језика стр. 7, 8, у предговору); даље пише пређашњих зајменичких и т. д. и код Давичића има таквих „недошљедности“. Госп. Јово Љепава коме писци одбране свакако не оспоравају знање језика, пише у својим Лекцијама Књижевности страна 70: *којим*, *једним* а на другом мјесту *једнијем*; *ократи* а треба *отјерати* грешним, а како треба ви сте мене учили *грјешнијем*. На страни 71. *За тим* (како треба знаћете) на стр. 78: српски речник, гдје је ријеч о Вукову *Рјечнику*; даље пише: *онога речника* а треба *онога рјечника* и т. д.

Ово сам тек онако напабирчио примјера ради. Овоме ћу придодати пита вели Divković у својој књизи „Nauka o oblicima“ стр. 39. „Primjetbe“ §. 90. 1. Као што се у јужном говору крај облика: *samijem, samieh* govore i oblici: *samim, samih*, тако се исто govore у istom говору на пр. i oblici: *mojijem, mojijeh, našieh* i t. d. по ред облика *mojih, mojim naših i našim*“. Колико ли су г. г. писци пазили да буду дошљедни, да не гријеше бар у ономе што мени замијерају и налазе да је „несталност у знању“ ево примјера на страни 628. „Просвјета“ пишу: „*шим* подјелама“; даље веле љепше је рећи: „не кажем *овим*“ или „ОВИМ не кажем“ (стр. 644) но што сам ја рекао: не велим овим.

О реду ријечи дају ми се лекције, не мислећи на значај онога што сам ја хтио рећи. По свој прилици биће г.г. познато да ред ријечи није сталан, но се мијења, и да може бити *правилан и обрнути*, као год што може бити такав и ред реченица. Зависи од онога, који пише или говори, шта је хтио нагласити. У правилном — редовном реду ријечи долази подмет а пред њим атрибути или апозиције, за њим додаток од реченице, спона ако је потребна, па прирок, па додаци прирокови. Но ред се ријечи и реченица може и промијенити. Ако је онај који пише хтио да баци сву силу ријечи на један дио реченични или на реченицу, ако је хтио да *нешто нагласи*. Примјери: *Из земље* излази хљеб. Овдје се види, да је писац хтио да нагласи додаток прироков за мјесто: *из земље*. Иначе би редован ред ријечи био: *хљеб излази из земље*. Ево вам и примјера за обрнути ред у реченичном склопу: *Који говори да је у видјелу, а мрви на својега брата, још је у шами*. Овдје, да је редован ред, не би на првом мјесту дошла

реченица *подређена*, но *главна*: *још је у шами*. Ја, господо, предпостављам, да ви то знате, па ћу по свој прилици и ја знати.

Нека ми се опрости, што не могу срцу одољети, а да још неке њихове замјерке не изнесем. Уписује ми се у погрјешку, што сам рекао „код њега“; „у њега“ и т. д. То држим није погрјешка. Овдје ово њега не значи личност Ђура Шпадијера, јер не би могао рећи у њега, већ „у њему“, ако бих уопште и могао видјети. Овдје се увијек, подразумијева у *његовој књизи*, у оба случаја. То г.г. знаду, но им је мило тобоже правити вице; па кад хоће тако на част им! Зар се не каже: „у Вука“; „у Даничића“ „читам Његоша“; „читам Бранка“, па нико не мисли на њихову личност, но на њихова дјела.

Замјери ли су ми за ријеч „непоњатно“ кад је то чисто руска ријеч. Имају право, заиста, али кад се узме да је код нас та ријеч добила право грађанства, као и многе друге, које они употребише у својој одбрани као: од руске „необходимъ“ неопходно, „нужда“ а које би се могле замијенити, чистијем српскије ријечима, мислим да нијесам учиним велики гријех. Оваквијех ситнијех заомјерака биће још, но ја се нећу на њих освртати.

Признајем да сам учинио неке дијалектичне погрјешке у правопису те ми се омакло мјесто *погрјешка* — погрешка. (То је исто и код г. Ј. Љепаве, као што мало прије наведосмо: *Лек. Књижевности* стр. 111. *људске се погрешке*.) Пишу и данас и писали су: *последњи* и *пошљедњи*, *послије* *пошље* и т. д. и т. д. Оваквијех се случајева може с реда наћи код многијех и многијех који пишу јужнијем дијалектом. Тако и код самога Вука, као што веле приређивачи у предговору к трећем издању

његовог „Рјечника“ има њекијех недоследности: „Недоследно је где што и везивање дијалекатских равлика: док се по правилу све речи по источном и по западном дијалекту, упућују на јужни или југозападни (јужни се упућује на југозападни, кад се они међу собом равликују) дотле има и оваквих случајева: његовати *vide* неговати, задјевица *vide* зађевица (и ако је зађева *vide* задјева) и т. д.; — таква је недоследност и кад се неке речи источног и западног дијалекта упућују на речи јужног дијалекта (лесетина *vide* љесетина; пет лов *vide* пијетлов) неке опет исте такве објашњују (лесетина *augmentat. vide* леса; петлић *diminut. vide* петло).“ „Српски Рјечник“ Вук Стеф. Караџић. — Треће издање — Београд, 1898 г. страна XXV — Пера Ђорђевић и Љуб. Стојановић.

Па и нека сам учинио све ове погрјешке, ипак то нијесу језиковне већ дијалектичке; а свака ће то разумјети, кад се зна да се то данас готово редовно чини. Језиковне погрјешке, нећу учинити, а мислим да је нијесам учинио ни у својој оцјени, осим ако се која штампарска погрјешка потерала, што у нас често бива, а чему се не треба ни мало чудити.

За моје реченице веле, да су предуге, има их, као они кажу од 10, 11, 12 и 14 редова, па онда изводе закључак да сам „метао тачку ондје гдје сам се одмарао од писања.“ Не поричем да у мојој оцјени има ставова, који су прилично дуги; али кад се узме, у обзир да се лист штампа на формату од двије колоне, од којих свака није шири од 4—5 сантиметара, то нијесу велике периоде. Ја бих навео код Новаковића и код другијех наших одличнијех књижевника доста и доста примјера и за веће периоде, па то ипак не значи, да они не

знају, гдје треба ставити запете, или да се послужим вицем мојијех одговарача, да они међу тачку само онда, кад се одмарају од писања.

Хоћу да завршим овај мали Одговор. Али прије мо што то учиним обратићу пажњу на ријечи којима су завршили Одговор на моју оцјену. Господа су ипак признала, да ова Граматика коју је написао г. Ђуро Шпадијер, није потпуно савршена. „Има у њој гдје која омашка, али их г. Мијушковић није хтио изнијети, јер су малене да рече: „ова граматика није за уџбеник“. Ушљед овога и губи важност његова оцјена као и због личног нападања и подметања. Ко овако дјела цијени морао мислити, да га он прије оцјени, него исто и прочита, т. ј. оцјенује га, да га обори или подигне без обзира да ли је такво дјело или није.“

Колико ми је испало за руком да покажем, да је Одговор слаб и да управ није скоро ништа могао оповргнути, што сам ја у својој оцјени изнио, нека каже свако. Нијесам никада лично нападао, осим ако сам се дотакао гдје год чега, што је имало везе с писцем уџбеника. А што је писац све погрјешке у књизи учињене на се примио, што су оне оголићене, и изнесене то је опет друга ствар. Сваки отац одговара за своје духовно чедо, па и господа су узела да су замјерке учињене књизи г. Шпадијера, учињене лично њему. О подметању нијесу ништа могли изнијети, осим ако није то што је нешто из Приступа (без значаја за саму расправу) изостало. Ја сам то учинио ево сад у Одговору на Одговор, а што је разумије се по њих горе.

Је ли пак било подметања код мене или код њих, нека људи сразне и једно и друго па и ово треће, те ће се увјерити, колико истине лежи

у мојој оцјени, њиховом Одговору и у овом мом: „Одговору на Одговор“.

Нијесам мислио да ће г. г. погријешити на неколико мјеста *изнешено* (што сам већ у почетку исправио и показао што их је помело), *изнешен*, *унешен*. Међу тијем то је требало рећи: *изнесен*, *унесен*, *изнесено*; или пак да напишу *слушаоца* мјесто *слушалаца*. Да сам хтио тражити ситне погрјешке, нашао би их прилично, но ја сам их узео да су штампарске, те нијесам могао помислити да тако „обичне ствари“ гријеше, као они што су мени уписали у погрјешку и рекли: да се не каже *аманциновати* но *еманциновати*.

То је мој Одговор на Одговор. Може бити да ће г. г. и на ово одговорити, а ја им дајем ријеч, да више нећу улазити у препирку ни с ким о Граматици г. Ђура Шпадијера. Ако је г. г. по вољи о јевиковнијем питањима и даље расправљати, ја им стојим на услузи, и радоваћу се том послу. О чему другом можда ће бити још говора другом приликом, а Богу хвала само нам се нука, доста и доста материјала.

Кад сам узео да оцијеним један уџбеник, знао сам, и говорили су ми пријатељи, да је то неважљаван посао; посао који повлачи за собом много којешта: омазгу, оговарање, подметање, интриге и томе слично. Све сам то знавао, као и то да ћу се замјерити пријатељима, протекторима, рођацима и другијем људима, који би ради, да нико о њихову раду не смије говорити, осим ако неће да им кади, да им пјева славопојке или бар ћутећи да им одобрава. Мене је руководио напредак наше основне школе, напредак рада у њој. Није ми мило, да нам се смију, да нам не пребацују: како смо далеко изостали у том послу; да излази по листовима, како нијеко, кадри ништа

створити самостално и на пошљетку да нам износе *илагијатство* — књижевну крађу.

Прије недавног времена, један угледни српски часопис донио је мале приказе наша два уџбеника, који су одређени за основне школе. гдје се јасно показало с колико су *важње о својини* рађени. Другијем ријечима изнио је да је из другијех књига преписивано. Оваквијех примјера биваће све чешће и чешће, ако се не пође другијем правцем при изradi школскијех уџбеника. Како ће то бити, нека се промисле г. г. за то позвана, па ће доћи до закључка сасвијем противног, но што је до сад било.

Ето, то ме нагнало, да улазим у један посао ни мало ни користан ни пријатан по мене лично. Видио сам, а и свако види да у раду око писања и издавања школскијех уџбеника у нас постоји неки начин за који мислим — нека ми се опрости на смјелости — да је неправилан. А гледаћу и даљим радом да то докажем, да покажем, да ово што је до сад рађено није донијело онолико користи, колико би право било очекивати; колико би иначе могло бити, да је *конјуренција слободна*, да се рукописи за уџбенике не дају скоро искључиво члановима Школ. Комисије или њеним клијентима на реферат; но и коме другоме. Има људи на Цетињу и изван Цетиња, а који нијесу у Школској Комисији, који би могли дати свој стручни суд о појединачним уџбеницима (себе ту не мислим). Зашто те људе мимоилазити, кад су већ одавна и као књижевници и као ваљани професори и учитељи признати као способни? Сем ако је ту бојазан, е неће дати повољан суд о ономе што није добро. Па зар не би и мање труда и мање новаца стало државу да се један

добар уџбеник било српски било хрватски, а за који се критика лијепо изразила, препише и удеси, с допуштењем пишчевијем, према нашем дијалекту, кад већ хоћемо да имамо уџбенике. Ово вриједи бар за оне, што их можемо повајмити. То је мање срамота, но исто узимати туђе па га протурати као своје. Неки су ми пријатељи Школке Комисије говорили: Зашто ви, који критикујете наше уџбенике, не напишете боље, те би то више користи донијело, мо да се препирете. Јест, то је лијеп приговор но и на то ћу одговорити, колико ми се допушта.

Ко би гонио критичара, да пише оне књиге, које критикује; ко би гонио једнога човјека који оцјењује једно умјетничко дјело на примјер: слику, пјесму, приповијетку, грађевину и т. д. и т. д., да он нешто на томе ствара, тај би без сумње гријешно. То би значило да пјесника може критиковати само пјесник; умјетника умјетник и т. д. Пјесника, умјетника или ма кога другога може критиковати, онај што је читао добре пјесме, што је гледао радове правих умјетника, што је пратио литературу, те искусио сам, што је добро и умјетничко, или то научио од другијех, који су признати да имају добар суд.

Ово би било доста као одговор онијема на њихов приговор. Могао бих ићи још даље и баш их увјерити, да им је приговор неумјесан, но тијем бих вријеђао нечију осјетљивост, што нијесам рад.

При крају ћу рећи још неколико ријечи:

Увјерен сам, да исправљајући туђе погрешке, губим много времена; увјерен сам да ћу на се дићи хајку и морати бити спреман да чекам навадаје и стварне и личне, као

што ту скоро рече један, који је био у сличном положају.

Код нас у књижевности још влада женска осјетљивост, а стварне се замјерке сматрају као личне увреде; гдје се у „ја“ ма чије било не смије тицати. У таквијем приликама писати критике значи тицати осинак. Завршићу у главном његовијем ријечима: Не пишем по порудбини нити коме за инад или коме за љубав, нити пак због каријере или славе, него сам написао и оно прије и ово сад, а и у будуће писаћу само онда, кад мислим, е треба да свој суд кажем о оваквој или сличној ствари. Чинио сам то отворено искрено и објективно. Што је ово извјесној господи неповољно, криви су они што су рђаво писали па и они који су пустили да се то рђаво на свијет изда. Ако је коме моје оцјењивање изгледало по мало жучно, вара се; то никако није било из личног нерасположења према писцу. што ће и сам посвједочити, нити пак према коме другоме, но из огорчења, што дјело које сам оцјењивао није било боље.

И опет велим: „ко бесједи што хоће, мора чути што неће.“

Цетиње

Мирко Мијушковић.

Пролог и апотеоза за „Горски Вијенац“

ПРОЛОГ

Написао Др. Лаза Костић

На Ловћен гледах, у сну, с Цетиња, пун зазора, ка' негда, дјетиња. Испитљив, ал' у смјерној молитви, провборих оној светој колиби: „Пјесниче, друже, душе, што ти би те тамо попе свог тијела прах, у громове, олује, град и страх?

Нијеси л' зар свог праха био сит
 опростивши се земне трпије,
 но, попут праха оца Србије,
 у душе своје уплете га нит?
 Зар праху да се душа поклони
 у самртни у час напокопи,
 те да га дигне собом узгори
 да опроштају час не ускори?
 Ил' тајне те што покрива твој хум
 разумјет' не ће никада наш ум?
 Да л' ва то прах свој попе на тај ком,
 да с њега гледаш душом жалосном,
 гдје *племе твоје свага мртвим сном?*
 Па реци, наговјести, дај ми знак,
 што видиш отуд, свјетлост или мрак?
 Видиш ли *врага*, оног старог, твог?
 Једва га видиш, сломио га Бог.
Битиши су му сад крпетине,
 а *мач* и *круна* подсмјех свјетине.
 Ал' многи други створио се враг,
 час ту, час тамо, свуд му видиш траг.
 Има их грдних, има виђених,
 има их голих, има кићених,
 час мислиш није никакав им број,
 час навале ка' љутих воља рој.
 Ал' која је, у врашском сјемени,
 најжешћи крвник твоје племену?

— — — — —
 На Ловћен-капи замагли се храм,
 облачак над њим, црни један прам,
 сијевну муња по том прамену,
 ка' да су слова у том пламену,
 лијепо читам што ми пише плам:
 „Док на ту земљу они стоји кам,
 мајцрњи враг је Србин себи сам!“

„АПОТЕОЗА“ КАО ЕПИЛОГ

Написао: Јован Живкојновић

ПРИЗОР ПРВИ.

(У први песничкој на Ловћену гроб Петра II Петровића Његоша. Поноћ је. Око гроба песничкова стоје сви учесници у „Горском Вијенцу“ у виду венца. На једном предњем крају Милош Обилић у својој косовској опреми, а на другом Вук Мићуновић. Усред венца остраг владика Данило, а између њих у кругу намешани Црногорци наоружани као у „Горском Вијенцу“. Пред целом појавом вила)

Вила, Милош Обилић, владика Данило, Вук Мићуновић и сви учесници у „Горском Вијенцу“.

Вила.

Ево мене, мили роде српски,
 Ено твоје саутнице старе,
 Сипатнице у невољи тешкој,
 Утешиле у јад у беде,

А веселе дружебе у радости.
 Кад си царске проводио дане,
 Ја ти левах у милине миље;
 Кад си тешких рана допануо,
 Ја ти бирах лековито биље.
 Моја беше по горама влада:
 Кад ти цари у лов долажаху,
 С њима дељах господске радости —
 Натпевах се с њихови јунаци,
 А надлетах с' сивим соколима.
 Моје гора беше прибежиште:
 Кад ти царски помрчаше двори,
 У горе се зби и твоја нада —
 Опет с њоме ја сам друговала,
 Хајдучи ти душмане гоњаху,
 Ја их слављах уз гусле с гуслари —
 Те без царства српског и царева
 Опет име српско прослависмо,
 Да одјекну широм свега света:
 Мудраци се простоти клањаху.

Али среће коло се окрену,
 Те си гору своју запустио,
 По њој пүсто поклич одјекује.
 У горици несташе хајдука,
 У пештери не виде се виле,
 Нити воде коло чаровито
 На ливади спрам летњег месеца.
 Оне сад још у причама живе,
 Да се њима деца забављају,
 А смеје се народ остарео
 Такој лудој дечијој забави.
 Ти си био сунцу на заходу:
 На врелу се напио мудрости,
 Чудне воде и чудна напитка —
 Од њега ти пуче пред очима!
 Пронашао си књиге староставне,
 Из њих читаш тајне провиђења,
 Шта ће теби бити до послетка.
 Узлетео си небу под облаке,
 Те похватао муње и громове:
 Муњом своје обасјао градове,
 А гром справљао да гониш душмане.
 На облак си узду натурно,
 Упрегао га у кола ватрена —
 Те сад грмиш гором и долином,
 Као по небу громовник Илија.
 Пештере си наше растурио,
 У утробу земљи заронио
 И открио понајдубље тајне:
 Освојио и вилинско царство —
 Надмудрило ђаче учитеље.
 Од мудрости такве и погледа,
 Од светлости муње проницаве,
 Вилинска се расу полутама;
 А од треске с коловоза твога,
 Којим грме гвоздени точкови,
 Побегоше из горице виле

У високо царство поезије,
 Јер на земљи прогледаше слепци,
 Не требају за руку водиле —
 Дан и ноћ се сада не разнаје,
 Обоје је равно обасјано;
 Умље људско не зна за препреке,
 Само себи осветљује путе.
 Ал' кад тајна жица у прсима
 Затресе се људству поноситу,
 Па осети надземаљске сласти,
 Што уздижу дух му очарани,
 Те спајају с Богом човечанство
 Преко душа божјих посредница —
 Тад са страхом к овима приступа
 И дозивље виле загоркиње,
 Да га дижу из земаљске сфере
 У близину божјих миљеника
 И у коло слављеника дичних;
 Благодарност кад душом запоје
 У грудима задњих покољена,
 Кад народна приноси се жртва
 И народна припаљује свећа
 Прослављачу генија народног:
 Тад купате на вилине двери.
 Па дођите! Ја вам их отварам.
 Прославите узнесене дүше
 Дичну славу, што вам је у души —
 А на овом вилину огњишту
 У говбама вилинскога створа,
 По избору како вам је воља!
 А ја видех већ, шта сте изабрали:
 С Ђердана ми бисер понајбољи,
 Те се с крњим сад кретох украсом,
 Да долетим до ловћенског виса,
 Где још лежи мој славни првенац.
 Да му на гроб и ја ставим венац.
 Ето и ја тај полажем венац
 На гроб земни, мој мили мезимче!
 „Горски Вијенац“ на гроб горском сину.

Вук Мићуновић.

(Ускићено и вачуђено гледи Обилића).
 Благо теби данас, наш владику,
 Благо свима нама до вијека,
 Ђе се твоја испунила дивна —
 Е је сипа Милош међу Србе.

Владика Данило.

О, узоре и дико јунаштва,
 Племенита кнежева војводо!
 Које чудо данас обасјало
 Намучену нашу Гору Црну
 И какво је божје провиђење —
 Да ни опет стојиш на поприште
 Земље наше крвљу ускипјеле?

Милош Обилић.

Децо моја, јуначко потомство
 И радости моја од Косова!

Чуду овом ви се домишљате
 И мислите: на земљи стојите.
 Данас земља не зна за чудеса,
 Нит се на њој тако штогод збива —
 На њој наше преста царовање,
 Откада се растадосме с њоме
 — Ваше, децо, исто као и моје —
 Тек нам име на њојзи царује
 И запаја подмладак поштењем.
 Не видите л' по овоме друштву,
 (Показује вилу)
 Да земаљско то није другарство;
 Не видите л' овај знак по среди —
 У цркви је вама непознатој,
 Непознато ново обележје!
 Што би с вама и шта ово значи,
 Нек вам вила ето протумачи.

Вила.

Мој јуначе, Мићуновић Вуче
 Ти си себи судбину прорекao
 И давно те она постигнула:
 Те нам трептиш као јасна звезда
 У дивноме царству поезије.
 — Песма те је у њ уздигла српска,
 А од српског најбољег певача.
 Песма диже у звезде јунаке,
 Чува дела да им не утрну;
 Јунак живи у песми певача
 Са земаљског ускренут бојишта;
 Ал' том песмом и певач се диже
 У висине њиме опеване,
 Међ јунаке песмом узвишене,
 Да у створу своје вечно живи.
 Данас стога на колих времена
 На устук сам точак закукала,
 Те довела претке прослављене,
 Да се славном унуку клањате.

Милош Обилић

Врлина је вечна, неумрла,
 Нит рођена, нит киме створена,
 Већ са Творцем живи од искони,
 А у њему и у делима му;
 Њу видимо у вечности целој —
 Ма са ког је краја погледали,
 Заслужује да јој се клањамо.
 Који служе једноме олтару,
 У коло се они постављају,
 Да им олтар остане по среди —
 Коло нема краја ни почетка,
 Не одваја потомак од претка
 Растављање треном у вечности.
 „Где ваш Милош над сенима влада“ —
 Не познајеш ни стара ни млада.

Вила.

Ал' што силно силази с висина,
 У до да се углиби не креће,

Већ кад нађе, чега ради дође:
 Уздиже се с бисером из мора,
 Ил као с росом зрак сунца озгора,
 Те стопама сина Божијега,
 С узвишеним пут висина тежи.
 Нисмо дошли, ту да останемо,
 Већ да своје с' собом понесемо —
 За овога ми имамо сина
 С врх Ловћена и виших висина,
 Дође време да место промене,
 Час му купцу за друго сељење.
 Он је луча, да свом роду светли,
 Те пре још, нег' што запоју петли
 И нег' звезде небеса прејевде,
 Узнесимо и њега међ звезда!
 „Благо оном ко довијек живи,
 Имао се рашта и родити!“

(У том завојне звона, запуцају пушке, улази коло
 Црногораца и Црногорака. Вила се повлачи у дно
 са својима и залазе иза поворнице. Платно црвено
 у дну поворнице подиже се и на облаку појављује
 око сенке владичине венац пређашњих јунака из
 „Горског Вијенца“ са Милошем Обилићем изнад њих
 виллом с леве стране)

Црногорац:

Сретна ли вам слава, Црногорци,
 Дична слава најдичнијег сина,
 Што га игда роди Гора Црна.
 Колико је висок овај Ловћен,
 На који се сад, ево, успесмо,
 А до цркве владике нам Рада,
 Да с' његову гробу поклонимо —
 Он се више уздига' од њега,
 Те је видан данас Српству целом.

Народ чева:

Боже драги части и поштења,
 Изведи род наш из искушења;
 Саслушај му молитве и хвале:
 Високо му дигни идеале!

Боже драги, св'јета родитељу,
 Размакни му ону маглу вељу,
 У висине вид му скрени свете,
 Да спасења ставу не помете!

(„Браник“ број 13. од 1902 год.)

Књижевност

Десет прича Бранислава Ђ. Нушића.
 Издао Милорад Павловић. Београд. Елек-
 трична штампарница Павловића и Стоја-
 новића. 1901. Стр. 240. Цијена 150 дин.

Г. Нушић има жељу да се поигра
 са срцима својих читалаца. Једанпут он
 им даје радове, који их могу растузити

до суза, други пут он им износи пред очи
 слике, које их могу насмејати до суза. То,
 у осталом, није првина у нашој књижев-
 ности: тако је радио Стерија, тако Воји-
 слав, тако Змај, а данас тако ради и До-
 мановић. Нушић је такав и у драмама и
 у причама, и да није неких сличности у
 реченичном склопу, извесних сталних из-
 рава, и једног нарочитог начина којим
 Нушић појачава било комичне, било дра-
 матичне елементе у својим радовима, нико
 не би могао погодити да је *Кнеза Њу од*
Семберије и *Протекцију* писао исти човек.
 Тако стоји ствар и са *Рамазанским вече-*
рима и са књигом о којој је овде реч. У
 почетку свога рада Нушић је пошао ху-
 мористичним правцем, и његови *Листићи*
 красан су пример лепе заједнице ведро-
 г хумора и благе сатире. После, ваљда са
 годинама, дошла је озбиљност, и Нушић
 у мало што није постао кандидат за неку
 врсту обичнијих научника својим делом
Крај обала Охридскога Језера. До душе те
 његове покушаје дочекао је један од пра-
 вих научника с неким једва скривеним не-
 годовањем, али Нушић је познат са своје
 немарљивости према критици, па ма с ко-
 јих страна она долазила. Тако је, баш
 после тога полуанатемисаног дела изва-
 дио једно још веће, којим ће Матица Срп-
 ска обдарити ускоро своје читаоце. Не
 прекидајући тај свој, да речемо, научни
 рад Нушић је у часовима одмора написао
 своју повнату драму: *Тако је морало бити*
 и издао зборник прича, под мухамеданским
 насловом: *Рамазанске вечери*. То је обоје
 било озбиљно, па поготову и жалосно, јер
 је било и озбиљних људи (мислим по по-
 ложају), који су бар уздисали при гле-
 дању и читању ових ствари

Десет прича написане су у шаљивом
 тону, а излазиле су, бар неке, у часопи-
 сима. Од њих је најбоља: *Кикандонска по-*
сла, која показује чиновника навикнута
 да пошто по то ствара изборе стереотипном
 полицијском вештином, која се у нас пре-
 даје с оца на сина, т.ј. од владе на владу,
 скоро без разлике личности и странака.
 Ако у тој причи и народ излази у нешто
 ружној слици, то није из жеље пишчеве
 да исмеје демократске идеје, већ из познате
 наклоности Нушићеве ка навлашном поја-
 чавању комичности у појединим призо-
 рима. Нушић не може да се умери; он
 жели што јачи ефекат, и под његовим пе-
 ром ствари комичне добивају облик кари-
 катура Код њега то не бива из какве по-

себне тенденције (као што је случај са Сремцем) него из страха да неће бити до вољно смеа, ако се комични елеменат одржи у извесним границама, у оним, у којима се одржава и у животу. Та погрешка једва да није заједничка и најбољим хумористима: Дикенсу, Гогољу, Додеу, а већ Твена не треба ни спомињати. Само, код њих је то преувеличавање споредно, случајно и местимично, док код Нушића оно чини главни састојак приче.

Друга, лепа прича то је *Тригастри*, али је њена идеја неважна, скоро неозбиљна. *Максим* је по идеји много боља прича, и има да буде као неки контраст извесним конзервативним причама у нашој књижевности. Него, ову причу као да је ослабила обрада, управо баш та тежња Нушићева да извесну ситуацију учини што комичнијом. То је учинило те Нушић свог јунака није провео кроз такве прилике у којима ће се најјаче изразити његова личност, већ је посветио споредним стварима већу пажњу, и упleo у причу више личности но што треба.

Надгробно слово има красну замисао, само је прича нешто мало развучена, и ако је по обиму мала. *Divina comedia* има стари, врло познати мотив, а и *Одбор за чредос костију* није нова тема. *Наше архиве* опомињу на једну француску причу о човеку, који је добио слона на лутрији, и имао због тога много непријатности. Нећу рећи да је Нушић знао за ту причу (која је, у осталом и у нас преведена), али је сличност доста приметна, и ако је Нушићева прича разрадом измакла испред француске.

*

Није само претераност у сликању комичних призора мана Нушићева писања. Има још једна ствар, коју човек не може оставити без помена. То је *обичност* мотива Нушићевих, опажање онога што сви опажамо; подсмевање ономе чему се и без приповедања смејемо. Нушић види што види и непосвећена гомила, само што то каже књижевније и са више досетке, но што би то обичан описивалац изнео. Нушићева је способност посматрачка у овоме правцу можда јача по интензивности но у обичних људи, али није финија, није продирљивија. Међутим, треба видети неозбиљност и у стварима које маса сматра као узвишене и смешне у ономе на што ми други гледамо као на озбиљност. У животу је пуно појава које заслужују подсмеа,

али које се вешто сакривају, те пролазе кроз свет праћене поштовањем. Да се оне открију како ваља, потребно је често издићи се изнад нивоа обичних посматрача, бити јачи духом и смелији срцем, и ударити на оно што други уважавају. Нушићу, може бити, није толико недостојала храброст, колико моћ да доиста проникне дубоко у људске акције и у побуде тим акцијама.

Београд.

Јаша М. Продановић

Домаће његовање и васпитање дјеце у Црној Гори. Написао Андрија Јовићевић. Цетиње, к. у. државни штампарије. 1901. Цијена 50 новчића. Страна VI и 104, на осмим.*

(Свршетак)

Ето нас са срећом на посљедњем одјељку књиге, којему је наслов: „Назори о женидби и удадби. Sprema за друштво и јавни живот.“ — И овај се одјељак почиње досадном химном, којом је и књига почета, — све само „крупне“ ријечи о назорима Црногорца: о женидби, о дјеци, о оном, који нема дјеце и „прочаја.“ — Иако се се ватијем подаци о томе у које се доба Црногорци жене, па назори народни о том од кога се треба оженити. — На супрот понечем од оног, што писац о овом посљедњем вели, ми тврдимо, да је оном нашем народном: „никоговина“ у велико основ у народном поимању васпитног значаја. Ако је неком ништавство укоријењено у породици од прије но се он родио и васпитао и он мора бити ништавчина, јер су га ништавчине и васпитале — наравно у духу својих особина. Зато није „најглавније“ да човек при женидби пази, да она, којом се мисли оженити, буде на очи: „поштена, здрава и дорасла за удадбу“ — како писац вели на 100. стр. своје књиге, јер „поштење“ удаваче може бити привидно, те се свакад треба обазрети на њеног васпитача — родитеља. — Сложили би се с писцем у ономе, што каже да се не треба грабити при женидби на главарске кћери, наравно

* У првом дијелу ове оцјене, штампаном у свесци „К. Л.“ пред овом, поред повише ситнијих штампарских погрешака поткрале су и три, које кваре смисао ставова у којима су, те смо их принуђени овдје исправити. На страни 383. у првој колони, а у 81. реду, бројежи овог, стоји „радом“, а треба: „редом“; на истој страни, а у другој колони, у 6. реду овог стоји „видјећемо да је у цијелој књизи“, а треба: „(а видјећемо, да је у цијелој књизи тако)“; у истој колони, у четвртој реду овом, стоји „редовина“, а треба „редовина.“

сложили би се полазећи од правила да се треба оженити од поштена човјека, без обзира на његов положај; али свакако морамо напоменути, да су код нас главари бирати по чојству и поштењу (а опет то су народни људи), те ваљда онај који се жели од њих оженити има *што* у обзир. Допуштамо да од овог има изузетака у смислу пишчева тврђења, али изузеци су — изузеци.

Напоменули смо и осудили много штошта од онога што г. Јовићевић у својој књизи товари на морални живот Црногорца, као нпр. што је оно његово сликање нашег сијела и томе слично, и читалац је свакако у томе с нама, али ево да се чудимо и ми и наш читалац и сви они, који бисмо осуђени да читају г. Јовићевићево „сочињеније“. Ево гдје г. Јовићевић на 103. стр. своје књиге потиरे све оно што је раније у књизи рекао о систему црногорског домаћег и друштвеног васпитања, јер ако су заиста Црногорчеви назори о свијету — о животу онакви, какви се на овом мјесту цртају, не може бити ријечи о оној тако рећи покварености наше младежи, коју је г. Јовићевић на неколико мјеста у својој књизи истакао. И овај став у књизи у сравњењу са онијема, који му претходе доказује да писац књиге, коју пред собом имамо, кад је исту писао, није ни најмање водио рачуна о томе шта ће написати, није се ни мало постарао да бар поједини дјелови у књизи буду у складу, те да се у једном не пориче оно, што је у оном пред њим тврђено. Ради примјера да наведемо само нешто из овог става: „Црногорац још жели живјети духом и животом горштака; он воли простоту своје домовине и своје куће; њему је мио живот праћеда, који је мрзео кинђурење и лукавство, подлост и ништавило, неваљалство и безобраштина“. — Ово је, да рекнемо, све lijepo и красно, ми потпуно вјерујемо, да ове особине постоје, у главном, код нашег народа, али како пристаје уз нас г. Јовићевић?! Шта ћемо с онијем његовијем „дрмањем“ на црногорском сијелу, што је у ствари уникум безобраштина?! Према самом овом може се оцијенити пишчева недоследност, која се у овој књизи огледа — Поред осталог писац нам у овом одјељку открива, да Црногорац мрзи „ускогађу“ и модерни живот јевропски, а Турчина да за чудо не мрзи — напротив „он га сувише воли.“ Неће бити баш тако, занаго! Ово вам се може најблаже назвати *мазане ријечица*. — И знате ли што још стоји у књизи на овом мјесту? „Срећа је што је била антипатија

према животу непријатељских комшија и сачувала је дух његов (Црногорчев), те се зарана није покварио, него се данас може под притиском велике и моћне руске културе развијати правилно“ Нека се потруди и читалац с нама, да разријешимо овај ребус, којим се г. Јовићевићева књига завршује!... Како смо ми наш дух задржали непокварен, кад се у цијелој књизи провлачи као црвени кончић оно, што нас карактерише не баш као чедне; какви ли је тек то код нас „притисак“ руске културе? Да ли писац уопште има појма о томе што је то *култура*? Ово вам је заиста чудан завршетак књиге!... Као да је писац намјерно хтио да у томе завршетку представи, шта му дјело вриједи!...

*

Када смо овако пропратили материјал књиге, да сад рекнемо коју о њој уопште.

У првом дијелу књиге писац се морао потрудити, да опише како се његују црногорска дјеца уопште и да изнесе оно што је код Црногораца типично у том његовању. Наравно Црна Гора није једно мјесто, једно племе или нахија, већ је то земља повећег простора, а са особитим географским положајем, те има између појединих њених крајева великих разлика у народном животу уопште, па је та разлика и у његовању дјеце; а писцу је била дужност, кад се свђ овог посла прихватио, да изнесе те разлике паралелно и систематски, и да их оцијени, а он од свега тога није ништа учинио, (а није ни могао учинити, пошто му и нијесу познати сви крајеви наше отаџбине), већ је набацао нешто материјала без икаквог реда, и нека човјек прочита и сто пута оно, чиме је г. Јовићевић попунио своју књигу, опет неће ни појма имати о његовању дјеце у Црној Гори, ако му је то његовање дотле било непознато; из тог читања неће стећи појам ни о његовању дјеце у оном крају Црне Горе, који је свакако писац у својој књизи увео као модел за сву Црну Гору, што, према оном што рекосмо о разликама наших крајева, није смио никако учинити. —

Тема, која је стављена као наслов другом дијелу г. Јовићевићеве књиге, од великог је значаја, те је и тај дио књиге много значајнији, по предмету којим се бави, од првог дијела. Писати о домаћем васпитању у Црној Гори заиста је замашан посао; ово би била идеална тема и за педагошку докторску дисертацију.

Породично је васпитање предмет практичне педагогике и о њему као о таквом не може бити ријечи без обзира на *стварне животно прилике*, а те прилике у Црној Гори створиле су за неколико вјекова црногорско *домаће и друштвено васпитање* таквим, да је оно било, и јесте још, веома карактеристично и изузетно од васпитања и у осталим српским земљама, а за друго и да не зборимо. И сад онеме, који се подухвати да пише о том васпитању, дужност би била да баци прво поглед на те животне прилике у Црној Гори, које су Црногорци пратиле од вајкада, па су у многоне с њиме и данас, и за тим да испита све васпитне елементе код нашег народа, који су у вези с тим приликама, па те елементе да подведе под моралне идеје, те да их према одређеном научном критеријуму оцијени. Кад би све то човјек урадио, видио би да није случајност, што је Црногорац био (и јесте у главно и данас) онакав каквог га знамо; видио би да га је таквим створило вријеме у ком су народом нашим владали принципи, које су принципе стварале прилике или су их можда створили генији, који су се морали бочити с тим приликама, па је од генија примио принципе народ и њих се строго држао (а у главном и данас их се држи). И сад треба да се данас јави ако не геније, а оно бир научена глава, да те принципе испита и оцијени према принципима научним, и његово дјело о том било би оно, што никад није могло бити дјело човјека, *који не има ни педагогике нишпи помоћних јој дисциплина*, те пишући о црногорском домаћем васпитању, само је то васпитање оскврнавио. — Да, да, чудна је то ствар, кад неко може писати о црногорском домаћем васпитању, а не поменути *гусле јаворове*, ту магичну справу; не дотаћи се услова у којима се развише карактери изванредни, ријетки у светској историји; говорити о младој Црногорки, па износити њено „дрмање“ на сијелу (нека ми читаоци опросте, што морам цитирати из књиге овакве баналне изразе!) а не рећи ништа о том како је она постала таква да са бојишта, на којем јој је брат први пут као ратник био, очекује, да се извијести: је ли јој брато покорио старе, што би јој много теже било, но да је на бојишту главу оставио. Мајка попа Мила из Марковине, Јела Петашева из Шаранаца и многе друге Црногорке биле су увори за стварање оваких приципа. — А ваљда се за два деценија од како не ратујемо није наш народ

могао толико дегенерисати, да један његов син пишући о народном васпитању толико буде разочаран данашњицом, те да у свом раду ништа скоро не помене од онога што је Црногорца начинило *Црногорцем*. — Ми не вјерујемо, ми знамо, да црногорско сијело није данас онакво, како га писац описује, већ и данас на њему брује гусле, чује се пјесма и прича о нашим вукобашама Истина има „културтрегера“ који кваре наше народне назоре о моралу, али је наш народ још чедан, те није доцкан ни данас, да се на темељу народнег васпитања отпочне систематско васпитање по науци.

Излагање у једној књизи овог, што наведосмо, било би излагање нечега стварног — чињенице би говориле, те не би нужде било писцу, да чудноватим хитпама „замазује“ оно, што је за своје земљаке ружно рекао.

Поред тога што је г. Јовићевићева књига никаква по садржини, она је још и рађена без имало озбиљности с погледом на спољашњи облик материјала који је у њој; рађена је управо некњижевнички, што је читалац могао видјети и из оног, што смо из књиге наводили. Књига представља један концепат, који је саставио недовољно писмен човјек, па га овако испод невјешта пера непоправљена послао у штампу. Језик у књизи не само да нема једрине и љепоте, већ је скроз нелогичан, управо то је језик чудноват: нити језик проста сељака, нити пак онај, којим се служе људи од пера, већ нека чудна мјешавина — права збрка од ријечи и реченица, збрка која прелази у бесмислицу. — Има врло много и погрешака у ријечима. Књига кипти варваризмима, без којих наш језик може врло лако, као нпр.: *збитић*, *врешко*, *гуловна*, *нетомилство*, *фацулет*, *сумањкавају*, *галијоштина*, *фацно* итд. Писац пише *одати* мјесто *ходати*, *алина* мјесто *халина*; недоследан је па пише нпр. час *галиоштина*, а час *галијоштина*, час *циљ*, а час *циљел* итд. Пише „без да“ што није наше (њемачко: *ohne dass*). Писац не зна гдје треба употребити четврти, а гдје седми падеж са предлогом *о*, па пише: „не отимају се о томе“ (стр. 19.), „огријешити се о својој светој дужности“ (стр. 52.), „гријеше се о својој дужности“ (стр. 82) итд; не зна такође ни употребу предлога *на*, па пише: „чешће пута је на мук“ (стр. 17.).

И шта да наводимо даље?!

Али још нешто!

Није могуће при критиковању једне књиге исту апсолутно апстраховати од извесних појединости, с којима је књига у вези, те и нама нека је допуштено донијети овдје ово неколико напомена што сљедују!

Неки људи чезну за тим, да што више својих писмених радова предаду јавности путем штампе, не водећи рачуна о том да тај пут некога доводи до имена *књижевник*, а некога до имена — *надри-књижа*. — Мегаломанија је велика болијест уопште, али ко уобрази да је књижевник, а у ствари није, то је болијест над болијестима. Истина ова манија није данас толико необична; имали смо прилике видјети и таквих „књижевника“ који нешто напишу, штампају о свом трошку, стрпају по неколико екземплара свог „умног“ производа у какву котарицу и носе то по шеталиштима, те нуде на продају хвалећи узгред књигу и коментаришући о њој онако усмено. Но бар ови људи не траже рекламе од другог, али шта ћете од оних, који нпр. напишу лошу књигу; буду такве „среће“ те им се књига и штампа, па некоме буде до тога, да дјело провуче кроз прсте, изнијев о њему стварни суд, ни мало не мазећи писца (мажење у књижевној критици доноси назадак; ако је нешто на слабој основи, треба учинити, да се што прије сруши, кад и тако мора пасти), а писац се разгоропади, па у својој „антикритици“ триста брука на оцјењивача своје књиге ни с чега другог, до с тога, што се човјек усудио рећи му нпр. слично оном „не надува чега немаш“. — Критика је борба духова и у самој њој су и писац критикованог дјела и критичар активни борци, јер ако други залута у својој критици у беспуће, он *на* се баца бреме; ако ли је пак погодио правим путем, не помаже „одговор на критику“ ама баш ништа, него и одмаже аутору, јер му онда посао изгледа, као кад би човјек хтио опрати своју умрљану хаљину каквом глибавом водом, те мјесто да је опере он је још више умрља. Није богме никакав утук, ако неко рече свом критичару, да је скоро оставио ђачку клупу; јер има примјера, да су многи критиковали баш с ђачке клупе и то добро критиковали. Тим мање има смисла у одбрани оваку напомену стављати кад нпр. писац критиковане књиге није никад ни завирио у школу, коју је скоро оставио његов критичар. Какав ли је тек вид у томе, кад се нпр. у одговору на критику, вели дотичном критичару, да пабирчи по дјелима извесне науке, те тим

пабирцима пркоси некоме, а овамо, кад се све потанко види излази, да је критичару призната из те науке стручна спрема, а писац критикованог дјела, тек чуо да иста наука постоји. Или рецимо критичар примјећује да је слаб језик у дотичној књизи, наравно циљајући на чистоћу, једрину, лепоту, логичност језика итд., а у одбрани као „утук“ на то наводе му се неки технички термини, које је он употребио у критици, термини, који су у нашем као и у другим, много богатијим, језицима добили грађанско право (а најчешће се без њих и не може). И рецимо тек се та примједба у антикритици ставила као примјер „лошег“ оцјењивачевог језика — неколико редака послје ње — наилазите у одговору на ове „чисто српске“ ријечи: „факта, факта, критичару!“* — Вјера и Бог, ако би се баш и имало право извесном критичару банално добацити, да је у критици „млатио глогиње“, антикритици с елементима оваким, какве за примјер наведосмо, могло би се рећи да личи на то, као кад би човјек већ омлаћење глогиње купио, набадао их на игле бочке и поново их млатио! — Какав ли је тек и духовна и морална сиротиња, кад неко у одговору на критику истура друге пред собом као грудобран?! — Још једна је важна карактеристика, која се опажа у одбранама наших лоших писаца. То је оно турско „аша“. Сто пута му јасно доказали, да му је рад слаб, он неће да то призна!

Наша прногорска библиографија није била опсежна, али је била таква, да нам је служила на похвалу. На нашем су землишту поникли и такви књижевници, чија се дјела преводе на језике оних народа, који су велики по свему, па и по својој литератури, а уз ове је геније извјестан број наших радника, чији ће радови заузети лијепо мјесто у српској литератури. Али „што је ово ево неко доба“?! Штампа свако што замрчи, те и није чудо што нпр. један Др. Черни пропраћајући на једном мјесту књижевност у Црној Гори говори упоредо о *Ђегушу* и некијема нашим „писцима“, који по никаквом суду не могу имати везе са књижевношћу. Али ето штампали су своје „радове“ и ти радови долазе у нашу библиографију, а брату Чеху није било до тога, да прочита оно, што је неко написао, већ само да дозна, е је нешто написао.** И зар не би боље било оваквим писцима, кад би

* А. Јовићевић: „Просвјета“, за септембар 1901.

** Др. Черни не помиње на реченом мјесту неколико наших одличних књижевних радника!

се могло, чак и спријечити публиковање њихових написа, но их још потпомагати да их публикују?!
 Но, поред свега, рецимо да имамо посла са сујетом људском; рецимо хоће неко пошто по то, да пише, па предпоставимо да је то и код г. А. Јовићевића. Ако је тако он може радити, али наравно више читати, а мање писати и то писати о оном о чему може писати, а и онако има поља на ком писцу не треба извјесна специјална спрема: нека ради на нашем фолклору искључујући свакад ствари, које задиру у коју науку. Јер не значи то ништа, ако неко напише неки чланак и стави му звучно научно име, а у чланку свега и свачега, као нпр. оно: „Помоћу овог предмета (извјесног) развија се код дјеце религиозно-морално **чуство и осјећање**“* и томе слично. Но и при писању обичних ствари требало би г. Јовићевићу знање књижевног језика боље, но оно којим он располаже, те и за то му треба читања још много и много. Па и кад коју стварчицу простие садржине напише, нека је повјери којем свом писменијем пријатељу, да је исти поправи, а не одмах с њом на јавност.

Радоваћемо се ако ове напомене још коме користише, а не само писцу књиге, коју овдје пропатисмо. Потешко је кад критика, својим оштрим језиком претресе лошу ствар; писцу је онда само да — првени. Треба човјек свакад да води рачуна о том, чиме ће на јавност изићи. Било је и таквих писаца, који су збирали своја ранија лоша дјела и спаљивали их, да се доцније не нађу. Кад би нешто Бог дао напретка г. Јовићевићу, сигурни смо да би и он тако радио са егземпларима своје књиге: „Домаће његовање и васпитање дјеце у Црној Гори“.

Цетиње, новембра 1901.

С. П. Вулетич.

* А. Јовићевић: „Просвјета“, јуни 1901. год.; стр. 265.

НОВЕ КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

Књиге:

Vid Vuletić—Vukasović: **Priček Sara Dušana u Dubroniku god. 1349.** Istoricka novela iz XIV v. (Preštampano iz kal „Dubrovnik“ za god. 1902.) Dubrovnik. Srpska Dubrovačka Štamparija A Pasarića. 1901. стр. 66. мале осмине. Цијена?

Покљање, покљанице и корота. Пише Јован Ф. Иванчишевић. Сарајево. Земаљска

Штампарија. (Сепаратни отисак из „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини“). 1901. Стр. 19. велике осмине.

Књиге *Матице Српске*: број 3. Цариградске слике и прилике. Путописне прте од *Чеде Мијатовића*. Издање Матице Српске. Нови Сад. 1901. Стр. 254 мале осмине. Цена 1 круна и 50 потура.

Примјери књижевног језика пољског. Саставио Др. *Радован Кошчић*. Београд. Штампана и издање. Краљ. Срп. Држ. Штамп. 1902. год. Цена 5 динара. Предговор и преглед садржаја XXII, Примјери 220, Скраћене ријечи XIII и Речник 226 страна.

Одговор М. Мијушковићу на оцјену моје граматике. Написао *Буро Шпадијер*. Прештампано из „Просвјете“ свеска XI и XII — 1901. године. Цетиње К. ц. државна штампарија.

Листови:

Срђ. Лист за књижевност и науку. Власник, издаваатељ и одговорни уредник *Анђун Фабрис*; главни сарадник проф. *Луко Зоре*. Дубровник. Изази два пута мјесечно у свескама од 2—3 табака. Цијена је листу: за Дубровник и Аустро-Угарску на годину круна 12; за иностранство 15 франака у злату. Изашли су до сад два броја.

Покрет. Добили смо први број овог омладинског часописа, који је ту скоро покренут у Биограду. „По јутру се дан познаје“, те нам и први број „Покрета“ лијепо обећаје Лист ће уређивати одбор у којем су: *Милан Д. Димовић*, *Милан Св. Вучковић*, *Мирослав С. Јанковић*, *Никола Марјановић*, *Раша Г. Здравковић*, *Светислав Ст. Предић*, *Сима Пандуровић*. Власник *Р. Г. Здравковић*; одговорни уредник *Милан М. Јовановић*. „Покрет“ изази 10., 20. и 30. свакога мјесеца, у свескама од два табака, и стаје на годину 12 динара или круна, а поједини бројеви продају се по 40 динарскијех пара Претплата се шаље власнику листа: Студеничка улица, бр. 41; а рукописи уреднику: Васина улица бр. 8. — Биоград.

Српска Домаја, лист за забаву и поуку. Изази у Новом Саду под уредништвом *Д-ра Славка Милетића*, а одговорни му је уредник *Др. Бранко Илић*. „Српска Домаја“ изази сваког уторника на 12 страна. Годишња је цијена листу 8, а за иностранство 10 круна (или динара).

Б и л е ш к е

Готова је слика Петра II — Владике Рада, коју је превео с највјерније оригиналне пјесникове слике наш академски сликар г. М. С. Врбица, а превод је репродукован у познатој фото-хемиграфској радњи Хузника и Хауалера у Прагу. Слика је у бојама величине 38×28 с. м. Репродукција одговара оригиналу до ситнице. — Поруџбине треба слати г. Врбици, који ће о свом трошку слике експедирати. — Без ове слике не би требало да буде ниједна српска кућа. Цијена јој је 3 круне.

Захвала Краљице Јелене. Срп. Штампарија послала је талијанској краљици Јелени шест свезака свога издања „Знаменити Срби XIX. века“, на што је на предсједника управног одбора д-ра Ј. Пачуа стигла на талијанском језику ова захвала: „Краљица, моја узвишена владарка, благонавољела је примити милостиво поклон дјела „Знаменити Срби XIX. века“, који сте Ваше Господство и господин директор исте штампарије њој учинили преко дворске даме.

Њено Величанство, уважавајући племенита осјећања, која сте Ви и прије споменути господин изразили, наложило ми је, да Вам изразим краљевску захвалност а тако исто и свима онима, који су учествовали у том изразу привржене симпатије.

Извршујући тај налог, уједно Вам изјављујем, господине предсједниче, моје високо поштовање. — Министар краљев. дома Е. Понцио Ваља.

Српско позоришно друштво Д. А. Гинића глумује од поприје у нашем *Зетском Дому* и давало је до сад преко двадесет представа. Ова нас је група задовољила својим играњем што иједна од оних, које до сад на Цетиње долазише. Штета је само што персонал друштва није већи, како се у неким комадима не би морале важне улоге давати штатистима. Ова је околност н. пр. ту скоро нешто покварила иначе заиста лијеп утисак, који чинише играње глумаца у „Балканској Царици“ од *Николе I* и у *Цвешкићевом „Душану“*.

Управитељ друштва г. Гинић је даровит и спреман глумац, а душом је предан свом послу, те је његово глумовање тако рећи без мане. Жао нам је што простор овог мјеста не допушта, да се малко више по-

и да пропра- забавимо његовим глумовањем, јер — да тиме све врсте улога, које он индивидуализи- напоменемо — г. Гинић није слично хварао, те не знате, кад ће те га вјанској лити, или као Иван-Бега у „Балму у Царици“, или као драстичног Јован-Гу- Нушићевом „Обичном човјеку“. — Г-ђа *Л- нићка* је мајстор-глумица као љубавна тр- гискиња — но пардон! у „Кнезу од Сем- берије“ представљајући кнежеву мајку по- казалла је, да је добра трагискиња уопште и ни у једном другом комаду није толико избио на површину природни дар ове добре глумице. — Г. *Јовановић* је одлична снага. Чини нам се да најбоље представља ка- рактере. У овим је улогама потпуно при- родан. Но најочитија природност у глумо- вању огледа се у игрању г-ђе Јовановићке, која чини врло симпатичну појаву на по- зорници. Њене и ако секундарне улоге чине неизгладив утисак код гледалаца. — Г. *Младеновић* је добар пјевач, а у улови *Штанка* из „Балк. Царице“ показао је, да може бољи бити на поворници, но што нам се у неколико прилика показао. Његов па- тос којим нас прати свакад, и гдје треба и гдје не треба, непријатно нас потсећа на стару глумачку школу. По природи сво- јој могао би можда радити на класичној глуми, али за то треба извјестан степен обра- зовања. Г. *Миловановић* је одличан коми- чар, а г. *Стричевић* добар ученик за дра- стику. Остале особе у групи ученици с у глуми, али — лоши ученици. —т—ћ.

Исправке.

У чланку „Да разбистримо“ поткирало се неколико виднијех погрјешака, поред тога што су на неколико мјеста изостали раставни знаци као „тача и запета“, а т. д. јер су истучени у машини. У по- четку на некијем мјестима има „Одговор“ написан малијем словом а треба великијем, пошто означава онај штампан у „Просвјети“ XI и XII св. Тако је и граматика гдје гдје написана малијем, а треба вели- кијем словима, јер означава одређену граматичку из- вјесног писца као г. Шпадијера и т. д. На стр. 422. у другој колони одовдо 13. ред, мјесто: моје колеге — треба — *моји другови*. На стр. 424. у 1. колони други ред одовдо стоји *износ*, а треба — *износ*; изме- љу партиципи и пасивици изостало је *перфект*. У другој колони 19. ред одовдо стоји *ближњег*, а треба *ближњег*. На стр. 426 у првој колони други ред одовдо, мјесто *учинити* треба — *да је*. На стр. 426 у првој колони у 6 реду одовдо стоји: *неодређени*, а треба — *одре- ђени*. На стр. 427. у 2. колони 14. ред одовдо стоји: *новијем* а треба — *новијим*. На стр. 428. у другој ко- лони у 5. реду одовдо стоји *сејестан*, а треба *сеије- сам*. Може бити да има у замјеничкој и сложеној промјени мијешања *ис — ијех* и *им — ијем* и т. д. Остале погрјешке нека сами читаоци исправе!

UNIVERSITY OF MICHIGAN

